SZEPESI EMLÉKKÖNYV

A

MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK

1888. AUGUSZTUS 23—28-án TÁTRAFÜREDEN

TARTOTT

XXIV. VÁNDORGYÜLÉSÉNEK ALKALMÁBÓL

SZERKESZTETTÉK

Dr. DEMKÓ KÁLMÁN, löcsei főreáliskolai tanár.

Dr. ROTH SAMU, löcsei főreáliskolai igazgató.

SVÁBY FRIGYES, Szepesvm. levéltárnoka.

CSÁSZKA GYÖRGY

SZEPESI PÜSPÖK ÚR ÖNAGYMÉLTÓSÁGA KÖLTSÉGÉN NYOMATOTT

SZEPES-VÁRALJÁN

SZITA GÉZA „PÜSPÖKI KÖNYVNYOMDÁ"-JÁBAN

1888.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő

Császka György

szepesi megyés Püspök, cs. és kir. valóságos belső titkos Tanácsos, pápai Trónálló, a római pápa őszentségének házi Praelatusa, római Gróf, a jeruzsálemi szent-sír-lovagrend nagykeresztes Lovagja stb. stb. Ő Nagyméltóságának, mint a magyar orvosok és természetvizsgálók 24-ik vándorgyűlése Elnökének mély tisztelettel ajánlja

a szerkesztő-bizottság.

ELŐSZÓ.

Megyénknek a közmüvelődési intézmények iránt élénk érzékkel bíró müvelt közönsége örömmel fogadta a hírt, hogy a magyar orvosok és természetvizsgálók XXIV-ik vándorgyülésük helyéül az orvosoknak, természetvizsgálóknak és a természeti szépségek barátainak általában sok megfigyelésre méltót és gyönyörködtetőt nyujtó Szepességet választották. A természettudományoknak ma már tagadhatlanul nagy fontossága mellett, eltekintve a vándorgyülés tagjainak tudományos müködésétől, hazánk mindenoldalú viszonyainak ismertetéséhez jórészben hozzá járultak azon többé-kevésbbé rendszeres monographiák, melyek a vándorgyülés helyéül választott vidékeken azon vidékekről megjelentek.

Az előkészitő bizottságnak 1887. június 27-én Szepeshelyen a püspöki palotában tartott értekezletétől azon megtisztelő megbizatást nyertük, hogy az orvosok és természetvizsgálók XXIV-ik vándorgyülése alkalmára szerkeszszünk egy, megyénket ismertető „Emlékkönyv"-et. *Császka György* szepesi püspök úr stb. ő nagyméltósága, kit a magyar orvosok és természetvizsgálóknak két év előtt Temesváron tartott vándorgyülése az 1888-ban Tátra-Füreden tartandó vándorgyülés elnökévé választott, ezúttal ismét fényes jelét adta a tudományos és közmüvelődési

munkásság iránt érdeklődésének, midőn a kiadás költségeit nagylelkűen magára vállalta. Előre is fel voltunk ez által mentve az anyagi gondtól; de annak, hogy ezen alkalommal Szepesvármegyének minden viszonyaira kiterjeszkedő rendszeres és részletes monographiáját nyújtsuk, számos akadály állotta útját. Elhatároztuk tehát, hogy a „*Szepesmegyei történelmi társulat*"-tal vállvetve egyesítjük a munkaerőket s ezeknek segélyével és közreműködésével adunk ki olyan művet, mely vármegyénk természeti-, népességi- és közgazdasági viszonyait és részben történeti múltját is felölelve nem rendszeres egészben, hanem egymástól független „essay"-szerű tanúlmányokban ismertesse meg vármegyénkkel ennek vendégeit.

Ily vezérelvek szem előtt tartásával jelent meg a szerkesztésünk alól kikerült ezen „*Szepesi Emlékkönyv*". — A tárgyilagos bírálat elől sem mi, sem a czikkek beltartalmáért egyedül felelős irók, természetesen nem térhetünk ki, a szigorú birálat jogosultságát is készséggel elismerjük; de a mérték alkalmazásánál mindenesetre kérjük figyelembe venni, hogy az egész műnek megírása, szerkesztése és kiadása rövid időnek szüleménye, hogy legnagyobb részben nem „ex professo" iróknak a legjobb akarattal és ügybuzgósággal készitett czikkeiből áll, hogy a szepességi íróknak helylyel-közzel még nyelvi nehézségekkel is kellett küzdeniök.

Midőn az ezen „*Emlékkönyv*"-et kiadó *Császka György* Püspök úr ő nagyméltóságának a kiadást lehetővé tevő áldozatkészségeért, nemkülönben a mű szerkesztése iránt folytonosan tanúsított meleg érdeklődéséért és munkatársainknak önzetlenül buzgó fáradozásaikért hálás köszönetünket nyilvánítjuk: a nagylelkű Főpapnak, a megyénket meglátogatott magyar orvosoknak és természetvizsgálóknak és a netalán érdeklődő nagy olvasó közönségnek azon megnyugvással nyújtjuk e könyvet, hogy kedves hazánk egyik legszebb részletének, a mi Szepességünknek ismertetéséhez a legjobb szándék által vezéreltetve igyekeztünk hozzá járulni ezen szerény kiadványnyal, mely ha nem is felel

meg teljesen a tudományos igények szigorú követelményeinek, mindenesetre hasznavehető anyagot fog szolgáltatni a „*Szepesmegyei történelmi társulat*“ által nagyobb méretekben tervezett teljes monographia megírásához.

Lőcsén, 1888. augusztus hóban.

A szerkesztő-bizottság.

TARTALOM.

I. Szepesvármegye természeti viszonyaira vonatkozó közlemények.

Lap

Szepesvármegye domborzati viszonyainak leírása: Szobissek József lőcsei áll. felsőbb leányiskolai tanártól — — — — — — — — — — — 1

A Központi-Kárpátok orographiai vázlata: Dénes Ferencz lőcsei főgymn. tanártól — — — — — — — — — — — — — — — 12

Szepesvármegye földtani múltja: Dr. Roth Samu lőcsei áll. főreáliskolai igazgatótól — — — — — — — — — — — — — — 38

Szepesvármegye éghajlati viszonyai: Dr. Szontagh Miklós Új-Tátrafüred tulajdonosától — — — — — — — — — — — — — — 46

Szepesvármegye növényzeti viszonyai: Scherfel W. Aurél felkai gyógyszerésztől — — — — — — — — — — — — — — — 74

Szepesvármegye erdőviszonyai: Gruber Károly urad. főerdésztől — 94

Új adatok Szepesvármegye gombavirányához: Greschik Viktor lőcsei r. k. tanítótól — — — — — — — — — — — — — — 110

Hófehérke (Gnephalium Leontopodium Scep.) füvészeti legenda: Vrany Mátyás kis-lomniczi tanítótól — — — — — — — — — — — — 122

Szepesvármegye vadászati viszonyai: Szőnyey Kálmán lőcsei polgármestertől — — — — — — — — — — — — — — — 124

A madarak költözése Szepesvármegyében: Dr. Greisiger Mihály bélai orvostól — — — — — — — — — — — — — — — 137

A Poprád-Dunajec vidékének halászata és halai: Dr. Greisiger Mihály bélai orvostól — — — — — — — — — — — — — — 152

A Szepesvármegyében élő puhatestüekről: Ullepitsch József ny. múzeumi felügyelőtől — — — — — — — — — — — — — — 170

II. Szepesvármegye népességi és közgazdasági viszonyaira vonatkozó közlemények.

Lap

Szepesvármegye lakossága, statisztikai és néprajzi vázlat: Sváby Frigyes megyei levéltárnoktól — — — — — — — — — — — — — 179

A Szepesvármegyében lakó szláv nép nyelve, erkölcsei, köz- és házi szokásai: Jankura János ny. főgymn. tanártól — — — — — 221

Lap

Szepesvármegyei egyesületek: Putsch Tóbiás iglói áll. tanítóképezdei tanártól — — — — — — — — — — — — — — — — 237

Szepesvármegye közegészségügyi viszonyainak rövid vázlata: Dr. Tátray Gergely kézsmárki orvostól — — — — — — — — — — — 245

Szepesvármegye ásványvíz-forrásai: Scherfel W. Aurél felkai gyógyszerésztől — — — — — — — — — — — — — — — — 257

Szepesvármegye fürdői és gyógyvizei: Dr. Jármay László tátrafüredi orvostól — — — — — — — — — — — — — — — — 276

Tourisztika: Roth Márton iglói főgymn. tanártól — — — — — — 293

III. Közlemények Szepesvármegye múltjából.

Lap

Szepesvármegye a mohácsi vész előtt: Hradszky József szepes-váraljai r. k. lelkésztől — — — — — — — — — — — — — — — — 303

A szepesi Prépostság vázlatos története az alapítástól egészen a vallási forradalomig: Dr. Pirhalla Márton szepeshelyi papneveldei tanártól 390

A XVI szepesi város az elzálogosítás idejében 1412—1772-ig: Weber Samu bélai ev. lelkésztől — — — — — — — — — — — 442

A szepesvármegyei középkori egyházi műemlékek jellemzéséhez: Dr. Vajdovszky János cz. kanonok, szepes-olaszii r. k. plebánostól — — 462

I.

SZEPESVÁRMEGYE

TERMÉSZETI VISZONYAIRA

VONATKOZÓ

KÖZLEMÉNYEK.

Szepesvármegye domborzati viszonyainak leirása.

Szepesvármegye domborzati viszonyairól általában.

Szepesvármegye Magyarország kisebb, de domborzatilag legváltozatosabb s festőileg legszebb megyéi közé tartozik. Magában véve is valóságos kis-világ e szép megye, melyen belül a legkülönbözőbb s legellentétesebb természeti viszonyok vannak képviselve. Itt merednek Magyarország legmagasabb tetői, melyek fenséges komolysággal s nyugodt tekintettel néznek le a szédítő magasságból az alattuk mosolygó arczczal szétterülő Poprád-völgyének kertszerű lapályára és az attól keletre eső, sötét fenyvesektől komor képű Lőcse-lublói-középhegységre, melynek nyugati csoportjai és déli ágai valóságos dombos vidéket alkotva, szeliden ereszkednek a Poprád- és Hernád-folyók völgyei felé. A Poprád-völgye olyan széles s a magas hegyekkel szemben olyan lapályosnak látszik, hogy síkságnak a benyomását költi fel lelkünkben, míg a Göllnicz-folyó csak hosszú küzdelem után bontakozik ki a Sztraczenai-völgy tekervényes folyosójából s nem tűri partjain a földmívelő békés hajlékát. A Hernád mellékein szépen zöldülő termékeny mezők, gyér és sovány fűtől némileg takart okersárga kavicsos dombsorok, messze elnyúló sötét erdők s karsztra emlékeztető szürke mészkő-hátak váltják fel egymást; míg a magas hegységek közé nagyobbára csak szűk, földmívelésre alkalmatlan keresztvölgyek vezetnek, melyeknek oldalain komoly fenyvesek susognak, a bőnedvű fűből kiváncsi virágok tekintgetnek, bátor szabású sziklák meredeznek s fris vizű patakok csevegnek, — a Magas-Tátra völgyei azonban ridegek. Ezeknek felső részei valóban a múlandóságnak s az enyészetnek nagyszerű képét tárják szemeink elé. Kő-kövön hever, a völgynek óriási sírkert kinézését kölcsönözve, melynek roskadozó kerítő-falai ma-holnap teljes összedüléssel fenyegetni látszanak. A természet ezen óriási alkotása előtt, saját parányisága érzetében mélyen meghatva áll meg a szemlélő — szeme ragyog, szive fáj — majd elfordul, hogy a szikla-tömkeleg nézésében kifáradt tekintetének a természet más alkotása adjon enyhe nyugvó pontot:

egy elhagyott csendes tó, melynek sima tükrében a kék égboltozat fürdik s a magas szikla-óriások fejük körül enyelgő fellegekkel. Akaratlanul akad meg itt szemünk bámulva a tó bájos képét, de majd itt, majd ott találkozik a tó partjain egy piczi havasi virág szende és félénk tekintetével, melylyel a havasok e bájos gyermekei mindjárt első pillanatra meghódítanak minden embert, kinek kedélye a létért való küzdelemben végképen nem fásult el. A lelkünkbe vésődött rideg kép mintegy varázs-ütésre elenyészik, egy kert terül el szemünk előtt, melynek lakói kicsiségük- és kedves kinézésükben felette nagy ellentétet képeznek a hatalmas nagyságú, rideg képü görgeteggel s az égig nyulakodó sziklafalakkal. Egy menekülő marmotának a holt sziklafalak által százszorosan visszavert éles füttye; egy iramodó zerge-falka, melynek karcsú lábai alatt a görgeteg felébred s uj pihenő helyet keresve haragosan tart a völgy felé, növelik lelkünkben az új benyomást: hogy itt, ez elhagyott vidéken is van élet és érzés, öröm és fájdalom. Lejebb a völgyekben a sziklafalak mindinkább törpülnek, a növényzet pedig nagyobb alakot vesz fel s hová-tovább sürübben mutatkozik. A görgeteget moh, fü és virágok lepik el törpefenyők társaságában, melyek szépen a földhöz simulnak s minden feltünést kerülnek. Itt-ott mutatkozik a nyirfa szomorkodó lombjával, majd a veresfenyő kifeszített, nyulánk sudarával s a luczfenyő, mely csakhamar uralomra vergődik s egész erdőket képez. Szép Magas-Tátra téged látni kell innen, bájaidat leirni nem lehet!

Szepesvármegye földjének talpa Magyarország legmagasabb hegységére, a Magas-Tátrára támaszkodik, azért a tengerszín-feletti magassága olyan jelentékeny, hogy valóságos fensíknak beillenék, mely nyugatról a Magas-erdő (Hochwald) felől keletre, éjszak-keletre és dél-keletre tekintet nélkül a közbe eső hegységekre, a megye főfolyóinak irányaival egybevágólag folytonosan és következetesen sülyed. Legmélyebb barázdáját jelöli a Hernád-folyó iránya, melynek tengerszín-feletti magassága Szepes- és Sárosvármegyék határánál csak 315 méter és itt a megye legmélyebb pontját jelöli. Innen nyugatra Krompach mellett 365, Iglón 458 és Sávnik mellett 568 méterre emelkedik. Rohamosabban emelkedik a Göllnicz-folyó niveauja. Göllnicz városa mellett 372 métert tesz, de Szepes-Remete már 419, Merény 533 s Nagy-Hnilecz 632 méternyi magasságban fekszik. A Poprád-folyó völgye közvetlenül támaszkodik a Magas-Tátrára, azért tengerszínfeletti fekvése e magas hegységnek megfelelőleg tetemesen felül múlja a Hernád- és Göllnicz-folyók völgyeinek niveauját. Lubló város 548, Podolin 570, Késmárk 626, Poprád 675 s Lucsivna 767 méternyi magasságban van. Szepesvármegye talpa tehát ferde sík, melynek legnyugatibb része két és félszer akkora magasságban fekszik, mint a keleti. Legkeletibb és legnyugatibb pontja között majd-

nem 500 méternyi különbség van s egy méternyi emelkedésnek átlagosan csaknem 100 méternyi távolság felel meg. Középmagassága felül haladja az 500 métert. Még feltünőbben látjuk megyénk felületének fokozatos süllyedését, ha azt a szomszéd megyék niveaujával összehasonlitva veszszük vizsgálat alá. A Tárcza-, a Hernád- és a Sajó-folyók hullámai felével mélyebben hömpölyögnek a szomszéd megyékben, mint a Szepesség vizei; Lőcse városa akkora magasságban (573 m.) fekszik, mint a sárosi várhegy teteje (572 m.), s Poprád városa még több mint száz méterrel magasabban.

A Göllnicz, Hernád és Poprád hosszanti völgyei fő mellék völgyeikkel együtt Szepesvármegye területének csak kis részét foglalják el; felületének legnagyobb részét hegységek borítják. Éjszaknyugati szögletét a Magas-Tátra s a Magura-hegység uralják. A Magas-Tátra főgerincze a Bástyával lépi át a megye nyugati határát s innen keletre vonul a gerlachfalvi-csúcsig. Itten könyök-hajlást képezve, éjszak-keleti irányt vesz fel. Hasonló irányt követ a hozzá csatlakozó Magura-hegység is. A Magas-Tátra éjszak-keletre vonuló ágával párhuzamosan halad — a megye éjszak-keleti részét behálózva — a Lőcse-lublói-hegység, míg a Branyiszkó, mint a harmadik földhullám megyénk keleti részén, a Szepes- és Sárosmegye közti határt jelöli. Végre a megye déli részén nyugatról keletre huzódó Szepes-gömöri-érczhegység irányára nézve a Magas-Tátra azon részének felel meg, mely a gerlachfalvi-csúcstól nyugat felé vonul. Az ezen hegységek ágai között huzódó keresztvölgyek niveauja természetesen jóval magasabb, mint a hosszanti völgyeké, de rendesen annál magasabb, minél magasabb hegység közé vezetnek. Legmagasabbak a Magas-Tátra völgyei, melyeknek torkolata 800—900 s eredetük 1900—2000 méternyi magasságban van. Jogtalanul hasonlitják össze e völgyek tavait, a Magas-Tátra e gyöngyeit, az Alpok nagy tavaival. Svájczban sincsenek nagy tavak olyan magasságban, mint a Csorbai- (1356 m.), Hinczói- (1961 m.) vagy az Öt-tó (2023 m.), sőt ott a tavak hasonló magasságban nagyobb részt hiányzanak, a mennyiben helyüket nagy kiterjedésü jégárak foglalják el. Nagy tavai ellenben kivétel nélkül mélyebben fekszenek, mint a Poprád-folyó niveauja, nagyobbára 100—150 méterrel mélyebben, mint Lőcse városa; az Olaszországba nyuló tavak, melyeknek tengerszín-feletti magassága nagyon jelentéktelen, még amazoknál is 200—250 méterrel esnek lejebb, a Garda-tó felszíne (47 m.) pedig mélyebben fekszik, mint a Magyar-Alföld legmélyebb pontja.

Lőcse-lublói-hegység.

Szepesvármegye főhegysége a Lőcse-lublói-hegység. Magassága ugyan nem igen nagy, de főgerincze s főcsoportjai kivétel nélkül megyénk határain belül terülnek el. Fő szakasza Lőcse és Lubló, vagyis helyesebben Dvorecz és Feketekút között az elsőtől éjszak-keleti irányban vonul s a Poprád, Tárcza és Hernád között vízválasztót

képez. Közepes magassága az 1000 métert felülhaladja, fökúpjai 200—250 méterrel magasabbak. Mélyebb horpadást nem mutat seholsem, azért országút nem vezet rajta keresztül; a főgerincz hosszában kanyarodó kocsiút egyenes összeköttetésbe hozza ugyan Lőcsét Lublóval, de rosz karban van s téli használatra nem alkalmas. Lejtőit és jobbára gerinczét is fenyves erdők boritják, de kiemelkedő kúpjai nagyobbrészt kopaszok.

A hegység főszakasza a Dvorecz felett emelkedő Kereszt-hegygyel (Gehol) veszi kezdetét. Innen éjszak-keletre a kúpok mindinkább sűrűbben sorakoznak egymáshoz. Minden kúp csomópont, melyből éjszak-nyugatra és éjszak-keletre kisebb-nagyobb ágak indulnak ki. A gerincz közepe táján emelkedik a Jávor-hegy, mely csaknem egyenlő két részre osztja fel a főgerinczet. Körülötte nagy kiterjedésben alig találunk emberi lakhelyet; szegényes kinézésü majorokon, szerény külsejü erdészlakon s ronda korcsmán kivül csak az itt-ott ritkuló erdők s ölekbe rakott facsoportok emlékeztetnek az emberre. Ünnepélyes csend uralkodik mindenütt, a hol hatalmas fejsze-csapások alatt recsegve nem zuhan földre a fenyő, vagy a legelő nyáj kolompja meg nem zavarja azt. Szinte ijesztőleg hat a néma csend s természet ellenesnek látszik, hogy e szép vidéken, a hol sötét fenyvesek üde színü zöld rétekkel váltakoznak s a tarka virágok ezrei virágoznak, hiányzik az ember. A Jávor-hegytől éjszakra két ágra szakad a főgerincz, anélkül, hogy magasságából vesztene. A főág megtartja a hegység főirányát s éjszak-keletre vonul tovább; a másik éjszak-nyugatra huzódik, mindkét ág csakhamar legyező alakban több mellékágra szakadozva hirtelenül ereszkedik alá a Poprád-folyó felé. A hegység főcsúcsai nagyobbára ezen ágakon vannak elhelyezve. Ilyenek a Repiszko 1250 m., a jakubjani Simeny 1291 m., s a feketekúti Simeny 1234 m. Belebb esik az Ihla-hegy 1284 m., a Fekete-hegy 1291 m., s a Kuligura 1252 m. A hegység középpontjához közel eső Jankovecz csak 1170 m. magasságu s a Jávor-hegy 1204. m., még magasabb az innen délre eső Derezsova 1229 m., de egyikük sem éri el az éjszaki ágakon emelkedő csúcsok magasságát: a Dvorecz felett kimagasló Kereszt-hegy már csak 1060 métert tesz.

A Lőcse-lublói-hegycsoport fővölgyei oldalaikon eredő vizeikkel együtt egy közös középpontból, a Jávor-hegy környékéből veszik eredetüket s innen különböző világtájak felé kanyarodnak. Éjszakra nyilik a jakubjáni-, illetőleg lublói, éjszak-nyugatra a hodermarki s nyugatra a leibiczi-völgy; távolabb esik a nevezett középponttól a Pokol-patak, mely déli folyásában a Lőcse-patakkal egyesül s a dél-keletre folyó Tárcza. Mind ezen keresztvölgyek szükek, zordak s eltekintve a Tárcza-völgyétől, melyben Toriszka falu fekszik, teljesen néptelenek; mert földmivelésre egyikük sem alkalmas, s az egész vidék homokkőből lévén, a hegység

gyomrában ércztelepeket sem találunk. A Jankovecztől hét kilométernyi körben nincs is egyetlen egy helység sem, ha csak a Tárcza-völgyében fekvő Dolina majort nem akarjuk annak tekinteni, mely amúgy is közel fekszik e kör széléhez. A hegységet körülövedző helységeknek legnagyobb része tiz kilométernyi távolságra esik a hegység középpontjától s azon völgyekben fekszenek, melyeket a főgerincz ágai a hegység mellékcsoportjainak ágaival képez. Itt ugyanis a főgerincz ágai között kanyarodó keresztvölgyek hirtelenül kiszélesednek s irányukat is nagyobbrészt megváltoztatván, hosszanti völgyek alakjában húzódnak tovább. Ilyen völgyekben feküsznek: Felső- és Alsó-Répás, Balázsvágás, Stellbach, Jakubján, Hodermark, a leibiczi-kénfürdő, Ruszkinócz stb., kis szegény községek, melyeknek lakosai jobbára állattenyésztésből s a földből kicsikart sovány termésből élnek.

A Lőcse-lublói-hegycsoport főgerincze nem szakad meg délen a Kereszt-hegygyel, folytatása csaknem szabályos félkört ir le. Csontfalváig megtartja ugyan a gerincz főszakaszának irányát, de magassága gyorsan apad. Utólsó jelentékeny csúcsa az Őz-hegy Lőcsétől éjszaknyugatra 949 m. Közte és a Kereszt-hegy között vezet az országút, mely Lőcsét Késmárkkal összekapcsolja. Csontfalutól nyugatra ívben fordul meg a gerincz s éjszak-nyugatra Nagy-Lomniczig húzódik. De odább éjszakra is a Podrád-folyó jobb partján egészen Holló-Lomniczig vannak kis, felszántott magaslatok, melyek nyugatról szegélyezik a hegység főszakaszát.

Magasabb hegygerincz vonul a Kereszt-hegytől dél-keletre vagyis inkább a Lőcse-pataktól keletre nyugat-keleti irányban, elválasztva a Tárcza és Hernád vízkörnyékét. Ez a Lőcse város felett emelkedő Mária-hegygyel kezdődik s keletre megnyúlt ív alakjában egészen Polyanóczig és Korotnokig tart. Kúpjai csak is Brutócztól éjszakra, a hol a hegység egyik része félig-meddig külön válik, duzzadnak fel 1000 méterre; ilyenek a Spiszka-hegy, melynek magassága 1057 m. s a szomszéd Sárosvármegye területén 1062 méterre kimagasló Javorinka. A Brutócztól délre eső kúpok közül ellenben egy sem éri el teljesen az 1000 métert. A gerincznek déli kiágazásai hullámok, dombok s apró magaslatok alakjában a Hernádig érnek, majd Szepesváralja előtt patkóalakjában visszamaradván, szép kis lapálynak engednek tért, melynek déli oldalán meztelen mésztufa-képződmények tornyosulnak. Főrésze a Drevenyik 511 m. Tagolatlan, lassan domborodó háta s meredek szakadozott oldalai meglepő ellentétben állanak az alatta elterülő termékeny lapálylyal s a szelíden leereszkedő dombokkal; nagyon is megérdemli látogatottságát, távolról azonban inkább nagy tömegével, mint alakjával hat. Belsejében kisebb-nagyobb üregek vannak, köztük egy jókora jégbarlang, melynek végét még nem ismerik. Merészebb szabása van a várhegynek, mely ugyancsak mésztufából

áll; tetejét a szepesi vár romjai koszorúzzák. A Drevenyikhez hasonló de sokkal alacsonyabb mésztufa-hát huzódik Szepeshelytől nyugatra is, melyhez nyugaton, hasonlóképen mint a szepesi várhegy a Drevenyikhez, a Sivabrada kúpja csatlakozik. Oldalain, valamint a közeleső Baldócz vidékén számos szénsav tartalmú meszes forrás bugyog, melyekből a mésztufa rakódik le. Mésztufa-képződményeket találunk azonkivül a Poprádtól Lőcsére vezető út oldalain is Sz.-András és Gánócz határában. A több részben csak sovány legelőkül használt meztelen magaslatok Görgő és Drávecz falvak vidékein nem állanak mésztufából, hanem homokkő- és kavicsból.

A Lőcse-lublói-hegycsoport dombos része nem csak hogy megfelel a földmivelés igényeinek, de gondosan is van megmüvelve. Bő termést nem ád ugyan sohasem, de nagyon silányat sem. Völgyeiben szétszórva mindenütt vannak helységek. Egyesek belebb a hegységben igen magasan fekszenek, Ulozsa pl. 884 méternyi magasságú hegy-háton épült. Lakosaiknak száma, Lőcsétől eltekintve, átlag annál nagyobb, mennél közelebb esnek a Poprád- és Hernád-völgyeihez. Földrajzilag előnyös központi fekvésük csak is a Poprád város környékén összetorlódott s egy nagyobb városnak tekinthető helységeknek van, a hol a Hernád, Poprád és Vág völgyeiből vezető utak találkoznak. Igen szép, de csak kis területre ható középpont Szepesváralja, mely körül számos falu van elhintve. Élénk kereskedelme apadóban van, mióta vasút vezet a Hernád mentében. A Poprád és Hernád völgyeiben számos falu s csinos kis város sorakozik füzér alakjában egymás után, de egy sem volt képes centralizáló hatást gyakorolni a többire. Lőcse, Szepesvármegye főhelye, a kis Lőcse-patak szük völgye mellett, mélyen beékelve a hegységbe, dombon épült; vidéke nagyobbrészt hegyes, környéke néhány szegény falu kivételével hiányzik, számba vehető ipara sincsen. Tiszteletre méltó multjánál, valamint nagy szellemi tőkéjénél fogva azonban még most is hivatalos, de nem természetes középpontja Szepesvármegyének.

A Branyiszkó-hegység.

Polyanócz-, Korotnok- és Dubravától keletre Szepes- és Sárosvármegyék határán emelkedik a Branyiszkó-hegység. Közepe táján országút szegi, mely Szepesváraljáról Sárosvármegyébe visz. A hágó 766 m. magasságú. Gyönyörű kilátás nyilik innen Szepesváralja környékére és a Magas-Tátrára. Ligeti Antal hazánk jeles képirója remekül festette le egyik képén. Történetileg is nevezetes e pont, hol honvédeink 1849. február 5-ikén Guyon vezérlete alatt fényes győzelmet arattak a császári sereg felett. Az elesettek emlékére készített honvédszobor Lőcsén, a megyeházzal szemben van felállítva. A hágón túl a Nagy-szinyei-völgybe ereszkedik le az országút. Tőle éjszakra emelkednek a Vysoká-Hola csoportja s a Lipóczi-hegyek; délkeleten a Kluknó-patakon túl a Cserna-Gora s a Tlusta, mint a

Branyiszkó-hegység éjszaki és déli különvált szakaszai. Közepes magassága 900—950 m., fökúpjai vagy 200 méterrel magasabbak. Főcsúcsai: a Szmrekovicza 1193 m., a hegység legmagasabb pontja, a Vysoká-Hola csak 1172 m. és a Szlubicza 1131 m. Ez utóbbi alatt szénsavas források bugyognak. A Branyiszkó-hegység tömegének magvát granit és gneisz alkotják, oldalai különböző mészkőből és homokkőből állanak.

Az Alacsony-Tátra.

A Fekete-Vágtól keletre az Alacsony-Tátra ágazatai csapnak át Szepesvármegye területére s itt megyénk délnyugati szögletét hálózzák be. Éjszaki csoportjai Sunyavától keletre a Poprád és Hernád középső folyása felső részei között Csütörtökhelyig vonulnak. A hegység gerincze sziklás s meredek csúcsokkal van tetézve. Főtömege melaphyrból, oldalai jegeczes palából állanak. Legmagasabb csúcsa a Kozí-Kamény 1243 m. Dénes Ferencz, tapasztalt touristánk, Magyar-Riginek nevezte el e hegyet; mert nem találunk hasonló pontot, mely a Magas-Tátrának mind a két szárnyát teljességében oly nagyszerüen mutatná be, mint e csúcs; a Király-hegy kissé messze esik el a Magas-Tátra hegylánczolatától s nagy magasságánál fogva sem olyan alkalmas a hegység áttekintésére, mint a Kozí-Kamény. Egyéb pontok pedig többnyire nem is nyújtanak teljes képet a Magas-Tátráról; róluk csupán csak a szepesi vagy a liptói szárnyra nyílik a kilátás. E kisterjedelmű hegységnek nyugati nyulványai a Magas-erdőre támaszkodnak, mely a Bástya felől dél felé leereszkedvén, a Poprád és Fehér-Vág forrásvidékeit választja el.

Az Alacsony-Tátrának más ágai a Hernád-folyótól délre terülnek el s a Király-hegy csoportjának éjszak-keleti folytatását képezik. Legmagasabb pontjuk a megye nyugati határán emelkedő Uplas 1557 m. Ezekhez csatlakozik keletről a Vernár, Szepes-, Gömör- és Abauj-Tornamegyékben számos más hegycsoporttal, melyek együttvéve a Szepes-gömöri-érczhegységet alkotják s keleten a Hernád nagy könyökéig vonulnak.

A Vernár és a hozzá csatlakozó káposztafalvi hegység fensík alakú, szakadozott s meredek oldalú rendetlen mészkő hegycsoportokból állanak. Meredek kúpjai s egyenként vagy csoportosan kiálló sziklái, tornyai és tömbjei a tetejükön s kiugró fokaikon örökként széttekintő egyes vagy társaságban álló nyulánk fenyőfákkal, az alattuk elterülő sötét erdőkkel épen olyan nagyszerüek, mint festőiek. Legszebb s a megtekintésre legméltóbb a Sztraczenai-völgy, melyet a Göllnicz-folyó ásott magának. A völgy hosszában vezető út összekapcsolja a Poprádtól Grénicz falun s Vernáron át Tiszolczra s a keletre eső Káposztafalváról Dobsinára vezető utakat. Ez utóbbi a mészköves vidéket csaknem egyenlő két részre osztja; sok kanyarulata miatt igen hoszadalmas, de nem kevésbbé érdekes út.

A Sztraczenai-völgy déli oldalán, nem messze az Éles-kőtől, van a Dobsinai-jégbarlang. Boltozatai kissé nyomottak, de jégképződményei igen szépek; legérdekesebbek az óriási vastagságú jégfüggönyök és falak, melyeknek egyikében egy egész termet vájtak. Közelében van egy szép szálloda.

A mészkő-vidéknek főcsoportjai a Hernád és Göllnicz közt vízválasztót képeznek s a már említett Vernáron kivül a Javorina 1118 m., a Havrana-Skala 1158 m., Vrablova 1141 m. s a Gerava 1096 m. említésre méltók. Éjszaki kiágazásaik közül legnevezetesebb a *Menedékkő* (Lapis refugii, Klastoriszko). A tatárok betörésekor ide menekültek a szepesi *németek* s itt várat építettek. Később e hegyen a karthauziak klastromot emeltek, melynek romjai maiglan fenmaradtak. Káposztafalvától délre a Hernád-folyó eltérvén a nyilt lapálytól, igen érdekesen furakodik be a mészkő éjszaki ágazatai közé, vadregényes úton folyik tovább s csak Szepes-Sümeg környékén szabadul ki szűk medréből.

A mészkő-vidék szépségei mellett terméketlen és szegény: völgyei szűkek, folyosó alakuak; területén a helységek teljesen hiányzanak vagy csak ott mutatkoznak, a hol palás kőzetek váltják fel a mészkövet.

A Szepes-gömöri-érczhegység.

A Geravához keletről palás szerkezetű hegycsoportok csatlakoznak: ilyenek az Ördög-fej 1035 m. s a tőle délkeletre fekvő Knolla 1268 m. Ettől keletre két gerincz indul ki; a rövidebb a Grajnárral délkeleti irányt vesz fel s Merény közelében a fekete-hegyi fürdő felett kimagasló Bükkössel végződik; a nagyobbik a Murány-hegygyel (1232 m.) veszi kezdetét. Gerincze keleti folytatásában gyorsan apad, de Zavadka környékén a Hégény-hegységben földhát alakjában kiszélesedvén, ujból lassan felduzzad. Innen keletre csakhamar három ágra szakad: az éjszaki a Porács-patak s a Hernád-folyó között terül el és a Galmusz-hegységgel Szepes-Olaszi mellett végződik; a középső a Porács- és Szlovinka-patakok között a fensík alaku Skala csoportban több mint 1000 méterre duzzadván, csakhamar megszakad. Mindkét ág tömött mészkőből áll, de ezek egyike sem olyan vadregényes, mint a nyugati mészkőcsoport. A harmadik vagyis a déli ág jóval hosszabb és magasabb is, mint az előbbi kettő s keleten mellékágaival a Krompach és Göllnicz közötti vidéket beborítván, a Hernád-Göllnicz összefolyásáig tart. Legjelentékenyebb csúcsa a Bükkös 1130 m. Belseje különböző szerkezetű kristályos palákból és egyéb régi kőzetekből áll. Gerinczéből kiinduló völgyei s az itt eredő vizek alig érdemelnek említést; ámde a hegység gyomrában rejlő réz-, vas- és ezüst-érczek a szlovinkai, porácsi és kotterbachi s részben Roztoka és Kis-Hnilecz-völgyeinek több lüktető erőt kölcsönöznek, mint ezt a legjobb minőségű talaj tehetné. Mind e völgyek gyártelephez hason-

látanak, melyekben nagy sürgés-forgás uralkodik; az utakat járó-kelő bányamunkások s érczekkel megrakott csikorgó szekerek foglalják el; a gorczokon nők és gyermekek sürögnek-forognak, az érczeket mosogatván ki; a patakok mentében malmok kelepelnek, érczzúzók dübörögnek, a kohók kerekei nyikorognak s a levegőben az olvasztókemenczék kéngőzös füstje gomolyog.[1] Sajnos, hogy a bányászat és kohászat hanyatlásnak indult; a bányák értéke apad s tulajdonosaik elszegényednek; egyes olvasztókban megszüntetik a munkát s az érczek nagy részét Sziléziába szállítják kiolvasztás végett. A dohánygyár, melyet Szomolnokon felállítottak, sötét homályt vet a hajdan oly gazdag bányavárosra. A legvirágzóbb bányák Albrecht főherczeg és az osztrák-magyar olvasztó-társulat birtokában vannak.

A Szepes-gömöri-érczhegység fővonala, mely a Hernád-Göllnicz és a Sajó s másrészt a Garam és Sajó közti vízválasztót képezi, mellékágaival együtt jobbára Gömörmegyében terül el, Szepesvármegyének csak déli határát érintik. Főszakaszai Nagy-Röcze vidékéről éjszakra vonúlnak, majd ívben megfordúlván, előbb keletre, azután dél-keletre indúlnak. Megyénk határát a következő csoportok érik el: a Babina 1278 m., a Szulova — főcsúcsa a Hola 1258 m. —, rajta keresztül 911 méternyi magasságban vezet az út, mely Iglót Kis-Hnileczen, továbbá a Grajnár (1070 m.) hegyen s Nagy-Hnileczen át Rozsnyóval kapcsolja össze. Szulovához csatlakozik keletre a Volovecz 1215 m., s a Bettlér-Flecken 1223 m.; ezután következik a Bükkös 1240 m., melynek északi ágán emelkedik az Arany-Asztal 1318 m., a Szepes-gömöri-érczhegység Szepesvármegye területén elterjedő részének legmagasabb csúcsa. Ehez dél-keletre sorakozik a Pacsai-Hola, melyet a szomolnok-rozsnyói út keresztez. Legkeletibb csoportja a hegységnek a Pipityke 1221 m.

A szomolnoki völgytől keletre vagyis a Hernád-Göllnicztől délre vonuló hegységeket a szomolnok-kassai csoporthoz számítjuk. Mind e hegységek megyénknek csak dél-keleti határát érintik. Előbb éjszak-keletre Kassa felé vonúlnak. Stósz és Szomolnok között vonuló alacsony gerinczüket országút szegi.

A megyénk déli részében elterülő Szepes-gömöri-érczhegység csoportjának közepes magassága igen különböző; a főszakaszoké Szepes- és Gömörvármegyék határán körülbelül 950 és 1150 m., az éjszaki csoportoké 750 és 1000 m. között változik.

Szepesvármegye természeti szépségeinek méltatása.

A Szepesvármegye domborzati viszonyaiban uralkodó nagy változatosság s éles ellentétek maradandó benyomást gyakorolnak minden emberre, kinek lelke aesthetikailag kellőképen van művelve, a ki a természet szépségeinek elemeit felfogni s azoknak egységes harmonikus hatását

[1] Hunfalvy János, Egyetemes földr. II. k.

átérezni tudja. Néhány évtizeddel ezelőtt még vajmi kevés embernek volt tudomása megyénk szép vidékeiről. Rövid ideje annak, hogy az általános divat: a nyári hónapokat üdülés, szórakozás vagy az egészség helyreállitása czéljából hegyes vidéken tölteni el, lábra kapott, de sőt aránylag nem régen a hegyes felföldről, mint girbe-görbe, járhatatlan s barátságtalan vidékről beszéltek s mindenütt kerülték, a hol lehetséges volt; mert az embert saját lénye, maga az ember minden időben inkább foglalkoztatta, mint a néma természet. Maguk a fenkölt gondolkodású görögök és rómaiak sem tanusitottak sok fogékonyságot a természet szépségei iránt. Festményeiken mindenütt előtérbe tolták az embert; a tájkép-festészetben csak alárendelt, minden önállóságtól megfosztott díszitő elemet láttak s az egyes tájakat hidegen, a hasznosság szempontjából itélték meg. Sőt a természet szépségeit, a hol azokat némileg felfogni tudták, emberi alakban ábrázolták s csak ilyen alakban tudták élvezni. Innen van, hogy a klassikus népek idejében minden rét, hegy, erdő és liget, folyó és tenger tele volt népesitve tündérekkel, jó és rosz szellemekkel, valamint a középkor minden sziklához, romhoz erdőhöz, tóhoz s a természet más elemeihez a legélénkebb képzeletű mondákat fűzte. A kereszténység szelleme s a tudományok előhaladása és elterjedése tanitották rá az embert több érzéssel, nagyobb szeretettel s behatóbb figyelemmel tanulmányozni a természetet, s tért engedtek az emberi szív húrjait rezgésbe hozó, kedélyét emelő s lelkét nemesítő érzelmeknek, melyeknek befolyása alatt jelenleg már az egész művelt világ áll. A figyelmes szemlélőnek megyénk területén ezerféle alkalma van a legkülönbözőbb természetü vidékek individualitását s ezek folyton változó hangulatát szemmel kisérnie s ezek bájaiban gyönyörködnie. Minő különböző hangulatban mutatkozik a hegység, különösen a magas hegység reggel, délben és este, derült és esős, borult napon, azt leirni alig lehet; a kép mindig egy és ugyanaz, de színárnyalatai a szürke, kék és viola között ezerféleképen változnak, a hegység magassága és távolsága állandó s mégis majd nőni, majd apadni s folyton helyet cserélni látszik. Valóban élő lényhez hasonlit a természet, melynek gyengéi azonban legszebb erényei közé tartoznak. Haragja magasztos, dühe fenséges, mosolya bájos, szeszélyei elragadók — visszataszitó pedig, mint az ember gyengéiben, nem lehet. Sajnos, hogy megyénk természeti szépségei a tájképfestészetben majdnem teljesen el vannak hanyagolva. Ligeti, Molnár, Klimkovits néhány képétől és Forberger Vilmosnak a természethez hű rajzaitól eltekintve, Szepesvármegye természeti szépségei még mindig festőikre várnak, a kik belőlük behatóbb tanulmányok alapján, majdan remek műveket alkotnak.

A megye területén emelkedő hegységek oldalain csaknem léptennyomon fris és jó ízű források bugyognak; sok helyütt szénsavas mész-, vas- és kén-tartalmú vizek fakadnak a földből, létet adva a

fejlödő fürdöknek, melyekben a nyár derekán az egészséges kellemesen mulathat, a gyengélkedő a fris levegőben üdülést talál, a beteg az ásvány-fürdökben bajainak enyhülését vagy egészsége helyreállítását keresi. A kirándulók s az összes idegen vendégek megszállásának középpontja Poprád s a Huszpark, a hol nap-nap mellett új vendégeket lát, új alakokkal s új typusokkal találkozik az ember. Innen gyönyörű kilátás nyílik a közel eső Magas-Tátrára.

A Központi-Kárpátok orographiai vázlata.

A Központi-Kárpátok hegyvidékének határai.

A leírandó hegylánczolatnak éjszak-nyugati határa a Rózsahegytől Alsó-Kubinig keskenyen elhúzódó völgy, melynek hosszában az országút is vezet, és melyet kelet felől a magasra felnyúló Chocs-gúla, nyugat felől pedig az alacsony Hrdosin-hegység szegélyeznek, azután pedig az Árva-folyónak Alsó-Kubintól Jablonkán át az Árva-dunajeci vízválasztóig érő medre. E határvonal tengerszín-feletti magassága Rózsahegy és Alsó-Kubin mellett 480 m., e két városka között lévő hágón 650 m., Árva-Váralja mellett 500 m., Turdosin mellett 570 m., Jablonkánál 610 m. és végre az Árva-dunajeci vízválasztón 652 m. Egész hossza 65 km.

Az éjszaki határvonal aztán az imént említett vízválasztótól a Dunajec-folyó mentén a Vörösklastromig húzódik — mely vonalon 652 mről 455 mre süllyed — innen a Bialka torkolatától K. K. D-re forduló irányban vonúl. Itten a Vörösklastromtól Koronahegyfürdőn, Lipniken, Kamjonkán át egész Gnezdáig elnyúló geotektonikai, előbb emelkedő, azután süllyedő s szintén mélyen beszakadt völgy terül el, mely Lipnik mellett 540, a nyergen 730, Kamjonka mellett 590, s Gnezda mellett 540 m. magas. Az éjszaki határvonal egész hossza 70 km.

A dél-keleti határ a Poprád-folyó mentén Gnézdától (540 m.) Busóczig (590 m.) keskeny, helyenkint kanyargó, 13 km. hosszú völgyben, azután pedig további 24 km. hosszúságban Bélán és Késmárkon át az ismeretes, széles Poprád-teknőben húzódik el egész Poprádig (670 m.).

A déli határ végre Poprádtól a Poprád-folyó s a vasúti vonal mentén 18 kmnyi hosszúságban egész a 900 mnyi „Magas-erdőig“ (Hochwald) emelkedik s innen a Vág s a vasúti vonal mentén további 60 kmnyi hosszúságban a 480 m. mélyen fekvő Rózsahegy városkáig süllyed.

A négy határvonal kritikai összehasonlítása.

A nagyon egységesen alakúlt éjszak-nyugati és dél-keleti határok a nyugati Kárpátokra nézve irányadó „csapásokban“ dél-nyugatról éjszak-kelet felé nyúló hosszvölgyekben vonúlnak el; az Árva dél-nyugati irányban folyik a Duna lapálya, a Poprád pedig éjszak-keleti irányban a Visztula mélyedése felé. Az Árva-határ a mélyebbik, a Poprádé 50—60 mrel magasabb, s egészen megfelel hegylánczolatunk emelkedésének, sőt egészben a nyugati Kárpátokénak kelet felé, hol a Magas-Tátrában éri el tetőpontját. Innen aztán egy alacsonyabb hegylépcsőzeten, a Lőcse-lublói- s a Branyiszkó-hegységen át a nyugati és keleti Kárpátokat elválasztó és a rétegek rögtöni törése következtében elsülyedt mélyedésbe esik alá.

Az éjszaki s déli határok is hosszvölgyekben nyúlnak el, csakhogy ez utóbbiak inkább a Központi-Kárpátok s a liptó-zólyomi Gyömbérlánczolat kelet-nyugati irányban elnyúló két gránit tömbe által feltételeztetnek. — Ezen két határvonalnak továbbá már nincs oly egységes jellege, minthogy mindkettő vízválasztón lép át, a déli egy helyen, az éjszaki kettőn, s ennek folytán itt a hegység körülete 652, 730 és 900 mnyi legnagyobb magasságát éri el. — A déli határ, mely többnyire a Duna folyamvidékéhez tartozik, átlag mintegy 95 mrel magasabb, mint a csaknem egészen a Visztula folyamvidékéhez tartozó éjszaki határ, s ez ennélfogva úgy, mint általában a Tátrától éjszakra fekvő hegylánczolatok is, már jóval alacsonyabb, mint a délre fekvő.

Másrészről az éjszak-nyugati és éjszaki határvonalaknak a déli s a dél-keletiekkel szemben azon sajátságuk van, hogy az előbbiek hegylánczolatunkat egészen közeli, csak szűk völgyek által megszakított érintkezésbe hozzák nyugati és éjszak-nyugati szomszédjaikkal, míg ellenben az utóbbiak ezt az ottani, gyakran igen jelentékeny szomszédhegységektől széles, lapos völgyteknők által tartják távol.

A Központi-Kárpátok talapzata.

E határokon belül emelkedik egy, a geotektonikai viszonyok által igen megokolt, önálló egyedet képező hegység, a nyugati Kárpátok legmagasabb s legtökéletesebben tagozott hegycsoportja, melyet mi a *Központi-Kárpátok* hegylánczolatának nevezünk. Egész hossza 96 km., szélessége 46 km. A dél-keleti irányban, tehát a legmagasabb részlet felé emelkedő, s paralellogrammszerű hegy-talapzatnak területe ennélfogva 4416 kmre terjed; középmagassága 610 mre tehető.

E hegytalapzat ezen jelentékeny magasságánál fogva igen könnyen érthető, hogy egész éjszak-nyugati Magyarországban itt van a legnagyobb átlagos évi hideg s hogy ez főleg télen, még jóval emelkedik azért, mert a földre szálló, nehéz hideg légtömeg teljesen bereked a magas Kárpátok tömegébe mélyesztett s kivülről hegy-koszorúval elzárt völgykatlanba.

E völgykatlanokra nézve, épen úgy, mint az elzárt alpesi völgyekre nézve jellemzők továbbá az azokat teljesen betöltő s gyakran hetekig eltartó őszi ködök, melyek fölött aztán a legtisztább napsugarak által átjárt, sokkal melegebb légrétegek mintegy úsznak. A magas fekvés okozza végre azt, hogy a Vág-Poprád s az Árva-Dunajec mélyedése még hófehér, mikor az Alföldet már gyönyörű szép zöld szőnyeg boritja, s ugyanezen mélyedésekben még zöld vetés hullámzik, mikor már sárga tarló borúl a pusztákra.

A Központi-Kárpátok gránitmagva.

A Központi-Kárpátok főirányát és emelkedési fokát létrehozó zöm, mely annak egyszersmind mintegy önálló jelleget kölcsönöz, a 49 km. hosszú s 10—15 km. széles gránittömeg, a hajdani „batholith", mely egy délről és dél-kelet felől jött hatalmas oldalnyomás folytán a mélységből 2600 mnyi magasra szoríttatott fel, s felnyomulása által éjszaki oldalán az üledékes kőzet-rétegeknek egész sorát torlasztotta fel. — Valamennyi gránittömeg közt, melyek a nyugati Kárpátokra nézve oly jellemzők s melyek ismétlődő, ezen hegység általános csapásának teljesen megfelelő sorokban berajozzák a nyugati Kárpátok petrographiailag legidősebb középövét s itt egyes, egymással teljesen hasonlókép alakult hegycsoportokban, a kristályos középövet pótolják, a Tátra gránittömege a legjelentékenyebb s azt a nyugati Kárpátok, sőt az egész Kárpát-hegyrendszernek legmagasabb hegységévé teszi.

A Központi-Kárpátok orographiai egysége.

Mielőtt hegylánczolatunknak, mint szerves egységnek taglalásába s az egyes részeknek áttekintő leirásába bocsátkoznánk, kötelességünknek ismerjük szíves olvasóink előtt okát adni annak: miért állítjuk fel — s ha nem csalódunk, mint elsők — a keleti és nyugati határolást, valamint annak is: miért nem fogjuk fel csak az említett gránittömeget, vagy még inkább annak keleti felét, mint egy önmagában teljesen elzárt, organikus egységet képező hegységet.

A Tátrához legközelebb eső nyugati gránithegység a Mincsol-Kriván-Fátrahegység, mely daczára annak, hogy a Vág által át van vágva, geologiai és geotektonikai okoknál fogva, mégis csak egységes hegységnek tekinthető. Határt itt csak a Kriván-Fátrahegység s a Központi-Kárpátok között lehet keresnünk, melyek mindketteje ugyanazon csapású s rokonalakulatú hegység. Legkönnyebb lenne, az eddigi eljárás szerint, az Árva-folyót elfogadni mint határvonalat. Minthogy azonban e folyó már magán a Kriván-Fátra gránittömegén át vájta keskeny torkolatát a Vágba, s ennélfogva e hegylánczolat lényeges része az Árvától keletre esik; minthogy továbbá közvetlenül ezen, keleten még a jura-rétegek által szegélyezett gránithoz kréta-rétegek csatlakoznak, melyek egy messzekiterjedő eocen-terület közepette a Központi-Kárpátokhoz mintegy össszekötő hidat képeznek; minthogy végre e kréta-rétegek épen a rohamosan égnek emelkedő Chocscsal a rétegek csapásában és esésében Tátra-typust öltenek

magukra s minden hydrographiai vagy geotektonikai határoltság nélkül a Tátra gránit éjszaki szélén lévő üledéki övbe mennek át s itt, habár nem is oly szélesen, egész a legszélsőbb keleti határig eltartanak: mindezeknél fogva a határvonalat csak azon völgymélyedésen át húzhattuk, mely a fennemlített két gránittömeg között híd gyanánt elhúzódó krétaterületekbe van bevájva.

A mellett azonban, hogy keleti határul a Vörösklastromtól Gnezdáig elhúzódó völgyet vegyük, a helyett, hogy azt a Poprád és Dunajec egyesülésénél keresnők, szólnak a következő okok: A nyugati Kárpátok minden lánczolatának, tehát a külső kréta-eocenképződésű homokkő-övnek úgy, mint a gránit magvú és kristályos középövnek, sőt még a vulkáni és üledékes déli övnek csapása is dél-nyugatról éjszak-keletfelé irányuló, tehát az, melyet a mostani geologusok „német alföldi"-nek neveznek; a keleti Kárpátoké ellenben Erdélynek dél-keleti szegletétől kezdve be egész Sárosig és Galicziáig dél-keletről éjszak-nyugat felé irányuló, tehát a geologok szerint „herczyni". — A határvonal pedig e két csapásirány között, melyek magán a hegységrétegek csapásán alapulnak, mind a keleti, mind a nyugati Kárpátok hegylánczolatain, sőt a mi igen nevezetes, épen a Magas-Tátra tőszomszédságában minden kétséget kizáró határozottsággal mutatkozik. — Elvonul, u. i. a Tátrától keletre épen a Vörösklastrom völgymélyedésében a Poprád-folyóhoz, rövid uton követi ezt, hogy azután a héthársi völgyön át a Tárcza-völgy hatalmas rétegtörésébe s innen a Tisza ismeretes nagy kanyarulatához érjen. — És miként az egész éjszaki szegélyben, úgy a Vörösklastrom és Gnézda közötti völgyben a Tátra határvonala a híres Penninek mészszirtjeinek (Klippenkalke) feltöréséhez van kötve. — Már ezek a mészszirtek maguk is dél-kelet felé való kanyarodást mutatnak, míg a tőlük éjszakra fekvő hegylánczolatok csapása a délre fekvőkéhez épen függőlegesen áll, mint ez a Lőcse-lublói- s a Mincsol-hegységnél a legvilágosabban látható. — A Dunajec és Poprád völgyeinek hirtelen megtörése e vidékeken szintén e két csapásnak közvetlen összeütközésén alapszik. — És ha végre a Tátra-lánczolatának csapását is e jelenségből kiindulva közelebbről vizsgáljuk, akkor nemcsak nyugaton a Chocs-lánczolat krétaterületén, nemcsak keleten a Magura-homokkővidékén, hanem magán a gránittömb keleti felén is a német alföldi, tehát nyugat-kárpáti csapást látjuk kifejezve a leghatározottabban, míg ellenben már a Dunajec éjszakra a Vörösklastromtól s még határozottabban és élesebben a Poprád Lubotintól Uj-Szandeczig az általuk körülzárolt hegységekkel együtt kelet-kárpáti csapást mutatnak.

A Központi-Kárpátok tagolása.

Átmegyünk most már az általunk orologiai egységnek bizonyított Központi-Kárpátok tagolására, melynek lényeges és középső részét a Tátra-lánczolata képezi. Az egész hegylánczolat hosszában

négy csoportra oszlik. Középen emelkedik a nyugati és keleti tagot magasságra nézve messze túlszárnyaló s ezektől a hegység jellegét illetve is nagyban különböző liptó-galicziai és a szepesi Tátra égbe meredő óriási gránittömege. A szepesi Tátra „Magas-Tátra" néven is ismeretes. Nyugaton ezen, orographiai tekintetben két részre szakadó gránittömbhöz, a nyugati Kárpátok e legnagyobb és legmagasabb gránittömegéhez csatlakozik, a legnagyobb részben kréta-dolomitból, kisebb részben a felső triasig leérő régibb korszakú rétegekből felépült Chocs-lánczolat, míg keleten a „Magas-Tátrá"-hoz, ennek csapását teljesen folytatva a szepesi Magura sorakozik, mely felső-eocen rétegekből, az u. n. magura-homokkőből áll, s melyben csak a ruzsbachi fürdőnél észlelhetők régibb keletkezésű, hasonlókép a trias-korszakig leérő rétegek. De éjszak-déli irányban is látható egy, a mi hegységünkre nézve szintén typikus tagoltság, mely annyival szembeötlőbb, amennyivel régibb korú rétegekből áll a hegység e négy tagjának mindenike. E tagoltság két folytonos völgymélyedés által támad, melyek egyike az azói és mesozói, másika az utóbbi és a kaenozói, egymásután mindig alacsonyabb hegylánczolatot alkotó rétegsorozatok közt képződött.

A Chocs- és a Magura-lánczolatot csak összegezve röviden, a liptó-galicziai s a szepesi Tátrát azonban kissé részletesebben fogjuk ismertetni s végül a hegység éjszaki és déli oldalán elterülő völgymélyedésekre nézve is teszünk összehasonlító áttekintést.

I. A Chocs-lánczolat.

A Chocs-lánczolat határai.

Ez, mint már eleinte említettük, nyugaton a rózsahegy-kubini völgyszakadékkal kezdődik s keleten a Szuchy- és Studeni-patakok völgyéig nyúlik el. — Nyugat felől a csatlakozást a Fátra-Kis-Kriván gránittömegéhez a kréta-korszakbeli sokkal alacsonyabb Hrdosin-hegység képezi, mig keleten a Szuchy- és Studeni-völgyein túl a gránitmagvú Tátra emeli égbe hatalmas tömegét, s a kréta-korszakbeli Chocsdolomitot éjszaki oldalaiba szorítja.

A hegylánczolat jellege, kiterjedése és magassága.

A Chocs-hegység csapása dél-nyugatról éjszak-kelet felé irányuló; hossza 25, szélessége 18 km. — A Központi-Kárpátok jellege már ezen igen jelentékeny középhegységben is teljes érvényre emelkedik. Itt u. i. délen, a Vág mélyedéséből csak kevéssé magasan, s meglehetős lejtősen emelkedő eocen-rétegek vannak, melyek alól éjszakra meredek sziklás falakban hegycsoportunk legrégibb rétegei, sok száz mnyi magas kúpokká feltornyosúlva törnek elő, hogy azután még tovább éjszakra megint fiatalabb korú rétegeknek adva helyt, ép oly gyorsan süllyedjenek alá egy hosszú völgyvonalba, mely mögött a széles, lapos, minden irányban patakoktól átvagdalt eoceni hegyhát követ-

kezik és az itt erősen kanyargó Árva-folyóig ér el. A déli eocen-féle szegélyzet absolut magassága 600—830 m., a Vág talapzata feletti relativ magassága azonban csak 200—250 m. A hegylánczolat mesozói, 3—8 km. széles központi tengelye nyugaton 1300 m., keleten 1000 m. magas gerinczet alkot, mely azonban inkább csak eszményi, minthogy több mély völgyszakadék által van megszakítva. Felette keleten 1100—1373 mnyi, nyugaton pedig 1613 mnyi kúpok emelkednek ki. Ezen régibb keletkezésű réteges tömbhöz éjszakon egy eocen-féle lépcsőzetes hegység csatlakozik, mely amattól egy folytatólagos és egészen Zakopaneig követhető szűk völgymélyedés által van elválasztva s melynek gerincze 800—900 m., kúpjai pedig 860—1253 m. magasak. Az egész Chocs-lánczolat tetőpontja az 1613 m. magas Chocs, melyről a kilátás, minthogy teljesen el van szigetelve s szomszédait messze túlszárnyalja, gyönyörű és igen hálás, csakhogy, fájdalom, igen kevesen méltányolják és élvezik.

A Chocs geologiai alkotása.

A Chocs-lánczolat geologiai alkotása aránylag elég egyszerű. Középső csapásában vannak a legrégibb rétegek: trias-féle dolomit, mészkő, márga és kösseni-rétegek legalúl, melyek fölé lias- és jura-mészkő-rétegek borúlnak, s ezek ismét legfelűl kréta-korszakbeli mészkő- és „chocs-dolomit"-rétegek által fedetnek be. — A trias-korszakbeli rétegek egész a jurafélékig csak mérsékelt kiterjedésűek és a Chocstól dél-kelet felé terűlnek el, míg ellenben a kréta-korszakbeli kőzet az uralkodó. Ennek rétegei délfelé emelkednek, tehát épen úgy, mint az egész Tátra üledékes kőzetei. E kőzetekhez éjszak felől hosszú szalagokban csatlakoznak a helyenkint petroleum nyomokat mutató menilit-rétegek, melyek a közép eocen-korszakból valók. E menilit-rétegek itt épen úgy, mint tovább keleten Zakopanén túl az által tűnnek ki, hogy völgyképzők, mivel nem igen képesek ellenállni az atmosphäriliák rontó hatásának. — Ebben leli aztán természetes magyarázatát a már fennebb említett hosszú, a tengerszín-felett csak 500—790 m. magas völgyszakadék. Ez egyszersmind tanyája azon három patak forrásának, melyek a Chocs-lánczolat mesozói kréta-övét a tudvalevőleg hátrafelé ható erosio folytán mély völgykatlanokra szaggatták. E völgyek közűl a kvacsáni és a proszéki, alakzatukat illetőleg nagyon emlékeztetnek a híres szadellői-völgyre. A Chocs keleti lejtői alatt húzódik el a több mint 6 km. hosszú Lucski-völgy, melynek déli bejárójánál van a meleg-forrásokban bővelkedő Lucski-fürdő, a honnan a Chocs legkönnyebben megközelíthető.

A Chocs völgyei.

A Chocs-lánczolat éjszaki lejtője.

Ha e szerint a Chocs-lánczolat régibb keletkezésű rétegekből álló déli hegyháta közepén, hol e régibb alakulatú öv a legkeskenyebb, több helyen át van vágva folyammedrek által s más helyeken közel van ahhoz, hogy átvágassék; ennek ellenében az éjszakon fekvő eocen előhegység gerincze, — mely magura-homokkőből áll, s menilit-

rétegeken fekszik, s melynek keskeny déli lejtője közvetlenül az imént említett, helységekben bővelkedő 200—450 m. relativ magasságú völgymélyedésből emelkedik ki, — e gerincz, összefüggésében még teljesen sértetlen. Ezen gerincz éles határát éjszak-kelet felé a mély Studena-völgy képezi s már a Kárpátok gránittömegében veszi eredetét; éjszak-nyugat felé öt, 4—8 km. hosszú, eleinte csak enyhén, de azután a határt képező Árva-mélyedés felé rohamosan süllyedő, gyakran szétágazó oldalágat bocsát ki magából, melyek között számos patak siet az Árva felé. Mindkét szegélyöv, vagyis a déli hegyalja és az éjszaki párhuzamos hegylánczolat különben csak közvetlen folytatásai azon eoceni talajalakzatnak, mely éjszakra a Magas-Tátrát hegylánczolatok alakjában övezi, délen pedig csak mint lépcsőzetes dombvidék terül el a magas hegység alján.

II. A Liptó-galicziai-Tátra lánczolata.

A hegylánczolat csapása.

Áttérve már most az egész hegylánczolat második tagjára, ezt az előbbitől három tekintetben különbözőnek találjuk. Először a most szóban forgó csoportnak magva már nem kövületeket tartalmazó rétegek halmaza, hanem azói gneisz és gránit, mely ezt tömegesen áttöri. Másodszor a hegység csapása tisztán nyugat-keleti és harmadszor az egész csoport átlag jelentékenyen magasabb. Dél-nyugatról éjszak-kelet felé irányuló csapása folytán a Chocs-hegység eltűnik a hatalmasan előtérbe lépő és egyszerre magasan feltornyosuló „Liptói-Tátra“ mögé, noha ez utóbbinak meredeken emelkedő nyugati lejtői egész 1800 m. magasságig ugyanazon Chocs-dolomitból állanak, mely, a mint láttuk, az előbbi hegycsoportnak főtömegét teszi, s ennélfogva a két csoport között, úgy éjszakon, mint itt nyugaton, a közös összekötő rétegelemet képezi. Míg itt mind a gránittömeg, mind pedig a tőle éjszakra fekvő régibb üledékes rétegek csapása, a mint már említettük, tisztán és egyenes vonalban nyugat-keleti, a vízválasztó főgerincz iránya keleti felén eltér ezen egyenes vonaltól. Itt ugyanis keleten az ezen hegycsoportban csörgedező vízben leggazdagabb Tycha-folyó vájó hatása annyira ment, hogy a déli gneisz-gránitos hegymagvat már egészen átfűrészelvén, a tőle éjszakra fekvő üledékes rétegek déli lejtőjéig jutott és itt a kőzeteket elválasztó szakadékban keletre és nyugatra ágazhatott szét. Ennek folytán a főgerincz, mely nyugaton még elég egyenesen húzódik nyugatról kelet felé, a Tycha forrásvidéke mögött délfelé nyíló félkört képez és itt egyszersmind magasságából sokat veszít. Végre a gerincz Volosyn-nevű keleti részében éjszak-kelet felé hajlik, mely elhajlás azonban nem az erosióban, hanem a keleti gránittömb bizonyos geodynamikus viszonyaiban leli magyarázatát.

Főgerincze.

A Liptó-galicziai-hegység keleti határa a Koprova- és Roztoka-völgy közötti mély és tágas talajdepressio, mely mögött a Magas-Tátra más csapással s más jelleggel tünik fel; hossza 40 km., a 900 m. magas isohypsa által határolt alpesi résznek szélessége 17 km., a gerincz magassága a nyugati, egyenes vonalú részleten 2000 m. a középső, félkörív alakú részleten 1900 m. s a Volosyn-ágban 2050—2100 m. a tenger színe fölött. A csúcsok magassága nyugaton 2050—2250 m. között váltakozik, középen 1950—2128 m., a Volosyn-ágon pedig 2100—2293 m. között. Nyugaton a 2250 m. magas Bysztra, középen a 2128 m. Krzeszanica és keleten a 2293 m. Swinnica a legmagasabb csúcsai e lánczolatnak, míg ellenben a legmélyebb hágó magassága, a Tycháé, 1689 mre esik alá. Magassági viszonyai.

A geologiai alakúlat különfélesége itt jóval nagyobb, mint a Chocs-vonalnál. A Liptó-galicziai-Tátra magasabb déli öve szintén régibb kőzetekből áll, mint az alacsonyabb éjszaki öv. Az előbbiben a gneisz és a gránit a hegység alkotó eleme, míg az éjszaki öv, mely itt is, ép úgy, mint a Chocs-lánczolatnál, a délitől mindenütt völgymélyedések és szorosok által van elkülönítve, oly rétegekből áll, melyek közép-eocen-féle menilit- és alsó eocen-féle nummulit-rétegekkel kezdődnek és a gránittömbön dias-rétegekkel, ritkábban gneiszszel végződnek. Mint a Chocs-lánczolatban a menilit-rétegek, úgy itt a dias-féle quarczitok olyan kőzetek, melyek hosszában a gneisz-gránitmag teknő alakú mélyedés által van elválasztva az üledékes rétegektől. A régibb üledéki öv éjszaki szélén keskeny szalagként elhúzódó menilit-rétegek, melyek után éjszakra a még fiatalabb magura-homokkő-rétegek következnek, itt is megtartják völgyképző tulajdonságukat. A gneisz-gránit-szalag 8—10 km., az üledéki öv 5 km. széles. A gneisz-gránitövben, annak déli lábánál a gneisz, a főgerinczen s az éjszaki lejtőn a gránit a túlnyomó, a nélkül azonban, hogy e kétféle kőzet egymástól orographiai tekintetben el lenne különítve, mert a gneisz-lejtők egyforma emelkedéssel mennek át a gránitgerinczekbe és kúpokba. Geologiai viszonyai.

Mint a Chocsban a régibb üledékes rétegek, úgy itt is mintegy 1000 m. magasságban meredeken törnek elő a csaknem fémfényű gneisz-rétegek, a laposan fekvő, törékeny, s piszkosan sárga eocen homokkő-rétegek alól, melyek az egész hegycsoportnak enyhén emelkedő, de a Tátráról lezuhogó patakok által erősen összeszabdalt talapzatát képezik.

Egyenletesen, bár meglehetős meredeken emelkedő, buja növényzettel borított lejtők, kikerekített s még gyér növényzettel fedett kúpok, a gneisz-gránittömegbe már igen mélyen s közvetlenül egész a gerincz alá bevájt, alant igen keskeny s moréna-törmelék által később el nem borított völgyek, s az a körülmény, hogy a hágók és csúcsok magassága közt nincs igen nagy különbség, képezik e Külső alakzata.

nyugati gneisz-gránittömb főbb jellemvonásait ellentétben a keleti gránittömbbel, hol ez a Magas-Tátrában szakadékosabban, zordonabban, s majdnem hozzáférhetlenül lép fel. Továbbá itt, ellentétben a Magas-Tátrával a völgyek legmagasabb végein csak igen kevés s csak csekély mértékben kifejlődött (cyrkus-féle) völgykatlanok találhatók, a melyekben csak itt-ott látható egy-egy csekély kiterjedésű hegyi tócsa, egyik télről a másikra elmaradó hótömeg pedig nincs is. Diluvialis törmelék csak a legmagasabb, csekély számú katlanokban van, s azokban is inkább csak mint egymásra halmozott sziklatömegek, s nem mint hosszan elnyúló sánczsorok. Csak az 5 km. hosszú Volosyn-lánczolatban vannak oly kiterjedésű régi törmelék-maradványok, melyek e tekintetben nem sokat engednek a Magas-Tátrában lévőknek. Itt a Volosyn-lánczolatban keskeny, szaggatott gerinczekre, hozzáférhetlen sziklafalakra, szirtes sziklacsúcsokra és éles ormokra is akadunk.

A Liptó-galicziai-Tátra déli lejtőjének völgyei és patakjai.

A patakok medrei, melyek a gránittömb déli és éjszaki lejtőihez kötvék, e hegycsoportban már nagyobb fokú erosioról tanúskodnak. Itt az alsó völgyek esése különösen a déli oldalon a szepesi Tátrában lévőkéhez képest nagyon csekélynek nevezhető, s úgy látszik, hogy az erosio az eredeti vízválasztót már erősen éjszak felé tolta, mivel a déli oldalon hosszú, magasra emelkedő keresztnyúlványokra akadunk, melyek kúpjai jóval magasabbak, mint maga a főgerincz, míg az éjszaki nyúlványok, legalább addig, míg gránitból állanak, jelentékenyen rövidebbek s folytonosan sülyedők. A legmagasabb csúcsok már itt is, mint a Magas-Tátrában, legnagyobb részben a vizválasztótól délre vannak, mint a szép alkatú 2250 m. magas Bysztra, a két-csúcsú 2189 m. Jakubina, a nagytömegű 2184 m. Vysoki-Vrch, s az 1953 m. magas Rásztoka, míg a főgerinczen, eltekintve az egészen éjszak-keletre fekvő Volosyn-csoporttól, a térképek mint legmagasabb csúcsot, a 2178 mnyi Banikov-kúpot tüntetik fel. S hogy miként szakította át a bővizű Tycha már az egész gránitmagvat és nyomúlt elő egész a dias- és trias-féle rétegekig és ezáltal a vízválasztót 6·5 kmrel miként tolta éjszak felé, már fennebb láttuk. A Tycha-völgy nyújtja ennélfogva a legkönnyebb átmenetet kelet felé a Roztoka és a Halastó-völgybe, éjszak felé a Suchawoda- és Kondratowa-völgybe és nyugat felé a nagyszerű Koszczielisko- s az érdekes Chocholovka- (Jarzebica) völgybe.

Az éjszaki gránit-lejtő és ennek völgyei.

A szóban forgó hegység-részlet éjszaki lejtőjének keskenyebb déli öve még gránit és némi gneiszból, szélesebb 4—8 kmnyi éjszaki öve nagyon különböző korú és képződésű kőzet-rétegekből áll. A gránit a gerincztől, a gerincz és a rétegöv között elhúzódó völgymélyedés felé sülyed állandóan. Keresztágai már csak rövidek (1—4 km.) lejtőin felhúzódó völgyei a gerincz alatt széles teknőkké vannak kibővülve, melyek csak a Rohács körül s a Volosyn-lánczolatban mutatnak olyan katlanszerű alakzatot, mint a minők a „Magas-Tátrában“ typikus módon

kifejlődve vannak. Nagyon érdekes és feltűnő a Goriczkova-havas 5 kmnyi hosszú, s 1—2 km. széles, 1977 m. magas gránitszigete, mely a Tycha-völgy éjszak-keleti bejárójánál egy 500—800 m. széles trias- és dias-szalaggal van elválasztva a déli nagy gránittömegtől.

Az éjszaki lejtő üledékes rétegei közép eocen-féle menilitből, alsó eocen-féle nummulit-mészkőből, krétakorbeli Chocs-dolomitból és neocomi Aptychus-mészkőből vannak összetéve, mely két (eocen és kréta) formatio kőzetei itt, habár erősen éjszakra szorított folytatását képezik a Chocs-láńczolat uralkodó rétegrendszerének; továbbá jura-féle vörös és fehér krinoid-mészkőből, lyas-féle foltos márgából és kisebb mennyiségben gresteni lyas-rétegekből, azután trias-féle kösseni, tarka márga, felsőmészkő- és dolomit-rétegekből, végre a palaeozoi korszakot itt egyedül képviselő vörös és fehér diasquarczitokból.

Az eocen-rétegek, mint igen keskeny, csak 200—1600 m. széles, nagyon szabályosan elnyúló szalag húzódnak el a Tátra-lánczolatnak tövén. Itt ép úgy, mint a Chocs- és a „Magas-Tátra"-lánczolatban, szakadatlan, átlagosan 800—900 m. tengerszín-feletti magasságú völgyet képeznek a délen 2000 mnyi magasságot meghaladó magas Kárpátok s az éjszakon 1200 mnél ritkán magasabb felső eocen (talán már oligocen) magura-homokkőből álló hegyhátak és kúpok között úgy, hogy ezen meglepő szabályszerűséggel s egyenesen elhúzódó menilit-szalag hosszában, akár szekeren is kényelmesen elhaladhatnánk kivéve a Bialka- és Suchawoda-völgyek közti tért, hol ezen rétegek az alacsony, a Volosyn-lánczolattól éjszakra terjedő homokkő-hegyhát alatt eltűnnek. Azonban a gránittömböt szegélyző dias-szalagnak is, mely csak 200—1000 mnyi széles és nyugat-keleti irányú, völgyeket és szorosokat képező jellege van. Ezen dias-völgymélyedés mindenütt elválasztja a belső, magasabb gránitmagvat, a külső alacsonyabb réteges hegységtől, úgy, hogy az edzettebb tourista mindenütt körüljárhatja az egész gránit-hegységet. Ez a dias-mélyedés csak a Lilyowe-szoroson emelkedik 1977 mnyire, de a Tycha-völgyben 1300 mre, a Koszczielisko-völgyben 1100, a Chocholowka-völgyben 1050, a Bobroviecz-völgyben 1000 mre sülyed, míg a Tycha-szoroson 1698, az Ornak-hágón 1450, a Bobroviecz-nyergen pedig 1355 mre emelkedik, holott ezektől éjszakra a rétegöv csúcsai 1800—2100, a déli gránit-kúpok 1900—2250 mnyi magasak.

Az eocen és dyas között elterülő egyéb korszakbeli rétegek, melyek a vízválasztót a Tycha-folyónak már előbb említett erős előnyomulása folytán a gránittömbön át 6·5 kmnyire lépik túl a Lilyowe-szorostól a Tycha-hágóig, a dyas-mélyedéstől éjszakra gyakran meredek sziklafalakká tornyosúlva, hegységünk további éjszaki lejtőjét képezik, mely lejtő a különféle formatiók szerint nem igen tagolható. A formatióknak egymásutánja nem következik chronologiai rendben, a mint azt várnók. Ugyanis a zakopanei templomtól a fő-

gerinczen át a Vághoz közel eső belánszkói szállóig húzott éjszak-déli haránmetszésben pl. a következő korszakbeli rétegeket találjuk, éjszakról délre: a zakopanei-völgyben magura-homokkövet, azután a lejtő legalján menilit-palát és nummulitos mészkövet. Ezen eocen-rétegek után nyomban következik a legfelső trias kösseni-rétegekkel, mely után a kréta-korszakbeli Chocs-dolomit jön. Azután ismét kösseni-rétegek következnek, a melyekhez azután tarka-márga (Keuper-márga), felső trias-mészkövek és dolomitok csatlakoznak. Ezután liasi foltos márga-rétegek következnek, melyekre a Gewont-hegyháton jura-féle crinoid-mészkőzet borúl. A Gewont déli lejtőjén ismét a már említett trias-kőzetek és gneisz következnek, mely két utóbbi formatió a Gewont és a főgerincz közti teknőben jég-korszakbeli és újabb-kori lejtő-törmelékkel (Gehängeschutt) van borítva. Azután a Goryczkova keskeny hátát alkotó gránit-sziget következik, a mely a Tycha-völgybe ereszkedő déli lejtőt alkotó lyas-, trias- és dyas-féle rétegek által igen feltűnő módon van elválasztva az ezután következő hatalmas és széles gránittömegtől.

A rétegek sorrendje, főleg itt, nagy mértékben complicált lehet. És valóban a híres bécsi geologiai intézet részéről hegységünk földtani fölvételével megbízott tudósok: Stur, Mojsisovics, Stache, Neumayr a 60-as években, Uhlig és társai az utóbbi években a legnyomatékosabban emelik ki a Tátra kőzet-rétegeinek össze-visszakuszáltságát, a mely összekuszáltság az egyes rétegek petrographiai hasonlatosságával és a jellemző ismertető kövületek nagy hiányával egyetemben Magas-Tátránkat a geologiai tudomány rendkívül nehéz problemájává teszi. Neumayr pl. egy a Dunajec hosszában elnyúló pennini szirt-övről szóló nagyon tanúlságos értekezésében egyenesen kijelenti, hogy előtte a Tátrának geologiai létalapja eddigelé még teljesen homályos. És daczára az eddig negyedszázadon át tartó kutatásoknak, a Tátrának alapvető geologiai monographiája eddig még mindig csak jámbor óhajtás! . . .

Ezen sokféle réteg között, melyek, daczára többször ismétlődő és mintegy egymásba szövött sorrendjüknek, meglehetősen egyenletes lejtőt képeznek, a jura-féle crinoid-mészkőrétegek meredek falaik és szirtcsúcsaik által tűnnek ki, a mint ezt az 1900 és 1733 mnyi magas, kettős csúcsú Gewontnál, továbbá a Czerwony-Wierch (2126 m.) éjszaki és déli lejtőin, az 1826 m. Kominy-Telkove és az Uplaz sziklafalain stb. egész világosan látjuk.

Az éjszaki üledékes övvölgyei és patakjai

Nagyon jellemző végre ezen rétegöv minősége azon patakokkal szemben, a melyeknek forrásterületét az éjszaki gránittömbnek lejtői képezik. Az egyes csermelyek forrásvidékei ugyanis a magasra emelkedő gránitháton számos egymás mellett fekvő, meglehetősen sekély teknők egész sorát képezik, melyek azonban a keskeny dyas-övben,

mintegy góczpontban, nagyobb patakokká egyesülnek, hogy innen a következő üledékes rétegeket mélyre bevájt és meredek falú völgyszorulatokban egyesült erővel törjék át és hogy végre a már fennemlített eoceni hosszvölgyben szabadba jussanak. Ezen utóbbi völgyben egyesülnek továbbá az üledékes területen kibugyogó patakocskák is, az imént említett folyócskákkal, úgy, hogy végre az Oravicza, a Fekete- és Fehér-Dunajec már mint tekintélyes vízbőségű, maguk előtt óriási mennyiségű, messzire fehérlő gránittörmeléket toló patakok széles hegynyílásokban törik át az utólsó, magura-homokkőből álló hegygátot és az egész hegylánczolat végső éjszaki határai felé zuhognak, tajtékzó hullámokat verve. E völgyek között a festői és pitoresk Koszczielisko-völgy teljes joggal örvend nagy hírnévnek, noha többi társai is, mint keleten a Panesysta-, Suchawoda- és Kondratowa-völgye, nyugaton a Jarzembica- és Bobroviecz-völgye minden látogatójuknak felséges látványt és a hegység szivébe tanúlságos betekintést nyújtanak. Mindezt legrövidebb úton éjszakon Zakopaneből, délen pedig Podbanszkóból kiindúlva lehet bejárni és élvezni.

III. A Magas-Tátra.

A Magas-Tátra határai.

Venio nunc ad summos montes! Hegylánczolatunknak legmagasabb és legimpozánsabb része a „Magas-Tátra“. Hossztengelye délnyugaton a 2496 mre., egyszerre rendkivül meredeken emelkedő Krivánnal kezdődik és éjszak-keleten a 2061 m. magas „Bolond-Gerőig“ húzódik, mely utóbbi a szintén meredeken és az alacsony Magura-hegyhát fölött magasra emelkedő Béla-javorinai mészkő-lánczolatnak egyik kúpja. A Magas-Tátra csapása ennélfogva párhuzamos a Chocs-lánczolatával, míg az ezek között levő Liptó-galicziai-Tátra csapása nyugat-keléti irányú. A 2293 m. magas Swinnica- és a 2435 m. Halastó-csúcs közötti gerincz, melyen a vízválasztó legalább 1990 mnyire sülyed, tehát 200 mnél mélyebbre, mint a Lengyel-nyergen, csak az épen letárgyalt második és a most szóban forgó harmadik hegycsoportot összekötő harántgerincznek tekinthető. Dél-nyugaton tehát a mély Roztoka-völgy, ama haránt-gerincz és a Koprova-völgy, éjszak-keleten pedig azon széles völgyteknő, mely Zsdjártól az 1880 m. magas Prislop-hágón át Podszpádiig terjed, képezi határát Magyarország ezen legmagasabb, legnagyobbszerű és legváltozatosabb alkotású hegylánczolatának, a melyben azonban még Galiczianak is vagy 10 kmnyi része van. És miként e két nyugati határvölgy, úgy a tőlük még a Liptó-galicziai-Tátrának tovább nyugatra eső részei is, u. m. a Krizsne-Velkakopa hegyháta és különösen a Volosyn-láncz csapásukban a Magas-Tátra csapásától vannak a leghatározottabban befolyásolva. Mert valamint maga a Magas-Tátra egy utolsó, dél-keletről jövő óriási

A Magas-Tátra orodynamikus viszonyai és ezekből folyó lejtőzete.

nyomás folytán a Liptó-galicziai-Tátra felé szoríttatott és mintegy e hegycsoport fölé emeltetett, úgy ezen liptó-galicziai hegycsoport keleti szegélyének dél-nyugatról éjszak-keletre húzódó lapulást kellett szenvednie. Ezen dél-keletről éjszak-nyugat felé irányúlt nyomásnak köszönhetik továbbá a Magas-Tátrának összes csúcsai, sőt egész gránittömege is azt a bizonyos orographiai sajátságot, melyet rajta már oly régóta észleltek. Itt ugyanis minden csúcs, minden szirt és minden fok éjszak-nyugati hajlást mutat, minden hegyszakadék és repedés, melyek az u. n. álrétegezést (Clivage) idézik elő, nagyon meredeken esik dél-kelet felé, és az egész gránittömeg is borzasztó sziklafalakban esik az éjszaki völgyek rémségesen mély végkatlanaiba, dél felől ellenben a gránitból alkotott hegytömeg közvetlenül ugyan a Poprád mélyedéséből, de nem rendkivül meredeken és egyenletesen emelkedik ki, és részint magas lejtőkben törekszik a szétszaggatott főcsúcsok felé, részint pedig folytonosan emelkedő, 2—3 lépcsőfal által tagozott haránt-völgyekben, közel a vízválasztóig ér. Az egész Magas-Tátra ennélfogva hatalmas gránitmagvában éjszak-nyugatra hirtelen aláhulló hegyhullámot képez, mely gránittömb itt éjszakon a rajta nyugvó régibb üledékes rétegeket egy második hegylánczolattá tolta fel, és ez utóbbi még az eoceni homokkő-rétegeket is egy harmadik hegy-redővé szorította össze, mialatt délen az éjszak-nyugati irányban előre tolakodó gránittömb előtt minden üledékes réteg a Poprád mélyedésébe süllyedt. A Magas-Tátra alkatát ez értelemben fogva fel, egészen helyes azon állítás, hogy ez a Poprád-völgyből előhegyek nélkül hirtelen emelkedik ki, míg a Dunajec mélyedése felé inkább fokozatosan esik, noha ez utóbbi mélyedésben legalsóbb szintájában egy másik emelkedő télben lévő hegylánczolatnak nyomai találhatók, a mennyiben a Rogózniktól Folyvárkig elszórt híres mészkőszirtek mint a természet erői által feltolt hegytitánok összetördelt fejei meredeznek ki, a melyekre a Tátra villámterhes felhőgomlyokba burkolózva felséges nyugalommal tekint alá.

A gránittömb ezen egyenlőtlen mennyiségű és minőségű elosztásának további következménye a vízválasztó két oldalán az, hogy a Magas-Tátrát oly annyira jellemző hegykatlanok és az ezek fenekén lévő hegyi tavak a déli oldalon sokkal magasabban, de e mellett a gerincztől többnyire távolabb vannak, mint az éjszakin, és hogy általában az 1400 m. magassági vonal (isohypsa) az éjszaki lejtőn a főgerinczhez kétszerte közelebbre esik, mint a délin.

A Magas-Tátra gránittömegének a Liptó-galicziai-Tátra felé torlódásából következett továbbá az, hogy az előbbi magasságra nézve teljes 500 méterrel szárnyalja túl az utóbbit. A Magas-Tátrának borzasztó szaggatottsága is ezen hatalmas természeti jelenségben leli magyarázatát. A Magas-Tátrának még üledékes rétegei is nagyobb

tömegű és magasabb hegycsoportokat alkotnak, mint a Liptó-galicziai-Tátra.

A Magas-Tátrának és az éjszak-keleti folytatását képező szepesi Magurának csapása ennélfogva tisztán az u. n. „német-alföldi“ („Niederländisches Streichen“), egészen párhuzamos tehát a Poprádon túl emelkedő Lőcse-lublói hegyhátak csapásaival, míg a Liptói-Tátra iránya a Gyömbér-hegylánczolatéval azonos. A liptói és a szepesi Tátrának batholitje teljesen összefüggő egységet képez ugyan, de időre és irányra nézve két különböző nyomást állott ki. A tisztán délről éjszakra ható nyomás, melyet a Liptói-Tátrában és a Gyömbér-lánczolatban látunk, eredetileg a régibb, míg a dél-keletről éjszak-nyugat felé irányúlt nyomás a Magas-Tátrában és a Lőcse-lublói-hegységben a fiatalabb és másodlagos, a minek megfelelőleg a liptói hegységrészben a gerinczek s a kúpoknak leszállását és a völgyek mélyebbre hatolt bevájódását látjuk, mint a Magas-Tátrában. A Magas-Tátra hegycsapása és keletkezésének kora.

Az összes geologusok, a kik az utólsó évtizedekben a Magas-Tátrában földtani kutatásokat tettek, különösen Stache és Neumayr, az egész Tátra-lánczolat hegytömegének többszörös emelkedését fogadják el, és az utólsó s egyszersmind legnagyobb emelkedést, melynek mi a Magas-Tátrának feltolakodását tulajdonítjuk, az utó oligocen, vagy neogen időbe helyezik, a mi a lőcsei homok-rétegek késő eoceni, vagy talán már ős oligoceni korával teljesen megegyezik. Alább még más körülményt is felemlítünk, a miből a Magas-Tátrának csak utó oligoceni, tehát geologiai szempontból véve aránylagosan még nagyon fiatal eorára lehet következtetni s ezzel immár átmegyünk a Magas-Tátra hegyrajzi leírására.

A Magas-Tátra hossza a Koprova-völgytől a Kotlina-völgyig 30 kmt teszen, gránitmagvának szélessége 9·5 km. Ezen gránittömbtől éjszak-keletre van az üledékes kőzet-rétegek öve, a melyekből a javorinai Siroka- és a bélai mészkő-hegység 17·5 kmnyi hosszúságban és 6 km. szélességben állanak. Nyugaton a Magas-Tátra gránitmagva közvetlenül a Liptó-galicziai-Tátráéhoz csatlakozik, az utóbbit erősen éjszak felé tolva, úgy, hogy a gránitöv délről éjszakra 13·7 kmnyire terjedvén, épen itt legszélesebb. A keleti határon a bélai mészkőhegység mesozói kőzet-rétegei az eoceni szepesi Magurába is átcsapnak, hol a szép alakú és éles csúcsú Paleniczát (1172 m.) alkotják, még tovább keletre Ruzsbach mellett is előbukkannak, mi által a Magurának a Központi-Kárpátokhoz tartozóságát világosan mutatják. — A gránitöv gerinczmagassága 2250—2400 m. A horpadások itt 2150—2360 mnyiek. (A hunfalvi-, batizfalvi-, kistarpataki-nyereg, a Nyereghágó (Sattelpass) 2350—2360 m., a Béka-szoros 2230, a Nagytarpataki- s a Lengyel-nyereg 2196, a Koprova-nyereg 2150 m.) A Magas-Tátra vízszintes és függőleges dimensiói.

A vízválasztón ülő csúcsok 2300—2629 mnyiek. (A Vöröstó-csúcs 2425, a Zöldtó-csúcs 2535, a Jégvölgyi-csúcs 2629, a Vöröstorony- s a Batizfalvi-csúcs 2465, a Varangyostó-csúcs és a kis Vysoká 2430, a Széles-torony 2373, a Vaskapu-csúcs és Halastó-csúcs 2435, a Ganek 2475, a Tátra-csúcs (négy csúcsa közül a legmagasabbik) 2560, a Tengerszem-csúcs 2508, a Koprova-csúcs 2369, a Hátulsó-bástya 2335, a Furkota 2437, és végre a Kriván 2496 mnyi.) A vízválasztótól kiinduló haránt-ágakon lévő csúcsok pedig 2350—2663 mnyiek. — (A Késmárki- és Hunfalvi-csúcs 2550 m. körül, a Lomniczi-csúcs 2634, a Háromlábas 2617, a Középorom 2440, a Szalóki-csúcs 2453, a Bibircs 2490, a Gerlachfalvi-csúcs, a Tátrának legmagasabb csúcsa 2663, annak éjszaki csatlósa körülbelől 2620 m., a Koncsiszta 2535, a Kopki (éjszaki csúcsa) és Sátán 2370, végre a Szoliszkó 2420 m.) A főgerincz és a haránt-ágak hosszúra nyúlt, rendkívül keskeny és vadúl szaggatott tarajok. A mellékgerinczek a főgerinczből kiindúlva az imént említett csúcsok felé emelkednek, gyakorta hosszú csúcssort alkotnak, néha ketté ágaznak, azután lefelé ereszkedve valamivel kevésbbé meredek, részint gyepes, részint görgeteg-takarta és alant a Tátra talapzatán egymásba összefolyó lejtőket képeznek. A déli oldal haránt-ágai mindannyian magasabbak, mint a főgerincz szomszédos részletei, míg az éjszakiak egészen rövidek, a főgerincztől hova-tovább alacsonyúlnak s — kevés kivétellel — külön kúpokat nem képeznek, a mely körülmény a gránit-redőnek fennemlített éjszaknyugatra dőlésében leli magyarázatát. Épen ez oknál fogva a folyóvizek erosiója itt a csak 2—3 kmnyi széles, de épen ezért rendkívül meredek éjszaki gránitlejtőn hosszabb vízmedreket készíteni nem volt képes. Igy tehát itt, a Magas-Tátra éjszaki oldalán a völgyképző főmozzanatot az üledékes kőzetek s a gránit szomszédsága, valamint a Galicziai- és a Magas-Tátra közötti határmélyedések alkotják, míg ellenben magának a gránittömbnek 7—8 km. széles, nem nagyon rohamosan eső déli oldala számos támadó pontot szolgáltatott sikeres völgy-erosióra.

A Magas-Tátra gránitövének völgyalakúlása.

Az erosió hatásának nagyságával állandóan növekvő hegyi patakok a mostani vízválasztót a Magas-Tátrában is, még pedig nagyobb mértékben, mint a Liptói-Tátrában, erősen éjszak felé tolták az egykori magasság tengelyétől, mi által egyrészről a déli ágak és a rajtok ülő óriási csúcsok, másrészről a jelenlegi főgerincz között a rendkívül anomalis magassági viszonyok keletkeztek. Innen van az, hogy a Magas-Tátrát délről tekintve a déli mellékágakon ülő fökúpok a mögöttük levő főgerinczet teljesen elfödik. Ha ellenben éjszakról szemléljük hegylánczolatunkat, akkor a főgerincz mint óriási fal tűnik elő, mely mögül a déli haránt-ágakon ülő fökúpok itt-ott egyenkint ütik föl fejeiket.

A Magas-Tátra üledékes rétegei, melyek ehhez inkább éjszak-keleten csatlakoznak, s a melyek itt is, mint a liptó-galicziai csoportban, rendkívül zavartak, töredezettek, itt magasra feltolvák, ott a mélységbe süllyesztvék, két, egymástól orographiailag teljesen elválasztott hegycsoportot képeznek: a bár csekélyebb kiterjedésű, de magasabb Siroka-csoportot és a gránittömeg éjszak-keleti végéhez keresztben álló, hosszúkás, keleten hátas, nyugaton pedig egyes kúpokra oszló, egészében gyönyörű alkatú Béla-javorinai mészkőlánczolatot. E két üledékes hegycsoport közé van beékelve a magasztos alkatú Javorinka-völgy, az ép oly nagyszerű, mint finom metszetű Jégvölgyi-csúcscsal, mely köré a többi csúcsok a legtökéletesebb symmetriával csoportosúlnak. A Bialka-völgy ellenben lassabban csörgedező folyójával, melynek partjai itt pompás ligetekkel, amott szemüdítő rétekkel ékeskednek, a két üledékes hegycsoportot a Volosyn éjszak-keleti végétől választja el. E völgy a legnagyobb és talán a legszebb az egész Tátra-hegységben; déli hátterében egymásra halmozott sziklafalak és hegyóriások egész útvesztője emelkedik, melyek között egészen hátúl felségesen emelkedik ki a hatalmas Gerlachfalvi-csúcs s sejteti velünk legkiválóbb jelentőségét az egész hegységben. A M.-Tátra mészkőhegysége és völgyei.

Minden régibb korszakbeli réteg, melyeket a Galicziai-Tátrában láttunk, a neocomi aptychus-mészkövek kivételével a Magas-Tátra éjszaki oldalán is előfordúl, csak hogy itt a kréta- és lyas-rétegek mindenütt csekélyebb kiterjedésűek, a jura-rétegek ellenben a Béla-javorinai-hegységben túlnyomólag és úgy lépnek fel, hogy a gerinczet és a kúpokat alkotják. A keleti jura-féle hegyhát, a melyen szerény hófehérke s rikító szinü alpesi virágok között kényelmesen lehet sétálni, az 1947 m. magas Homlokostól a 2061 m. Bolond-Gerőig csak enyhén emelkedik, míg lekközelebbi nyugati szomszédja, a 2158 m. Sirató (Greiner), ezen hegycsoportnak már legmagasabb pontja, mely mögött ismét az utolsó három kúp, a 2151 m. magas Havrán (Hollókő), a 2000 m. magas Novi és az 1880 m. magas Murány folyton alacsonyuló sorban következik. Az utóbbi három oldalról egészen függőleges, 80—200 m. magas sziklafalakat mutat és a Magas-Tátrának „kizárólagosan" szabadalmazott lavina-dörgője.

A 2215 m. magas Siroka-csúcs és nyugati mellékkúpja, a 2017 mnyi Zamki gránitból állanak, éjszakfelé hanyatló, kétágú lejtője. Javorináig pedig dyas-korszakbeli veres homokkőből és trias-féle rétegekből van alkotva. A dyas-homokkő azonban ezen csúcsok déli lejtőin is kibukkan, úgy, hogy itt is azon feltünő jelenséggel találkozunk, hogy egy kisebb gránit részlet a gránittömeg nagy zömétől teljesen el van választva s részben dyas-rétegeken nyugszik, épen úgy, mint ezt a Goryczkován láttuk. A gránitnak dyas-rétegeken való ezen fekvése, mit először Dr. Róth Samu észlelt, valamint a gneisznak Dr. Uhlig Viktor által

megfigyelt begyúródása az üledékes rétegekbe Zakopanétól délre is csak abból magyarázható ki, hogy a gránittömeg óriási nyomást gyakorolt a vele szembe álló és neki ellenszegülő üledékes rétegekre. Az Alpokban a berni Jungfrau a gneisznak egészen analog belegyúródását mutatja a fiatalabb üledékes rétegekbe.

A dyasnak völgyképző sajátsága itt is a keleti rézaknák völgyében egészen világosan mutatkozik, csakhogy itt nyugaton a dyasnak ezen felül sikerült a „Portkin"- és a Siroka-gerinczen legnagyobb magasságát elérnie, hogy aztán annál rohamosabban tűnjék el a Bialka-völgy alján.

A Magas-Tátra jégkorszakbeli morenái és a jégkorszakok hatása a völgyek alakítására.

Valamint a sziklagerincz mindenütt, kivétel nélkül rendkivül keskeny, néhol csak néhány ctmnyi s csak helylyel-közzel néhány mnyi széles, nagyon szaggatott, egymáson heverő sziklatömbökből áll s ez oknál fogva legtöbbnyire teljesen járhatatlan; valamint továbbá a hasonalkotású csúcsok is, melyek az illető gerinczrészlet hosszában nyúlnak el, vagy orgonasípszerüleg egymás mellé sorakozott szirtoszlopokból állanak, jellemző fővonását képezik a Magas-Tátrának, ellentétben a Liptógalicziai-Tátrának sokkal enyhébben formált gerinczeivel és csúcsaival: úgy itt a Magas-Tátrában és ott a liptó-galicziai csoportban a völgyek alakúlása is nagyban eltérő. Az utóbbiban ugyanis a völgyek nagyon mélyre bevágottak, aljukon rendkivül keskenyek, nagyon lassan emelkedők és „tófalak" által nincsenek tagozva, legfelsőbb végükön csak itt-ott mutatnak gyengén kifejlett völgykatlan-alakulatokat, a mikben szintén úgy, mint az itteni gerincz- és kúpalakulásokban nagyobb mérvü lemállás és erosio jelét látjuk. A Magas-Tátrában ellenben, főleg annak déli lejtőjén a völgyeknek tengerszín-feletti magassága sokkal nagyobb, a völgyek az annyira jellemző „tófalakat", a kisebb völgyeknek a nagyobbakba betorkolásánál meredélyeket, széles völgytalapzatokat mutatnak. Ezen talapzatok a völgyek legalsó végén megint széles és lapos hegyhátakba mennek át, melyek zuhogva rohanó patakok által, bár mélyen, de nagyon keskenyen vannak bevájva és majd hatalmasan vannak kifejlődve és tagolva, majd pedig csak sánczvonalak által mintegy jelezve. A Magas-Tátra völgyeit továbbá közepükön óriási sziklafalak szegélyezik, mely falak emelkedésük félignél magasabban megint sziklatörmelékkel fedvék, legfelső végükön nagy kiterjedésü, a Pyrenéusok circusvölgyeivel egészen megegyező, körösköril sziklacsúcsok és szirtóriások által környezett széles fenekü katlanokba mennek át, melyeknek alját majd több, de kisebb, majd kevesebb, de annál nagyobb tavak „tengerszemek" élénkítik. Ezen tavak közül a legmagasabban fekvők kiálló sziklába vájt medenczében nyugszanak, ellentétben azon tavakkal, melyek a völgyek középső részében, sőt a völgyek előtt levő, imént említett széles hegyhátakon terülnek el, s melyek létüket a kőtörmelék- és görgetegnek keresztben elnyúló sánczokká összetorlódásának köszön-

hetik. Mindezek oly jelenségek, melyek részben még csak csekély mértékben befejezett erosióra, részben pedig a diluvialis jégkorszakban végbe ment nagy következményű eljegesedésre mutatnak. Végre a hegység legalsó 800—1000 m.-ig érő talapzata is eltérést mutat a Liptói-Tátráétól. Míg az utóbbi mintegy 900 mnyi magasságban az eoceni homokkő-rétegek alól meredeken emelkedő gneisz-palából áll, addig a Magas-Tátrában a hegység töve mindenütt majd szegletes majd már a patakok árja által gömbölyűre horzsolt kőtörmelékkel annyira be van hordva, hogy az minél alantabb fekszik, annál jobban ellapúl és nagyon menetelesen megy át a Poprád mélyedésébe. E jelenség is nagyobbrészt az egykori eljegesedésnek eredménye.

Mikor egész éjszaki és éjszak-nyugati Európa a Skandinávi-félszigetről jövő ezer és ezernyi négyszög mérföldet befedő, nehány száz m. vastag jégtömeg által a német középhegység széléig és a Kárpátok éjszaki szegélyéig, Wieliczkáig, Bochniaig, Tarnovig, Rzeszowig volt fedve, úgy mint jelenleg Grönland, midőn az Alpok akkora hó és jégpáncélt viseltek magukon, hogy csupán csak legmagasabb csúcsaik magaslottak ki a havas jégboltozatból és hogy ez utóbbiból egész hegylánczolatokat átlépő jégárak nyúltak le éjszak felé München és Salzburgig, dél felé pedig a felső-italiai tómedenczékig: akkor a mi Magas-Tátránk is lefelé egész 1500 mnyire vakító hóburkot hordott magán, olyat, mint a minőt most hordanak az Uj-Seelandi-alpok, és e hóburokból hatalmas jégárak tódultak ki, melyek hegységünk éjszaki és déli lejtőjén 900 mnél mélyebbre értek le és egykori létezésük emlékeül egész hegyekké felhalmozott morena-törmeléket hagytak hátra.

A Magas-Tátra kétszeri eljegesedése.

A mint éjszaki Európában és az Alpokban egy régibb, hatalmasabb és egy ujabb, kevésbbé hatalmas eljegesedés van kimutatva, melyek közé egy jégmentes, a mostani állapothoz hasonló interglacialis korszak esik, úgy a mi Tátránkban is a morena-törmeléknek felosztása és minősége azt mutatja, hogy itt is egy jégmentes korszak által egymástól elkülönitett két eljegesedést kell feltennünk. Igy dél-keletre Hágitól, tehát már 900 mnél lejebb terjedelmes és oly óriási, szögletes szikladarabokkal borított kőmezőket találunk, a minőket folyóvíz nem volt képes lehozni. E törmelék-réteg annál hatalmasabban lép föl, minél felebb emelkedünk a hegységen. Még felebb jutva ezen szögletes, erratikus jellegű kőtuskók már csak a mélyebb folyó medrekben láthatók, míg jobbra és balra a patakok medrétől vízi törmelékből és homokból álló hatalmas rétegekre akadunk. Nyilvánvaló, hogy itt a kőtuskók halmaza a vízi görgeteg és homok által van fedve. Még felebb emelkedve 1150—1200 mnyi magasságban egyszerre csak azt vesszük észre, hogy itt meg ezen utóbbi vízhordta törmeléket megint hatalmasan feltornyosúlt éles élű, apró kavicscsal és homokkal vegyített sziklák fedik, és pedig oly módon, hogy az egész tömeg-

alkotmány elölről meredek és 50—100 m. magas lejtőket, oldalvást pedig hosszúra elhúzódó sánczokat képez. A legalantabb fekvő görgeteg már nem igen van vegyítve homoktömeggel; a folyóvizek árja e tuskókat már jóformán egészen megszabadította ezen könnyen elhordható anyagtól, s ez utóbbit mint elszállított s kerekre horzsolt, a víz által lesodort kavicsot mélyebb helyeken tette le, mint ezt a mély kavicsbányában láthatjuk a tátra-füredi úton, nem messze Uj-Lesznától. A felső folyóvizi törmelék tehát, mely némely helyen, pl. a Felkai-völgy alján levő fehér-falakon 50—70 m. mély, többnyire interglacialis korszakbeli üledék, míg a még felebb következő, hatalmas, gyakran egész hegyhátakat képező homlok- és oldalmorenák már a második eljegesedésnek tulajdonitandók. E második eljegesedésnek visszavonulási mozzanatai is a völgyek magasabb részeiben pl. a Felkai-tónál, a kistarpataki tüzelőkőnél sat. mindenütt egészen világosan láthatók. A legfelsőbb völgyköröndökben végre, a melyek még a jelen korban is sokszor még juliusban hóval egészen telvék, évről-évre megmaradó örökös hótömegek legtovább tartották magukat és a lefolyásukban akadályozott, a talajba beszivódó, s ezt fellazító és felemésztő hóvizük által ezen katlanokat még inkább bemélyitették. A katlanok első alakjukat, medenczeszerű kiszélesbülésüket az 50—200 m. magas folytonos lefolyásban lévő jégtömegek roppant függőleges nyomásának és sodrának (Scheuerung) köszönik.

A Magas-Tátra „tengerszemei.“

E sziklamedenczékben, a hajdani jégtömegek helyére a tavak (tengerszemek) léptek, melyek azonban egyrészt a falakról tömegesen lezuhanó görgeteg összehalmozódása, másrészt lefolyásuk egyre növekvő bemélyedése következtében folyton kisebbekké lesznek s biztos enyésztüknek néznek elébe. Ezek a Magas-Tátra egykori hórégiója (Firnregion) medenczéiben keletkezett tavak. Ezektől azonban meg kell különböztetnünk ama sokkal mélyebben fekvő tavakat, melyek többnyire a második eljegesedés által keletkezett homlok- és oldalmorenák völgy eltorlaszolása folytán jöttek létre. Ezek is elposványosodásuk és az itt bővizű patakok áttörése következtében már többnyire elenyésző félben vannak. Némely tavak keletkezése az imént említett mindkétféle módozat szerint történt, mint ez pl. látható a Halas-tónál, a Kőpataki-tónál stb. A holt tavak egy nagyon érdekes példáját látjuk a Csorba-tótól közvetlenül keletre és éjszakra. Itt ugyanis 4—5, morena-sánczok által körülvett tőzeg-medenczét találunk, melyek erős, tartós esőzések után még most is megtelnek vízzel, száraz időben pedig mint törpefenyővel benőtt terjedelmes síkságok tűnnek fel. Ezen tavaknak egyedüli életben maradt tagja a Csorbai-tó.

A völgyek közép részén, hol a gletserek jégtömegei leghatalmasabbak, 100—300 mnyi vastagok voltak, a völgyek oldalfalaira

óriási nyomást gyakoroltak, azokat mintegy lefaragták, és a völgyek még magasabban fekvő lejtőiről lehulló sziklatörmeléket hátaikon tovább hordták. Mivel azonban a Tátra-völgyei épen kijárásaiknál a legkeskenyebbek, itt a jégtömegeknek, főleg az első jégkorszakban, magasra kellett összetorlódniok, hogy azután közvetlenül a kijárásnál jobbra és balra erősen szét ömöljenek. Igy keletkezett a többek között a 8 kmnél nagyobb kiterjedésű tarpataki morenatérség, mely Ó-Tátrafüredtől egészen a Spóner-féle erdőlakig húzódik a Matlárokon. Maga Ó-Tátrafüred is már e morenaterület déli szélén fekszik. E törmelék-terület az első nagyobb eljegesedés eredménye, míg a második erre mint egy második morena-emeletet épített fel, melynek egykor belül nagy kiterjedésű tó által élénkített összefüggő koszorúja, a Rózsamenedékháztól oly szépen látható. Hasonló, egymástól egészen jól megkülönböztethető morena-emeletek láthatók a mengusfalvi és mlinicza-völgyi óriási törmelék-lejtőkön. Ha a csorbai vasúti állomástól a Csorba-tó felé haladunk, eleinte egyetlenegy gránitszemecskét sem találunk, egyszerre azonban csupa gránittörmelék- és homokból álló hatalmas hegylejtőre jutunk, mely jobbra és balra messze elterül. Ez az első eljegesedésnek alsó határa. Ha már most még felebb emelkedünk, egy egyenletesen magasra felnyúló lejtő felső szélén egész törmelék-sánczrendszerre bukkanunk. E sánczrendszert már a második eljegesedésnek tudjuk be. Olyan később korú sánczok között pompázik a Csorbai-tó tűkre is, a vad, havas és jeges diluvial-korszaknak, szelíd és a touristákat szívesen látó maradványa. Az ezután még felebb következő tavak, a Poprád-, a Béka- és a Hinczói-tó már a második eljegesedés visszavonúlásainak eredményei. Az óriási törmelék-kúpok, melyek most a völgyoldalok alját olykor 400 méternyi magasan fedik, és a hatalmas, meredek hólejtőkön sértetlenül lecsúszó szikladarabok, melyek most a legfelsőbb völgykatlanok talaját takarják és még júliusig is vastag hóréteggel borítvák, már csak legújabbkori, alluvialis képződmények. Nincs most jégár, mely őket lejebb szállítaná; csak a folyóvíz törekszik tőle kitelhetőleg a diluvialis és a jelen kor e törmelék tömegeit megtámadni, és majd észrevétlenül, majd pedig a partokat rohamosan aláaknázva gurítja le a közelebbi és távolabbi síkságok felé a gömbölyűre horzsolt gránitgolyókat. A hol a patakok ily aknamunkát végeznek, ott keletkeznek az u. n. „fehérfalak“, a mint ilyeneket a Fehérpatak-, Felka- és Kahul-völgyében egészen typikus alakban láthatunk.

A jégkorszakbeli hóhatár valószínű magassága.

Az Uj-Seelandi-alpok és a Montblanc-csoport csúcsainak hóhatárának és jegárainak magasságából, továbbá a M.-Tátrában látható morenák legalsó határaiból kiindulva, a Magas-Tátrában az első jégkorszak hóhatárát körülbelől 1500, a másodikét mintegy 1700 m. magasan

találjuk, éjszaki oldalán még 100—200 mrel alantabban. Igy éjszaki Európában is az első eljegesedés az 50-ik fokig ért le, mig a másiknak nyomai csak az 55-ik fok körül lelhetők. Minthogy azonban a Magas-Tátra déli lejtője magasan fekvő völgyeivel sokkal magasabbra és nagyobb területtel emelkedett e hóhatár fölé, mint éjszaki oldala, hol csak a Javorinka- és Bialka jég-ár, mindkettő több külön jég-árból összetéve, bocsátkozott le 1000—900 mnyire, ennélfogva a déli oldal hóöve sokkal szélesebb volt az éjszaki oldalénál. A 400—500 mrel alacsonyabb Liptó-galicziai-Tátrában hasonlíthatlanúl csekélyebb, s inkább csak éjszaki oldalán lelhető jégárnyomok, melyek kivéve a Volosyn-lánczolat területét, 1400—1500 m.-en alúl alig találhatók, hasonlókép teljesen egyeznének a fentemlített hóhatárral, s ennek további beigazolására a Gyömbér éjszaki lejtőjén levő moraenákat is felemlíthetjük.

A Volosyn éjszaki lejtőjén levő nagy gletsereken kivül kisebbszerű jégárak voltak a Rohácscsoport éjszaki oldalán és a Bysztra déli lejtőjén, melyeknek jeleit az ott lévő kisebb tócsákban is láthatjuk.

A hajdani jégárak kiterjedése és osztályozása.

Tehát az egykori eljegesedés e hatalmas nyomai azok, melyek a Magas-Tátrának már magukban véve rendkívül nagyszerű, hanem fájdalom, nagyon nehezen megközelíthető völgyeit oly vonzókká és tanúlságosakká teszik. A legnagyobb völgyeknek, a Zöldtó-völgy, a Tarpataki-, a Felkai-, Batizfalvi-, Mengusfalvi-, Mlinicza-, Bialka-, Javorinka- és Suchawoda-völgyeinek a legnagyobb, első rangú jégárjai voltak, melyek egészen a hegység talapzatáig értek, és ide a már többször említett morena-törmeléket hordták alá, míg ellenben délen a Késmárki-csúcs-, a Kőpatak-, a Blázy-, a Gerlachfalvi katlana Tupa-, Furkota-, Osztra- és Kriván-völgy, éjszakon pedig a Siroka-, Békás-tó-, Kosiszta-, Panczysta- és Kondratova-völgy, végre a Liptó-Zakopáni-Tátra nagyobb völgyei csak magasabban fekvő, másod- és harmadrangú jégárakat foglaltak magukban. A hegység belsejében a gletserek helyébe patakok, sokszor a már említett tófalakon érdekes vízeséseket képezve, léptek, a melyek a szerint, a mint valóságos völgyekből vagy csak a csúcsok kevéssé bevájt lejtőiről ömlenek alá, nagyobb vagy kisebb víztömeggel jönnek le. E patakokról bővebben alant fogunk szólni, a mikor a hegység előtt elterülő hegyalját áztató vizekről lesz szó.

IV. A szepesi Magura.

Az oly annyira elszigetelt hegyegységet képező Központi-Kárpátok utólsó éjszak-keleti tagja, a szepesi Magura. Ez legszorosabban csatlakozik a Magas-Tátrához 20 km. hosszu, 14 km. széles

és a Zsdjár-kotlini völgymélyedéstől, a Vörösklastromtól Kamjonkáig terjedő völgyig húzódik, melynek nagy, egészen különböző hegycsapáson alapuló, hegycsoportokat elválasztó jelentőségét már fentebb bővebben tárgyaltuk. Gerincz-magassága 900—1000 m., kúpjainak magassága 1050—1160 m., míg a hágók magassága 800 méterig esik le. Noha a Szepesi-Magura is déli oldalával a Béla-patak és a Poprád-völgyéből közvetlenül emelkedik ki, és így hasonlóképen meg van a Központi-Kárpátok typusa, mégis mivel csak egyhangú hegyhátat képez, s mivel viszonylag csak 500 m. magas és így négyszer alacsonyabb mint a Magas-Tátra, ezenkívül az utóbbinak nyomasztó tőszomszédsága által is szenved: csak mint igen jelentéktelen hegység tűnik fel.

A hegységet képező rétegek legnagyobbrészt felső eocen-korszakbeli magura-homokkőből állanak. Csak a Palenicza csoportnak trias- és lias-féle rétegei a kelet-éjszaki Homlokos-lejtőnek folytatását képezik, a mely rétegek azonban a kotlini völgyszakadék által vannak megszakítva és csak a Ruzsbachtól éjszakra eső déli lejtőt alkotják régibb rétegek, nevezetesen felső-triasbeli dolomitok, tarka keupermárga, lias-féle gresteni rétegek, barko- és nummulit-mészkő valamint konglomeratok, de nem jura- és kréta-rétegek, míg az éjszaki lejtőt csak eocen-rétegek képezik.

V. A Központi-Kárpátok éjszaki és déli szegélyvidéke.

Az éjszaki hegyöv.

E Magura-lánczolat nyugaton, hol csapása nem messze a Palenicza-kúptól kelet-nyugatra hajlik, közvetlen összeköttetésben áll az eoceni hegylépcsőzettel, úgy, hogy csak az ezen elhajlással kezdődő ófalvi-völgy képezi a kettő között a hegyrajzi határt. Ez az éjszaki lépcsőzetes hegység, mely Ó-Falunál kezdődik és az árvai Podbjelig húzódik, 65 kmnyi hosszú, és keletről nyugat felé szélességében mindig veszítve, 20—10 km. széles. A magas Kárpátokkal mindenütt párhuzamosan futó gerincze átlag 1100 m. magas, kúpjai 1200—1312 m. magasak (a Priszlop keleten 1216 m., Repiszko 1267 m., nyugaton az oraviczai Magura 1230 és a Skorusina 1312 m. magas.) Éjszaki lejtőzete a Dunajec felé kiterűlve lépcsőzetes és lassan eső, úgy, hogy e hegység, daczára 600—700 mnyi relativ magasságának, mivel a háta mögött feltornyosuló Magas- és Galicziai-Tátra óriási sziklafalai által is erősen nyomatik, a Dunajec mélyedéséből tekintve csak mint jelentéktelen dombvidék tűnik fel.

Annál nevezetesebb azonban a Magas-Kárpátok ezen lépcsőzetes hegységének belső rétegszerkezete. A terület a magas hegység felé emelkedő ugyan, de a rétegek, melyek Podszpáditól Új-Béláig, tehát csaknem 20 kmnyire, a mélyen bevájódott széles Bialka-völgy által

a legjobban fel vannak tárva, már Jurgov falutól fogva dél felé irányuló, tehát a felszínnel egészen ellentétes esést mutatnak, s így éjszak felé emelik rétegfejeiket. Ennélfogva minél lejebb megyünk, annál régibb rétegekre lépünk, míg éjszakon a mészkőszirtek kréta- és jura-területére nem jutunk. E mészkőszirt-terület, mely Árvától Sárosig nyúlik, európai nevezetességű fontos geologiai tünemény. Az egyes szirtfalak és tornyok, számra nézve többen mint 2000-en, s relativ magasságra nézve 1 (mondd egy) m. és 550 m. közt váltakozva, és kemény kréta-mész, meg különféle jura-rétegekből, legnagyobb részt ugyanazokból, melyek a Tátrában is előfordúlnak, állva, eocen-rétegből álló fedelüket a szó teljes értelmében átszúrták és az egész Dunajec-vidékre nézve rendkívül elragadó tájszépséget képeznek. E szirtek között a hatalmas Korona-hegy szürke bástyáival és ormaival a legimposánsabb. Hisz mindenki ismeri, a ki falai alatt fűzfavesszőkkel összekötött lélekvesztőkön bejárta a Dunajec majd zuhogó, majd tükörsima hullámain a meredő sziklafalak között kigyódzó hires Szczawnicza-völgyet.

E 65 km. hosszú lépcsőzetes hegység, a bővizű, erősen zuhogó, fehéren fénylő gránitgömböket magukkal sodró Tátra-folyamok: a Bialka, a Fehér- és a Fekete-Dunajec és az Oravicza által, melyek az egész lépcsőzetes területet átszelik s azután az Árva-Dunajec hosszmélyedésében egyesülnek, öt egymás mellé sorozott csoportra van osztva. E csoportok közül a legkeletibb a Béla-javorinai mészkőhegység előtt, a második a Volosyn-lánczolat előtt, a harmadik a zakopani-hegység előtt, a negyedik és ötödik a Magas-Kárpátok árvai részlete (a Jura-nova és Oszabida) előtt fekszik. Mindeniknek megvan a maga főpatakja, melyek számos kisebb erek által bővülve, a fent nevezett nagy Tátra-folyókba szakadnak. A magas hegység felé azonban ezen öt csoport mindenike egyszerre esik, s itt a tőle délre levő magas hegységgel elég keskeny, 800—1000 m. magasan fekvő, számos külön álló gazda-telepekkel népesített völgyteknőket képeznek, melyek, mint már fennebb is láttuk, többnyire az eoceni menilit-rétegekhez vannak kötve.

Az éjszaki síkterület.

Ezen éjszaki lépcsőzetes hegység előtt még tovább éjszakra van a dunajec-árvai fensík, mely szélességében keletről nyugat felé ugyanazon arányban növekszik, a mint dél felé a lépcsőzetes hegység háttérbe szorúl. E síkság és a lépcsőzetes hegység közötti határon lépnek fel a már említett mészkőszirtek, melyek a Bialka-folyótól keletre összefüggő hegyhátat képeznek, melyet itt a Dunajec két helyen, Czorstynnál és a Vörösklastromnál áttör. Ezen egész síkterület, Trsztena-Námesztótól Czorstyn-Nedeczig mintegy 60 km. hosszú, keleten 3, Novytargnál 6, nyugati végén 10 km. széles és egy 2—10 m. vastag gránittörmelék-burkot visel, melyen számos, nagyon kiterjedt, a lengyel lakosok által „bory"-nak nevezett turfamezők vannak. E nagy síkságot a már említett Tátra-folyók szabdalják keresztül és

mindég ujabb és ujabb gránittörmelékkel látják el. A folyók sík partjain levő gránittörmelék ennélfogva jelenkori (alluvialis), holott a folyamok között ezek vízszínénél 30—50 méterrel magasabbra emelkedő, lapos dombhátakon fekvő görgeteg-takaró még a diluvialis jég-korszakból származik. Minthogy azonban a folyamok délre a síkságtól nem csupán csak a diluvialis gránit-burokba, hanem az alatta lévő eocen-rétegekbe is néhány 100 mnyi szélesre és 30—40 mnyi mélyre bevájták magukat, úgy, hogy e folyamok meredek partjain a felsőbb törmelék- és homok-burok hajszálnyira elkülöníthető az alsó eocen-rétegektől: azon végkövetkeztetésre vagyunk kényszerítve, hogy először a diluvialis korszakban e folyamok anyagszállító képessége, tehát vízbősége, s ennek folytán az akkori csapadék mennyiség is sokkal nagyobb volt, mint manapság, és hogy másodszor az ezen törmelék-burok alatt lévő eocen-rétegek lerakodása idejében a Tátra patakjai gránittörmeléket még nem hoztak az eoceni tengerbe, vagyis hogy ama geologiai korszakban a Tátra gránitmagva még nem jutott felszínre, és hogy ennélfogva egy, csak később bekövetkezett hegynyomás, vagy egy későbbi denudatio hatása hozta napfényre a Tátra granitbatholithját az azt befedő, dyas-krétakorszakbeli üledékes rétegek alól. Egészen ugyanezt látjuk a liptói Béla-folyó gránittal borított síkján, miből ismét a mostani Tátra-állapotoknak igen fiatal geologiai korára következtethetünk. Továbbá tervszerű számításból kitűnik az, hogy a diluvialis korszak kezdetétől egész mostanig a Tátrából lehordott, mind morenaszerű, mind fluvialis jellegű összes gránittörmelék már egy ötvened részét teszi a Tátra még helyén lévő azon gránittömegének, mely az 1000 mnyi isohypsa felett van. A Fekete-Dunajec felső medre melletti gránittörmelék azt deríti ki végre, hogy az európai vízválasztó a diluvialis korszak végén vagy talán már az alluvialis korszak elején, a Tátra-gerinczén 10 kmnyit ugrott a Czerwoni-Wierchtól, a Volóveczre: mert ezen Dunajecnek egy nyugatra eső, most már holt, gránittörmelékkel fedett medre azt bizonyítja, hogy hajdanában az Árva-folyóba vitte hullámait.

A Központi-Kárpátok déli elővidéke.

Most ezek után a Központi-Kárpátoktól délre eső elővidéket veszszük szemügyre. Ez az éjszakitól lényegesen különbözik. A déli elővidék 7—11 kmnyi, az éjszaki 20—22 km. széles. Az utóbbinak déli övében van egy jelentékeny középhegysége, mely mintegy párhuzamos előlépcsőzetét képezi a Tátrának, míg az előbbin a magas hegységnek ilyen előhegysége nincsen, minél fogva a Tátrát ez oldal minden pontjáról akadály nélkül láthatni. Éjszakon a sík teljesen szakadatlan, mert a Dunajec és Árva közötti vízválasztó is teljesen sík. Délen az elővidéket a Magas-Erdő (Hochwald) háta keletire és nyugatira osztja. A déli elővidéknek turfatalaja aránylag jelentéktelen, éjszakon azonban nagy területeket borít. A déli elővidék ma-

gasabban fekszik, mint az éjszaki, de azért mégis termékenyebb, a Tátra lánczolata által védettebb és talán kissé melegebb is. Mint közös jelleg felemlíthető az eoceni talaj-burok, mely itt délen is, főleg a Poprád felsőbb völgyében és Liptóban a Béla partvidékein vastag jelenkori és diluvialis törmelék-réteget hord magán; fölemlíthetők továbbá a mesozói, 100—200 m. magas kúpalakú hegyszigetek, melyek a Krivántól és a Bysztrától délre, úgy mint az éjszaki mészkőszirtek az eocen-rétegek alól, habár csak csekély számban és nem épen szaggatottan bukkannak fel.

A Magas-Tátra déli aljának folyói.

A déli elővidék keleti felének főfolyója a Poprád, a nyugatié a Vág. Mindkettő épen úgy, mint éjszakon a Dunajec és Árva, a Központi-Kárpátokból sietö számos, magukkal roppant törmelék-anyagot hordó mellékfolyócskák által a magas hegységtől lehetőleg távolra tolatik, és a szó teljes értelmében odaszoríttatik a szomszédos hegylánczolatokhoz, úgy, hogy ezeken helyenként meredek folyópartok vannak kimosva. A Vág a Központi-Kárpátok vidékének vízben leggazdagabb folyója, a mi abból igen könnyen kimagyarázható, hogy két alpesi hegység között folyik, a melyek sok bővizű mellékfolyót juttatnak neki. E mellékfolyók között legnagyobb a rendkivül sebes folyású és vadul zuhogó Béla, méltó ellenlábasa a túl éjszakon rohanó Bialkának. Mindkettő, mint láttuk, határőr a Magas-Tátra és a Liptó-galicziai-Tátra között, és mindkettő a legtöbb gránittörmeléket, közötte 50—70 cmnyi átmérőjű gránitbombákat zúdít le. Mértföldekre hallatszik el tompa zuhogásuk, ha erős és tartós esőzések magasra növelik különben sem valami szelid víztömegeiket.

Vízben jóval szegényebb s nem is oly szép tisztahullámú a Poprád, azért, mert először a déli és keleti alacsonyabb hegylánczok csak szegényes és zavaros patakocskákat küldenek belé, és másodszor, mivel a Magas-Tátra dél-keleti lejtője többnyire az esőárnyékba esik. Vízben még a Dunajec is gazdagabb, mivel a Tátrának éjszaki oldala nagyobb csapadéknak örvend. A Poprád forrásai a Menguszfalvi völgyben erednek és a már ezen völgy kijáratánál nem jelentéktelen folyócska a menguszfalvi és mliniczavölgyi morena-tömegek által egyszerre kelet felé tereltetett el mintegy négy kmnyire, hogy azután csak Mosztki mellett fordulhasson dél felé.

A Tátrából lefolyó mellékfolyói között (mert itt a többieket nem említjük) első ranguak a Mlinicza, az egyesült Kahul- és Felkapatak, a Tarpatak és a Fehérvíz, melyek egészen a főgerinczig felérő fővölgyekből folynak alá. Ezekhez sorolható a kotlini Bélapatak, mely a Tátrát a Magurától elválasztja. A Rausch és a belé szakadó Rauschik, az Annavíz, a Kőpataki-víz és a Feketevíz, továbbá az első rangú mellékpatakoknak mellékcsermelyei, a Stószvíz, a Kavicsvíz (Kies-Wasser) s a Határvíz (Hotterwasser) másodrendü patakok. Ezek

részint a Tátrá kisebb, a mellék gerinczek szétoszlása következtében keletkezett völgyeiből, részint pedig a főcsúcsok széles lejtőiről folynak alá. Vannak azonban csermelyek, melyeknek néha nagyon erős forrásai már mélyen az erdőövben bugyognak ki vagy az erdei mocsarakban szedelődzködnek nagy nehezen össze, mint a Zsredliszko Háginál, a Vörös-patak és az Új-lesznai patak. Végre vannak kicsiny, nem ritkán nagy széles és magas partú medrekben lassan folydogáló réti vizek, melyeknek egész alant, mélyen az erdőöv alatt van alig látható eredetük; s ezen nagy medrek nem egyebek, mint a nagy, morenatorlaszok folytán elterelt Tátra-patakoktól elhagyott folyam-ágyak, mint a minők vannak Lucsivnánál, Nagy-Szalóknál és Rokusznál. Sőt a Tátra déli lábánál patakoknak emberi kéz által eszközölt elterelése és megosztása is előfordul, a szerint, a mint azt az egyes községek szükségletei kívánták.

Ezekkel jellemezhetjük orographiai viszonyait a Központi-Kárpátoknak, melyek a nyugati Kárpátok minden egyéb hegycsoportját messzire túlszárnyalják magasságra és tagozottságra nézve. A minden oldalról könnyen hozzáférhető, sűrűn népesített s helyenkint a kultura magas fokára emelkedett vidék által környezett ezen hegységnek oly fontos nemzetgazdászati és egészségügyi hivatása van, minővel a Kárpátok Pozsonytól Orsováig terjedő óriási ívének egyetlen hegycsoportja sem bír.

A természet a Központi-Kárpátokat, különösen középső magas csoportjukat, a Liptó-galicziait, de mindenek fölött a Magas-Tátrát gazdag kincsekkel ruházta fel. Az ember azonban ezen kincseket évszázadokon át nemcsak nem használta ki, sőt az erdő és vad állomány pusztitása által nagyon megtizedelte. Csak a legközelebbi évtizedekben kezdték kellően méltatni a Tátrának testet és lelket edző csodás hatását s a felséges hegyvidék birtokosai ma fokozott erővel igyekeznek pótolni a százados mulasztásokat, hogy a bel- és külföldről ide évről-évre emelkedő számmal érkező utazó-közönségnek hozzáférhetővé tegyék a természet szépségeinek élvezését.

A Magyarországi Kárpát-egyesület egyaránt felkarolja s közvetíti az utazók és birtokosok érdekeit; valóban méltó arra, hogy mindkét fél érdeme szerint méltányolja és támogassa az egyesületnek a Magas-Tátra feltárása és hozzáférhetővé tételére irányozott, önzéstelenül nemes működését.

Szepesvármegye földtani múltja.

Szepesvármegye a föld őskorában.

A Szepesvármegye domborzati viszonyaiban mutatkozó nagy fokú változatosság számos geologiai tényezőnek hosszú időn át folytatott működéséből ered, s maga az az anyag, melyből a sokféle alakzat áll, igen különböző időben és egymástól lényegesen eltérő körülmények között jött létre. Megyénk területét a föld régibb korszakaiban ismételve tenger borította, s legtöbb kőzetünk a tenger üledéke. Azonban már a föld őskorában, midőn szerves lények valószínűleg még nem is léteztek, kiemelkedett a megye keleti részén a quarczitos csillám-palából, gneiszből és gránitból álló Branyiszkó. Ezen sziget később már nem került a tenger alá, hanem egészen a legujabb időkig száraz földnek maradt. Nem sokára a megye déli része a Göllnicz-folyó mellett elterülő Érczhegység emelkedett ki, mint azon nagyobb szigetnek része, mely Kassától nyugat felé Breznóbányáig, dél felé Losonczig és éjszak felé az Alacsony-Tátráig terjedett. Ezen sziget főleg agyagcsillámpalából áll, mely néhol gneiszt vagy szemcsés mészkövet zár körül, tehát szintén régi kristályos képződmény. Az Érczhegység agyagcsillámpalájában sok ércz van. Merény, Svedlér, Szomolnok, Remete, Göllniczbánya ezen kőzetekből fejtik érczeik legnagyobb részét. Az Érczhegység kristályos kőzetei azonban fiatalabbak mint a Branyiszkó quarczitos csillámpalája, a mint az a Hámor-völgy alsó végén látható, hol az agyagcsillámpala a quarczitos csillámpalának fedőjét képezi.[1] Különben az Érczhegység rétegeinek dülése is hasonlót bizonyít. *A Branyiszkó és az Érczhegységnek ezen kristályos palákból álló szakasza tehát megyénk legrégibb részei.* Vannak ugyan a Magas-Tátrában is ilyen régi kőzetek, de ezek csak később kerültek a felszínre ; a föld régibb korszakaiban a tengerből lerakódott üledékekkel voltak

A Branyiszkó és az Érczhegység geologiai alkotása.

[1] D. Stur: Bericht über die geol. Aufnahme der Umgebung von Schmöllnitz und Göllnitz Jahrbuch der geol. Reichsanstalt XIX. Band 1869. 401. lap.

fedve, ami ismét annak világos bizonyítéka, hogy akkor, midőn ezen üledékek képződtek, az általuk ma elfoglalt területeket még tenger borította. Az Érczhegység és a Branyiszkó még abban az esetben is megyénk legrégibb részei, ha valónak bizonyúlna a bécsi geologusok azon feltevése, hogy a fiatalabb kristályos palák későbbi eredetű (devon, silur, kőszén-korbeli) üledékes kőzetek, melyek az idő folyamában kristályos palákká változtak. [1] A szerves zárványok hiánya nagyon megnehezíti ezen kérdés végleges eldöntését, és sem a kőzettani, sem a települési viszonyok nem nyújtanak kétségtelen bizonyítékokat. Annyi tény, hogy itt a földkéregnek igen régi képződményeivel van dolgunk.

Az Érczhegység régibb üledékes kőzetei.

A Szepes-gömöri-érczhegység legrégibb és felismerhető kövületeket tartalmazó kőzetei az ugynevezett kőszén-korszakból valók. Dobsinától éjszakra sötét-színű agyagpalában a kőszén-korszakra jellemző tengeri kagylókat (Productus) találtak. Ezen palás-kőzetekkel váltakoznak a Grauwackenak nevezett conglomeratok, [2] melyek ennél fogva szintén kőszén-korszakbeliek. Ilyen palák és conglomeratokból álló öv húzódik az Iglótól délre levő Murán nevű hegytől kezdve, Kis-Hnileczet, Zavadkát, Kotterbachot, Porácsot érintve tovább kelet felé majdnem a Göllnicz-folyóig. Ezen kőszén-korszakbeli képződmények azonban nem érintkeznek közvetetlenül a kristályos palákkal, hanem zöldesszínű palák (zöldkő) által vannak tőlük elválasztva. Ezen palák tehát idősebbek, mint a rajtok fekvő kőszén-korszakbeli képződmények. A bécsi földtani intézet geologusai ezen kőzeteket a Szudeták devon-korszakbeli képződményeivel való nagy fokú megegyezésük alapján szintén devon-korszakbelieknek tartják. A zöldkőben különböző nagyságú quarczitfészkek is vannak. Ezen képződmény Dobsinától nyugatra kezdődik és széles öv alakjában Dobsina, Merény és Szlovinkától éjszakra elhaladva kelet felé tart, Szlovinka táján dél-keletre fordúl és Kassa felé veszi irányát.

A kőszén- és devon-korszakból származó üledékek szintén bővelkednek érczekben: vaspátot, rézkovandot (chalcopyrit), kénesőt tartalmazó fakóérczet, czinnobert stb. még most is élénken bányásznak. (Igló, Kotterbach, Porács, Szlovinka, Zsakarócz).

A kőszén-korszakbeli kőzetek fedője a dyas-korszakból származó quarczit és vereshomokkő, mely az Érczhegység éjszaki szélén elhúzódva Iglótól délre az iglói hutta táján, valamint Krompach környékén igen tekintélyes tömegeket alkot. Krompachon túl dél-keletre fordúl és

[1] Hauer: Die Geologie und ihre Anwendung stb. 192. lap.

[2] A Grauwacke különböző nagyságú, gömbölyűre koptatott quarczszemekből és régi kristályos kőzeteknek szintén többé-kevésbbé gömbölyded darabjaiból áll, melyeket barnás veres, agyagos ragaszték köt össze.

Kassa felé folytatódva, a Bankó-hegy déli oldalán végződik. Jekelfalván egy, azelőtt serpentinnek tartott, de általam diabas-porphyritnak felismert [1] tömeges kőzet van ezen formatioban elhelyezve. A diabas-porphyrit eruptiója tehát a dyas-korszakba esik. A Krompach és Kassa között elhúzódó vonulat azon tengerszoros helyét jelöli, mely a Branyiszkó-hegy tömegét az Érczhegységtől elkülönítette.

A dyas-korszak képződményei a Branyiszkót is környékezik, és a hol folytonosságuk megszakadni látszik, ott fiatalabb üledékek fedik el. A Branyiszkón ezen kőzetek közvetetlenül a régi kristályos palákon nyugszanak; a devonhoz számított zöld-palák itt teljesen hiányzanak és kőszén-korszakbeli képződmények is csak az Érczhegység felé levő oldalon, az egykori tengerszoros helyén találhatók.

Az Érczhegység trias-korszakbeli kőzetei.

A dyas-korszak végén nagyobb fokú felületi változások következtek be. Az addig képződött kőzet-rétegek ugyanis kimozdultak vízszintes helyzetükből, míg az utánuk létrejött trias-korszakbeli képződmények többnyire egészen mostanáig megtartották vízszintes fekvésüket. Az említett terület-változásokról tanúskodik különben a trias-korszakbeli kőzetek elterjedése is, a mennyiben több helyen nem csak a dyas- és kőszén-korszakbeli üledékeket, hanem még a devon-korszakbeli zöld palákat is befödik, a mi világos jele annak, hogy a trias-korszak tengere ismét elöntött olyan területeket is, melyek az előbbi korszakokban már szárazfölddé váltak.

A trias-korszak kőzetei sorában legalúl van a *werfeni palának* nevezett, többnyire veres színű kőzet, e fölött pedig leginkább mészkő és dolomit következik. Ezen kőzetek részint összefüggő és nagyobb területeket borító tömegeket képeznek, részint pedig kisebb tömzsökök alakjában fordúlnak elő. Az utóbbi esetben csak maradványai a hajdani terjedelmes réteg-csoportozatnak, melyet az erosio megbontott. A werfeni pala különösen Szepesvármegye dél-nyugati részében van tanúságosan és nagy területen feltárva. Itt, a mellett, hogy a Gerava fensík és a Sztraczenai-völgy trias-mészkövének ágyát képezi és inkább csak a formatió szélén bukkan ki keskeny szegély alakjában, Csötörtökhelytől és Káposztafalvától nyugatra önállóan is lép fel. Ezen tájon hatalmas melaphyr-tömegek törtek rajta keresztül. Kelet felé a werfeni pala mennyisége mindinkább apad, de azért ott is találhatni még biztos nyomait. A Branyiszkót csak a trias fiatalabb kőzetei a dolomit és mészkő környezik. A Krompachtól dél-nyugatra eső Galmusz-hegy tömege főleg trias-mész és dolomitból áll. Kisebb ilyen részletek vannak Iglótól délre, Márkusfalva közelében, Jekelfalva mellett, valamint azon ismételten említett tengerszoros egyes helyein, mely Jekelfalvától

[1] Dr. Roth Samu: A Jekelfalva mellett előfordúló és eddig serpentinnek tartott diabasporphyrit. Földtani Közlöny 1878-iki évfolyam 207. lap.

Folkmáron át dél-keletnek (Kassának) húzódott. A trias-tenger hullámai tehát megyénk dél-nyugati, déli és keleti hegységeinek partjait mosták, dél-kelet felé pedig aránylag szűk szoroson át közlekedtek az Érczhegységtől délre volt tengerrel. Ezen közlekedés a trias-korszak végével megszűnt és ezután már csak éjszak felé állott nyitva az út. A Magas-Tátra, megyénk e legmagasabb emelkedése még mindig nem létezett, helyét tenger foglalta el.

Szepesvármegye a trias-korszak után.

A trias-korszak képződményeit a Branyiszkó- és Érczhegység mentében a harmadkor eocen szakából való kárpáti homokkő borítja, mely kőzet innen a Magas-Tátra tövéig, valamint az éjszaki határ közelében levő mész-szirtekig terül el. Azonban téves volna ezen körülményből azt következtetni, hogy megyénk a trias-korszaktól a harmadkorig szárazföld lett volna. Ezen feltevés tarthatatlanságáról azonnal meggyőződünk, ha megtekintjük azokat az üledékes kőzeteket, melyek a Magas-Tátrát vagy a mész-szirteket alkotják. Azokból láthatjuk, hogy megyénk a trias-korszak után is többnyire tengerfenék volt. Ezen tengernek lerakodmányait azonban részint elhordta egy későbbi korszak árja, részint pedig fiatalabb üledékes kőzetek takarják el, úgy hogy csak olyan helyen jönnek a felszínre, hol nagyobb fokú talajingadozások mentek végbe. Ilyen talajingadozás történt a harmadkorban a kárpáti homokkő lerakodása után a mai Magas-Tátra helyén, valamint a mész-szirtek táján. Nagyjában délről éjszak felé tartó vízszintes nyomás következtében hullám-redő támadt, a melynek külső burkát kezdetben a tenger legfiatalabb üledéke, a kárpáti-homokkő képezte. Ezen burok azonban a hullám folytonos növekedésével és mind erősebb kidomborodásával nem tudván lépést tartani, végre megszakadt egyes helyeken, és az alatta levő kőzetek a felszínre kerültek. Némely helyen, például egyes mész-szirteken, csak a homokkő alatt következő kréta-korszakbeli képződmények jutottak a felszínre, sok helyütt azonban ez is át van törve az alatta fekvő jurától.[1] A mész-szirtek övében, mely a Kárpát-hegységet a Kis-Kárpátoktól kezdve egészen Erdély déli határáig kiséri, a hullám további kidomborodása megszünt és a víz azután azon változatos alakzatokat vájta ki rajta, melyekkel ott találkozunk. Ilyen mész-szirtek vannak a Magura éjszaki határán Durstin, Falstin, Nedeczvár, Ó-falú, Veresklastrom, Kamjonka, Lubló stb. közelében; a hatalmas Pennin-hegycsoport, melyet a Dunajec áttör, nem egyéb, mész-szirtnél.

A mész-szirtek keletkezése.

A Magas-Tátra hullámai sokkal nagyobb volt a mész-szirtek helyén keletkezettnél és ennek következtében sokkal mélyebbre hatolt a szakadás, feltárván kréta-, jura-, rhäti-, trias- és dyas-korszakbeli képleteket egészen

A Magas-Tátra keletkezése.

[1] Dr. M. Neumayr: Der pennínische Klippenzug. Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanstalt XXI. kötet (1871. évf.) 475., 529. lap.)

a csillámpala és gneisz alatt elhelyezett gránitig, vagy más szóval mondva: a földkéreg kőzeteinek legrégibbjei, melyeket a harmadkor előtt tenger és a belőle lerakódott üledékek födtek, a harmadkorban a felszínre kerültek, félretolva, áttörve, sőt néhol el is borítva a rajtok levő burkot.[1] A *Magas-Tátra* tehát mint hegység *geologiai értelemben véve fiatal eredetű, anyaga azonban már régen* és pedig a földnek igen különböző korszakaiban képződött. A hegységnek, mondhatnók, magvát gránit alkotja, mely sok helyen gneisz-gránitba megyen át (Tarpatak) és gneisz- (Menguszfalvi-völgy) meg csillámpala-rétegeket (Felkai-völgy) zár körül. A gneisz- és csillámpala-burok a Tátrának szepesmegyei részében hiányzik, Liptóban azonban még tisztán felismerhető. Szepesmegyében a grániton dyas-korbelinek tartott quarczit és veres-homokkő fekszik, melyre trias-, rhäti- és jura-korszakbeli képződmények következnek.[2] Ezek éjszak, éjszak-kelet, keletről és nyugat felől körülveszik a gránitot, dél felől azonban nehány jelentéktelen pont kivételével hiányzik az üledékes kőzetek ezen öve és kárpáti homokkő képezi a gránit közvetlen takaróját. Az üledékes kőzeteknek ezen eloszlása, még inkább azonban rétegeiknek elhelyezése, mintegy az éjszak felé szorított gránittömegek előtt való feltornyosulása, világosan elárulja a Magas-Tátra hegytömegének rész aránytalan, egyoldalú alkotását, valamint a hullámképző erőnek déltől éjszak felé törekvését.[3] Hasonlót tüntetnek fel a gerinczek éjszak-nyugat felé hajló csúcssorai, valamint a Siroka tetőn levő gránit, mely éjszak felé haladtában az útjában állott veres-homokkőre borult. A talajingadozás által előidézett egyenetlenségekhez járult azután a csapadékoknak romboló hatása. A völgyeknek, hegy-gerinczeknek meg hegy-ormoknak keletkezését főleg ez utóbbiaknak kell tulajdonítanunk.

A Magas-Tátra geologiai alkotása.

A harmadkor végén a Magas-Tátra mai alakzata nagyjában készen volt, a mi azután történt, az leginkább csak egyes részleteknek módosításában, átidomításában érvényesült. A tenger, mely megyénket borította, a harmadkor másik felében elvonúlt és többé nem tért vissza. Megyénk területén ezen idő után már nem képződtek tengeri üledékek, de másnemű ujabbkori képződmények azért nem hiányoznak. A barlangok iszapja és agyaga a benne eltemetett sok barlangi medvecsonttal, a lemming, sarki róka, rénszarvas[4], barlangi oroszlán[5]

Szepesvármegye a harmadkor után.

[1] A Siroka-csúcs gránitja veres-homokkövön fekszik.

[2] Stache: Aufnahme im Gebiete der Hohen-Tátra, Verhandlungen der k. k. geol. Reichsanstalt 1867. évfolyam 291. és ugyanezen szerző „Geologische Aufnahmskarte der Hohen-Tátra" ugyanott 377. lap.

[3] Hauer: Die Geologie und ihre Anwendung. etc. 191.

[4] Dr. Roth Samu: Szepesmegye nehány barlangjának leírása. Math. és természett. Közl. XVI. k. VI. sz. 639. lap.

[5] U. az: A porácsi barlang Szepesmegyében. Természett. Közl. 1878. évf. 422. lap.

s egyéb a mai korban vidékünkre nézve kihalt állat maradványaival, nem különben a számos helyen található mésztufa (Drevenyik, Szepeshely, Szent-András, Gánócz, Ruzsbach stb.) a benne levő zárványokkal (Gánócz rhinoceros állkapocsesal) nagyobbrészt a negyedkorban keletkeztek. A legnagyobb fokú változás azonban a negyedkor kezdetén bekövetkezett *jégkorszakban* ment végbe. Akkor a Magas-Tátra csúcsait és lejtőit nagyobbára hó borította, míg völgyeiben jégárak kigyództak, melyek némely helyen kiérve a völgyből (Tarpatak, Menguszfalvi-völgy) csak 900 m. magasságban szűntek meg.[1] A jégárak végén néhol óriási törmelék-tömegek (morenák) halmozódtak össze (Fehérfal, a tarpataki Stösschen, a Felkai-völgy alsó vége, a Menguszfalvi-völgy előtt elterülő Várta stb.), míg medrök a folytonos koptatás és vájástól teknő idomúvá vált. Még jelentékenyebb változások történtek a jégárak kezdetén, tövén: ott a völgyek felső vége félkör alakot öltött (circus-völgy) és a völgyek oldalfalaiban támadt mélyedések katlanokká alakúltak, melyekben sok helyen még most is tavat képez az összegyűlő víz. Jég-korszak.

Megyénk területén azonban a negyedkor későbbi szakaiban, valamint a jelenkorban is, lassan bár, de szakadatlanúl történtek és történnek változások, s különösen a víz az, mely sohasem nyugodva sokféle módosulatában hol rombol, hol alkot. A sziklahasadékokba és erekbe szivárgó víz megfagyva szétrepeszti a legkeményebb kőzetet is és ilyképen meglazítja az ormokat és a sziklafalakat alkotó anyagok összefüggését. A hótömegek megolvadása folytán keletkező, vagy a csapadék alakjában lefolyó víz azután hatalmába keríti a lerepesztett részeket és tovább sodorja, mialatt folyton kopnak és szétdaraboltatnak. Azonban nem csak a fagytól szétrepesztett kőzettöredékek képezik az áramló víz szállítmányát, felvesz az minden anyagot, mely hatalmába kerül, és ilyképen sokszor mély árkokat váj, melyek az idő folyamában tekintélyes medrekké szélesbülnek ki. A víz ezen romboló és szállító erejéről minden zápor, minden eső meggyőzhet. A mechanikailag szállított anyagok mellett fel kell említeni azon különböző vegyületeket is, melyeket a víz útjában felold és magával visz. Ez utóbbiak közvetetlenül ugyan nem láthatók, mennyiségük azonban nem jelentéktelen, a mint azt a víz elpárologtatása útján kimutathatjuk. S ha a mellett számba veszszük azt a hosszú időt, mióta ezen feloldás tart, fogalmunk lehet az ilyen módon végbe menő nagy fokú változásokról. A tátrafüredi Pollux-forrásban például aránylag kevés idegen anyag van feloldva, de

[1] Dr. Roth Samu: A hajdani jégárak nyomai a Magas-Tátra déli oldalán. Math. és természett. közlemények. (Magy. tud. Akad. XXII. köt. 1. sz.)

azért mégis évenként 238 kg. földpátnak kell felbomolnia [1], hogy a szükséges sók a vízbe kerüljenek és ha a földpát a granitnak $^1/_3$-ad részét teszi, ez az egyetlen egy forrás évi 714 kg. granit felbomlásáról tesz tanúságot. A víz ezen rombolásával némileg párhuzamosan halad alkotása is. A mechanikailag széttördelt és tovaszállított anyagokat részint már útjában lerakja, zátonyokat, szigeteket képezve, részint azonban egészen a tengerbe viszi, hol leülepednek. A feloldott anyagok szintén vagy cserebomlást szenvednek és szilárd anyagok alakjában lecsapódnak, — a kőzet- és érczerek tölteléke — vagy pedig a vízben élő szerves lényekbe jutnak és ezek elhaltával a víz fenekére sülyednek, gyarapítván az ott képződő föld-rétegek anyagát (a legtöbb mészkő). Némely szénsav-tartalmú víz oldott anyagokkal pl. mészszel — telten a föld felszínére jut, hol szénsava elszáll és oldott anyagai kiválnak. Ilymódon képződik a mésztufa még most is. Ha a kiváló mész falevelekre, vagy más szerves anyagokra kerül, bekérgezi azokat, s ha a szerves anyagok elkorhadnak, visszamarad hű lenyomatuk a mésztufában. Nem jelentéktelen a víz szerepe *a tőzeg (turfa)-rétegek* keletkezésénél sem.

Megyénk számos helyén, különösen a Magas-Tátra tövében (Rokusz, Nagy-Szalók stb.), továbbá a végmorenáktól körülzárt és még teljesen le nem csapolt medenczékben (Christelau, Csorbai-tó környéke stb.), nem különben a folyók és patakok árterületének csekély eséssel bíró szakaszaiban, különböző nagyságú tőzeg-mocsarak terülnek el, melyekben a növényzetnek vízzel borított része nem korhad el, hanem, a levegőtől el lévén zárva, elszenesedik. Ezen folyamat útján hosszabb idő alatt tekintélyes vastagságú tőzegrétegek keletkeznek. Ha lecsapoljuk a vizet, megszűnik a tőzegképződés.

Ilyen és ezekhez hasonló változások folynak most és folytak a föld régibb korszakaiban is. Hozzájárultak azon nagyfokú talajingadozások és réteggyűrődések, melyek a föld kihűlésével lépést tartó térfogatapadás, összezsugorodás következtében támadtak. Ezen tényezők együttes és hosszú ideig tartó működéséből ered azon csodálatos változatosság, mely megyénk domborzati viszonyaiban mutakozik; nekik tulajdoníthatjuk a magasba nyulakodó hegyek kopár csúcsait, nekik az erdőborította szép lejtőket, a hullámzó gabonaneműeket termő szántóföldeket, a tarka virágokkal díszített gyepes sík térségeket stb. Ezen alakzatok azonban nem állandók. A csúcsokat és kiemelkedéseket az idő foga lerombolja, a mélyedések betöltődnek, a lejtőket szétvagdalja az áramló víz stb.: folytonos a változás, foly-

[1] Dr. Roth Samu: A Magas-Tátra gránitjai: A Magyar Kárpát-egyesület évkönyve III. évf. (1876.) 290. lap.

tonos az átalakúlás. S ha az egy emberöltőben végbemenő változások oly jelentéktelenek, hogy felületes megtekintésnél észre sem veszszük és ennek következtében havasaink sziklafalait némileg az állandóság prototypjainak tekintjük, a fürkésző szem már régen kiderítette, hogy bizony a sziklafalban sincs nyugalom, hogy még a leghozzáférhetetlenebb magányban is szakadatlan a rombolás és alkotás munkája.

Szepesvármegye éghajlati viszonyai.

Alig van vidék az országban, mely oly érdekes s oly változatos éghajlati viszonyokat tudna felmutatni, mint Szepesvármegye. Ugyan azon hegytömeg, a Magas-Tátra, mely az éjszaki hideg szelek ellen védő bástyául szolgál, lehet egyszer-máskor érzékeny légmozgásnak kútforrása, majd meg az eredetitől teljesen elütő irányba tereli azt. Értekezésem folyamán látni fogjuk, hogy a Magas-Tátra a hőmérséki viszonyokat a vármegyében sokféleképen változtatja, majd emeli, majd csökkenti: kihat a felhőzet alakulására, a csapadék mennyiségére és minőségére, szóval befolyásol minden légtünettani jelenséget a megyében. Nem tehetünk tehát másként, minthogy klimatologiai tekintetben egész Szepesvármegyét a Tátra uralma alá helyezzük s ezen tátrai jellegét különösen kitüntessük.

A Magas-Tátra mint Szepesvármegye éghajlati viszonyainak szabályozója.

Több körülmény működik közre az éghajlat alakítására és változtatására. A geographiai és topographiai fekvésen kivül különösen a hely fedett volta s tengerfeletti magassága befolyásolják az éghajlatot. Szepesvármegye klimájánál különösen ezen két körülmény jön számba. Ezek teszik a megye egyes vidékeit majd zordabbá, majd pedig enyhébbé.

Ezt csak pontos meteorologiai megfigyelések alapján lehet kimutatni. Ily megfigyeléseket a vármegyében Uj-Tátrafüreden, Késmárkon, Iglón és Szomolnokon végeznek s végeztek 3 éven át Javorinán s az 50-es és 60-as években Lőcsén.

A meteorologiai megfigyelések csak akkor bírnak tudományos értékkel, ha azon időben és módon végeztetnek, melyet az egyöntetűség s czélszerűség szempontjából a meteorologiai központi intézetek előírnak. Megfigyelési órákúl a legtöbb intézet a reggeli 7, délutáni 2, és esti 9 órát állapította meg. De vannak egyes megfigyelők, a kik a sokkal kényelmesebb 8., 2., és 8. órát választják, mások meg a felette terhes 6., 2. és 10., órában végzik a leolvasásokat. Előbbiek

A meteorologiai megfigyelések.

magasabb, utóbbiak alacsonyabb hőmérséki középértékeket kapnak. Ebből kifolyólag az egyes helyek összehasonlításánál zavart okozó hibák keletkeznek. Sok megfigyelő nem tekinti a megfigyelési időt eléggé fontosnak s a reggeli órákban rendszerint később, este pedig jóval korábban olvassa le a légtüneti adatokat, mint kellene. Ily megfigyelések kevés értékkel birnak. A hőmérséket illetőleg absolut értékkel csak a thermograph által folytonosan registrált, minden órában végzett megfigyelésekből levezetett vagy ugynevezett valódi hőmérséki közepek bírnak. Ezen valódi hőmérséki közepet számítás útján is le lehet vonni, ha az összehasonlításnál több pontosan regisztráló észlelő állomás adatai állnak rendelkezésünkre. Ily reductiónál meg kell azonban mindig jegyezni, mely állomás szolgált az összehasonlítás alapjául.

A hőmérséki középértékek kiszámítására legalább 30 évi pontos megfigyelések szükségesek. De ekkor is lehetséges, hogy a hiba télen 0.36°-ot, tavaszszal 0.26°-ot, nyáron 0.16°-ot s őszszel 0.22°-ot tesz ki; ellenben ha azt akarjuk, hogy a középértékek egész 0.1°-ig helyesek legyenek, akkor a mi éghajlatunk alatt télen 400, tavaszszal 170, nyáron 80 s őszszel 145 évi észleletre van szükségünk. Ezen pontosság jóformán kivihetetlen volna, legalább az év téli hónapjaira nézve. Pedig 1°-nyi eltérés az évi középhőmérséktől, a mi 4—5 évi megfigyelésénél nagyon könnyen esik meg, ha épen akkor a középtől eltérő évek sorakoztak, már mintegy 200 méter magassági különbségnek felel meg a tengerszíne fölött. A hőmérsék középértékének kiszámítása.

Lamont a müncheni csillagvizsgáló igazgatója, később *Dove*, „A hő eloszlás vizsgálatai a földfelületen“ czimű munkájában kimutatták, hogy a nagy hőingadozások nem helyi jellegűek, hanem egész országokra terjednek ki; így tehát szomszédos megfigyelő helyeken a hő-különbözetek ugyanazok maradnak. Rendes hőmérséki különbözetek levezetésénél figyelemmel kell lenni arra, hogy az állomások kellőleg választassanak meg. Hegycsúcsokon fekvő pontokat sohasem szabad völgyfenékekkel összehasonlítani, kivált olyanokkal nem, melyek télen stagnáló hideg légtömeggel vannak kitöltve. Ezen óvatosság csak a téli félévre szól, mert a nyári féléven a hőmérséki különbözetek meglehetősen egyenletesek, bár mennyire különböző legyen is a helyek fekvése. Ott, a hol legalább 30 évi megfigyelések nem állnak rendelkezésünkre, helyesebben cselekednénk tehát, ha két hasonló visszonyok közt lévő normálértékű megfigyelő állomásnak a mieinkkel összevágó éveivel összehasonlítás útján számítjuk ki a középértéket. Ezen szám 0·2°-ig megfogja közelíteni a valódi közepet, míg például a 10 évi egyenes megfigyelésből levezetett érték gyakran igen eltér tőle. Nagyon természetes, hogy mindig csak ugyanazon éveket lehet összehasonlításul felhasználni. Ily úton már 4 évi megfigyelésekből is meglehetősen állandó értékek vezethetők le.

A meleg eloszlása a tengerfeletti magasság szerint.

Míg télen átlag mintegy 300 méter magasságot kell meghaladnunk, hogy a közép-hőmérsék egy fokkal alább szálljon, úgy nyáron ehhez már 160 m. elégséges. A leggyorsabb hő-sülyedés a hely emelkedésével május 14-ikén (0.66° C.) észlelhető, a leglassúbb deczember 28-ikán. A hő-különbség a lapály és hegy közt legnagyobb nyár elején, legkisebb tél elején, de a hegyeken már őszszel is igen lassú hőváltozást észlelni. Ennek magyarázata a következő. A völgyek tavaszszal a hóolvadás után gyorsan felmelegednek, a hegyek ellenben ez után is még sokáig hóval maradnak borítva. A hő-különbség tehát a völgy és hegy közt ilyenkor legnagyobb. A mint a hóvonal felfelé hátrál, kisebbedik a különbség is. A tavasz melege a völgyekből csak lassan, mintegy lépésről lépésre terjed felfelé a hegyekbe. Mig az 5 fokú melegisotherma Budapestről Tátrafüredre ér, majd három hétig van útban. Innen felfelé még sokkal lasabban halad s mire a Gerlachfalvi-csúcsra ér, ugyan annyi hónapra van szüksége, mint előbb hétre. Őszszel azonban viszonylagosan nagyon gyorsan vonúl be a völgyekbe. Körülbelül május 20-ika lesz, mire a fagypont-isotherma (0° C.) a Gerlachfalvi-csúcsra ér. Ekkor a földfelületen, tehát horizontalis irányban haladva, már meghaladta az éjszaki sarkot. A Gerlachfalvi-csúcsnak tehát május végével körülbelől ugyanazon hőmérséke van, mint Dél-Grönlandnak s a Közép-Hudsonbainak. Júliusban pedig már csak az éjszaki sark közvetlen területe az, a mely még hidegebb a Gerlachfalvi-csúcsnál. Mi alatt tehát nyáron a havasok csúcsai sarki hőviszonyokat mutatnak fel, addig télen feltünően melegek.

Őszszel, midőn az éjszakák már hosszabbakká lesznek és ennek folytán a hőkisugárzás a derült éjszakákon már tartósabbá válik, a völgyek erősebben hűlnek le, mint a hegyek, melyekről a súlyos hideg levegő lefolyhat s a mélyebb völgyfenékeken tószerűen felhalmozódik. Azért találunk a hegyoldalakon és hegycsúcsokon ilyenkor még hosszabb ideig enyhe időjárást, míg a völgyben a reggelek és éjszakák már keserves hidegek. Az átlagos hőcsökkenés tehát ezen időben a hegyeken nagyon lassan, vagy épen nem terjed s ellenkezőleg tetemes hő-öregbedést vonna maga után, ha az ősz csak verőfényes napokból és derült éjszakákból állana. De esős és szeles időben a havasok magaslatain a tél közeledését ilyenkor már nagyon megérezni, sokkal jobban, mint a völgyben. Ez rontja meg a positiv átlagot. A leghosszabb téli éjszakák idején a hőcsökkenés felfelé a legkisebb s csendes verőfényes téli időben rendszerint hő-öregbedést tüntet fel.

Dr. Hann Gyula,[1] a bécsi meteorol. központi intézet igazgatója, a hőcsökkenést a magassággal az Alpok 9 orografiai csoportjánál

[1] Wärmevertheilung in den Ostalpen: Zeitschr. d. deutsch. und österr. Alpenvereins. München 1886.

a következőkben számította ki. Minden 100 méter emelkedéssel csökken a hőmérsék

	télen	tavaszszal	nyáron	őszszel	egész éven
az Alsó-Rajnavidéken	0·41°	0·60°	0·62°	0·51°	0·54°
Éjszaki Tirolban	0·42°	0·62°	0·59°	0·48°	0·53°
a Salzburgi-Tauernen	0·17°	0·52°	0·60°	0·59°	0·42°
a Felső-Ausztriai Alpokban . .	0·23°	0·54°	0·57°	0·38°	0·43°
az Alsó-Ausztriai Alpokban . .	0·33°	0·63°	0·66°	0·51°	0·52°
a Magas-Tauern déli oldalán	0·27°	0·59°	0·61°	0·43°	0·47°
a Karewankekon	0·24°	0·56°	0·54°	0·41°	0·44°
Déli Tirolban	0·47°	0·66°	0·66°	0·56°	0·59°
az olasz tavak táján	0·53°	0·66°	0·68°	0·58°	0·61°

Ezen számításból levezetett értékekkel szemben az alsó völgyfenék télen mintegy 0·5 fokkal hidegebbnek bizonyúl. 150 méterrel felebb rendes hőviszonyok uralkodnak, ellenben a magasabb fekvésű partokon, 700 és 1200 m. közt, sokkal magasabb (átlag 0·4° C.) hőmérséket találunk. Azon túl egész a hegycsúcsokig ismét rendes viszonyok állnak fenn. Ezen számviszonyok megfelelnek a tapasztalatoknak is, melyeket az Alpokban évek óta fennálló meteorologiai megfigyelő állomásokon tettek, s ezen állomások közt vannak olyanok is, melyek 2000 mnél magasabban fekszenek, mint pl. a Fleiss, Hochobir (2047 m.) A levezetett és tényleg észlelt hőmérséki viszonyok összehasonlításából azon tényt lehet levonni, hogy a havasok középmagassága a viszonylagosan legenyhébb téli hőmérsékkel bír, ellenben a völgyfenékek a legalacsonyabbal.

Nyáron a hőmérsék a magassággal fokozatosan csökken. A legmagasabb csúcsokon azonban tényleg valamivel kisebb hőmérséket találunk, mint a fokozatos csökkenés azt várhatóvá tenné.

A fagypont-isotherma és az alsó hó-határ.

Érdekkel bír a havasok hőviszonyainak megítélésénél a *fagypont-isothermájának síkja,* azaz ama magasság, melyben az egyes hónapokban a középhőmérsék 0° C-ra sülyed le. Dr. Hann számításai szerint az éjszaki Alpokban — s ez kevés különbséggel párhuzamba hozható a Magas-Tátrával — az 0° C. isotherma októberben 2400 m. magasságban van, novemberben 1080 m., deczemberben 110 m., januáriusban 80 m., februáriusban 540 m., márcziusban 1040 m., áprilisban 1900 m., májusban 2500 m., júniusban 3080 m., júliusban 3500 m., augusztusban 3520 m., szeptemberben 3170 m.

Az 0° fokú isotherma-vonal legalacsonyabban áll január 7-én, midőn 100 mre száll alá, s legmagasabban van augusztus 5-ikén 3550 m. magasságban. A felszállás aránylag lassan történik s 212 napig tart, a sülyedés ellenben igen gyors s 152 nap alatt megy végbe. A leggyorsabb emelkedés idején (május 1-én) a 0° isotherma naponta 22 métert halad meg.

A fagyáspont isothermájával nem egyezik meg egészen az alsó *hó-határ*. Ez jóval alantabb marad. Legszembeötlőbben válnak el tavaszszal májusban, midőn közel 1200 mnyi különbség van köztük, de még nyáron is 1000 mnyire állnak egymástól. Őszszel mind inkább lejebb száll, novemberben utólérte a hó-határ, deczemberben pedig már sokkal lejebb van az alsó hó-határnál. Ezekből kilátszik, hogy az alsó hó-határ középhőmérséke nagyon változik. Deczemberben jóval 0°C. alatt áll, ellenben nyáron egész 8°C-ig ingadozik. Első pillanatra ellenkezni látszik ezen állítás ama felfogással, hogy a hó már 0°C. alatt elolvad. De ha meggondoljuk, hogy mennyire jegesedett már nyáron a hó a fennhavasok magaslatán, s ha számba veszszük a hónak rendkívül nagy tömegét, mely magát fenntartani képes, épen nem fogunk idegenkedni azon tapasztalati ténytől, hogy május-júniusban az alsó hó-határon 7·5—7°C-ot találunk. *Eller*-nek igen pontos megfigyelései szerint a St. Gertrudon 1843 m. magasságban az állandó hólepel november elején —0·5—1·0°C. közép-hőmérséknél képződik, s május közepén, tehát 0·5°C. mellett takarodik el.

A hőmérsék emelkedése a havasokon tél közepén.

Egyike a legérdekesebb jelenségeknek a Magas-Tátrán a *hőmérséknek emelkedése tél közepén*, s ez annál fontosabb, mert nem csupán egyes lejtőkre szorítkozó rendellenes s ritkán fellépő jelenség, hanem a Magas-Tátra déli lejtőin általánosan szabályszerűnek mondható. Mialatt Szepesvármegye egyes völgymedenczéiben a tél hidege nagy fokot ér el, *ugyanakkor a Tátra lejtőin sokkal melegebb idő jár*. A havasok felső tájain ősz-után s tél elején a hőmérsék akkor magasabb, ha a légsúlyméröi maximum a Tátrára esik. Ezen időszak szélcsenddel és derült éggel szokott összekötve lenni, mely jelenségek a lapályra nagy hideget hoznak. Ellenben tél végével a havasok hőmérséke alacsonyabb lesz, mint a völgyfenéké s nem ritkán még márcziusban érzékeny hidegre változik. A lapályon a tél akkor válik enyhévé, ha a nyugati és dél-nyugati nedves szelek uralkodók és ha ezek nagyobb erővel lépnek fel. Ilyenkor a havasokon rendszerint hó esik s hideg idő áll be, a minthogy egyáltalában a havasokon minden szél hidegnek tűnik fel, ellenben a szélcsendes derült idő, a meleget erősen felszökteti.

Hogy a hőmérsék télen egyes vidékeken s kivételes helyiviszonyok mellett a hely emelkedésével szembetűnőleg emelkedik, az az Alpokban, hol a legmagasabb csúcsok megmászását téli időben is egészen közönséges dolognak veszik, régi tapasztalati tény.

A karintiai köznép igen találóan mondja:

„Steigt man im Winter um einen Stock,“
„So wird es wärmer um einen Rock“.

Nálunk nagyon kétkedve vették, midőn 1877-ben egyik értekezésemben [1] kimondani mertem, hogy a Magas-Tátra déli lejtőjén a tél melegebb, mint a völgyben. Csóválva hallgatták meg meteorologiai megfigyeléseim eredményét s a positiv számoknak sem hittek. Pedig nem is voltam az első a Tátrán, a ki a hőmérsék emelkedését a havasokon téli időben megfigyelte s közzé tette. Már a múlt század végével érdeklődött a Tátra éghajlati viszonyai iránt *Mauksch Tamás,* nagy-szalóki evang. lelkész, a ki közel lakván a szalóki-csúcshoz, a havasok viszonyait megfigyelnie sok alkalma volt, s az észlelt jelenségeket a tudományok akkori állása szerint magyarázni is iparkodott.

Ezeket mondja többek közt *Mauksch Tamás:* „Sajátságos dolgok történek a hegyeken novemberben és október hó végével. Midőn magas barometeri állás mellett az ország vékony ködtől van elborítva s következésképen lehűlt, a havasok középtáján az ég nemcsak egészen derült, hanem a levegő is jóval melegebb, mint lent. A parasztok, kik ily időben fáért mennek fel, azt állítják, hogy törpefenyő-galyaikat ing-ujjban hordják össze, könnyen megizzadnak és kellemes enyhe levegőt színak. Ugyan ezt mondják a vadászok is, kik, ha a hó még nem feletto nagy, a fennhavasokra rándúlnak, hogy ott a téli álomba merült morgákat földalatti fészkeikből kiássák. Ha ez után visszatérve a ködös vidékre jönnek, a jeges levegő oda lenn nem csak nyomasztólag hat reájuk, hanem alig birják magukat gyorsabb járás által veszélyes betegségektől megóvni. Hasonlót észlelnek a vadászok a kora tavasz derült napjain is. Mindig úgy látszik nekik, hogy a levegő a törpefenyőtájban, ha ezt a hó miatt elérhetik, jóval melegebb, mint lenn az erdőben, vagy a mezőn. E jelenségnek oka abban keresendő, hogy a nap sugarai egyenes irányban, majd függőlegesen esnek a lejtőre, s hogy a sík, mely ily formán megmelegíttetik, igen nagy s felette púpos, a sugarak tehát különféleképen töretnek, sokszorosíttatnak s nagyon intensivekké válnak.“ [2] *Mauksch*-nak ezen magyarázata, mint alantabb fogjuk látni, csak kisebb részben járúl hozzá a havasokon télen tapasztalható hőemelkedésnek megfejtéséhez.

Bredeczky Sámuel [3] hires magyar topographus *Mauksch* észleteit igazoltnak találja s azokat még a következőkkel toldja meg: „A Tátrahegység félmagasságát az esőfelhők rendes állásául lehet felvenni. A kiálló hegyek tehát természetszerűleg több világosságot és meleget színak magukba, mint lent a völgyek, s nagyon fontos észlelet,

[1] Dr. Szontagh M.: Uj-Tátrafüred, klimatologiai és gyógyismei tanúlmány Budapest 1877.

[2] Thomas Mauksch: Über die Witterung in der Zips besonders unter den Karpathischen Alpen. Wien 1795.

[3] Samuel Bredeczky: Beiträge z. Topographie d. Königr. Ungarn. Wien 1803.

melyet a Mont-Blanc megmászásánál tettek s mely szerint a napsugarak élő testekre való hatásuknál magas hegyeken csaknem tűrhetetlenekké válnak. Maguk a sziklák a folyton rajtuk nyugvó nap által jobban átmelegednek s e meleg a sziklák belsejére is kiterjed, úgy, hogy a magas hegyeken a hó és jég még a legszigorúbb télen is folyton olvad. A fagyott föld tehát a hó alatt ismét felolvad és a források körül a hó már kora tavaszszal elmúlik. S ugyanezen hegyek adják az első tavaszi salátát, midőn kerteink még teljesen hóval vannak borítva."

Fuchs Frigyes [1] is észlelte a havasok nagyobb melegét télen s azt a következőkben jegyzi fel: „A ki november- vagy deczemberben, midőn a hideg őszi ködök néha hétszámra fekszenek a völgyekben s a lapályokon, a tátraalji hegyek magasabb fekvésű pontjain átutazott, azt az érdekes megfigyelést tehette, sőt tennie kellett, hogy a ködök csak egy bizonyos magasságig (rendszerint 3000 lábig) terjednek, és hogy ezen a magasságon túl a hegyek körüskörül egy felhőtengerből tisztán nyúlnak ki, melynek látóhatára csendes és egyforma. Ép úgy észlelhette, hogy azon módon, a mint ezen hideg köd-vidéken áthaladott, a felett egészen más és sokkal enyhébb légáramlat uralkodik. Érzékeim e részben nem csaltak meg. Ismeretes volt ez előttem már régi idők óta. Ez sokszor tapasztalt tény. De hogy positiv adatokkal igazoljam, az 1862. évi deczember egyik ködös napján a Jankovecz-hegyen át útnak indúlandó, magammal vittem a hőmérőt. Deczember 7-ikén reggel 8 órakor a Jakubjáni-völgyben a levegő hőmérsékét 1985 lábnyi t. f. magasságban erős köd mellett — 9.0° R.-nak találtam. A köd csak mintegy 400 lábbal emelkedett túl a hegyen; a felett a hegyek egészen tiszták voltak. A Lamanilesz nevű erdőrészen a Lőcse-Lubló felé vezető országút mentén az éjszaki oldal egyik pontján, melyet a nap november közepe óta már nem is érint, és a mely épen a Kárpátoknak van kitéve, a hőmérsék 11 órakor d. e. 3639 láb t. f. magasságban — 2.0° R. volt. Egy óra múlva, tehát 12 óra 30 perczkor a lőcsei Pokol nevű fürdőbe érve, hol a köd már ismét kezdődött, a a hőmérsék — 5° R. mutatott 2302 láb t. f. magasságban. Később megtudtam, hogy Lőcsén magában a városban 11 órától 2-ig folyton — 5° R. hideg volt. Bizonyítéka ez a magasabb tájban uralkodott enyhébb légáramlatnak. Ugy lent, mint fent teljes szélcsend volt."

A télnek nagy nap-melege a havasokon sokak előtt hihetetlennek látszik, s ez mégis így van. Az ember a hó-világ közepette nem ritkán 30° nap-meleget is észlelhet. „Soha sem szenvedtem a hőségtől annyit, — mondja Tyndall — mint mikor a Corridorról a Mont-Blanc nagy síkjára lemenve, a sugárzó melegtől szenvedék."

[1] Friedrich Fuchs: Die Centralkarpathen mit den nächsten Voralpen. Handbuch f. Gebirgsreisende. Pest 1863.

Mi okozza a hőmérsék emelkedését a havasokon épen tél idején? Erre legjobban felel meg dr. Hann Gyula [1] és dr. Kerner Antal. [2]

A Keleti-Alpok sajátságai közé tartozik, hogy a bérczek magasságával a tél közép-hőmérséke is emelkedik. A hegyvidékek, melyeken ezen jelenség nem szórványosan, hanem szabályszerűleg és általánosságban előfordúl, a következők: a Puszter-völgy, egész Karintia, a salzburgi Lungau, a Pinzgau, Pongau és a felső Enns-völgy. Ezek a Keleti-Alpok központját képezik. Példa reá a következő pontok téli közép-hőmérsékének összehasonlítása:

Zell am See és St. Johann	Radstadt és Hofgastein	Rauris Bad Gastein	Rathausberg Schmitterhöhe
670 m.	860 m.	980 m.	1920 m.
— 4·5°	— 4·3°	— 3·8°	— 6·3°

A leghidegebb telet Zell am Seen találjuk, a honnan enyhe télen Bécset és München jéggel szokták ellátni. Ép úgy, mint a víz a medencze legalján gyűl össze, úgy a hideg levegő is a mélyedésekben valóságos légtavat képez, mely rendkívüli alacsony foka által tűnik fel. Ezen medenczékben észlelni tehát a legnagyobb hideget. Ellenben enyhe téli hőmérséket ott fogunk találni, a hol a hideg, tehát nehéz levegő levezetése — alagcsövezése — legkönnyebben történik, tehát a hegyek lejtőin. Példa reá Rauris és Bad Gastein.

Másik tanúlságos összehasonlítás a következő:

	Klagenfurt	Villach	Sachsenburg	Obervellach	Sagritz	Heiligenblut
Magasság:	440 m.	500 m.	550 m.	670 m.	1140 m.	1404 m.
Tél:	— 4·6°	— 4·4°	— 3·9°	— 3·6°	— 3·6°	— 3·9°

Itt is a 440 m. magas Klagenfurt a leghidegebb, az 1140 m. magas Sagritz pedig a legmelegebb telet tűnteti fel.

A legszembeötlőbb példát azonban a löllingi bányatelep adja 1100 m. magasságban. Ennek téli közép-hőmérséke — 1·3, tehát 1·5°-al melegebb mint Graz, s $5^1/_2$°-al melegebb, mint Klagenfurt.

Ugyan ily viszonyokat találunk a Tátrán és a Tátra-vidéken is. A Központi-Kárpátok déli lejtőinek egyhébb tele van, mint a Poprád- vagy a Hernád-völgynek. Szepesvármegyének legalacsonyabb hőmérsékét a Hernád-völgyben jegyezték 1888. jan. 2-ikán. Ekkor Iglón — 36·5° C, István-huttán — 34° C, Margitfalun — 37·5° C és

[1] Dr. Julius Hann: Die Temperaturverhältnisse d. österr. Alpenländer. Sitzungsber. d. Wiener Akademie 1884—1885.

[2] Dr. A. Kerner: Die Entstehung relat. hoher Lufttemperaturen in d. Mittelhöhe der Thalbecken der Alpen im Spätherbste und Winter (Sitzungsber. d. Wiener Akademie 1885.)

Phönix-huttán — 39° C hideg volt. A hőmérsék negativ szélsőségei tehát a Hernád-völgy legmélyebb fenekére esnek. Minél mélyebb és szűkebb lesz ez, annál könnyebben torlódnak benne a hegyekről levonuló hideg légtömegek s Phönix-huttánál, hol már csak a Hernád vize tör utat magának a megszűkült völgyben, éri el a hőmérséki minimum legalacsonyabb fokát.

A következő táblázat igazolja legjobban eme állitásunkat:

Hely	Uj-Tátrafüred	Késmárk	Igló	Szomolnok	Javorina	Lőcse
Január	— 4·0° C.	— 5·1° C.	— 5·6° C.	— 6·0° C.	— 6·7° C.	— 3·0° C.
Tél	— 3·2	— 4·4	— 3·7	— 3·3	— 5·1	— 2·6

Uj-Tátrafürednek tehát 1·1°-al enyhébb januárja van, mint Késmárknak, 1·6°-al enyhébb, mint Iglónak, 2°-al enyhébb, mint Szomolnoknak s 2·7°-al enyhébb mint Javorinának. Az egész tél pedig 1·2°-al enyhébb, mint Késmárké, 0·5°-al enyhébb, mint Iglóé, 0·1°-al enyhébb, mint Szomolnoké s 1·9°-al enyhébb, mint Javorináé. De ezen téli közép-érték még sokkal nagyobb volna, ha azt az utótél meg nem rontaná. A Tátrán ugyanis tél végén, midőn a völgyben a hó már leolvadt s a levegő felmelegedett, még havas világ van, s érzékeny hőmérséki visszaesések észlelhetők. Lőcse egy külön álló szigetet képez, melyet a Tátráról levonúló hideg levegő nem érint, de a Tátra kimagasló bérczei az éjszaki szelek ellen megvédik. Lőcse tehát a Tátra szomszédságának minden előnyeit élvezi, hátrányai nélkül. Innen van, hogy *Lőcsének mintaszerű éghajlata van,* mint a minőt az országban egy város sem képes felmutatni. Tele legenyhébb a megyében, ősze 0·2°-al melegebb mint Iglóé, nyara azonban 0·5°-al hűvösebb Iglóénál.

A havasi klimának sajátsága, hogy viszonylagosan meleg tele s e helyett hűvös nyara van. Ebben különbözik a sarki éghajlattól. Míg például Iglónak 0.5°-al hidegebb tele van, mint Uj-Tátrafürednek, addig 2·4° fokkal melegebb a nyara.

A Hernád-völgynek feltűnően alacsony téli közép-hőmérséke abban találja magyarázatát, hogy itt a lehető legkedvezőbb meteorologiai viszonyok játszanak össze, hogy a Tátrának hófedett bérczeiről lefolyó hideg légtömegek nyugodtan felhalmozódjanak. Az erős hősugárzás által derült ég mellett lehült alsó lég-rétegek a hegylejtőkről,

hegyfokról-hegyfokra levonúlva, a legalsóbb s legmélyebb medenczében gyűlnek össze. A hideg légtömegek alagcsövezése ez, mely ugyan azon úton, bár látatlanúl történik, mint azt a vízek lefolyásánál szemmel látjuk, midőn a hegyi vizek a völgyfenéken összegyűlnek és torlódnak. Hasonló módon vonúlnak le a hideg évszakban a ködök is s igazolják fennti állításunkat. Verőfényes napokon, midőn a Tátra s a szepesi felföld a legszebb napfényben ragyog, Uj-Tátrafüredről s különösen a Tátra kimagasló pontjairól a Hernád-völgy fenekén fehér köd-tengert látunk hullámzani, a mint az nagy resten a folyó mentén lehúzódik. Ezen jelenség novemberben és deczemberben elég gyakori; de még gyakoribb azon eset, midőn a Poprád-völgye is ködděl van borítva s csak a Tátra massivja mintegy 800 méterről kezdve emelkedik ki a ködből az örök világosságba. Lélekemelő látvány ez felülről nézve, de keserves azokra, a kik a hideg ködöt szenvedni kénytelenek. A napok száma, midőn a Tátra a legszebb verőfényben ragyog s a Poprád- és Hernád-völgy sűrű ködděl van borítva, novemberben és deczemberben 9, s midőn csak a Hernád-völgyben hömpölyög a köd, 15. Ugyan abban az arányban, a mint a hideg légtömegek a völgyfenék felé húzódnak, kapnak a magaslatok felülről a szabad légkörből kevésbbé lehűlt, meleg levegőt, mely ezen felül a leszállás és ez által okozott nyomás folytán fel is melegedik. *Kernernek* Innsbruckban tett megfigyelései szerint, a felülről leszálló levegő meleg és viszonylagosan száraz, tehát sok tekintetben hasonlít a „főhn"-levegőhöz, melylyel úgy hőmérsékének, mint szárazságának eredete szerint teljesen aequivalens.

Hann volt az első, aki a Keleti-Alpokra nézve kimutatta, hogy a hőemelkedés a magaslatokon télen a barometer-maximumok rendes jelensége, s hogy ezen hőemelkedés mindannyiszor bekövetkezik, ha a barometer-maximum központja az Alpok felett nehezedik. Nem állhat fenn kétség többé az iránt, hogy a barometer-maximum központjában a levegő lassan leszálló mozgásban van s ellenkezőleg a barometer-minimumok helyein a levegő felfelé mozog. Ezen leszállás által felmelegszik a levegő s azért kapnak a magaslatok a barometer-maximum területén aránylag meleg levegőt, a lapályok pedig már csak a hőkisugárzás által a hómezőkön erősen lehűlt lefolyó légtömeget. A derült ég a barometer-maximum területén a hőkisugárzást még inkább elősegíti, s így a lapályok alacsony hőmérsékét okozza. Azon vidékek tehát, melyek felett a barometer-maximum télen gyakran áll be, a hőemelkedést is a magassággal gyakrabban fogják feltűntetni. Ily helynek bizonyúltak be a Magas-Tátra déli lejtői.

Hogy a Hernád-völgynek s mellékvölgyeinek rendellenes hidege sugárzó hideg, és a Magas-Tátrának enyhe tele a felülről leszálló s e mellett felmelegedő levegőnek kifolyása s nem csupán a hegylejtők

kedvezőbb fekvése mellett a sugárzó napnak tulajdonítandó, az onnan is látszik, hogy a legnagyobb hő-különbség a hegy és völgy közt éjjel észlelhető (Uj-Tátrafüred 1888. jan. 2-kán — 26.5°, Igló ugyanekkor — 36.5°) s legkisebb nappal. Evvel összhangzásban áll azon körülmény is, hogy míg Iglón a viszonylagos nedvesség legnagyobb reggel és este s délben legkisebb, addig Uj-Tátrafüreden a barometer-maximum idejében legnagyobb délben s legkisebb este és kora reggel. A levegőnek ezen nagyobb szárazsága a Magas-Tátrán este és reggel bizonyítja, hogy ilyenkor száll le és melegedik fel a magaslatokon a levegő, s sugárzik ki a meleg. A legerősebb lehűlés a völgyben tehát a viszonylagosan legnagyobb felmelegedést idézi elő a magaslatokon.

Sokak előtt erőltettnek látszik lenni ezen magyarázat, pedig a föhn-szélben minden kétséget kizárónak van elismerve. Erről ugyanis már régebben tudjuk, hogy a sülyedő levegő melegíti fel s ezen felmelegedés függőleges irányban 100 méterenként 1°-al öregbedik. Mégis hogy részletesebben fejtsük ki az okokat, miért nagyobb a havasok hőmérséke télen, vissza kell ujból térnünk *Kerner* és *Hann* szakszerű tanúlmányaira, melyekből a következőket veszszük ki:

Fentebb láttuk, hogy a fagypont isotherma-vonala nyár derekán 3500 m. magasságban van, s a Poprád-völgytől számítva, alig 2800 m. magasságban. De vannak napok, a midőn az még ennél is sokkal lejebb fekszik. Minthogy pedig a hideg lég-réteg viszonylagosan sűrű és nehéz, azt kellene hinnünk, hogy az bármikor fejünkre csap s a mezőgazda termését tönkre teszi. Igy is lenne az, ha ezen hideg légréteg nem függőlegesen felettük, hanem vízszintesen mellettünk volna elhelyezve. De útját állja azon physikai tétel, mely szerint a felülről leszálló, vagy leeső levegőnek az által, hogy az alsóbb rétegekben a nagy légnyomás által összenyomatik, hirtelen fel is kell melegednie s ezen felmelegedés 100 méterenként egy fokkal növekszik, úgy, hogy mire az a földre ér, már meleggé lesz s ártalmatlanná válik. Ha pedig ezen felsőrétegbeli jeges levegő egyszerre esnék le a földre, úgy az a földszínre érve, már 30° C. meleget érne el. Ezen felmelegedés, mely a levegőt fajsúlyra nézve könnyűvé teszi, megakadályozza annak leesését. A sülyedésre való hajlam, mely kezdetben mutatkozik, s mely az által keletkezik, hogy a magasabb légrétegekben a sűrűsödési viszonyok néha egy kis túlsúlyba jönnek, csakhamar neutralizáltatik. A sülyedni készülő levegő felmelegedik, s ez által könnyebb lesz s nyugalomba jön.

A Barral és Bixio-féle léghajó felszállása alkalmával Párisban 1852. év július hó közepén 7 km. magasságban a föld színe felett — 40° C-ra sülyedt a hőmérő s a higany megfagyott. Képzeljük csak, hogy még kánikula idején is mily közel van hozzánk a minden életet megdermesztő arctikus hideg. Mily vészthozó szomszédság volna az, ha a fennti törvény érvényben nem maradna s a felső rétegekben

lévő jéghideg levegő hidegen jönne le a földre. A hol csakugyan leszáll, a mi csak kivételes körülmények közt állhat be, ott melegen jön le a földre, mint a „föhn"-szél.

A fentemlített igen fontos physikai törvényen kivül, még sok más körülmény játszik össze s okozza a Magas-Tátra déli lejtőjének nagyobb hőmérsékét télen. Első sorban állnak a magas hegygerinczek, melyek a déli lejtőt az éjszaki szelek ellen megvédik; a lejtők fekvése dél felé s ennek folytán a talaj átmelegedése a napsugarak hatása alatt. Ezen utóbbiak természetesen sokkal nagyobb erővel esnek a lejtőre, ha a levegő tiszta és száraz. A napsugarak kisebb ellentállást találnak az átlátszó, kevesebb vízgőzzel bíró ritka levegőben s ez viszonylagosan kevesebb meleget is köt le. Végre nagyon fontos, hogy a Tátrán a verőfényes napok száma télen nagyobb mint a völgyben, a hol kivált késő őszszel és tél elején nem ritkán egész héten sűrű ködök nehezednek a völgyre, mialatt a Tátra lejtői és magaslatai a legszebb verőfényben úsznak. A Tátra magas védbástyái különben nem csak télen védik meg a déli lejtőt a hideg szelek ellen, hanem nyáron is előnyt nyújtanak neki. Visszatartják tőle a nyáron az Atlanti-tenger felől jövő hideg nedves éjszak-nyugati szeleket. Ezek nem ritkán száraz szelekké változnak s ilyenkor verőfényt és meleg időt hoznak. Azon országos zsinór-esők tehát, melyek kivált Salzburgban szomorú nevezetességet nyertek, a Tátrában ritka napokon fordúlnak elő. E helyett éjszak-nyugati szélirány mellett szakadozott esők mutatkoznak, melyek rendszerint csak a déli és délutáni órákban válnak kellemetlenekké.

A hőmérséknek kisebb-nagyobb ingadozásai szerint az éghajlatot *excessivusnak* mondjuk akkor, ha a hőmérséki ingadozások nyár és tél közt nagyon nagyok, mint a minő a Szepességen a Hernád-völgyben s mellékvölgyeiben észlelhető, s a klima *limitáltnak* mondatik akkor, ha a hőingadozások nyár és tél közt csekélyek. Az előbbi jelleggel bíró éghajlatot *continentalisnak* is nevezik, mert a continensek közepén fordúl elő, kivált a magasabb szélességek alatt, — utóbbi jelleggel birót pedig *oczeani* klimának mondjuk, mert a tengerpartokon és szigeteken fordúl elő.

Mind a két typus képviselve van a Szepességen. A Hernád-völgy és mellék-völgyei határozott continentális éghajlattal bírnak. Nyáron a legnagyobb meleg s télen a legnagyobb hideg itt található. A hőmérsék már tavaszszal erősen felszökken s épen nyár derekán éri el tetőpontját, ép úgy a legnagyobb hideg is tél közepére esik. Oceani jelleggel bír a Magas-Tátra déli lejtőinek és magaslatainak éghajlata. Itt a tavasz még meglehetősen hűvös, a hőmérsék lassan emelkedik, s a nyár második felében éri el legnagyobb magasságát. Ép úgy a legalacsonyabb hőmérsék is inkább tél végével szokott bekövetkezni

A déloldali Tátrának tehát hűs tavasza s nyara, de meleg ősze s tele van. A legkisebb hőmérséki ingadozást a Tátra magaslatán, 1800 és 2500 m. magasság közt találjuk, hol az mintegy 14—16°-ot tesz ki, tehát nem többet, mint a leghatározottabb tengeri klimával biró helyen. A legnagyobb hőmérséki ingadozást pedig Igló adja 55°-al, hol a hőmérsék absolut szélsőségei is a legnagyobbak (+34 és —36·5)=70·5°.

Hogy a hely topographiai fekvése mily lényeges befolyással van annak hőmérsékére, bizonyítja Javorina példája. Javorina ugyan abban a tengerfeletti magasságban fekszik, mint Tátratüreden a Tündérlak, és még is mily roppant nagy a különbség hőmérséki tekintetben. Javorinának oly hideg tele van, mint a Szalóki-csúcsnak 1800 m. magasságban, tavasza hidegebb mint a Poprádi-tóé (1514 m.), nyara hűvösebb a Tarajkánál (1280 m.) s őszsze épen fél fokkal hidegebb, mint a Kereszthalom hőmérséke (1418 m.) Ellenben Uj-Tátrafüred tele fél fokkal melegebb, mint Iglóé s 1·2°-al melegebb mint Késmárké, míg viszont nyara 2·4°-al hűvösebb mint Iglóé, s 1·5°-al hidegebb, mint Késmárké.

Szomolnoknak van a megyében a legmelegebb nyara (18·7°) és a legmelegebb tavasza (8° C.), ellenben tele hideg s a január hónapnak észlelt középhőmérséke itt legalacsonyabb a megyében (— 7° C.)

Legjobban van oldalbefolyások elől megvédve Lőcse, melynek úgy hőmérséki, mint egyéb légtüneti viszonyai teljesen megfelelnek a hely geographiai, topographiai s magassági viszonyainak, azokat legkedvezőbb értelemben véve. A Hernád-völgy continentális jellege nem hat ki egészen Lőcséig, de a Tátra védelme Lőcsére is kiterjed. E mellett topographiai fekvése felette kedvező, úgy, hogy ezekből eléggé kimagyarázható egyenletes éghajlata.

A mennyiben a Magas-Tátra csúcsait hőmérsék tekintetében a Keleti-Alpokkal egészen jól lehet összehasonlítani, interpolatio útján a magasabb fennhavasi tájakra a következő középértékek vonhatók le:

	Gerlachfalvi-csúcs	Szalóki-csúcs	Gerlachfalvi-katlan	Batizfalvi-tó	Szénaboglya	Virágos-kert Felkai-völgy-ben	Poprádi-tó	Kereszt-halom	Tarajka	Öt-forrás Rajner forrás	Tátrafüred
Magassága a t. sz. f. . . .	2659 m.	2478 m.	2007 m.	1884 m.	1840 m.	1793 m.	1514 m.	1418 m.	1280 m.	1160	1012
Deczember . .	— 7·0	— 7·0	— 6·3	— 6·2	— 6·0	— 7·6	— 5·9	— 3·6	— 3·5	— 3·7	— 3·2
Január	— 8·6	— 8·3	— 6·7	— 6·5	— 6·3	— 8·4	— 6·8	— 3·7	— 3·2	— 3·5	— 4·0
Február	— 9·8	— 8·8	— 6·2	— 6·1	— 6·0	— 6·7	— 5·2	— 3·6	— 4·0	— 3·0	— 2·6
Márczius . . .	— 7·1	— 7·1	— 4·9	— 4·6	— 4·5	— 4·4	— 2·8	— 1·4	— 0·9	— 1·0	— 1·1
Április	— 3·3	— 3·0	— 0·3	0·	0·	0·9	2·6	2·3	4·2	5·0	5·5
Május	— 0·1	0·5	3·4	3·6	3·5	5·0	6·8	6·8	8·1	9·5	10·2
Június	3·8	4·0	7·3	7·4	8·0	9·1	10·9	10·6	11·8	12·6	14·3
Július	6·1	6·8	10·0	10·2	10·6	10·9	12·7	12·7	13·5	15·0	16·1
Augusztus . .	6·1	6·6	9·5	9·8	10·0	10·2	11·9	12·5	13·1	14·2	15·0
Szeptember .	3·4	4·0	6·3	6·7	6·9	7·0	8·5	10·1	10·4	11·5	12·2
Október	— 0·1	— 0·2	1·9	2·4	2·4	2·8	4·2	5·0	5·5	6·7	7·3
November. . .	— 4·6	— 3·8	— 3·7	— 3·5	— 3·4	— 3·5	— 1·9	— 0·8	— 1.0	0·	0·6
Évi közép. . .	— 1·7	— 1·5	0·9	0·7	1·5	1·3	2·9	3·9	4·5	5·2	5·9

Hátra van még a többi meteorologiai jelenségekről, nevezetesen a szélről és csapadékról párhuzamos összeállítást adni. Szél és a szél eloszlása

Mauksch a Szepességet „hideg és zord éghajlatú"-nak mondja s ezt a talaj magasságából vezeti le s java részben a Magas-Tátra befolyásának tulajdonítja. Ez képezi szerinte a hidegnek örökös tárházát s ez zúdítja a megyére a hideg szeleket, melyekről azonban megjegyzi, hogy „sok függ attól, vajjon a hely 2—4 mértföldnyi távolságra esik-e a Tátrától, s még több attól, vajjon ki van-e téve a havasokról minden időben és irányban áramló szeleknek. Ezen körülmény szerinte fontos, mert a havasok közvetlen közelében fekvő falvak kevesebbet szenvednek a széltől, mint a távolabb eső helyek. Ép úgy nagyon számba jön, vajjon a hely a déli áramlatnak szabadon ki van-e téve, vagy pedig ettől el van zárva.

A Magas-Tátra — Mauksch szerint — hideg párákat áraszt szerteszét. Az örökös hó, mely a magas szikla-réseket elfedi, a borzasztó jégvermek, melyek az éjszaki völgyeket kitöltik, valamint a tavakból felszálló hideg párák örökön telt tárházai a hidegnek, melyek a levegőt még nyáron is élessé teszik. Ezen hideg áramlatok kihatnak az egész megyére s az annak déli határát szegélyző hegylánczolat által fenntartva, mint egy örökös örvényben kavarognak a völgyben.

Mauksch két fajlagosan szepesi szelet magyaráz ki ezen jégtartókból. Az egyik a *tarpataki vihar,* mely Bélától kezdve egész a liptói határig szokott tombolni, de ritkán tart 24 óránál tovább. Nagy károkat okozott 1731-ben, 1769-ben, midőn 1—2 órányira kidöntötte az erdőt s még a földet is leszedte a sziklákról. Ó-Lesznán, mely a Tarpataki-völgy torkolatában fekszik, 1787-ben 20 csűrt döntött fel. A másik szepesi szelet Mauksch *kárpáti éjszaki szélnek* nevezi el és sajátos szepesi szülöttnek tekinti, melynek bölcsője a Magas-Tátra hómezői. Késmárknál ömlik be a völgybe s azon végig fut. Magasabb rétegeiben nagyon hideg s így a hegyek ormain, mint pl. a leibiczi hegyeken és az Őz-hegyen rendszerint már szeptember havában havat rak le. Sajátságosnak találja ugyan már Mauksch is, hogy ősz elején, midőn legkevesebb hó van a Tátrában és a Tátraaljividék erősen átmelegedett, hirtelen oly hideg szelek támadhatnak, melyek szűntével, a mezőgazdaság nagy kárára, korai fagyok állnak be. Még egy szélről tesz Mauksch említést, s ez a *kárpáti nyugati szél,* mely Liptóból jön s ritkán hoz esőt, sőt szárító voltánál fogva a növényzetnek nagy kárára van. Tavaszszal és őszszel hetekig tart. Száraz voltát Mauksch onnan magyarázza, hogy Liptóból jövet nagy erővel végig fúj a poprádi völgyön s páráit jobbra és balra rakja le a magaslatokon.

Hogy ezen szelek valósággal a Magas-Tátrában keletkeznek, Mauksch egy, a szepesi felföldön gyakran észlelt jelenségből igyek-

szik kimagyarázni. Ha szeles időben Csorbáról Késmárk felé utazunk, akkor Nagy-Lomniczig a nyugati szelet kapjuk hátba, innen Késmárkig bal oldalt az éjszakit. Visszamenet N.-Lomniczig éjszaki szél üldöz bennünket, s ha Poprádtól N.-Szalók felé kanyarodunk, akkor nyugati szelet kapunk arczba.

Az igazi *éjszaki szélről* azt mondja Mauksch, hogy az mindég Lengyelországból jön s késő őszszel és tavaszszal válik kellemetlenné, hideg, derült időt hoz, míg a kárpáti éjszaki szél többnyire borúlt ég mellett télen s nyáron lép fel s inkább a megye keleti részeit látogatja. Az igazi éjszaki szél legérzékenyebb a Poprád-völgyén túl fekvő dombokon, kivált az Őz-hegyen s a leibiczi hegyek nyugati részein. Tartama ritkán terjed túl a holdnegyeden. Az éles *éjszak-keleti szél* csak kemény télen észlelhető, s ekkor szibériai hideget okoz. Az igazi *keleti szél* is ritka s többnyire más irányú szelek tartják fel. Csak kiválóan száraz és forró nyáron lép fel, s ekkor kellemes és frissítő. A *déli* és *dél-nyugati* szél minden évszakban észlelhető, ha az éjszaki szél az égboltozatot derültté tette, s ilyenkor kellemes langyos időt hoz.

Egészben véve Mauksch a Szepességet szeles pátriának nevezi, bár a szelek nem minden vidéken érezhetők egyaránt. Igy például azon helységek, melyek közvetlenül a Magas-Tátra tövében fekszenek s nem állnak a tátrai fővölgyek torkolatával szemben, sem pedig az uralkodó szelek áramlati vonalában, — a Tátra által a szelek ellen védve vannak s itt akkor sem érezhető a szél, ha minden oldalról mozgásba jön a levegő. Az Őz-hegy déloldali völgyeihez sem férhetnek a hideg szelek, minthogy a Tátrához viszonyítva mélyen fekszenek s a hegy által védve vannak. Ép úgy védve vannak mindazon pontok is, melyek a déli Szepesség hegylánczolatain túl dél felé fekszenek. Drávecz és Lőcse kiválóan védett pontnak bizonyúl. Ellenben a Bitó-hegy, Hozelecz, Svábócz, Kissócz az éjszaki szeleknek erősen ki vannak téve.

Mauksch idejében még nem ismertek meteorologiai megfigyelési állomásokat s még kevésbbé távirati időjárási tudósításokat, különben ki lehetett volna már akkor is mutatni, hogy mind azon szelek, melyeket Mauksch a Magas-Tátrának tulajdonít, nem itt keletkeznek, hanem általános európai jeleggel bírnak, egyes cyclonokból indúlnak ki, s irányukat a Tátrának véve, általa némi eltérést szenvednek. Mauschnak legnagyobb panasza van az éjszaki és éjszak-nyugati szél ellen. Ha a tiszta éjszaki szél az alsóbb rétegekben veszi útját, akkor a Tátra magas hegygerinczein erejében megtörik, s irányában megváltozik. Levonúl a fővölgyeken s a poprádi síkra érve ezen végig fut, még pedig egészen úgy, mint azt Mauksch pontos megfigyelései után leírta. Liptóból Késmárk felé s Késmárktól N.-Lomnicz felé fúj; a hol

a két irány találkozik és dél felé tereltetik el. Tátrafüreden ezen szél nem érezhető s jelenlétét semmi sem árulja el. De ha az éjszaki szél a magasabb rétegekben tombol s útjában a Gömör-liptói havasokba ütközik, akkor innen visszaverődve, mint délről jövő hideg szél válik Tátrafüreden érezhetővé. Ha ezen szél viharrá fajúl, akkor a Tátra déli lejtőjére felülről csap le s rohamokban jön. Ez azonban vajmi ritka jelenség.

A következőkben adjuk a Szepességen megfigyelt szél eloszlásának táblázatát:

Szeles napok száma és szélirányok eloszlása. [1]

	Vihar	Szélcsend egész napokban kifejezve	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	Szél megfigyelési összege	Egész napokban kifejezve
Uj-Tátrafüred . .	3·2	250	38	31	39	40	63	54	42	34	344	115
Késmárk	30·7	71	338	145	32	66	301	85	139	73	882	294
Szomolnok	45	86	539	3·9	22·1	6·1	138·9	42·9	59·4	0	836	278
Lőcse	52	73	147	75	87	120	165	90	130	61	875	292
Igló	32	144	124	47	46	60	90	102	50	144	663	221

Az uralkodó szélirány a Szepességen az éjszaki, éjszak-nyugati, és éjszak-keleti. Leggyakrabban észlelhető Szomolnokon és Késmárkon, legritkábban Uj-Tátrafüreden.

Van a Tátrának egy fajlagos szele is, s ez a hó-olvadás idején áll be, akkor, a midőn a völgyben már elvonúlt a hó s a táj melegebb lett, s viszont a Tátra magaslatain még erős fagyok vannak. Ezen szél felülről lefelé csap le rohamokban s nem jelöl irányt. Ritkán fordúl elő s nem is minden évben észlelhető.

Bár nem tartozik a tulajdonképeni szelekhez, mert a szél-vitorla egyáltalában nem jelzi, de még is ebben a fejezetben kell felemlíteni a levegő rendes cyclicus áramlatát a Tátrán. A legszebb verőfényes napon s absolut szélcsend időben, midőn a nap már a hegyek mögött leáldozott s következésképen a levegő kezd lehűlni, a hegyek csúcsairól lefelé vonúló éles légváltozást érezni. Ezen áramlat (Briese) legészrevehetőbb nyáron esti 7—8 órakor, éjjel gyengébb lesz, s még reggel is, hegynek felfelé menve, tisztán kivehető. Reggeli 8—9 óra

[1] A meteorologiában a szélirányok jelei angol névvel jelöltetnek. E szerint a N = éjszaki, NE = éjszak-keleti, E = keleti, SE = dél-keleti, S = déli, SW = dél-nyugati, W = nyugati, s NW = éjszak-nyugati irányt jelöl. A számok az egyes megfigyelések összegét fejezik ki, naponta 3 megfigyelést véve.

közt egyszerre megváltozik iránya s alúlról felfelé veszi útját. Ekkor ugyanis a völgyben felmelegedett levegő már felfelé száll.

Szepesvármegye csapadék viszonyai.

Szepesvármegyének *csapadék-viszonyai* szegényeseknek mondhatók, mert a megye magas fekvése a tenger színe felett s a Tátrának befolyása a vizpárák sűrűsödésére sokkal nagyobb csapadék mennyiséget tételezne fel. A legkisebb évi csapadék-összeget Késmárk tünteti fel 661 millimeterrel, s ez oly csekély összeg (Budapest keleti oldalának 715 millm. évi csapadéka van), hogy Dr. Schenzel Guidó [1] a magy. meteor. központi intézet igazgatója Késmárkot esőben szükölködő külön szigetnek veszi fel, s ezen anomaliát azzal magyaráza, hogy Késmárk a Magas-Tátra eső-árnyékába esik. De Lőcse 661 mméterrel s Igló 663·9 mméterrel nagyon közel állnak Késmárkhoz s Uj-Tátrafüred, mely egészen benn fekszik a Tátrában 832 mmrel szinte szegényesnek mondható. Hogy megtudjuk itélni a Magas-Tátra eső és hómenyiségét, fel kell említenünk, hogy Mármarosban Szinevér-Polyanán 1500 mm. esőmagaságot constatáltak, Fiuméban 1600 mm. Fiume vidékein Lokvén és Kamerál Moraviczán 2000 mmnél többet s az osztrák bajor Alpokban körülbelül ugyanennyit. A Magas-Tátrának viszonylagos csapadékszegénysége egyik fajlagos sajátságát képezi ennek a hegységnek.

A csapadék értékeinek összehasonlítása.

	Évi csapadék összege	A csapadékos napok száma	Legnagyobb csapadék-mennyiség 24 óra alatt	Napok száma hóval	Napok száma jégesővel
	Millim.		Millim.		
Javorina	—	—	—	—	—
Uj-Tátrafüred	832·2	134	67	47·2	2
Késmárk	619	123	84	46·8	2·9
Szomolnok	779·5	77·1	50	—	—
Lőcse	661·0	136	50	61	8
Igló	663·9	140·7	79	36	3

A következőkben adjuk a Szepesvármegye területén eszközölt közvetlen meteorologiai megfigyelések havi és évi középértékeit.

Javorina. Geographiai hossza Ferrotól 37° 49, geographiai szélessége 49° 16; magassága a tengerszín fölött 1018·7 m. A megfigyelés ideje 7-h, 2-h, 9-h. Megfigyelő: Boehm Anna kisasszony. Az értékeket interpolatió útján javította Kolbenheyer Károly Poronin és Krakóhoz viszonyítva. Én Késmárkhoz viszonyítottam. A megfigyelés 1882., 1883. és 1884-ben történt.

[1] Dr. Schenzel Guido: A magyar korona országainak csapadék-viszonyai Budapest.

Uj-Tátrafüred. Geographiai hossza Ferrotól 37° 52, geographiai szélessége 49° 8; magassága a tengerszín fölött 1004 m. A megfigyelés órái 7-h, 2-h, 9-h. Megfigyelők: 1873—1881 Dr. Szontágh Miklós, később felügyelete alatt 1881—1882 Dr. Szabó Károly, 1883-ban Dr. Horváth Árpád, 1884. Dr. Doleschall Lajos, 1885. Dr. Pekár Lajos és Madarász Etelka, 1886 Dr. Madarász és Dr. Grosz Menyhért, 1887. Dr. Basch Imre és Madarász.

Késmárk. Geographiai hossza Ferrotól 38° 6', geographiai szélessége 49° 8'; magassága a t. f. 631 m. A megfigyelés órái 7-h, 2-h, 9-h. Megfigyelők: 1853—1856. és 1859—1867. Fürész Ferencz gymn. tanár, 1873. Grosz Ernő és Raisz Kornél gymn. tanárok, 1874-ben Raisz Kornél és Klein Pál gymn. tanárok, 1875—1884. Klein Pál gymn. tanár és 1885. Loysch Mátyás tanító.

Szomolnok-hutta. Geographiai hossza 38° 24, geographiai szélessége 48° 44; magassága 575 m. A megfigyelés órái 7-h, 12-h, 5-h. Megfigyelők: Peck József és Dubravszky Károly m. kir. bányatiszttartók. A megfigyelés ideje 1879—1885.

Igló. Geographiai hossza 38° 15, geographiai szélessége 48° 56; magassága 465 m. A megfigyelés órái 7-h, 2-h, 9-h. Megfigyelő: Geyer Gyula tanár az evang. főgymnasiumon. A megfigyelés évei 1873—1885-ig.

Lőcse. Geographiai hossza 38° 15, geographiai szélessége 49° 2; magassága 588 m. A megfigyelés órái 7-h, 2-h, 9-h. Megfigyelők: 1853—1867. Dr. Hlavaczek Gusztáv, 1861—1862. Dr. Hlavaczek és Rothe tanár, 1873—1874. Fehér Ede kir. államügyész.

A hőmérséklet havi és évi középértékei közvetlen észlelés alapján.

	Január				Február				Márczius				Április				Május			
	közép	maxim.	minim.	ingadoz	közép	maxim.	minim.	ingadoz	közép	maxim.	minim.	ingadoz	közép	maxim.	minim.	ingadoz	közép	maxim.	minim.	ingadoz
Javorina	—6·1	7·6	—20·3	27·1	—4·3	10·7	—16·3	27·2	—2·3	10·8	—15·8	26·9	1·6	13·9	—8·1	22·1	7·9	24·3	—0·7	25·5
Uj-Tátrafüred	—4·0	8·3	—19·0	27·4	—2·6	10·3	—15·8	26·0	—1·1	12·8	—13·6	26·3	5·5	18.3	—6·2	24·2	10·2	22·8	—0·8	22·2
Késmárk	—5·1	5·1	—20·1	25·0	—3·4	6·8	—17·0	22·9	0·4	12·1	—12·3	24·4	6·3	14·8	—3·3	22·4	11·9	25·0	1·7	23·3
Szomolnok-hutta	—7·0	4·2	—18·9	23·2	—1·2	8·4	—12·7	21·0	2·5	14·8	—11·5	26·3	8·7	19·8	—0·8	20·4	13·9	25·7	3·2	22·4
Igló	—5·6	5·1	—20·2	25·2	—2·8	7·0	—15·9	23·4	1·5	13·3	—10·9	23·5	8·2	21.4	—1·0	22·4	12·8	26·2	3·1	23·1
Löcse	—3·0	5·5	—15·3	20·6	—1·5	7·0	—15·0	20·0	2·1	13·5	— 8.5	22·0	7·1	20·0	—3·1	23·3	12·0	25·0	1·6	23·1

	Június				Julius				Augusztus				Szeptember				Október			
	közép	maxim.	minim	ingadoz	közép	maxim	minim.	ingadoz	közép	maxim.	minim.	ingadoz	közép	maxim.	minim.	ingadoz	közép	maxim.	minim.	ingadoz
Javorina	10·9	25·7	2·5	23·1	14·2	27·2	3·7	23·5	11·3	22·8	2·8	19·8	8·7	20·3	—1·4	21·7	3·4	16·3	—6·1	22·5
Uj-Tátrafüred	14·3	24·4	4·7	19·3	16·1	27·3	7·1	20·2	15·0	26·5	6·0	20·3	12·2	24·1	1·5	22·6	7·3	19·0	—4·3	23·3
Késmárk	16·2	27·2	8·1	19·1	17·2	28·2	9·9	18·5	16·3	27·8	7·6	20·2	12·8	24·8	1·1	23·2	7·8	18·8	—2·5	20·6
Szomolnok-hutta	17·8	26·8	10·6	19·1	20·4	30·2	10·4	19·8	17·9	27·3	8·1	19·1	14·8	25·7	3·9	21·8	7·6	17·9	—2·7	20·7
Igló	17·1	28·5	9·6	19·6	18·3	29.8	10·6	19·2	17·2	28·5	8·7	19·4	13·5	25·8	3·4	22·6	8·4	19·6	—1·7	21·3
Löcse	16·4	28·0	8·0	19·9	10·0	29·0	10·2	18·5	17·0	28·5	8·0	19·8	13·5	25·0	3·2	21.6	9·0	19·1	—0·3	19·5

	November				Deczember				évi közép	maximum	minimum	havi ingadoz	évi ingadoz
	közép	maxim.	minim.	ingadoz	közép	maxim.	minim.	ingadoz					
Javorina	—1·6	13·6	—15·0	28·5	—3·8	7·6	—18·6	26·2	3·1	30·6	—27·5	26·2	51·3
Uj-Tátrafüred	0·6	14·0	—12·1	26·0	—3·1	8·9	—17·1	25·8	5·9	31·2	—28·0	23·6	48·5
Késmárk	0·7	12·4	—11·1	23·3	—4·6	5·1	—19·9	25	6·3	31·6	—30·0	21·3	52·2
Szomolnok-hutta	2·3	12·4	— 9·8	22·2	—3·4	6·1	—15·7	21·7	7·9	33·1	—23·6	21·5	51·7
Igló	1·6	12·1	8·7	21·0	—2·8	6·1	—20·1	24·4	7·3	34	—36·5	22·1	55
Löcse	1·7	11·3	8·5	19.8	—3·8	5·0	—16·0	21·6	7·3	32	—25·0	20·1	49·3

A légnyomás havi és évi középértékei.

	Január				Február				Márczius				Április				Május			
	közép	maxim.	minim.	ingadoz	közép	maxim.	minim.	ingadoz	közép	maxim.	minim.	ingadoz	közép	maxim.	minim.	ingadoz	közép	maxim.	minim.	ingadoz
Javorina	676·3	694·4	659·7	24·2	676·3	691·3	657·8	21·3	671·6	686·0	650·1	29·7	670·8	683·4	660·1	18·7	674·5	684·9	662·5	16,6
Uj-Tátrafüred	675·0	686·0	663·2	22 0	675·3	685·6	664·1	21·6	672·5	684·7	661·2	21·7	671·9	680·7	664·0	16·7	674·3	682·4	667·5	15·0
Késmárk	707·0	718·1	692·4	25·6	705·5	715·8	692·4	23·4	703·6	715·2	690·2	25·0	704·1	712·9	694·2	18·7	705·5	712·7	696·1	15·8
Szomolnok-hutta	717·0	728·2	704·9	23·2	716·1	724·7	700·6	24·1	711.1	725·3	699·4	25·8	708·8	718·2	699·1	19.0	711·7	719·6	703·0	16·5
Igló	723·4	733·7	710·2	23·5	720·9	731·1	708·7	22·3	718·7	729·7	706·8	24·1	717·6	725·7	708·6	1·75	722·9	726·7	709·5	16·3
Lőcse	714·6	726·4	700·5	25·9	713·0	725·3	702·2	23·1	710·7	724·8	699·3	25·4	713·6	723·7	705·1	18·1	713·7	722·1	706·8	15·1

	Június				Július				Augusztus				Szeptember				Október			
	közép	maxim.	minim.	ingadoz	közép	maxim.	minim.	ingadoz	közép	maxim.	minim.	ingadoz	közép	maxim.	minim.	ingadoz	közép	maxim.	minim.	ingadoz
Javorina	673·7	681·5	663·5	17.2	675·1	681·8	669·6	12·1	675·5	682·0	667·8	14·2	674·8	682·2	663·5	18·8	673·8	685·3	663·2	22·2
Uj-Tátrafüred	675·2	682·0	668·2	13·9	676·4	681.6	670·8	11.9	676·3	682·6	669·2	12·9	677·0	682·9	667·1	16·1	675·3	686·1	664·9	21·4
Késmárk	706·1	712.1	698·6	13.5	706·5	712·8	699·8	13·9	706·8	713·6	698·4	14·9	708·0	715·5	699·0	16·6	707·4	717·4	696·0	20.8
Szomolnok-hutta	711·1	717·3	703·9	13.3	712·1	718·3	706·7	12	711·9	718·2	705·5	12	713·5	728·1	705·4	15·6	712·7	722·3	701·9	22·1
Igló	720·1	725·9	712·5	13·7	720·2	726·5	714·0	12·5	720·6	727·8	712·3	13·9	721·7	729.1	712·5	16.4	721·1	730·7	709·7	20·8
Lőcse	712·5	721·9	708·5	13·4	714·2	722·7	709·7	13.0	714·0	719·6	704.7	14·8	717·2	725·2	710·0	15·2	716·1	727·3	708·0	28·9

	November				Deczember							
	közép	maxim.	minim.	ingadoz	közép	maxim.	minim.	ingadoz	Évi közép	maximum	minimum	évi ingadozás	havi ingadozás
Javorina	673·9	684·0	663·7	21·5	671·7	684·2	653·2	31·3	674·0	694·4	649·6	36·7	20·7
Uj-Tátrafüred	674·9	685·0	664·6	21·4	673·2	684·7	659·6	24·2	674·8	696·6	654·0	35·8	18·2
Késmárk	706·1	711.7	688·2	24·3	705·5	718·0	690·4	27·1	705·9	728·1	681·2	31·0	19·9
Szomolnok-hutta	713·8	724·9	702·3	22·6	713.7	725·3	698·4	26·9	712.8	736.5	692·3	34·6	19·4
Igló	720·5	731·3	707·4	23·9	720·2	731·9	703·8	28·1	720·7	741·7	698·2	32.6	19·4
Lőcse	714·3	726·7	713·8	23·0	716·2	726·4	700·2	26·6	714·2	730·4	688·7	36·2	19·4

Szél és szélirányok eloszlása.

	Január								Február								Márczius								Április								Május							
	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW
Javorina	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Uj-Tátrafüred. .	3	1	2	1	1	5	6	4	7	2	4	1	4	4	4	1	3	4	6	5	6	2	3	2	1	2	3	5	8	4	3	1	2	1	2	5	7	4	2	1
Késmárk	23	7	2	7	28	6	15	6	24	7	5	7	25	10	12	5	29	11	4	3	26	6	12	6	39	12	2	3	20	5	8	3	30	15	1	4	29	6	9	4
Szomolnok-hutta	52	1	5	0	2	2	8	0	49	0	1·5	0	3·6	3·5	7·6	0	52	0·2	3·2	—	10	0·3	4	0	55	0	0·3	0	8·4	0·3	7·5	0	4·3	0	2·5	0	9·5	7·5	3·5	0
Igló	11	3	3·5	4·5	5	4·5	3	13	8	3	4	5	6·5	7	4	12	12	4	5·5	4·5	7	7·5	4·5	15	12·5	5·5	4·5	6·5	5	11	5	11	15	8	5	5	8	9·5	5	12
Lőcse	16	8	13	23	26	14	15	8	20	6	15	20	19	12	17	10	19	9	14	16	26	11	16	8	29	10	13	12	18	24	16	6	18	9	13	19	25	10	19	7

	Június								Július								Augusztus								September								Október							
	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	N	NE	E	SE	S	WS	W	NW	N	NE	E	SE	S	WS	W	NW	N	NE	E	SE	S	WS	W	NW	N	NE	E	SE	S	WS	W	NW
Javorina	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Uj-Tátrafüred .	1	2	2	4	4	7	2	1	7	6	4	2	4	5	3	5	6	5	2	4	5	6	3	8	1	2	6	7	6	5	5	6	3	2	4	4	7	6	4	3
Késmárk	31	23	2	2	21	3	8	3	35	17	4	2	21	6	10	6	29	14	4	5	20	10	11	5	27	12	2	4	27	8	10	4	28	8	1	10	31	8	15	8
Szomolnok-hutta	36	0·2	5	0	10	4	5	0	42	2·5	4·7	1·8	15	2·5	4·2	0	39	0	1·3	4·3	23	1·3	3·7	0	40	0	3·6	0	15	5	1·4	0	46	0	0	0	21	8	3	0
Igló	13	4	4	4	7	8	4	12	14	3	4	3	12	8	3	16	11	4·5	4	4·5	8	9	4·5	12	8	2·5	3	4	8	10	2.5	9	5	4	3	6	10	15	5	9
Lőcse	25	13	10	12	25	8	16	11	29	12	9	9	17	13	19	11	21	10	14	12	20	11	19	11	21	10	9	18	25	13	19	8	12	14	11	16	29	15	19	6

	November								Deczember							
	N	NE	E	SE	S	WS	W	NW	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW
Javorina	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Uj-Tátrafüred .	3	1	5	1	5	5	2	1	1	1	1	1	6	8	5	1
Késmárk	20	8	2	12	29	9	15	4	27	11	3	7	21	8	14	9
Szomolnok-hutta	42	0	1·5	0	11·4	6	0	3	0	43	0	0	0	10	2·5	1·5	0
Igló	6	2·5	3	6	9	8	5	9	8	3	2·5	7	5	4	5	10
Lőcse	16	11	11	19	26	10	19	7	16	12	13	24	22	0	23	9

A szél eloszlása a következő:

	Igló	Késmárk	Szomolnok-hutta	Uj-Tátrafüred	Lőcse
	663 észl. — 221 nap.	882 észl.—294 nap.	836 észl. —278 napon.	344 megfigy. —115 nap.	
N	121	338	139	38	245
NE	47	145	3·9	31	124
E	46	32	22·1	39	145
SE	60	66	6·1	10	200
S	93	301	138·9	63	278
SW	102	85	12·9	54	150
W	50	139	59·4	42	217
NW	114	73	—	34	102
Széles.	432 észl.	114 nap.	213—71 nap.	751=250 napon	—

A viszonylagos nedvesség havi és évi középértéke %-ban.

	Január	Február	Márczius	Április	Május	Június	Július	Augusz.	Szept.	Október	November	Deczemb.	Évi közép
Javorina	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Uj-Tátrafüred .	80	78	76	72	73	06	73	77	78	79	81	86	77
Késmárk	80	81	78	72	71	72	73	76	77	79	81	81	78
Szomolnok-hutta	89	92	84	79	76	74	72	75	78	83	85	86	81
Igló	86	85	77	78	76	76	76	78	82	86	89	89	81
Lőcse	85	81	79	65	68	66	66	69	69	75	83	87	74

A páranyomás havi és évi középértéke mm.-ben.

	Január	Február	Márczius	Április	Május	Június	Július	Augusz.	Szept.	Október	November	Deczemb.	Évi közép
Javorina	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Uj-Tátrafüred .	2·9	3·2	3·5	4·8	7·0	8·8	10·7	10·0	8·2	6·1	4·8	3·5	6·1
Késmárk	2·8	3·1	3·6	5·1	7·4	9·6	11·0	10·5	8·5	6·4	4·2	3·1	6·2
Szomolnok-hutta	2·9	4·1	4·8	6·9	9·3	11·2	12·9	11·6	10·0	6·6	4·6	3·2	7·3
Igló	2·8	3·4	4·1	6·2	8·2	11·2	12·0	11·5	9·4	6·9	4·5	3·2	6·8
Lőcse	3·3	3·0	3·9	5·2	7·0	8·4	10·3	9·5	8·1	5·5	4·3	3·3	5·9

A felhőzet havi és évi középértékei.

	Január	Február	Márczius	Április	Május	Június	Július	Agusztus	Szept.	Október	November	Deczemb.	Évi közép
Javorina	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Uj-Tátrafüred . .	4·6	4·7	5·3	5·7	4·8	4·7	4·4	4·3	4·0	4·4	5·2	4·9	4·7
Késmárk	6·4	6·1	6·2	6·0	6·3	6·0	5·7	5·4	5·0	5·8	6·5	6·6	6·0
Szomolnok-hutta	2·6	2·8	2·6	2·9	2·8	1·9	1·9	1·8	2·9	3·3	2·9	2·2	2·5
Igló	5·8	5·6	5·2	6·1	5·7	5·1	4·3	4·6	4·8	6.2	6·6	6·5	5·6
Lőcse	6·7	6·5	6·2	4·6	5·0	4·6	4·9	4·8	3·8	4.6	6·3	6·5	5·6

A csapadék havi és évi összege mm.-ben.

	Január			Február			Márczius			Április			Május			Június		
	a csapadék összege	a csapadékos napok száma	legnagyobb csapadék mennyiség 24 ó.	a csapadék összege	a csapadékos napok száma	legnagyobb csapadék mennyiség 24 ó.	a csapadék összege	a csapadékos napok száma	legnagyobb csapadék mennyiség 24 ó.	a csapadék összege	a csapadékos napok száma	legnagyobb csapadék mennyiség 24 ó.	a csapadék összege	a csapadékos napok száma	legnagyobb csapadék mennyiség 24 ó.	a csapadék összege	a csapadékos napok száma	legnagyobb csapadék mennyiség 24 ó.
Javorina	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Uj-Tátrafüred	36·3	8·0	—	38·3	8·7	—	45·4	12·0	—	42·5	10·9	—	82·9	13·0	—	110·9	14·5	—
Késmárk	19·0	8·0	7·0	24·0	8·0	9·0	32·0	9·0	12·0	41·0	9·0	15·0	60·0	12·0	21·0	89·0	13·0	24·0
Szomolnok-hutta	8·0	1·0	—	8·0	1·0	—	30·0	8·0	—	76·5	8·0	21·0	104·2	10·0	30·0	119·0	12·0	28·2
Igló	13·7	7·0	5·0	19·0	8·0	6·5	30·8	9·0	8·8	51·4	12·7	13·5	83·0	16·0	19·7	88·0	15·2	21·7
Lőcse	30·0	10·0	12·0	36·0	10·0	10·0	38·0	12·0	11·0	41·0	10·0	14·0	72·0	15·0	22·9	108·0	16·0	24·0

A csapadék havi és évi összege mm.-ben.

	Július			Augusztus			Szeptember			Október			November			Deczember			a csapadék évi menynyisége	a csapadékos napok évi száma	a legnagyobb csapadék mennyisége
	a csapadék összege	a csapadékos napok száma	legnagyobb csapadék mennyiség 24 ó.	a csapadék összege	a csapadékos napok száma	legnagyobb csapadék mennyiség 24 ó.	a csapadék összege	a csapadékos napok száma	legnagyobb csapadék mennyiség 24 ó.	a csapadék összege	a csapadékos napok száma	legnagyobb csapadék mennyiség 24 ó.	a csapadék összege	a csapadékos napok száma	legnagyobb csapadék mennyiség 24 ó.	a csapadék összege	a csapadékos napok száma	legnagyobb csapadék mennyiség 24 ó.			
Javorina	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Uj-Tátrafüred	130·9	14·7	—	110·5	12·0	—	86·5	11·2	—	61·8	9·0	—	43·5	8·9	—	42·7	10·4	—	832·2	134·0	—
Késmark	83·0	11·0	29·0	80·0	11.0	28·0	57·0	9·0	22·0	42·0	9·0	14·0	28·0	8·0	11·0	34·0	9·0	11·0	619·0	123·0	84·0
Szomolnok-hutta	133·7	18·2	33·0	90·2	7·2	26·0	85·0	6.3	35·0	73·0	5·3	26·0	43·3	5·0	18·0	27·6	2·2	18·0	797·5	77·1	—
Igló	92·4	15·3	23·7	93·2	12·3	28·3	67·1	10·9	14·0	50·6	12·4	20·2	39·2	10·1	12·5	35·0	11·5	11·3	663·9	140·4	79·0
Löcse	101·0	14·0	27·0	77·0	12·0	24·0	43·0	7·0	18·0	39·0	9·0	13·0	36·0	11·0	10·0	40·0	10·0	10·0	661·0	136·0	50·0

A napok száma hóval, jégesővel, viharral.

	Január				Február				Márczius				Április				Május				Június				Július			
	hó	jégeső	zivatar	vihar	hó	jégeső	zivatar	vihar	hó	jégeső	zivatar	vihar	hó	jégeső	zivatar	vihar	hó	jégeső	zivatar	vihar	hó	jégeső	zivatar	vihar	hó	jégeső	zivatar	vihar
Javorina	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Uj-Tátrafüred	7·8	0·	0·	1·1	7·8	0·	0·	0·1	9·0	0·	0·1	0·2	4·6	0·1	0·4	0·1	1·9	0·9	1·0	0·2	0·1	0·4	1·5	0·1	0·1	0·6	1·5	0·1
Késmárk	9·0	0·1	0·	4·0	8·0	0·1	0·1	2·6	8·2	0·1	0·	3·1	3·6	0·3	0·4	2·1	1·1	0·7	2·4	2·8	0·1	0·7	3·8	3·2	0·	0·3	2·1	1·7
Szomolnok-hutta	1·0	—	—	3·0	1·0	—	—	6·0	—	—	—	15·	1·0	—	—	5·0	—	—	—	8·0	—	—	—	1·0	—	—	—	—
Igló	6·3	0·	0·	2·7	6·5	0·1	0·1	2·0	5·7	0·2	0·2	4·0	3·0	0·1	0·8	2·3	0·8	1·0	3·2	3·8	0·	1·0	6·7	2·2	0·	0·2	5·3	3·3
Lőcse	10·	—	—	1·0	11·	—	—	9·0	9·0	2·0	—	5·0	4·0	1·0	1·0	5·0	6·0	1·0	2·0	7·0	—	2·0	5·0	7·0	—	1·0	5·0	3·0

	Augusztus				Szeptember				Október				November				Deczember				A napok száma			
	hó	jégeső	zivatar	vihar	hó	jégeső	zivatar	vihar	hó	jégeső	zivatar	vihar	hó	jégeső	zivatar	vihar	hó	jégeső	zivatar	vihar	hóval	jégesővel	zivatarral	viharral
Javorina	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Uj-Tátrafüred	0·	0·	1·0	0·2	0·6	0·2	0·2	0·2	2·1	0·1	0·	0·5	5·5	0·	0·	0·1	7·7	0·	0·	0·4	47·2	2·0	4·2	3·2
Késmárk	0·	0·1	2·4	1·3	0·2	0·3	0·8	1·8	1·6	0·1	0·1	3·1	5·7	0·	0·	2·0	9·3	0·1	0·	3·0	46·8	2·9	12·1	30·7
Szomolnok-hutta	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4·0	—	—	2·0	3·0	—	—	1·0	—	—	—	45·0
Igló	0·	0·2	4·0	3·1	0·	0·1	1·2	1·3	1·0	0·	1·2	2·0	4·4	0·	0·	1·3	10·0	0·	0·	2·0	36·0	3·0	23·0	32·0
Lőcse	—	—	4·0	4·0	1·0	1·0	2·0	3·0	1·0	0·	1·0	3·0	9·0	0	0·	2·0	10·0	0·	—	3·0	61·0	8·0	20·0	52·0

A páranyomás, viszonylagos nedvesség, felhőzet és zivatar középértékeinek összehasonlítása.

	Páranyomás	V. nedvesség	Felhőzet	Zivatar
Uj-Tátrafüred	6·1	77·0	4·7	4·2
Késmárk	6·2	78·0	6·0	12·1
Szomolnok-hutta . . .	7·3	81·0	2·5	—
Lőcse	5·9	74·0	5·6	20·0
Igló	6·8	81·0	5·6	23·0

A növényzeti övök.

Az éghajlatnak igen fontos hivatása van a vidék növényzetének fejlődésére. E tekintetben első sorban azon tényezők jönnek számba, melyek egy bizonyos hőmérséket egy meghatározott ideig fenntartani képesek. Ettől függ, vajjon egy bizonyos növény nyer-e annyi időt, a mennyi szükséges, hogy kifejlődjék, virágozzék és gyümölcsözzék, mert ez a meghonosodás feltétele.

Ha a Szepességen a meteorologiai megfigyelési allomásokat ebben az irányban öt-öt fokról közelebbről vizsgáljuk, ugy azt találjuk hogy

Javorinán	135	napon a napi középhömérsék a fagypont alatt marad
Uj-Tátrafüreden	127	„ „ „ „ „ „
Késmárkon	110	„ „ „ „ „ „
Lőcsén	108	„ „ „ „ „ „
Iglón	101	„ „ „ „ „ „
Szomolnokon	98	„ „ „ „ „ „

A napok száma szerint pedig, melyeken a napi középhőmérsék 5° C-on felül marad, a szepesi meteorologiai állomások a következőkép sorakoznak:

Javorinán	van	160	nap	5°-nál	magasabb középhőmérsékkel
Uj-Tátrafüreden	„	190	„	„	„ „
Késmárkon	„	196	„	„	„ „
Lőcsén	„	206	„	„	„ „
Iglón	„	206	„	„	„ „
Szomolnokon	„	212	„	„	„ „

Ebben az irányban csak Javorina mutat nagyobb eltérést, míg a többi állomás 6—12 napi különbséggel közel áll egymáshoz.

Azon napok száma, melyeken a középhőmérsék a 10° C-on felül marad, azért fontos, mert a hol ezen hőmérsék egy hónapnál rövidebb ideig tart, ott a tenyészet az *erdő-öv* felső határát éri el. A hol pedig ezen hőmérsék 4 hónapnál rövidebb ideig tart, ott a *tölgy-öv* éri el felső határát. A tíz foknyi középhőmérsék tartama tehát, a mint látjuk két igen fontos növény földrajzi övet határol.

A Szepességre nézve ezen időtartamot a következő értékekben számítottuk ki:

Javorinán	van 90	oly	nap,	melyen	a	nap	középhőmérséke	a 10°-ot meghaladja
Uj-Tátrafüreden	„ 133	„	„	„	„	„	„	„
Késmárkon	„ 146	„	„	„	„	„	„	„
Lőcsén	„ 155	„	„	„	„	„	„	„
Iglón	„ 157	„	„	„	„	„	„	„
Szomolnokon	„ 164	„	„	„	„	„	„	„

Itt is a Tátra éjszaki és déli oldala közt feltűnő nagy különbséget találunk, mely átlag 43 napot tesz ki. Ellenben Késmárk és Uj-Tátrafüred közt már csak 9 nap különbség van, Késmárk és Igló közt 11 nap, Késmárk és Szomolnok közt 18 nap s Lőcse és Igló közt csak két nap.

Tiszenöt fokú s annál magasabb középhőmérséket Javorinán már nem találunk. Itt 13·7° C. középhőmérsékkel éri el a nyár a maximumot. Hol ezen 15°-ú középhőmérsék legalább két hónapig tart, ott van a *gabona-termés* öve. Kiválóan fedett helyen $1^1/_2$ hónap mellett is megérik a rozs, árpa és zab, mint p. Uj-Tátrafüreden, de megérése már szept. közepére esik. Rendes viszonyok közt 800 m. magasságban 15° napi középhőmérsék már nem fordúl elő. Uj-Tátrafüred tehát itt is feltűnő kivételt képez, mert

Uj-Tátrafürednek	még	48	napja	van	15°-nál	magasabb	napi	középhőmérsékkel
Késmárknak	„	79	„	„	„	„	„	„
Lőcsének	„	86	„	„	„	„	„	„
Iglónak	„	91	„	„	„	„	„	„
Szomolnoknak	„	104	„	„	„	„	„	„

Ha még ennél is feljebb megyünk a 20°-ú és annál magasabb napi középhőmérsékkel bíró helyekre, úgy a *bortermelés övébe* jövünk. Ily öv a Szepességen nincs, bár Szomolnok 19·8° C. maximalis középhőmérsékkel azt nagyon megközelíti. Bort tehát a Szepességen nem termelnek, de a csemegeszőlő egyes jobb években Iglón, Lőcsén, Márkusfalván s Szomolnokon megérik:

Szepesvármegyének legtermékenyebb része a Hernád-völgy és mellékvölgyei, a legterméketlenebb a Magura.

A gabonaérés ideje.

Az *őszi rozs* a Hernád-völgyben középszámban június 2-kán kezd virágozni s 56 nap mulva azaz július 26-ikán aratják. A Poprád-

völgyben ellenben 13 nappal később, azaz középszámban június 17-ikén kezd virágozni s 53 nappal később, azaz augusztus 10-ikén aratják.

Az *árpa* a Hernád-völgyben június 20-ikán kezd virágozni s 39 nappal később, azaz július 31-ikén aratják. A Poprád-völgyben pedig július 6-ikán kezd virágozni s 38 nappal később, azaz augusztus 15-ikén aratják.

A *búza* a Hernád-völgyben június 17-ikén indúl virágzásnak s 48 nappal később, azaz augusztus 5-ikén aratják. A Poprád-völgyben június 25-ikén kezd virágozni s augusztus 15-ikén aratják.

A *széna takarítás* a Hernád-völgyben június 23-ikán, a Poprád-völgyben július 3-ikán, a havasi-réteken július 25-ikén veszi kezdetét. Sarjút a Hernád-völgyben augusztus 29-ikén, a Poprád-völgyben szept. 10-ikén takarítanak.

A *gyümölcs érés* ideje is legkorábban áll be a Hernád-völgyben s legkésőbb Uj-Tátrafüreden. Legkorábban érik a földi eper, melyet Iglón és Lőcsén már június 11-ikén, Késmárkon június 21-ikén s Tátrafüreden június 25-ikén hoznak piaczra. A cseresnye Lőcsén június 23-ikán, Leibiczon csak július 23-ikán, a meggy Lőcsén június 24-ikén, Felkán július 23-ikán s Uj-Tátrafüreden szept. 20-ikán érik. A szilva Lőcsén aug. 8-ikán, Leibiczon aug. 22-ikén, Uj-Tátrafüreden október 6-ikán, az egres Lőcsén július 16-ikán, Leibiczon július 18-ikán, Késmárkon júl. 20-ikán, Uj-Tátrafüreden aug. 12-ikén, a vörös ribiszke Lőcsén jún. 28-ikán, Svedléren júl. 1-én, Leibiczon júl. 15-ikén s Uj-Tátrafüreden július 28-ikán, a málna Lőcsén július 13-ikán, Leibiczon júl. 20-ikán, Uj-Tátrafüreden júl. 25-ikén érik. A körte érés ideje Lőcsén aug. 3-ika, Leibiczon aug. 26-ika, Svedléren aug. 28-ika, az almáé Lőcsén aug. 13-ika, Leibiczon aug. 29-ike, Svedléren szept. 1-e, Uj-Tátrafüreden okt. 20-ika, a szőlőé Lőcsén szept. 12-ike. A gyümölcs-érés ideje.

Feltünő jelenség, hogy a Magas-Tátra déli oldalán Uj-Tátrafüreden még 1000 m. t. f. magasságban a gyümölcs megérik. Az 1877-ben ültetett gyümölcsösben 1887-ben teljesen megérett a nagyszemű meggy, a Mirabelle és reine claude-szilva, és a vörös nyári alma. A durandzi szilvát éretlenül szedték le és teljes megérés czéljából szalmába helyezték, hol utólag meg is érett. Óltott ribizke, egres, málna s a zöldség minden faja Uj-Tátrafüreden későn bár, de teljesen kifejlődik.

Szepesvármegye növényzeti viszonyai.

Amily különböző Szepesvármegye talajának természete, épen oly változó viránya, s területének csekély voltát tekintve hazánk leggazdagabb és legérdekesebb virányai egyikének mondható. Ennélfogva már régebben magára vonta a természetbúvárok figyelmét. Magyarországon, miután a botanika mint tudomány megalapíttatott, az első növénytani dolgozatok közt jelent meg 1798-ban Genersich Samu „Elenchus Florae Scepusiensis"-e s három évvel később 1801-ben ugyanannak „Catalogus plantarum rariorum" című műve. De a szepesi Magas-Tátra növényeinek első jegyzékét már Townson Róbert „Trawels in Hungary London 1797." című munkájában látjuk, csakhogy ő még kevés növényfajt sorol fel. Ezt követte 1814-ben a svéd Wahlenberg György nevezetes classicus műve: „Flora carpatorum principalium", melyet a szerző nagyrészt saját, 1813-ban tett kutatásai alapján írt; de semmiesetre sem lett volna műve oly tökéletes, ha Mauksch Tamás, előbb nagy-szalóki evang. lelkész, az időben azonban már késmárki magánzó és Rochel Antal, a ki Rakoviczon, Nyitramegyében volt sebész, később pedig a pesti botanicus kertnek lett felügyelője, — a legfontosabb adatokkal nem támogatják. Jóllehet Wahlenberg flórája sokkal nagyobb területet tárgyal, még sem öleli fel az egész Szepességet, s belőle csak a Magas-Tátrát, a Poprád-völgyet és a szepesi Magurának Dunajecig terjedő részét írja le.

Kitaibel Pál, korának legkiválóbb magyar természetbúvára, úgy a Magas-Tátrát, mint megyénk éjszak-keleti részét, Lubló környékét is átkutatta.

Wahlenberg és Kitaibel után hosszú ideig tartott a mellőzés korszaka a Szepesség flórájára nézve. Ama néhány adat kivételével, melyet az akkori időben élt lugosi főorvosnak, Heuffel Jánosnak köszönhetünk, egészen Hazslinszky Frigyes eperjesi tanárig Szepesvármegyében a növénytan termő földje műveletlenül hevert. Neki, ki

még most is él, s üde életerővel kiváló szellemi tevékenységet fejt ki, köszönhető számos értekezés, melyeknek tárgya Szepesvármegye növényzetének ismertetése.

Tüzetesen ösmertette Szepesvármegye virányát a feledhetlen Kalchbrenner Károly is; csaknem egyedül az ő munkásságának érdeme mindaz, amit eddigelé a déli Szepesség flórájáról tudunk.

Általában Szepesvármegye éjszak-nyugati része a Magas-Tátrával botanikailag sokkal jobban át lett kutatva, mint a megye többi része. Itt ugyanis sok külföldi tudós tette kutatásai tárgyává a havasi növényvilágot, kik közül csak Dr. Ascherson, Berdau, Félix, Engler Kuhn és Reimann, báró Üchtritz, Rehmann, Grzegorcek, Pantocsek, hazánk fiai közül pedig főleg Dr. Szontagh Miklós említendők.

Újabb időben Dr. Czakó Kálmán budapesti tanár, Ullepitsch József, ez időtájt nyugalmazott cs. kir. pénzverdei főnök Szepes-Gnézdán és Vrany kis-lomniczi tanító fejtenek ki legbuzgóbb munkásságot a Szepesség növényvilágának ismertetésében.

A következőkben megkísérlem csekély erőmmel képét adni Szepesvármegye növényi viszonyainak, s a jellemzetesebb növényeket termőhelyük szerint csoportosítva, más füvészek példája szerint, növényzeti csoportokban tárom a szíves olvasó elé. [1]

A növények keletkezésével legszorosabb viszonyban álló orographiai, hydrographiai és geologiai viszonyokat jelen „Emlékkönyvben" már nálamnál hivatottabbak vázolták, mely oknál fogva én azokat ismertekül tételezve fel, ez úttal mellőzöm.

Virányunknak legérdekesebb csoportja elvitázhatlanúl:

1. A havasok növényzeti alakja.

Mintegy 1600 méter átlagos magasságban magasabb fák nem tenyésznek többé a Magas-Tátrában, s körösköríil a meredek hegyszakadékokon széles öv húzódik törpe-fenyővel (Pinus pumilio) benőve, mely sokkal sűrűbb a gránit-havasokon, mint a keleti mészhegyeken. A törpe-fenyő régiójában vagyunk, s mindazon növényeket, melyek innen kezdve a legmagasabb csúcsokig állandóan tenyésznek, ezen növényzeti alaknál soroljuk fel. Maga a törpe-fenyő a szepesi Magas-Tátrában bozótszerűleg benőtt, csaknem áthatatlan sűrűségeket képez, s jaj annak, a ki egy ilyen alacsonyan a földön kúszó, s egy

[1] A szerző úr ezen czikkel kapcsolatban Szepesvármegye mostanáig ismert összes növényeinek rendszeres jegyzékét is összeállította, melyben a növények neve mellett az illető autorok neve is áll, szintúgy összeállította a kétes fajok jegyzékét is s mind a két jegyzéket az itten közölt czikk kiegészítő részének tekinti. A szerkesztő-bizottság azonban legnagyobb sajnálatára ezen jegyzékeket tér szűke miatt nem közölhette. A szerkesztő bizottság

szálas ember magasságát mégis túlhaladó erdőben eltéved; sok fáradság és izzadás után fog csak tudni kivergődni a törpe-fenyő országából, mely akarata ellenére oly szorososan ölelte őt magához.

A havasok többi növényeinek felsorolása végett egy meghatározott helyet, még pedig a dús növényzetéről ismeretes Felkai-völgyet választom kiinduló pontúl. Ennek kőzetét gránit s a völgy déli oldalán részben gránitos csillámpala teszi. A Felkai-patak, a Felkai- és Hosszú-tó partjain, a füves pázsiton, a nedves szikla-mélyedésekben és hasadékokban, homokos omlatagokban, egy egykori havasi tónak, minő valaha a „Virágkert" vala, posványos talajában, az előttünk feltornyosuló szikla-óriások meredélyein s a kiterjedt törmelékhalmazokon következő növények nőnek:

Lycopodium Selago,
Selaginella spinulosa,
Phleum alpinum,
Agrostis rupestris,
Calamagrostis Halleriana,
Avena carpatica et versicolor,
Sesleria disticha,
Poa laxa, alpina et cenisia,
Festuca ovina var. alpina et vivipara.
Festuca varia,
Carex rupestris *a Gerlachfalvi-csúcsnak a „Virágkert" felé eső lejtőin; ez az egyedül ismert hely a Magas-Tátrában, a hol e növény tenyészik;* Carex atrata, fuliginosa, sempervirens et firma, *az utóbbi a Bélai-mészhavasokon sokkal gyakoribb és sűrű pázsitot képez,*
Luzula spadicea, spicata, albida var. cuprea,
Juncus triglumis, trifidus, *az előbbi a Lengyel-nyergen,*
Streptopus amplexifolius,
Lloydia serotina,
Gymnadenia albida,
Coeloglossum viride,
Juniperus nana,
Salix retusa, herbacea.
Polygonum viviparum,
Oxyria digyna,
Adenostyles alpina,
Homogyne alpina,
Erigeron uniflorus,
Tanacetum alpinum, Waldsteinii,
Artemisia spicata, *a Gerlachfalvi-csúcs szakadékain ritkán fordúl elő, a keleti mész-havasokon, nevezetesen a Homlokoson sokkal gyakoribb,*
Gnaphalium supinum, carpaticum,
Aronicum Clusii,
Cineraria alpestris,
Senecio carpaticus, incanus var. carniolicus,
Saussurea pygmaea, *mindig csak a déli lejtőn, míg a* Saussurea alpina *az éjszaki lejtőn nő.*
Hypochaeris uniflora,
Leontodon Taraxaci,
Crepis grandiflora,
Hieracium alpicola, alpinum, alpino-murorum, prenanthoides *az utóbbit Dr. Czakó a Keresztalmon észlelte,*
Campanula alpina,
Gentiana punctata.

Gentiana frigida,
Swertia perennis,
Myosotis alpestris.
Veronica alpina.
Bartsia alpina,
Pedicularis versicolor, verticillata, exaltata, *az utóbbit Dr. Czakó szintén a Kereszthalmon találta, de sokkal gyakrabban fordúl elő a nagytarpataki-völgyben,*
Rhinanthus alpinus.
Pinguicula alpina,
Androsace obtusifolia.
Primula minima,
Soldanella alpina,
Meum Mutellina,
Pachypleurum simplex,
Archangelica officinalis,
Rhodiola rosea,
Sedum atratum, repens,
Sempervivum montanum,
Saxifraga retusa, bryoides, aizoides, perdurans, muscoides, androsacea, carpatica, hieracifolia, oppositifolia, *mely utóbbi itt sokkal gyakoribb, mint a Bélai-mészhavasokon: Wahlenberg ezt a mésztalaj növényei közt sorolja fel,*
Anemone narcissiflora, *a Magas-Tátrában 1600 m. alatt nem tenyészik, míg a „Gehol" vagy a „Kereszt-hegyen" Ruszkin mellett 1000 m. magasságban is található,*
Anemone alpina. Schertelii (Collepitsch),
Ranunculus rutaefolius, glacialis, alpestris, montanus,
Delphinium alpinum,
Arabis alpina et neglecta.
Draba tomentosa,
Cochlearia officinalis,
Cherleria sedoides,
Cerastium trigynum. alpinum. latifolium.
Dianthus glacialis,
Heliosperma quadrifidum,
Silene acaulis,
Empetrum nigrum,
Epilobium alsinefolium, alpinum,
Potentilla aurea, salisburgensis,
Geum montanum, reptans,
Dryas octopetala,
Hedysarum obscurum.

Azon növények közűl, melyek ezen növényzeti alakhoz tartoznak s a szepesi Magas-Tátrában grániton még feltalálhatók, már csak a következők sorolandók fel:

Lycopodium alpinum,
Carex lagopina,
Allium sibiricum,
Salix arbuscula, Lapponum,

Rumex scutatus, utóbbi nálunk a Magas-Tátrában valódi havasi növény; a „Tófal"-on a kis Tarpataki-völgyben, pl. egészen otthonos, s onnét lesodortatván, tenyészik alant a Tarpataki-völgyben a patak fövenyében is:

Gentiana nivalis,
Euphrasia salisburgensis,
Ranunculus pygmaeus,
Papaver alpinum,

Eltekintve a Salix Lapponumtól, melyet a Szalóki-csúcs lápos helyein, s a Gentiana nivalistól, melyet a Halas-tó dél-keleti partján grániton találtam, mely azonban ép úgy, mint a Czakó tanártól a Tarpataki-völgyben talált Euphrasia salisburgensis, sokkal gyakoribb a keleti mész-havasokon, mindezek a két Tarpataki-völgyben nőnek.

A Magas-Tátra e három völgye, u. m. a Felkai-völgy és a két Tarpataki-völgy ennélfogva a szepesi Magas-Tátrában észlelt mind ama havasi növényeket megtermi, melyek grániton, gneiszon vagy csillámpalán teremnek. A Ranunculus pygmaeus eddigi tudomás szerint a Szepességen egyedül csak a „Közép-orom-torony“ alján nő, hol Haussknecht és Fritze közösen fedezték fel; a Róth Márton tanár által felfedezett termőhelye a Furkota-völgyben ugyanis már ezen területen kivűl esik.

A Tátra keleti havasain, melyek többnyire mészképződmények, az észlelt havasi növények a következők:

Aspidium Lonchitis, alpestre.
Phleum Michelii,
Avena alpestris,
Festuca carpatica,
Carex capillaris,
Chamorchis alpina,
Salix hastata, myrsinites, reticulata,
Aster alpinus,
Erigeron alpinus, atticus,
Cineraria capitala,
Gnaphalium Leontopodium,
Centaurea Kotschyana,
Crepis Jacquini,
Hieracium villosum,
Campanula pusilla,
Gentiana acaulis, verna var. angulosa, tenella,
Cerinthe alpina,
Veronica aphylla, saxatilis,
Androsace villosa Wahl., lactea,
Primula longiflora,
Bupleurum ranunculoides,
Saxifraga caesia, adscendens,
Ranunculus Thora var. carpaticus,
Arabis bellidifolia,
Erysimum strictum Fl. d. W. var. Wahlenbergii, Aschers et Engl. *Ez itt valódi havasi növény, melynek eredeti termőhelye közvetlenül a „Vaskapu“ és a „Drechselhäuschen“ mészsziklái alatt van,*
Petrocallis pyrenaica,
Draba aizoides, *itt szintén csak havasi növény, ép úgy, mint a következő:*
Hutchinsia alpina,
Helianthemum oelandicum var. virens,
Viola alpina,
Alsine verna var. alpina, laricifolia,
Arenaria ciliata,
Gypsophilla repens,
Linum extraaxillare,
Trifolium badium,
Phaca frigida, alpina,
Oxytropis Halleri, campestris, carpatica.
Astragalus australis, oroboides, alpinus.

A Conioselinum Fischeri-nek, mely még ide sorolható, mint-hogy eddigelé csak a „Drechselhäuschen“ magaslatain találták, ahol én magam is szedtem, sokkal gazdagabb termőhelyét fedezte fel Dr. Czakó a Poprád-pataknak a Husz-park melletti ligeteiben.

2. Az erdő növényzeti alakja.

Erdeinket csaknem kizárólag fenyvesek alkotják, s egészen alárendelt szerep jut a lombos fáknak.

A legtöbb s a legkiterjedtebb erdőségeket a jegenye-fenyő képezi ; így a Magas-Tátra erdői majdnem kivétel nélkül e fából állanak, melyhez az utolsó évtizedekben a magaslatokon a veresfenyő is bőven járult, úgy, hogy az utóbbi most már jelentékenyen befolyásolja a Tátra-erdők jellemét; leginkább őszszel vehető ez észre s már messziről szembe tűnik a nyári zöld tűk elszínesedése. A jegenye-fenyőn kívül leggyakoribb a lucz-fenyő; azután az erdei fenyő, mely nálunk elvitázhatlanul otthonos, bárha azt sem lehet tagadni, hogy többnyire csak ültetik.

A nemes cirbolya-fenyő, mely régebben a magaslatokon állítólag egész erdőszerűleg nőtt — mit hihetővé tesz azon körülmény, hogy egészen mostanig mindig számos példányára akadtak, pl. a Menguszfalvi-völgyben is — immár kiveszőben van, s már csak majdnem hozzáférhetetlen meredélyek képezik termőhelyét. Csak korcs példányokat mutat fel már a tisza-fa is, a mely pl. Káposztafalu mellett található a „Sucha biela“-völgyben.

Az örökzöld faóriásokhoz, mint szintén örökösen zöld színben pompázó cserje simúl a gyalog-fenyő boróka, s mellette az ugyancsak örökzöld veres áfonya, mely vánkosszerű gyeppel borítja a földet, és a bársonyzöld fekete áfonya tenyésznek ; az utóbbi télen elveszti levelét, de világos-zöld ágacskái e hiányt ügyesen elpalástolják. Ott foglal helyet még örök-zölden a hanga, mely bőven nő, s különösen virágzáskor igen csinos, és a téli-zöld Pirola secunda, mely szinte elég gyakori, s mint a mindig zöld moh, még télen is, ha a hó felolvadt, zöldre festi a földet s üde színével vidítólag hat szemre és kedélyre. A hol lombos erdő fordúl is elő, az rendesen kis terjedelmű, és fái bükk, kocsános és kocsántalan tölgy, helyenként a déli részeken szórványosan gyertyánfával, szilfa- és jávorral is vegyülve. Kisebb erdőket alkotnak az említett tölgy-fajok a felső Hernád-völgyben s a középső Poprád-völgyben, hol hozzájuk csatlakozik a déli részeken tenyésző nagy és kis levelű hárs, s a juhar jávor, mely még a Nagy-tarpataki

völgyben is fellelhető. Találni kisebb területeket fehér nyírrel is benőve, mely közt azonban a rezgő-nyárfa is bőven előfordúl.

Az erdő növényzeti alakjához soroljuk a világosabb berkeket, valamint a patakmenti fás-ligeteket is.

Ez okból a fák és cserjék közé iktatandó még a már említett gyalogfenyő-boróka, mely nem csak mint erdei cserje szerepel, hanem azonkívül néha egyedül is terem, gyakran nem jelentéktelen, fátlan területeken, továbbá az enyves égerfa (Alnus glutinosa), mit csak szórványosan találunk, míg a hamvas éger (Alnus incana) rendesen a patakok és árkok partjait szegélyezi: a komló (Humulus Lupulus) s az Atragena alpina erdeink és ligeteink liánái; Salix pentandra, fragilis, alba, utóbbi ritkán akad s a felső Poprád-völgyben egészen hiányzik.

Salix amygdalina, daphnoides, purpurea, viminalis, incana, silesiaca, capraea,
Lonicera Xylosteum, nigra,
Viburnum Opulus,
Sambucus nigra, racemosa, *az utóbbi még a Tarpataki-völgyben magasan a vízesések felett,*
Cornus sanguinea,
Ribes Grossularia, alpinum, petraeum, nigrum, *az utóbbi a Kohlseifen partjain Felka mellett,*
Evonymus europaeus, * verrucosus,
Rhamnus cathartica, Frangula,
Pyrus communis, Malus,
Sorbus aucuparia, *ez felhatol a törpe-fenyő határáig,*
Crataegus Oxyacantha,
Rosa alpina, canina, dumetorum, tomentosa,
Rubus saxatilis, Idaeus, fruticosus, caesius,
Spiraea media, *a Drevenyiken mészkövön és a Poprád és Grónicz közti hegyeken diabas-porphyriton,*
Prunus spinosa, avium, Padus, * Chamaecerasus.

Az erdőalj növényzete.

(A virányunkban csak mészkövön tenyésző növények alább külön vannak egybeállítva.)

Equisetum silvaticum, pratense, hiemale, *az utóbbi kettő ritka,*
Polypodium vulgare, Phegopteris, Dryopteris,
Pteris aquilina,
Aspidium aculeatum, spinulosum, Filix mas, Filix femina,
Cystopteris * sudetica, montana.
Lycopodium annotinum, complanatum, clavatum,
Milium effusum,
Calamagrostis montana, silvatica,
Avena flexuosa, * planiculmis,
Danthonia decumbens,
Poa nemoralis, sudetica.

A *-gal jelzett növények a felső Poprád-völgyben és a Magas-Tátrában nem fordúlnak elő.

Festuca heterophylla, rubra, gigantea,
Bromus asper,
Brachypodium silvaticum,
Triticum caninum,
Carex muricata, remota, *pilulifera, polyrrhiza, pallescens, silvatica,
Luzula pilosa, silvatica, albida, campestris,
Veratrum album var. Lobelianum,
Gagea lutea,
Lilium Martagon,
Scilla bifolia,
Allium Victorialis,
Paris quadrifolia,
Convallaria multiflora, verticillata,
Maianthemum bifolium,
Crocus vernus, ß banaticus Heuff,
Galanthus nivalis,
Corallorrhiza innata,
Listera cordata,
Neottia vulgaris,
Goodyera repens,
Rumex nemorosus,
Daphne Mezereum,
Asarum europaeum,
Knautia silvatica,
*Eupatorium cannabinum,
Solidago Virga aurea,
Tanacetum corymbosum,
Gnaphalium silvaticum, norvegicum, dioicum,
Filago germanica,
Doronicum austriacum,
Cineraria crispa, rivularis,
Senecio viscosus, silvaticus, alpinus, nemorensis, *sarracenicus,
Carduus personata,
Cirsium eriophorum, heterophyllum, arvense var. spinosissimum,
Seratula tinctoria,
Lapsana communis,
Hypochaeris radicata,
Prenanthes purpurea,
Lactuca muralis,
Crepis paludosa, sibirica,
Hieracium murorum, boreale, aurantiacum,
Mulgedium alpinum,
Campanula Trachelium, latifolia, persicifolia, Cervicaria,
Adenophora lilifolia,
Galium silvaticum, vernum, Aparine,
Asperula odorata,
*Vinca minor,
Gentiana asclepiadea,
Erythraea Centaurium,
Salvia glutinosa,
Prunella, vulgaris,
Glechoma hederacea,
Melittis Melissophyllum,
Galeobdolon luteum,
Galeopsis versicolor,
Stachys alpina, silvatica,
Pulmonaria officinalis, mollis,
*Lithospermum officinale,
Myosotis silvatica, *sparsiflora,
Symphytum tuberosum, *cordatum,
*Convolvulus sepium.
*Atropa Belladona,
Scrofularia nodosa,
Digitalis grandiflora,
Veronica officinalis,
Melampyrum nemorosum, pratense, silvaticum,
Lathraea Squamaria,
Primula elatior,
Pyrola rotundifolia, media, minor, uniflora, umbellata,

Monotropa Hypopitys,
Sanicula europaea,
Astrantia major,
Aegopodium Podagraria,
Pimpinella magna,
Selinum carvifolia,
Chaerophyllum aureum, hirsutum, aromaticum, temulum,
Myrrhis odorata,
Adoxa Moschatellina,
Hedera Helix,
Viscum album,
Chrysosplenium alternifolium,
Thalictrum aquilegifolium,
Anemone Hepatica, nemorosa, ranunculoides,
Isopyrum thalictroides,
Aquilegia vulgaris,
Aconitum moldavicum, Napellus, variegatum,
Actaea spicata,
Corydalis cava, solida,
Arabis Halleri,
Cardamine impatiens, hirsuta,
Dentaria glandulosa,
*Alliaria officinalis,
Erysimum cheiranthoides,
Viola *odorata, silvestris, mirabilis, biflora,
Moehringia trinervia,
Stellaria nemorum,
Dianthus Armeria, superbus,
Cucubalus bacciferus,
Silene nutans,
Melandrium silvestre,
Hypericum quadrangulare, *montanum,
Euphorbia *angulata, amygdaloides,
Mercurialis perennis,
Geranium phaeum, silvaticum, bohemicum,
Oxalis Acetosella,
Impatiens noli tangere,
Epilobium angustifolium, montanum, tetragonum, trigonum,
*Circaea intermedia,
Fragaria vesca,
Potentilla Tormentilla, verna, opaca,
Geum urbanum, rivale,
Spiraea Aruncus,
Astragalus glycyphyllos,
Vicia pisiformis silvatica, dumentorum, sepium,
Lathyrus silvestris,
Orobus vernus, niger.

A következő feljegyzett fajok, tapasztalataim után, csak virányunk mésztalaján fordúlnak elő:

*Sorbus Aria, torminalis,
Cotoneaster vulgaris,
Polypodium robertianum,
Scolopendrium officinarum,
Melica nutans,
Carex digitata, ornithopoda, alba,
Epipogum aphyllum,
Cephalanthera pallens, rubra,
Epipactis latifolia, rubiginosa,
Bellidiastrum Michelii,
Carduus defloratus,
Cirsium Erisithales,
Cortusa Matthioli,
Pyrola chlorantha,
Bupleurum longifolium,
Delphinium elatum,
Cimicifuga foetida,
Dentaria bulbifera,
Lunaria rediviva,
*Hypericum hirsutum,
Cytisus ciliatus.

3. A napsütött bokros, valamint kopasz füves helyek növényzeti alakja.

Ez gyakran az erdő, ugyszintén a később emlitendő rétek növényzeti alakjába megy át. Ide tartoznak:

Phleum Boehmeri,
Avena pratensis,
Koeleria cristata,
Festuca ovina var. vulgaris, amethystina, duriuscula,
Bromus mollis, arvensis, tectorum,
Brachypodium pinnatum,
Triticum repens,
*Andropogon Ischaemum,
*Carex Michelii,
*Allium rotundum, oleraceum,
Convallaria Polygonatum, majalis,
*Iris hungarica,
Polygonum dumentorum,
Thesium Linophyllum,
Erigeron acris,
Inula ensifolia, salicina, hirta,
Anthemis tinctoria.
Achillea nobilis,
Artemisia Absinthium, vulgaris, scoparia,
Cineraria aurantiaca,
Echinops sphaerocephalus,
Carlina vulgaris, acaulis,
Centaurea austriaca, montana, *paniculata,
Carduus collinus,
*Scorzonera purpurea,
Picris hieracioides,
*Lactuca perennis,
Crepis succisaefolia,
Hieracium praealtum, murorum var. glaucescens, umbellatum,
Phyteuma orbiculare,
Campanula bononiensis, rapunculoides, glomerata, *sibirica,
Galium verum, Mollugo,
Asperula tinctoria, cynanchica, gallioides,
Sambucus Ebulus,
Vincetoxicum officinale,
Gentiana cruciata, ciliata,
Origanum vulgare,
Thymus Serpyllum,
Clinopodium vulgare,
Prunella grandiflora, *alba,
Nepeta nuda,
*Dracocephalum austriacum,
*Teucrium montanum,
Ajuga genevensis,
Myosotis hispida, stricta,
Cuscuta europaea,
Verbascum Thapsus, *speciosum,
Lychnitis nigrum, *orientale,
Veronica Chamaedrys, latifolia, dentata, prostrata, spicata, orchidea,
Orobanche rubens, Epithymum, Galii, coerulea,
Primula officinalis,
Bupleurum falcatum.
Seseli glaucum, annuum,
Libanotis montana,
Peucedanum Cervaria,
Laserpitium latifolium,
Torilis Anthriscus,
Conium maculatum,
Sedum maximum, acre,
*Clematis recta,
Anemone silvestris,
Ranunculus polyanthemos, bulbosus,

Turritis glabra,
Arabis Thaliana,
Sisymbrium strictissimum,
Draba nemorosa, verna,
Thlaspi alpestre,
Helianthemum vulgare,
Viola arenaria,
*Holosteum umbellatum,
Stellaria Holostea,
Cerastium arvense,
Arenaria serpyllifolia,
Dianthus *prolifer, Carthusianorum, deltoides,
Silene Otiles, inflata,
Lychnis Viscaria,
Lavatera thuringiaca,
Hypericum perforatum,
Polygala major,
Euphorbia epithymoides, Cyparissias, virgata,
Geranium *sanquineum, rotundifolium, molle, robertianum,
*Rosa gallica,
Fragaria collina,
Potentilla alba, cinerea argentea, inclinata, recta,
Agrimonia Eupatoria,
*Prunus Chamaecerasus,
Ononis hircina,
Genista *germanica, tinctoria,
Cytisus nigricans, supinus,
Anthyllis Vulneraria,
Trifolium medium, alpestre,
Lotus corniculatus,
Astragalus hypoglottis, Cicer,
Vicia hirsuta, tetrasperma, Cracca,
Lathyrus pratensis,
Coronilla coronata, varia,
Onobrychis sativa.

Csak mészkövön tenyészik:

Melica ciliata, *altissima,
*Carex humilis, pediformis, *az utóbbi Drevenyiken Szepes-Váralja mellett, ezen sásnak egyedüli mostanáig ismert termőhelye Magyarországon,*
Anthericum ramosum,
Herminium Monorchis,
Ophrys myodes,
Anacamptis pyramidalis,
Cypripedium Calceolus,
Daphne Cneorum,
Scabiosa lucida,
Aster Amellus,
*Inulla Conyza,
Leontodon incanus,
*Teucrium Chamaedrys,
Chaerophyllum bulbosum,
Pleurospermum austriacum,
Anemone patens, *Halleri,
*Aconitum Anthora,
Papaver Argemone, dubium,
Hesperis matronalis,
*Erysimum odoratum,
Biscutella laevigata,
*Helianthemum oelandicum var. canum,
Polygala amara,
Linum flavum,
Rosa pimpinellifolia,
Genista pilosa,
Hippocrepis comosa.

4. Köves helyek és sziklák növényzeti alakja, (a mennyiben a növények nem tartoznak a havasok flórájához.)

Ezen növényzeti alakhoz tartoznak:

Asplenium Trichomanes, viride, septentrionale, Ruta muraria,
Cystopteris fragilis,
Woodsia ilvensis, hyperborea,
Allium carinatum,
Thesium alpinum,

Valerianna tripteris,
Arctostaphyllos officinalis,
Sedum Fabaria, album,
Saxifraga Aizoon,
Thalictrum minus,
Corydalis capnoides,
Arabis turrita, arenosa,
Moehringia muscosa,
A patak iszapjában, aztán a vasut kavics-gödreiben nönek:
Herniaria glabra,
Myricaria germanica,
Oenothera biennis, *a mely utóbbi csak a vasút megnyitása óta a felső Poprád-völgyben és pedig Poprád-Felka állomás mellett telepedett meg.*
Csak mészen észleltettek:
Sesleria coerulea,
Poa caesia,
Festuca ovina var. glauca,
*Carex tenuis,
Tofjeldia calyculata,
Allium ochroleucum, fallax,
*Tanacetum Gmelini,
Crepis alpestris,
*Scorzonera austriaca,
Hieracium saxatile, *humile,
Campanula carpatica,
Calamintha alpina, Acinos,
Primula Auricula,
Sempervivum *hirtum, soboliferum,
Saxifraga tridactylites,
*Alyssum saxatile, montanum,
Kernera saxatilis,
Dianthus plumarius var. hungaricus.

3. A rétek növényzeti alakja.

Itt azon növényeket mutatjuk be, melyek mivelt vagy legalább kaszálható réteken fordúlnak elő, ide értve a hegyi réteket is.

Equisetum arvense,
Botrychium Lunaria, rutae folium,
Alopecurus pratensis,
Phleum pratense,
Holcus lanatus,
Anthoxanthum odoratum,
Agrostis vulgaris, stolonifera, canina,
Avena caespitosa, flavescens, pubescens,
Arrhenatherum elatius,
Poa pratensis, trivialis,
Briza media,
Cynosurus cristatus,
Dactylis glomerata,
Festuca elatior, arundinacea,
Bromus erectus,
Lolium perenne,
Nardus stricta,
Carex leporina, tomentosa, montana, praecox, distans,
Juncus compressus,
Colchicum autumnale,
Orchis ustulata globosa, Morio, mascula, sambucina, latifolia, maculata,
Gymnadenia conopsea,
Platanthera bifolia,
Listera ovata,
Polygonum Bistorta,
Rumex crispus, obtusifolius, Acetosa,
Plantago media, lanceolata,
Knautia arvensis,
Scabiosa Succisa, columbaria,
Bellis perennis,
Achillea Millefolium,
Tanacetum Leucanthemum,

Senecio Jacobaea,
Centaurea Jacea, Scabiosa,
Hypochoeris maculata,
Leontodon autumnalis, hastilis,
Tragopogon pratensis,
Scorzonera humilis,
Taraxacum officinale,
Crepis biennis, * virens, praemorsa,
Hieracium pilosella, Auricula, pratense.
Campanula patula, rotundifolia,
Galium pusillum,
Gentiana verna, Amarella, obtusifolia, rhaetica,
Salvia pratensis, verticillata,
Stachys germanica,
Betonica officinalis,
Ajuga reptans,
Cuscuta Epithymum,
Veronica prostrata, serpyllifolia, arvensis,
Rhinanthus major, minor,
Euphrasia officinalis,
Primula elatior,
Carum Carvi,
Pimpinella Saxifraga,
Pastinaca sativa,
Heracleum Sphondylium,
Daucus Carota,
Anthriscus silvestris,
Saxifraga granulata,
Ranunculus auricomus, acris,
Trollius europaeus,
Arabis hirsuta,
Cardamine pratensis,
Viola hirta, canina, tricolor var. macrantha,
Spergularia rubra,
Stellaria graminea,
Cerastium triviale,
Melandrium pratense,
Lychnis Flos cuculi,
Polygala vulgaris,
Geranium pratense, palustre,
Linum catharticum,
Alchemilla vulgaris,
Sanquisorba officinalis,
Spiraea Filipendula,
Medicago falcata,
Trifolium pratense, * pannonicum, montanum, hybridum, agrarium, repens,

Lápos réteken tenyésznek:

Aspidium Thelypteris,
Carex Davalliana, dioica, teretiuscula, paradoxa, stellulata, vulgaris, panicea, fulva, Hornschuchiana,
Iris sibirica,
Gladiolus imbricatus, *ez szintén gyakori magasan fekvő zabföldeken;*
Gymnadenia odoratissima,
Epipactis palustris,
Scorzonera parviflora,
Gentiana Pneumonanthe,
Erythraea linarifolia,
Pedicularis palustris,
Pinguicula vulgaris,
Primula farinosa,
Ranunculus Flammula,
Parnassia palustris,
Euphorbia pilosa.

Ezen növényzeti alak nem mu tat fel egyetlen egy oly növényt sem, mely virányunkon csak mészkövön jönne elő.

6. Mocsarak és vizek növényzeti alakja.

Ide tartoznak azon növények, melyek a vízben úszva és alámerűlten fordulnak elő, vagy csak gyökereikkel és a szár alsó részeivel állanak a vízben és azok, melyek mocsaras erdő és réthelyeken, árkokban, tócsákban, végre magasabb fekvésű lápokban jönnek elő.

A vízben úszva és alámerűlten találjuk:

Zanichellia palustris,
Sparganium natans,
Callitriche verna, stagnalis, hamulata,
Polygonum amphibium var. aquaticum,
Utricularia vulgaris, intermedia,
Ranunculus aquatilis, divaricatus,
Myriophyllum verticillatum.

A törzsükkel vízben álló növényekhez tartoznak:

Equisetum limosum,
Phalaris arundinacea,
Alopecurus geniculatus,
Phragmites communis,
Glyceria spectabilis, fluitans,
Carex vulpina, paniculata, acuta, Pseudo-Cyperus, vesicaria, ampullacea,
Scirpus lacustris, Tabernaemontani,
Scheuchzeria palustris,
Alisma Plantago,
Typha latifolia,
Sparganium simplex, ramosum,
Rumex Hydrolapathum, aquaticus,
Menyanthes trifoliata,
Scrofularia aquatica,
Veronica Anagallis,
Cardamine amara,
Nasturium officinale,
*Hippuris vulgaris.

A mocsár növényzeti alakjához tartoznak még nálunk:

Equisetum palustre, inundatum, variegatum,
Calamagrostis lanceolata, litorea, Epigejos,
Poa fertilis, trivialis,
Glyceria aquatica,
Molinia coerulea,
Carex disticha, Buxbaumii, glauca, flava, Oederi, paludosa, hirta,
Scirpus palustris, silvaticus, compressus,
Eriophorum angustifolium, latifolium,
* Cyperus fuscus,
Triglochin palustre,
Juncus effusus, conglomeratus, glaucus, lampocarpus, silvaticus, bufonius,
Salix cinerea, nigricans, myrtilloides, repens,
Polygonum lapathifolium, Persicaria, minus, Hydropiper,
Valeriana officinalis, * dioica, simplicifolia,
Petasites officinalis, albus, *és az utóbbin élőskődő*
Orobanche flava,
Pulicaria vulgaris,
Bidens tripartita, cernua,
Gnaphalium uliginosum,
Ligularia sibirica,
*Senecio sarracenicus,
Cirsium palustre, rivulare, oleraceum,
Crepis paludosa,
Galium palustre, uliginosum,

Mentha silvestris, aquatica, arvensis,
Lycopus europaeus,
Scutellaria galericulata,
Stachys palustris,
Myosotis palustris,
Symphytum officinale,
Polemonium coeruleum,
Solanum Dulcamara,
Veronica scutellata, Beccabunga,
Euphrasia Odontites,
Lysimachia vulgaris, Nummularia,
Myosurus minimus,
Ranunculus repens, sceleratus,
Caltha palustris,
Roripa austriaca, palustris, silvestris,
Sagina procumbens, nodosa,
Malachium aquaticum,
Stellaria palustris, uliginosa,
Epilobium hirsutum, parviflorum, tetragonum, roseum,
Peplus Portula,
Lythrum Salicaria,
Potentilla reptans, norvegica, supina,
Spiraea Ulmaria,
Trifolium fragiferum.

A magas posványokon fordúlnak elő:

Aspidium cristatum,
Carex pauciflora, canescens, elóngata, limosa,
Eriophorum vaginatum,
Juncus filiformis,
Betula pubescens, nana,
Pedicularis Sceptrum Carolinum,
Trientalis europaea,
Andromeda polifolia, *csak a virány határán a csorbai-tó nyugati partján.*
Vaccinium uliginosum, Oxycoccos,
Ledum palustre, *igen ritka, s kiveszóben van.*
Drosera rotundifolia,
Viola palustris,
Epilobium palustre,
Trifolium spadiceum.

Savanyú vizek által átjárt helyeken, tehát sótartalmú talajon, nálunk Gánócz, Sz.-András, Baldócz- és Siva-brada mellett előfordúlnak:

Triglochin maritimum,
Glaux maritimum,
Plantago maritima,
Erythrea pulchella.

Ezen növényzeti alakban sincsenek mésztalaj-növények a három utóbbi kivételével, melyek itt valóban csak mésztufán találhatók.

7. Művelt földek növényzeti alakja.

Ide tartoznak mindama növények, melyeket szabadon termesztenek a mezőn vagy kertekben, továbbá a melyek közönségesen mezei vagy kerti gyomok néven ismeretesek, s melyeket nagyszámmal találunk az előbbiek között.

A Szepességen körülbelől mintegy 1000 méter magasságig termelnek gabonát. Buzát keveset, a felső Poprád-völgyön csaknem semmit sem termelnek, noha itten 750 méter magasságig alkalmas földben

egészen jól megterem. 800 méter tengerfeletti magasságnál megszünik a rozstermelés; de árpa, többnyire Hordeum distichum, ritkábban Hordeum vulgare, itt még megterem, míg ennél is nagyobb magasságban már csak zab és burgonya jutalmazza a földműves fáradtságát. Gyakran megtörténik azonban, hogy a magasan fekvő mezőkön ezek meg sem érnek, s Szepes-Magurán nem ritkán hólepel borítja a még csak félig érett gabonát. Borsót leginkább Lőcse és az öt felső szepesi város környékén termesztenek. Pohánka-termeléssel csak déli Szepességen s a Poprád-völgy alsó szakaszában foglalkoznak. A czéklát csak takarmányul termelik. A legközönségesebb takarmányfüvek itt a lóhere és a Vicia sativa, ritkábban a Medicago sativa és Onobrychis sativa. Hébe-hóba a burgonya közt látni Vicia Fabat, sokkal kisebb mérvben mint ez előtt, termelik a kereskedelmi növények közül a lent; s azonkivül, de még kevésbbé, a kendert.

Ellenben már mostanában aligha ültetnek komlót (Humulus Lupulus) és dohányt (Nicotiana tabacum.)

Házi kertekben — kereskedelmi kertészet a Szepességen alig kettő három van — műveltetnek:

Zea Mays,
Allium sativum, porrum, Schoenoprasum,
Cepa fistulosum,
Atriplex hortensis,
Spinacea oleracea,
Cichorium Endivia,
Lactuca sativa,
Mentha piperita, crispa,
Origanum Majorana,
Lycopersicum esculentum,
Petroselinum sativum,
Pastinaca sativa,
Apium graveolens,
Daucus Carota,
Papaver somniferum,
Brassica oleracea, Napus, Rapa, *az utóbbi három adja a káposztának és répának különféle fajtáit.*
Roripa rusticana,
Lepidium sativum,
Raphanus sativus,
Cucumis sativus, Pepo,
Ervum Lens,
Phaseolus vulgaris, coccineus.

Gyümölcstenyésztéssel kevesebbet foglalkoznak, mint a mennyire megérdemelné, mert a zord éghajlat daczára 800 méterig egészen jól megterem az alma, csak a fajt kell jól megválasztani. De sok körtefaj, a meggy, cseresnye és Prunus insititia (Reineclaude) is megérnek bizonyos magasságig, míg a nemesebb szilvafajok déli Szepesség meleg völgyeiben is csak nehezen tenyésznek. Imitt-amott a délnek fekvő falak mellett kajszin-baraczkot és szőlőt is ültetnek, s ezek déli Szepességen meg is érlelik gyümölcsöket. Ribizkét és köszmétét a kertekben mindenütt nevelnek.

A helységekben vagy utakon találkoznak még:

Populus pyramidalis, nigra, alba,
Fraxinus excelsior,
Aesculus Hippocástanum,
Robinia Pseudacacia.

A gyomok közül:
Panicum glabrum,
Setaria viridis,
Agrostis Spica venti,
Avena fatua,
Poa annua,
Bromus secalinus,
Lolium temulentum, linicolum,
Gagea stenopetala,
Urtica urens,
Chenopodium polyspermum,
Amarantus Blitum, retroflexus,
Polygonum Convolvulus,
Rumex acetosella,
Valerianella olitoria, dentata,
Tussilago Farfara,
Anthemis arvensis,
Chamaemelum inodorum,
Filago arvensis,
Senecio vulgaris,
Centaurea Cyanus,
Cirsium arvense var. mite,
Hypochoeris glabra,
Sonchus oleraceus, asper, arvensis,
Crepis tectorum, virens,
Sherardia arvensis,
Lamium amplexicaule, purpureum,
Galeopsis Ladanum, Tetrahit,
Stachys annua,
Lithospermum arvense,
Nonnea pulla,
Echium vulgare, *magasan fekvő homokos földeken, melyeket gyakran egészen befed, a virágzáskor bár szép, de semmi megörvendeztető látványt nem nyujt.*
Anchusa arvensis,
Myosotis intermedia,
Convolvulus arvensis,
Cuscuta Epilinum,
Veronica triphyllos, Buxbaumia hederifolia,
Melampyrum arvense,
Anagallis arvensis,
Falcaria Rivini,
Aethusa Cynapium,
Caucalis daucoides,
Adonis aestivalis,
Ranunculus arvensis,
Delphinium Consolida,
Papaver Rhoeas,
Fumaria officinalis,
Arabis Thaliana,
Erysimum repandum,
Sinapis arvensis,
Camelina sativa, dentata,
Neslia paniculata,
Thlaspi arvense,
Raphanus Raphanistrum,
Viola tricolor var. micrantha,
Spergula arvensis,
Scleranthus annuus,
Stellaria media,
Saponaria Vaccaria,
Silene gallica,
Melandrium noctiflorum,
Agrostemma Githago,
Euphorbia helioscopia, Peplus exigua,
Erodium cicutarium,
Geranium pusillum, dissectum columbinum,
Alchemilla arvensis,
Medicago lupulina,
Trifolium arvense,
Vicia villosa,
Lathyrus tuberosus.

8. Pusztahelyek és útszélek növényzeti alakja.

A míveletlen talajon, különösen falvakban és helységekben vagy azok közelében, kőfalakon, halmazakon, az útszélen és útárkokban találhatók ezen növényzeti alak növényei, melyek gyakran az előbbivel vagy megfordítva egybeolvadnak; ide tartoznak:

Panicum Crus galli,
Poa compressa,
Bromus inermis,
Urtica major,
Atriplex nitens, patula, laciniata, rosea,
Chenopodium Bonus Henricus, rubrum, urbicum, hybridum, album, glaucum, Vulvaria,
Polygonum aviculare,
Plantago major,
Erigeron canadensis,
Inula Britanica,
Xanthium Sturmarium, spinosum, *itt igen ritka, kóborló növény;*
Anthemis Cotula,
Matricaria Chamomilla,
Artemisia campestris,
Onopordum Acanthium,
Carduus nutans, acanthoides,
Cirsium lanceolatum,
Lappa major, minor, tomentosa,
Lapsana communis,
Cichorium Intybus,
Nepeta Cataria,
Lamium album,
Leonurus Cardiaca,
Ballota nigra,
Verbena officinalis,
Cerinthe minor,
Anchusa officinalis,
Cynoglossum officinale,
Echinospermum Lappula,
Hyosciamus niger,
Solanum nigrum,
Linaria vulgaris,
Chelidonium majus,
Sisymbrium officinale, Sophia,
Alyssum calycinum,
Thlaspi campestre,
Lepidium Draba,
Capsella Bursa pastoris,
Reseda lutea,
Malva silvestris, rotundifolia, borealis,
Euphorbia platyphylla, Esula,
Potentilla Anserina,
Melilotus officinalis, alba.

Ezen dolgozatnál használt tudományos források.

A *Felkai Tátra-Muzeum* növény-gyűjteménye.

A *Tátra-Muzeum Felkán.* Jelentés eddigi működéséről. Kiadja a Felkai Tátra-Muzeum egylet. Felka 1884.

Borbás Vincze Dr. Floristikai közlemények. A magy. tud. Akad. math. és természett. közl. XV. köt. 1878.

Borbás Vincze Dr. Vizsgálatok a hazai Arabisek és egyéb Cruciferák körül XV. köt. 1878.

Borbás Vincze Dr. A magyar birodalom vadon termő rózsai monographiájának kisérlete. — XVI. köt. 1879.

Czakó Kálmán Dr. A három Tátrafüred környékére vonatkozó floristikai adatok. A magyarországi Kárpát-egyesület 1888. (XV. köt.) évkönyvéből előzetesen közölve (Kézirat).

Fritze R. és Ilse H. Dr. Karpaten Reise. Verhandl. d. zool. bot. Gesellsch. in Wien. XX. köt. 1870.

Genersich Sam. Florae Scepusiensis elenchus. Leutschoviae 1798.

Hazslinszky Frigyes. Beiträge zur Flora der Karpathen. Verhandl. d. zool. bot. Vereins in Wien. I. II. III. köt. 1851—1853.

Hazslinszky Frigyes. Éjszaki Magyarhon viránya. Kassa 1864.

Hazslinszky Frigyes. Magyarhon edényes növényeinek füvészeti kézikönyve. Pest 1872.

Heuffel J. Fragmenta Monographiae Caricum Hungariae edidit A. Kanitz. 1863.

Kalchbrenner Károly. Jelentés Szepesmegyében 1863. évben tett természettudományi utazásról. A magy. tud. Akad. math. és term. közl. III. köt. 1865.

Kalchbrenner Károly. A Szepesi érczhegység növényzeti jelleme. VI. köt. 1868.

Kitaibelii Additamenta ad florem hungaricam edidit A. Kanitz. Halis Saxonum 1864.

Kitaibel P. Hydrographica Hungariae, edidit J. Schuster. Pestini 1829.

Knapp József Ármin. Die bisher bekannten Pflanzen Galiziens und der Bukowina. Wien 1872.

Neilreich A. Aufzählung der in Ungarn und Slavonien bisher beobachteten Gefässpflanzen. Wien 1866.

Neilreich A. Nachträge und Verbesserungen. Wien 1870.

Neilreich A. Diagnosen der in Ungarn und Slavonien bisher beobachteten Gefässpflanzen, welche in Koch's Synopsis nicht enthalten sind. Wien 1867.

Rehmann A. Dr. Botanische Fragmente aus Galizien. Verhandl. d. zool. bot. G. in Wien XVIII. köt. 1868.

Scherfel Aurel W. Medicinal-Flora der Zips. Bemutatta a Szepesi orvos-gyógyszerész egylet ülésén 1872 október 13-kán. Kézirat.

Scherfel Aurel W. Adalékok a Szepesi Tátra alhavasi és havasi virányának ismeretéhez. I és II a Magy. Kárpát egyesület évkönye VI. és VII. évfolyama. Késmárk 1879. és 1880.

Schneider Gusztáv. Einiges über die Hieracia des Riesengebirges u. „Das Riesengebirge in Wort und Bild. 6 J. 1. Hft. 1886."

Szontagh Nikolaus von. Botanische Reise durch das Waagthal in die Central-Karpaten. Oesterr. bot. Zeitsch. XIV. 9.

Szontagh Nikolaus von. Beiträge zur Flora des Gömörer Komitates. Oesterr. bot. Zeitsch. XVI. 5.

Szontagh Miklós. Adatok Gömörmegye éjszak-nyugati részének természeti viszonyaihoz különös tekintettel virányára. A magy. orvos. és természetvizsg. Pozsonyban t. XI. nagygyülés. tört. vázl. és munk. Pozsony 1866.

Ullepitsch Jozsef. Gagea Scepusiana etc. Oester. bot. Zeitschft. 1886 p. 399, 1887 p. 12. 46. 84.

Wahlenberg G. Flora Carpatorum principalium. Göttingae 1814.

Szepesvármegye erdőviszonyai.

Szepesvármegye erdőségeiről általában.

Hazánk éjszaki határán elterülő *Szepesvármegye* 635,952 kat. holdat vagyis 63·5952 négyszögmértföldet foglalva magában, az éjszaki szélesség 48°38 és 49°28 s a Ferró-szigettől számított keleti hosszúság 37°43 és 38°45 között fekszik és a *Poprád, a Hernád* s csekély részben a *Fekete-Vág* folyóvidékére oszlik el.

Megyénknek az erdőtenyésztésre is lényeges befolyással levő geologiai, helyirati és vízrajzi viszonyai már előbb tárgyaltatván, itt csak azt jegyzem meg, hogy a homokkőből, agyagpalából és a werfeni-palából rendesen igen termékeny és többnyire mély erdőtalaj képződik; a mészkő, kőszén-pala, vörös-homokkő és a melaphyr termékeny ugyan, de többnyire sekély, a devonféle pala, a gránit, kavics és homok, valamint a gneisz is igen sekély és kevésbbé termékeny erdőtalajt adnak.

Szepesvármegye *éghajlata* általában *hideg mérsékeltnek* mondható. *Geyer G. Gyula,* iglói tanár és buzgó meteorologus szíves közlése szerint, a léghőmérséklet Szepes-Iglón (az az 458 m. az Adriai-tenger színe fölött) átlagosan 14 éven át csak + 7·04 Celsius fokot tesz. [1] Ha ehhez tekintetbe veszszük, hogy az egész vármegyének tengerfeletti átlagos magassága 700—800 méter közzé esik, továbbá, hogy *Kolbenheyer Károly* szerint Szepességen a hőmérő 233 méternyi emelkedés mellett egy fokkal leszáll, az átlagos hőmérséklet az egész vármegyére nézve csak + 5·80 fokkal állapítható meg.

Az *átlagos évi csapadék Geyer* szerint 668·7 millimétert tesz, még pedig: 111 esős, 39 havas és 6 havas-esős napon és így a Szepességen évenkint átlagosan 209 csapadéktól mentes nap van.

Annak daczára, hogy Szepesvármegyének több mint fele része 300—800 méternyi magasságban fekszik az Adriai-tenger színe fölött,

[1] Dr. Szontagh Miklós úr számításai szerint Igló közép-hőmérséklete 7·3 fok. (V. ö. a Szepesvármegye éghajlati viszonyait tárgyaló czikkel.)

A szerkesztő-bizottság.

az összes erdőterületnek viszonylagosan csekély része található ezen magasságban, a mint azt a törzskari térképek is mutatják. A legtöbb völgynek alja, a síkterületek és az előhegységek mezőgazdasági czélokra vannak átalakítva, sőt a 800 mnyi magasság fölött is sok irtás történt, így pl. a megye hét községe 820—884 mnyi magasságban fekszik, s ezekhez még sokkal magasabban levő szántóföldek és rétek tartoznak. Az aránylag sűrű *népesség* (221 községben, körülbelől 18,700 lakóházzal, 172,881 emberrel), a szántásra és rétekre alkalmas talaj, a mezőgazdasági terményeknek ezelőtt magas értéke, valamint az igen terjedelmes legelőterületek nélkül nem is képzelhető jelentékeny marhatenyésztés, különösen pedig a fának az előbbi századokban kedvezőtlen kelendősége s ennek folytán az erdők csekély értéke okozták ama nagymérvű irtásokat, melyek sok helyt oly magasságig terjednek, a hol csakis az erdő tenyészthető előnynyel. Az irtások gyakran oly területeket is foglalnak magukban, melyeknek talaja sekély vagy igen laza vagy köves, s meredek fekvésük, túlságos szárazságuk stb. következtében csak erdőre valók, melyek egyszóval a *feltétlen erdőtalajhoz* tartoznak.

A tűlevelűfák létjoga Szepesvármegyében.

Ezen feltétlen erdőtalajjal bíró irtások jelentékeny szaporítása még azon körülménynek is tulajdonítható, hogy a *tagosítások alkalmával* sok község számára rétek, de különösen legelők fejében többnyire erdő-részeket hasítottak ki, melyek igen hamar fejsze alá kerültek.

Ha tekintetbe veszszük egyrészt, hogy Szepesvármegye a 48-ik és 49-ik szélességi fok között fekszik, másrészt, hogy az erdőterületnek legnagyobb része a meredekebb, 700—1200 mnyi magasságban fekvő hegylejtőkre van szorítva, melyeknek átlagos hőmérséklete alig -|- 5 *fokot* tesz; akkor világos előttünk az ok, miért vannak megyénkben leginkább a *tűlevelű-fanemek* elterjedve, s beláthatjuk, *hogy ezen megye erdőségeiben majdnem kizárólagosan csak a tűlevelűfáknak van létjoguk.*

De nem csak az éghajlati viszonyok, hanem a lombfa és a fenyőfélék között hazánk területén levő mostani aránytalanság is (a terület szerint a lombfa 80·90%-kal, a fenyő-félék 19·08%-kal, az évi fatermés szerint a lombfa 74·33%, a fenyő-félék 25·67%-al vannak képviselve) követelik, hogy mindazon erdőterületeken, melyeken a fenyvesek tenyésztése lehetséges, ezeknek nemcsak természetes, de mesterséges úton való terjedését is támogassuk.

Bedő Albert, országos főerdőmesternek a *„Magyar állam erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi leírása“* czímű munkája szerint, Szepesvármegye összes területének 41·6%-kát *vagyis 264,530 katasztrális holdat erdő födi,* melyből 86%-ot *tűlevelűfa-* és 14%-ot *lombfa*-erdő foglal el. Ezen erdő összes fatermése évenkint 504,444 köbméter, úgy, hogy egy holdra 1·91 m^3 jut.

Valamint egyes vidékeken a szélesség, nemkülönben a világtáj szerint való fekvés, vagy a tengerfeletti magasság által félreismerhetetlenül el van választva egymástól a lomb- és a tűlevelű-fa, úgy a tisztán csak tűlevelűekkel fedett területeken is különböző régiókat lehet felismerni, melyeket az egyes fanemek jobb növése és könnyebb tenyészése jellemeznek.

Lombfa-erdők.

A vasúton Kassáról a Szepességre jövet, a Phönix-hutta melletti alagút közelében érjük el megyénknek a Hernád jobb partján kezdődő határát, s itt, úgy mint Abauj-Tornamegyében, *tiszta lombos erdőket* látunk. Ezen lombfa-erdők a Hernád-folyó jobb és bal partján elterülő, többnyire igen meredek hegylejtőkön Krompachig túlnyomók, onnan pedig jobb felé a sárosi hegység legalacsonyabb nyúlványain át a *Baba hura* tűlevelűfa-erdőinek déli oldalát szegik be s kisebb-nagyobb félbeszakítással a *lőcsei* és a *leibiczi* határba húzódnak, hol majdnem kizárólagosan *sarjerdőként* 30—40 éves fordával[1] kezeltetnek. Ezen erdők a következő fanemekből állanak: *bükk* (Fagus silvatica), *gyertyán* (Carpinus betulus), *kocsántalan tölgy* (Quercus sessiliflora), *nyír* (Betula alba), *rezgő-nyárfa* (Populus tremula), *mogyoró* (Corylus Avellana), *éger* (Alnus incana), *kecske-fűz* (Salix Caprea), továbbá többé-kevésbbé szórványosan előfordúlnak: *a juharok* (Acer platanoides, pseudoplatanus és campestre), *a kőris* (Fraxinus excelsior), *a szil* (Ulmus campestris), *a hárs* (Tilia parvifolia és grandifolia), *a berekenye* (Sorbus aucuparia), valamint *a vad gyümölcsfák* (cseresznye, alma, lisztes barkócza.)

Bokrok.

Ezen erdőkben a felsorolt fákon kívül még *különféle bokrok* nőnek, melyek a fent elősorolt fanemektől többnyire elnyomatva, alfaként árnyékolják be a talajt és évenkint lehulló lombjukkal a televény (humus) képződéséhez nem jelentéktelen mértékben járulnak. Bokraink: Lonicera xylosteum, Viburnum opulus (labda-rózsa), Cornus mascula (som), Rhamnus catharcticus, Evonymus europaeus (kecskerágó), Crataegus oxyacantha (galagonya), Prunus spinosa (kökény), Sambucus (bodza) nigra és racemosa, Juniperus communis (borókafenyő), Ribes (ribizke) rubrum, R. grossularia és Rosa canina. Tekintetbe véve egyrészt, hogy a Szepességen a *kocsántalan tölgy*, a *bükk* és a *gyertyán* az állabokat[2] képező lombfanemek között a legértékesebbek, de a két első a tavaszi fagyok következtében majdnem minden évben elveszti tavaszi hajtásait, a gyertyán pedig igen lassan nő; tekintetbe véve továbbá, hogy a többi, erdőket alkotó lombfanemek (nyír, nyár, mogyoró, kecske-fűz és éger) csekélyebb minőségű tűzi-fát adnak, melynek értéke a kőszén gyors elterjedése miatt rövid

[1] Az erdészeti műszavak az „Erdészeti műszótár"-ból vannak átvéve. 1868.

[2] Állab. = Holzbestand.

idő alatt még lejebb fog szállni; biztosan állítható, hogy a *lombfával benőtt területek rövid idő múlva az erdei tőkének legcsekélyebb kamatozásával fognak járni.* Különben most is már csak 39415 köbmétert teszen a lombos erdők összes fatermése évenként.

Említésre méltó, hogy a Szepességen a *tölgy* és *gyertyán* igen gyönge növésűek és a 800 m. t. f. magasságot nem lépik át, holott a *bükkfa a jakubjáni határban* éjszaki hegylejtőn 1000—1200 méter tengerfeletti magasságban még előfordúl, a magas fekvés daczára is középszerű növést mutatva, a mi azon körülménynek tulajdonítható, hogy ezen fanem éjszaki fekvésben tavaszszal sokkal később hajt, tehát a késői fagyok nem tehetnek kárt benne. Az ilyen jelentékeny magasságban előfordúló bükkfa, valamint azon körülmény, hogy a szepesi Érczhegységben számos, gyakran tekintélyes nagyságú bükkfatörzsek fordúlnak elő, ezen fanemnek itt egykor nagy kiterjedtségére enged következtetni, de részben a *felújítás módjának nem ösmerése,* részben azon oknál fogva, hogy a legelő-marha rendkívüli módon lerágja, Szepesvármegye sok vidékéről már teljesen kiszorúlt. A hol ezen kiszorítás *tűlevelűfák* által történt, ott az erdők értéke gyarapodott. Azelőtt, a kohászat virágzása idejében, keresett volt a kemény fának szene, s akkor a bükkfát jó áron lehetett értékesíteni, most azonban a kereslet igen csekély és nemsokára majdnem tökéletesen meg fog szűnni. Bükkfa.

A krompachi határtól kezdve a vasút egész mentén látható erdők majdnem kizárólagosan *tűlevelűfából* állanak. A vasút jobb oldalán elterülő és egyszersmind ezen megye legtermékenyebb részét körülfogó előhegységek nagyobb vagy kisebb kiterjedésű erdőkkel vannak fedve, melyek többnyire tisztán *erdei-fenyőből* állnak.

Az *erdei-fenyő* (Pinus silvestris) 16,232 kat. holdnyi területet foglal el, (az összes erdőterület 6·6%-a) s a homokkőnek mély agyagtalajában 500—800 m. tengerfeletti magasságban *legjobban nő.* Évi fatermését Bedő 28139 m³-re teszi. Erdei-fenyő.

E fanem ezen eredeti (természetes) termőhelyen, kiváltképen növekedésének megfelelően természetes vagy mesterséges úton kiritkúlt erdőkben 120—150 éves korában 30—35 méternyi magas, igen gyantás, hengerded, ágaktól tiszta, egyenes, 40—80 s több centiméternyi vastag törzseket képez, melyek igen becses és különösen vizben való épitésre igen keresett fát adnak.

Az erdei-fenyő sokkal lassúbb növéssel, de annál sűrűbb fával *mészhegyeken* 1000 és több méternyi tengerfeletti magasságban is előfordúl, itt a melegebb fekvésű helyeket választván ki. Mindamellett, hogy ezen fanemnek leginkább a mély agyagtalaj felel meg, *a legkevesebbel beérő fanemek* közzé tartozik, mivel igen sekély száraz talajon is önvetényülés következtében gyakran

egymagában fordúl elő, azért elsoványodás miatt elhagyott szántóföldeknek, erdőégés által elpusztított területeknek, vagy túlságos legeltetés által majdnem tökéletesen kizsarolt, de 800 méter t. f. magasságon túl nem emelkedő talajnak gyors beerdősítésénél nagy fontosságú és sok helyt már eddig is kisebb-nagyobb új erdők telepítésére szolgált. Említésre méltó még azon körűlmény, hogy e fanem dús tűhullatás által a talaj termőképességét fokozni képes. Fiatal korában, kiváltképen mint 2 éves csemete, *tűszáradás* folytán könnyen megsemmisül, mert a tűk minden látható ok és előjel nélkül rövid idő alatt megvörösödnek, lehullanak, és a növénynedv rothadásnak indúl. Ezen kór különösen a csemetekerteket veszélyezteti, s sokszor egész állományuk esik áldozatúl. Ezen kórnak némely természetbúvárok szerint erős fagy után beálló tartós napfény, mások szerint egy gombafaj volna az oka.

Az erdei fenyőültönczök [1] továbbá a Curculio (szúrkócs) nevű ormányos bogártól szenvednek néha, mivel ezek a 3—6 éves erdeifenyő rügyeit és helyenkint kérgét a hánccsal együtt lerágják, minélfogva a fiatal növény kifejlődésében visszamarad vagy teljesen elpusztúl. De a 20—50 éves sűrű erdei fenyőállabok is, melyeknek ebben a korban még nagyon törékeny fájuk van, nehezen állanak ellent nagyobb hótömegeknek vagy jelentékeny zúzmarának s gyakran törések által rítkíttatnak.

Az okszerű erdőgazdálkodás az ismert intézkedések alkalmazása által első helyen a fent leírt kórnak és veszélyeknek lehetőleg elejét venni van hivatva.

Jegenye-fenyő.

A Hernád-folyó jobb partján, a Göllnicz-folyó mentén, a sárosi, valamint a *Lőcse-lublói- és a Magura-hegységekben* elterülő lejtőkön, végre a *Magas-Tátra aljának* némely helyein a *jegenye-fenyő (Abies pectinata)* 400—1100 méter tengerfeletti magasságig terjed ki, többnyire a lucz-fenyő kísérője, de alacsonyabb fekvésekben tiszta állabokat is képez.

A mélyebb talajú déli, dél-keleti, dél-nyugati és nyugati hegyoldalak leginkább megfelelnek ezen fanemnek, a mi abból is következtethető, hogy a legtöbb keleti vagy nyugati irányú völgynek déli és ezzel rokon lejtőin a szóban levő fanem uralkodik, az éjszakiakat ellenben majdnem egészen a lucz-fenyőnek engedi át.

Mindamellett, hogy a *jegenye-fenyő felújítása* eddig csak természetes úton történt, és hogy zsenge korában a legelő-marha minden neme jobban lerágja, mint bármely más nálunk otthonos tűlevelűfát, mégis fentartotta magát, még pedig a középhegységekben mint uralkodó fanem. A „magyar állam erdőségeinek leírása“ szerint Szepességben

[1] Magról kelt vagy nevelt kis csemeték, melyeket az erdősítendő térre kiültetnek. Erd. műszótár 1868.

43·5%-kot vagy 115,065 k. holdat tesz, és évi fatermése 237,807 m^3-t teszen. Ezen nagyfokú elterjedést *rendkívüli újrahajtóképességének* köszönheti, mely pár év alatt súlyos megsebesítéseket képes elenyésztetni. Minthogy a szóban forgó fanemnek zsenge korában és fedetlen állásban nem csak a fagyok, hanem a tartós napfény is ártanak és azt rendesen tönkre teszik, minthogy továbbá e miatt a csemeték mesterséges nevelése nehézségekkel jár, és eddig a Szepességen nem gyakoroltatott, minthogy végre a jegenye-fenyő kiválóan az árnyékot tűrő fanemekhez tartozik: ennélfogva ritkított és már magot termelő állabokban a csemeték önvetényülés útján az anyafák védelme alatt dúsan jelentkeznek, *fokozatos ritkítás* által gyorsan kifejlődvén, néhány év alatt majdnem átjárhatatlan sűrűséget képeznek.

A jegenye-fenyő felújítása tehát legbiztosabban elérhető az úgy nevezett *rendes, fokozatos vágások* által, mely eljárás abban áll, hogy egy erdőrész nem egyszerre, hanem bizonyos időközökben fokonkénti ritkitás útján vágatik ki.

Mindamellett, hogy ezen fanem 30—40 éves koráig a *legsűrűbb állást is* eltűri anélkül, hogy ebben a létért való küzdelemben szembetűnően sok rúdfa kiszáradt volna, mégis észrevehető, hogy növése nyomott s visszamaradt, és ha ekkor a szakértő erdész többszöri *átcrdőlés* (gyérités) által segédkezet nem nyújt, az ilyen állab tovább küzd; az uralkodó törzsek a szomszédos gyengébbeket idővel elnyomják; de ezen küzdelemben maguk is sokat szenvednek. A faegyedek t. i. csak egyoldalúlag fejlődnek ki, mert a vastagodás a hosszabbodással szemben igen csekély. Mindezeknél fogva ilyen állab fatömege a vágatás korában sokkal kisebb értékű, mint a járatos kéz által felnevelté.

Rendezett viszonyok alatt felnőtt állabokban a vágható jegenye-fenyőnek egyenes, sima, hengerded törzse és tömött, szivós fája van. Ezen fanem 120 és több éves korig épségben fentartható, és szabadabb állásban, megfelelő talajban és fedett helyen a törzsek 50—100 centiméter átmérőt s 30—35 méternyi magasságot érnek el. Említésre méltó, hogy ezen fanem egyike a legalkalmasabbaknak a *lombfa-erdők átváltoztatására*, mert lombfa alatt igen sűrű beárnyékolást képes eltűrni és ha sok éven át csak sínlődik is, a lombfa kihasználása után a bekövetkezett szabad állás következtében gyorsan magasra nő és ez által könnyen uralkodóvá lesz. Ezen körülmény nagy fontosságú a Szepesvármegyében előfordúló, többnyire igen rosz állapotú sarjerdőkre nézve, melyeknek déli vagy ezzel rokon fekvésük van, és átváltoztatásuk úgy is csak idő kérdése.

Átváltoztatandó lombos erdőkben, hol tűlevelűfa bevetődése nincsen kilátásban, ennek telepítése könnyen eszközölhető vetés vagy ültetés által. Szepességben a jegenye-fenyőnek ellenségei a legelő-

marhán kívül a tavaszi, néha igen hideg éjszaki szelek, melyek a nekik kitett helyeken előfordúló fiatalosok új hajtásait tönkre tenni képesek, miáltal egy évi hossznövésük elvész, továbbá a *görbefogú szú* (Bostrychus curvidens), mely a vágható törzsek sudarait fúrja meg, és ott a háncsból élvén, a fa kiszáradását okozza. Némely helyeken a vágható fa *gesztválónak* [1] találtatott és egyes törzseken *fafene* (gomba képződés) mutatkozik. Mind a két tünemény jelentékenyen csökkenti a fa értékét. Sok helyt koros (vágható) jegenye-fenyők sudarain a fagyöngy (Viscum album) található, mely élősdi növény a fáknak korai túléltségét okozza.

A jegenye-fenyőnek nemcsak kitűnő fáját, hanem kérgét is használják. Szepesvármegyében vagy 40 bőrgyár van, melyek többnyire fenyőkérget használnak a bőr cserzésére. Azonkívül Liptó-Ujvárott nehány évvel azelőtt taningyárat állítottak fel, mely szintén nagyon sok fenyőkérget dolgoz fel. A Szepesvármegyében évenkint vágott jegenye-fenyő mennyisége után ítélve, a lefejthető kéreg 22,400 m³-t vagy 23,809 q-t teszen és ezen egész mennyiséget teljesen fel lehetne használni a mi vidékünkön. Tényleg azonban alig fele jön alkalmazásba, mivel leginkább csak a fürész-malmokkal bíró fakereskedők hántatják meg a fenyőfákat. A lehántás tudvalevőleg csak a nedváramlás idején foganatosítható és az ilyenkor vágott fának fütő ereje jóval csekélyebb a télen vágott fáénál. A fakereskedőre nézve azonban előnyösebb a lehántott fa, mert könnyebb és így olcsóbban szállítható.

Ujabban a taningyárosok is vettek meg egyes, még kivágás alá nem kerülő erdőket, hogy a fiatal fákból első rendű kérget állítsanak elő; így történt az Uj-Leszna község egyik erdejével. Az erdőtörvény életbeléptetésével az erdőpusztítás ezen neme tetemesen korlátozva van és remélhető, hogy idővel a magántulajdonosok is be fogják látni, hogy az erdőnek a kéreg felhasználhatása végett való kivágása nem járhat haszonnal, mivel a kéreg a fa tömegének alig 12%-a és métermázsájának ára 2—3 frt. A Szepességen az összes fanemek közül kizárólag csak a jegenye-fenyő kérgét használják állandóan ipari czélokra.

Lucz-fenyő.

Már abban a régióban, melyben az erdei-fenyő uralkodó, egyes állabokban a *lucz-fenyő* (Abies excelsa) is mutatkozik. Ezen fanemet gyakran a jegenye-fenyővel is találjuk vegyítve, 1000—1500 méter tengerszín-feletti magasságban azonban többnyire *magában képez erdőket,* s csak itt-ott van vörös-fenyővel keverve. „A magyar állam erdőségeinek leírása“ szerint ezen fanem 90,406 kat. holdat vagy a megye összes erdőterületének 34·2%-át födi. Évi fatermése 186,846 köbmétert teszen.

[1] Azon fa, melynek haránt metszetén az évgyűrük közt, ezeknek egymástól való elválása következtében hézagok láthatók. Erd. műszótár. 1868.

A lucz-fenyő a talaj *sekélységét* inkább elviseli, mint ennek nagyobb *szárazságát* és a nedves hűvös hegylevegő különösen megfelel neki. Ámbár ezen fanem a mély, üde, televényes talajban, minőt többnyire a hegylejtők csekélyebb süppedéseiben találunk, igen gyorsan nő és már 50—60 éves korában jelentékeny nagyságú, de fája ilyenkor gyér, törékeny és kevésbbé tartós, mégis *a kevesebbel beérő fanemekhez* sorozható már azért is, mert az éghajlati befolyásoknak a fatenyészet felső határáig képes ellentállani, sőt kőgörgetegen is megterem, hol csak fekete-áfonya, moh és korhadó növényanyagok védik a kiszáradás ellen a sziklát kötél módjára átfogó gyökereit. A szóban lévő fanemre nem annyira a talaj kötött volta, mint inkább a *védtelen fekvés hat károsan,* mely körülmény abban találja magyarázatát, hogy gyökerei csak a talaj felső rétegét felületesen szövik át hálószerüen, mi okból védtelen helyeken a viharoknak nem képes annyira ellentállani, mint más fanemek. Ily helyeken az állabok többnyire rosz zárlatúak, az egyes törzsek rövidek, *sudarlósak*,[1] igen ágasak és hosszú zuzmóval aggatvák be.

A lucz-fenyő ép úgy, mint a jegenye-fenyő, *az árnyékot tűrő fanemekhez tartozván,* megfelelő termőhelyen sürü állásban nevelhető, magas, egyenes, vaskos törzseket és hasadékos, könnyen feldolgozható fát ad.

Erdeink legnagyobb jövedelmi forrásai a lucz- és jegenye-fenyvesek, mert belőlük legtöbb és legkeresettebb fürészárú és épületfa termelhető. Azonkivül megemlitendők a zsindelyek is, melyek csak a jól hasadó lucz- és jegenye-fenyőből készülnek. Zsindelyeket Szepesvármegyében minden időben tetemes mennyiségben állitottak elő és a jelen korban is, mindamellett, hogy a legtöbb városban és községben tűzbiztonság szempontjából a zsindelylyel való fedés mindinkább korlátoztatik, emelkedőben van ezen iparág. Az utóbbi években egyes fakereskedők egész erdőrészeket használtak fel ezen czélra. A kereskedelmi czikknek készített zsindelyek a közönségesektől lényegesen eltérnek, amennyiben csak fél akkora vastagok és igy kevesebb anyagból készülnek és könnyebben szállithatók. Ilyen zsindelyeknek különösen az Alföldön akadt számos vevője. Mostan ezrét Szolnokon 7 frton, Aradon 7 frt 50 kron árulják.

Mint általában minden erdő-felujítás, úgy a lucz-fenyőé is Szepesvármegyében az 50-es évekig majdnem kizárólag a természetre bizatott, de midőn egyrészt a nagy mértékben alkalmazott szénégetés miatt a letarolt területek aggodalmat okozó módon szaporodtak és a vasút kiépitése által a szepesi erdőségek a fakereskedelemnek is hozzáférhetőbbekké váltak, (az 1872-ik évtől kezdve igen nagy terü-

[1] Oly fa, melynek vastagsága derekától sudara felé aránytalanul csökken. Erd. müszótár. 1868.

letek kerültek használat alá); midőn másrészt ezen erdők túlnyomó része *tarvágás* útján kihasználtatott, a talán visszahagyott luczfenyő-magfákat pedig az első nagyobb szél ledöntötte; nem maradt egyéb hátra, mint ezen kopár, különféle gyommal vagy lágy lombfanemekkel benőtt területeknek *mesterséges felújításáról gondoskodni.* A tapasztalat csakhamar bebizonyitá, hogy a luczfenyő-vetések az erdei gyomtól nagyon szenvednek és többnyire elfojtatnak, hogy a mesterségesen nevelt csemeték nem csak olcsóbbak, de minőségileg is sokkal jobbak mint a vadon termettek. Ennélfogva két évtized alatt majd minden nagyobb erdőben *számos csemetekertet* rendeztek be, és most a legtöbb felújítás *ültetés útján* történik.

A jó zárlatban felnőtt lucz-fenyvesek 30—40 éves korukban már *ritkítást* igényelnek, mert a még vékony rudak aránytalanul magasak és nagyobb hótömegek a sudarak letörése által könnyen nagyobb kárt is okozhatnának. Ha az olyan állabok 10—20 éves időközökben többször ritkíttatnak úgy, hogy vágható (80—100 éves) korban egy katasztrális holdon 5—600 törzs hagyatott vissza, ezen fanem szembetünő egyenes, hengerded, ágaktól többé-kevésbbé tiszta, 35—60 és több centiméter vastag és 35—40 méter magas törzset képez; fája egyszinü, jól hasadó s általában igen könnyen feldolgozható, száraz állapotban a fenyőfélék között a legkönnyebb és itt felsorolt tulajdonságai miatt a *legkeresettebb s valóban a világfapiacz fája.* A lombfa-erdőben a lucz-fenyő olyan sajátságú, és állabváltoztatásokra olyan alkalmas, mint a jegenye-fenyő, ennélfogva ezen fanemnek megfelelő termőhelyeken is tekintetbe veendő. A Szepesvármegyében előfordúló és erdőket alkotó összes fanemek között egy sincs oly *nagy veszélyeknek* kitéve, mint a szóban lévő fanem.

A magas hegységekben s kiváltképen védtelen helyeken a luczfenyő fiatal korától kezdve a vágható korig szenved; mert egyrészt a ritkán magtermelő évek miatt a természetes felújitás van megnehezítve, a hosszú télnek többnyire nagy hótömegei a zsenge csemeteket lenyomják, letörik és a rövid tenyészeti időszak miatt a kifejlődés lassan halad előre, másrészt az igen erős és gyakori fagyok, a zúzmara és az előfordúló hógörgetegek egyaránt közreműködnek a lucz-fenyő-állományok pusztitására. A felújitás sehol sem igényel annyi védelmet, figyelmet és költséget mint *épen ott,* hol e *fának értéke* sokszor *igen csekély*, néha úgyszólván semmi, s ezen erdők haszna többnyire csak *közvetettnek* nevezhető, mivel az alantabb fekvő erdők és más mívelési ágakhoz tartozó területek védelmére szolgálnak és ezek termőképességét fokozzák.

A *szélvész* többnyire csak a korosabb fát éri, s néha rendkivüli pusztitásokat okoz.

Az igen erős téli viharok, de néha hosszantartó esőzések után

beálló nyári szelek is egész állabokat dönthetnek le, vagy nagyobb kiterjedésü területeken kitörve a fákat, hézagokat okoznak. Sok fa a szelek által gyökérszervezetében megrázkódik és e miatt előbb-utóbb kiszárad.

Ezen veszélyek kíséretében, jobban mondva következtében, a *szúbogár* lép fel, mely ezen megye fenyveseiben már sok pusztitást okozott, és minthogy kiirtása soha nem sikerül tökéletesen, az erdőszemélyzetnek ezen bogár elterjedéséről mindig tájékozva kell lennie és mindent el kell követnie, hogy döntött vagy kóros fákat — mint legkedveltebb tartózkodó s valódi szülőhelyet — ne találjon.

Ezen szú az 1868-ik és a következő években előfordúlt terjedelmesebb hónyomások, széldöntések és törések következtében annyira elterjedt, hogy az 1875-ik évben már *veszélylyel* fenyegetett, és könnyen valódi *szúcsapás* állhatott volna be, ha megyénk főispánjának ébersége és erélye nem lép vala közbe; mert a szúbogár (Bostrychus typographus) veszélyes kiterjedéséről szóló erdészeti jelentések alapján *gróf Csáky Albin úr ő excellentiája* azonnal az összes szepesi erdőtiszteket összehivatta, hogy tanácskozzanak a közveszély elhárításáról. Ennek következtében a megye erdőségei hét kerületre osztattak be és minden kerület számára szakemberekből álló bizottság választatott oly utasítással, hogy ezen bizottság köteles az egész kerületet azonnal beutazni, a szú kiterjedéséről tudakozódni és egyrészt az irtó, másrészt az óvó intézkedéseket a helyszínén alkalmaztatni. Ezen erélyes és tervszerű működésnek köszöni sok luczfenyő-erdőnk mai létezését.

A lucz-fenyő a túlságos legeltetés, törzsének megsebesítése, valamint a meg nem felelő termőhely iránt igen érzékeny, mi gyökér- és bélkorhadásban nyilvánúl. De mihelyt a lucz-fenyő veszélyeit ismerjük, azok elhárítását okszerű erdőgazdálkodáson alapuló elvek szerint eszközölnünk is kell. A *zord szelek és erős fagyok ellen* a luczfenyő fiatalost *szélfogókkal* (erdőpásztákkal) és azzal védjük, hogy a felújitandó területeken a vágható fa-állományt csak *szálaljuk*. A *szélvész ellen* legjobb szer *vegyített fák telepítése* és növelése, valamint a vágásoknak oly módon való vezetése, hogy ezeknek homlokzatai az uralkodó széltől semmi körülmények közt függélyesen ne *érintethessenek*. A *rovarok ellen* úgy óvjuk meg a fenyveseket, ha minden beteges vagy száraz fát levágunk, és minden döntött törzset lekérgezünk.

A Szepességben előfordúló fenyőfélék közül a *vörös-fenyő* (Larix europaea) kiterjedésére nézve a negyedik rangot foglalja el, de érté- **Vörös-fenyő.**
kére nézve első helyen áll, mert hivatva van a *magas hegységekben a tölgyet pótolni,* mivel a fenyvesek között a legtartósabb épület- és haszonfát adja.

Sajnos, hogy ezen megyében a vörös-fenyő a magyar állam erdőségeinek leírása szerint csak 5562 kat. holdat vagy az erdőterületnek 2·1%-át foglalja el, de minthogy itt az utólsó 3 évtizedben felismerték ezen fanem magas értékét, remélhető, hogy természetes és mesterséges kiterjedésére kellő gondot fognak fordítani. Mostan évi fatermését 12237 m³-re lehet tenni.

A szóban levő fanem *tenyésztése* némely tekintetben az erdeifenyőéhez hasonló, mert eltekintve attól, hogy mély agyagtalajon nő legjobban, gyakran sekély vagy kártüzek által termőképességükben megcsökkent erdőtalajon vagy felhagyott, rosz szántókon, sovány, száraz réteken, legelőkön természetes úton keletkezett kisebb-nagyobb állabokat képez, s mindenütt, hol előfordúl, a talaj termőképességét fokozza.

A vörös-fenyő csak zárt állabokban, más tűlevelűfákkal vegyítve, de ezeket magasságban felülmúlva, szolgáltat magasabb korában igen értékes és keresett fát, mert akkor rugalmas, szilárd, gyantás és a törzs keresztmetszetének keskeny fehér szijacsa (Splintholz) és vörösbarna gesztje (Kernholz) van. Szabad állásban, sőt tisztán veresfenyőből álló erdőkben is, melyekben ezen fanem már korán kiritkúl, majdnem tökéletesen nélkülözi a fent említett igen becses tulajdonságokat, mert gyorsnövésű törzse legtöbbnyire görbe, igen galyas, görcsös és egyszínű világos.

Kitűnö növése van a vörös-fenyőnek sűrű zárlatban, s lucz- és jegenye-fenyővel keverve, mély agyagtalajon 700—1000 m. tengerfeletti magasságban. Azonban sekély mésztalajon is találhatók igen értékes, koros vörös-fenyők, melyek igen sűrű évgyűrűk és sötétvörösbe menő geszt által tűnnek ki. Megfelelő termőhelyeken a 120—150 éves vörös-fenyő 50—90 centiméter vastag és 30—35 mnyi magas, ép, de ritkán egyenes törzset képez.

Mivel a tiszta luczfenyő-erdőket fenyegető veszélyek elhárítása czéljából helyesnek bizonyúlt, hogy lucz-fenyő állabok megállapítása alkalmával lehetőleg több tűlevelű-fanem telepíttessék, mivel a luczfenyő leggyakoribb kiséröjének — a jegenye-fenyőnek — az utolsó évtizedekben alkalmazott álló tarvágás által, természetes úton való kiterjedése korlátozva van, a mesterséges felújitás pedig nehézségekkel jár, mivel továbbá ezen megyében az erdei-fenyőnek függőleges irányban való terjeszkedésre csekély tere van és végre a vörös-fenyő a szepesi erdők jövedelmének fokozására a jövőben első helyen van hivatva: nemcsak a természet, hanem saját érdekünk által arra vagyunk utalva, *hogy a felsőbb és a legfelsőbb fekvésekben is a lucz-fenyővel való elegyhez főleg a vörös-fenyő választassék.* Ez az előbbivel vegyítve, fatenyésztésre még alkalmazható legmagasabb területeken is képes a talaj termőképességének megfelelő növést felmutatni, mit

sok helyen bizonyitanak a Magas-Tátra erdőségei, hol ezen fanem a gyalog-fenyő alsó határán is található. Előnyösnek mutatkozik e mellett, hogy a már előfordúló egyenes növésű, erős alkotású vörös-fenyő-egyedek mint *felfák* a lucz-fenyő második fordájára hagyassanak vissza, mert ez által a jövő forda folyamában vagy végén az erdőbirtokos nemcsak igen értékes fával rendelkezhet, melynek eladása mindenkor biztositva van, hanem a vágásoknak ezen fanemmel való részenkinti bevetődésére is biztosan számithat.

De a vörös-fenyő majdnem minden fekvésben, hol tűlevelűfák fordúlnak elő, alkalmas is arra, hogy fontos szerepet játszszék; mert egyrészt a *viharoknak ellentálló képessége* az erdőket alkotó fenyőfélék között a legnagyobb, a fa minőségének értéktelenítése nélkül mint az erdei-fenyő elvisel megsebzéseket; másrészt zárt állabokban laza lombozatával a szomszédos fáktól nem veszi el a világosságot, mely körülmény a növekvésre és a törzsek alakjának kifejlődésére kedvező, végre ezen elegy a hótörés által okozható veszélyt korlátozza; mert ezen fanem a havat nem tartja fel, s igy a megterhelt szomszédos fáknak támaszúl szolgál.

Mint minden erdei fanem, úgy a vörös-fenyő is *több veszélynek* van kitéve, melyeknek legnagyobbja az, hogy a 20—40 éves fák minden szemmellátható ok nélkül megbetegednek t. i. a tűk megsárgúlnak, az egész lomb gyérül, vagy épen teljesen elmarad, törzsét és ágait zuzmó borítja s végül az egész fa kiszárad. A *rovarok* között is vannak ellenségei, milyen a *fenyőmoly* (Tinea laricinella) és némelykor a tűlevelekkel élő *cserebogár* (Melolontha vulgaris.)

A mókus szereti a sudar kérgét helyenként lerágni és *az őzbak* is lekérgezi a ritkábban álló és könnyen hozzáférhető vékony fácskát.

Ha a Magas-Tátrát Poprádról, vagy más alkalmas helyről szemügyre veszszük, s a magas csúcsok és mély völgyek szemlélése tourista-vágyakat ébreszt keblünkben, önkénytelenül is vizsgáljuk a szürke hegyek alatt elterülő, közöttünk és vágyódásunk tárgya között fekvő tájat, s az első pillantásra itt-ott különböző szélességű szürke pásztákkal (kisebb-nagyobb kőgörgetegekkel félbeszakitott sötét zöld övet látunk.

Ezen körülbelül 200—400 méternyi széles öv 1500—1900 méternyi tengerfeletti magasságban az erdőtenyészet felső határát képezvén, tiszta *gyalog-fenyőből* (*törpe-fenyő*, Pinus pumilio) áll. Ezen, a talajt, fekvést és éghajlatot illetőleg a legcsekélyebb igényű fanem sajátságos, a földön kúszó törzse *igen sűrű és rugalmas ágazata* következtében első sorban van hivatva arra, hogy a termőhelyén néhol előforduló hó- és kőgörgetegek támadásának és terjedésének megakadályozására természetes gátúl szolgáljon. Emlitésre méltó, hogy ezen gyalogfenyőrégióban többnyire egyenként, de itt-ott csoportonként is előfordul *a czirbolya-fenyő (Pinus cembra)* kellemes változatosságot hozva azon

Gyalog- vagy törpe-fenyő.

Czirbolya-fenyő.

állabok egyformaságába. Fájdalom, ezen fanem itt pusztuló félben van, mert fájának értékesítése, de gyakran csupán élvezhető magja miatt vágják s így természetes úton való szaporodását is akadályozzák.

A gyalog- és czirbolya-fenyő fontos szerepét a magyar erdőtörvény végrehajtói is kellő figyelemben részesítették, mikor *a véderdőkről szóló miniszteri szabályrendeletben* következőleg intézkedtek: „A véderdők közé sorozandók: 1. az erdőtenyészet felső s illetve a havasi fű-legelők határán tenyészni kezdő, bárminemű fanemhez tartozó cserjékkel, bokrok- vagy fákkal egészben vagy részben benőtt azon területek, melyeknek erdőgazdasági kezelése és gondozása az azok alatt elterülő erdők, vagy más mivelési ágak fenmaradása és hasznosítása érdekében szükséges".

Ezen intézkedés által legalább a gyalog-fenyő fentartása biztosítva van; mert az említett erdőtörvény 2. §-a szerint a véderdők *tarvágatonkinti kihasználása tilos,* a természetes felújitás pedig ezen fanemnél könnyen sikerül, mert a magtermő évek gyakoriak. A leírt gyalog-fenyő-öv alatt látjuk *a valódi erdőterületet* kiterjedni, melyen többnyire tiszta lucz-fenyők állanak itt-ott vörös-fenyővel vegyítve.

A fatenyészet felső határa a Magas-Tátrában az általános éghajlati viszonyokhoz képest Fuchs Frigyes szerint[1] 1520 m., Kolbenheyer Károly szerint[2] 1525 m. t. f. magasságban fekszik, de ezen határt a lucz-fenyő most csak egyes pontokon éri el, legtöbb helyen ellenben már több mint 100 méterrel van *lejebb* szorítva, a mit az eddigi tarvágatoknak, a felújitás elmulasztásának és főleg a mértéktelen legeltetésnek tulajdoníthatunk. Hogy egyrészt a fatenyészet lejebb szoritásának vége vettessék, másrészt hegyomlások, kő- vagy hógörgetegek és vízmosások támadása és terjedése meglehetősen megakadályoztassék, hogy végre az alantabb fekvő területek termőképessége ne veszélyeztessék, vagy szélvészek rombolásának út ne nyittassék, *a véderdőkről* szóló miniszteri rendelet értelmében a szóban levő erdőkből azok felső határától kezdve egy, *legalább 400 méter szélességű öv* kihasítandó, leggondosabb és legovatosabb kezelésben részesitendő s ennélfogva tarvágás útján le nem tarolható.

Ezen rendelet szerint mindazon erdők, melyeknek *tarvágás útján való eltávolítása* esetében *kopárságok* vagy *vízmosások* képződhetnének, — mi által vagy a szomszédos helységek vagy más mivelési ágakhoz tartozó területek termőképessége, avagy ipartelepek, másféle épületek, vagy épitmények, száraz és vízi közlekedési utak fenntartásának és használatának biztonsága áradások, szélvészek, hófúvások, görgetegek, stb. keletkezése által veszélyeztetnék — *a véderdők közé sorozatnak.*

Nemzetgazdászati szempontból az erdők fontos szerepet játszanak,

[1] Die Centralkarpathen. Pest 1863.

[2] Kárpát-egyesület évkönyve. 1874.

a Szepességen, mert nem csak a lakosság jelentékeny faszükségletének födözésére szolgálnak, hanem sok község és birtokos vagy haszonélvező számára *tetemes és állandó bevételi forrást* képeznek. Bedő Albert a magyar állam erdőségeinek leirása szerint, a szepesi erdők évenkénti *fatermése 504,444 tömörköbmétert* tesz, melyből minden lakosra 2·92 és minden holdra 1·91 köbméter esik.

Ugyanezen mű 81. oldalán az erdők tiszta jövedelme 184362 frtban van feltüntetve, egy holdra tehát 69 kr esik. Ezen jövedelmezőségből mint 2·5 % járadékból kiszámítva a tőkét, Szepesvármegye erdőségei több mint 7 mill. forintnyi értéket képviselnek, mely után a tulajdonosok 61115 frt 91 krt fizetnek adó fejében.[1]

A kassa-oderbergi vasut megnyitása óta (1872. évben) a Szepességen a *fakereskedés* nagyobb lendületet nyert; mostanában a különféle vidékeken elszórva *104 fűrészmű* eszközli *a fenyves haszonfa feldolgozását*, e közt van 10 gőzfürész, 4 műfürész és 80 oláh-fürész.

A fűrészművek közül különösen a következők említendők:

1. A márkusfalvi két keretes gőzfürész. Fáját Márkusfalu, Kotterbach, Domany és Szlovinkáról kapja.

2. A márkusfalvi egy keretes gőzfürész, mely csepánfalvi fát dolgoz fel.

3. Az iglói egy keretes gőzfürész. Fáját Igló, Szepes-Sümegh, Pálmafalu, Illésfalu és Lőcséről hozatja.

4. Az iglói egy keretes műfürész. Fáját Iglóról kapja.

5. A káposztafalvi egy keretes műfürész. Káposztafalu erdőségeiből kapja a szükséges fát.

6. A hámori két keretes gőzfürész. A feldolgozandó fát Schávnik, Grénicz, Kubach és Kravján szolgáltatja.

7. A lucsivnai három keretes gőzfürész. Vikartócz, Teplicz, Alsó- és Felső-Sunyava és Batizfalu erdeinek fáját dogozza fel.

8. A késmárki egy keretes műfürész. Késmárk, Leibitz, Menhárd, Béla határaira terjeszti ki működését.

9. A podolini három keretes gőzfürész majdnem kizárólag Podolin erdőségeire szoritkozik.

10. A jakubjáni Jakubján és

11. A lőcsei Lőcse területén érvényesíti működését.

12. A dobsinai két keretes gőzfürész, ámbár már a szomszéd Gömörmegye területén van, mégis nagyobbára iglói fát használ.

13. A szomolnoki és óvizi két gőzfürész és egy műfürész összesen öt kerettel a Göllnicz-völgy felső részének erdőségeiből kapják a feldolgozandó fát.

[1] Számba véve a holdankénti fatermést (1·91 m³) és összevetve egy hold tiszta jövedelmével (69 kr.) egy m³ fa 36 krba kerülne. Ez nézetünk szerint igen alacsony ár. Erdeink jövedelmezősége és így értéke is bizvást többre tehető.
A szerkesztő-bizottság.

Ezen 15 fűrész 90000 m^3 fát képes évenként feldolgozni. Ebből legnagyobb részt deszkák, czölöpök, lépcsők stb. készülnek; léczeknek csak a silányabb vagy keskeny deszkákat használják. Az évenként előállított fűrészárú 50000 m^3-re tehető, mely mennyiség a mai nyomott árak mellett is (7 frtjával méterét) 350000 frt értéket képvisel. Azelőtt ezen árúnak tetemes része Németországban kelt el, de mióta ott a védvámot behozták, kiszorúltak a mi fűrészárúink és most majdnem kizárólag csak az Alföld felé irányúl megyénk fakivitele. Gyengébb épületfát Olasz-, Török- és Görögországba is visznek csekély mennyiségben. Szepesvármegye fakereskedése jelenleg a következő kezekben van:

1. Nyolcz fakereskedő és két város, melyek fűrészárút, épületfát és zsindelyeket visznek a piaczra.

2. Négy olyan kereskedő, kik épületfát és zsindelyt, és két kereskedő, kik faszenet állítanak elő és bocsátanak árúba.

Ezeken kívül még a következő erdőtulajdonosok is képesek évenként kisebb-nagyobb famennyiséget eladni:

1. a szepesi püspökség; 2. a gróf Csáky-féle hitbizomány; 3. a Coburg herczegféle hitbizomány; 4. Csáky László gróf; 5. a Salamon uradalmak; 6. Igló, Lőcse, Göllniczbánya, Leibitz, Béla, Olaszi, Gnezda, Podolin, Ó-Lubló, Merény városok; 7. Oszturna, Frankova, Remete községek.

Több fakereskedő czég üzletének czélszerű berendezése következtében oly helyzetben van, hogy a megrendelő építőmesternek legrövidebb idő alatt szállíthatja *a kívánt faanyagot* (fűrész árút, épületfát és zsindelyt), mely körülmény nem csak a fakereskedésnek nyújt előnyöket, hanem a sokszor igen sürgős építkezést, például nagyobb tűzesetekben temesen előmozdítja.

És ha egyrészt a fakereskedés által általában az erdők értéke emelkedik, sőt többnyire csak ennek útján értékesithetők nagy famennyiségek, másrészt ilyen faüzletek, minthogy a fának szállítása többnyire télen át, mikor a mezei munka szünetel, igen sok erőt vesz igénybe, sokszor egész vidékre valódi áldást képeznek ott, hol a mezőgazdának földje megmunkálásán kívül mellékkeresete nincsen, és vonómarháját máskülönben minden haszon nélkül kénytelen kitelelni.

De az erdő még más tekintetben is egyike a mezőgazdaságot előmozdító főtényezőknek. Rendes erdőgazdálkodás mellett nemcsak hogy különféle faválasztékokat (u. m. fűrészárút, épületfát, zsindelyt, szerszám- és tüzifát) bőven ad, hanem a szepesi marhatenyésztés, mely mai időben oly fontos, hogy e nélkül sok mezőgazdaság majdnem tönkre menne, sem gondolható erdőlegelő nélkül.

Az erdőségeknek a természet háztartásában való nagyfontosságát eléggé mutatja azon kiváló szerep, melyet a légkör és a talaj meleg-

sége és nedvessége egyensúlyának fentartásában, játszanak. Ők táplálják vízzel a patakokat és folyókat, megakadályozzák a vízmosásokat és árvizeket, rajtuk törik meg a viharok ereje, felfogják a hó- és kőgörgetegeket, a hó- és homokfuvásokat és ártalmatlanokká teszik azokat, végre előmozdítják az emberiség egészségét és fokozzák a vidékek szépségeit.

Minthogy az emberek tudatlansága, vigyázatlansága, könnyelműsége, rosz akarata vagy haszonlesése a legnagyobb károkat okozhatják az erdőben, minden művelt embernek kötelessége, körülményeihez mérten oda hatni, hogy az emberiség ezen jóltevője fontosságához mérten mindenkitől méltányoltassék, minden kártól lehetőleg kiméltessék, egyszóval addig tartassék fenn, mig a tudomány és a tapasztalat elvei szerint úgy használható ki, hogy legrövidebb idő alatt felújittassék.

S ezzel bevégzem szerény tanúlmányomat Burckhardt Henrik óhajtásával:

Éljen az erdő!

Uj adatok Szepesvármegye gombaviranyához.

A közéletben nem méltatják kellő figyelemre a gombákat. Mire valók azok? Eltekintve attól, ha némelyek közülök izletesen elkészítve néha az asztalra kerülnek, persze csak azok számára, kik megmérgezéstől nem tartanak, minden más tekintetben csak élősdieknek tartják, melyektől csak kárt és kellemetlenséget lehet várni.

A gombák szerepe a természet háztartásában.

A földmíves ki megy a mezőre, hogy ott hullámzó vetéseiben gyönyörködjék, de sajnos, arany kalász helyett elsatnyúlt gabonaszárakat talál, melyekből a legcsekélyebb érintésnél fekete finom por emelkedik. A gombák meghiúsíták szép reményeit. Ezen rozsdagombák Európa gabnaföldjein már évezredek óta otthonosak. Már a rómaiak áldozatok és körmenetek által iparkodtak a gonosz, Rubigo nevű rozsda-istennőt kiengesztelni.

A birtokos, ki nyaralóját pompásan épitteté, miután a munkásokat szerencsésen elbocsátá, örül, hogy szép nyári hajléka kényelmeit évek hosszú során át fogja élvezni. De az érgomba (házi-gomba) mint hivatlan vendég rövid idő múlva befészkeli magát nyaralójába, padlóit és ajtó-kereteit csakhamar porhányóssá teszi, és a birtokos öröme oda van.

A házi-asszony mindennel ellátja élés-kamaráját és nyugodtan várja a tél beálltát, egyszerre azonban ijedelemmel veszi észre, hogy a befőttet penész takarja, és hogy a káposzta és ugorka romlásnak indúlnak. És mind ennek oka a gomba.

De nem elég, hogy a kellemetlen vendég a pinczébe befészkelődik, hol a bort penészessé teszi, a tudós dolgozó asztalán is talál helyet, még pedig a tintatartóban, bevonúl továbbá a tehén tőgyébe és kékes színüre változtatja a fehér tejet, otthonos az még az ember testén is, sőt bizonyos körülmények között abba is betolakodik. Hányan vannak, kik nem is sejtik fogfájáskor, mennyi gomba-telep van lyukas fogaikban és nem is hinnék, ha a górcső be nem bizonyítaná.

A ragadós és fölötte veszélyes betegségeknél, milyenek a tüdővész, typhus, himlő, torok-gyík s mások, némely gombanemek fölötte nagy és félelmes szerepet játszanak.

Ha bemegyünk az erdőbe, a nedves bokrok árnyékaiban mindenféle gombára akadunk. Ilyenek: a piros színű galócza, melynek gyönyörű külseje minket nem képes annak élvezetére elcsábítani, még az oroszok példája sem képes minket arra bírni, hogy ezt a légy-irtó gombát élvezzük, mert általánosan ismert dolog, hogy ugyanazon növény különböző szélességi fok alatt különböző tulajdonokkal bír. Az említett légy-irtó galóczához hasonló mérges gombák a gonoszság és tudatlanság kezében életveszélyesekké válhatnak. Tiberius Claudius császárt neje Agrippina gomba-eledellel mérgezte meg, Nero hasonló módon több tribunt, kik nem voltak ínyére, tett el láb alól; a hirlapokban nem ritkán olvasunk gomba-mérgezésről. Nem egyszer bukkanunk növényekre, melyeknek satnya kinézése szemünkbe ötlik, ezeket közelebbről megvizsgálva azt látjuk, hogy gombáktól vannak ellepve. Még az erdei fák sincsennek kivéve, a beteges helyeken hártya-gombák mutatkoznak, melyeknek alsó részein a levélalakú lemezekről a gomba-spórák egész felhőzetei többféle színben elválnak. Ha a levegő csendes, akkor a földre bocsátkoznak és kalapalakú lenyomatott hagynak hátra. A szél körülhordja őket, és ha valamely szomszéd-fának egyik másik sebhelyére akadnak, ha például egy letört ág a fa belső szövetét feltárta, akkor a gombaspórák egy fonadékot csirádzanak, mely a törzs belsejébe leereszkedik és annak fáját elporlasztja; s pár év alatt a legerősebb fa le van győzve láthatatlan ellenségeitől, belseje elrothad és héjából rövid idő múlva kalapalakú gombák törnek elé, melyek a ragály csiráit tovább terjesztik.

A gombák mint az erjedés létrehozói.

Az előrebocsátottak nem válnak a gombáknak dicséretére. Dicséretükre mondhatjuk, hogy a kárt, melyet okoznak, nagyban felülmúlják azon előnyök, melyeket nyújtanak, sőt igen sok tekintetben jótevőknek tartandók. Ez sokak előtt ellentmondásnak fog látszani, de csak azért, mert sokan a mindennapi eseményeket legkevésbbé sem méltatják figyelemre. Az, ki jó barátai körében borozgatva jó hangulatba jön, aki sültjét savanyított ugorkával eszi, vagy jóízűen fogyasztja a sajtot, az nem is álmodik arról, hogy mindezen élvezetét a gombáknak köszönheti. Pedig csakis azoknak, mert a vegytan categorice mondja: „gomba nélkül nincs erjedés“, és erjedés nélkül nincsen szeszes-ital, nincsen kenyér és más sütemény. Képzeljük csak el, mi volna egy város regale nélkül, mi egy pék élesztő nélkül, hogy fogalmunk legyen arról, minő fontossággal bírnak a gombák még az államra is, melynek sok becses tárgyat nyujtanak a — megadóztatásra.

A természet nagy háztartásában több gombanem jótevő rendőrségnek bizonyúl be, mert ha enyhe tél után a hernyók annyira megszaporodtak, hogy az alig zöldülő fákat már májusban lekopasztották, garázdálkodásuk nem sokáig tart, mert a gomba-járvány megsemmisíti őket. Penészalakú rovar-gombák befészkelődnek a hernyó belsejébe, és miután ennek vérét és belrészét elfogyasztották, az áldozat bőrét áttörik és csirasejtjeiket oly mennyiségben szórják a levegőbe, hogy a hernyóhullák mintegy liszttel behintve lenni látszanak. Minden hernyó, melyre egy ilyen csirasejt esik, pár nap múlva meg van ölve és maga lesz aztán a ragály szaporítójává.

A górcsövi gombáknál, melyeknek működését csak tudományos kutatás útján lehet megtudni, látszólag nagyobb értékkel bírnak a nagy gombák, melyek a praktikus életben eledelül szolgálnak. Lengyel-, Cseh- és Olaszországban vannak egyes vidékek, melyeknek lakosai bizonyos évszakokban csakis gombákkal táplálkoznak. Szepesvármegyében is gyakran használjuk eledelül a gombát. A természettől rendeltetése a gombának, hogy éh-inség idején az embereket kisegítse; mivel a gombák épen nedves esztendőkben, melyekben sokszor rosz termés szokott lenni, a legnagyobb mennyiségben nőnek.

A gombák mint eledel.

Miután a gombák hasznos és káros voltát már megismertük, nem lesz talán érdeknélküli, ha azok életműködésével rövid vonásokban megismerkedünk.

A gombák életműködése.

A gombák, az úgynevezett telepnövények typusához tartoznak és mindannyian hasonlítanak egymáshoz annyiban, hogy sejtjeikben növényzöld nem található, a mely anyagnak a világosság hatása alatt a táplálkozásnál fontos szerepe van. A hol tehát a növényzöld hiányzik, ott ez az életfolyamat sem lehetséges. És így ennek az anyagnak hiányából magyarázható, hogy a gombák élősködnek, hogy mindig vagy élő lényeket lepnek meg, hogy azokból a feldolgozott tápanyag egy részét elvonják, vagy pedig oly talajon telepednek meg, melyben rothadó szerves anyag van, mert ők csak ily módon nyernek fejlődésükre alkalmas anyagokat, minőket szervezetüknél fogva készíteni képtelenek volnának.

A gombáknál épen úgy találunk különböző fejlettségüeket, mint virágos növényeink között. Csak össze kell hasonlítanunk az általánosan ismert légy-irtó galóczát, a száraz csizmán látható penészszel. A szembetűnő különbség onnét származik, hogy egyes gombák teste egy magános sejtből áll (élesztő-gomba), másoknál a gomba teste több ágat bocsátó sejtfonalat képez (penész-gombák), míg a legtökéletesebb gombáknál (kalap-gombák) számos sejtfonal, egy sajátságos növénytestet alkot, melynek kalapja és tönkje van; a kalap a tönkön ül.

A gombák testén általában két főrészt lehet megkülönböztetni, melyek közül egyiket vegetativ testnek vagy myceliumnak, a másikat

termötestnek nevezzük. A mycelium a magasabb rendű növények gyökerének felel meg, melynek hivatása, hogy az alkalmas anyagokat felvegye. A mycelium a különböző gombáknál nagyon különböző lehet. Igen gyakran találkozunk olyanokkal, melyeknél a myceliumnak egyszerű fonal alakja van; a legtöbb esetben azonban többszörösen elágazik s igen sokszor ágas vagy bolyhos csomókat, vagy bőrforma réteget képez (penész). A myceliumok gyakran egy évig is élélnek s egyszer vagy többször hozhatnak termést; e szerint megkülönböztetünk egyszer termő és többször termő gombákat.

Szinte ily különbségekkel találkozunk a telep másik fórészénél, a termötestnél is. A termötest a magasabb rendű gombáknál, mint pl. a galóczánál, kalap alakú, s a közéletben ezt nevezik gombának. Ennek alsó részén a termőrétegen képződnek azután a spórák. A gombák egy családjánál az u. n. hasas-gombáknál, hová a mi pöfetegünk és szarvas-gombánk is tartozik, a termőréteg egyes tartókba van bezárva, melyet peridium-nak neveznek.

A gombák spórái igen apró, górcső segítségével látható egy vagy több sejtű képletek. Ezekből fejlődik csírázás által a mycelium, a melyen azután a termötest keletkezik, hogy a szaporodásra szolgáló spórákat hozza létre. A spórák vagy egyenként keletkeznek, vagy nagyobb számban, úgynevezett spóra-tartókban.

Ezeknek előrebocsátása után hátra van még ezen soraim czéljáról nyilatkoznom. Néhai Kalchbrenner Károly közleményei által indíttatva, melyekben a szepesi gomba-flóra gazdagságát felderítette, figyelmemet az utolsó években ezen cryptogam osztályra is fordítottam és sikerült több rendbeli fajra akadnom, melyek az ő I.[1] és II.[2] a szepesi gombákra vonatkozó közleményeiben nem fordúlnak elő. Hogy ezen a téren még sok kutatni való van, azt maga a felejthetlen Kalchbrenner mondja II. közleménye előszavában, hol az áll: „Sok éves kutatásaim daczára, még legközelebbi tájunk gombavirányа sincs tökéletesen kiaknázva.“

A berendezésben és elnevezésben ezen munkákat követtem: *Dr. Rabenhorst,* Kryptogamenflora, Pilze von Dr. Winter. — *Fries E.* Hymenomycetes Europaei s. Epicr. syst. mycol. ed. II. — *Fuckel L.* Enumer. fungorum Nassoviae.

Megemlítem még, hogy felfedezéseim hitelesítésére több példányt a Kárpáti-Múzeum növény-gyűjteményében Poprádon tettem le. Végül kedves kötelességemnek tartom tudományos barátomnak müggenburgi Schulczer Istvánnak, az ismert magyar gomba-búvárnak, továbbá „Fungi Tridentini“ czímű munkája által világhírűvé lett Bresadola G.

[1] Math. és Természettud. Közlemények III. köt. 1863—64.
[2] Math. és Természettud. Közlemények V. köt. 1868.

abbénak és Dr. Magnus Pál berlini egyetemi tanárnak hálás köszönetemet mondani, hogy szívesek voltak műveikkel és tanácsaikkal engem támogatni.

I. Hypodermii De Bary.

A. Ustilagineae Tul. — Entyloma De Bary.

1. *Entyloma Chrysosplenii.* Schröter (Beitr. zur Biol.) Az aranyveselke (Chrysosplenium alternifolium L.) levelein, igen árnyas és nedves helyeken Goldberg-erdőben, Késmárk mellett.

B. Uredinei Tul. — Uromyces Leó.

2. *Uromyces Genistae tinctoriae.* (Pers.) Az Onobrychis sativa L. levelein, Weingrub-nevű hegyi-kertben, Lőcse mellett késő őszszel.

3. *Uromyces Erythronii.* (D. C.) flore franc II. Forma: *liliacearum.* Fehér liliom (Lilium candidum L.) élő levelein, májusban Aecidium, júniusban Uromyces alakban, szedtem a késmárki és tótfalvi kertekben (1886—87.)

4. *Uromyces Orobi.* (Pers.) Römer N. Magazin I. — Fekete lednéken (Orobus niger L.) favágásokban Oelberg-hegyen, Lőcse mellett.

5. *Uromyces Geranii.* (Pers.) Synops Plant p. 47. — Mezei gólyaorr (Geranium pratense L.) levelein, Késmárk körül nem ritka.

6. *Uromyces Poae.* Rabh (in Unio itin 1866.) — (Aecidium Ficariae Pers.) — Saláta boglárka (Ranunculus Ficaria L.) levelein, a poprádi mocsárokban, Késmárk mellett gyéren.

Puccinia Pers.

7. *Puccinia Polygonii amphibii.* Pers. (Synopsis 227.) — Vidra czikszár (Polygonum amphibium L.) levelein, Késmárk mellett.

8. *Puccinia fusca* (Relhan) Flora Cantabr. Suppl. II. — Ligeti kökörcsin (Anemone nemorosa L.) levelein, Goldsberg-erdőben N.-Eőr felé, hol tavasz kezdetén igen nagy bőségben találtam.

9. *Puccinia flosculosorum.* (Alb. et Schw.) Consp. p. 128. — A Crepis biennis L. levelein, Késmárk mellett gyéren.

10. *Puccinia Pimpinellae* (Strauss) Wett. Annal. II. p. 102. — A Pimpinella Saxifraga L. élő levelein, a görgői úton, Lőcse mellett késő őszszel.

Phragmidium Link.

11. *Phragmidium subcorticium* Schrank (in Hoppe's bot. Taschb.) Uredo és teleutospora alakban, vad- és mívelt rózsák élő levelein, Lőcse környékén nem ritka.

12. *Phragmidium acuminatum* Cooke (Handb. p. 496.) — Phragm. Fragariae D. C. — Vérfő csabair (Poterium Sanquisorba L.) gyöklevelein, Jeruzsálem-hegyen, Késmárk mellett.

13. *Phragmidium Rubi.* (Pers.) Dispos. p. 38. — Hamvas-szeder. (Rubus caesius L.) levelein, teleutospóra alakban, a lőcsei lövészkertben.

14. *Phragmidium Rubi Idaei.* Pers. (Observ. myc. II. p. 24. — Málna-szeder (Rubus Idaeus L.) levelein, a késmárki kertekben, augusztus havában.

Gymnosporangium D. C.

15. *Gymnosporangium juniperinum.* Linné (Spec. plant. p. 1625.) Veres-berekenyefa (Sorbus Aucuparia L.) levelein, mint Aecidium, az egész megye területén.

Cronartium Fries.

16. *Cronartium flaccidum* (Alb. et Schw.) Conspect. p. 31. — Bazsal-rózsa (Paeonia officinalis L.) levelein, a lőcsei kertekben igen gyakori.

Melampsora Cast.

17. *Melampsora Goeppertiana.* (Kühn) in Hedwigia 1869. — Találtam erdei-fenyő (Pinus silvestris L.) levelein, Goldsberg-erdőben, júniusban.

18. *Melampsora Epilobii.* Pers. (Synops p. 219. = Uredo Epilobii D. C. — A fűzike (Epilobium hirsutum L.) leveleinek alsó oldalán, Késmárk mellett, október havában.

19. *Melampsora salicina* Lév. (Annal. sc. nat. 1864. VIII.) — Forma nova: *salicis pentandrae.* — Babér-fűzfa levelein, Leibicz mellett.

Coleosporium Lév.

20. *Coleosporium Euphrasiae* Schum. (Enum Plant. Saël. II. p. 230.) — A kakas-czímer (Rhinanthus Crista galli L.) élő levelein, Jeruzsálem-hegyen, Késmárk mellett, gyéren.

Aecidium. Pers.

21. *Aecidium Leucanthemi.* D. C. (Flore franc. VI. p. 94.) — Ökörszem aranyvirág (Chrysanthemum Leucanthemum L.) gyöklevelein, a katonai gyakorló-téren, Késmárkon.

22. *Aecidium penicillatum.* Müll. (Flora danica I. p. 839.) — Forma nova: *Cydoniae.* — Birsalma (Cydonia vulgaris P.) levelein, a városi kertben Lőcsén.

23. *Aecidium Aconiti Napelli.* D. C. (Flore franc. VI. p. 97.) — Szedtem sisakvirág (Aconitum Napellus L.) és magas szarkaláb (Delphinium elatum L.) levelein, a Magas-Tátrán (Rother Lehm), 1886. augusztus hó 3-án.

24. *Aecidium crassum.* Pers. (Icon. et Descript. II. p. 27.) — Puccinia coronata. Corda. — Kutya benge (Rhamnus Frangula L.) levelein, a rokuszi mocsáros réteken, majdnem minden évben július havában.

25. *Aecidium Salviae.* Unger. (Einfl. d. Bodens. p. 218.) — Puccinia obtusa. Schröter. (Brand und Rostpilze Schlesiens p. 13.) — Találtam gyűrűs zsálya (Salvia verticillata L.) szárain és levelein, Schlossberg-hegyen Késmárk mellett, júniusban.

26. *Aecidium Thesii.* Desv. (Journ. bot. II. p. 311.) — Puccinia Thesii. Chaill. — Thesium montanum-on Ehrh. Jeruzsálem-hegyen Késmárk mellett igen gyakori.

27. *Aecidium Asperifolii.* Pers. (Observ. I. p. 97.) — Puccinia Rubigo vera (D. C.) — Lycopsis arvensis L. levelein, vetésekben, Késmárk környékén.

28. *Aecidium Cirsii.* D. C. — Puccinia Cirsii Lasch (in Rabh. Fung. europ. Nr. 89.) — Tavi bárcson (Cirsium palustre Scop.), a rokuszi turfás réteken, júliusban.

Caeoma. Tul.

29. *Caeoma Saxifragae.* Strauss. (Wett. Annal. II. p. 87.) — Mohképű kötör (Saxifraga muscoides Wulf) gyöklevelein, a Magas-Tátrán, Zöld-tó mellett, augusztus havában.

Chrysomyxa. Ung.

30. *Chrysomyxa pirolatum.* Körnicke (in Hedwigia 1877. p. 28.) Kereklevelű körtike (Pyrola rotundifolia L.) levelein, Goldsberg-erdőben, Késmárk mellett.

Uredo. Pers.

31. *Uredo Symphyti.* D. C. (Encyclop VIII. p. 232.) — Késmárk környékén, hol a fekete nadálytő (Symphytum officinale L.) levelei alsó oldalát egészen ellepi.

32. *Uredo Trifolii.* Alb. et Schw. (Consp. p. 122.) — Aecidium alakban hegyi lóhere (Trifolium montanum L.) élő levelein, Jeruzsálem-hegyen Késmárk mellett, némely évben igen gyakori.

II. Phycomycetes De Bary.

A. Peronosporeae De Bary. — Peronospora Corda.

33. *Peronospora pusilla.* (Ung.) De Bary Annal. sc. natural. IV. Conidium alakban, mezei gólyaorr (Geranium pratense L.) levelein, Késmárk környékén.

Cystopus. Lév.

34. *Cystopus candidus* Lév. (Orb. Diction tom. XII.) — Találtam: Pásztortársokán (Thlaspi arvense L.) és orvosi zsombor (Sisymbrium officinale) levelein, Késmárk mellett.

B. Chytridiaceae De Bary. — Synchytrium De Bary et Wor.

35. *Synchytrium Anemones.* Woron Bot. Zeit. XXVI. — Ligeti kökörcsin (Anemone nemorosa L.) levelein, Goldsberg-erdőben, tavasz kezdetén, ritka.

III. Ascomycetes De Bary.

A. Perisporiaceae. Fr. — Microsphaera. Lév.

36. *Microsphaera Astragali.* (D. C.) Erysiphe Astragali (D. C.) Bres. in litt. — Astragalus glyciphyllos L. leve-lein, a lőcsei erdőkben ősz felé igen gyakori.

Phyllactinia. Lév.

37. *Phyllactinia suffulta* Rebent (flor. Neom. p. 360.) — Gyertyán- és mogyorófa (Carpinus Betulus, Corylus Avellana L.) élő levelein, Mária-hegyen Lőcse mellett, késő őszszel.

B. Pyrenomycetes. Fr. — Phyllachora Nitsckke.

38. *Phyllachora Ulmi* Fuck. (Symb. p. 218.) = Dothidella Ulmi (Duv.) — Parafás szilfa (Ulmus suberosa Ehrh.) élő levelein, a Jony-féle ligetben, Leibicz mellett néha gyakori.

Nectria. Fr.

39. *Nectria punicea.* Kunze és Schmidt (Mycol. Hefte I. p. 61.) — A Padus vulgaris Host ágak kérgein Goldsberg-erdőben, Késmárk mellett.

Diatrypella de Not.

40. *Diatrypella quercina.* Nitsckke Pyr. germ. I. p. 71. — Kiszáradt tölgyfa-ágak kérgén, Röhrgrund-erdőben Lőcse mellett.

Valsa. Fr.

41. *Valsa salicina.* Pers. (Obser. I. p. 64.) — Többféle fűzfák száraz ágain, Lőcse körül gyakori.

Diaporthe Nitsckke.

42. *Diaporthe conjuncta* Nees. (Syst. p. 350.) — Száraz mogyorógalyakon, a leibiczi kénfürdő mellett.

Karstenula Sacc.

43. *Karstenula varians* (Hazsl.) (Sacc. Sylloge II. p. 241.) = Cucurbitaria varians. Hazsl. — A Lycium barbarum L. kiszáradt ágain, Lőcse környékén mindenütt gyakori.

Berlesiella Sacc.

44. *Berlesiella nigerrima* (Blox) Sacc. in Revue Mycol. Jan. 1888. = Cucurbitaria nigerrima Sacc. — Ezen ritka fajt, mely eddig csak Angolországban találtatott, fölfedeztem mint élősdit Eutypella Padi fölött száraz zelnicze vesszőkön, Késmárk mellett.

Fuckelia Nke.

45. *Fuckelia Ribis.* Bon. Cenangium Ribis Fr. társaságában száraz ribiszke ágakon, a Pfannschmidt-féle méhesben, Lőcse mellett.

Hercospora Tul.

46. *Hercospora Tiliae* Pers. (Disposit. p. 3.) — Lehullott hársfaágak kérgén, Lőcse körül.

Physalospora Niessl.

47. *Physalospora gregaria.* Sacc. (Michelia I. p. 329.) — Megtagyott vékony fűzfa-vesszőkön, a lőcsei patak mellett.

Mamiana. Ces. et de Not.

48. *Mamiana fimbriata.* Pers. (Observ. p. 70.) — Gyertyánta (Carpinus Betulus L.) zöld levelein, Röhrgrund-erdőben, Lőcse mellett, késő őszszel.

C. Discomycetes. Fr. — Trochila Fr.

49. *Trochila Saniculae* (Niessl sub Pseudopeziza) Rehm. — Az Astrantia major L. levelein, a szepesi erdők magasabb fekvésű vágásaiban nem ritka.

D. Protosporeae Ascomycetum. — Cytospora Ehrenb.

50. *Cytospora Greschikii.* Bres. nova spec. in litt. — Stromata uni-plurilocularia, conico truncata, gregaria subcutanea, atro-griseo, disco circulari erumpente albo, ostiolo centrali nigro, subprominente, sporulae cylindraceae, curvulae, hyalinae, 8×2, basidiis strato furcatis suffultae. — Cytosporae niveae proxima.

Találtam a Tamarix germanica L. levágott ágain, Coniothyrium caespitulosum Sacc. társaságában, Leibicz mellett, 1886. őszszel.

Ascochyta. Lib.

51. *Ascochyta Filiae.* (Rbh.) — Hársfa hervadó és lehulló levelein, igen gyakori őszszel egész Szepességen.

Septoria Fr.

52. *Septoria pallens.* Sacc. (Syll. fung. II.) — Szedtem erdei cseresnye (Cerasophora dulcis. Fl.) zöld levelein, Röhrgrund-erdőben, Lőcse mellett, őszszel.

Phyllosticta. Pers.

53. *Phyllosticta quernea* Thüm. (Mycoth. univ.) — Hervadozó tölgyfaleveleken, a lőcsei erdőkben, ősz felé.

Oidium Link.

54. *Oidium erysiphoides.* Fr. f. Umbelliferarum. — A Heracleum Spondylium L. levelein, az egész megye területén.

55. *Oidium leucoconium* Desm. — Remontant rózsák levelein, a lőcsei kertekben, őszszel.

Helminthosporium. Link.

56. *Helminthosporium Tiliae.* Fr. — Rothadó hársfa-ágakon. Lőcse környékén.

Ramularia Ung.

57. *Ramularia monticola* Speg. (in Syll. Hyph. p. 230.) — Találtam moldvai sisakvirág (Aconitum moldavicum Haqu.) levelein, Langenwald-erdőben, Késmárk mellett, minden évben június havában.

Ramulariánk az olaszországi példányoktól, (mely az Aconitum Napellust az ottani havasokon ellepi) annyiban tér el, hogy conidiumai 40, míg az olaszországiak csak 25×2½ érnek el.

58. *Ramularia Ajugae* (Niessl) Sacc. Syll. Hyph. — Az Ajuga pyramidalis L.) levelein, Schlossberg-hegyen, Késmárk mellett.

IV. Basidiomycetes. De Bary.

A. Hymenomycetes. Fr. — Phlebia Fr.

59. *Phlebia merismoides* Fries (Systema I. p. 427.) — Egy rothadó nyírfa-tuskón, Prangersberg-erdőben Leibicz mellett, csak egyszer észleltem.

Trametes. Fr.

60. *Trametes hispida* Bagl. Polyporus vulpinus Kalchbr. non Fries tab. 37. — Fiatal példányban fűzfa-tuskókon, paradicsom-fürdő mellett, (Késmárk) ritka.

Polyporus Mich.

61. *Polyporus floccosus* Fries (Hymen. p. 572.) — Redves körtefakérgén, a késmárki kertekben.

62. *Polyporus conchatus* Pers. (Observ. I. p. 24.) — Találtam mogyoró- és kecske-fűzfa törzsökön s ágakon Leibicz és Lőcse környékén.

63. *Polyporus xanthus.* Fries (Observ. I. p. 128.) — Egy rothadó híd gerendáin, Kienwald-erdőben Lőcse mellett.

Fistulina Bull.

64. *Fistulina hepatica* (Huds). Flor. angl. p. 625. Vén tölgyek kérgén, Spitzenberg-erdő alján Leibicz mellett, de nem minden évben.

Lenzites Fr.

65. *Lenzites tricolor* (Bull.) Champign. tab. 541. — Nyárfa és más lombfa lehullott ágain, N.-Rehberg-erdőben, Lőcse mellett.

Trogia Fr.

66 *Trogia crispa* Pers. (Icon. et descript. p. 32.) — Egy zelnicefa élő kérgén, a lőcsei sodrony-gyár közelében.

Corticium. Pers.

67. *Corticium cinnamomeum* Pers. (Mycol. I. p. 141.) — Redves mogyoró-ágakon, Grellnsäufen-erdőben, Leibicz mellett.

68. *Corticium nudum* Fr. (Epicr. p. 564.) var. *citrinum* (Pers.) — Levágott fenyők kérgén, árnyas fenyvesekben Reissenberg-erdőben, Leibicz mellett.

Stereum Pers.

69. *Stereum Coryli* Pers. (Observ. I. p. 35.) — Mogyoró-tuskókon, Strompfbüschchen nevű ligetben, Lőcse mellett.

70. *Stereum vorticosum.* Fries. (Hymen. europ.) — Rothadó nyírfatuskókon Kienberg-erdőben, Leibicz mellett.

71. *Stereum spadiceum* Pers. (Synops. p. 568.) Forma: resupinata. Lehullott gyertyánfa galyakon, Mária hegyen, Lőcse mellett.

B. Tremellini Fr. — Auricularia Bull.

72. *Auricularia Lévellei.* Quel. (Champ. du Jura et d. Vosges.) = Cyphella ampla Lév. — Lőcsén a Probstner-park melletti fűzfák lehullott ágain, november havában.

Hófehérke.

(Gnaphalium Leontopodium Sep.)

— Füvészeti legenda. —

A télkirály birodalma nem szorítkozik csupán a sarkvidékekre; várai, melyeket mi hegységnek nevezünk, a földfelület egyéb részein is emelkednek a felhők felé.

Ellenségeskedése a nyárkirálylyal ép oly általánosan ismert, mint ismeretesek váltakozó győzelmeik és veszteségeik.

A tudósok tudni vélik, hogy az előbbi végre teljesen és örökre le fogja győzni az utóbbit és az egész földet jeges jogara alá hajtja.

De ne arról legyen itt szó, hanem egy, a hegyi-tündér, a télkirály egyik leányának életéből vett eseményről.

A hegyeken azelőtt nem voltak virágok. Egyszer a tündér felhőkbe nyúló várából lenézett a mély völgybe; ép oly időben történt ez, mikor atyja, a tavasz-királyfi által üldöztetve, kénytelen volt lépésről-lépésre hátrálni. Atyja ezen vesztesége elszomorította szívét; — de mi történt? . . . A hová a tavasz-királyfi lépett hadával, mindenütt ezer meg ezer virág tűnt elő kimondhatatlan szín és alakpompában. Ezen látvány hatása alatt a tündér elfelejtette minden keservét.

„Oh atyám! — kiálta epedve és esdekelve — ha ezen virágok közül csak egyetlen egy díszítené várfalainkat, fél királyságunkat oda adnám érte.“

„Esztelen kívánság! — mormogá jégszakállába a király. — A virágok ellenségünk győzelem-zászlai és te magad akarnád ezeket feltűzni falainkra?“

„Miért ne? — természetesen mint a győzelem jelvényeit“ — viszonzá a tündér.

„A fagyúrfi azt nem tűrné; ő, mint jól tudod, minden virágot, mely hatalmunkba esik, letarol fagyos leheletével“ — mondá jegesen a király és eltávozott.

A tündér gondolatokba mélyedt. Azon gondolkozott, miképen tehetne szert virágokra és hogyan tehetné ártalmatlanná a fagyúrfi leheletét?

Hogy miképen tehetne szert virágokra? Nincs könnyebb dolog annál; már megtörtént a nélkül, hogy tudomása lett volna róla. A tavasz-királyfi nem csak meghallotta a párbeszédet, hanem meg is látta közelről a tündért, és szépsége annyira elbájolta őt, hogy kész lett volna a legnemesebb virágokat lábaihoz letenni. Azonban a virágok ez időben a legtökéletesebb szabadságban éltek; még a kert- és szobarabság sem volt előttük ismeretes, — és a tavasz-királyfi előtt alattvalóinak jogai szentek és sértetlenek voltak; azért elhatározta magát felhívni a virágokat, melyik volna közülök hajlandó önkéntesen átköltözni a hegyi-tündér birodalmába. — De a legfényesebb igéretek daczára — a halhatatlanságot biztosította az illetőknek — egyetlen egy sem akarta régi otthonát elhagyni.

Nagyok a szerelem kínjai! és a tavasz-királyfi szerette a tündért, ki őt elbájolta szépségével. Szerelmi bánatában elhanyagolta nem egy fontos kötelességét és a kárörvendő fagy sok pusztítást vitt végbe.

Midőn egyszer az erdő zúgása és a virágok illata elaltatták őt, feje oly közel érintkezésbe jött egy virágocskával, hogy ez meghallhatta minden gondolatát, és ezek annyira meghatották a virágocskát, hogy elhatározta magát a királyfi szerelmének feláldozni. Felébredésekor közölte vele elhatározását. A szerelem istene által kísérve lépett a királyfi a tündér elé, ki őt a legszeretetreméltóbban fogadta. Kimondhatatlan nagy volt a tündér öröme a virágocska fölött. Hogy azonban azt a fagyúrfi és a vén hidegség-néni boszúja ellen megvédje, finom és puha ködmönöcskét készített neki, melyet az mai napig visel, és melynek szép fehér színéről nyerte „hófehérke“ nevét.

A zord télkirálynak ezen szerelem nincsen ínyére és minden évben leűzi a tavasz-királyfit a hegyekről; de mit használ? a királyfi hű marad esküjéhez és évenkint visszatér.

Midőn a virágok közt elterjedt a hír, hogy az azelőtt oly közönséges gyopár oly finom ködmönöcskét kapott és hogy az örök szerelem jelképévé, sőt halhatatlanná — immortelli — vált, akkor sokan siettek fel a hegyi-tündér birodalmába, úgy, hogy most annak a legszebb virágos-kertje van.

Ki tudná most meghatározni, vajjon ezen virágok a tavasz-királyfi vagy a hegyi-tündér győzelem-jelvényei-e?

Szepesvármegye vadászati viszonyai.

Szepesvármegye vadászati viszonyairól általában.

Szepesvármegye földrajzi és állattani viszonyainál fogva úgyszólván hivatva volna arra, hogy vadbőségéről híres hazánknak legelső megyéivel nem csak a vadfajok változatossága, de azok mennyisége tekintetében is versenyezhessen. Lomb és tűlevelű terjedelmes erdőkkel váltakozó dús növényzetű fensíkok és erdei rétek, szorgalommal mívelt termő-földek és kaszálók, vízi erektől átszelt kies völgyek és hatalmas hegylánczok, havasok és ősrengetegek oly változatos és a vádállományra kedvező talaj-viszonyokat képeznek, melyek bőségesen biztosítják a legkülönfélébb vadfajok létfeltételeit és szaporodását. Ha ennek daczára vadászati viszonyaink korántsem nevezhetők ideálisoknak, és különösen a kis vadra való vadászatunk nagyon messze áll, nem csak a nagy gonddal ápolt más megyebeli nagy uradalmak, de még a szakszerű gondozást egészen nélkülöző alföldi községi vadász-területek lelövési eredményeitől, ennek okai több kedvezőtlen körülmény találkozásában keresendők.

Kis vadászatunk jelentéktelen voltának egyik fő oka: a megyebeli földbirtoknak szerfeletti eldaraboltsága és nagy uradalmaknak hiánya. A vadállomány tenyésztése, szaporítása és megvédése a nagy birtokosoknak inkább áll hatalmában és módjában, mint a kis birtokosnak, ki másoktól jobban függ és vagyonának korlátolt voltánál fogva arra van utalva, hogy földbirtokából lehető nagy hasznot húzzon. A kikerekített nagy uradalmakban tehát rendeszerint virágzó a vadászat, míg ott, hol a földterület sok birtokos között oszlik meg, tapasztalás szerint csekély a vadállomány. Szepesvármegyében a szepesi püspöki uradalmon és a gr. Csáky Antal Vincze-féle hitbizományi javakon kívül, oly nagyobb terjedelmű földbirtokok, melyek az alföldi és dunántúli mértföldekre terjedő nagy dominiumokkal összehasonlíthatók volnának, nem léteznek, de az említett uradalmak sem képeznek egy összefüggő birtoktestet, hanem több község határában

vannak elszórva, és erdőterületükhöz viszonyított csekély mezei dülőkkel bírnak.

A kisebb vad hiányának okai.

Egy második akadálya kis vadászatunk felvirágzásának abban rejlik, hogy a hasznos vad tenyésztésére és a kártékony vad kiirtására — kevés kivétellel — majdnem semmi gond sem fordíttatik. A megyebeli vadász-területek legnagyobb részénél ugyanis a kibérlési rendszer szokásos, és pedig három, ritkábban hat évi időre. A vadászat bérlője tehát, bérleti szerződésének rövid voltánál fogva, legtöbb esetben nem érzi magát ösztönözve a hasznos vadra való vadászati szenvedélyének korlátozására, vagy épen a vadállomány emelését czélzó pénzbeli beruházások koczkáztatására, sőt ellenkezőleg többnyire oda fordítja igyekezetét, hogy a községenkénti 5—10 frtnyi évi haszonbér fejében, az amúgy is gyér hasznos vadból lehető legtöbbet lőjön, míg a kártékony vad pusztítására semmi gondot nem fordít, és a kötelességteljesítés édes érzetében nagyon meg van magával elégedve, ha vadászat közben véletlenül egy rókát vagy ragadozó madarat elejtenie sikerül. Természetes dolog tehát, hogy ily vadászati rendszer mellett a vadállomány nem szaporodhatik, és ha hozzá veszszük még a mezőgazdasággal foglalkozó lakosságunk azon bevett rosz szokását, hogy a mezei munkához rendesen kiviszi magával házi kutyáját, mely naphosszant kóborol a mezőn és ott — különösen tavaszkor — kénye-kedve szerint irtja a nyúlfiokákat fogoly- és fürj-fészkeket, ha továbbá megemlítjük még a nyájőrző nagy kuvaszokat, melyek kora tavasztól késő őszig az előírt koloncz nélkül, vagy annak báli nyakravaló vékonyságú paródiájával nyugtalanítják a vadász-területet, és a felhajtott nyulat vagy őzet úgy űzik, akár a legjobb kopó, és ha végre számba veszszük még irgalmatlan kemény és majdnem egy fél évig tartó telünknek a vadállományban okozott nagy mérvü pusztításait, valóban nem csoda, hogy kis vadállományunk a megye legnagyobb részében oly feltünően csekély, és hogy léteznek vadász-területeink, melyeken a nyúl és fogoly egészen kipusztult vagy a legnagyobb természettudományi ritkaságokhoz tartozik.

Eme szánandó vadászati állapotok idővel csak akkor javúlnának, ha a megyebeli községek vadászataikat legalább is tizenkét évre és csak oly bérlőknek adnák bérbe, kik vagyoni és társadalmi állásuknál fogva kellő biztositékot nyújtanának nem csak arra nézve, hogy a vadászatot szigorúan a törvény korlátain belől fogják gyakorolni, hanem arra nézve is, hogy a vadállomány szaporitására és gondozására áldozatokat hozni tudnak és akarnak.

Örvendetes jelenség e téren, hogy megyénk legtöbb városában u. m.: Lőcsén, Késmárkon, Iglón, Bélán, Lublón, Leibiczon, Poprádon, Szepes-Váralján, Szepes-Olaszban, Göllniczbányán, Merényben stb.

A városi vadász-társaságok.

rendes alapszabályokkal bíró vadász-társaságok alakultak, melyek kisebb-nagyobb eredménynyel már évek óta fáradoznak rendezettebb vadászati viszonyok létesítésén. Ezen városi vadász-társaságok sorában kiváló helyet foglal el a lőcsei vadász-társaság, mely vadállományának emelésére nagyon utánzásra méltó intézkedéseket tesz, a mennyiben 34,000 holdnyi vadász-területének évenként felváltva egy hatodrészét tilalom alá helyezi, a ragadozókat török- és csapóvasakkal írtja, a hasznos vadat pedig nem csak a tilalmi idő kiterjesztése és tenyész-anyagnak — nyulak, foglyok — beszerzése által szaporítani igyekszik, de annak télen át való etetéséről is gondoskodik. Hogy ilyen következetes vadkímélés és gondozás mellett mily szép eredményeket lehet elérni, mutatja azon példa: hogy míg 1875-ben már csak egyetlen egy öztehén létezett az egész lőcsei vadász-területen, mostani őzállománya csupán az által, hogy a vadász-társaság az öztehenek lövését 15 frtnyi pénzbírság mellett egészen és mindenkorra eltiltotta, legalább is 150 dbra felszaporodott, miből évenkint 15—20 őzbak kerül terítékre.

A délszepesi vadász-védegylet működése.

Az említett vadász-társaságok által bérelt vadász-területeken kívül, rendezett vadászati viszonyokat találunk még a vadóvás és a vadászat szakszerű gyakorlása tekintetében a szepesi püspökség-, a gr. Csáky család-, a herczeg Koburg- és herczeg Hohenlohe tulajdonához tartozó uradalmakban, nem különben némely kisebb földbirtokos vadász-területein is. De különösen elismerést érdemel e tekintetben az 1886-ik évben alakúlt délszepesi vadász-védegylet, mely magában foglalva a Lőcse, Szepes-Váralja és a Hernád-folyó közti mintegy 25,000 holdnyi területet, azon a kártékony vad kiirtását, a hasznos vad tenyésztését és szaporítását, és a vadászatnak szigorúan szakszerű üzését tűzte ki czéljául. Ezen czél elérésére az egyesület minden tagja, akár saját, akár bérelt vadász-területe után holdankint 5 krnyi évi járulékot fizet az egyesületi pénztárba, melyből az egyesületi fővadász és a felügyelő vadász személyzet fizetése, valamint a kártékony vadakra kitűzött lövés-díjak fedeztetnek, a fenmaradó összeg pedig tenyész-vad beszerzésére fordíttatik. Az egyesület már fennállásának első évében 782 szárnyas és négylábú ragadozót pusztított el, ezekért lövés-díjak czímén 226 frtot fizetett, hasznos vad beszerzésére pedig évenkint mintegy 400 frtot fordít. Ily nagymérvű áldozatkészség és a vadállomány emelésére irányuló ily szakszerű gondozás mellett a délszepesi vadász-védegylet bizonyára már rövid idő múlva élvezni fogja áldozatkészségének gyümölcseit, egy oly kis vadállomány létesítése által, mely megyénkben páratlanúl fog állani és közönségünket kézzelfoghatólag meg fogja arról győzni, hogy a vadászat nem csupán nagyúri sport, de szakszerűen kezelve fontos nemzetgazdasági tényezővé is válik.

Áttérve a vadászatnak megyénkben szokásos különféle módjaira, annak előrebocsátása mellett, hogy a vadászat módja az egyes vadfajokhoz képest változik, — itt általánosan csak azt jegyzem meg, hogy mezőn a vizslával, erdőben a kopókkal való vadászat leginkább szokásos, és különösen ez utóbbi örvend megyénkben a legnagyobb kedveltségnek. Vadász-köreinket a kopó-vadászatra utalják nem csak megyénk terep-viszonyai, az egymással összefüggő, hegyen-völgyön elterülő nagy erdőségek, melyek többnyire gyér vadállományukkal egyaránt bizonytalanná és költségessé teszik a hajtó-vadászatot, hanem a régi időkből átöröklött vadász-szokások hagyományai és a vadászat ezen nemében rejlő romantika varázsa is. Mi, szepesi vadászok nem járulhatunk szavazatunkkal a kopó-vadászat felett újabb időben kimondott anathémához, és a vadászat ezen módját — feltéve, hogy a kopók a tilalmi időben szigorúan elzáratnak a vadászterületről — speciális viszonyainknál fogva nem tartjuk a sportszerű vadászati módok közül kiküszöbölendőnek. Ám törjön pálczát a kopók felett, a ki vadászati élvezetét a vadnak száz- és ezrenkénti kényelmes lemészárlásában keresi, a mi élvezetünk az ős anyatermészettel való közvetlen érintkezésben és az abból merített korlátlan szabadság érzetében, a vad életmódjának és szokásainak figyelmes tanúlmányozásában, és az így szerzett ismeretek segítségével való elejtésében összpontosúl. Ezt pedig ott, a hol a vad tömeges tenyésztése folytán már a házi-állat jellegét vette fel, hol óriási tömegekben tereltetik hajtók által a vadász-láncz felé, mely vezényszóra, minden fáradság és izgalom nélkül, úgyszólván gépiesen végzi az öldöklés véres munkáját, nem találjuk fel. Azért a hajtó-vadászatot nem kedveljük, és legfeljebb ott alkalmazzuk, hol a terep-viszonyoknál fogva kopót nem használhatunk, mint pl. a zerge-vadászatnál, vagy pedig a vad ritkább fajánál fogva, mint pl. medve- és vad-disznónál, erre idomított kopók felett nem rendelkezünk, bár ilyenek létében a vadászat mindig biztosabb és érdekesebb, mint a hajtó-vadászat. A kopó-vadászat mellett megyénk némely vidékén csak ujabb időben kezd lábra kapni a tacskókkal való vadászat, melynek azonban nálunk a téli nagy havak és a rövidlábú tacskóknak abban való hasznavehetetlensége miatt alig lesz jövője. A vizsla-vadászatot a mezőn és erdőben különösen szalonkákra szintén nagy kedvteléssel üzzük, nemkülönben gyakoroljuk a ragadozó vadnak, rókáknak, farkasoknak les-kunyhókból való elejtését, míg a hajtó-vadászat, a cserkészet és a hasznos vadra való lesben állás ritkábban talál alkalmazást. A tátraaljai síkságon 2—3 évtized előtt még agarászattal is tétetett nem egészen eredmény nélküli kísérlet, de a vadászat ezen neme a terepviszonyok alkalmatlan voltánál fogva nálunk nem bírt meghonosodni.

A vadászat módjai.

A megyénkben előfordúló vadfajok a következők és pedig:

A Szepesvármegyében előforduló vadfajok.

Hasznos vadak: szarvas, őz, zerge, vad-disznó, mezei-nyúl, siketfajd, nyírfajd, császár-madár, fáczán, fogoly, fürj, haris, vad-lúd, vad-kacsa, szárcsa, erdei- és vízi-szalonka, vad-galamb, fenyves- és lép-rigó.

Kártékony vadak: medve, hiúz, farkas, vad-macska, borz, vidra, róka, nyest, görény, menyét, sas és keselyű, sólyom, kánya, ölyv, vércse, bagoly, varjú és szarka.

Szarvas.

A hasznos vadak között első helyet elfoglaló fővad a *szarvas*, megyénkben még 200 év előtt gyakori lehetett; legalább erre engednek következtetni a 17-ik századbeli lőcsei krónikásnak azon ismételt panaszai, hogy a szarvasok a lőcsei határbeli mezei vetésekben és ültetvényekben nagy károkat okoztak. A szarvas azóta mint szabadban előforduló vad megyénkből egészen kipusztult, újabban azonban 1880 óta Hohenlohe herczeg javorinai vadas-kertjében sikerrel tenyésztetik. A 3000 holdnyi vadas-kert rőtvadállománya 300—400 dbra, évi szaporodása 60 dbra tehető.

Az őz-, zerge- és sörtevad azon három vadfaj, mely megyénkben az utolsó 10—15 év óta a legnagyobb szaporodást mutatja.

Őz.

Az *őzvad* feltűnő szaporodását az 1872-iki és 1883-ki vadászati törvények tilalmi intézkedéseinek és azon óvási rendszabályoknak vélem tulajdonítani, melyekben e kedves vadat a megyebeli nagyobb földbirtokosok és vadásztársaságok kiváló előszeretettel részesítik. Az elért kedvező eredményt nagyban előmozdította az 1879-ik évi erdőtörvény azon intézkedése is, mely a 15 éven alóli erdőt a legeltetés alól kivonta és ez által az őzvadnak mindenütt csendes és háborítatlan állomás-helyeket biztosított. Az őzvad kisebb-nagyobb számban el van terjedve a megye egész területén, de sehol sincsen oly gazdag őzállomány, mint a szepesi püspökség schávniki uradalmának tepliczi erdőgondnokságában, melynek állandó létszáma — az uradalmi erdész állítása szerint — a 800 dbot meghaladja. A tepliczi őz-vadászatok jó hírneve már e megye határán túl is el van terjedve, és mindazokra nézve, kik e vadászatokban résztvenni szerencsések voltak, a maga nemében páratlan és felejthetlen kedves vadász-emléket képeznek. E vadászatok a szepesi püspök úr ő excellentiája által valódi nagyúri munificentiával évenként egyszer adatnak, 3—4 napig tartanak, és a megyebeli vadász-körök elite-jéből 25—30 vendéget egyesítenek. Az 1885-iki teríték 36 öz-, egy medve-, egy vadkan-, egy vad-macska-, egy róka- és egy nyúlból állott; 1886-ban kolerajárvány miatt elmaradt; 1887-ben pedig a rosz időjárás miatt csekély eredményű volt a vadászat. Vadász szempontból csupán azon körülmény sajnálandó, hogy a tepliczi őz-vadászatok rendesen télen tartatnak, mikor az őzbak agancs-díszét — a szerencsés vadász eme legkedvesebb diadal-jelvényét — már elvetette, és

mikor zord telünk előre nem látható szeszélyei, még oly páratlan őzállomány mellett is majdnem egészen meghiúsíthatják — mint az 1887-ben történt — a vadászat eredményét.

Az egész megyében elejtett őzek száma az alább közölt kimutatás szerint 1884-ben 314 dbot, 1886-ban 426 dbot tett; tekintettel azonban arra, hogy ezen kimutatások nem teljesek és a megyebeli vadász-területeknek csak 45%, illetve 56%-át tüntetik fel, az őzvadbeli évi elejtést bátran vélem legalább is 600 dbra tehetni.

Zerge.

A *zergevad*, Magas-Tátránk e büszkesége, még 15 év előtt az akkori rendezetlen vadászati viszonyok és a nagyon lábrakapott orvvadászat folytán már annyira meggyérült, hogy majdnem teljes kipusztulásától kellett tartani. E nemes fővad megmaradásáért és mai örvendetes elszaporodásáért nagy hálával tartozunk az 1873-ik évben megalakult „Magyarországi Kárpátegyesület"-nek, mely nem csak erkölcsi tekintélyét és befolyását érvényesítette e vadfaj megmentése és kímélése érdekében, hanem gyakorlatilag is hozzá járult ezen czélhoz az által, hogy a leghírhedtebb vadorzókat részint mint hegyikalauzokat fogadta szolgálatába, részint azoknak erdő-kerülői és vadőrzői minőségben az érdekelt vadász-birtokosok szolgálatába való felvételét ajánlotta, mi által az orvvadászat a Magas-Tátrában majdnem egészen megszünt. Tapasztalt zerge-vadászok mint Blásy Ede és Dr. Szontagh Miklós igen tisztelt barátaim a Magas-Tátra jelenlegi zergeállományát — beleértve a Csorbai-tó és Kriván körüli nagyon gazdag, de már Liptómegyéhez tartozó zerge-területeket is — körülbelől 800—1000 dbra vélik tehetni, melyekből a Magas-Tátra éjszaki lejtőjére — javorinai uradalom — mintegy 300—400 db, a többi a déli oldalra esnék. Az évi lelövés az egész Tátrában átlag húsz darabot nem halad felül, melynek legalább is fele Szentiványi József úrnak a Csorbai-tó melletti kitűnő területére számítható. A Tátra szepesmegyei részében, a javorinai uradalmon kívül legszebb zergeállománynyal bír Máriássy Ferencz úrnak a Menguszfalvi-völgyben fekvő vadász-területe, de nevezetes még Dr. Szontagh Miklós úrnak a Gerlachfalvi- és Nagy-Szalóki-csúcsra kiterjedő bérelt zerge-vadászata is, míg a késmárki és bélai vadász-társaságoknak a Lomniczi-csúcsnál kezdődő és keletre kiterjedő területei zergékben kevésbbé gazdagok, mert ottan a legelő-marha által inkább nyugtalaníttatnak. — A zerge-vadászat többnyire hajtókkal gyakoroltatik. A cserkészet, mely kiváló testi rugékonyságot, szédüléstől mentes főt, hatalmas tüdőt és aczél-izmokat követel, csak kevés hivatott vadásznak képezi minden más vadászati élvezetet messze felülmúló kedves vadászati módját.

Sörtevad.

A *sörtevad* megyénk legújabb vadfaja. 1872-ben tűnt fel először megyénk déli részein, a hová Abauj- és Sárosvármegyékből vándo-

rolt be. Azóta daczára az itteni nem épen kedvező éghajlati viszonyoknak és azon nehézségeknek, melyeket a szigorú tél zord fenyveseinkben ezen felette érdekes, de épen nem ártalmatlan vadfaj táplálkozása elé gördít, bámulatos gyorsasággal elszaporodott a megye egész területén. Mióta vadász-köreink a vaddisznó-vadászattal megismerkedtek, mindnyájan egyetértenek abban, hogy ezen vadászat, kivált ha e czélra idomított kopó-falkával üzetik, izgalomteljes és érdekfeszítő momentumokban felülmúl minden más vadra való vadászatot. Ugyanazért, bármily gyűlöletes szemmel tekintsen is a mezeigazda a fekete sörtéjű jövevényekre, azok rövid idő alatt szenvedélyes vadászaink valódi kedvenczeivé váltak, mert egyrészt még a tilalmi időben is alkalmat nyújtanak nekünk vadászati szenvedélyünk kielégítésére, másrészt pedig minden látszólagos otrombaságuk mellett mint félelem és gáncs nélküli leventék gyakran kemény próbára teszik a velök összetűző vadász lélekjelenetét és bátorságát, mi vadászatuknak sajátszerü idegcsiklandó ingert kölcsönöz. 1884-ben 108 db, 1886-ban 159 db vad-disznó ejtetett el Szepesvármegyében. A sörte-vad megyénk déli részein gyérülni látszik, míg állománya éjszakon a Tátra-alján szaporodik, a mi arra enged következtetni, hogy vándorlása délről éjszak felé még folyton tart, és nem zárja ki azon eshetőséget, hogy a vad-disznók nehány év múlva ép oly váratlanúl, a mint ide beköltözködtek, a kárpáti szorosokon át tőlünk Galicziába fognak vonúlni.

Nyúl.

A *nyúl,* kis vadunk e főképviselője, a többi vadfajokhoz viszonyítva megyénkben nagyon kedvezőtlen számarányban van képviselve. Ennek oka főleg azon kedvezőtlen körülményekben keresendő, melyek kis vadászatunk emelkedését általjában véve befolyásolják. Feltűnő mindazáltal, hogy az alábbi lőjegyzék szerint 1884-ben még 1122 nyúl, 1886-ban pedig már csak 640 db került terítékre. Magyarázatát nyeri ezen a fogolyállománynál is észlelhető szembetűnő apadás, az 188$^5/_6$-ki kemény télben és az azt követő késői tavaszi fagyokban, melyek a kis vadállományt országszerte nagyon megtizedelték. De a nyulak apadását még egy sajátságos járványszerű betegségöknek is vélem tulajdoníthatni. Ezen betegség a lőcsei vadász-területen elejtett vagy kimúlva talált nyúlaknál már több év óta gyakrabban észleltetett, de valószínűleg a megye más vadász-területein is uralkodik, bár erre nézve nincsenek adataim, és abban nyilvánul, hogy a nyúl májának felületén kisebb-nagyobb vízhólyagok képződnek, melyekben galandféreg-álczák (echynococcus) élősködnek és előbb-utóbb a máj szétroncsolását s ezzel a nyúl kimúlását idézik elő. Ezen járványszerű vész okozhatta főleg, hogy a megyebeli vadász-területek között nyúlállományával első helyen álló lőcsei vadász-területen a lelövési eredmény évi 300 nyúlról ennek alig felére szállott alá.

A *siketfajd* tulajdonképeni hazáját és fő elterjedési területét a Magas-Tátra alatt és a Király-hegy körül fekvő erdőségek képezik, bár mint állandó vad azonkívül még a Szepes- és Gömörvármegyék közti hegyláncban, az ó-vízi és szomolnoki kincstári erdőkben és végre a Lőcse és Jakubján közötti hegységben is előfordúl. A nagy kakas, megyénk vadfaunájának ezen typicus alakja, az utóbbi időben örvendetes módon szaporodik és terjed, így pl. vagy 10 év óta a lőcsei vadász-területen is meghonosúlt, hol azelőtt híre sem volt. Az 1884-iki dürgéskor az egész megyében 6 db, 1886-ban már 27 nagy kakas ejtetett el. Fajdok.

Eme ősvadnál sokkal számosabb és nagyobb elterjedésű a *nyírfajd,* mely a siketfajd feljebb említett tartózkodási helyein kívül majdnem az egész megye magasabb fekvésű kopár vagy letarolt hegyhátain és fensíkjain található, igy a Branyiszkón, Szmrekoviczán, Csarna-hurán, a jekelfalvi-, folkmári-, szlovinkai-hegyeken, az Ichlán, Jankoveczen stb. Ha a kis kakasnak ezen nagyobb elterjedtsége daczára az 1884-iki megyei lőjegyzék csak 19, az 1886-iki pedig csak 15 elejtett nyírfajdot tűntet ki, ezen aránylag csekély lelövés onnan magyarázandó, hogy a nyírfajd kakasnak les-kunyhóból történő elejtése sokkal kevesebb vadász-ingerrel bír, mint a dürgő nagy kakasnak a vadász ügyességétől feltételezett megközelítése, e mellett pedig a még nagy hóval borított hegyhátakon oly fárasztó, és a zord idő viszontagságaival daczoló vadászt oly megpróbáltatásoknak teszi ki, hogy a nyírfajd-vadászatnak az úri vadász-körökben jóval kevesebb kedvelője akad, mint a nagy kakas vadászatánál, miért is az elejtett kis kakasok nagyobbára az erdővéd- és vadász-személyzet által szoktak aggatékra fűzetni.

A nemes fajd-család harmadik képviselője a *császár-madár*, megyénkben mindenütt honos, bár seholsem gyakori és jóllehet inkább kedveli a lombos erdő sűrűségeit, de azért a vegyes állabú erdőkben, sőt a fenyvesekben is felüti tanyáját. Elejtése vadászszerűen rendesen csaló-síp segítségével történik. Az orvvadászok hurok-pásztákban fogják. A császár-madár ritkán képezi a vadászat önálló tárgyát és inkább mellékzsákmányként kerül aggatékra, más vadra való vadászat közben. Az 1884-iki lőjegyzék szerint 147 db, 1886-ban 135 db lövetett a megye területén.

A *fáczánnak* megyénkben való meghonosítására csak ujabban történtek kísérletek gr. Csáky Albin mindszenti, gr. Csáky Kálmán hotkóczi birtokain, és Leber János szepes-káptalani erdész által a Drevenyiken. Ezen kísérletek sem bevégzetteknek, sem teljesen sikerteleneknek nem tekinthetők, mert bebizonyították, hogy e kényes vad — feltéve, hogy télen át befogva tartatik — nálunk is acclimatizálható, de elengedhetlen feltétel gyanánt megköveteli a dúvad tökéletes ki- Fáczán.

irtását. Remélhető, hogy az oly tekintélyes anyagi és erkölcsi eszközök felett rendelkező délszepesi vadász-védegylet a fáczán tenyésztését is programmjába felvenni és megyénk vadfajait ezen szép és hasznos vad állandó meghonosítása által gazdagítani fogja.

Fogoly. Kis vadászatunknak a nyúllal egyenlő fontosságú második főtényezője a *fogoly*, el van ugyan terjedve a megye egész területén, de létszáma még a nyúlét sem üti meg és állományának szaporodása ugyan azokba az akadályokba ütközik, melyek a kis vadászat emelkedését hátráltatják. Az $188^5/_6$-iki mostoha időjárás a fogolyállományt is nagyon megapasztotta, mi onnan kitűnik, hogy az 1884-iki 330 dbnyi lelövés 1886-ban 210 dbra leszállott. A fogolyállomány gyors szaporítása legalkalmasabb módon és nem is túlságos költséggel idegen tenyész-anyagnak behozatala által érhető el, a mint ezt a délszepesi és lőcsei vadász-egyesületek utánzandó példa gyanánt gyakorolják.

A költöző madarak. A költözködő madarak közül a *fürj* és *haris* kiváló előszeretettel választják megyénket nyaraló és költő-helyökül. E két vadfajbeli lelövés évenként 1500—2000 dbra tehető megyénkben, mely számnak körülbelől fele a lőcsei vadász-területre esik, a hol 1887-ik évben egy vadász maga 389 darabot fűzött aggatékra.

A *vad-lúd, vad-rucza, szárcsa* és egyéb vizi szárnyasok nálunk tavak, mocsárok és nagyobb folyók hiánya miatt mint állandó és költő vadak elő nem fordúlnak, azonban tavaszi és őszi húzáskor imitt-amott puskavégre kerűlnek.

Az *erdei-szalonka* a Magas-Tátra tövén és általában véve minden magasabb fekvésű erdőinkben költ. Tavaszi felvonúlása márczius végén vagy április elején, őszi visszahúzása szeptember végén vagy október elején kezdődik és mindkét húzása 3—4 hétig tart. Vadászata tavaszkor esti vagy hajnali lesből, őszkor vizslával vagy hajtókkal történik. A szalonka előfordúlása nagyon változó. Vannak igen bő és jó, de viszont nagyon sovány szalonka-évek. Híres és bő évek voltak az 1866-iki, az 1872-iki és 1873-iki. Ez években az őszi húzásnál úgyszólván minden bokorban volt egy szalonka és magában a lőcsei vadász-területen mindannyiszor 300 hosszúcsőrűnél több kerűlt aggatékra. 1884-ben 225 db, 1886-ban 247 db ejtetett el az egész megyében.

A *vízi-szalonka* tavaszkor és őszszel található nagyobbára a tátraaljai nedves réteken és a megye egyéb posványos helyein. Vizslával való vadászata villámszerűen gyors és szabálytalan röpténél fogva csak a tapasztalt és ügyes vadásznak nyújt élvezetet és sikert, a kontár vasárnapi vadásznak pedig csak boszúságot és eredménytelen töltény-fogyasztást okoz.

A *vad-galamb*, melynek két faja: az örvös-galamb és gerlicze

fordúl nálunk elő, valamint a *fenyves-* és *lép-rigó* megyénkben elég gyakoriak és magasabb fekvésű erdőségeinkben költenek. Az alábbi lőjegyzékben előfordúló és vadászatszerűen elejtett fenyves- és lép-rigók csak csekély töredékét képezik azon sok ezerre tehető e fajbeli szárnyasoknak, melyek tél idején hurokra kerülve országszerte elárúsíttatnak, és kivált megyénk magurai járásában számos községnek jövedelmi forrásúl szolgálnak.

A kártékony vadaknak megyénkben előfordúló három főképviselője: a medve, hiúz és farkas közül, már csak a medve tekinthető állandó vadnak, míg a két utóbbi mint váltó vad csak ritkábban mutatkozik.

A *medve* mint állandó vad mindazon őserdőszerű vadonokban tanyázik, melyek a siketfajdnak is főelterjedési területét képezik, tehát a Magas-Tátra és a Király-hegy erdőségeiben, a Szepes és Gömör közötti hegylánczban és a délszepesi bányavárosok területein, valamint a szepes-olaszii és szlovinkai érczhegységben is. De előfordúl még, habár ritkábban a Branyiszkón és környékén, nem különben az almási és a Lőcse s Jakubján közötti erdőkben is. A herczeg Koburg tulajdonát képező káposztafalvi és sztraczenai uradalmakban a medve lelővése a vadász-személyzetnek tilalmazva — és egyedűl a vadászat urának és vendégeinek van fenntartva. Vadászata lesből, hajtók vagy kopók segítségével gyakoroltatik, ámbár a szerencsés véletlen a medvét néha olykor is a vadász fegyvere elé hozza, mikor azt legkevésbbé várja, mint például: cserkészet vagy más vadra történő vadászatkor, mely szerencsében egyszer magam is részesültem a lőcsei határban 1886-ban tartott őz-vadászat alkalmával, midőn őz helyett egy két mázsás medve tört ki reám, melyet hat lépésnyi távolságból egy szerencsés nyúlsörét lövéssel leterítenem sikerült. Habár ezen fejedelmi vad nálunk már nem oly gyakori, mint hajdan, vagy mint a jelenkorban a világhirű görgényi vadász-területen, azért mégis minden évben egy nehány elejtett példányával ékesíti lőjegyzékünket, és remélhetőleg még nagyon távol van azon időpont, midőn megyénkben ezen az ujabb kor czivilizácziója elől mindinkább kitérő leghatalmasabb vadfajunk utólsó mohikánja is beadja a bundáját. Medve.

A *hiúz* erdei vadaink ezen lappangó orgyilkosa, és a telhetetlen martalócz módjára pusztító *farkas,* nálunk — mint fentebb említém — az állandó vadak sorából már kipusztúltak és legfeljebb mint ritka, de annál kellemetlenebb vendégek váltanak át hozzánk Galicziából vagy a szomszéd megyékből. A lőcsei vadász-területen a 70-es években 2 hiúz, Uj-Tátrafüreden ez évtized elején 1 darab ejtetett el, és a javorinai uradalomban 1881-től 1885-ig összesen 11 hiúz került törbe; azóta nem mutatkoznak. Az utólsó farkas pedig Szepesvármegyében ugyancsak a javorinai uradalomban 1880-ban mérgeztetett meg. Hiúz, farkas.

Kisebb ragadozó emlősök.

A *vad-macska* szórványosan az egész megyében, de mégis leginkább annak déli részében otthonos. 1886-ban az egész megyében 5 db esett.

A *borz* úgy lombos-, valamint fenyves-erdeinkben megyeszerte kotorja tömlőjét és nem tartozik ritkább vadfajainkhoz, 1886-ban 21 példány számolt be csuhájával.

A *vidra* különösen a Poprád- és Hernád-folyók mentén űzi hal gyilkoló mesterségét, de gyakran e folyók mellékvizeibe is intézi rabló hadjáratait. Többnyire tőrök és csapóvasakban lakol gonoszságaiért és ritkábban ejtetik el lesből. Vidra-ebekkel való vadászata, ilyenneműkutyák hiányában nálunk nem szokásos. 1886-ban 30 db ejtetett el.

A *róka* vöröskabátos rabló nemzetsége megyénkben nagyon el van terjedve és egyik főakadályát képezi hasznos vadunk elszaporodásának. Nincs a megyének egyetlen vadász-területe sem, a hol ezen vakmerő kalandor ne űzné cselvető fondorlatait. A kalászos rónaság, a cserjés hegyoldal és a sűrű erdő egyaránt kedves hadműködési alapját képezi, sőt még a Magas-Tátra sziklás régióiba is kiterjeszti néha rabló kirándulásait, a mint erről két év előtt egy zerge-vadászat alkalmával személyesen meggyőződtem. Ezen általános elterjedtsége mellett nem csoda ha megyénkben 1884-ben 202 róka, 1886-ban pedig 259 db fizetett bőrével az elkövetett gonoszságokért. Azóta ugy látszik, mintha a rókák legalább a megye középső és déli részében nagyon megfogytak volna, legalább az idei szigoru tél daczára még oly helyeken is, a hol előbbi években rendesen egerészni szoktak, a nyomuk is alig volt látható. A lelkiismeretes vadász valódi szenvedélylyel írtja a rókát és vele szemben még a mérgezett csalétket is megengedett eszköznek tartja.

A *nyest, görény* és *menyét,* mint alsóbb rendű rablók, megyénkben elég gyakoriak, és kivált a nyest vonja magára becses szőrméje miatt vadász-védszemélyzetünk kiváló figyelmét. Az 1886-ki lőjegyzék szerint elejtetett 40 nyest, 32 görény és 10 menyét.

Sasok.

A szárnyas ragadozók királya, a *kőszáli-sas*, csakis a Magas-Tátra megközelíthetlen szikla-oduiban fészkel, és magas rangjához illően oly ritka, hogy az 1886-ki lőjegyzék szerint elejtettnek kitüntetett 51 drb sas volta felett igen alapos aggályaim vannak, és nagyon hajlandó vagyok ezen hihetetlen nagy számot vadász köreink azon bevett ornithologiai pongyolaságára visszavezetni, mely szerint minden nagyobb ragadozó madarat habozás nélkül „sas"-nak elkeresztelni sietnek.

A *keselyű* nálunk mint fészkelő madár elő nem fordúl és legfeljebb mint átvonúló vad ejthető el nagy ritkán. Öreg vadászok állítása szerint e század harminczas éveiben, a lőcsei gyepmester dögkunyhója mellett lakmározó két szakállas keselyűből (Gypaëtos barbatus) az egyik példány egy lőcsei vadász által elejtetett.

A *sólyom, kánya, ölyv* és *vércse* elég számosak megyénkben. Egyéb káros madarak.
Utóbbi időben Lőcse környékén és a dél-szepesi vadász-védegylet területén számuk nagyon megfogyatkozott, mi az ellenök alkalmazott csapóvasaknak köszönhető. Ezen rabló-csőcselékből 1886-ban 217 drb pusztíttatott el.

Az elterjedt bagoly-nemzetség seniora kétség kivül a komor *nagy füles-bagoly*, mely az éjjeli ragadozó madarak között ugyanazon kiváló szerepet játsza, mint a sas a nappali ragadozó madarak közt. A nagy suholy megyénk egész területén honos, bár nem igen gyakori Tapasztalt vadászok állítása szerint leginkább Lubló város környékén van elterjedve. Említésre méltó dolog, hogy az alsó szlovinkai uradalmi erdész már évek óta tart a házpadláson egy suholy párt, mely évenként költ és fiókáit felneveli.

Az összes bagoly-fajokból elejtetett 1886-ban 81 db.

A *varjuk* és *szarkák* nálunk az ujabb időkig nem mentek kártékony vad számba, azért nem is üldöztettek. Most azonban, az alábbi jegyzék tanúsága szerint már javában pusztíttatnak.

Az 1884. és 1886-ki lőjegyzékek összehasonlításából kitünik, hogy az utóbbi évben nemcsak az elejtett hasznos vad száma szaporodott, de különösen a káros vadbeli elejtés majdnem megkétszerezödött, mi azt mutatja, hogy az e részbeni közöny helyébe vadászköreink tevékeny érdeklődése lépett, mely remélni engedi, hogy a vadászat emelkedését gátló körülmények lassanként eltávolíttatni s azok megszüntével vadászati viszonyaink is jobbra fordulni fognak.

Midőn végre az alábbi lőjegyzék közlésével jelen értekezésemet befejezném, mely nem tart igényt arra, hogy szaktudományi munkának tekintessék, hanem csupán a saját, valamint szepességi vadásztársaim észleleteiből és praxisából mintegy tapasztalati adatokkal kíván hozzájárúlni megyénk vad-faunájának ismertetéséhez, kedves kötelességemnek tartom, mindazon tisztelt vadász-barátaimnak, kik engem e törekvésemben támogatni, az e részbeni adatokat rendelkezésemre bocsátani szivesek voltak, első sorban pedig Szabó Adolf kir. erdő-felügyelő és Gruber Károly uradalmi főerdész uraknak hálás köszönetemet kinyilatkoztatni.

JEGYZÉKE

az 1884-ik és 1886-ik években Szepesvármegye területén elejtett vadaknak.

Vadászterület kimutatva { 1884-ben: 289502 hold } a megye területének 45%-a.
{ 1886-ban: 363500 hold } a megye területének 56%-a.

Hasznos vadak	Darab 1884	Darab 1886	Kártékony vadak	Darab 1884	Darab 1886
Szarvas	1	—	Medve	6	4
Őz	314	429	Hiúz	3	—
Zerge	1	13	Farkas	—	—
Vad-disznó	108	159	Vad-macska	1	5
Mezei-nyúl	1122	640	Borz	12	21
Különféle emlős	62	—	Vidra	13	30
Siketfajd	6	27	Róka	202	259
Nyírfajd	19	15	Nyest	14	40
Császár-madár	147	135	Görény	18	32
Fogoly	330	210	Menyét	6	10
Fürj	1135	1418	Különféle emlős	36	32
Haris	134	133	Sas és keselyű	103	51
Vad-lúd	5	3	Sólyom, kánya, ölyv, vércse	129	217
Vad-rucza	61	53	Bagoly	41	81
Szárcsa	10	—	Varjú, szarka	151	636
Erdei-szalonka	225	247	Különféle szárnyas	54	26
Vízi-szalonka	132	107	Összesen	789	1444
Vad-galamb	93	124			
Fenyves- és lép-rigó	27	460			
Különféle szárnyas	19	—			
Összesen	3951	4173	Hasznos vad összesen	3951	4173
			Káros vad összesen	789	1444
			Vadászó kóbor-kutya és macska	111	224
			Főösszeg	4851	5841

Jegyzet. Az 1884-ik évi lőjegyzék Bedő Albert országos főerdőmester „A magyar állam erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi leírása. Budapest 1885.“ című művéből, az 1886-ki adatok a szepesmegyei vadászat-tulajdonosok lőjegyzékei alapján vannak összeállítva.

A madarak költözése Szepesvármegyében.

A madarak költözésére vonatkozó rendszeres megfigyeléseket a Berlinben székelő „Allgemeine deutsche ornithologische Gesellschaft“ kezdte meg 1875-ben. Ezen társulat Németországban és Ausztria némely vidékein megfigyelő állomásokat szervezett, melyeknek adatait egy e czélra külön kiküldött választmány rendszeresen összefoglalta és külön lenyomatokban közzé is tette.

A német társaság példája után indúlva 1880-ban Rudolf trónörökös ő cs. és kir. fensége biztatására Tschusi lovag az egész Osztrák-magyar monarchiában szervezett hasonló megfigyelő állomásokat és az első s második évi jelentést a „Mittheilungen des ornithologischen Vereins in Wien“ 5. évf. 10. és 6. évf. 3-ik számában, a későbbi jelentéseket pedig külön füzetekben tette közzé. Ezen sorok írója 1881-ben lépett a megfigyelők sorába és működését egész Szepesvármegyére kiterjesztette; 1882-ben Geyer Gyula iglói tanár is csatlakozott a megfigyelőkhöz.

Közleményem anyagát nagyrészt a fentebb említett kiadványokból merítettem.

A *költöző, bolygó* és *állandó* madarak között lehetetlen szabatos határvonalat húzni. Még az emberi lakásokhoz annyira ragaszkodó *házi veréb* is, (Passer domesticus L.) bolyongani kezd, ha fiai felnőttek. Ilyenkor az útak mentében a mezőre, sőt néha távoli fenyvesekbe is vándorol. A magasan fekvő Zsdjár községben eddig csak kevés veréb van és Javorinán, mely még magasabb (1000 m.) teljesen hiányzik. [1] Verébfélék.

[1] Dr. Greisiger M. ur gondosan összeállított munkájában minden itt felemlített madárfajra vonatkozólag az adatoknak egész sorát közölte. Minthogy azonban a rendelkezésünkre álló tér a dolgozatnak egész terjedelmében való kiadását lehetetlenné tette, csak az adatokból levonható általános tételek közlésére kellett szorítkoznunk. A szerkesztő-bizottság.

A *mezei-veréb* (P. montanus, L.) Bélán az egész nyáron át nem látható, késő őszszel és télen azonban nagy csapatokban jön hozzánk éjszakról. Tavaszszal a patakok és útak mentében ismét éjszakra költözik. Ekkor városunkat délfelől jövő falkák is érintik.

Pintyek.

Erdeink és gyümölcsöseink gyakori és kellemes lakója az *erdei-pinty* (Fringilla coelebs, L.) Őszkor nagy csapatokban délre vonúl és kora tavaszszal tér vissza; csak kevés, valószínűleg éjszakról jövő hím, ritkán nehány nőstény is kitelel kerteinkben.

A *fenyő-pinty* (Fr. montifringilla, L.) csak télen jön kerteinkbe éjszakról. Lószőr-hurokkal igen könnyen megfogható; merész és az embert kevéssé ismeri.

A *havasi-pinty* (Montifringilla nivalis, L.) ritkán jön el hozzánk. Nehány évvel ezelőtt Geyer tanárnak Iglón élő példány jutott kezébe.

A *vasorrú-pinty* (Coccothraustes vulgaris, Pall.) ritkán található Szepesvármegyében.

A *zöldike* (Ligurinus chloris, L.) a Tátra erdeiben is fészkel; őszszel azonban nagy csapatokban a patakok fűzfa bokrai mentében É-ról D-re vonúl; csak kevés példány telel ki kerteinkben az erdei-pintyek és sármányok társaságában.

A *girlicz-pinty* (Serinus hortulanus, Koch.) tavaszszal délről jön hozzánk és októberben ismét visszaköltözik; gyümölcsöseinkben és erdeinkben fészkel.

A *csízt* (Chrysomitris spinus, L.) már a tavasz végén a törpefenyő közt találtam a Drechselhäuschenben. Őszkor és tavaszszal nagy csapatokban átvándorol megyénken; télen a patakok mellett égerfán látni néha.

A *stiglicz, tengelicz* (Carduelis elegans, Steph.) kerteinkben magas fák sudarain fészkel és tavaszkor meg őszszel számos kisebb (4—8 tagból álló) falkákban átvonúl, télen néha az útak mellett útilapun látható.

A *kenderike* (Cannabina sanguinea, Landb.) már kora tavaszszal érkezik hozzánk dél-vidékről és gyakran fészkel a kertek, szántóföldek és erdők bokraiban, lombos- és tűlevelűfákon, továbbá régi szalma-fedelek alatt stb.; őszkor számos nagy csapatban ismét délre vonúl.

A *sárgacsőrű kenderike* (C. flavirostris, L.) éjszakibb vidékekről, némely télen elég nagy számmal érkezik hozzánk. Ilyenkor gyakran látható, a mint a hóból kiemelkedő kórók terméseit fogyasztja.

A *közönséges lenike* (Linaria alnorum, Celm. L. Br.) télen éjszakibb vidékekről nagy csapatokban érkezik hozzánk. Ilyenkor a Poprád és mellékvizei mentében égerfán látható.

A *vörhenyes pirók* (Carpodacus erythrinus, Pall.) csak ritkán fordul meg a Tátra erdeiben.

A *pirók* (Pyrrhula europaea, Vieil.) nyáron át a Tátra erdeiben fészkel, tavaszszal és őszkor nagyobb csapatokban felkeresi kerteinket, de télen át nem ritka csalánon vagy berkenyefán. A Vaskapunál (Tátra) és Podspadin is számos példányt láttam, az utóbbi helyen XII. 21-én.

A *keresztcsőrű pinty* (Loxia curvirostra, L.) erdeinkben különböző színű mezben az év minden szakában közönséges. 1882. III. 21-én Podspadin több párt láttam teljesen kifejlett fiókokkal.

Sármány. A *czitrom-sármány* (Emberiza citrinella, L.) az egész éven át gyakori, mezei és erdei fákon fészkel és télen nagy seregekben az emberi lakások közelébe tódul. 1883. VI. 22. a Tátrafüredre vezető úton az erdő szélén egy nőstényt láttam, melynek mellén és hasán kerekded fekete folt volt.

A *havasi sármány* (Plectrophanes nivalis, L.) csak ritka télen kerül hozzánk, midőn igen sok a hó.

Pacsirták. A *mezei pacsirta* (Alauda arvensis L.) igen közönséges nyári vendégünk, olykor a tél kezdetén is láthatók még egyesek a szántóföldeken, a többiek délfelé húzódnak. Tavaszszal, néha már február hó végén ismét visszatérnek. Ha ilyenkor esetleg roszra fordul az idő, hosszabb vagy rövidebb időre ismét elköltöznek tőlünk. Őszkor, október utólsó napjában, sőt még november kezdetén is láttam néha egyes pacsirtákat.

A *búbos pacsirta* (Galerida cristata, L.) nálunk is fészkel a mezőn, nagyobb számmal azonban csak télnek idején látható, midőn az éjszaki tájakról városaink- és falvainkba jön.

Az *erdei pacsirta* (Lullula arborea L.) csak néha fordul elő a Tátra erdeiben.

Pipiskék. A *vizi pipiske* (Anthus aquaticus, Bachst.) a törpefenyő-régióban a mezei pacsirtát pótolja. A Tátrában gyakori s ott fészkel is; legtömegesebben tavaszi költözéskor látható.

A *vörhenyes torkú pipiske* (A. cervinus, Pall.). Eddig csak egyszer, tavaszi költözéskor láttam Zsdjár közelében, hol nehány példány elvonúlt.

A *réti pipiske* (A. pratensis, L.) nedves réteken és a szomszédos szántóföldeken nem ritka, különösen az őszi költözéskor.

Az *erdei pipiske* (A. arboreus, Bachst.) nálunk őszkor a szántóföldeken és a patakok mellett levő bokrokban nem ritka.

Billegetők. A *barázda billegető* (Motacilla alba, L.) vidékünkön mindenki előtt ismeretes; őszkor eltávozik és kora tavaszszal visszatér; októberben rendesen még látni lehet egyeseket és márczius kezdetével már ismét itt vannak. A Barlangligetben (Szepes-Béla mellett) egy pár a Genersich-féle nyaraló födelén fészkelt, honnan a nőstény nehányszor napjában a bejárat előtti folyosóra szállt és igen erősen csicsergett. A lakók erre sütemény-morzsákat szórtak neki, melyeket

minden félelem nélkül felkapott és fiókjainak vitt. Ezen etetés egy egész hétig tartott. Sajátságos, hogy csak tejjel készült süteményhez nyúlt, a vízzel készültet pedig érintetlenül hagyta.

A *kénes billegető* (M. sulphurea, Bachst.) nálunk az erdei és havasi régióban gyakoribb, mint a mélyebben fekvő tájakon. A költözés tekintetében meglehetősen megegyezik az előbbivel.

A *sárga billegető* (Budytes flavus, L.) Szepesvármegyében nagyon ritka.

Sziklárok. A *barnabegyű sziklár* (Pratincola rubetra, L.) nálunk gyakori a nyári hónapokban.

A *feketebegyű sziklár* (P. rubicola, L.) ritkán vetődik hozzánk. Csak egyszer láttam egy átvonuló csapatot a bussócz-podolini út mellett (1884. III. 25.) kökény- és galagonya-bokrok közt a földön.

A *szürke sziklár* (Saxicola oenanthe, L.) nálunk nyáron tartózkodik, különben költözéskor is látható néha.

Begyek. A *vörösbegy* (Dandalus rubecula, L.) nálunk, különösen a Tátra erdőségeiben gyakori. Kora tavaszszal érkezik hozzánk és késő őszszel távozik tőlünk.

A *kékbegy* (Cyanecula suecica, L.) nálunk ritka. Csak egyszer tavaszkor láttam Béla közelében (Marktseifen) égerfa-bokrok között.

A *füstfarkú zenér* (Ruticilla phoenicura, L.) szintén ritka nálunk. Nehányszor költözéskor a város kertjeiben láttam.

A *vörösfarkú zenér* (R. tithys, L.) egész Szepesvármegyében gyakori; a Magas-Tátrában a törpe-fenyő övén felül is található. Az ott fészkelő hímek mezén teljesen hiányzik a fekete szín, a mit különben E. S. Maner már 1861-ben észrevett; tollazatuk egyszínű, szürke. Októberben melegebb vidékre költöznek és márczius végén vagy április kezdetén ismét visszatérnek.

Rigók. A *fenyves-rigó* (Turdus pilaris, L.) tömegesen csak télen és tavaszkor jön hozzánk. Nehány év óta azonban nyáron át is láttam a keresztfalvi erdőben vagy 20—30 dbot. 1884. III. 29. Nagy-Eőr közelében a réteken több 100 db tartózkodott; egy akkor lelőtt nőstény petefészkében kölesszem nagyságú tojáskákat és gyomrában növényrostokat meg bogár szárny-fedőket találtak; 1885. IV. 14. a Poprád mellett füzfabokrok között 24 tartózkodott, egyet közülök szemem láttára egy ragadozó madár kapott el.

Az *éneklő rigó* (T. musicus L.) erdeinkben nyáron át gyakori. Márczius hóban hozzánk jön, októberben ismét délibb vidékre vonul.

A *lép-rigó* (T. viscivorus, L.) nyáron át az erdők szélén gyakran látható, télen azonban csak kevés marad itt.

A *boros rigó* (T. iliacus, L.) nálunk igen ritka.

Az *örvös rigó* (Merula torquata, Boie.) különösen a Tátrában szeret költeni, télen elhagyja vidékünket.

A *fekete rigó* (M. vulgaris, Lerch.) télen-nyáron egyaránt ritka minálunk.

A *kövi rigó* (Monticola saxatilis, L.) nálunk ritka madár. Geyer 1853-ban a Drevenyiken a szepesi vár közelében hosszabb ideig megfigyelte. 1856-ban egy pár a jekelfalvi tornyon fészkelt.

A *poszáta zenér* (Sylvia curruca, L.) nyári vendégünk és akkor felhatol a magas hegységbe is. Május hóban érkezik hozzánk.

A *szürke zenér* (S. cinerea, Lath.) a Szepességen is fészkel.

A *barátka zenér* (S. atricapilla, Lim.) nálunk is fészkel. 1885-ben Zenérek.
a Poprád mellett bokorban találtam egynek a fészkét.

A *kerti zenér* (S. hortensis, auct.) gyakori nyári madarunk. Néhol már április végével megszólal.

A *zöld lombzenér* (Phyllopneuste sibilatrix, Bechst.) nyáron át nálunk mindenütt közönséges, még a Tátra erdeiben is elég gyakori. Május kezdetétől szeptember végéig hallatja dalát.

A *Bonelli-féle lombzenér* (Ph. Bonellii, Vieill.) Dr. Scherner szerint Tátrafüreden sűrűn fészkel.

A *közönséges lombzenér* (Ph. trochilus, L.) meglehetős gyakori minálunk a nyári hónapokban.

A *fenyves lombzenér* (Ph. rufa, Lath.) nyáron át meglehetős magasan található a Tátrában is.

Az *utánzó lombzenér* (Hypolais salicaria, Bp.) ritka; 1885-ben a bélai sörház kertjében fészkelt egy pár.

A *nádi zenér* (Acrocephalus arundinacea, Naum.) nálunk ritka.

A *csalogány-nádizenért* (Locustella luscinioides, Sav.) úgy vélem őszi költözésekor már láttam egyszer a mi vidékünkön.

A *búbos királyka* (Regulus cristatus, Koch.) nálunk a Tátra fenyveseinek felső végéig gyakori állandó madár; őszkor, télen és tavaszkor rendesen czinkék vezérlete alatt az erdőkben bolyong és ilyenkor néha a városok és falvak kertjeibe is bevetődik.

A *hosszú farkú czinke* (Acredula caudata, L.) őszkor, télen és Czinkék.
tavaszszal kisebb-nagyobb csapatokban, sokszor más czinkék és a királyka társaságában a patakok és folyók mellékein levő bokrok közt tartózkodik és néha a gyümölcsösökbe is ellátogat. 1884. I. 9. a Poprád mellett Béla közelében égerfán 10 darabot láttam egy fenyves-czinke vezetése alatt; kettőt közülök lelőttem; gyomrukban rovarmaradványok és égerfa-magvak voltak.

A *fenyves-czinke* (Paru sater, L.) és a *búbos-czinke* (P. cristatus, L.) a Tátra erdőségeinek állandó lakói; csak ritkán jönnek le a gyümölcsösökbe.

A *szén-czinke* (P. major, L.) és a *kék czinke* (P. coeruleus, L.) ugyan szintén állandó lakói a Tátra erdeinek, de az itt tartózkodók legtöbbje, valamint sok azok közül, melyek éjszakibb tájakról ér-

keznek, őszkor melegebb vidékekre költöznek; az utóbbiak néha gyümölcsöseinkben fészkelnek.

A *mocsári czinke* (Poecile palustris, L.) nálunk ritka. 1884. XI. 11-én a Poprád közelében fűzfa-bokrok közt láttam egyet.

Az *éjszaki czinke* (P. borealis, de Selys.) szintén ritka az itteni vidéken.

Buvárrigó. A *déli buvárrigó* (Cinclus aquaticus, var. meridionalis, Chr. L. Br.) nálunk sok helyen található; télen a jég-lékei körül aránylag gyakori. 1883. IV. 2. Javorina közelében egy hímet lőttem, melynek gyomrában rovarok és rákok chitinmaradványait találtam. 1884. VI. 3. Zsdjáron félig tollas fiókát láttam.

Az *éjszaki buvárrigó* (C. aquaticus, var. melanogaster, Chn. L. Br.) a Tátra tavai, patakjai és forrásai környékén nem ritka; így pl. a Drechselhäuschen melletti három forrás közelében, valamint a Zöld-tónál mindenkor található.

Az *ökörszem* (Troglodytes parvulus, L.) nálunk mindenütt fészkel, őszkor és télen át azonban legtömegesebb.

Csattogány. A *havasi csattogány* (Accentor alpinus, Bechst.) télen-nyáron a a Tátra törpefenyő-övének legbarátságtalanabb tájain tartózkodik és ettől felfelé is hatol.

A *közönséges csattogány* (A. modularis, L.) csak nyáron át tartózkodik nálunk és akkor a törpefenyő-régióban is megfordul.

Locska. A *selyemfarku locska* (Bombycilla garrula, L.) hozzánk csak némely télen látogat el mesze éjszakon levő hazájából. Költözéskor nagy csapatokat alkot, melyeket némely vidéken, pl. a Magurán épen úgy üldöznek, mint a fenyves-rigókat. Az elejtett prédát vásárra viszik.

Légykapók. A *szürke légykapó* (Muscicapa grisola, L.) őszkor és tavaszkor néha itten keresztül vonul.

A *gyászos* és az *örvös légykapó* (M. luctuosa, L. és M. albicollis, Temm.) nálunk csak átköltöznek.

A *kis légykopó* (M. parva, L.) a Tátra erdeiben a fenyvesek sudarai közt minden nyáron hallható.

Gébicsek. Az *őrgébics* (Lanius excubitor, L.) télen-nyáron át nálunk tartózkodik, de soha sem gyakori. 1883. XII. 27. a Ruszkinócztól Lőcsére vezető út mellett láttam egyet, a mint egy kis madarat üldözött; 1886. VI. 3. egy bélai kertben veres-fenyőn történt párzásnak voltam szemtanúja. 1887. VII. 6. elhagyták a fiókok egy magas körtefán levő fészküket. Egy másik fészek szintén bélai kertben jávorfán volt.

A *tövisszúró gébics* (L. collurio, L.) nálunk nyáron nem ritka. 1883. V. 19-én az elsőt és XI. 16-án az utolsót láttam Béla közelében. 1887. IX. 7-én megfigyeltem egyet Tátraházán, a mint egy nagy sáskát kökény-bokor tövisére felszúrt.

A *kis gébics* (L. minor L.) gyakoribb az előbbinél.

A *búbos banka* (Upupa epops) itten ritka nyári és költöző madár. Banka.

A *közönséges fakusz* (Certhia familiaris, L.) erdeinkben az egész éven át látható; télen gyakran czinkék társaságában és vezetése alatt az emberi lakások közelébe jut, de ilyenkor meg van zavarodva és igen gyámoltalan. 1884. X. 18. egy a bélai elemi iskolába tévedt, hol el is fogták. Fakusz.

A *poncz* (Sitta europaea, L.) Geyer szerint Iglón ritka, a Sajóvölgyében és Kassa felé sokkal gyakoribb különösen tavaszszal és őszkor. Poncz.

A *rendes falkusz* (Tichodroma muraria, L.) Tátránk kopár sziklájának állandó, csínos, de ritka lakója. A ragadozó madarak üldözése és a táplálék hiánya megakadályozza nagyobb fokú elszaporodását Télen lejönnek a hegység tövén levő községekbe és ott a háztetők védetebb helyein, valamint a falakon rovarokat keresnek. 1883. IV. 23. Béla város házfalain és tetőin láttam; IX. 26-án egy himet kaptam, melyet Nedeczvárában elfogtak; gyomrában légymaradványok voltak. Falkusz.

A *közönséges nyaktekercs* (Yunx torquila, L.) nálunk csak néha költözködéskor látható. Kuszók.

A *háromujjú harkály* (Picoides tridactylus, L.) erdeinkben ritka. Eddig csak a bélai cseppkőbarlang közelében láttam 2 példányt.

A *közép harkály* (Picus medius L.) erdeink legközönségesebb harkálya, néha kertekbe is vetődik.

A *nagyobb harkály* (P. major L.) erdeinkben szintén igen közönséges; őszkor gyakran a kertekbe is eljut és az útak mentében álló fűzfákra száll. Egynek begyében mogyorót találtam.

A *kis harkály* (P. minor L.) már ritkább mint az előbbiek.

A *fekete harkály* (Drydopus martius, L.) a Tátra erdőségeiben még ritkább az előbbinél. Szintén igen ritka minálunk a *zöld harkály* (Gecinus viridis, L.)

Szürke harkályt (G. canus, Gm.) magam itt még nem láttam, de a bélai iskolában levő példányt néhány év előtt itt lőtték.

A *vastagcsőrű fenyőszajkó* (Nucifraga caryocatactes, var. pachyrhyncha R. Blas.) nem gyakori ugyan, de télen-nyáron látható a Tátra erdeiben, tehát ott fészkel is. Őszkor valamivel gyakoribb a másik változat is, melynek véknyabb a csőre. Ez valószínűleg éjszaki vagy éjszak-keleti vidékekről jön hozzánk. 1883. X. 3. Busóczon a Poprád közelében lőttek egy példányt, melynek begyében 14 mogyoró volt, míg gyomrában mogyoró-magvakat és bogárszárnyakat találtak; 1885. X. 19. Richwaldon láttam egyet, a mint a réten marhaganajban turkált. Varjufélék

A *cserszajkó* vagy *mátyás* (Garrulus glandarius, L.) télen-nyáron erdeinkben közönséges. Őszkor számosan délibb vidékeket keresnek fel.

A *csörgő szarka* (Pica caudata, Boie) a Szepességen közönséges állandó madár; leggyakrabban Tótfalván látható. Iglón 1883. IV. 26. látta Geyer 1871 óta az elsőt. Azelőtt Lőcsén sem fordúlt elő, holott a vízválasztón túl, Ruszkinóczon, valamint Szepes-Váralja táján elég számos volt. Újabban azonban már Lőcsén is letelepedett. 1884. III. 9. a koronahegyi fürdőben egy nyárfán fészekrakással volt elfoglalva egy pár.

A *vetési varju* (Corvus frugilegus, L.) nálunk nem fészkel, őszkor azonban éjszakibb vidékekről nagy csapatokban [1] jön hozzánk; némelyek a hamvas varju és csóka társaságában az egész télen át nálunk maradnak, mások azonban tovább délre vonúlnak. Tavaszkor mindnyájan ismét éjszakra térnek vissza. Átvonuláskor néha a város tornyán, templomán és egyéb kimagasló épületein vagy fákon rövid időre megtelepednek és fülszaggató krákogásukkal betöltik a levegőt.

A *fekete varjut* (C. corone, L.) nálunk eddig csak Geyer tanár észlelte; szerinte erdeinkben párosan vagy magánosan él, nagyon félénk és óvatos; 1856. látott egy párt Göllnicz közelében, a mint minden nap egy ott levő dögre szálltak. Később Iglón látott egyet, mely másféle varjukkal egyetemben kóborolt.

A *hamvas varju* (C. cornix, L.) és a *csóka* (Lycosmonedula, L.) nálunk közönséges állandó és költöző madarak. Az utóbbi években a gyümölcsösökben és a mákvetésben nagy kárt tettek.

A *seregély* (Sturnus vulgaris, L.) eddig nálunk csak átköltözött, de úgy látszik, hogy a múlt évben nehány N.-Eőrön a Mednyánszky-féle díszkert magas nyárfáinak oduiban fészkelt, mivel az egész nyáron át a szomszédos lóherésben láthatók voltak.

Dr. Roth Samu tanár szóbeli közlése szerint a seregély a „Kacselag" nevű lőcsei erdőrészben is fészkel némely esztendőben. Közleménye több vadász megegyező állitásán nyugszik.

A *rózsaszínű seregély* (Pastor roseus, L.) némely esztendőben a Szepességre is vetődik. Geyer tanár 1882. VI. 3. Igló környékén 9 dbot látott, melyek több napig a város közelében tartózkodtak. Egy lelőtt nőstény gyomrában mindenféle rovarmaradványokat talált.

Hasadtlábuak.

A *sárga rigó* vagy *sárga aranybegy* (Oriolus galbula, L.) néha nálunk is átvándorol; állítólag itt fészkel is.

A *csacsogó karics* vagy *kék csóka* (Coracias garrula, L.) költözésekor (őszszel és tavaszszal) megyénken át veszi útját.

A *jég-madár* (Alcedo ispida, L.) állandóan itt tartózkodik, de nem gyakori; őszkor és télen számosan átköltöznek nálunk délfelé.

[1] Néha 1000-nél több van együtt.

A *kakuk* (Cuculus canorus, L.) elég gyakori nyári vendégünk. Legnagyobb számmal láttam a Podolin és Lubló közti út mentében levő fűzfákon, galagonyán és kökény-bokrokon, minek oka valószinűleg az ottan fészkelő sok éneklő madárban keresendő. Április végén vagy május kezdetén érkezik hozzánk és októberben ismét elköltözik.

A *füsti fecske* (Hirundo rustica, L.) valamint ennek fajtája a *sárgáshasú füstifecske* (H. r. var. pagorum, Chn. L. Bn.) mindenütt közönséges nyári madarak. A Tátrában is például Javorinán elég gyakoriak. Április másik felében hozzánk érkeznek és szeptember közepe táján ismét elköltöznek. Egyesek kivételesen már április első felében mutatkoznak vidékünkön, a mint mások ismét még szeptember végén is itt tartózkodnak. A múlt őszszel (1887.) Iglón és Szepesváralján még október 24-ikén láttak egy csapatot.

A *házi fecske* (H. urbica, L.) szintén gyakori a nyári hónapokban. Rendesen május első napjaiban érkezik hozzánk és szeptember kezdetén ismét elköltözik.

A *parti fecske* (H. riparia, L.) Nagy-Eőr közelében a Poprád partján fészkel. Eddig csak ezen az egy helyen láttam, de oda rendesen minden év tavaszán érkezik és a házi fecskével egyidejüleg távozik.

A *kazári fecske* (Cypselus apus L.) a Szepességen tornyokban, várromokban és a Tátra mészszirtjein fészkel. Május kezdetén hozzánk érkezik és néha már augusztus elején délibb vidékekre vonul; kivételesen már július végén költözik el; vannak azonban arra nézve is bizonyitékok, hogy egyesek néha még augusztus másik felében is itt vannak, 1887. VII. 1-én elhagyták a fiókák a fészket.

A *kecskefejő* (Caprimulgus europaeus, L.) erdeinkben a nyári hónapokban található, de nem gyakori.

Baglyok.

A *rövidfülű bagoly* (Brachyotus palustris, Forster) őszszel elég gyakori, s ilyenkor különösen a burgonya-földeken szeret tartózkodni. 1883. I. 14. a Hunfalu melletti erdőben egy nagyon kövér nősténynyt láttak, melynek nyakizmai között igen sok, czérnaszál vastagságú és 2—3 cm. hosszú hengeres féreg élt, gyomrában pedig egér maradványokra akadtak.

A *füles bagoly* (Otus vulgaris, Flemm.) erdeinkben tartózkodik, de szintén nem gyakori.

Az *erdei bagoly* (Syrnium aluco, L.) nem ritka és télnek idején a csüröket és kéményeket is felkeresi.

Az *urali bagoly* (S. uralense. Pall.) Igló környékén meglehetős gyakori különösen őszkor, a csűrökben néha elevenen elfogják. Ugy látszik, hogy állandó madár vidékünkön. A *karvaly-csuvik* (Surnia nisoria, Wolf) és a *kis füles-bagoly* (Scops Aldrovandi Will.) Kocyan erdész észleletei szerint előfordulnak a Tátra éjszaki oldalán és való-

szinű, hogy néha a déli oldalra is eljönnek. Göllniczbányán Geyer a Göllnicz völgyéből származott karvaly-csuvikot látott kitömve.

Az *uhu* vagy *nagy füles-bagoly* (Bubo maximus, Sibb.) nálunk állandó madár, de nem gyakori. 1882. V. 6. Iglón körülbelől egy hetes fiókákat találtak. VI. 2. a Béla közelében levő Kotlinán meredek szikláról félig kifejlett példányt lőttek le, mely mellett egy egész mókus és a vízi poczok egy darabja feküdt. Fejlett korában, különösen télnek idején nyulakra vadászgat. Kummer szlovinkai erdész fogságban tart egy párt, mely rendesen költ és szaporodik.

A *láng-bagoly* (Stryx flammea, L.) nálunk ritka.

A *gatyás-kuvik* (Nyctate Tengmalmi, Gm.) már gyakoribb és a Tátrában is fészkel.

A *közönséges kuvik* (Athene noctua, Retz.) szintén elég gyakori madár.

A *törpe kuvik* (A. passerina, L.) itt ritkán látható. Nehány évvel azelőtt Landokon lőttek egyet, mely most a bélai községi iskola múzeumában van.

A *havasi bagoly* (Nictea nivea, Thunb.) itt most ismeretlen, a jégkorszakban azonban a Tátra lakója volt, a mint az a Dr. Roth Samu által a Novy-barlangban kiásott csontokból constatálható.

Ölyvek. A *hamvas örvös-ölyü* vagy *réti héja* (Circus cinereaceus, Mont.) fiókjai néha széna-kaszáláskor láthatók, szintúgy a *vörhenyes örvös-ölyüéi.* (C. aeruginosus, L.)

A *közönséges ölyv* (Buteo vulgaris, Bechst.) a meleg évszakban erdeinkben költ; őszkor azonban nagy számmal felkeresi a szántóföldeket, különösen midőn sok a mezei-egér vagy poczok.

A *fehérfarkú ölyv* (B. ferox, L.) néha nálunk átvonúlni látszik. A késmárki gymnasiumban van egy kitömött példány, melyet valószinűen Késmárk táján lőttek.

A *gatyás ölyv* (Archibuteo lagopus, Brünn.) éjszakibb tájak lakója; némely télen azonban hozzánk is eljön.

Sasok. A *fehérfarku réti-sas* (Haliaëtus albicilla, L.) csak ritkán vetődik a mi vidékünkre. Több év előtt a Poprád mellett Kis-Lomnicz közelében ejtették el azt a példányt, mely most a bélai községi iskola múzeumában van.

A *kőszáli sas* (Aquila chrysaëtus, var. fulva, L.) a Tátra sziklafalaiban is, bár ritkán, fészkel; többnyire azonban más vidékről jön hozzánk hosszabb vagy rövidebb tartózkodásra. 1884. I. 20. Javorina közelében megsérült nyúl mellett fogtak el egyet és ugyanezen év július havában ugyanazon helyen egy a csapóvasba került, melyben dög volt elhelyezve csalogatónak.

A *kigyász-sas* (Circaetus gallicus, Gm.) nagyon ritka. 1860-ban Geyer tanárnak a Straczenai-völgyből hoztak egyet kitömés végett.

A *lármás sas* (A. naevia, Wolf.) a Tátra erdeiben gyakran költ, őszkor azonban délibb vidékekre vonul, a honnan csak tavaszszal tér vissza. 1883. VIII. 28. félig fejlett fiatalt kaptam egy Schönwald mellett talált fészekből.

A *kéklábú halász-sas* (Pandion haliaëtus, L.) csak ritkán látogat el vizeinkbe. 1882. IX. 15. a Dunajec mellett Nedeczvár közelében lőttek egyet, mely most Poprádon a Kárpáti-Múzeumban van kitömve.

A *karvaly* (Accipiter nisus, L.) nálunk meglehetős gyakori; télen a csűrökre száll, a honnan verebekre, pintyekre, sármányokra stb. vadászgat.

A *közönséges héja* (Astur palumbarius, L.) szintén nem ritka; néha a gazdasági udvarokba is ellátogat, hogy csibéket, libákat, galambokat raboljon. Télnek idején nagyobb hidegben még nem volt alkalmam itt látni.

A *vércse-sólyom* (Cerchneis tinnunculus, L.) nálunk csak nyáron található; a Tátrában elég sűrűn fészkel. Sólymok.

A *hosszú szárnyú sólyom* (Falco subbuteo, L.) itt már több ízben elejtetett.

A *kerecsen-sólyom* (F. laniarius, Pall.), a *vándor-sólyom* (F. peregrinus, Tunstall.), a *törpe sólyom* (Hypotriorchis aesolon Tunstall.) és a *vöröslábú vércse* (Erythropus vespertinus, Chr. L. Br.) nálunk csak átköltözéskor fordúlnak meg, de így is csak ritkán.

A *fakó-keselyűt* (Gyps fulvus, Gm.) és a *barna-keselyűt* (Vultur monachus, L.) a Magas-Tátra éjszaki oldalán már több ízben látták és el is ejtették. A szepesi Magurán vagy 20 évvel ezelőtt egy kerülő megsebesitett egy keselyűt. Egyáltalában valószínü, hogy mind a két faj néha a Szepességre is ellátogat. Keselyűk.

Az *örvös galamb* (Columba palumbus, L.) a nyári hónapokon át erdeinkben gyakori. 1882. III. 18. és 22. nehányat láttam Javorinán és 1883. IX. 15. a Nesselgradon (Tátra) több 100 db gyülekezett össze. Galambok.

A *vad-galamb* (C. oenas, L.) csak néha vonul át a mi vidékünkön.

A *gerlicze* (Turtur auritus, Ray.) tavaszszal, nyáron és őszkor gyakran látható az útak és patakok mentében levő füzfákon; tehát valószínű, hogy itt költ is.

A *süket fajd* (Tetrao urogallus, L.) a Tátra erdeiben nem ritka állandó madár; évenként párzáskor vagy 10 dbot lőnek a Tátrában. Már sokkal ritkább a törpefenyő-régióban is elterjedt *nyír-fajd* (T. tetrix.) Ezt is a párzás idején vadászszák. Tyúkfélék.

Nem ritka állandó madár az erdei mocsarakban és azok közelében a *császár-fajd* (T. bonasia, L.) Vadászaink hivogató hangjának utánzása által igyekeznek közelébe jutni.

A Magas-Tátra Novy nevű barlangjában Dr. Roth S. a *havasi-fajd* (Lagopus alpinus, Nilss.) és a *mocsári fajd* (L. albus, Bp.) számos csontját találta. Most ezen madarak vidékünkre nézve kihaltak, a jégkorszakban azonban a csontok mennyisége után ítélve gyakoriak lehettek.

A *kövi fogoly* több példányát (Perdix saxatilis, M.. et W.) a Magy. Kárpátegyesület megbizásából 1882. április és november havában az alabastrom barlang közelében kibocsátottam. Ezen madarak ugyanezen évben több ízben voltak láthatók a hegység magasabb tájain, de később eltűntek. Ugy látszik, hogy a Magas-Tátra hosszú zord tele megölte őket.

A *fogoly* (Starna cinerea, L.) nálunk meglehetős közönséges állandó madár. Őszkor és télen csapatosan a mezőre huzódnak, némelyek délibb vidékekre is vándorolnak, tavaszszal azonban ismét visszakerülnek és egészen a törpefenyő-övig felhatolnak. 1884. XI. 30. a tótfalvi híd közelében az országút mellett két fiatal hímet találtam megfagyva üres begygyel. XII. 12. Malduron egy hím ragadozó madártól üldözve egy csűrbe menekült, hol el is fogták. 1886. I. 13. a Bélbach hídja közelében 8 darabból álló falkát láttam, a mint a hóban lyukakat vájtak, hogy magvakat keressenek, s csak akkor szálltak el, midőn a szán már vagy négy lépésnyire volt hozzájuk.

A *fürj* (Coturnix dactylisonans, Meyer) 25 év előtt itt még igen közönséges nyári madár volt, most évről-évre ritkább. 1882. IV. 30. Iglón első ízben hallatszott pitypalaty dala, a mi más években rendesen csak május közepén történt; X. 14. Béla mellett az utolsót lőttem.

Gázlók.

A *rendes mankócz* (Oedicnemus crepitans, L.) csak néha veszi útját a mi vidékünkön át; évek előtt lőtték azt a példányt, mely most a bélai községi iskola múzeumában van.

Az *arany-lile* (Charadrius pluvialis, L.) nálunk ritka nyári vendég. A bélai községi iskolában levő példány Béla közeléből való.

A *sárga lile* (Eudromias morinellus, L.) szintén ritkán jön hozzánk nyári tartózkodásra. Geyer tanár Iglón egy sárga lilét tavaszi mezben kapott a környékről.

A *mocsári lile* (Aegialites cantianus, Loth.) nem gyakori a nyári hónapokban.

A *kis lile* (Ae. minor, M. et W.) szintén nem gyakori a Szepességen.

A *bibicz* (Vanellus Cristatus, L.) nálunk csak költözéskor látható. Évek előtt állítólag Béla közelében a „Rohrewiesen" nevű réten fészkelt volna is.

A *fekete gólya* (Ciconia nigra, L.) ritkán költözik a Szepességen át; az a példány, mely a bélai közs. iskolában van, itt esett el.

A *fehér gólya* (C. alba, Bechst.) igen gyakran költözik át a mi

vidékünkön. Rendesen már április első felében vonul éjszakra, és augusztusban ismét délre tér vissza. Némely csapatban 200 darab is van.

A *kanalas gém* (Platalea leucorodia, L.) ritkán költözik át a mi vidékünkön, szintugy a *szürke gém* (Ardea cinerea, L.) a *nagy kócsagos gém* (A. egretta, Bechst.) a *kis-gém* (Ardetta minuta, L.), az *éjjeli gém* (Nicticorax griseus, Strickl) és a *dobos gém* (Botaurus stellaris, L.) is.

A *vizi guvat* (Rallus aquaticus, L.) gyakori költöző madár. Valószínűleg nálunk is fészkel.

A *közönséges haris* (Crex pratensis, Bechst.) nedves réteken és szántóföldeken elég gyakori az egész nyáron át.

A *kis vízityúk* (Gallinula minuta, Pall.) és a *petyes vízityúk* (G. porzana L.) csak ritkán vonulnak át mínálunk, évek előtt Béla közelében lőttek egyet-egyet.

A *zöldlábú vízityúk* (G. chloropus, L.) csak ritkán költözik át a mi vidékünkön szintugy a *fekete szárcsa* (Fulica atra, L.) 1884. III. 28. Nagy-Eőr mellett lőttek egyet; gyomrában homokszemeket és vízi növényeket találtak.

A *szűz daru* (Grus virgo, L.) egy példányát 1871-ben deczember havában Szepes-Sümegh közelében lőtték. Jermy iglói tanár kitömte.

A *nagy póling* (Numenius arquatus, Cuv.) csak költözéskor látogat el néha hozzánk. 1883. IX. 4. Lőcse közelében egy nőstényt lőttek, melynek gyomrában rovarok chitines részeit és veres bogyók maradványait találták.

Az *erdei szalonka* (Scolopax rusticola, L.) a Szepességen még elég gyakori nyári vendég. Márczius végén vagy április kezdetén érkezik hozzánk; 1883-ban már III. 20. lőttek egyet Szepes-Olaszin; ugyanezen évben VI. 3. Landok mellett egy réten félig kifejlett fiókát fogtak; 1882. VI. 7. Béla közelében egy oly feltünő kövér és súlyos szalonkát fogtak el, mely már nem volt képes szállni. Testén nem látszott semmiféle sérülés; 1884. VII. 12. a Lersch-féle nyaraló mellett fenyves erdőben a földön szalonka-fészket találtak félig kiköltött tojásokkal. A felzavart anya nem tért vissza többé. Dr. Roth Samu közleménye szerint Lőcse közelében a Jankoveczen szintén fészkel. Októberben déli vidékekre költözik. Mint átköltöző, s talán itt is fészkelő madarak megemlítendők még a *mocsári szalonka* (Gallinago major, Bp.), a *gyepi szalonka* (G. gallinula, L.) és a *közönséges szalonka* (G. scolopacina, Bp.).

A *barna-külőd* (Totanus fuscus, L.) és a *folyami külőd* (T. ochropus, L.) nálunk csak igen ritkán fordúlnak elő.

A *piroslábú külőd* (T. calidris, L.) egy példányát 1882. IX. 23. a szepesi Magurán lőtték. Ez kitömve a Felkán levő Tátra-Múzeumban van elhelyezve.

Az *erdei külőd* (T. glareola, L.) nálunk nem épen közönséges nyári madár. Egy Nagy-Előr mellett elfogottnak gyomrában rovarok chitines héjai voltak (1884. V. 8.)

Az *apró külőd* (Actitis hypoleucus, L.) a Magas-Tátra felsőbb tájain is tavak és patakok közelében tartózkodik az egész nyáron át.

Uszók. A *vetési lúd* (Anser segetum, Meyer.) és a *szürke lúd* (A. cinereus Meyer.) gyakran átvonúlnak minálunk, csakhogy átvonulásuk leginkább éjjel történik.

A vadkacsák közül leggyakrabban átköltözik a *tőkés-kacsa* (Anas boschas. L.) 1884. I. 6. Bélán a Poprád mellett hím és nőstény tartózkodott, a hímet lelőtték. Január hóban, különben más években is került hozzánk.

Őszszel és tavaszkor nálunk még a következő kacsafajok is költöznek gyakrabban át: a *telelő rucza* (A. querquedula, L.), az *apró rucza* (A. crecca, L.) és a *csörgő rucza* (A. strepera, L.), már ritkábbak: a *nyílfarkú rucza* (A. acuta, L.), a *sípos rucza* (A. penelope, L.), a *kanálos rucza* (Spatula clypeata, L.), a *fehérszemű rucza* (Fuligula nyroca, Güldenst.), a *búbos rucza* (F. existata, Leach.), a *hamvas rucza* (F. ferina, L.) és a *gyászos rucza* (Oidemia nigra, L.). Mind ilyeneket Bélán és Holló-Lomniczon a Poprádon már évek előtt lőttek és azok most is a bélai községi múzeumban láthatók kitömve.

A *közönséges búvár* (Mergus merganser, L.) néha szintén elvonúl a Szepességen át. 1883. III. 28. a Poprád-folyón Busócz mellett 7 db szállt le; közülök egy hímet sikerült meglőni. Gyomrában halszálkák voltak.

A *búbos vöcsök* (Podiceps cristatus, L.) néha erre veszi vándor útját. Azon elejtettek között, melyekről tudomásom van, vannak februárban, áprilisban, júniusban és novemberben lőttek.

A *vörösnyakú vöcsök* (Podiceps rubicollis Gm.) nálunk ritkán látható; szintúgy

A *fekete nyakú vöcsök* (P. nigricollis, Sunden.) Az utóbbinak egy példányát 1884. V. 1. a Poprád mellett Lubló közelében lőtték; gyomrában tollacskákat találtak. Most a Kárpáti-Múzeumban van kiállítva.

Az *apró vöcsök* (P. minor, Gm.) hasonlóképen ritka költöző.

A *sarki búvár* (Colymbus arcticus, L.), a *jeges búvár* (C. glacialis, L.) és az *éjszaki búvár* (C. septemtrionalis, L.) mind ritka vendégeink.

A *közép sirály* (Lestris pomarina, Tenn.) és a *sárgalábú sirály* (Larus fuseus, L.) szintén ritkán költöznek át; már jóval gyakoribb költöző a *nevető sirály* (Xema ridibundum, L.)

A *fekete halászka* (Hydrochelidon nigra, Boie.) nálunk ritka.

A *folyami halászka* (Sterna fluviatilis, Naum.) a Poprád mellett is fészkelni látszik; 1884 nyarán ismételve láttam egy egész családot, a mint az esti szürkületben nagy zajjal szállt-kelt.

A Poprád-Dunajec vidékének halászata és halai.

A magyar föld szülötte a Poprád Leluchovnál hagyja el hazáját és Uj-Sandecznél egyesülve a lengyel-magyar Dunajecczel, a Visztula árjával együtt ömlik a Keleti-tengerbe. Számos kristálytiszta jéghideg patak és csermely, melyek részben a Tátra magasan fekvő völgyeiből, részben pedig erdeink és mezeink forrásaiból erednek, növeli e két folyót. Ezen csermelyek közül, melyeknek javarésze még névre vár, a nevezetesebbek, amennyiben halaknak tartózkodás-helyül szolgálnak, a következők:

A Dunajec mellékvizei.

1. A Halas-tóból eredő magyar-lengyel Bialka, mely Jurgovon fölül a Javorinkával egyesül s Maniovon fölül a Dunajecbe ömlik.

Szintén a Dunajecbe ömlenek:

2. A falstini csermely, Falstin mellett.
3. Az Oszturnyánál eredő Nyedicza, Nedeczvárnál.
4. A mátyásfalusi erdőből jövő csermely, a Kahlenberg mellett.
5. A zelyovi csermely, a hajdani harminczad-vámnál.
6. A Hafkánál eredő Jordanecz, Ó-Majornál.
7. A Folyvarknál eredő „Ruski-patak“, a Vörös-klastromnál.
8. A „leszniczi Rika“, Szczawniczánál.

A Poprád a Poprád-tóból ered. Mellékvizei balról:

A Poprád mellékvizei.

1. Lucsivnánál a stolai csermely.
2. Szepes-Szombaton fölül a Felka vize.
3. Matheócznál a Vörös-patak (Rothbach).
4. Mühlenbachon alúl a Mühlenbach.
5. Nagy-Lomniczon felül a Tarpatak.
6. Nagy-Lomniczon a Kőpatak.
7. A kis-szalóki csermely.
8. A forbergi csermely, másként Hohlgraben. E két utóbbi a Tátra tövében levő erdőben a Késmárknál a Poprádba ömlő
9. Fehér-víztől ágazik el.

10. N.-Előrnél a Fekete-patak (Schwarzbach).
11. Sz.-Bélánál a Marktseifen.
12. Busócznál a Bél-patak vagy Hég-víz.
13. Maldur alatt a malduri csermely.
14. Toporcz alatt a toporczi csermely.
15. Podolinnál a Kreuzseifen.
16. Alsó-Ruzsbachnál a Rauschenbach.
17. Gnézdánál a Kamjonka-patak.
18. Ó-Lublónál a Jarembina-patak.

Jobbról:

19. Lucsivna alatt a Lucsivna vize.
20. Poprád előtt a Tepla.
21. A Bluch vize.
22. Strázsánál a sztrázsai csermely.
23. Késmárkon fölül a menhárdi patak.
24. Késmárk alatt a Leibicz-patak.
25. A fonó-gyárnál a Goldseifen.
26. Holló-Lomniczon és
27. Kis-Lomniczon a hasonnevű patakok.
28. Ó-Lublónál a Jakubjanka.

A Tátra tavai közül halakat találunk a Halas-tóban, a Poprád-tóban és mostanában a Csorbai-tóban is.

Szepesvármegye halászati viszonyai a praehistorikus korszakban.

Igen valószínű, hogy a Poprád és Dunajec partjai, mint a Keleti-tengerből felvándorló lazaczok és angolnák ívóhelye, már a praehistoricus időben erélyesen védelmezett s sokaktól irigyelt székhelyei valának a szepességi őslakosoknak.

A késmárki Jeruzsálem-hegy salak-gátja mellett megfeketedett cseréptöredékek között talált kiizzott szarvas-, öz-, medve-, kutya-, disznó- és szarvasmarha-csontok, a Poprádban élt halak pikkelyei; a gánóczi mésztufában talált méhköpű alakú kunyhó-maradványok, kő-kalapácsok, kő- és csont-kések, csont-árak, csont-tűk, szarvasagancs-tőrök és bronz-sodronyok; a Felka közelében kiásott bronz-kardok, végül a Szepes-Bélánál mélyen a tőzegben talált bronz-sodronypörgék azon feltevésre jogosítanak bennünket, hogy a későbbi okmányokban gyakran említett „Sylva scepus“ már a legrégibb őskorban vadász, halász, haltenyésztő és iparűző nép lakóhelye volt. Nagy tévedés volna azt hinnünk, hogy a magyarok Pannonia elfoglalásakor az itt lakott culturnépeket mintegy kedvtelésből nyíl, kard és buzogánynyal irtották ki, sőt inkább, a történelem tanúsága szerint úgy akkor, mint a későbbi időkben az idegen nemzetiségű néptörzseket mint vendégeket — hospites — mindenkoron tárt karokkal fogadák és különböző privilegiumokkal, egyebek közt halászati jogokkal ajándékozák meg.

Szepesvármegye halászati viszonyai a történelmi múltban.

IV. Béla király bizonyos Fyle-nek, kinek nevétől származik Filicz falu neve, telket adományozván, az adomány-levélben egy halastóról — piscina — is megemlékezik. [1] Mily nevezetes tényezőként szerepel a halászat ez időben a nemzetgazdaságban, s mily fontos kereseti forrást képvisel, kitűnik már abból is, hogy V. István király 1271-ben és utódai a következő időkben a szepesi szászok kiváltságai között a halászati jogot mindig különösen kiemelik: „concessimus eis plenam libertatem piscandi in aquis..." [2] Ugyanezen forrásból idéz Herman Otto az egész nemzet által nagy örömmel üdvözölt „Magyar Halászat" című könyvében a Szepességre vonatkozó adatot: „I. Lajos király 1381-ben a Dunajec-folyó mellett fekvő szt-antali karthausi monostor priorjának kiadatni rendeli az egész halászatot, beleértve a királynak fentartott részt is."

Hogy a haltenyésztés és a halászat a Szepességen, különösen a reformatio ideje előtt élénken virágzott, bizonyítják az ezen időből fenmaradt tavak nyomai, habár ezek némelyike a haltenyésztésen kivül egyéb czélokra is szolgált, mint erről a „Magyar Halászat" 72. oldalán értesülünk: „De az is tagadhatatlan, hogy nem minden „piscina" volt halastó, mert a piscinának sokféle a jelentése. Calepinus a „Dictionarium undecim linguarum Basileae 1590" művében igen kitűnően adja a meghatározást, a melyből kitűnik, hogy ez alatt haltartók, tócsák, meleg és hideg fürdők (tükrök), úsztatók, itatók is érthetők".

A halastavak és álló bárkák.

A legtöbbje ezen tavaknak úgy látszik, a folyók és patakokból kifogott halaknak a bőjt tartamán való elhelyezésére szolgált. A késmárki úton fekvő nagy-előri halastó, a Toporcz melletti, a két vöröskolostori, a tótfalusi, a zasztkói és rokuszi malomnál levő halastavak maradványai csupán 60—200 méter kerületűek, sokkal nagyobb ezeknél a Tökölyi-féle halastó a Rákospataknál, (Krebsgräbenchen) a késmárki Langenwald mentében. A podolini levéltár egyik régi térképén 1732-ből a „piscina murata" [3] látható. Gnezdán egy a Poprád jobb partján elterülő szántóföld „Rybniky" nevet visel, hol is idős emberek emlékezete szerint egy halastó volt. Ugyancsak Majerka és Hodermark között egy földterület neve mai napig is „Teich" és Nagy-Szalók mellett „Teichseifen." Tótfalu mellett a Landi nevű réten a Badányi család még egy pár év előtt két, vízzel telt halastóval birt, s Lucsivna mellett még jelenleg is létezik a Szakmáry-család birtokában egy pisztrángos- és lazaczos-tó.

[1] Poprád város levéltára.

[2] Diploma Stephani V. Regis Hung. quo Saxonibus Scepusiensibus amplissimas immunitates largitur. Datum Anno Domini 1271. Wagner: Analecta Scepusii I. 189.

[3] Podolin város levéltára.

Halastavak hiányában községi álló bárkák (Gemeinde-Fischkästen) szolgáltak a halak eltartására. 1676. junius 28-ikán a leibiczi halászok rendeletet kapnak, melynek értelmében hetenként csak egyszer mehetnek halászatra és a fogott halakat azonnal a bíróhoz tartoznak vinni, ki azt a községi álló bárkában esetleges vendéglátásra helyezi el.[1] Szepes-Bélán is voltak ilyesfajta álló bárkák. 1762. julius 2-ikán egy ilynemű álló bárka eltávolítására hoz határozatot a város.[2] A városon átutazó idegeneket rendesen halakkal vendégelék meg s pedig különösen lazaczokkal, melyeket szárítottak és füstöltek is. Ilyes szárított és füstölt lazaczczal ajándékozott meg Podolin város egy püspököt, ki 1668 augusztus 19-ikén a ruzsbachi fürdőből jövet Podolinban pihenőt tartott: „dem Bischof einen getraigten Lachs praesentirt.“[3]

A közelmúltban, midőn a Szepességen még több volt az erdő s így több a légköri csapadék is, a folyók és patakok vízben és halakban bővelkedének. Bél Mátyás a poprádi halakról a következőket irja: „Pisces praeter vulgares, et passim obvios, longe praestantissimos habet, puta: trutas, anguillas, timalloset omnium optimos salmones — lazatz, Lachs — horum piscatio in ditione Dominorum Horvath de Stansith copiosa institui.“ „Trans Popradum Keresztfalva est, salmonum captura copiosa heic est.“[4]

Csaplovics a következőket említi: „A Poprádban igen sok a hal, számos apró halfaj mellett bővelkedik igen szép pénzes pérek, angolnák, menyhalak, pisztrángok és lazaczokban, melyek vándorlása itt igen jelentékeny.“ „Szepes-Szombaton, a hol a vásárok igen látogatottak még most is igen híresek az itt fogott pisztrángok s különösen a lazaczok. Mind a lazaczok, mind a pisztrángok, melyeket különben Poprád mellett is halásznak, itt sokkal ízletesebbek, mint azok, melyeket pl. Gnézda és Lubló mellett vagy a Dunajecben fognak.“[5]

Bohusch György említi, hogy Keresztfalun a gradeczi Horváth Stansith-család gazdag lazaczossal bír.[6]

Genersich Keresztély a következőket közli a Poprádról: „Itt a pisztrángoknak két faja található; a közönséges faj, melynek húsa

[1] Leibicz város levéltára.

[2] Sz. Béla város levéltára.

[3] Podolin város levéltára.

[4] Hungariae antiquae et novae prodromus 1723. pag. 73. et 116.

[5] Topographisch statistisches Archiv des Königreichs Ungarn II. Bd. 296 és 346 oldal 1821.

[6] Historico-geographica Terrae Scepusiensis in superiore Hungaria celeberrima descriptio concinnata auctore Georgio Bohusch Scholae Kesmarkensis Rectore 1720. (Kézirat, a késmárki lyceum tulajdona.)

fehér és a lazacz vagy arany-pisztrángfaj, melynek húsa vöröses és szívósabb. A tulajdonképeni lazaczok (sebes pisztráng) sokszor csodálatraméltó gyorsasággal hágják át vándorlásukban a vízeséseket, a gátakat és egyéb akadályokat... Téli lakásuk a tenger mélyében van, tavaszkor és nyáron pedig a Szepességen vannak. Ezeken kívül találhatók még a Poprádban vésett ajkú paduczok (Schwinke), fejes domolykók (Bratfisch), pénzes pérek (Asche), angolnák, menyhalak, kövi csikok, rákok. [1]

A halak értéke a közel múltban.

Jól emlékszem, mily nagy volt a szepességi vizek halgazdagsága még csak 30 év előtt is. A lazaczok egészen a forbergi csermelyig jutottak fel, s ha a molnár a csermelyt évente 2—3-szor lecsapolta, csupán a nagy menyhalak- és pisztrángokat szedték ki, az előbbi fajtából gyakran 100-nál többet is. Akkortájban a legnemesebb halaknak sem volt értékük, senki sem fogyasztá azokat, a halászati sport még egészen ismeretlen vala. Késmárkon mindig volt nehány halász-mester. Még csak 20 év előtt is igen gyakori volt a pisztráng, ára kerekszámban 1 krajczár volt, azonban már akkor minden kisebb városban emelkedvén a halkereslet, kezdődött a rabló-halászat. Ezen időtől fogva vizeink halállománya folytonosan apad, a lazaczok és pisztrángok mindig kisebb számmal jönnek a Keleti-tengerből, s úgy látszik, hogy apadásuk oka a gőzhajózás emelkedésével s a nagy fokú üldözéssel áll összefüggésben. A lazaczokat és pisztrángokat vándorlásukban már a Visztulán és a Dunajecen erősen üldözik. „A vándorlásban és ívásban megzavart lazaczok tapasztalás szerint ugyanazon folyamot többé fel nem keresik.“ [2]

A halak apadásának okai.

Vizeink halapadásának okairól Rowland William főerdőmester, ki Árvamegyében a mesterséges haltenyésztés fáradhatatlan előmozdítója volt, a Kárpát-egyesület Évkönyvében (az 1881-ik évfolyam) a következőket irja: „A legnagyobb és legveszélyesebb ellenségei a halaknak maguk az emberek ..... 30 év előtt vizeink még bővelkedtek nemesfajú halakban, mert a parasztok nem ismerték azoknak becsét, most azonban, hogy némely lelkiismeretlen izraeliták mindenkoron jól megfizetik a lopott halat, vizeink halállománya évről-évre csökken.“ Herman Ottó hasonló véleményben van: „Engem az igazság arra kötelez, hogy a hal és halászat legfőbb ellenségét az emberben lássam. [3]

A halak ellenségei.

Részemről csupán annyit akarok megjegyezni, hogy itt nálunk a Szepességen hasonlóképen az ember a halak legnagyobb ellensége, különösen mióta a touristika annyira kifejlődött és a horgászás álta-

[1] Merkwürdigkeiten der Stadt Kesmark I. 17. 1804.
[2] „Von Ocean zu Ocean“ Schweiger-Lerchenfeld A. 1885.
[3] Magyar Halászat 600 old.

lánosan kedvelt sporttá vált. Az emberen kívül kiválóbb ellenségei halainknak a következők: a vidra — Lutra vulgaris Erxl.; a vidranyest Putorius lutreola Keys. et Blas.; a vízi poczok — Arvicola amphibius Desm.; a vízi cziczkány — Crossopus fodiens Wagn. A vidranyest jelenleg már ritkaság; ezelőtt körülbelül 50 évvel a Bélbachban, a Javorinkában és Bialkában igen gyakori volt, mezét Lengyelországban igen jó pénzért vették és épen ez okból a jurgovi kerülök azt majdnem egészen kiirtották. A madarak közül hal-ellenségek a következők: a csonttörő harács (Haliaëtos albicilla L.) a kéklábú halászsas (Pandion haliaëtos L.) a jégmadár (Alcedo ispida L.) a hamvas varjú (Corvus cornix L.) némely gázló; a legtöbb lúdféle; a vöcsök félék; némely sirályféle, a buvár rigó (Cinclus aquaticus L. var. meridionalis Chr. L. Br. és var. melanogaster Chr. L. Br.); a barázda és a kénes billegető (Motacilla alba L. et Motacilla sulfurea Bechst.) A legtöbbje ezen madaraknak itt a Szepességen csupán átköltöző és évről-évre ritkább. A kétéltüek közül a kecskebéka (Rana esculenta L.) ellensége halainknak. A rovarok közül károsak az úszó és csikbogarak (Hydrophilus és Dytiscus.), némely futó bogár (Carabus nodulosus Fabr.), melyek a halpetéket a patakokban felkeresik s megeszik; a hátonúszó vízi poloska (Notonecta glauca.) A pisztrángok bőrére tapadva gyakran található a halpiócza (Piscicola geometra L.) A menyhalak húsában, mint mondják a galandféreg (Bothriocephalus latus) borsókája jön elő, a mely élő állapotban jutván az ember gyomrába, veszélyes galandféreggé fejlődik.

A penész-gombák közül a Saprolegnia és Achyla szokták megtámadni az élő halakat, még pedig akként, hogy elágazva a pikkelyek között, azok lehúllását idézik elő s végül a halakat is elölik.

Káros továbbá és egyúttal a halak szaporodására gátlólag ható a lenáztatás, valamint a keményitő-gyárak, a vászon-fehéritők, a bőr- és egyéb gyárakból kiömlő tisztátlan viz.

Mindezen a halak tenyészését gátló körülmények azonban távolról sem elégségesek a halapadás megokolására. Lehetséges, hogy ismeretlen betegségek vetnek gátat a halak szaporodásának, azonban vigasztaljon bennünket az, hogy a halak apadásáról hangzó panasz egész Európában általános és épen ezért múlhatatlanul szükséges a mesterséges haltenyésztés felkarolása, valamint halállományunk szaporitása.

A mesterséges haltenyésztés.

A nemes és áldozatkész Migazzy Vilmos gróf fáradozásainak sikerült 1880-ban az „Éjszakmagyarországi Halászati Egyesület"-et megalkotni, a mely 1885-ben „Országos Halászati Egyesület"-té bővülve, a haltenyésztés terén sok igen üdvös dolgot végzett. Ehhez hasonló halászati egyesület már évekkel előbb keletkezett a Tátra éjszaki oldalán Galicziában Noviczky gróf vezetése alatt, a mely

működésének körébe a Dunajec-folyót is bevonta. Buzgó férfiak kezdeményezésével alakúlt meg 1883. április hó 10-én Késmárkon a „Poprádvölgyi Halászati Egyesület". Ezen egyesület czélja:

a Poprád-völgy Tátra patakjaiban fogytán levő ősanyagnak pótlása és szaporítása; mely czélt a következő módon óhajtotta elérni:

1. nemesebb halfajok tenyésztése s az ébrényhalak szabad vizekbe bocsátása;

2. alkalmas helyeken halászati tilalom alá helyezendő ivarterek kijelölése;

3. a halak vándorlását alacsony vízállás idején is lehetővé tevő gátberendezések kieszközlése;

4. a halaknak kártékony anyagok elvonása, illetve hatálytalanítása és ellenségeik ellen való óvása által.

A halászatnak ilyen czéltudatos és észszerű kezelésével járó költségek fedezésére szükséges pénzösszegeket: a) a közgyülés által évről-évre megállapítandó, 5 frtnál magasabbra nem szabható tagsági dijakból; b) az egyesületi vízbérletek jövedelméből c) kilátásba helyezett államsegély és pártfogók adományaiból szerzendi. [1]

Ezen egyesület ezideig nehány ezer pisztráng- és lazaczivadékot nevelt fel s bocsájtott a Poprád vízébe és jutalmakat tűzött ki a vidrák kipusztítására. Sajnos azonban, hogy ez egyesület drága pénzen létesített haltenyésztő intézete Tátraházán ez idén működését beszüntette, és jelenleg nem is tudom mi módon éri el az egyesület a maga elé tűzött czélt.

Minthogy Magyarországnak halászati törvénye eddig még nincs, Szepesmegye felfogván a haltenyésztés fontos voltát, szabályrendeletet bocsájtott ki, a mely módosítva még mai nap is törvényerővel bir. [2] Ezen szabályrendelet értelmében tilos a halak fogása az ívási időben, hasonlóképen tilos nehány fogási mód. [3]

A halászati jog a királyi haszonvételi jogokhoz tartozik és vagy a haszonvételi jog birtokosa gyakorolja, vagy egyesek és társulatok veszik azt bérbe. Most midőn folyóink és patakjaink halakban annyira megfogytak, legnagyobbrészt csak a horgászat használatos; 20—30 évvel ezelőtt még a következő fogás-módok divatoztak:

A halfogás módjai. A patakok lecsapolása.

1. A kisebb patakokat a halfogás czéljából leginkább nyaranta 2—3-szor lecsapolták, úgy, hogy az összes vízállománynak csak egy-

[1] Poprádvölgyi Halászati Egyesület alapszabályai.

[2] Szabályrendelet a halászati királyi kis haszonvételnek gyakorlata iránt.

[3] Igen különös, hogy ezen szabályrendelet a Trutta lacustris és Salmo salvelinus fogását is tiltja az ívás idejében, holott ezen halfajok egész Magyarországon nem fordulnak elő, csupán az utóbbi években helyezték el ezeket némely vizeinkbe, így 1884-ben az utóbbi fajtát a Csorbai-tóba.

harmad- vagy egynegyedrésze maradt meg, a sekélyes vízben azután a halászok puszta kézzel a kövek és uszadékfa alól kifogták a halakat. A patak medre nagyobb mélyedéseinek helyén a biztonság okáért a mélyedés felett keresztbe lazán egymásra rakott kőből gátat készítettek, s a mélyedés alatt egy vagy két embert állítottak fel farkas-hálóval (Vorsatzham), a melyben a zurbuló rúdtól felzavart halak megfogódtak. A rejtekben fekvő pisztrángok kézérintésre meg sem mozdúlnak s akár a vízfolyással, akár annak ellenében simogatva folyton nyugodtan maradnak mindaddig, míg a halász újjaival kopoltyú-fedőik alá nem nyúl és kiemeli őket. Más halnál ezt eddig nem tapasztalták. Az itt használt farkas-hálónak következő szerkezete van: alakja kúp-idomú, kar átmérőjű vége újból kiöblösödő (Keidel); szája félköralakú mogyoró-vesszőre vagy abroncsra és az annak két végét összekötő ínra van fogva; az ín és abroncs körülbelől 1·5 m. hosszú villás fogórúdba van erősítve; a háló szemeinek átmérője a megyei szabályzat értelmében nedves állapotban legalább 4·5 cm. Ezen hálónak kisebb alakját „Streifham"-nak nevezik. Keskeny patakokban olyan hálóval is halásznak, melynek szájszéle nem félkör idomú abroncsra, hanem két, oldalt álló, szabadon mozgó, körülbelől 1·5 m. hosszú fenyő-rúdra van kötve, míg a száj alsó oldalának ínát ólomgolyók súlyozzák. Az itteni halászok „Stichham"-nak nevezik. Ezen hálóknak következő a szerszámjárása. A halász úgy áll a vízben, hogy a háló épen a lába közé esik, sőt a lábát érinti; azután mindegyik kezével a hálót tartó fenyő-rudak egyikét megragadva és jobbra-balra döfögetve vízellenében halad. A menekülő halak a hálóba rohannak, a mit a hálós meztelen lábával azonnal megérez.

Hajtó-halászat.

2. A hajtóhalászat teljes vízállás mellett a Poprád és Dunajecen még következőképen is megy végbe. A folyó bizonyos helyén keresztben és rézsutosan merőleges czölöpöket vernek le, melyekre a nedves állapotban legalább 4·5 centimeter huroktávolságú keskeny és hosszú hálót erősítik. Ezen rekesztől lefelé bizonyos távolságban egy vagy két sor ember van felállítva farkas-hálóval, kik lassan előre haladnak, mi közben egy pár ember hosszú rudakkal riasztgatja és zavarja a hálóba a halakat.

Rekesztő halászat.

3. A Dunajecen ehhez hasonló hálóval való halászás dívik, azonban azon különbséggel, hogy itt a háló több rekeszt képez, mely rekeszek iránya ép úgy, mint a czölöpöké, rézsutos. A legutolsó rekesz oly sekélyes vízben van, hogy onnét a lazaczot igen könnyű kivenni. Ha a lazacz vándorlása közben valamely rekeszbe kerül, akkor már többé vissza nem térhet, mert menedéket keresve, egy magasabban fekvő rekeszbe jut s ily módon a legmagasabban fekvő rekeszben, a melyre egy falombot szoktak erősíteni, vergődése által a lombot

mozgásba hozza, mire a halász a vízbe megy, s a zsákmányt hálójával kiemeli.

4. Május havában, a midőn a paduczok csapatosan vonúlnak felfelé a Poprádon, keresztbe egy hálót feszítenek ki, mely mellett a halak megállanak, és akkor kézzel avagy farkashálóval könnyen ki lehet őket fogni.

5. Zavaros vízben mind a Poprád, mind a Dunajecen az emelő vagy merítőhálót (ághegyháló, Herman) használják. A merítőháló 1·5 m^2 területtel bír, szabályszerű nagyságú szemekkel, négy szöglete két félkörben hajlított mogyórofa abroncson (káván) függ. Az abroncsok keresztező helyén erős kötél van, mely az egész hálót a hosszú fenyőnyélhez erősíti. A háló aljába néha rongyba kötött aludt vért szoktak helyezni, a honnét az a vízbe csöpög. A hálót egészen a víz fenekéig merítik le és bizonyos időközökben kiemelik, midőn is az esetleg odakerült vagy a vér által odacsalt halak a hálón maradnak.

6. Zsilipeknél az ereszszerűen kinyuló deszkák alsó lapjához erős négyszögű hálónak hosszanti szélét kapcsolják vas kampókkal, a háló másik szabad szélét pedig a víz felszínéig emelik és annak két végét zsinórral a zsilip lejtőjéhez kötik. Midőn a lazaczok vagy pisztrángok felfelé vonulnak és a zsilipekre felvetik magukat, gyakran megesik, hogy a sima deszkákon lecsúsznak és a teknő idomú hálóba kerülnek.

7. A kerítő háló hasonlít az előbbihez, csakhogy felső hosszanti szélén fenyőfából hasított parák, alsó szélén pedig ólomgolyók vannak. Ezenkivül mindkét oldalán egy nagy szemű 17·0 m^2 nagyságú vastag spárgából készült hálót találunk, melynek neve Gleït (talán Geleit szóból, Herman Ottónál tükörháló, az apró szemű pedig inléhés.)[1]

A hálónak mindkét végét egy-egy ember fogja s patkóalakban viszi a folyón lefelé; utánuk jő még egy ember, a ki a hálót hosszú rúddal igazgatja és emeli, ha az esetleg a fenéken megakad. A halak a folyón fölfelé menekszenek s igy fővel ütköznek a kis szemű hálóba, a mely ekkor a nagy szemű tükörháló közein a hal nyomása következtében zacskóalakúlag kitódul. Ha a hal vissza akar huzódni, uszóival rendesen megakad a háló hurokjában, és igy el van fogva.[2]

Jeges halászat.

8. A *jeges halászatnak* is divik egy sajátságos módja, melyet Nagy-Eörött „Okraikenhacken"-nek neveznek. Ez a következőben áll: Midőn a Poprád partjain egy pár lépésnyire embereket is elbiró, azonban még átlátszó jég képződött, a halászok felkeresik azon helyeket, a hol a halak a folyás ellenében egymás mellé helyezkedve, tömegesen téli szállásra húzódtak. Ekkor a parttól kezdve a jégmentes vízszinig

[1] Herman Ottó Magyar halászat könyve 1 köt. 282 old.

[2] V. ö. Herman. A Magyar halászat könyve 282 lap. kecsege-hálójával.

körülbelül egy arasznyira felvágják a jeget és a kerítő hálót a parton megerősítve a jégtől megszabadított barázdában, egészen a szabad vízszínig és a víz mentében lefelé húzzák. Ezután a jégkérget folytonosan tördelve, a hálót a partfelé vissza húzzák, míg a halak lehetőleg kis térre szorúlnak össze.

Parázsüsttel való halászat.

9. A *parázsüsttel* való halászás módja a következő: Éjjel a halak rendesen az ár ellenébe fordítják fejöket. A halászok a közelfekvő fenyő-erdőből friss és gyantás fenyő-forgácsot hoznak és ezzel az üstben tüzet élesztenek. Az üst vastag sodronyból készült kosár, hasonló a vibornai asszonyok főkötőjéhez, a melynek egyik oldalán levő fülében 1·5 méter hosszú nyelet találunk. A folyóban emberek, kezükben farkas-hálóval haladnak felfelé, az üsthordozó egy pár lépéssel előre megy a parton és időnként a folyó felé fordúlva megvilágítja a halakat, melyek egészen nyugodtan maradnak. E közben a halász 3—6 ágú szigonyával a közelébe került halakat leszúrja, avagy hálóval meríti ki. A Dunajecen ugyanezen halászati mód akként történik, hogy két ember egy kivájt fenyő-törzsön (Kumpen), az egyik elől, kezében az üsttel, a másik hátúl, a kormányon evezve halad előre, miközben az első az üstön szítva a parázst, a kezében tartott 3 ágú szigonynyal — osztka — a közelébe kerűlt lazaczokat bámulatraméltó ügyességgel szúrja le és azután a vizbe ugrik s kihozza a megsebzett halat. A halász mindenkor készletben tart még egy másik szigonyt arra az esetre, ha az első eltörik, vagy kezéből kicsúszik. Ezen szigonyokat czigányok készítik, ágaiknak sem rovátkái, sem szakái nincsenek. A Dunajec alsóbb vidékein a fenyő-válú helyett tutajt használnak.

Varsával halászat.

10. A *varsával* (Kerbl) való halászat. A varsa fűzfa-vesszőkből font körülbelül 1 méter hosszú kúp-idomú kosár, mely szádján 0·5 méter átmérővel bír. Ebbe be van illesztve egy hasonló átmérőjű, de jóval rövidebb kúpos kosár, melynek csúcsa nyitva áll. A kosárba tévedt hal ezen nyíláson (vörcsök Herm.) keresztül a külső kosár által alkotott kiöblösödésbe (tömlöcz Herm.) kerűl, a honnan többé nem szabadúlhat. (V. ö. Herman Ottó „Magyar halászat“ I. k. 159. old.)

A varsa szádjának köralakja rendesen $^1/_3$-ára vagy $^1/_2$-ére be van nyomva, úgy, hogy az a folyó ágyában lefektetve szorosan érintkezik a talajjal. A varsa csúcsa nyitott és csupán csak zsinórral szokták bekötni. Ha halak fogódtak a varsában, úgy a partra viszik és ott a zsinórt kioldva, a zsákmányt könnyűszerrel kiszedik. Patakok és folyókban, hol a víz sekélyes, keresztben és rézsút, kövekből gátat szoktak készíteni, melyen egy pár nyílást hagynak szabadon; itt helyezik el a kövekkel megterhelt varsát, még pedig szádjával a folyás ellenében vagy mentében aszerint, a mint a halak költözni szoktak.

Az „odjaszka“ nevű rekesztő-halászat.

11. A Dunajecen a rekesztő-halászat egy módjával találkozunk, melyet ott „odjaszká“-nak neveznek. Ez abban áll, hogy a folyó sekélyes helyein háromszög alakban czölöpöket vernek le, melyeket a vízszínig fűzfa-vesszőkkel fonnak be. Egyik szögletét a háromszögletű térnek nyitva hagyják, még pedig a folyás ellenében, vagy oldalvást, aszerint, a mint a halak az illető időszakban költöznek. Minthogy ezen nyíláson át a víz gyorsan folyik, a hal ide igyekszik bejutni, a honnét azonban többé ki nem talál. Régente ily módon az egész Dunajecet elzárták, most azonban csakis csekély téren teszik ezt, mert a halászati szabályrendelet 3-ik pontja értelmében: „Tilos lészen továbbá: a) minden oly állandó készülék, halrekesz, kosár, háló stb. alkalmazása, mely közönséges vízállás mellett a vízfolyás felénél többet, vagy a tavak ki- és befolyásait a víz közepén egész a fenékig elzárja;

b) gátaknál és zsilipeknél bárminemű fogók felállítása;

c) az éjjeli halászat;

d) a halak elkábítása, megmérgezése és robbanó szerek alkalmazása.“

Szigonnyal való halászat.

12. Lazaczokat és pisztrángokat felfelé vándorlásukban a dunajeci és poprádi zsilipek deszkáin szokták 3—6 ágú szigonyokkal leszúrni; kisebb halak leszúrására 2 ágú villák használatosak.

Éjjeli horogvetés.

13. Az éjjeli horogvetéshez erős zsinegen függő horgot használnak, melyet valamely nehéz tárgyhoz erősítenek. A horogra csalétek gyanánt béka-álczát vagy csellét akasztanak és az egészet a folyó valamely mélyebb helyén merítik alá. Kora reggel azután megtekintik vajjon fogódott-e valami a horgon.

Horgászat csalival.

14. A horgászás kakas-tollból készített műlégy, földi giliszta vagy cserebogár csalétekkel történik.

15. Nagyobb halakra fegyverrel szoktak lőni, így különösen ívó lazaczokra.

Dinamittal való halászat.

16. A vasút-építés óta szokásba jött az orvhalászok közt a dinamit-töltvénynyel való halászat is.

Halászat a halak elkábitása útján.

17. Az orvhalászok a semina cocculi-val, melyet felvagdalt máj vagy emberi ürülékkel kevernek össze, szokták elkábítani a halakat.

18. Ugyancsak orvhalászok nagyobb tócsákba trágyalevet, oltott meszet és lugot öntenek, mire a halak a vízszínre jönnek s könnyű szerrel kifoghatók.

A halak elkészítésének módjai.

A Felső-Szepességen a halakat forrázva s vajban párolva, zsemlemorzsával sütve, lében főzve, kocsonyázva vagy nyárson sülve költik el, vagy pedig ketté vágva besózzák és szalmával fedett deszkán a sütő-kemenczében kiszárítják, avagy besózzák és megfüstölik.

A Kárpáti-Muzeum halgyüjteménye.

A halászati eszközök és halak gyüjtését a Poprád-Dunajec vidékéről a Kárpát-Múzeum kezdé meg. Jelenleg a következő tár-

gyaknak van birtotokában: 1. Barbus fluviatilis Ag. 2 db; 2. Squalius cephalus L. 1 db; 3. Thymallus vulgaris Nils. 7 db; 4. Trutta Fario L. 4 db; 5. Trutta Salar L. 1 db; 6. Anguilla fluviatilis Flem. 1 db; 7. Alburnus lucidus Heck. 1 db; 8. Rhodeus amarus L. 2 db; 9. Gobio fluviatilis Cuv. 1 db; 10. Barbus Petényi Heck. 1 db; 11. Lota vulgaris Cuv. 1 db; 12. Cottus poecilopus Heck. 1 db; 13. Phoxinus laevis Ag. 2 db; 14. Chondrostoma nasus L. 1 db; 15. Petromyzon fluviatilis L. 2 db.

A Poprád-Dunajec vidékének halai közül előttem eddig ismeretesek a következő fajok:

A czifra kölönte.

1. A *czifra kölönte* — Cottus poecilopus Heck.; Buntflossige Koppe, itt használatos neve „Dickkopf“ ugyanott fordúl elő, a hol a piszkráng is tartózkodik. Csupán gyermekek szokták fogdosni, még pedig gombostűből készült horoggal vagy puszta kézzel, a halászok undorodnak tőle és ha esetleg a hálóba kerűl a szárazra dobják. A tojó már kora tavaszszal rakja le petéit a nagyszemű homokba ásott gödröcskébe, hol is a hím 3—4 hétig időzik, védelmezve azokat mindenféle megtámadás ellen. Ha bottal elkergetjük, felzavarja a vizet; azonban igen rövid idő múlva ismét megjelenik a petésgödröcskénél.

A botos kölönte.

2. A *botos kölönte* — Cottus gobio L.; Weissflossige Koppe — a nép az előbbivel azonosnak tartja, ugyanott is fordúl elő s életmódja is megegyezik az előbbivel.

A kisszájú kölönte.

3. A *kisszájú kölönte* — Cottus microstomus Heck.; Kleinschnäuzige Koppe — melyet mint külön fajt a Poprádból Heckel említ meg. Noviczkynak a Visztula folyamrendszeréről való halászatitérképén ezen faj nem található fel, és ugyanezen fajt Herman O. fiatal Cottus gobio-nak tartja.[1] Én ezen fajt a forbergi csermely zsilipje alatt lévő tócsában több éven át megfigyelvén, nem vettem észre, hogy nagyobbra nőtt volna, habár ott táplálékot bőségben találhatott. Életmódja hasonló az előbbiekéhez.

A tarka menyhal.

4. A *tarka menyhal* — Lota vulgaris Cuv.; Aalraupe — itt használatos neve „Eielraupe.“ A Poprád és patakjaiban ott található, a hol a víz mély, tiszta s a meder agyag vagy finom quarczhomokkal van borítva; parti lyukakban tartózkodik, azonban nem gyakori; a forbergi Hohlgrabenben majdnem Forberg faluig szokott felúszni. Rendesen kézzel fogják, ritkábban farkas-hálóval, éjjeli horoggal vagy csalétkes horoggal. Húsa nem igen keresett. Deczember és január hóban ívik, a szepességi szabályrendelet szerint november- és deczemberben fogása tilos.

A rózsás márna.

5. A *rózsás márna* — Barbus fluviatilis Ag.; Barbe — a nép nem ismeri, a Poprádnak csupán alsó folyásán fordúl elő Mnissek

[1] „Magyar Halászat.“ 678. old.

tájáig, a Dunajec és Bialkában Jurgovig; nagyon valószínű, hogy zsilipeken és malmokon nem tud átjönni. Horoggal és farkas-hálóval szokták fogni, esetleg más halakkal együtt. Húsa puha és jó ízű. Az egy kilogrammos példányok nem ritkák, azonban négy kilogrammot is szokott nyomni. Május és június havában ívik.

A Petényi márna.

6. A *Petényi márna* — Barbus Petényi Heck. — Helyi neve „Parm" a Dunajec és Bialkában Jurgov tájáig, a Poprádban és mellékvizeiben egészen a malmokig, ott hol a víz lassan folyik, mindenütt gyakori; a gyorsan folyó hegyi patakokban eddig még nem láttam. Horgon féreg-csalétekkel igen könnyen fogódik, vagy hálóban más halakkal. Húsa puha és ízletes, azonban igen szálkás. Ritkán nő 20 centiméternél nagyobbra. Május és június havában ívik.

A fenékjáró küllő.

7. A *fenékjáró küllő* — Gobio fluviatilis Cuv.; Gressling — a nép „Krätzling"-nek nevezi, a Poprád középső és alsó vidékein a lassan folyó helyeken igen gyakran fordúl elő. Húsa rosz s igen szálkás, csupán gyermekek szokták horoggal fogdosni. Csak 14 centiméternyire nő meg. Május és június havában ívik.

A szivárványos ökle.

8. A *szivárványos ökle* — Rhodeus amarus Ag ; Bitterling — itt teljesen ismeretlen. Az 1883-ik évben egy n.-előri kertész a Goldseifen patakban több darabot fogott és vitt Stephány J. sz.-bélai gyógyszerészhez, kinél azok hosszú ideig életben maradtak; a következő évben ugyanezen kertész ismét több darabot hozott, a melyek közül kettőt magam is az egész télen át gondoztam, míg a gombafonalak el nem ölték. Minthogy ezen halacska csak 5 centiméternyire nő és a hím az ívás idején, április és május havában, szivárványszínben csillog, igen alkalmas aquariumokban való tartásra, hol is ostyával, legyekkel, hangya-bábokkal és férgekkel táplálják. Noll észleletei szerint[1] a nőstény az ívás ideje alatt giliszta alakú tojócsővel bír s a peterakáskor egy Unio batavus Lamark. var. ondonensis Hazay (Unio pictorum itt nincs) fölött foglal helyet; a mint egy ikra tojó-csövébe kerül, villám-gyorsan csap le és tojó-csövét a kagyló légzési nyilásába tolva, az ikrát a kopoltyú-lemezek közé ejti s azután kimerülten a vízi növények közt húzódik meg. Midőn ez megtörtént, ugyancsak a kagyló fölött várakozó hím hasonló módon önti a kopoltyú-lemezek közé az ondót. Ezen folyamat azután bizonyos időközökben ismétlődik. Megtörtént már, hogy 40 ikrát is találtak egy kagylóban. Az ikrákból kikelő halivadék addig marad a kagylóban, míg annyira megerősödött, hogy veszély nélkül szállhat a vízre. Az Unio eszerint e halacskák dajkájaként szerepel.

Az ezüstös balin.

9. Az *ezüstös balin* — Blicca argyroleuca Heck.; Blicke — itt járatos neve Plitte, a Poprád alsó és középső vidékein a tiszta,

[1] Brehm's „Thierleben" VIII. Bd.

lassanfolyó és mély, agyag és homok fenekű helyeken nem ritka s gyakran akad a horogra. Siebold szerint az ezüstös balin igen korán ívik, sokszor alig 13 centiméternyi, habár más vidékeken 30 cm. hosszú és 1 kg. súlyú szokott lenni. Vidékünkön a Poprádban még 13 cmnél hosszabbat nem láttam. Húsát nem kedvelik. Júniusban ívik, még pedig Csuchran A. észleletei szerint [1] a következő módon: „A balinok (Plätten) sűrű csoportokban ívnak, azonban nem sekélyes, hanem mély vízben, a hol is mindenkor egyik oldalukat egy fatörzshöz vagy ennek hiányában egy merőleges kőhöz szorítják, még pedig oly közel a víz színéhez, amennyire csak lehetséges. Testüket valószínűleg azért szokták valamely tárgyhoz szorítani, hogy az ellenkező nyomás annál hathatósabb legyen. Ilyenkor láthatjuk, a mint oldalt fekve egymáshoz dörgölődnek, midőn is az egész tömeg felülről mint ezüst-lemez tűnik elő. A pete itt is közvetlen érintkezésbe jő az ondóval."

10. A *szélhajtó küsz* — Alburnus lucidus Heck.; Laube — itt járatos neve Weissfisch, kleiner Bratfisch és Maifisch, mindig csapatosan uszkál közel a víz színéhez a mély és tiszta helyeken. A következő fajtól könnyen megkülönböztethető az által, hogy mell-, has- és alfeli úszói halványsárga színűek vagy színtelenek, hát- és farkúszói pedig szürkék. Csak 20 cmnyire nő meg, húsa nem keresett, mert igen szálkás. Más halakkal együtt szokott fogódni. Május és június havában ívik. A szélhajtó küsz.

11. A *sujtásos küsz* — Alburnus bipunctatus Heck.; Schusslaube — a nép az előbbi fajtól nem különbözteti meg. Oly nagyra nő, mint az előbbi, úgy is él csapatokban a csendes és mélyvizű helyeken közel a víz színéhez, kapkodva a rovarok után. Mell-, hát- és farkúszói feketén szegélyezettek, has- és alfelúszói sárga vagy vöröses színűek. Nem szokták fogdosni, mert húsa igen szálkás, csupán esetlegesen kerül más halakkal a hálóba. Május és június hóban ívik. A sujtásos küsz.

12. A *fejes domolykó* — Squalius dobula L.; Döbel — itt használatos neve Grosser Bratfisch, mélyebb vizű helyeken mindenhol található, a malmokon nem jöhet át. Súlya 1—4 kg., húsa ízletes, rendesen horgon, cserebogár-, szöcske- vagy féreg-csalétekkel fogják, azonkívül éjjeli-horgon hajtó-halászaton, télen át pedig a jegeshalászat címe alatt megösmertetett módon. Orvhalászok semina cocculi-val szokták elbódítani vagy pedig dinamit-töltvényekkel ölik meg. Május és júniusban ívik. A fejes domolykó.

Az idevaló halászok állítása szerint a Poprádban még más domolykófaj is fordúl elő, a mely márcziusban ívik — ez talán az előbbihez hasonló, azonban kisebb Squalius leuciscus L. Hasling.

[1] Karpathen-Post VI. Jahrgang. Nr. 38.

A fürge cselle.

13. A *fürge cselle* — Phoxinus laevis Ag.; Pfrille — itt járatos neve „Pajerchen“, dísze vizeinknek. A Poprád-Dunajec vidékén mindenütt honos, egészen az erdő-régióig a sekélyes homokos talajú vizekben, rendesen nagy csapatokban még pedig korosztályonként. Csupán gyermekek szokták időtöltésből horoggal fogdosni, ritkábban a halászok a kerítő-hálóval, midőn is nagy mennyiségben kerül a hálóba. Tavaszszal ívik és igen jól tartható el szobai aquariumokban.

A vésettajkú paducz.

14. A *vésettajkú paducz* — Chondrostoma nasus L.; Nase — helyi neve „Schwinke“ a Poprád mélyebb vizű iszapos helyein Busócz tájától kezdve lefelé mindenütt gyakori. Íváskor április végén s május elején nagy csapatokban vonúlnak fel egészen Szepes-Béla és Késmárkig, hol is nagy mennyiségben fogják ki. 1865-ik évben Késmárkon láttam, a mint a Gerberei nevű városrész mellett a zsilip alatt egy nagy csapatot hálóval elzártak és több csöbörrel dobtak a partra. Most évről-évre ritkábban és kevesebb számmal jelennek meg ezen csapatok. Húsa a paducznak igen szálkás és iszap ízű. Hajtóhalászaton is fogják.

A réti csík.

15. A *réti csík* — Cobitis fossilis L.; Schlammbeisser — a Poprád-Dunajec vidékén nem fordúl elő, azonban Rajner Tátrafüred alapítója, évekkel előbb bocsájtott ki ivadékot a Poprádba.

A kövi csík.

16. A *kövi csík* — Cobitis barbatula L.; Bartgrundel — helyi neve „Gründling“, kisebb patakok- és árkokban és a Poprád sekélyes partjain gyakori. Április- és májusban ívik. Csupán gyermekek szokták játékból a kövek alól kézzel fogdosni, üldöztetve, menekülés közben gyorsan felzavarja az iszapot.

A pénzes pér.

17. A *pénzes pér* — Thymallus vulgaris Nils.; Asche, Aesche — a Poprád és Dunajec alsó és középső vidékein, valamint a nagyobb mellékvizekben eléggé gyakori. Íváskor márczius havában egy fontnyi nehéz példányok is feljönnek a Marktseufenben, egészen a szepesbélai malmokig, ezeken azonban túl nem; fogása a szepesi szabályrendelet értelmében márczius elsejétől április végéig tilos. Ívásuk alkalmával hasonlókép viselkednek, mint a pisztrángok.[1] Szellemi tehetségére, valamint húsának ízletességére nézve megközelíti a pisztrángot és lazaczot. Hajtó-halászaton fogják, többször azonban naplemente után kis (szürke színű) műlegyekkel, mert igen kis szájnyilása van.

A lazacz pisztráng.

18. A *lazacz pisztráng* — Trutta Salar L.; Lachs — a Poprád és Dunajec legfőbb büszkesége, az utóbbiban minden időszakban elég gyakran fogják. Tulajdonképen tengeri hal és csak íváskor jön a Keleti-tengerből hozzánk; kitartóan s rendkívül ügyesen úszik, vándorlása közben a leghihetetlenebb akadályokat hágja át. Itt késő őszszel ívik. Sörét-töltéssel lövik vagy a parázsüst mellett szigony-

[1] Karpathen-Post VI. Jahrgang Nr. 38. A. Csuchran.

nyal szúrják le a csónakból. Hajtó-halászatoknál hálóval, továbbá éjjeli-horoggal, közönséges horoggal, s a Dunajecen az ott dívó rekesztővel (odjaszka) fogják; a fejlett lazaczok 15—20 kg. súlyuak. 1 kg. lazacz ára 1 frt 50 kr. Halászati szabályrendeletünk nem emlékezik meg róla.

A sebes pisztráng.

19. A *sebes pisztráng* — Trutta Fario L.; Forelle — helyi neve Fehre, Milchfehr, a leggyakrabban előfordúló hal a Poprád-Dunajec vidékén. A legtöbb hegyi patakban is előfordúl és különösen őszszel ívása idején igen messzire halad fel azokban. A természetvizsgálók a pisztráng párzási módját eddig úgy írták le, hogy a tojó ikráit a fenékre tojja, s azután a hím ondóját azok fölé önti s így termékenyíti meg. Csuchran András ezen folyamatot tüzetesebben vizsgálta meg és a következőképen írta le: „A pisztrángok nem szoktak nagyobb csapatokban ívni, sokszor csupán egy párt látunk az ívással elfoglalva, midőn is vagy egymás mellett vagy egymás mögött foglalnak helyet. A nőstény meglehetős nyugodtan viseli magát, míg a hím folytonosan ide s tova uszkál. Ha az ívó pár egymás mellett van (körülbelől 1—2 lábnyira), akkor jól figyeljünk! Egyszerre egymás ellen rohannak s oldalt fekve alfeli nyílásaikat egymásra szorítják, midőn is a hím ondójának átömlését jól láthatjuk. Ezen actus után valószínűleg a kimerülés következtében a hím visszavonúl és a nőstény mögött foglal helyet, a mely helyzetben mindketten teljesen nyugodtan maradnak. A hím ezután ismét erőhöz jutva, farkát vígan csóválja, elhagyja helyét és közeledik a nőstényhez, a mely azonban igen közönyösen viseli magát s gyorsan vagy oldal irányban vagy előre úszik. A hím ez által azonban nem veszti kedvét, hanem tovább is a nőstény körül úszkál, míg mindketten újból, mint parancsszóra, ismét egymás ellen rohannak.

A kölcsönös nyomás következtében az ikrák és az ondó egyszerre lépnek ki és így történik az, hogy a közvetlen érintkezés által a pete azonnal megtermékenyül. Míg ez történik, addig a hal erősen csóválja farkát, valószínűleg az izgatottság miatt és nem azért, mint mások hiszik, hogy farkával az ikrák számára gödröt ásson. Nagyobb folyókban a pisztrángok a homokos és sebesen folyó helyeken ívnak, patakokban azonban, minthogy ezekben ilyenkor rendesen kevés víz van, tehát az említett mozgásokat nem eszközölhetnék, csakis mélyebb, de azért gyorsan folyó helyeken végzik ezen műveletet. Ha a nőstény a gyorsan folyó vízben bocsájtaná ki ikráit, úgy azokat azonnal elragadná a vízfolyás. Hol keresné ekkor a hím az ikrákat és minő élvezetet nyújtana neki a csatangolás?“ [1]

Hogy a pisztráng nem minden tátrai patak- és tóban fordúl elő, annak oka nem a vízesésekben, hanem a táplálékhiányban és

[1] Karpathen-Post VI. Jahrgang Nr. 38.

a víznek állandó alacsony hőmérsékletében keresendő, mert általánosan ismeretes, hogy a pisztrángok a szerelem tüze által ösztönözve a malmoknál 4—6 m. magas vízeséseken könnyen jutnak fel és a sebesen folyó vízben a legsimább zsilipen felfelé haladnak. A tátrai tavak közül pisztrángot csak azokban találunk, a melyek nyáron át magasabb hőmérséklettel bírnak és télen át nem fagynak egészen fenékig, tehát a Halas-tó-, a Poprád-tó- és a Csorbai-tóban. Minthogy az utóbbinak látható kifolyása nincsen, még 9 év előtt semmiféle halat sem tartalmazott, az első 80 darabot akkor helyezé el benne a Mlinicza-patakból Blázy E. úr, és 2 évvel később ugyanonnét hasonló mennyiséget Dr. J. Pellech. Blázy E. állítása szerint a pisztráng most ott gyorsan szaporodik és nagyságra nézve is növekedik, úgy, hogy 2·5—3 kg. súlyú példányok is akadtak már és a tóban igen elszaporodott gőték egészen kipusztúlnak. Csuchran András azt állítja, hogy a pisztrángok a Halas-tóban és az abból jövő patakban csak 16 cmnyire nőnek, hátukon egészen fekete, hasukon pedig vörös színűek és egészen más fajt képeznek. A pisztrángok színezete kor, nem, a víz alkotása, árnyék és fény, az ívás ideje és több eddig még ismeretlen körülmény szerint annyira változik, hogy egy alaptypust nehéz felállítani; általában áll az, hogy a pisztrángok világos helyen világos színűek, sötét helyeken, hegyi patakok- és tavakban sötét színűek. Még az alak is változik a tartózkodó hely szerint.

Mi szépet és jót csak lehet a pisztrángról és annak szellemi tehetségeiről mondani, azt Dr. J. Pellech 1879-ben kiadott leírásában megtalálhatjuk. [1]

Halászati szabályrendeletünk értelmében a pisztráng-fogás tilos október 1-től márczius 31-ig. Legnagyobbrészt horoggal fogják, még pedig a jégzajlás után, félig zavaros vízben féreg-csalétek- vagy műlegyekkel, azonkívül kézzel, farkas-hálóval, varsával, különben úgy is, mint a lazaczot.

A síkos angolna.

20. A *síkos angolna* — Anguilla fluviatilis Flem.; Aal — a Poprádban és a Leibicz-patak s ehhez hasonló patakok mély vizű, lassan folyó s iszapos fenekű helyein található, azonban sohasem gyakran. Mind ez ideig azt állították, hogy az angolnák eleveneket szülnek, Csuchran A. maga is állítja, hogy egy angolnában fiatal angolnákat talált. [2] Szyrszki azonban 1873-ban saját vizsgálatai alapján bebizonyította azt, hogy a tengerből a folyókba vándorló angolna-ivadék csupán nőstényekből áll, a melyek ivarérésükig, körülbelől 5 éves korukig a folyókban maradnak, azután visszavándorolnak a tengerbe, midőn is a folyók torkolatánál november havában már várnak reájuk

[1] A Magyar Kárpát-egyesület Évkönyve VI. 1879.

[2] Karpathen-Post VI. Jahrgang Nr. 36.

a hímek, a melyek a tengert sohasem hagyják el és azután deczember és januárius folyamán ott, leginkább a Kattegat-ban ívnak. Petéjük 0·1 millimeter átmérőjű, egy nőstény testében több millió pete található.[1] A szepesi halászati szabályrendelet az angolnáról a következő pontban emlékezik meg:

„h) Az angolna (Aal, Anguilla fluviatilis) nálunk sohasem ívik s úgy halászata minden időben szabad legyen.“

Húsa ízletes; hajtó-halászaton fogják, azután féreg-csalétekkel horgon az esteli órákban, vagy éjjeli horgon sokszor 1·5 kgnyi példányokat.

A vak ingola.

21. A *vak ingola* — Petromyzon fluviatilis L.; Flusslamprette — itt használatos neve „Steinbeiss“ hasonlókép tengeri hal, május havában keresi fel patakjainkat és csermelyeinket, melyekben tiszta víz és kavicsos talaj van, hol is kövecskéket hordoz össze, azokból kis medenczét formál, hova az ikrákat nagy csomókba rakja le. A mint mondják az ívás után az öregek (szülők) elpusztúlnak; a fiatalok 3 hét múlva bújnak ki a petékből és 4—5 évig tartózkodnak a víz fenekén a homok- vagy iszapban, a mely idő alatt alakjuk féreg idomú (halálcza). Ezen idő lefolyása után augusztus havában mint kifejlett alakok a tengerbe vándorolnak, a honnét azután ismét visszatérnek ívni és kimúlni.[2] Itt nem halásszák és nem is eszik.

Mielőtt értekezésemet, melyet térszűke miatt kellett rövidre szabnom, befejezném, el nem mulaszthatom Weber Sámuel szepességi történetíró úrnak, továbbá Csuchran András, Stephány János, Fűzy Alajos és Herzogh Frigyes uraknak, kik nálunk a halászati sportot felkarolták és nekem a legnagyobb készséggel nyujtottak felvilágosításokat, legőszintébb köszönetemet nyilvánítani.

[1] Magyar Halászat. 748. old.
[2] Magyar Halászat.

A Szepesvármegyében élő puhatestüekről.

A puhatestűek (mollusca) azon állatokhoz tartoznak, melyeket az ember legkevésbbé méltat figyelmére. Rendesen csak akkor törődik velök, ha tömegesen fellépve pusztítanak a kertekben, vagy szántóföldeken.

Szepesvármegyében annál jelentéktelenebb a szerepük, mivel a hideg telek miatt csak ritkán szaporodhatnak el túlságosan, és a gastronomok előtt ismeretes kerti csiga csak egyes helyeken tenyészik. Innen van, hogy a legtöbb embernek ezen tárgyra vonatkozó ismerete nagyon korlátolt és sokan csak a kertekben és erdőkben élő házatlan csigákat ismerik, pedig nálunk is nagy a puhatestűek száma, csak ismerni kell tartózkodásuk helyét, hajlékukat.

Ha erdőben nedves mohra lefekszünk és figyelmünket arra irányozzuk, eleinte alig látunk egyebet, mint itt-ott egy futkosó hangyát, közbe-közbe egy százlábút. Nem sokára azonban keskeny, szennyes sárga vagy szürke színű csíkocskát pillantunk meg, mely tojásdad alakú csomócskává húzódik össze. Ezen tárgy héj nélküli csiga. Ha mélyebbre hatolunk és a moh alját az ezt környékező földdel megvizsgáljuk, jó szemmel és fáradhatlan kitartás mellett majd egy ragyogó karikát vagy hengert — néha alig 1—2 millimeter nagyságban vehetünk észre. Nagyító üveggel nézve ezen tárgyakat, bennök csigahéjakat vagy csigahéj töredékeket ismerünk fel. A héjakban lévő állatocskákat csak a gyakorlott szem képes felismerni, mivel többnyire földdel vagy iszappal vannak fedve. A csigaházból is rendesen csak egy fehér fél holdacska látható; ez a csigaház nyilásának széle, mely az állat ki- és becsuszkálásától mindig fényesen, tisztán marad.

Mészkőalapon, mely nem mindig van a napnak kitéve, kisebb-nagyobb hengerek találhatók, melyek szintén csigahéjak. Ezek gyakran annyira hozzá tapadnak a közethez, hogy alig ismerhetők fel. Ha az ilyen mészkövön termő füvek gyökereit átkutatjuk, többnyire eleven vagy holt csigákra akadunk. Száraz időben, kövek vagy korhadó fák alatt, valamint nedves üregekben és barlangokban, szintén tenyésznek csigák.

Mészkavicson elfolyó patakoktól lerakott iszapban néha kis, sötét füzfa levelekhez hasonló foltokat látni, melyek közelebbről megtekintve, *kagylóknak* bizonyúlnak. Ezek a test $^2/_3$ részéig az iszapba furakodtak és héjaikból csak annyira emelkednek ki, hogy kopoltyúikkal lélegezhessenek és táplálékuk után halászhassanak.

Ha már a puhatestűek tartózkodó helyei is érdekesek, mennyivel érdekesebb még ez állatkák boncztani alkotása! Némelyek tüdőkkel, mások kopoltyúkkal lélekzenek. A csigáknak észrevehető fejük van, míg a kagylóknak fejük nincs és azért *fejetleneknek* is nevezik.

A Szepesvármegyében előforduló puhatestűek semmiféle közvetlen hasznot nem hajtanak. A másutt előfordúlók között is kevés hasznos faj van, de a tudományra nézve nagy fontossággal bírtak és bírnak, mivel a kifejlődést kevés más állatnál lehet oly tisztán észrevenni, mint ezeknél s náluk számos oly munkát és életfolyamatot lehet megfigyelni, melyet más állaton a kegyetlen vivisectio nélkül alig lehetséges tanulmányozni.

Azok között, kik a Szepesvármegyében élő puhatestűekkel foglalkoztak, elsőül emlitendő idősbb Frivalszky Antal, kitől az első adatok kerültek nyilvánosságra.

Bár én 30 év előtt tőle némely ritka csiga- és kagylófajt bírtam, a Tátrából egyetlen egyet sem kaptam. 1861 és 1872 években magam gyüjtöttem a lublói várhegyen és Felső-Ruzsbachon; 1882-ben megnéztem a Hosszú-erdőt, Kotlina-völgyet, voltam a Drechselhäuschen mellett, Koronahegy fürdő környékén és Nedeczen. Ezen helyeken vagy 28 fajt gyüjtöttem, melyek mind a Felkai muzeumban helyeztvék el. Felső-Ausztriába visszatérve, Hazay Gyula ur arról értesített, hogy ő is gyüjtött Szepesvármegyében puhatestűeket; egyuttal felkért, hogy leleteimet közöljem vele, mivel a Kárpátokon előforduló molluskákról ir. Én szivesen átengedtem neki nemcsak akkori gyüjteményemet, hanem a későbben, az 1886—87 években Gánóczon, Virágvölgyben, Greniczen, Grünvald, Zsdjár, Javorina, Roztoka, Tengerszem, Axamitka, Brandweintöpfchen, Litmanova, Jarembina, Ruszkinócz és Lőcse körül gyüjtött példányokat is. Az ő feladata lett volna ezen könyv számára ezeket rendben összeállítani. Azonban a kérlelhetetlen halál ezen szerény és széles körben ismert búvárt igen korán és a tudomány nagy kárára éppen most ragadta el, midőn ezen műve helyén lett volna, — és nekem mint az örökös örökösének nem maradt egyéb hátra, mint ezen munkát helyette átvállalni. Szepesvármegye puhatestű állatainak felkutatása körül még Dr Greisiger úr Szepes-Bélán és Scherfel Aurél úr Felkán szereztek maguknak érdemet. Sajnálattal kell még meg említenem, hogy Szepesvármegye déli része, Szepesváralja és a bánya-városok tája a puhatestűek szempontjából még nincsen átkutatva.

A Szepesvármegyében előforduló puhatestűek felsorolásánál alapúl Hazaynak: „Az éjszaki Kárpátok és vidékének moluska faunája különös tekintettel a Magas-Tátra tenyészetére“ czimű művét használom. [1]

I. Rend. Csigák (Gasteropoda.)

1. Alrend. Tüdővel lélekző szárazföldi csigák.

a) Testacellidae.

Daudebardia Hartmann:

rufa Férrussac. Bélai mészkőhegyek H.

b) Limacidae.

Limax Müller:

cinereo niger Wolf, Tátra-Füredtől Javorináig erdőben, Iglón is. H.

cinereus Lister, Igló H., Ruszkin U.

unicolor Heynemann, Béla, Landok, Igló H.

agrestis Linné, bélai fürdő, Igló H.

arborum Bauchard, Igló H.

arborum var. Carpatica Hazay, Béla-Landok, Kotlina H., Tátra-Füred, Felka Sch.

c) Arionidae.

Arion Férrussac:

empiricorum var. fulvus Müller, Igló H.

fuscus Müller, közönséges a felföldtől egészen 1800 méter magasságig.

fuscus var. Bourguinanti Mabil, a bélai erdőkben, Kotlina H.

hortensis Férrussac, Kotlina, bélai erdő „Rausch“ H.

d) Vitzinidae.

Vitzina Draparnaud:

pellucida Müller, Kotlina H., Nedecz U.

diaphana Draparnaud, a bélai erdőkben H., Tátra-Füred és Rózamenedékház Sch., Igló H.

brevis Férrussac, Kotlina H.

elongata Draparnaud, Drechselhäuschen U.

Hyalina Gray:

glabra Studer, a bélai erdőkben; Kotlina, Igló H., Nedecz, Lubló U.

cellaria Müller, Ruszkin és Lőcse között U.

[1] A helynevek a lelőhelyet jelentik. H betű = Hazay, U = Ullepitsch, S = Scherfel, G = Dr. Greisiger mint gyűjtők.

cellaria var. alliaria Müller, Béla, Landok, Kotlina, Igló H.
nitens Michaud, Béla, Landok, Roztoka, Igló H. U.
radiatula Adler, Poprád és Grénicz között U.
cristallina Müller, az előbbivel U.
cristallina var. subrimata Reinh. bélai mészkőhegyek H.
diaphana Studer, Kotlina H., Tátra-Füred Sch.
fulva Müller, Kotlina, Bialka, Igló H., Nedecz U.

Zonites Müller:

nitida Müller Tátra-Füred, Kotlina, Hernád-völgy, Baldócz H., Hosszú-erdő, Rókusz mögött, Ihla U.

e) **Helicidae.**

Patula Held:

ruderata Studer, Landoktól a Halas-tóig, „Rausch" Rókusz, Igló.
rotundata Müller, Poprád és Grénicz között U.
rupestris Drap. Béla, Landok, Kotlina, Igló H., Nedecz U.
pygmaea Drap. Kotlina H.

Helix Linné:

pulchella Müller, Kotlina, Baldócz H., Nedecz U.
pulchella var. costata Müller, Kotlina, Igló H.
holosericea Studer, Tátra-Füredtől Javorináig erdőkben 1800 m. magasságig S. H.
Triaria var. Tatrica Hazay. Ezen fajt eddig csak én találtam. Lelő helye a Drechselhäuschenben levő bélai kosár és a Vaskapu között van.
personata Lamark. Erdőkben a mészkőhegyek alján.
bidens Chemnitz, különösen gyakori a Lersch-villa közelében Rókusz mellett.
cobresiana Alten, havasi erdőkben Tátra-Füredtől Javorináig H.
rubiginosa Schmied, Baldócz, Tótfalva H., Rókusz, Ruzsbach U.
hispida L. Késmárki vár H., Lubló, Nedecz U.
Pietruskiana Parreysz. Lubló korhadó fa alatt U.
incarnata Müller, Igló H., Ruszkin és Lőcse között U.
vicina Rossmaessler, Kotlina, Tátra-Füred H., Rókusz, Nedecz, Veresklastrom U.
Strigella Drap. Kotlina, Veresklastrom, Késmárk, Igló.
umbrosa Partsch, Kotlina H., Nedecz, Lubló U.
fruticum Müller, Tátra-Füred, Béla, Landoktól Javorináig H. és Sch.
faustina Rossmaessler, Kotlinától Javorináig, Késmárk H., Nedecz, Lubló U.

arbustorum Linné, kertekben és bokrok közt közönséges.
obvia Hartmann, Zsibrai fürdő, Szepeshely H.
Austriaca Rossmaessler, Igló, Zsibrai fürdő, Szepeshely H.
lutescens Rossmaessler, Igló H.

Bulimus Ehrenberg :

montanus Drap. Béla, Landok, Kotlina H., Nedecz U. A Drechselhäuschen nevü völgy kezdetén ezen alak feltünően zömök változata található.
obscurus Müller, bélai erdők, Kotlina völgy H.

Cionella Jeffreys :

lubrica Müller var. lubricella Zigler, Béla, Landok, Kotlina, Tátra-Füred, Késmárk, Baldócz H., Lubló, Gnézda, Nedecz U.

Pupa Draparnaud :

avenacea Bruguière, Béla-landoki út, Nedecz, Veresklastrom H. és U.
dolium Draparnaud, Béla, Landok, Igló H.
biplicata var. Bielzi Rossmaessler, a bélai mészalpokban H.
doliolum Bruguière, Béla, Landok H.
muscorum Linné, Kotlina H., Veresklastrom U.
pygmaea Drap. Kotlina-völgy H., Veresklastrom U.
antivertigo Drap. Kotlina-völgy H., Rókusz U.
tatrica Hazay, Kotlina-völgy H.

Clausilia Draparnaud :

laminata Montagu, Béla, Landok, Hernád-völgy, Igló, Branyiszkó, Drevenyik H., Lubló, Ruzsbach U.
laminata var. granatina F. Schmied, Tátrában H., Magura U.
laminata var. Parreyssi Rossmaessler, Tátra-Füred felett a Róza-menedékház H., Lubló, Nedecz U.
orthostoma Menke, Béla, Landok, Kotlina H., F.-Ruzsbach U.
filograna Rossmaessler, Kotlina H.
ventricosa Drap. Béla melletti erdőség H.
tumida Ross. Bélai s podspadi mészalpok erdősége, Iglón H.
plicatula Drap. Béla, Landok, Roztoka, Igló H., Lubló, Nedecz U.
plicatula var. latestriata A. Schmied, Béla, Landok, Kotlina H.
plicatula var. densestriata A. Schmied, Kotlina H.
dubia var. Vindobonensis A. Schmied, Béla, Landok, Kotlina H., Veresklastrom, Nedecz, Lubló U.
dubia var. gracilis Pfeiffer, Kotlina, Igló H.
cruciata Studer, Tátra-Füred, Bialka H.
cana Held. Igló H.

turgida Rossmaessler, Béla, Landok, Kotlina, Késmárk H.
stabilis Pfeiffer, Béla, Landok, Podspadi, Igló H.
biplicata Montagu, Lubló, Nedecz U., Veresklastrom, Branyiszkó H.
biplicata var. Carpatica Hazay, Veresklastrom H.
plicata Drap. Lubló, Nedecz U., Branyiszkó H.
plicata var. exaltata Parreyss, Igló H.

f) **Succinidae.**

Succinea Draparnaud :
putris L. közönséges.
putris var. Ferussiana M. Tandon, Ó-Falu, Varannó H.
elegans Risso. Baldócz, Béla fürdőjénél, Nedecz, Ó-Falu H., Rókusz U.
oblonga Drap. Felső-Ruzsbach, Gánócz U., Baldócz H.

2. Alrend. Tüdővel lélekző vízi csigák.

g) **Limnaeae.**

Limnaea Draparnaud :
auricularia Linné, Ó-Falu s Veresklastrom H.
auricularia var. fluminensis Clessin. A Poprád vizében Késmárk mellett H.
ovata var. pereyra Müller, Béla, Zsdjár, Kotlina, Javorinka, Tátra-Füred, Késmárk, Igló H., Nedecz, Ihla U.
ovata forma abnormis Hazay, Tepla H., Ruzsbach U.
truncatula Müller, Ó-Falu s Nedecz H. és U.

Physa Draparnaud :
hypnorum, Linné, Gánócz U.

h) **Planorbina.**

Planorbis Guellare :
rotundatus Poiret, Igló H.
albus Müller, Ó-Falu és Veresklastrom H.

j) **Ancylinae.**

Ancylus Geoffroy :
fluviatilis Müller, Késmárkon a Poprádban, Iglón a Hernádban H.

k) **Auriculidae.**

Carychium Müller :
minimum Müller, Ó-Falu és a Veresklastrom H., Rókusz U.

l) **Cyclostomidae.**

Acme Hartmann:

polita Hartmann, Landok H.

3. Alrend. Kopoltyúval lélekző vízi csigák.

m) **Paludinidae.**

Bithynella M. Tandon:

austriaca Frauenfeld. A tourista-úttól a Drechselhäuschen felé; a régi mészégető-kemencze mellett levő forrásban. U.

Dunkeri Frauenfeld. Forrásokban Tátra-Füred mellett, Rausch H.

n) **Neritidae.**

Neritina Lamarck:

Prevostiana Partsch, a bélai mészalpokban H.

II. Rend. Kagylók. (Fejetlenek.)

o) **Najadae.**

Unio Philipsson:

batavus Lamarck. A Fekete-vízben Szepes-Béla mellett. G.

p) **Cycladae.**

Sphaerium Scopoli:

corneum Linné, Ó-Falu H., Rókusz G.

Pisidium Pfeiffer:

casertanum M. Tandon. A Bél-patakban, Zsdjár, Ó-Falva, Nedecz H., Rókusz G.

II.

SZEPESVÁRMEGYE

NÉPESSÉGI ÉS KÖZGAZDASÁGI

VISZONYAIRA VONATKOZÓ

KÖZLEMÉNYEK.

Szepesvármegye lakossága.

— Statisztikai és néprajzi vázlat. —

Szepesvármegye 3636 □ kilométernyi kiterjedésű eléggé terméketlen területén 40,116 háztartásban, az utólsó népszámlálás szerint 172,882, tehát □ kilométerenként 47.$_{50}$ ember él, kik megannyian hő szeretettel, sőt rajongással függnek kies, de zord éghajlattal bíró, hegyes-völgyes hazájukon, oly annyira, hogy bár merre, bár hová vigye e föld szülöttjét sorsa, bár hol telepedjék meg itthon szűken mért kenyerét keresendő, ő mindig s mindenkor epedve gondol hazájára. Minden fáradozásának, ernyedetlen munkájának főczélja: annyit keresni, hogy egykor hazatérhessen, itt élvezhesse tevékenysége által szerzett kisebb-nagyobb vagyonának gyümölcsét. A lakosság száma. Honszeretete.

E vágy vezérli az újabb időben Amerikába oly nagy számmal kivándorló munkást és mesterembert, kiknek mindegyike hazatérésre gondol, midőn tengeren túli nagy útjára kél. Nincs tehát ok attól tartanunk, hogy a már annyira elterjedt kivándorlás lakosságunk számát állandóan megfogyasztani képes volna, mert mi fiainkat, leányainkat az idegen világrésznek csak mintegy kölcsön adjuk, honnan később-hamarább vagyonban és szerzett tapasztalásban gyarapodva mind visszatérnek; kivételt rendszerint csak azon kevés szerencsétlenek képeznek, kik testi vagy erkölcsi fogyatkozások folytán ott elzüllenek, s annyit sem kereshetnek, hogy a tengeren való költséges vissza utazást megbírhassák.

De úgy volt az már régebben is, mikor az amerikai kór még nem is létezett, de midőn szinte számosan hagyták el a Szepességet, a hol a megélhetés, a szegényes talaj és sűrű népesség miatt mindig nehéz volt. A sok városnak mesterséget tanúlt fiai, mesterségük űzése körül tökélyt és bővebb tapasztalást szerzendők, a czéh-szabályok által előirt sok évi vándorútra keltek, s közülük azután nem egy vagy messze külföldön, vagy hazánk más vidékén megtelepedett

s ott szorgalma és életrevalósága által vagyonra s tekintélyes állásra tevén szert, családot alapított. Az ilyen idegen városnak, vagy épen a külföldnek polgárává lett szepesi nem feledte el soha a Kárpát-alján elterülő szegényes, de szép hazáját; összeköttetésben maradt ott hagyott rokonaival — visszatérésre gondolt mindig. A nem ritka esetek közzé tartozik azon *londoni Mayer* példája, ki mint szegény, vagyontalan szűcs mesterlegény e század elején Leibiczből vándorútra kelt, bejárván Európa nagy részét, végre Angolországba került és Londonban később világhírű szűcs-üzletet alapított, mely által idővel meggazdagodott, s mint tekintélyes gazdag londoni polgár a forradalom után oda kerülő bujdosó hazánk fiait tanácscsal, befolyásával és pénzével nagylelkűen és készségesen segélyezvén, az emigratio nem egy megszorult tagjának jótevőjévé vagy megmentőjévé lett, s ily áldásos működésben közbecsülést és hírnevet szerzett. S e gazdag londoni polgár aggkorában átadta üzletét s vagyonának nagy részét angolokká lett gyermekeinek, ő maga pedig visszatért Leibiczra, szülő házának szegényes szobájában telepedett meg, s a Citynek angolos comforthoz szokott polgára itt töltötte életének utólsó éveit fiú korára emlékeztető egyszerűségben. Polgártársainak jótevője maradt mind végig, itt is halt meg köztiszteletben a 70-es évek vége felé, s most a városka szerény temetőjében alussza örök álmát. Egy díszes síremlék és az evangelikus templomnak az ő költségén épített tornya hirdetik az öreg Mayernek szülőföldje iránti — mi nálunk nem ritka — hő szeretetét.

Vándorhajlama.

Meg volt a szepesiben mindig és már századok óta, a vándorlásra való erős hajlam. Az alsó Poprád mentében fekvő ruthén falvak lakosai, névszerint a lipniki, kamjonkai, jarembinai és litmanovaiak mint *drótosok* bejárták az ország minden részét, néha külföldre is, leginkább a Dunafejedelmeségekbe és a Balkán félszigetnek akkor még török tartományaiba kerültek. Egy részük tavaszszal indult útnak, s őszszel az aratási munkára haza felé tartott; de nagy részük néha évekig is távol maradt, az összes mezei munkát dolgos feleségeikre bízván. Voltak közöttük az előző években, kik nem csak drótozással keresték idegen földön kenyerüket, de gyolcsneműekkel — kanevász és gradel nevű szövetekkel — melyeket beszterczebányai nagy kereskedőktől vásároltak, jól jövedelmező házaló kereskedést űztek. Ezzel járták be az ország tekintélyesebb vásárjait, s minden vidéknek falvait; de ez üzlet, a szöveteknek divatból kimenése, és a kereskedelemnek más utakra terelése folytán majdnem egészen megszünt. A gyermekeket ijesztő, fazekat drótozni járó tót is mind ritkább jelenséggé lett, mióta a cserépedényt még a legszegényesebb háztartásban is kiszorította a tartósabb vas és bádogedény. Ezen, egyik vidékünk népének kóbor hajlamán alapuló, valaha jól fizető

két keresetmód, melynek révén az említett falvak nem egy lakosa jólétre és vagyonra tett volt szert, és melynek köszönhető talán főkép e falvak általános vagyonos volta is — imígy jórészt megszűnvén, ez életre való ruthénok is mind sűrűbben kezdenek Amerikába vándorolni. Már számosan vannak, kik ott jártak, s pár száz forint megtakarítása után megint visszatértek, de talán még számosabban olyanok, kik Pensylvania kőszénbányáiban, jobb jövő és hazatérhetés reményében keresik véres verejtékkel összekaparitott filléreiket, hogy azok segélyével talán eladósodott telkük tisztázása után, boldogan térhessenek övéikhez.

Vándor aratók.

A megye más vidékének — a Magurán túl fekvő falvaknak — férfi lakossága, már sok évtized óta szinte hazulról távol találja az év egy időszakában dúsan fizető keresetét. Későn tavaszodó vidékünkön a vetési munkák is csak későn kezdődhetnek, s vannak magasan fekvő határok, hol csak június közepe felé készülnek el a tavaszi mezei munkával, a mikor az alföldön már csaknem kezdetét veszi az aratás E szünetet használhatja fel az említettem vidék, és egyes falvak összes ép férfi lakossága kaszával felfegyverezve útra kél a magyar alföld felé, hol az aratás legkorábban kezdődik, hogy ott napszámban vagy képében arasson. A kassa-oderbergi vasút megnyitása előtt gyalog, nagy karavánokban tették meg a messze útat, most vasúton indúlnak, s azzal jönnek munkájuk bevégeztével délről éjszak felé haladva és mindig újból munkába szegődve vissza is, míg augusztus végével haza érnek, hogy már most saját sovány termésüket is betakaríthassák. E szép szerzeményt biztosító kereset ugyan szinte megcsappant az alföldön újabban mind sűrűbben alkalmazott kaszáló gépek behozatala folytán, melyek a nagy birtokokon mindinkább nélkülözhetővé teszik a tót segéd munkást. Vidékeinkről, hol az említett keresetmód dívott, most a helyett sűrűbben vándorolnak munkát keresni a fővárosba és más oly helyekre, a hol főkép elemi csapások okozta nagyobb építkezések folynak, mint Szegedre, melynek monumentális épületeit ép úgy, mint a főváros palotáit nagy részben Maguránkból való tót napszámosok segélyével emelték.

Vándor ács és kőmíves.

E helyütt említendő, a szepesi kőmíves és ács mesteremberek-nek évente, minden tavaszszal megújuló tömeges exodusa. Azok csak telelni szoktak itthon s kora tavaszszal, midőn az építkezési idény kezdődik, távoznak, hogy az ország legtávolabb és legkülönbözőbb vidékein, de még az osztrák tartományokban is az építkezések mellett késő őszig dolgozzanak, mikor azután takarékosságuk szerint több vagy kevesebb keresménynyel térnek vissza övéikhez. Az ilyen, nyárra kivándorló kőmívesek és ácsok leginkább Gnezda, Késmárk, Leibicz, Durand, Lőcse és Szepes-Váralja városokból, Lomnicz, Zsá-

kócz, Ruzsbach és némely más, többnyire német ajkú falvakból kerülnek ki.

Szepesi cselédek.

A mint nincs vidék, nincs az országban tekintélyesebb város, hol nem találnánk a legkülönbözőbb állásban és életpályán, mindenféle hivatású és keresetmódú szepesi embert, úgy van a társadalomnak egy, bár szerény, de fontos osztálya, melyhez egész Magyarországon, de főkép Budapesten, nagy számu kontingens a Szepességről kerül ki; értem a női-cselédek minden néven nevezendő al- és válfajait. A szepesi leányoknak munkásságuk, ügyességük és részben erkölcseik miatt is, országszerte jó hírnevük van, azért és még német nyelvismeretük miatt, melyért az alföld magyarsága közé szívesen fogadtatnak gyermekek mellé dadáknak, nagy a kereslet idevaló, leginkább német nőcselédek után. Sok százakra megy azok száma, kik e hivatással Szepességtől távol vannak, újabban azonban nem egy jelenség arra látszik mutatni, hogy már e leányok is mindinkább Amerikába helyezik reményeik eldoradóját, hová mindsűrűbben kezdenek átkelni. Az előtt csak itt a hazában, a szomszéd megyékben, s legfelebb a fővárosban szoktak volt szerencsét próbálni.

Bélán még a hetvenes években volt egy Fábry nevű fuvaros, ki nagyrészt szepesi leányokkal megrakott szekerével hetenként Pest felé indult, s azokkal — mondhatni — némi emberkereskedés félét üzött, a mennyiben a cselédeket keresőkön vette meg a fuvar árát. A cselédek t. i. gyakran csak pár garassal szállottak ki a „Fábry hajójának“ nevezett gyékényes óriás szekérből a kerepesi-úton levő „veres-ökör“ nevű hirhedt korcsmában, hol a szekér megérkezte után azonnal formaszerű cseléd-vásár fejlődött, a szolgálót fogadó asszonyság csak úgy vihetvén magával kiválasztott cselédjét, ha az élelmes válalkozónak a felmerült úti költséget lefizette. Az üzlet jól jövedelmezett a bélai embernek, cselédeken kívül szállított még a Szepesség német városaiból való fiukat is az ország fővárosába, kiket ott hasonló feltételek mellett mesterembereknél inasokúl helyezett el. Szállított azonfelül az iskola-év kezdetével — midőn ez volt tőlünk Budapesttel a legolcsóbb közlekedési mód — az egyetemre és polytechnikumra készülő diákokat, szóval majdnem kizárólagosan ő közvetítette a személyek és árúkban való sűrű közlekedést a Szepesség és Pest között mindaddig, míg a vidékünket a nagy világgal egybekötő vasútnak megnyitása, ennek az üzletnek is úgy, mint sok másnak véget nem vetett. A nőcselédeknek innen való exportálása most könnyebb lévén, ha nem is történik az imént leírt tömeges módon, de egyre tart, s mint mondám: a leányzók mind nagyobb távolságokra szélednek. De valamennyi kivándorlóink között közönségesen ezen osztályra vár a legsiralmasabb sors — nem bírnak elég lelki, de gyakran testi erővel sem az élet viharaival megküzdhetni. Erköl-

csükben megrontva, egészségükben tönkre téve, vagy nem térnek haza soha, vagy ha visszatérnek, megjönnek elzüllve, gyakran nagy terheket róva a beteg- és lelencz-ápolási költségekben illetékes községeikre.

Mesterinasok.

Sokkal kedvezőbb sorsuk szokott lenni, a Szepességből szinte nagy számmal — megint legfőkép Budapestre — kikerülő mesterinasoknak. Hagyományos régi szokás, hogy a XVI városok szegényebb polgárai, de leginkább a német falvak paraszt gazdái fiaikat — ha kivételesen nagyobb gyermek-áldással bírnak — mesterségre adják. Előszeretettel küldetnek e fiuk a főváros nagy számú czipészeihez, s ha másféle mesterségeken is találhatni ily szepesi gyerekeket, minden budapesti ember tudja, hogy három pajkos suszterinas közül legalább kettő szepesi ifjoncz. E fiuk nem egyikéből szívóssága, életrevalósága és szorgalma által saját üzlettel bíró mesteremberré, fővárosi polgárrá, végre többszörös házi urrá lett, ki mint olyan azután évek múltán, nyaranta el-ellátogat megyénk fürdő- és üdülőtelepeinek valamelyikére, el nem tagadhatván soha, hogy a Poprád vizének — nálunk közmondásos — vonzereje, ő reá is gyakorolja bűvös varázsát, miért sehol a világon nem érzi magát oly jól, oly boldognak, mint a Kárpátok zord, de ellenállhatatlan bűbájjal bíró fenyvesei alatt.

Kitűnő szepesiek.

De életrevalóságunk ezen mindenütt elterjedt szerény képviselőin felül, később taglalandó okoknál fogva, alig van széles hazánknak vidéke, melyről annyian és oly számosan lépnének tudományos pályára, mint tőlünk a Szepességről, miért is nincs a szellemi életnek jelentékeny irányzata, az irodalomnak ága, a tudománynak szaka és az iparnak neme, melyen Szepességből való kitűnő, néha épen úttörő munkásokat az egész országban szétszórva nem találhatnánk. Akadémiai tagokon kezdve, találunk a fővárosban egyetemi tanárokat, a bírói és ügyvédi karnak kitűnő tagjait, nagynevű orvosokat, magas rangú katonatiszteket és hivatalnokokat, szóval minden pályán s minden szakmában feltaláljuk vármegyénkből elszármazott oly kiváló honfi társainkat, kik részben önerejükből küzdötték fel magukat, de kik mindannyian becsületet hoznak szűkebb értelemben vett kis hazájukra. Már Pulszky Ferencz is külön említi fel emlékirataiban, hogy a forradalom előtti időben, midőn még a házinevelés inkább dívott, ritka volt azon előkelő ház, melyben szepességi nevelő, instructor vagy praefectus czím alatt nem lett volna található. Ezek többnyire prot. theologiae canditatusokból vagy fiatal jogászokból kerültek ki, és nem egyikük később nagyra vitte dolgát. Ez értelmiségi túltengésnek vannak tagadhatlanúl árnyoldalai is, de a mellett, hogy az okozta a szepesi nagy és jó hírnévnek általános elterjedését, ide való egyik-másik üzletünkre is hatással van; mert a szülőföldjétől

elszakadt szepesi még a messze távolban is állandó fogyasztója marad némely különleges termesztményeink- és iparczikkeinknek. Még egy másik következménye is érezhető ezen szétszórtságunknak, a mennyiben az újabb időben nálunk gomba módra felszaporodó nyaraló- és üdülő-telepek, látogatóiknak tetemes részét ily, legalább rövid időre haza kívánkozó szepesiekből nyerik, mint az a tátrafüredi kurlistáknak csak felületes áttekintéséből is látható.

Távollevők. Hogy a fent részletezettek szerint, mily nagy lehet azon megyénkbeliek száma, kik hazájukat *végkép* elhagyva, máshol alapítottak családot, már máshol nyertek illetőséget; az abból is következtethető, hogy az utólsó, 1881-diki népszámlálás alkalmával, a *háztartásból távollevők* száma: 10,301 lélekben állapíttatott meg. Már pedig ezen számnál csak azok lettek fölvéve, kik családi viszonyaik szerint ide tartozóknak bizonyúltak, kik csak időlegesen voltak hazúlról távol, de nem egyszersmint azok ezrei, kik végkép elszakadtak innen, s kiknek számát bátran 20—30 ezerre lehetne tenni. Az 1881-ben akkor távol volt 10,301 közül szinte nem egy máshol, idegen vidéken keresend magának és megalapítandó családjának tűzhelyet. Igy tart egyre az innen való kivándorlás, mely a születések gyér voltánál is inkább akadályozza lakosságunk tetemesebb felszaporodását.

Lakás viszonyok. Szepesvármegye népessége lakik 12 rendezett tanácsú városban (39,934 lélekkel) 210 községben, és 22 pusztán vagy majorságban.

Ezen 244 lakott helyen áll 27,800 ház[1] és ezen házakban van:

lakás pinczékben	20
„ földszinten	33,826
„ fél emeleten	179
„ első emeleten	853
„ második emeleten	11
„ padláson	5
összesen tehát	34,894

E lakásokat képezte:

szoba	41,395
háló-fülke	794
kamara	17,362
és pitvar	1581
tehát a lakrészek összes száma	61,132

A bennlakó — a háztartásból távollevőket is ide számítva — 183,188 léleknyi népességből tehát, 40,116 lévén a háztartások összes száma, $4._{56}$ fő esik egy háztartásra, $5._{24}$ egy lakásra, és $2._{9}$ egy-egy lakrészre.

[1] A 95-ik lapon a lakóházak száma a számok felcserélése következtében hibásan van feltüntetve. A szerkesztő-bizottság.

E száraz számbeli adatokból is láthatni már, hogy népünk lakviszonyai nem mondhatók valami nagyon kedvezőknek; mert ha általában nem kevés, majdnem három fő esik egy-egy lakrészre és 5-nél több egy egész lakásra, még kedvezőtlenebbnek tűnik fel ez arány, ha az itteni házak kicsi voltát, az egyes szobák felette szűk méreteit veszszük tekintetbe. Ezen körülmények a hygienikus igényeknek oly kevéssé megfelelő tényezőit adják, hogy azok már magukban is megfejtik az egészséges éghajlatunk alatt különben alig magyarázható nagy halandóságot. Volt ugyanis 1885-ben 7138 haláleset, mi 1000 lakosra 41 halálozást ád. Leginkább a lakviszonyok okozta járványok szedik az emberéletben oly nagy áldozatokat, különösen a kicsigy ermekek között. A kimutatott halálesetek 55%-ka ugyanis az ötödik életévig levő gyermekekre esett. Ha tehát ezt és népünknek általában rosz táplálkozását tekintjük, és látjuk továbbá a falvak- és kis városoknak itt dívó észszerűtlen építkezési módját, a házak egymásra zsúfolását, az istálóknak és trágya-domboknak az emberek által lakott helyiségekhez közvetlen közelségét, sőt ha tudjuk, hogy a szegényebb nép, legfőkép télen, marhájának egy részével osztja meg lakását; úgy a kedvezőtlen halandósági számon sem fogunk csodálkozhatni.

A városokban a házak régibb időktől szilárd anyagokból építvék, és habár leginkább a külvárosi részekben ma is találhatni még itt fából épült, sőt szalmával fedett kunyhókat is; nagyjában el lehet mondani, hogy e tekintetben újabb időben gyors, sőt rohamos haladás észlelhető. A szepesi városok mindegyikében, leginkább azokban, melyek a növekedő idegen forgalom útjaiba esnek, évente eszközöltetnek nagyobb építkezések, és ezek már mind az újabb kor követelményeinek megfelelőleg, sőt nem ritkán fényüzéssel is létesülnek, úgy, hogy tekintélyesebb városainkban a nagyobb comfortot nyujtó házak ma épen nem tartoznak a ritkaságok közzé. Nyilatkozik itt is a kényelem és jólét iránti, korunkat jellemző nagy hajlam; csak az kár, hogy ezen átidomítási vágynak nem egy történelmi műemlék esett áldozatul. Városaink többjeiben például még a 40-es években is állott sok ház, melynek külső fala festményekkel és népünk vallási érzelmeiről tanúskodó, érdekesnél-érdekesebb felirattal volt ellátva, — ezek mind, a kegyeletet nem ismerő, a történelmi érzéket nélkülöző, és csak a hasznosat kereső modern scepticismusnak estek áldozatúl, és ha városaink az újabb korban haladtak is építkezés dolgában, el lehet egyszersmind mondani, hogy jellemző tulajdonságaikból egészen kivetköztek.

Falvaink házai majdnem kivétel nélkül fából építvék. A kivételt nagyobb részt csakis a német ajkú faluk képezik, de ezekben is nagy számmal találhatók még a csupán fa alkotmányú házak. Minden

tűzrendőri, nagyon jegosúlt tekintetek daczára, melyek a hatóságot arra késztik, hogy a fából való új építést egészen betiltsa, nem tagadhatni, hogy éghajlati és egyéb viszonyainknak mégis csak leginkább a faépítmény felel meg. Bizonyítja ezt a sok százados gyakorlat is, mely népünket — habár az soha sem volt híjával a kemény építő anyagnak — arra bírta, hogy magának csak fából való melegebb, olcsóbb, igényeinek és életszokásainak megfelelőbb lakóházat építsen. De így tett a földes urak legnagyobb része, sőt még az olyan is, kinek terméskőből épült szilárd várkastélya volt, ez is rendszerint a vár vagy kastély aljára, nézete szerint sokkal lakályosabb fa kuriát épített magának, nem is szólva a számosabb köznemesekről, kiknek már nagyobb, kőből való házaik mind csak vagy a múlt század utólsó, vagy a jelennek első évtizedeiben keletkeztek. Az előtt majdnem kivétel nélkül szinte csak ilyen faházakban laktak volt, s hogy azok is századokig bírtak az idők viharaival daczolni, példa volt rá a többi között Tótfalván, az 1863-iki nagy tűzvész alkalmával porrá égett Sváby Tamás féle erkélyes, némi jellemzetes stilussal bíró fa kuria, melynek mestergerendáján ott díszelgett „1526“, mint a tisztes ház felépítésének nevezetes évszáma.

A falusi paraszt házak megyénk minden vidékén majdnem ugyan egy alapmintára vannak építve. A fedett kapu-tornáczon át, melynek egyik oldalán a nyilt tűzhely, mellette az egyetlen szoba és néhol kamara fekszik, érünk a keskeny hosszúkás udvarba; annak egyik oldalán az istálók foglalnak helyet, a lakosztálylyal átellenben levő oldalt pedig a csűr zárja el. Az egész épület leggyakrabban egy fedél alatt van, ritkábban, leginkább ha az eredeti telken többen osztozkodtak, a tornácz másik oldalán ugyan azon épületek ismétlődnek, úgy, hogy ily esetekben az udvar egyik oldalát az egyik, a másikát a másik gazda bírja. Képzelhetni azután, hogy ily helyütt tűzeseteknél örűlhet a gazda, ha övéinek és marháinak csak életét is megmentheti, pedig ez elemi nagy csapások nálunk épen nem ritkák; 1883-ban hivatalos összeállítás szerint 76 tűzesetnél 971 épület 476,695 frtra becsült értékben pusztúlt el, mire a különböző biztosító intézetek által csakis 165,803 frt lett kárpótlás czímén megtérítve; mert együgyü népünk a tűzkár elleni biztosítás intézményének jótékony voltát mindeddig nem tudja kellő mértékben méltányolni.

Más építkezési rendszert találunk azon kevés községben, melynek lakosai nem laknak falvakba csoportosítva, de szétszórtan, az általuk hajdan *erdőírtáskép* elfoglalt telkek közepén állították fel házaikat és gazdasági épületeiket. E községek némelyike, úgy mint pl. Pilhov vagy Zsdjár több ezer holdnyi területen fekszenek elszórva, és egyes telepeik gyakran valóban regényes és festői képet nyújtanak az arra

járó touristának, ki órahosszig tartó útjában újabb meg újabb ily, az erdő szélein vagy ritkásaiban fák árnya alatt fekvő csinos telepek mellett halad el. Zárt falvainknak azért van nagyobbára kevéssé kecsegtető külsejük, mert többnyire teljesen nélkülözik a terebélyes fák nagy díszét, lévén a szepesi tót és még inkább a német mindenféle haszon- és díszfának esküdt ellensége, miért is oly nehezen sikerül átaink, vagy szántóföldeink tábláinak befásítása. Egyes egyedüli kivételt a Magura-hegység alján oly elragadó szépen fekvő Tótfalu helység képez.

Hogy a leírt szerény és szegényes, piczi ablakú, a világosságot és szellőztetést, de még a padozatot is teljesen nélkülöző ilyen parasztház lakójának nem nyújthat valami nagy kényelmet — az bővebb ecsetelésre sem szorúl. Összes bútorzata rendszerint egy gyalúlt asztal, egy kőből vagy cserépből rakott óriás kályhából, melynek három szabad oldalát keskeny lócza keríti, és magasan felpárnázott egyetlen ágyból áll. Minden díszét a falra aggasztott nehány tulipános virágú korsó, és a katholikus tótok meg németeknél sok rikító színű szent képek teszik. A nagy ugyan, de csak *egy* ágyban, az egész család helyet nem foglalhatván, az apát, anyát kivéve — a többiek télen a kályha lóczáján, nyáron pedig csűrben, istálóban vagy épen a szabad ég alatt találják nyughelyüket.

A jobb módú, műveltebb német parasztok házai is inkább individualizáló építési modort, nagyobb kényelmet és kiválóbb tisztaságot mutatnak. Található ugyan itt az ósdiaknál a nagy menyezetes ágy, de található azon felül sok divatos butor darab is. A mint a német már népviseletét is mindinkább elhagyja, úgy lakviszonyaiban is napról-napra mindinkább a városi szokás- és divathoz kezd simulni. A kis városok polgárainak szegényebb része pedig szinte egészen paraszt módra lakik, míg a módosabbak lakviszonyai megfelelnek bármely más vidék hasonló viszonyainak.

Nemzetiség.

Az 1881-iki népszámlálás Szepesvármegye népességének *anyanyelv szerinti* következő számait szolgáltatta. Volt ugyanis:

magyar	3,550 =	$2._{04}$
német	48,082 =	$28._{26}$
tót	96,290 =	$55._{35}$
ruthén	16,158 =	$9._{29}$
czigány	1,372 =	$0._{79}$
egyéb hazai nyelvű	11 =	—
„ külföldi „	534 =	$0._{31}$
beszélni nem tudó	6,885 =	$3._{96}$
összesen	172,882 =	160%;

miből látható, hogy Szepesvármegye lakosságának nagy tömege, ha a tótot a ruthénnal együvé vesszük, akkor 64%-ban a szláv nemzetiséghez tartozik.

Magyarok. Habár a fenti kimutatásban Szepesvármegyének tiszta magyar lakossága csak oly elenyésző kicsi arányszámban fordúl elő, e vármegye minden nyelvű lakosainak kifogástalan és példás hazafias magyar érzelmei általánosan ösmertek. Tudja azt széles e hazában mindenki, hogy nincs itt sem pánszláv, sem más hazaellenes mozgalomnak nyoma sem. Bebizonyították ezt lakosai a régi múltban, be az 1848-iki szabadságharczban és később a Bach-korszak alatt is, és legutóbb a „német Schulverein" ellen épen a szepesi németség által kezdeményezett, s innen az egész országra nagy sikerrel elterjedt tüntetések. Hogy mindezek daczára az utólsó népszámlálás alkalmával itt még is csak 3550 ember iratta be magát magyarnak, az nagy részt a számlálásnál alkalmazott „kérdő lapok" szerencsétlen ildommal választott rovat-fölírásának tulajdonítható; mert a „nemzetiség" szó szándékos mellőzésével, az „anyanyelv" terminust viselte rovatfeliratáként. Már pedig sokan, kik nemzetiségre nézve büszkén magyaroknak vallják magukat, elég helytelenül igazság elleni vétségnek tekintették volna, ha ők, kik csak később, néha csak életkoruk derekán sajátíthatták el a magyar nyelvet, azt most egyszerre anyanyelvüknek vallották volna. Mint bizton tudjuk, ily túlságos puritán indokokból, sokan olyanok is, kik most már alig használnak családjaikban a magyarnál egyéb nyelvet, lelkiismeretes voltuknál fogva 1880-ban deczemben 31-kén anyanyelvnek csak vagy a németet vagy a tótot írták be az eléjök adott számítási lapba. Ezen viszás körülménynek tulajdonítható, hogy Szepesvármegyében, a hol egy csupán magyarok által lakott helység sincsen, ezek általános száma is oly csekélynek mutatkozott a jelenben. Hogy ez a régi múltban másként lehetett, hogy itt is lettek volna valaha tisztán magyarajku helységek, arra nézve nincs ugyan megdönthetetlen történelmi bizonyíték, de vannak némely ösmert körülményekből levonható tények, melyek ilyen nézetnek némi jogosúltságot adni látszanak. Ilyenekül vehetők: a helységek régi magyar nevei, melyek idővel eltótosodtak, s most csak újabban magyarosíttatnak megint vissza; sok dülőnek csak magyar alakban fennmaradt neve; továbbá némely Árpádkori királyi adomány-levél, mely mint a X lándzsásoknak adott privilegium, ezeknek magyar voltát több mint valószínűvé teszi; úgy szinte a városok levéltáraiban található nem egy adat, mely azt mutatja, hogy még a XVI. és XVII-dik században is voltak a városok keblében magyarok is, kik ellen a túlsúlyban levő német polgárok külön érdekeik megvédésére nem egy odiosus rendszabályt alkottak. Végre tény dolog, hogy a szepesi nemesség — legalább radikális családjai — mely igaz mindig kis számmal volt, eredetre és nyelvre nézve egész Mária Terézia koráig nagyobbára magyarokból állott, miért is valamennyi köz- és családi-levéltárak-

ban reánk maradt nagy számú levelezésük, úgy mint a családokban véghez vitt osztályok, és más vagyoni transactiókra vonatkozó okmányok, ha nem a hivatalos latin, úgy mindég magyar nyelven szerkesztvék. Minden levéltárainkban járatos kutató jól tudja, hogy előkelőbbek közötti német levelezés, sőt a privát okmányok nem magyar szerkesztése is csak Mária Terézia németesítő korszakával fordúlnak elő mind sűrűbben, míg ezen irány századunk elején már annyira kiszorította a magyar nyelvet őt megillető minden helyéből, hogy akkor már alig is találkozott Szepesvármegyében ember, ki azt szóban vagy írásban bírta volna. A magyarul tudásnak térvesztése végűl annyira ment, hogy midőn a jegyzőkönyvek magyarul vezetése törvényileg mondatott ki, ezen intézkedésnek nálunk, arra képes egyének hiányában, talán legkésőbb 1841-ben lehetett csak foganatja.

Azóta nagyot változott e tekintetben a helyzet, alig van hazánkban idegen ajkuak által lakott vidék, melyen a magyar szó annyi tért foglalt volna, mint itt. A műveltebb osztályhoz tartozók között nincs férfi, nincs nő, ki ne beszélne magyarul; a népnevelési törvénynek egyik áldásos következménye pedig, hogy most már a jövendő nemzedék között is kezd terjedni a magyar beszéd, melynek elsajátítását nagyon előmozdítja az évtizedek óta itt dívó azon csereviszony, melynél fogva 10—14 éves gyermekeink, a német nyelv megtanulása végett az alföldi városokból ide kívánkozó magyar gyermekekért cserébe adatnak, s mely eljárás számos középiskoláink által nagyban könnyíttetik. Ezen örvendetes körülmények mind arról biztosítanak, hogy már most a külső magyarosodás is, természetesen inkább csak a jobb módú osztályokban mindinkább fog terjedni, s hogy a legközelebbi, 3 év múlva megejtendő népszámlálás, még ha megint csak „anyanyelvről“ lészen is szó, bizonyára azt fogja mutatni: hogy a magát magyarnak vallott 3,550-ből, annak háromszorosa, négyszerese is lett, mert míg 1881-ben majdnem kizárólag csak felnőttekből kerűltek ki, minthogy többnyire csupán az állami, megyei és városi tisztviselők, úgy mint a tekintélyesebb városi polgárok és a ci — de vant nemesek — azok is néhol családjaik nélkül — iratkoztak be nemzetiségre nézve magyaroknak, addig a jövendő népszámlálás alkalmával már nagy lészen azok száma, kik a legtúlzóbb rigorosítás mellett is, teljes joggal és igazsággal fogják a magyart „anyanyelvüknek“ mondhatni.

Németek.

Szepesvármegye lakosságának mindenesetre legérdekesebb részét azon nem egy eredetű, de vegyes származású és több fajú 48,082 német képezi, kik különféle vidékekről, különböző időkben telepedtek ide, kik a szegényes talajt sűrű erdőségek kiirtása által szívós szorgalmukkal termékenyné tették, hajdan virágzó városokat, számos falvakat alapítottak, a zord éghajlat alatt nem dúsan fizető földmí-

velés mellett nem egy iparágat honosítottak meg, s kik így vagyonra s jólétre tettek szert, s kiknek jó hirnevük az egész országban elterjedt oly annyira, hogy ha szó van „szepesiről", akkor ez elnevezés alatt általában mindig és mindenkor „szepesi német" szokott értetni. A közvélemény ugyanis a szepesi ember jellemzését, mindig csak a lakosság csekély német részének tulajdonságaiból vonja le, egészen mellőzve a tót sokkal nagyobb tömegének jellegeit, mi abban leli magyarázatát: hogy leginkább a német elemből kerülnek ki az ország különböző részein elszórt, tekintélyes állásokat elfoglaló és azért általánosabban ösmert egyének. De ezen, a tótokat tekintetbe alig vevő nézet, támpontját leli továbbá a németek történelmi tekintélyes és kiváltságos múltjában is, mert míg az inkább a röghöz tapadt szegény tót nem töltötte be soha történelmünk egyik lapját sem tetteivel, de még panaszaival sem, és ha mégis — mint 1632-ben vagy 1831-ben — félrevezetve felkélt „hogy láncát letépje"; akkor is nagyon sommás eljárással megint elnémították a türelemre született jó indulatú tót atyafit, míg őt gyakran elnyomó — mert felette itt-ott úri jogokat gyakorló — német szomszédja circumspectus és gyanakodó őre lévén szép kiváltságainak, jobban tudta magát kellőleg érvényesíteni és mindenkor felszínen maradni, azért is ösmeri mindenki széles e hazában, még inkább most, midőn a nagy lendületet nyert idegen forgalomban részesülő touristák nagyobbára szinte csak a németekkel, mint a Tátraaljján lakókkal jönnek érintkezésbe.

A nélkül, hogy németeink eredetének történelmi taglalásába, — mely egy más czikknek és más írónak feladata — bocsátkoznám, meg kell e helyütt említenem, hogy a szepesi németek különböző történelmi eredetüknek megfelelőleg, nyelvre és ethnographikus jellegekre nézve is egészen különböző, és pedig két nagyobb és két kisebb — az utóbbi jelentéktelen — csoportra oszolnak.

Bányavárosi németek vagy u. n. Gründlerek.

Az első két csoport egyikének képviselői, a megye déli részein a hat bányavárosban lakó iparos „Gründlerek", mind össze vagy 9,000-en lehetnek, kiknek szinte kis számú faj- és nyelv-rokonaik a szomszédos Abauj- és Gömörvármegyékben találhatók. Ezek nyelvjárásra nézve oly egészen elütnek a más szepesiektől, hogy a Poprád völgyében lakó német a Göllnicz partjáról valót, ha tájnyelvükön beszélnek egymáshoz, nem érti meg tökéletesen. Vallásra nézve katholikusok vegyest evangelikusokkal, nagy szorgalmú, élelmes és kitűnő jó lelkületű nép, mely majdnem kizárólag bányamívelés és az azzal összekötött különféle iparágak után élt mindaddig, míg Szepesvármegyében bányaipar általában létezett, de mely most, mióta a bányamívelés és ipar, a reá bekövetkezett válság folytán úgy szólván teljesen megszűnt, mióta a vaskohók és hámorok szünetelnek, évről évre mind sűrűbben hagyja el hazáját s részben Amerika felé

irányozza útját, részint hazánk más bányamívelő vidékeire, úgymint a Mátra és délmagyarországi bányakerületek felé vándorol, ott munkát és megélhetést keresendő, melynek teljes híjával maradt itthon, a hol más kereseti módok, a különleges birtok-viszonyok és a bányai járásban a szántás alá való földnek csekély volta miatt, teljesen el vannak tőle zárva. Ha — mint félni lehet — e válság nem múlékonynak, de a változott termelési viszonyoknál fogva állandónak és orvosolhatlannak bizonyúl, s ha nem sikerül — mint már a kormány által is kísérletek tétettek — ott más valami ipart meghonosítva a népnek, szerény bár, de a megélhetést lehetővé tevő keresetet adni; akkor félők vagyunk, hogy e derék, munkaképes és szorgalmas, az előtt is viszontagságos és súlyos munkával tengődő népség, végkép eltűnik megyénkből. Már eddigelé is ezrekre tehető azok száma, kik azelőtt virágzó iparral bíró hazájukat elhagyták, — ezek pedig a legritkább esetekben térnek vissza, de vissza sem térhetnek, mert megélhetésük létfeltételei teljesen hiányzanak.

Szászok vagy „Zipserek".

A németek második és nagyobb csoportja a két szabad királyi, és a volt XVI szepesi városban, meg a Poprád-folyó felső és alsó völgyeiben (Oberland und Unterland) szétszórt 15 faluban lakik. Ezek a *szászoknak* nevezett tulajdonképeni szepesiek, németül: Zipserek és számuk 37,000-re tehető.

Valaha sokkal többen voltak. De, részben még a XIV. és XV. században, egész német helységek földesúri fennhatóság alá kerülvén, ezeknek lakosai elparasztosodtak és eltótosodtak, mint ez az eredetileg a XXIV királyi városhoz tartozott és el nem zálogositott helységek valamennyijével történt. A német elem rohamos apadása még napjainkban és folyton észlelhető. A németnek maradt helységek az előtt absolut nagyobb lakossággal bírtak és számuk a megye más nemzetiségü lakosaihoz viszonyítva, relative is sokkal nagyobb volt de most absolut és relativ számuk évről-évre csökken, és előre látható azon időpont, midőn megyénk német ajku népessége végkép eltünik területéről, s sajnos nem a magyarságnak engedve tért, de a tót által szoríttatva ki helyéből.

A németek eltűnésének okai.

A német nép apadásának Szepesben egyik oka a múltban a vallási reformatio ellen irányzott erélyes visszahatás volt. A XIII szepesi városnak 1412-ben történt elzálogosításával az eddig együttes, valamennyi német községet egybefoglaló érdekközösség megszünt; az el nem zálogosított helységek, ha még úri fennhatóság alatt nem voltak, most bizton az alá kerültek, az elzálogosítottak pedig, a lengyel korona uralma alatt továbbra is őket és szabadalmaikat megóvó kiváltságos helyzetnek örvendtek. Nem súlyosodott reájuk annyira a XVII. században az ellenreformatio azon eljárása, mely a Magyarországnak maradt helységekben a leginkább tót ajkuakból kikerült

papok kiküldetésével annál is inkább tért foglalt; mert ezek a német isteni tiszteletet beszüntették, minthogy akkor *német* és *protestáns* körülbelül egyenértékű fogalmak valának. Az orthodox papok a gondjaikra bízott egyházakat mindenekelőtt a Németországból kikerülő protestáns szellemtől lehetőleg elzárni törekedtek; mert tapasztalásból tudták, hogy a mély vallásos érzelmű szepesi tót a római egyházhoz szít, s csak ott fogadta volt el a hitújítást, hol ez földes urasága által mintegy reá erőszakoltatott. A Németországgal folytonos összeköttetésben álló, papjait is nagyrészt onnan importáló német ellenben buzgó és rajongó híve volt Luther tanainak, úgy, hogy már fél sikert ért el azon lelkész, ki híveit a német befolyástól lehetőleg hermetice elzárta, ezt pedig leghatásosabban tehette, ha lassankint eltótosította őket.

Még más tényezők is közreműködtek a németek számbeli apadására, melyeknek hatása napjainkban sem szünetel; ilyen első sorban a faj csekély szaporasága, melynek lehet, phisiologiai okai vannak, de vannak még inkább a nép erkölcseiben, nézeteiben és szokásaiban rejlők. Ezek főkép a jobb módu parasztoknál szűkkeblűen abban nyilvánúlnak, hogy utódai jövőjét veszélyeztetve látná, ha majdan hátra hagyott vagyonán kettőnél többen osztozkodnának, azért német parasztjainknál, de polgárainknál is felette ritka eset, hogy öt, hat, vagy több gyermekből álló családokat találnánk.

Befolyással van továbbá e faj napról-napra való fogyására még azon, a megélhetés nehézségeiből eredő és folyton érvényesülő kivándorlási hajlam, mely a fiatal nemzedéket arra készti, hogy idegen földön keressen magának existentiát, mely itthon, főkép a tanúlmányokat végzettek túltengő nagy számának oly nagy nehezen kínálkozik. Régi kórja a kissé jobb módu szepesi német polgárnak és paraszt embernek, hogy fiát a felvidéken oly sűrűn fekvő középtanodák egyikében iskoláztatja, előszeretettel elvonja őt atyai gazdaságától vagy üzletétől és úrrá akarja neveltetni s a helyett, hogy virágzó üzlete vagy gazdasága tovább folytatásának szentelné, kiteszi azt a tanúlt, gyakran nyomorgó proletariatus minden esélyeinek. Ezen megrögzött és kárhozatos szokás már is lehetetlenné teszi a mesterséget űzőknek, hogy jobb német házakból való tanonczokat szerezhessenek műhelyeik számára, ők kénytelenek a szerényebben ugyan, de szinte fölfelé iparkodó tót parasztok gyermekei közűl ilyeneket fogadni; azért tótosodott el lassanként a mesterséget űzőknek az előtt merő németekből álló osztálya. A módosabb németek figyermekei ily módon idegen földön nyervén különféle hivatásokban állásokat és alkalmazást, később ha szüleik elhalnak s fekvő vagyonuk reájuk száll, ez dobra kerűl, mert a távol lakó pap, hivatalnok, vagy kereskedő — pénzzé akarja tenni szülői örökségét, s miután

a folyton apadó németek közül nem akadt vevője, a helyükbe lépett tót, ki elsajátította a némettől annak mesterségét, ha lehetett el vette a sokkal inkább a szülői házhoz kötött leányát is — meg veszi most házát és birtokát, és mivel a tót ritkán adja fel nemzetiségét, de annál könnyebben a német; az ily német házhoz került tót vő hamar eltótosítja nejét, gyermekeit, de még szomszédjait is. Ezen gyakran előforduló esetek, a többi fölhozott körülményekkel együttesen eredményezték, hogy városaink és falvaink német lakói oly szemlátomást fogynak, mihez járul végre, hogy a kis ipar, melynek különböző ágait németeink az előtt sikeresen űzték, most a czéhrendszer védelmének megszüntetése, a termelési és kereskedelmi viszonyok teljes megváltozása, gépekkel alig bíró primitiv módon dolgozó mester embereink versenyképtelensége és más okok folytán oly válságos pangás alatt szenved már évek óta, hogy az elszegényedés a lakosság minden rétegeiben nagy mértékben észlelhető, annál is inkább, minthogy második fő keresetágára, a mezőgazdaságra is általánosan ösmert válságos helyzet állott be. Mindezen okoknál fogva népünk hajdani jólétének e két fő gyökerében — a kis ipar és mezőgazdaságban — annyira veszélyeztetve lévén, az elszegényedéssel a kivándorlás, a halandósági számarány emelkedik, és a népesség száma egyre tovább fogy. Ezen viszás körülmények további folyománya, hogy az ingatlanok értékesíthetése némely vidékeken oly annyira alá szállott, miszerint nem egy kis birtok, mely mívelőjét, ki mellette itt-ott még valami kis iparűzletet is folytatott, egész tisztességesen tartotta fönn, most elhagyatva és parlagon marad, mert számára vevőt, de még haszonbérlőt sem lehet kapni; szóval Szepességünk ép most éli a termelési és közgazdasági válságok egyikét, melynek fejleménye még ma beláthatatlan, de melyről már most is elmondhatni, hogy német ajkú lakosságunknak fogyására és eltűnésére nagy befolyással van.

Más németek.

A szepesi németség egyik egész jelentéktelen és kis számú csoportja, a II. József alatt 1780 körül Würtembergből betelepített és az ország határán a Dunajec partján fekvő Kahlenberg és Sub-Lechnicz és az alsó Poprád völgyében fekvő Laczkova, Ruzsbach és Gnézda helységekben, részben vagy egészben lakó „svábokból“ állottak, kik azonban nyelvre, viseletre és életmódra nézve már annyira eltótosodtak, hogy miután az ifjabb nemzedék már gondolom alig is ért németül, németeknek többé épen nem tekinthetők.

A második, és a német elem utólsó csoportját csak egyetlen egy, a csupa tót szomszédság között fekvő *Hobgárdnak* 1,000, érdekes és szívós németnek maradt lakosa képezi.

Valamennyi többi szepesi némettől külső megjelenésre, viseletre, szokásokra, leginkább pedig dialektusra, sőt még koponyájuknak

alkotására nézve is eltérnek ezek, mert míg a többi németeknek koponyájuk — a mennyire néhány felületes mérés, és a külső megfigyelés után ilyen faj-jelleg meghatározásáról szó lehet — a meso- és dolichocephál orthognat félékhez tartozik, addig a hobgárdiak általánosabban brachicephal orthognat koponyákkal látszanak bírni. Már ebből az egy jelenségből, de még inkább a hobgárdiak többi, külsőleg is észrevehető, a többi németektől eltérő fajjellegei, — mint a milyen a sötétebb bőr és hajszín, a hajnak gyakran göndör volta, — és legfőkép *nyelvük* egészen különleges állásából azt kell következtetnünk, hogy e falu elszigetelt németsége egészen más eredettel bír, más néptörzshöz tartozik. Honnan, mikor telepedett ide, vagy talán a népvándorlás idejében itt elmaradt egy germán törzs utódjait láthatjuk-e bennük? arra nézve okmányok vagy történelmi kútforrások választ nem adnak, — e tekintetben némi útbaigazítást legfelebb tájszólásuk linguistikus tanúlmányozása adhatna. — Tény, hogy e gyarmat történelmi emlékezet óta létezik, a levéltárakban fennmaradt legrégibb összeírások említést tesznek róla, és ha tudjuk — mint Hunfalvy M. o. ethnographiája 430. lapján és m. h. is megemlíti — hogy Sárosvármegyének ide közel fekvő több helységei még a múlt században is német lakosokkal bírtak, feltehető: hogy a szomszédos hobgárdiak, ez eltótosodott németek utólsó, nemzetiségüket szívósan megőrzött maradványai volnának.

A németek általános jellemzése.

Az imént tárgyalt, több faju és nyelvjárásunak mutatkozott szepesi német legfőbb jellemvonásai: munkaképesség, nagy szorgalom és szívós kitartás, melylyel századok óta megküzdött zord éghajlatának és terméketlen földének adta viszontagságos létfeltételeivel. Ezen tulajdonságai úgy, mint takarékosságra való nagy hajlama, önérdekének és hasznának mindenkor szorosan szem előtt tartása, jellemében fekvő bizalmatlansága és féltékenysége, mint nemkülönben míveltség utáni törekedése, képesítették őt bevándorlása után itt megélhetni, és a múltban kielégítő jólétre szert tenni. De merev gyakorlati iránya kizár minden megnyerő *idealismust,* melynek egyedüli nyilatkozatául tekinthető hazája, és szülőföldje iránti nagy, és rajongónak mondható szeretete. Ezen szép tulajdonsága kibékít sok más szögletes, nem épen rokonszenves, és félművelt voltából is kimagyarázható jellemvonásaival. Ez életrevaló néptörzs féltett kiveszésében hazánk nemcsak egy munkaképes, és haladni tudó, érdekes osztályát vesztené lakosságának, de elvesztené nemzetiségének és alkotmányának mindenkor hű őrét, melyre itt az ország határán és merő tótság között annyira szüksége lehet.

Bajos volna — quo ad physikum — e németeink általános jellemzését adni, és meghatározni, melyik ethnologikus osztályozásoknál elfogadott alfajhoz tartozzanak légyen, mert annyira vegyült

századok lefolyása alatt vérük más fajbeliekkel, hogy még egyes, általánosabb, reájok érvényes jellegeket sem lehet fölsorolni. Legfelebb azt lehetne mondani: hogy a sötétebb szőkék, barna szeműek gyakrabban találhatók, mint a világos szőke és ilyen kék szeműek, s hogy az egészen barna, sőt göndör hajúak és kökény fekete szeműek szinte csak ritkán fordúlnak köztük elő. Nagyjában közép magasságú, erőteljes, de éghajlatunk hideg — és a táplálkozás silány volta miatt — csak nagyon későn fejlődő férfiai jobb külsővel bírnak, mint szinte későn fejlődő és a reájok rótt nehéz munka folytán korán hervadó nőik, kik a testi szépség kevés kellékeivel bírnak. E tekintetben előnyös kivételt képeznek a Magura-hegység alján fekvő Wiborna, Toporcz és Bussócz német falvak karcsú növésű, telt keblű és feltűnő fekete szemű, nagyon csinos külsejű leányai, kiknek méltó párjaik a többi németeknél szinte sokkal különbb legényei, mint azt minden egyes ujonczozás eredménye legjobban bizonyítja. Hogy honnan eredt ezen szembetűnő előnyös elütése a fajnak többi rokonaitól? erre az említett faluk vagyonosabb volta és a múltnak némi társadalmi viszonyai adhatnának némi magyarázatot.

Tótok általában.

Szepesvármegye népeségének 55%-át képező, 96,290 lelket számláló tótjai (eltekintve a külön álló ruthénektől) két, egymástól fajra és nyelvjárásra különböző csoportra oszolnak.

Az első a megye egész területén — az egy magurai járást kivéve — elszórtan lakó *szlávok* vagy *szlovákok;* a második a magurai járást majdnem egészen, a Poprád völgyit pedig kis részben elfoglaló, a lengyel *gorállal* faj- és nyelv-rokon, *magurai* vagy *lengyel tótok* csoportjából áll.

Szlávok.

A 67,293 lélekre tehető szlávok 12 városban 15,286, és 123 faluban 52,007 lélekszámmal elszórva laknak úgy, hogy még minden egyes, egészen német vagy ruthénnak vett helységben is találhatók s mindinkább tért foglaló elem képviselői.

A szlávok, szlovákok, vagy mint a magyar őket általánosítva nevezi „tótok" nyelvészetileg közel állanak a cseh-morvákhoz, azért használják is a kis számú protestánsok a cseh biblia fordítást és énekes-könyvet; csak újabb időben kezdtek némelyek — kevés sikerrel — egy saját szlovák irodalmi nyelv megalapításán dolgozni, melynek termékeit azonban a mi tótjaink ép oly kevéssé értik meg, mint nem értik meg nehézség nélkül még nyitrai vagy pozsonyi törzsrokonaikat sem, mivel a szepesi tót tájszólás csakis a Sáros és Zemplén egy részében beszélttel azonos egészen.

Megalapított ténynek látszik, hogy a tótok zöme tekinthető országunk legrégibb, sőt vármegyénk talán autochton lakosságának. Tudjuk, hogy a magyar honfoglalást előző korban a régi Pannoniát nagyrészt szlávok lakták, de egyes körülmények a mellett látszanak

szólani, hogy itt a Tátraalján akkor szlávokkal vegyest németek is lakhattak, hogy mai németeink tehát nem mind a betelepített vendégek utódjai, s hogy kis részük még autochtonoknak is lehetne tekinthető, mert nagyon feltűnő, hogy sok határok dülőinek csupán német, habár elszlávosodott formájukban nem mindig könnyen felismerhető elnevezéseik maradtak fenn, de oly helyütt is, melynek mint p. o. Tótfalunak — Szlovenszka veš — nagyon régi időből eredő neve arra vall, hogy valószínüleg tótok által alapíttatott, és e helység dülőinek elnevezései mégis mind németre vezethetők vissza, u. m. Genstoch, Barnahagi, Koligrundi, Riglye, Zilye stb. Ha ebből nem azt akarjuk következtetni, hogy itt is valaha németek éltek volna, akkor csakis azon föltevés lehetne jogosúlt, hogy a németek lettek volna a tótoknak a földmivelésben első tanitóik, mely szereplésük emléke, imígy e dülők elnevezéseiben maradt volna föl ekkoráig.

A szláv jellemzése.

A szláv kedély és lelkületre nézve sok jó s megnyerő tulajdonokkal bíró, jámbor népnek mondható. Mint minden együgyü s müveletlen ember, kinek jóhiszeműségével gyakran és sokat éltek vissza, a tót is bizalmatlan és gyanakodó, de ha egyszer meggyőződött, hogy javát akarjuk, hogy nem önző czélok vezérelnek iránta való érdeklődésünkben, akkor számíthatunk ragaszkodására, hálájára s nincs is könnyebb, mint e népre maradandó befolyást nyerni, mint azt a közte lakó olyan papok és földesurak példája tanúsítja, kik a néppel élve róla gondoskodnak, bajával nyomorával foglalkoznak, de kiket azután e jó indulatú nép vakon is követ.

Mély és buzgó vallásos érzelmei mellett nagy hajlam van benne mindenféle babonás hit iránt; nincs falu, melynek ne volna valami javas-asszonya, kihez gyermekeinek és marháinak bajaiban szivesebben fordúl, mint akár mily nagy hirű orvoshoz, kinek tudományában legfelebb akkor van némi bizodalma, ha eret akar magán vágatni, mi szerinte a gyógyítás legsikeresebb panaceája minden ellen. Hogy e nézeteivel a boszorkányokban való hit, minden kinövéseivel és babonájával párosúl, hogy ez ellen eredménytelenül küzd pap és tanító, azt tudja mindenki, ki e népet ösmeri.

Szorgalmatos, nélkülözni tudó, az időjárás minden véglete ellen keményen edzett, rosz táplálkozása mellett is munkabíró ember lévén, — tótunk anyagilag itthon is nagyobb gyarapodásnak örvendhetne, ha nem pusztítaná annyira a pálinka iránti kárhozatos és legyőzhetetlen hajlama. A pálinkának Amerikában reá kényszerített nélkülözése és az ott követelt — különben természetében hiányzó — nagyobb takarékosság, magyarázzák meg a tótok által onnan családjaiknak lelkiismeretesen haza küldött nagy összegeket.

A szepesi tótnak családi élete, eltekintve a műveletlen természetében fekvő nagy nyerseségtől, és az iszákossága által okozott gyakori garázda voltától — a midőn nehéz mámorában nejét vonzalma jeléül előszeretettel el-eldöngeti — kielégítőnek, sőt gyöngédnek mondható; mert a tót hőn szereti családját s legfőkép gyermekeit, kiket az atya anyjukkal felváltva gondozni, sőt dédelgetni szokott. Ritka eset, hogy bár mily számos gyermekáldását sokallaná. A gyermekeknek szülőik iránti nagy tiszteletüket előnyösen jellemzi azon szólás módjuk, mely szerint a gyermek szülőjéről soha sem beszél másként, mint a tiszteletet kifejező többes szám harmadik személyében, hozzá pedig a többes szám második személyében intézi megszólítását.

A szepesi tótnak és leányainak külseje — kivéve talán némely vidékbelit, úgy mint a csinos gerlachfalviakat — nem mondhatni valami nagyon tetszetősnek. Nem is képzelhetni valami kevésbbé festői öltözetet, mint a milyenbe tót falvaink népe hétköznap burkolódzik; a férfinak széles, nagy karimájú kalapja; merev, szögletes, de ránczokat nem vető fehér halina hunyája és nadrágja, vagy bárány ködmöne, nem mondhatók szépeknek, mint nem: a nők által viselt sötét kék szoknyák és pruszlik, meg a férjes asszonyok által viselt főkötők és fejkendők sem. A nős férfi és legény önérzettel hordott egyedüli dísze a sárga pitykékkel és gombokkal dúsan kirakott széles derék-öv kemény bőrből, mely pénzének s minden kézi eszközeinek nem kényelmes elhelyezésére szolgál. Ünnepi öltözete, mely vidékek szerint sötétebb, vagy csuka színig egészen világos kék posztóból készült, sujtásos, panyókásan hordott mentéből, és hasonló színű nadrágból áll, mely a legénynél még kalapján díszlő, mesterséges virágból összerakott csillogó és hatalmas bokréta által emeltetik díszben. A leányok teplomjáráskor és más ünnepélyes alkalmakkor viselt fő-dísze pedig nyílalakú tűkkel a hajra tűzött és lefüggő sok színes szalagokkal ellátott pártából áll, melyhez egy otthon szőtt shawl alakú fehér és vörös sávos kendő járul. Megemlítésre méltó szokásnak tartom, hogy a tót asszonyok és leányok széna szedési és aratási munkáknál mindenkor ünnepi ruháikban, énekkel vonúlnak a mezőre, mely ünneplése a mezei munkának mindenesetre érdekes világot vet népünk kedély életének és munkája becsben tartásának megítélésére.

A magurai vagy lengyel tót.

Ezen, lélekszámban 28,997-re tehető népcsoport, egy városban (Lublón); a magurai járásban és kisebb részt a Poprád völgyében fekvő 39 faluban lakik. A megye legmagasabb még lakott helyein és legszükebb völgyeiben fekvő, szegényes és terméketlen talajú határokat bíró e falvakban, hol gyakran még az árpa sem érik meg kalászán, s azért a marhatenyésztés mellett nagyjában csak zab és

burgonya termelés képezi a gazda feladatát, elképzelhetni, hogy csak szegény és elmaradt emberek lakhatnak. Kivételt ezen általános szabály alól csak kevés, jobb határt mívelők képeznek, kik termékenyebb földeik mívelésén felül még marhakereskedés által is némi jelentékeny jobblétre tudtak szert tenni. Ilyeneknek Fridman, Kaczvin és Nedecz helységek lakosai tekinthetők; a többi, nagyrészt a közép Tátrának már éjszaki lejtőin fekvő magurai falvak lakói oly szegények és gyakran nyomorúságban élők, hogy talán alig van országunknak vidéke, melyen emberek nehezebben folytatnák a létérti kemény küzdelmet, mint itt a nagy tót népcsaládhoz s annak lengyel ágához tartozó ezen magurai tótok.

A magurai tót jellemzése.

Elégtelen rosz táplálkozásuk daczára is erőteljes, a nélkülözések minden nemeivel úgy, mint a kimerítő munkával és nemkülönben az időjárás viszontagságaival keményen daczolni tudó alacsony testalkotásúak, külsejükre nézve sokkal kedvezőbb benyomást tesznek, mint szláv szomszédjaik; leányaik épen csinosaknak mondhatók, s habár náluk úgy mint a férfiaknál is teljesen hiányzik a testi tisztaság iránti érzék, nem ritkák némely hegyi falvak u. m. Zsdjár, Jurgov és Csarnagura női lakói között a feltűnő, de nagyon hamar hervadó szépségek. E kedvező külső megjelenést emelné, ha kissé több gondozással párosúlna a tetszetős népviselet, mely a nőknél egy vörös, arany sujtással gazdagon kivarrt, alacsony mellfűzőből; széles fehér-vörös sávos rövid szoknyából és sárga vagy vörös csizmából áll; férjes asszonyoknál hozzá járul még egy szinte vörös, a homlokba nyúló, arany sujtásos csinos kis fökötő. E csinos külsejű nők erényes voltáról azonban, sajnos nem lehet oly kedvezően nyilatkozni.

A férfiak barna színű halyina öltözetéhez jól illik a kis karimáju, számtalan sárga pitykével vagy egy kis csigafaj házaival díszített alacsony kalap. Széles bőr-övet szinte viselnek, lábbelinek bőrszíjakkal fűzött bocskort, csak a módosabbak és azok is csak sátoros ünnepeken csizmát. Dús és többnyire fekete és göndör hajukat erősen kenve hosszúra viselik. Nagyon alacsony homlokuk alatt fénylő sötét szemük majdnem gyermekes naiv kifejezéssel bír, megfelelőleg, talán több mint együgyü, de kiváló jólelkületű kedélyüknek. A természet ezen egyszerű fiai, az ilyenek hibái mellett bírnak sok jó tulajdonsággal is, mint a milyenek teljes igénytelenség, szerénység, buzgó hit és vallásosság, övéi és szülőföldje iránti hő szeretet. Legfőbb hibái a tulajdon szentsége felől nagyon is laza fogalom és iszákosságra való nagy hajlam; melyeknek elseje a ki nem irtható tolvajlásokkal a gazdáknak egész nyárra erdei rétekre felhajtott tehén- és juh-állományában nagy károkat ejt; másodika pedig az egész népnek végromlásával fenyeget, ha a korcsmai hitelről szóló

és az iszákosság ellen intézett törvény nem hajtatik minél szigorúbban végre, vagy pedig a „mértékletességi“ egyletek áldásos propagálása nem terjed, mint az egynémely lelkes pap által itt-ott már is szép sikerrel kezdeményeztetett.

Ruthének.

A megye 16,158 léleknyi, a kis oroszokkal nyelvre nézve fajrokon ruthén lakossága, az előtt a lublói uradalomhoz tartozott volt. Tömörültebben az alsó Poprád mentiben fekvő 8; és a bányai, lőcsei és hernádvölgyi járásban elszórtan, többnyire magas hegyek között fekvő 15 más faluban lakik. Az egymással kevés érintkezésben levő két csoportnak lakói között nyelvjárásra, viseletre, műveltségre és vagyoni állapotukra nézve, de még külsejüket illetőleg is nagy és szembe tűnő különbség észlelhető, mely mindenben az elsőbbek előnyére szól; mert míg ezek mind e tekintetekben vármegyénk szláv lakosai között legelső helyre állíthatók, addig az utóbbi szegény falvak lakói ellenkezőleg erkölcsileg, vagyonilag és ennek folytán physikailag is a legelmaradottabbak között foglalnak helyet. A létező viszonyok e feltűnő különböző volta, a lakhelyek különleges előnyösebb vagy mostohább topographikus fekvésén felül más, részben talán még telepítésük történetében fekvő okok és körülményekből is magyarázható. Habár e népség ide való telepítésének történetére vonatkozó adataink alig vannak, annyit mégis tudhatunk, hogy a többször említett poprádvölgyi nyolcz falunak nevei Árpádkori okmányokban említve sehol nincsennek, hogy tehát valószínűleg újabb keletűek, mint a többi ruthén helységek, melyek nevei Anjou-, sőt Árpádkori okmányokban is előfordúlnak és nem lehetetlen ennélfogva, hogy amazok a XIV. században Koriatovics Tódorral, vagy még később ide települt ruthénok egy rajából maradtak fenn, míg ezek hegyeinket pásztorok módjára már jóval elébb bebarangolták.

A ruthének jellemzése.

A kizárólag görög katholikus vallásu ruthén népnek előnyösen kiváló, az alsó Poprád mentében lakó egyik ága, délczeg, magas növésű, erőteljes és szépen fejlődött emberekből áll, kiknek nyelv- és közelebbi fajrokonaik Gömörvármegyében Telgárton és vidékén találhatók. Értelmiségre nézve ezen kis népcsoport bármely sokkal műveltebbel is kiállhatná a versenyt, mert habár az „írni, olvasni tudók“ statistikája nem helyezi őket első, vagy valamely kiváló helyre, de mert drótosként szokták bejárni a világot, ezen vándorútjokban tágasabb eszmekört és nem egy hasznos ösmeretet szereznek, melyeknek folytán gyakorlati voltuk és vagyonosodásuk is folyton növekedett, mely általános gyarapodásukhoz továbbá az is járult, hogy határaik összes erdőterületét és a királyi kisebb haszonvételeket idegen, itt nem lakó és azért ezek becsét nem ösmerő földesuraiktól olcsó pénzen megvették; a fölsorolt többféle okoknál fogva e nehány falu községi viszonyai oly virágzókká lettek, hogy

ezek legtöbbjeiben nem csak hogy nincs adópótlék, de a községi számadások évente még tetemes felesleget is képesek kimutatni, úgy, hogy a mint lakosaik a vagyonosabb szepesiekhez, úgy a községek mint ilyenek, minden esetre a legrendezettebb viszonyokkal birókhoz számíthatók. Mind ennek jó formán ellenkezőjét lehet a ruthéneknek második, hegyek között fekvő falvakban lakó, ott terméketlen határokat mivelő csoportjáról elmondani. A mezőgazdaság e szegényes, a közlekedéstől félre eső vidékeken felette roszul fizet, s itt a nép leginkább marhatenyésztésre van utalva; de nevelt teheneik és juhaik, a reájuk fordított kevés gond és ápolás folytán oly eltörpült kis fajúak, hogy ezen mivelési ág sem hajthat nagy hasznot. E szegény nép némelyei, kik bányamiveléssel foglalkozó kerületekben laknak, szinte bányászattal keresték az előtt élelmüket, de mióta a bányák megmunkálása majdnem egészen megszünt, megfogyott e keresetük és megélhetésük is, és itt fogyasztja lakosságunkat leginkább az Amerikába való kivándorlás, mely oly mérveket öltött némelyütt, hogy például Alsó- és Felső-Szlovinka 2,074 lakossal biró helységekből, 1881 óta eddig már 800 ember vándorolt oda.

Czigányok. Nálunk 1,372, közönségesen a helységek szélein, nyomorúlt földgunyhókban, ritkábban házikókban lakó czigány van, kik szögkovácsolással, téglavetéssel, kivételesen napszámban való dolgozással foglalkoznak, de leginkább csak lopás után élnek. Zenélni tudó czigány Szepesben kevés van, s ha van, az többnyire a szomszédos megyékből települt ide. E kis számu népségben minden járvány nagy pusztítást teszen. Nagy nyomor és a gyermekek csekély gondozása folytán a természetes szaporulat náluk amúgy is csekély lévén, számuk mindinkább fogy. Az 1857-iki népszámlálás szerint még 1,987-en voltak, e szerint nincs távol azon idő, midőn ezen faj nálunk egészen eltűntnek lesz mondható, mit minden humanitarius gondolkodás és származásuk érdekes volta mellett sem fogunk nagyon sajnálhatni, ha tekintetbe vesszük, hogy hazánk valami nagyon hasznos polgárainak alig mondhatók, s hogy az utazók és minálunk megfordúló touristák kocsijai mellett kolduló, csupasz-meztelen purdék nem épen alkalmasak állapotainkra kedvező világot vetni, főkép ha — mint tapasztalásból tudjuk — nem egy Tissot-féle felületesen megfigyelő utazó hajlandó ily egyes jelenségekből népünk összállapotára következtetni.

Vallás. Szepesvármegyében van:

római katholikus	110,810 =	$64_{\cdot 13}$ %
görög „	22,506 =	$12_{\cdot 94}$ %
evangelikus	33,101 =	$19_{\cdot 21}$ %
héber vallásu	5,942 =	$3_{\cdot 42}$ %
más „	523 =	$0_{\cdot 30}$ %
összesen .	172,882 =	100 %

A római katholikusok zöme túlnyomó részben a két fajú tótokból kerül ki, míg az evangelikusok legnagyobbára németekből állanak. Tótajku evangelikus mindössze 4,573 van, kiknek csak is három tót anyaegyházuk van, s kik — eltekintve a katholikus helységekben lakó egyes tót evangelikusoktól — tömörebben 11 tót helységben laknak.

A hitfelekezetet összevetve a nemzetiséggel azt találjuk, hogy

1. a római katholikusok között van:

tót	85,876	76.97	%
német	17,775	15.70	„
magyar	1,644	1.47	„
ruthén	118		
czigány	1,293		
más nyelvű	369		
beszélni nem tudó	3,735	5.86	„
összesen	110,882	100	%

2. az evangelikusok között van:

német	26,618	79.68	%
tót	4,573	13.68	„
magyar	1,074	3.21	„
beszélni nem tudó	836	2.43	„
összesen	33,101	100	%

3. a görög katholikusok között van:

ruthén	20,010	89.50	%
tót	1,467	7.50	„
magyar	68		
német	81		
czigány	73	3.	„
beszélni nem tudó	817		
összesen	22,506	100	%

4. zsidók között vallotta magát:

németnek	4,850	81.63	%
magyarnak	413	6.95	„
tótnak	334	5.62	„
ruthénnek	8	0.11	„
beszélni nem tudó	338	5.69	„
összesen	5,942	100	%

Németjeink a betelepítés alkalmával már a műveltségnek magasabb fokán állottak; mint az lenni szokott oly népnél, mely eredeti lakóhelyének túlnépesedése miatt bocsát magából rendesen a legerőteljesebb, legmunkabíróbb és legműveltebb elemekből álló rajokat. Itt letelepedve ősi intézményeit megtartotta, királyi kiváltságokat élvező telepei csakhamar a cultura magasabb fokát feltételező városi életnek adtak helyet, s az ezzel járó összes előnyökkel bíró nagyrészben ipart űző szászok a műveltségben folytonosan emelkedtek; a mi az alárendelt jobbágyi helyzetben élt tótoknál nem történhetett. A műveltségnek ilyen magasabb fokán találta őket a reformatio, melynek legelső megjelenése megyénkben mindjárt azon általános tendentiával járt, hogy minden a hitújítás elvei szerint létesült egyház mellé okvetlenül iskola is állíttassék és azóta három századon át nem létezik evangelikus egyházközség, mely néha nagy áldozatok árán nem iparkodott volna iskoláját fenntartani, ha lehet tovább is fejleszteni. Az elemi és néhol felsőbb oktatás terjesztését előmozdította továbbá azon körülmény, hogy a szepesi protestánsok papjaikat a XVI. és XVII. században legnagyobb részt a műveltebb Németországból hozatták, s midőn e pap-behozatal már meg is szűnt, még akkor is ide való theologusaik mind német egyetemeken nyerték kiképeztetésüket. Végül a szentírás ajánlott olvasásán és önön magyarázatán alapuló protestantismus főelve elkerülhetetlenné tette, hogy minden híve a szent könyveket maga tudja olvasni, míg tehát a protestáns németeknél már ezen olvasás is előmozdítá a nagyobb műveltséget, addig katholikusoknak maradt tótjaink és még inkább görög ruthéneink jóval elmaradtak. Ez elmaradásuknak következményei máig is észlelhetők, úgy, hogy egészen hasonló viszonyok mellett, a protestáns község vagy család, nagyrészt műveltebb és vagyonosabb, mint katholikus szomszédja.

Épen oly általános egy másik észlelhető körülmény, hogy míg a katholikus tót és ruthén mai napig hitbuzgó és mély vallásos érzelmű maradt, addig a protestáns német, sőt az ilyen tót is vallásos buzgalmával nagyjában felhagyott, mint papjaik már mindenütt panaszkodnak, a templom látogatásában mindinkább hanyagokká lesznek, a vasárnapok munka szünetelését nem tartják, a biblia olvasás és az az előtt oly megható énekkel sűrűn gyakorolt házi ájtatosság majdnem egészen szünetel; szóval korunk scepticismusa a nép minden rétegeibe elhatott és az azt áthatható vallásosság helyett itt-ott csak felekezeti előítélet és szűkkeblűség maradt fenn; sajnos, de természetes, hogy ennek folytán a régente oly szigorú erkölcsök is párhuzamosan meglazultak.

Hogy megyénkben a protestánsok száma évről-évre mindinkább fogy, az leginkább azon fennt leírt körülményekre vezethető vissza,

melyek általában a németség elpusztulása okainak mondattak. Az 1857-iki népszámlálás 159,905 léleknyi összlakosság mellett 36,910 evangelikust mutat, mi huszonhárom év leforgása alatt már is 3,809 léleknyi absolut apadást tűntet fel.

Vallásos buzgalom dolgában még túl tesznek a római katholikusokon a görög szertartásúak; látszik ez nem csak a templom és búcsú helyek sűrű látogatásában és az élet minden mozzanatainak az egyházzal való benső összeköttetésében, de a ruthéneknél oly felette szigorú böjti szabályzatok szoros megtartásában is; melynél fogva a görög katholikus évente kétszer hosszabb időre nem csak hústáplálékot, de még állati eredetű minden zsiradékot, tejet és tojást is nélkülözni tartozik. Nyilvánúl a vallási érzület továbbá azon nagy tiszteletben is, melyben papjaik náluk részesülnek, kiknek nagyobb befolyásuk van a népre, mint akár a római katholikus, akár az evangelikus papoknak. Ha a gör. kath. pap buzgóság és tiszta erkölcsei által meg tudja nyerni nyája bizalmát, s ha azután a nép jóléte előmozdítására törekedő iparkodásában, nemének megfelő hatáskörében még neje által is támogattatik, akkor nem csak jótevője lehet, de legbefolyásosabb tényezője is községének, mely tudta és tanácsa nélkül mit sem fog tenni.

Megyénk 5,942 héber vallásu lakosairól, kik műveltségük, vagyonuk és ennélfogva társadalmi állásuk szerint is a legkülönbözőbb rétegekhez tartoznak, alig van valami különösen jellemző kiemelni való. A mi hazánk zsidóságáról áll általánosságban, az áll a szepesi zsidóról is; meglehetne legfelebb jegyezni, hogy orthodox voltuk, rituális szigoruk és vallási buzgalmuk nagyon nagyon enyhült, és hogy számuk megyénkben nagy növekedést mutat, a mennyiben az 1857-iki népszámlálás csak 3,434 zsidó egyénről tudott, mi huszonhárom év alatt 2508 léleknyi növekedést mutat, százalékokban 77%-ot.

Műveltség

A mennyiben a már fölhozott általános részleteken felül népünk fajai különböző műveltségére legfőkép alkalmas világot vetni az „olvasni és írni tudás“ statisztikája, álljanak itt az erre vonatkozó számadatok:

Az olvasni-írni tudás összevetve a hitfelekezettel.

Hitfelekezet	Olvasni, írni tud	Csak olvasni tud	Sem olvasni, sem írni nem tud	Összesen
Római katholikus .	36,600	18,400	55,810	110,810
Görög katholikus .	3,035	2,817	16,654	22,506
Evangelikus	23,286	2,245	7,570	33,101
Zsidó	3,698	128	2,116	5,942
Más vallásuak . . .	—	—	—	523
Összesen	66,619	23,590	82,150	172,882

Az olvasni-írni tudás összevetve a négy fő nyelvvel.

N Y E L V	Olvasni, írni tud	Csak olvasni tud	Sem írni, sem olvasni nem tud	Összesen
Magyar	2,787	84	697	3,550
Német	34,153	3,004	10,925	48,082
Tót	27,465	18,158	50,667	96,290
Ruthén	2,357	2,359	11,442	16,158

Ebből tehát látható, hogy:

	tud olvasni, írni	csak olvasni	egyiket sem tud
a *róm. katholikusok*	$32._8$ %-ja	$16._5$ %-ja	$50._7$ %-ja
a *gör. katholikusok*	$13._5$ „	$12._5$ „	74 „
az *evangelikusok*	$69._7$ „	$6._7$ „	$23._6$ „
a *zsidók*	$62._2$ „	$2._2$ „	$35._6$ „

hogy továbbá:

	tud olvasni, írni	csak olvasni	egyiket sem tud
a *magyarok*	$78._5$ %-ja	$2._4$ %-ja	$19._1$ %-ja
a *németek*	$69._5$ „	$6._1$ „	$24._4$ „
a *tótok*	$28._5$ „	$18._9$ „	$52._6$ „
a *ruthének*	$14._6$ „	$14._6$ „	$70._8$ „

megjegyeztetvén, hogy e számításba benn vannak foglalva a kis gyermekek is, melyek azonban — ha tulajdonkép le is volnának számítandók — az arányt egészben nem alterálják.

Az itt feltüntetett számadatok az 1881-ik évben végrehajtott országos népszámlálás adatai alapján közölvék. Az azóta lefolyt évek minden tekintetben sokkal kedvezőbb eredményt mutatnak s az iskolákat fenntartó egyházi hatóságok buzgalma a legközelebbi népszámlálás alkalmával a tótok és ruthénekre nézve kétségkívül sokkal kedvezőbbnek fogja feltüntetni a százalékos számokat.

Érdekes világításba helyezi azontúl lakosságunk általános műveltségét azon táblázat, melyből látható: *anyanyelvükön kívül, mely más hazai* vagy *külföldi nyelveket beszélnek* a négy fő nemzetiségek egyes tagjai.

Alábbi anyanyelvű	Beszélnek					
	magyarul	németül	tótul	ruthénül	egyéb hazai nyelvet	külföldi nyelven
Magyar	—	2,441	450	13	641	340
Német	7,241	—	17,855	56	4	90
Tót	2,246	5,697	—	67	203	52
Ruthén	259	152	2,035	—	44	5

Érdekes ez összeállításban leginkább azon adat, hogy a 48 ezernyi német közül már majdnem minden hatodik beszéli hazai nyelvünket, s hogy a németek oly sűrűn bírják a tótot, míg a tótok aránylag sokkal kisebb számban beszélik úgy a magyart, mint a minálunk a műveltség mérőjéül szolgálható és oly szüséges németet is. A ruthének e tekintetben is az utólsó helyet foglalják el, és az oly kis számmal kimutatott magyarul vagy németül tudók legnagyobb része szinte, a köztük kiváló nehány poprád-menti falu lakóira esik.

Lakóink általános műveltsége dolgában meg kell különböztetni a városokat és még inkább a németeket a tótoktól. A városok mindegyikében és a legtöbb *német* falvakban létező gazdasági és más kaszinók a műveltség terjesztésének hathatós tényezőivé lettek; oda járatnak egy-két napilapon felül még valami mezőgazdasági közlönyt is és azt olvassák is a tagok, de azontúl még a német népnek is kevés szellemi igényei vannak, s mióta a „Biblia“ és a „Gesangbuch“ megszűntek nélkülözhetlen gondűzői lenni a bennük vasárnaponkint olvasgató protestánsoknak, azóta sok jobb módú német földmíves, de polgár házat is láttunk, hol kalendáriomon kívül, alig találhatni csak egy szál könyvet is. Tót népünknél még szomorúbb ez az álla-

pot s kivételes azon jómódu gazda is, ki hirlapot akár csak olvasott is, nem hogy olyat házához járatna. E tekintetben azonban újabb időben, a „Magyarországi tót közművelődési egyesület"-nek hazafias jótékony hatása már is észlelhető.

A közép osztály ellenben, melyhez a földbirtokosokat, az úgynevezett diplomatikusokat, a kereskedők és iparüzők vagyonosabbjait számítjuk, azok a hazánkban levő ilyenek átlagos műveltségi fokának talán felette is állanak. A statisztikai hivatal által legújabban kiadott „Magyarország köz- és magán-könyvtárai" című mű szerint Szepesvármegyében 31 köz- és 14 nagyobb magán-könyvtárban (pedig létezik azonfelül még több ösmert, de itt föl nem vett könyvtár) 117,672 darab könyv van, hogy tehát 1,000 lakosra 681 könyv esik; ezen és továbbá azon körülményből, hogy a Szepességre járó belés külföldi lapok száma nagy, hogy három könyvkereskedés és négy könyvnyomda van, hogy a közép-tanodák száma oly tetemes; hogy a többféle nyelvek ösmerete nem ritka, hogy három helyi lapunk van, s hogy végre némi irodalmi működésnek jelenségei is észlelhetők e vidéken, talán joggal és szerénytelenség nélkül azt lehet következtetni, hogy az ide való értelmiség ez elnevezésre méltán is tarthat igényt.

Erkölcs. Erkölcs dolgában a vallásos érzület már érintett hanyatlásán kivül, a fővárossal mindsűrűbbé lett érintkezés, annak feslettségéből is juttatott nekünk valamit; de a más tekintetben örvendetes, és évről-évre növekedő idegen forgalom sem járult valami kiváló módon népünk erkölcseinek nemesítéséhez; mint szinte nem az általános védkötelezettségről szóló törvényünk sem, mely a házasságok kötését nehezíti vagy legalább késlelteti; utóbbinak tulajdonítandó legalább nagyrészt a *törvénytelen születések* növekedő száma. Az 1886-iki népesedési mozgalmi kimutatás szerint 7,570 összes születések között ugyanis 561 törvénytelen ágyból származott volt, mi elég kedvezőtlen arány, a mennyiben az összes születések 7_{38} %-ját adja. De itt nőink jó hírének érdekében mindjárt hozzá kell tennem, hogy e törvénytelen születések legnagyobb része utólag törvényesíttetik, minthogy ez esetek java része épen azon viszás körülményre vezethető vissza, hogy ifjainknak a védtörvény a nősülést mindaddig nem engedi meg, míg vagy védkötelezettségüknek három évi tényleges fegyverszolgálat által nem tettek eleget, vagy pedig míg a fölhivottak a harmadik korosztályból is nem kerültek ki. Ezen ifjak kötik pedig az ily törvénytelen születéseket létre hozó viszonyokat, melyek törvényesítésével rendesen nem késnek, mikor azt nekik az említett törvény szabványai csak megengedik. Az ily „per subsequum matrimonium" adta törvényesítésre vonatkozó számadataink ugyan nincsennek, de megvagyunk győződve, hogy ily adatok birtokában az

erkölcseinkre kedvezőtlen világot vető törvénytelen születések nagy száma talán épen kisebb felére szállana alá.

A törvénytelen születéseket illetőleg különböznek a nemzetiségek és különböző hitfelekezetek hívei, melyek a fenti számhoz különböző arányban járulnak. Az izraelitáknál majdnem elő sem fordúlnak, míg viszont a római katholikus- és tótoknál azok száma absolute és relative a legnagyobb; és a protestáns németek — habár nagyrészt városokban laknak, hol az erkölcsök közönségesen lazábbak szoktak lenni — minálunk nagyon előnyösen tűnnek ki. Ennek okául véljük, hogy a németek leányait óvja ballépések ellen nagyobb műveltségük, de sokkal ridegebb vérmérsékletük és tartózkodó jellemük is, minek kifejezéseként tekinthető egész megyénkben ösmert és általában a német leányokra vonatkozó azon közmondás, hogy „lutheránus" (értsd német) erény épen ostromolhatlan; habár újabban e közmondásban foglalt állítás általános érvénye ellen szinte már lehetne tenni kifogást. Továbbá ennek oka azon körülményben is keresendő, hogy leginkább a szegényebb anyagi viszonyok közt élő tót leányok szolgáltatják a szolgálatba és — mint fentebb említők — a fővárosban napszámba állók legnagyobb számát.

Nincsen tényező, mely népünk jólétére és közerkölcseire oly kártékony hatással lett volna, mint a nagy mértékben terjedő pálinka ivás, melynek romboló következményei csak hamar ez aljas szenvedély rabszolgájává lettnek vagyonában, családi életében és tönkre ment egészségében is észrevehetők lesznek. A sűrűbben fellépő delirium potatorum behatása alatt, úgy mint a részegség mámorában elkövetett bűntettek és vétségek eseteiről nincsennek ugyan statisztikai adataink, de nem kételkedünk, hogy ezek a másutt szerzett hasonló szomorú tapasztalatokat csak is megerősítenék.

Tótjaink mindenha bírtak nagy hajlammal a mértéktelen ivásra, de nem lehetett az előtt ugyan azt németjeinkről is mondani és legfőkép hogy a pálinkának nagy kedvelői és fogyasztói lettek volna. Régente, midőn városaink mindegyikében polgárainak kiváltságaihoz tartozott havonként meghatározott bizonyos sorrendben sört főzhetni és azt terhes adó által nem drágítva kimérni, már ezen olcsó és ártatlan ital bősége is akadályozta a pálinka fogyasztás terjedését. De ide való földbirtokosaink és némely polgáraink, sőt városaink is mint ilyenek számosan bírtak a Hegyalján szőlőt, melyeknek gondosan mívelt nemesebb termesztményeivel virágzó kereskedést folytattak Éjszaknémethon és Lengyelország felé, és melynek silányabb termését maguk itt fogyasztották, vagy részben kimérették. Készült itt végre iparszerűleg — főkép Lőcsén — híres méhsör és ezen sokkal egészségesebb italok elég nagy bősége és olcsósága kielégítette a lakosság ily izgató tápszerekre való igényeit és nem hagyott

tért és alkalmat a pálinka terjedésére. De e viszonyok megváltoztak mind; a sör gyártása megszűnt egyszerű házi-ipar lenni és a jobb sör nagyon megdrágult, a méhsör meg épen nem létezik; a bor pedig az erősebb izgató italt kívánónak nem kell, mert aránylag szinte drága lett, míg a pálinka a reá rótt adók daczára is mindolcsóbb lett, és mert a szegény vagy nehezen dolgozó ember kevés pár krajczárára pálinka által, vélt új erőhöz, vagy nyomorát vele elfeledtető mámorhoz juthat. E kór mindijesztőbb mérveket ölt, és már is borzasztó mily erkölcstelenítő és vagyon-rontó eredménye van a regálék bérletei évről-évre emelkedő jövedelmeinek, melyek fokozása egyszersmind a pálinka fogyasztás mérőjeül tekinthetők, és sajnos, hogy a felsorolt bajok mind, kivétel nélkül, mint az előtt csak a tótoknál — most már minden német faluban, sőt a kisebb városok polgárai között is éreztetik pusztító hatásukat, úgy, hogy ezek ma már alig állíthatók mértékletesség dolgában a tótoknak követésre ajánlott mintaképekül.

Vagyonosság és takarékosság.

Ha e czikkemben ismételve is említettem már népünk vagyoni állapotainak hanyatlását és a terjedő elszegényedést, mely mindinkább szélesebb körökben lesz érezhetővé, ezen indokolt és minden elfogulatlan figyelő által elösmert állításom nem zárja ki annak látszólagos ellenkezőjét, hogy most ismét a szepesiek egy bizonyos irányban föllialmozott vagyonáról akarok szólani, mely vagyon azonban részben a kedvezőbb múltnak tetemes maradékát képezi, részint pedig lakosságunk — s leginkább német részének — mindig józan takarékosságáról tanúskodik. Azon felül van minden vidéken mindig egy vagyonos osztály, mely a közelszegényedés daczára vagy kedvezőbb helyzeténél vagy élelmesebb voltánál fogva fönn tudja magát tartani, s megmaradt kiváltságos állapotában; s épen ezen osztály képviselői vannak minálunk szép számmal mai napig is; míg a népesség nagy zöme az újabb idők adta viszontagságokkal nagy nehezen képes csak megküzdeni.

Az említettem elszegényedés egyik oka a mezőgazdasági termelés egészen megváltozott viszonyaiban rejlik. A vasúti közlekedés megnyitása előtt a szepesi gazda úgyszólván a természet által nyújtott védelemben részesült, mert szegényes, szükségleteinek eleget nem termő, tehát importáló vidék lévén, minden itt termett köböl búzának vagy rozsnak az ára az alföldön termettnél legalább 2 forinttal volt drágább, t. i. drágább azon összeggel, melybe a Kassáról vagy Miskolczról piaczainkra szállítás költségei kerültek; ha tehát a szepesi gazdának sovány földjén kevesebbje is termett, e kevesbbletet az elért magasabb árral pótolhatta. Ezen előny az olcsó vasúti közlekedés folytán egészen megszűnt, ma a búza ára Késmárkon vagy Iglón ugyanazonos a becskereki árral és a kárpátaljai termelő nem

élvezheti többé ezen előbb bizton bezsebelt praemiumját. Ugyan ilyen, reá nézve hátrányos befolyással vált a vasúti könnyű közlekedés a munkabéreket illetőleg, ezek azóta szinte emelkedtek, tehát nehezítették az intensivebb megmívelést. Nem vált továbbá hasznára a kis iparnak sem, melynek készítményei a gyári nagy ipar sokkal tökéletesebb czikkeivel nem versenyezhettek többé; minden egyes fogyasztó a fővárosból, sőt Bécs és a külföld piaczairól hozathatja nagy könnyűséggel minden szükségletét; ez tette tönkre a hajdan itt virágzó kis ipart, sőt lehetetlenné tette az itt dívó házi-iparnak egy némely ágát is. Ugyan ezek a viszonyok folytak be nagyrészt bánya- és vas-iparunk nagyban megzsibbasztására is. Ebből merítette volt nem egy előkelő család még most is fenmaradt, mert bölcs takarékossággal párosúlt gazdagságát, míg a bánya-ipar révén a tulajdonosoknak 1866-ban 1,421.622 frt jutott osztalékúl, addig 1886-ban már csak 108,118 frtot tett az ezen a czímen kiosztásra kerűlt összeg. Hogy a jövedelemnek 1,313,504 frtnyi különbözete érezhetővé lett, az bővebb magyarázatra nem szorúl.

A vasúti közlekedés megnyilta továbbá még némely kereskedelmi ágakat is egészen megfosztott létföltételeiktől; így nevezetesen a Tokaj-Hegyalja nemes borai itt, leginkább Késmárkon pinczéztettek és kezeltettek, s innen szállíttattak éjszak felé. Vászon, szörme, gyapju és bőrkereskedésünk századokon át szerencsés közvetítője volt az Éjszaknémethon és Lengyelországgal való az előtt sűrűbb kereskedelmi összeköttetéseinknek. Most más utakra tereltetett ez és vasútainkhoz fűzött vérmes reményeink, nekünk szepesieknek csak is szomorú csalódásokat és keserű kiábrándulásokat hoztak. Általuk új, jelentékenyebb jövedelmi forrás csupán a touristák és ide nyaralni járók emelkedő árjában és erdőségeink termékeinek nagyobb és könnyebb értékesítésében nyilt meg.

Hogy mind ezen, csak fölületesen részletezett mostoha viszonyok daczára lakosságunk legalább némely rétegeiben történt tőkegyüjtések jelenségei ekkoráig is mutatkoznak, az leginkább népünk takarékosságra való nagy hajlamának köszönhető és érvényesülése a megyénkben fönálló 15 pénzintézetnek következő statisztikájából látható.

Szepesvármegye hitel-intézetei.

1887. deczember 31-kén.

	Az intézet neve	székhelye	alapítási éve	Befizetett részvény tőke frt	Tartalék tőke frt	Takarék betétek frt
1.	Szepesi takarékpénztár	Lőcse	1846	31.500	19.552	768.822
2.	Szepesi XVI városi takarékpénztár	Igló	1846	45.000	18.900	854.460
3.	Késmárki „	Késmárk	1863	50.000	6.590	785.490
4.	Szepesváraljai „	Váralja	1868	30.000	30.000	779.823
5.	Szepesi VII bánya városi „	Gölnicz	1869	30.000	9.162	335.773
6.	Szepesi hitelbank	Lőcse	1869	100.000	40.143	1.097.346
7.	Öt felföldi városi „	Sz.-Szombat	1869	30.000	17.337	599.905
8.	Lubló-podolini „	Lubló	1871	35.000	9.168	314.910
9.	Késmárki bank	Késmárk	1872	100.000	14.364	666.411
10.	Szepes-Olaszi „	Olaszi	1872	30.000	9.588	298.849
11.	Takarék- és hitel-intézet	Igló	1872	40.000	24.747	995.800
12.	Poprád-felkai „	Poprád	1873	30.000	13.335	620.040
13.	Szepes-ófalui „	Ófalu	1886	30.000	—	30.030
14.	Késmárki önsegélyző-egylet	Késmárk	1879	34.000	4.113	—
15.	Bélai „ „	Béla	1881	15.010	2.240	23.679
16.	M. k. posta-takarékpénztárak	—	—	—	—	42.936
	Összesen	—	—	630.884	219.539	8.214.294

Ezen táblás kimutatásunk szerint megtakarított nyolcz milliónyi összegből lakosságunkra fejenkét 43 frt 50 kr esik; oly takarékossági eredmény, mely — nagy városoktól eltekintve — hazánk más vidékein sehol, de a legvagyonosabb külföldön is alig fordúl valahol elő kedvezőbben.

A tetemes betétek oroszlán része tagadhatlanúl a megye német lakosságát illeti, mire nézve nincsennek ugyan biztos számadataink, de ez már azon körülményből is következtethető, hogy az intézetek javarésze — 13 — a legnémetebb vidéken, német városokban áll fenn; míg a lublói vegyes lakosságú és az ófalui egészen tót vidéken csak egy-egy működik.

Hány betevőre oszlik fel a szóban levő összeg, annak kimutatására az adatok — számos útban álló nehézségek miatt — nem voltak beszerezhetők. Egy megközelítő számítás szerint körülbelől 24,000-re volna a forgalomban és *még érvényben* levő betéti-könyvek száma tehető, és akkor egy betétre és egy betevőre 329 frt esnék. De tudva van, hogy számos könyvecske pár krajczárnyi betéttel csak azért tartatik fenn, hogy tulajdonosa esetleges új betétnél a könyv csekély árát takarítsa meg; hogy továbbá egy némely betevő különböző okoknál fogva több könyvre, gyakran álnevek alatt helyezi el pénzét, minden erre vonatkozó számítás tehát alapnélküli, sőt hiába való munka volna.

Az utólsó években a betétek egész összege alig szaporodott, már 1883 végével is elérte volt a 7.770,347 frtot; mely egy milliónyi növekedés azért mondatik általam nem nagynak, mert ösmerem a tőkéjüknek ily helyütt elhelyezést keresők szokását, mely szerint azoknak csak kis része szokta a kamatokat magának kifizettetni, míg legnagyobb részük éveken át való tőkésítésre mindig megint a tőkénél hagyja azokat.

Minthogy ezen hitel-intézetek a 70-es években dívott 7%-ról lassanként 4%-ra tették a betétek után fizetendő kamatot, az elhelyezést kereső tőkék szinte lassanként más utakra tereltettek és állampapirjainkban kerestek nagyobb jövedéket, a helyett, hogy valami ipar vagy kereskedelmi vállalatban hasznosíttattak volna; látni ugyanis a fölhozottakból, hogy, ha minálunk nincs gyár-ipar, akkor ennek nem a tőke, de sokkal inkább a vállalkozási szellem hiánya az oka; mert szepesi városaink polgára oly igénytelenül és egyszerűen élő ember, hogy — ha nem esett a pálinka molochjának talán áldozatúl — még rosz években is beéri kevés földje, vagy valami kézműipara jövedelmével; de jobb éveinek feleslegét bizton valami intézetben helyezi el, ha ugyan nem kínálkozik neki alkalom szántóföldek kedvező megszerezhetésére, ilyenekbe szeretvén leginkább vagyonát befektetni. Valami nagyobb vállalatban való részvételtől visszatartja őt

bizalmatlansága, a kezdeményezési szellem hiánya és merev conservativ volta, mely nehezen barátkozik meg azon gondolattal, hogy ő másként cselekedhetnék, mint atyja, nagyatyja cselekedett. Azért ha rendelkeznénk is elegendő tőkével, meg vagyok győződve, hogy minden sok kedvező és előnyös viszonyok mellett, jelentékenyebb ipar vállalatokkal mindaddig bírni nem fogunk, míg csak azok külföldiek által nem honosítatnak meg nálunk, mert az egy némely vállalat mellett szerzett tapasztalatok sem voltak pénzes embereinkre nagyon buzdítók, minthogy azokba fektetett pénzük egészen ott veszett, mint a fonó-gyár, bélai szövő- és nehány keményítő-gyárnál történt.

Foglalkozás. Talán semmi sem alkalmasabb egy vidék népének összes életére világot vetni, mint ha tudjuk, s lehetőleg számokban kifejezve látjuk, mivel foglalkozik minden egyese, s az egyes foglalkozási minőségek mily számarányokban állanak egymáshoz. De ha a népességet foglalkozási minősége szerint osztályozni akarjuk, első sorban a férfiak és nők közötti nemi különbséget kell tekintetbe vennünk, természetük által lévén föltételezve eltérő foglalkozásuk is.

Számszerint, mint általában egész Európában, megyénkben is többségben vannak a nőneműek, minthogy az összes lakosság 89,461 nőből és 83,420 férfiból áll; azok foglalkozása következő kimutatásból látható:

1. A férfiak foglalkozása.

1. Értelmi kereset; papok, tanítók, tisztviselők stb.		1,308 =	1.56 %
2. A bányászatnál foglalkozók		3,588 =	4.15 %
3. A földmívelésnél „		29,222 =	34.80 %
4. Az iparnál és pedig:			
a) czipészeti ipar különféle nemeivel foglalkoznak	1,622		
b) öltözési szükségletek előállításának különféle nemeivel . .	827		
c) fonó és szövő iparral . . .	319		
d) kovácsok, lakatosok (de eltekintve a kohászat- és bányászatnál alkalmazottaktól) . .	1,601		
e) asztalos, kádár, kosár-kötő és más faipart űzők	1,054		
f) kőmives	1,067		
g) ács	670		
h) mészáros	237		
i) molnár és pék	743		
j) vendégfogadós és korcsmáros	391		
k) egyéb ipar	3,438	11,969 =	14.26 %

5. A kereskedésnél foglalkozók	1,835	=	$2._{19}$ %
6. Egyéb életmódok	5,396	=	$6._{55}$ %
7. Iskolába járók	13,725	=	16 %
8. Foglalkozás nélküliek (gyermekek 14 éven alól)	16,577	=	$20._{49}$ %
Férfiak összesen	83.420	=	100 %

2. A nők foglalkozása.

1. Értelmi keresetek (tanítónő, nevelőnő, bába stb.	207	=	$0._{23}$ %
2. A háztartásban elfoglaltak	36,033	=	$40._{04}$ %
3. A földmívelésnél „	7,653	=	$8._{51}$ %
4. Az iparnál és kereskedésnél	2,015	=	$2._{25}$ %
5. Házi cseléd	6,185	=	$15._{80}$ %
6. Napszámos	7,768		
7. Egyéb életmód	1,040	=	$1._{15}$ %
8. Iskolába jár	11,713	=	$13._{07}$ %
9. Foglalkozás nélküli (14 éven alóli gyermek)	16,847	=	$18._{95}$ %
Nők összesen	89,461	=	100 %

E kimutatásból láthatni, hogy férfi lakosságunk egy harmadánál több a földmívelés után keresi kenyerét; de tudni való, hogy a más foglalkozással kimutatottakból is sokan, mellékesen szinte űznek mezei gazdálkodást, úgy például az iparűzőknek fölvettek között vajmi kevesen vannak, kik legalább saját szükségletükre egy kis burgonyát ne ültetnének, úgy, hogy el lehet mondani, miszerint Szepesvármegye népességének túlnyomó nagy része a földmívelés és földbirtok iránt bír kiváló érdekkel és hajlammal, miből magyarázható birtokviszonyainknak nem egy különleges fejlődése és alakulása, úgy a földbirtok rendkívüli feldarabolása és az abból következő, nem épen előnyös *törpe-gazdaságok*.

Nem látom helyen kívülinek a termőterületre és annak fölosztására vonatkozó nehány fontosabb számadatot, mint egy statisztikai vázlat keretébe teljesen illőt, e helyütt szinte kimutatni.

Megyénk egész területe 651,646 kataszteri holddal van fölvéve [1], ebből

Termőterület és felosztása.

[1] A „Szepesvármegye erdőviszonyai“ című közleményben (l. 94—95 lapon) a megye területére általában és a termőföldre és erdőterületre különösen vonatkozó számadatok az itten, hivatalos adatok alapján fölhozott hiteles számadatoktól lényegesen eltérnek. Az eltérés onnan eredt, hogy az idézett helyen az általános területnél nem vétetett számításba némely havasok és tenger-szemek területe; másrészt az új kataszter egy némely kevésbbé vagy csak újabban befásított területet már erdőnek vett fel. A szerkesztő-bizottság.

1. Szántóföld	207,840	hold
2. Kert	2,801	„
3. Rét	71,139	„
4. Legelő	51,927	„
5. Erdő	274,762	„
termőterület összesen	608,466	„
terméketlen	43,177	„

E 608,469 holdnyi termőterület 272,749 parczellára van földarabolva és 39,080 birtokos nevén áll telekkönyvezve; legalább ennyi a kir. adófelügyelőség szívesen rendelkezésünkre bocsátott adatai szerint a földadót fizetők száma. Igaz, hogy ezen utóbbi szám első látszatra tévesnek tűnik fel, a mennyiben a birtokosok száma a 29,222 földmíveléssel foglalkozókét 9,758-al haladja túl, mi épen lehetetlennek látszik. De ha tekintetbe vesszük azt, hogy minden falu számos gazdája a szomszédos helységek határainak közel dülőin is bír földeket, hogy tehát neve mint birtokosé így többszörösen fordúl elő; és hogy mint mondám: valamennyi foglalkozású egyén, úgy mint a „bányászattal", „kereskedéssel" és „iparral" foglalkozók roppant nagy száma, legfőkép a városokban legalább egy-két szántóförddel is bír, úgy a földbirtokosok e feltűnő nagy száma is meg fog felelni a tényállásnak. De nincsennek is a megye területén valami nagy számú latifundiumok, — a kevés, magában többnyire erdőségeket foglaló — u. n. uradalmi nagy birtoktól eltekintve, a közép birtok is ritkán terjed 100—300 holdnál többre, a paraszt gazdaságok pedig többnyire nem terjednek a nyolczad telken túl, és vannak helységek, hol egy nyolczad telken néha három család is osztozik.

Mezőgazdaság.

A földbirtok ily rendkivüli földarabolása nagy befolyással volt úgy társadalmi, mint gazdasági viszonyaink mai alakulására, és észlelhetők is voltak az ily feldarabolás minden káros és előnyös következményei. De minthogy a közép birtok folyton tartó pusztulása következtében, épen újabb időben sok ily közép nagyságú, ú. n. nemesi birtok kénytelen urat cserélni, további fejlődésünkben sok, sőt Szepesnek egész jövője és még annak politikai iránya is nagyrészt attól fog függni: vajjon mily kezekre kerül az eladásra jutott ily birtok. Megveszik-e — mint arra számos példa van — vállalkozó községek, vagy egyes takarékos és élelmes paraszt gazdák, hogy apróbb részletekre magok közt feloszszák — vagy pedig a szerepét nálunk úgy látszik lejátszott nemesi rend helyébe egy, birtokaival annak vezér szerepét is magához ragadó, életképes, hazafias új birtokos osztály fog-e lépni, mely annak a múltban teljesített feladatait ép oly dicsőségesen fogja a jövőben helyette teljesíteni. Ily átala-

kulás idejében lévén, ma alig határozhatni meg, mily irányban fognak viszonyaink tovább fejlődni. Feldarabolt, szegény termésű talajunk jövedelmezőségéhez bizonyára mi sem járulhatna hathatósabban, mint virágzó iparnak, főkép olyannak megalapítása, mely nyers terményeink földolgozását, vagy finomítását tűzné ki czéljául.

Nem mondhatni ugyan, hogy gazdáinknál nem volna haladás és észszerű belterjes gazdálkodás utáni törekedés észlelhető. Nem csak a kis számban levő értelmes közép birtokosnál, de paraszt gazdáink nagy részénél is látunk tenyész-állatok, vető-magok behozatalára irányuló mozgalmat, gépekkel tétetnek kísérletek és nem egy ilyen lett már félre eső falvakban is meghonosítva. De gazdáink állapota mindamellett évről-évre válságosabb kezd lenni, mire nézve az ösmert általános mostoha tényezőkön kívül nálunk némely helyiek is érvényesülnek.

Látni való az hasznos házi állataink statisztikájából is.

Szepesvármegyében volt

1857-ben			*1884-ben*		
16,098	darab	ló	12,097	darab	ló
85,938	„	szarvasmarha	57,111	„	szarvasmarha
98,105	„	juh	92,090	„	juh
41,600	„	sertés	24,193	„	sertés.

Ez adatok vajmi szomorú világot vetnek megyénk nagy mérvű depecoratiójára! Igaz, hogy marhaállományunk úgy faj, mint tartási minőségben tetemes haladást mutat, de kérdés, képes-e ez egy oldalú fejlődés a számbani csökkenést kárpótolni, holott tudjuk, hogy miből sem itélhetünk helyesebben valami gazdaság állapota felett, mint ha marhaállományát, de annak számát is tudjuk.

Földmívelésünk haladásának útjában állanak: földterületünk talán túlságos földarabolása, a városokban dívó, a tulajdonjogot megszorító ugar kényszer; a közös legelők, továbbá a túlságos burgonyatermelés, minthogy a kis birtokos ezt nem hasznosíthatja maga, kénytelen a nagy birtokos vagy bérlő szeszfőzdéjébe vagy pedig egy keményítő-gyárba eladni és a hulladékokban értékesíthető becses takarmány is elvész végre kimerülő földeire nézve; és végre akadálya e tekintetbeni haladásunknak: sok gazdáink elszegényedése. Ez ellen hiába küzdenek értelmes gazdáink, de hiába a különben áldásos működésű sok „gazda kaszinók“ és gazdasági egyesületek is.

Bányászat.

Nagymúltú bányászatunk, mely körül ma is 3888 egyén talál foglalkozást, hajdani jólétünk és vagyonos voltunk egyik fő kútforrása volt. Árpádkori királyaink hegyeink dús ásvány telepeinek kiaknázására németeket telepítettek ide, kik meg is feleltek eme feladatuknak. Kiváltságaik egy része a bányatermelésre vonatkozott,

hatásuk alatt századokig virágzott s fejlődött a bányaipar minden ága, eleinte csak németek által űzve, később tótjaink által is felkarolva, kik azonban a szellemi vezetést mindig az elsőknek hagyták. Nemes családaink némelyike, mint a Jekelfalusiak, Máriássyak szinte előmozdítólag folytak be az ilyen vállalatok keletkezésére, s úgy mint a városi polgárok is, közvetve vagy közvetlenül nem csekély hasznát vették a megye déli részeiben meghonosúlt bányászatnak.

A legújabb kor részint helyi, részint általános okoknál fogva majdnem végkép tönkre tette e virágzó ipart. Az elsők közzé számítandók: hogy bányászatunk már százados múlttal bírván, a könyebben hozzáférhető érczek régen kihasználtattak, most költséges akna és tárna építkezésekkel a mélyre kellene hatolni, mi a termelést drágítja és a befektetett tőke hozadékát apasztja; emelkedett a munkabér, és hátrányos végre bányászatunkra azon körülmény, hogy bányáink mind csak kis társulatok kezén vannak, melyek nem rendelkeznek a nagyobb építkezésekhez szükséges tetemes tőkével sem. Ez iparunkat bénító helyi körülményekhez hozzá járúlt a Mexikóban, Chileban felfedezett rézbányák hihetetlen nagy áldása, melylyel szegényes termelésünk nem versenyezhetett többé, mert a mienk drága munkával járt, míg ama bányák ásványainak felszínre hozatala úgy szólván semmibe sem kerűlt. Az ottani bő áldás és könnyű megmívelés annyira leszorította a réz árát, hogy az utóbbi években métermázsájának az ára nem érte el a bécsi mázsának előbbi árát sem. E körülmények adták meg többnyire rezet termelő bányáinknak a haláldöfést és alig várható, hogy hanyatló állapotukon a réz árának legújabban észlelt emelkedése még valamit változtathatna.

Hasonló befolyások mellett és alatt a vasbányászat és az azzal összefüggő különféle vasipar ágak is nagy mérvű hanyatlásnak indúltak és a megyénkben fönállott számos kohó- és hámor-telepek elhagyatva, romba kezdenek dőlni.

Bányászatunk most is virágzó űzemének maradt: a Szomolnok vidékén bőségesen található kénkovand termelése, melynél csak azt kell sajnálnunk, hogy ez értékes nyers anyag nem minálunk dolgoztatik fel, hanem külföldre szállíttatik.

Különben rezet, kis részben ezüstöt, higanyt és antimont elválasztó hutáink majdnem végkép szünetelnek, és e mívelési ágak körül hajdan bő munkát nyert munkásaink kénytelenítvék máshol és más keresetek után nézni.

Népszokások. A népviselet, mint majd mindenütt, minálunk is mindinkább áldozatul esik az osztályok közötti különbséget eltüntető nyugoti divatnak. Hasonlókép eltűnnek a hagyományos régi népszokások, s a nagy forgalomba belé eső helyeken már nincs is távol azon idő, midőn mindkettő csak az öregebbek kegyeletes emlékében fog élni.

Nevezetes azon, a nép egységét mintegy bizonyító körülmény, hogy több faj által lakott vármegyénk népszokásai egymás között hasonlók és csekély helyi eltérésektől eltekintve azonosak, sőt hogy azok a távol lakó magyaroknál divókkal részben szinte egyenlők.

Megszokta itt is a nép az évszakoknak egyszerű életében oly fontos fordúltát némi réges-régi időkből fenmaradt szertartásokkal és ünnepélyekkel jelezni. Igy sok helyütt szokásos az ily eredetre és értelemre visszavezethető „húsvéti öntözés", mely azonban nagy áldomás ivások által elfajúlt. Ha ez a téli végét akarja symbolisálni, úgy a kikelet örömteljes jelzése pünkösd hajnalában a leányok ablakai alá kedveseik által állított felpántlikázott veres-fenyők által történik, mely lombját változtató tüleveles, németeinknél „Maibaum"-nak neveztetik. A nyár beköszöntését Szent-Iván éjjelén, hegyeken rakott nagy tüzek gyújtásával ünneplik; néhol a falu fiatalsága szurokba mártott s így meggyújtott seprőkkel az estve hegyeken tánczokat jár, mely lidérczként mozgó kis lángok kisértetesen ellátszanak messzire. A gyermekek életében oly örömteljes karácsonfa divata csak egészen új keletü, de mindinkább hódít tért a nép között is; régi azonban az adományokat hozó „Mikulás" szerepe.

A téli estvék kis városokban és falu helyen „fonodákban" hozzák össze a fiatalságot; s habár a lentermelésnek megszorítása és a gépfonás folytán a guzsalynak évezredek óta jutott fontos szerepe jóval alá szállott, és a német leányok már itt-ott guzsaly helyett harisnya kötést hoznak magukkal — a fonoda és társadalmi hivatása megmaradt a régi. Ott lehet ma is a nép száján élő mondákat és dalokat hallani. Az elsők köre többnyire tündérek, boszorkányok és haramiák viselt dolgaira szorítkozik, melyeknél az elbűvölés és mindenféle varázsoknak tág terük jut. Nevezetes, hogy németeink között nem egy olyan rege vagy mese hagyománya él, mely a nagy mesegyűjtők Musaeus és Grimm által, távol más németek lakta vidékekről lettek ösmertetve.

Népdalúl találhatni németeinknél nem egy olyat, mely a németek irodalmi nagy „Lieder" kincséből van merítve, mi a nép olvasni tudásából és a nép fiainak közép-tanodákban való sűrű oskoláztatásából könnyen magyarázható. A német népdalok is részben ösmert magyar dalok nótáira énekeltetnek, néha fordított vagy hasonló szöveggel. Táncznak elfogadta népünk már a csárdást is, a német keringeni tud és szeret, a négyest is járja.

Szorgalmas falusi népünk legfőbb ünnepének tekinti az aratási munka végzését s arra úgy, mint a széna szedéshez is a leányok mind vasárnapi díszükben énekelve vonúlnak ki. Ha azután az utólsó kévét rakták, úr és bérlő úgy mint gazdag vagy szegény paraszt

gazda is aratási ünnepélyt rendez, melyen munkásai szomszédjaikkal kora reggelig tánczolva mulatnak.

Fenmaradt sok helyütt még a hitbuzgóbb közép korból a karácsony és vízkeresztkor eljátszott dramatizált bibliai jelenetek egy neme, melyek kezdetleges jelmezekbe burkolt és álczázott, házról-házra járó fiuk által játszatnak el, kik versekbe foglalt párbeszédekben ős szüleink paradicsomi engedelmetlenségét, az emberiségnek a betlehemi szülött általi megváltását és azon eseménynek a keleti bölcsek általi első fölismerését — több-kevesebb művészettel adják elő.

Szepességen az új világpolgárnak életbelépése — annak keresztelője — inkább csak egyházi aktus által ünnepeltetik, habár a lakoma itt sem hiányzik, melyre — minthogy a keresztelés gyorsan követi a szülést — az alig fellábadozó anya már másod nap kezdi a sütést, főzést. Nem egy babonás előitélet hite szerint a születés napjának, körülményeinek kell, hogy befolyással legyenek az ujonan született jövendőbeli sorsára.

Különös benső viszony alakúl népünknél a komasági összeköttetésből, előbbre való, mint akár mily közel rokonság; a szepesi apja, anyja után legközelebb rokonának tekinti keresztapját, keresztanyját, úgy szintén szülei: komájukat, s azért mint nics nagyobb megtiszteltetés komáúl hivatni, úgy halálos sértés fogna ezen tisztnek visszautasitása is lenni.

A szerelmi viszonyok a hideg Tátraalján csak oly hők szoktak lenni s úgy keletkeznek, mint bárhol széles e világon. Ha a legény megszereti a leányt, fonodában találkozik vele, farsangon kizárólag vele tánczol, szombaton estve pedig ellátogat hozzá vagy nyiltan vagy titkon. Ha egyesülésöknek mi sem áll útjában, ha katona kötelezettségének eleget tett, megkéreti szüleitől valamely tekintélyes rokona által a leányt, s igenlő válasz esetében szűk körben tartatik a kézfogó (der Kranz, das Versprechen a németeknél, rukovini a tótoknál), mire a lakodalom megtartását tűzik ki.

A lakodalomnál legfőbb szerepe van a násznagynak „starosta“ „Tischmeister“, ki falunként közönségesen ugyanegy, a régi szokásokban jártas s a sok hagyományos verseket emlékezetből tudó, éltesebb ember szokott lenni. Ennek feladata a vendégek meghívásával kezdődik, mit bokrétás bottal — mint tisztjének jelvényével — járva végez, mondókáját a világ teremtésével és Ádám ősatyánkkal kezdvén, míg végre küldetése czéljához ér. További teendőjéhez tartozik a nászmenet, lakoma, ágyazás, a menyasszony főbekötésének és minden szertartásnak rendezéséről gondoskodni.

A lakodalom napján a násznép külön gyülekezik a szerint, mint vagy a vőlegény vagy a menyasszony vendégei amannak vagy ennek házánál. A vőlegénynél összegyültek együtt mennek a lako-

dalmas házhoz, itt újból megkéretik a leány, ki mielőtt a vőfélyek által kísérve a templomba indúlna, előírt módon és betanúlt beszéddel búcsúzik szüleitől és övéitől, azoknak jótéteményeiért, úgy szinte vele adott hozományáért (Morgengab) köszönetét mondva (Abdank). Mikor a nászmenet zenével a templomból visszatér, kezdődik a lakoma, melyen kizárólag a vőlegény és a vőfélyek szolgálnak az asztal körül. Az étkek száma és minősége persze a házasulók vagyona szerint különböző, áll többnyire czékla-répás húsból, mézzel tejbe főtt kásából, kalácsból és sok édes pálinkából. A násznagy rakja a vendégek tányéraira az ételeket, a mit abból el nem költhetnek, az haza küldetik nekik. Midőn az ebédnek vége van és a tálak az asztalról lehordattak, kezdődik az ajándékok átnyújtása, melyek minden meghivott vendég által az asztal-kendőre tétetnek. E köteles ajándékok részint készpénzből, részint házi eszközökből állanak és a jelenlevő asszonyok leggyakrabban főkötőket adnak oly számmal, ha sokan voltak a meghivottak, hogy a fiatal asszony ebbeli szükséglete gyakran egész életére fedezve vagyon. Az ünnepélyes fejbekötés után következik már a táncz, de oly módon, hogy elébb minden jelenlevő asszony, annak rangja szerint, a menyasszonynyal tánczol (Brautreigen) és csak e ceremoniosus táncz után, melyet a férfiaknak nézniök kelletett, léphet az igazi táncz s egyszersmind az új férj is jogaiba. A lakodalmak nem ritkán három napig is eltartanak és úgy a kiházasító családra, mint a meghivott vendégekre nézve is jó drága mulatságok szoktak lenni.

Arra, hogy „tisztességes temetése" legyen, népünk minden egyese sokat tart, s ritka azon végrendelkezés, melyben még a legszegényebb is temetéséről ne tenne említést, azt a részletekig körülményesen előírván örököseinek. A nagy halotti torok most is szokásosak még. Nevezetes a leginkább a tótoknál dívó „siratás", mely főkép az egyházi szertartás alatt, a gyászoló asszonyok panaszainak, a megholtnak jó tulajdonságait dicsőitő, siránkozó és dallamos elmondásában vagy inkább eléneklésében nyer kifejezést, s nagy elösmerésre s becsületre tart szert azon özvegy, ki férjét szépen tudta siratni (narikácz).

Ha a halott kivitetik a házból, fontos tekintetbe veendő körülmény, hogy a koporsó lábbal és ne fejjel előre vitessék ki, más különben az elhúnyt lelke bizonyára kísérteni jár haza; épen úgy nem lel nyugtot sírjában, ha a koporsót vivők elmulasztják, midőn a ház küszöbén átlépnek ott megállva, a halottat búcsuja jeléül háromszor fölemelgetni és ehhez egy fohászszerű imát mondani.

Annak, a ki népünket igazában ösmeri és mély kedélyéletének nyilvánulásai iránt érdekkel viseltetik, bizonyára leginkább föltűnik azon egykedvű, megdönthetetlen hitre alapított lelki nyugalom, mely-

lyel e nép egyszerű fia a közelgő halálnak néz szemébe. Bámulandó megadással látja és mondja, hogy végórája közelg, egykedvűen megbeszéli övéivel a temetés minden részleteit, sokszor előre elkészítteti koporsóját, intézkedik csekély vagyonáról, csitítja a nem épen finom érzéssel már néha életében öröksége felett keletkező viszályt, lefekszik s meghal! — E sorok írója, kinek bő alkalma volt fővárosok kórházaiban láthatni, miként hal meg ottan a fölvilágosodottnak tartott skeptikus munkás, s ki nem egyszer állott együgyü tótunk halálos ágyánál, azon közel fekvő és megdönthetetlen meggyőződéshez jutott, hogy nem jót teszen embertársával azon, talán jóhiszemű népnevelő, ki szentségtelen kezekkel — fölvilágosítás örve alatt — a nép erős hitének megingatásához bár mi módon hozzá járul!

S midőn a szepesi embert e szerény vázlatom során halálos ágyáig kísértem volna, úgy hiszem, nem fejezhetem azt be méltóbban, mint azon hő, tiszta meggyőződésből fakadó kívánságom kifejezésével: hogy Szepességünk igenis haladjon a műveltség és fölvilágosodás útjain továbbra is, de tartsa meg népe egyszersmind a nekie oly szükséges és vigaszt hozó jobblétre való szilárd hitét ezentúl is.

A Szepesvármegyében lakó szláv nép nyelve, erkölcsei, köz- és házi szokásai. [1]

Magyarország vármegyéi között alig van egy is, mely annyi érdeket keltőt foglalna magában, mint Szepesvármegye. Ez ország önmagában. Hegyes területe égbe nyúló ormaival, változatos hossz- és haránt völgyeivel, folyóival s vízválasztóival, olykor szétszórtan álló házakból alakúlt falvaival, a távol kilátást engedő magasabb pontokról bámulatra ragadó látványt nyújtanak az utazónak. Ha hozzá vesszük a nagyobbára csínnal épült városokat, a Szepesség képe még a nagy utakat tett és sokat látott és tapasztalt utazóra is mély és tartós benyomást fog gyakorolni.

Nem kevesebb figyelemre méltók ezen vármegye lakosai, kik között, életviszonyaikra nézve, nagy változatosság létezik nem csak az által, a mit más vármegyékben is feltalálhatunk, hogy a városok és falvak lakosai foglalatosságuknál fogva különböző érdekkörben mozognak; hanem különösen, s ez a vármegye egyik érdekes sajátsága, hogy a megye területén levő két szabad királyi város, hat bányaváros és a tizenhat szepesi város lakosai a múltban külön-külön független közigazgatással és törvénykezéssel bírtak, s így a múlt emlékeinek nyoma azoknak lakosain maig is látható, különösen a lengyeleknél elzálogosított 13 szepesi város lakosságán, melyen, noha a negyedfél századon át tartott elzálogosítás után már huzamos idő óta vissza került hazánkhoz, még mindig némi idegenszerű, majdnem kizárólagos jelleg mutatkozik.

A szepesi német lakosság legnagyobb részben városi elem lévén, a magyar nemzetiséget képező megyei nemesség s a nagy számú

[1] Egy ösmert írónknak igéretét bírtuk, hogy a szepesi németek hasonló viszonyait megírja. A közbejött akadályok miatt nem teljesítheté igéretét, s így az érdekesnek igérkezett közleményt legnagyobb sajnálatunkra nélkülöznünk kell.
A szerkesztő-bizottság.

diplomaticus osztály mellett ők képezik a legintelligensebb és legismertebb elemet. Vármegyénk legnagyobb számú, de legelhagyatottabb néposztályának a szlávoknak ethnographiai ismertetésére szánjuk ezen sorokat.

Nyelv. A Szepesség szláv lakossága nyelvére nézve öt csoportot képez, a mennyiben nála öt szójárás van használatban: a magurai lengyeles, a ruthén vagy kis-orosz, a sárosi tót, a garami vagy gömöri tót és a liptói tót szójárás, mely utólsó a tót irodalmi nyelvet legjobban megközelíti.

A *magurai* szójárás lengyel és csak itt-ott egyes kifejezésekben tér el attól. Beszélik a Magurán kívül még Alsó- és F.-Ruzsbachon, Laczkován, Granasztón, Pilhó-Mniseken, Forbaszon, Ó- és Új-Lublón, Szadeken, Kolacskón. A *ruthén* szójárás a megye éjszak-keleti részében túlnyomó, ú. m.: Nagy-Lipniken, Folyvárkon, Kamjonkán, Littmanován, Jarembinán, Lubló-Krempachon, Szulinban, Medzsibrodzsén, Krindzselovkán és Zavodzsén; továbbá szétszórtan: Jakubján, Hodermark ,Toriszka, Alsó- és Felső-Répás, Olsavicza, Pavlyán, Podprocs, Zavadka, Alsó- és Felső-Szlovinka, Helczmanócz, Porács és Kojsó községekben. A bányai és a lőcsei kerületben a szláv lakosságnál mindenütt, a tátraaljai és a hernádvölgyi járásban lakóknál túlnyomóan a *sárosi tót* szójárás van használatban. A *gömöri* vagy *garami tót* szójárás előfordúl: Kis- és Nagy-Hnileczen, Imrich- és Istvánfalván és Sztraczenán. A Liptóvármegyével határos: Lucsivna, Alsó- és Felső-Sunyava, Kubach, Kravján, Vikartócz, Teplicz községekben a nép már a *liptói* szójárást megközelíti s tőle csak kevéssé tér el.

A szepesi szláv nép által használt szójárások mind nagyobb szláv néptörzsek nyelvének kiágazásai. Igy a magurai a lengyelnek, a ruthén az orosznak ága; a sárosi szójárás pedig a lengyel, orosz és tót nyelvek keveréke; a gömöri és liptói szójárás egészében véve azonos a tót irodalmi nyelvvel.

A *magurai szójárás* a lengyeltől csak a helyi viszonyok által adott okoknál fogva egyesekben tér el, a mennyiben a szomszéd tót lakossággal érintkezvén, ettől sok szót, rag és hajtogatás alakot vett át, nem különben az isteni tiszteletnél használt tót imádságos könyvekből némelyeket elsajátított. A főbb eltérések a magánhangzóknak gyakori kicserélésében és némely mássalhangzók meglágyitásában nyilvánúlnak. Igy használja például: totéch, tich helyett;[1] ze, že h.;[2] zeby, žeby, sum, som, bévanie, býanie, ustano-

[1] Az összes dialectusoknál a szók kiírásában, mint nálunk legismertebbet, az irodalmi tót helyesírást alkalmaztuk. A helyes kiejtésben tájékoztatóúl szolgáljanak a következők: ž = zs, s = sz, š = s, nie = nyie, ŕ = rzs, ň = ny, ť = ty, č = cs, ď = dj mint a magyar adja = adgya, ľ = ly.

[2] h = helyett.

vjonïe, ustanovjanie, přiklod, přiklad, pišum, pišom, tropjum, trapjom h. Az atya otecz h. tatuňó, az anya matka h. mamuňa. Sajátságos megnevezések még a pasek öv, kirpce bocskor. A község bíráját a magurai nem vojt-nak, mint a lengyel, hanem richtár-nak nevezi, a lelkészt farar vagy plieban, nem pedig lengyelesen probošč. A férfi- és nőneveket a lengyeltől eltérőleg ejti ki, ú. m.: Jantek = Antal, Sobek = Sebestyén, Jonek = János, Hanka = Anna, Kašia = Katalin.

A következő népdal szembetűnőbbé teszi a két szójárás közti különbséget:

Lengyel: Štiri liata verne'm služil Gospodarovi
Sieckom rezal, dreva rembal, niech on sam povi.

Magurai: Stiri liota vierne'm služil Gospodarovi
Sieckem rezol, dreva rombol, niev on som povi,

Magyarúl: Négy évig híven szolgáltam uramat
Szecskát, fát vágtam, mondja meg ő maga.

A magurai szójárásnak a lengyeltől való ezen csekély eltérései nem bírnak oly jelentőséggel, hogy ezek miatt a magurait a lengyeltől különböző szójárásnak lehetne tartani, s azt joggal a lengyel nyelvvel azonosnak nevezhetjük.

A *ruthén szójárás* azonos a Galicziában használt kis-orosz vagy ruthén nyelvvel, legközelebb áll a görög katholikusok isteni tiszteleténél jelenleg is használt ó-szláv nyelvhez, melyből a nagy orosz nyelvvel és annak szójárásaival együtt származik. Ha Galiczia keleti része kis-orosz lakosságának topografikus elterjedését nézzük, azt tapasztaljuk, hogy a Szepességnek ruthén községei Galiczia ruthén községeinek folytatásaként tűnnek elő, mely folytatásnak egyik ága: Szulin, Krempach, Jarembina, Littmanova, Folyvárk, N.-Lipnik, Kamjonka községeket tisztán ruthénekkel foglalja magában s a magurai községek között Oszturnyában mint egy oázban végződik, mely utólsó község lakosai már a ruthén-lengyel szójárás keverékét tekintik nyelvüknek. A másik ág Szulintól kezdve, mint a sárosvármegyei Matiszova, Kis-Lipnik, Ujak, Gromos, Feketekút (Sambron), Bajor- és Balázsvágás folytatása: Olsavicza, Alsó-Répás, Toriszka, Zavadka, Porács, Alsó- és Felső-Szlovinka, Helczmanócz és Kojsó helységekből áll. Jakubján és Hodermark e két ágon kívül fekszenek. Ezen vidékek szójárása közelebb áll a sárosi tóthoz, mint akár a Galicziában, akár a Sárosban, Zemplénben vagy Unghban lakó ruthének szójárásához. Az *o* betűnek jerire, egy az *ö*, *ü* és *i* közt középen álló és a nem orosz anyanyelvű által csak igen nehezen kiejthető és azért a magyarban teljesen vissza sem adható a tompa *ü*-höz legközelebb álló, s a görögben *v*-al, az irodalmi tót nyelvben *y*-al jelzett

hangzóra való átváltozása nála a galicziai ruthénekkel közös, így mondja: b y c h, b o c h h., k y ň, k o ň h., r y ľ a, r o ľ a, v y l, v o l h. De č e l o v i e k h. mondja č l o v e k, š č i o h. š t o, s i a h. š i a, vagy némely vidéken pl. Jakubjánban š a; így mondja a galicziai u m y l s i a (megmosdott) helyett u m y l š i a, vagy u m y l š a; így a lengyeleknél előfordúló j i m o š č h. j i c h a ť, a j e g o m o š č „úr" jelentéssel a magyar ruthén népnél nincs használatban; használják még részben a galiczíai j e d e n a s t e, d v a n a s t e-t jedenatciať, dvanatciať (11, 12) helyett. Több helyütt, nevezetesen Toriszkán és vidékén *l* betü helyett *v* betüvel élnek, így mondják: m o v o k o (tej) m o l o k o, m a s v o (vaj) m a s l o helyett. A hang-összevonás szintén gyakran szokott előfordúlni, mint pl.: p o i š i o l helyett p y š o l, a nagy orosz p a š i o l (ment) értelemben. A j e s t (van) segéd igével összekötött igehajlításnál szintén van az ily hang-összevonásnak helye, így mondják: p i l a m (ittam) p i l a-j e m, i š l a m (mentem) i š l a-j e m, i š l a s (mentél) i š l a-j e s helyett. A szepesi ruthén h o v o r i t i (beszélni) helyett azt mondja: h v a r i t i, h v a r j u, h v a r i š, h v a r i t (beszélek, —sz, —l), r e k u, r e č e š, r e c s e (mondok stb.) miben már megközelíti a sárosi tót szójárást.

A h o s p o ď szót „úr" jelentménynyel a ruthén csak imádkozás közben és egyedül csak istenre vonatkoztatva szokta használni, különben az „*ur*"-at p a n szóval jelöli; pl. „Hospodi smiluj sia nad nami", Istenem irgalmazz nekünk és „Pane smiluj sia nad nami." Az igehajlításnál a sárosi tótot szokta követni, így mondja: z n a m (tudok) z n a j u h. z n a š, z n a j e š h. z n a, z n a j e t h. Sajátságos kifejezései n u-d i vagy d i t (hiszen) a tót š a k helyett; t e r a z (most) t e p e r helyett; eredetiek és találók közmondásai: „Čort do čorta, svinya do bolota" (ördög az ördöghöz, sertés a sárba). „Tam tam na zlomi kark" (oda oda nyaktörésre, veszedelembe). A savanyú-vizet, a hol az előfordúl, lengyelesen „Ščava"-nak szokták nevezni kvasňica helyett. Sajátságosak még a „Boži", „Bisti", „Sto," „pra" féle felkiáltó szók és mondatok. Népdalai egyike álljon itt a sárosi szójárással való összehasonlítás végett:

Ruthén:

Choc bi jesz mja chťila,
Choc bis mja ne chťila.
Ked lem bi jesz krasňi
Ku mi prehvarila.

Sárosi tót:

Choc by ši me chcela,
Choc biš me nie chcela.
Choc ľem by ši šumňe
Ku mnie prehvarela.

Bár engem szeretnél,
Akár nem szeretnél,
Csak velem legalább
Szépen beszélgetnél.

Társalgás közben következő udvarias megszólítások vannak divatban: „Vitajte u nas! Jak ste človek statočni!“ (Legyen üdvözölve nálunk! Minő becsületes ember kelmed!) mire „Statočňijšie vaše slovo“ (Becsületre méltóbb a kelmed szava) a felelet.

Jellemezi továbbá a magyar nyelvet is jellemző azon sajátsága, hogy a mássalhangzók összetorlódását nem tűri meg. Míg például az irodalmi nyelvben: trsť (nád), prsťeň (gyűrű), krv (vér), vrch (hegy) s hasonló hangtorlódás igen gyakori, a sárosi tót ezeket tersc, persceň, krev, verch-nek ejti, mi kiejtését a magyar fülnek sokkal hangzatosabbá teszi.

A mi a sárosi szójárást illeti, az az irodalmi tót nyelvtől különösen az által tér el, hogy a *ď* és *ť* betük helyett sokszor *dz* és *tz*-t vagy *cz*-t, *ť* helyett č-t, *ie* helyett egyszerüen *i*-t vagy *e*-t, *a* helyett *e*-t szokott használni pl. iďem (megyek) h. idzem robiť, pracovať (dolgozni) h. robic, pracovac, viďeť (látni) h. vidzec, ťažko (nehezen) h. češko, dievča (leány) h. dzivče, vierny (hű) h. verny vagy virny stb. Az irodalmitól eltérő kifejezések ezek: šak veď (hiszen), nadzem (talán) snaď, asnaď, vagy ozdaj helyett; toten, tota, toto (ez) mutató névmás, tento, tato, toto h.; így „či to tota, či ňie tota?“ stb. e helyett „či to ta, či nie ta?“ (ez-e az vagy nem ez?) A helyhatározó eset használatában is van eltérés, mint „na poľu som bul“ e helyett „na poľi som bol“ (a mezőn voltam). Egyes szavak jelentésére nézve is vannak eltérések pl. a magyaros bečelovac (megbecsülni) uctiť h., zochabic (elhagyni) nechat h., parobek (legény) šuhaj helyett. A statek szó rendesen lábas jószágot jelent, rohatý statek = szarvas jószág, míg az irodalmi nyelvben a statek, statky szóval a vagyont szokták nevezni, így mondják: „moje statky“ jószágom, birtokom; mi sárosi szójárás szerint: „moja chudoba“ (szerény vagyonkám). A „majetek“ szó mennyiségénél fogva jelentékenyebb vagyon értelemben vétetik. Robic, urobic, tenni, megtenni és innen robota, robotňik, munka, munkás, az irodalmi nyelven a munkát práca-nak nevezik; így pracovať, práca, munkálkodni, munka; a szepesi ember azonban a práca kifejezéssel szerény vagyonkáját szokta nevezni, így mondja: „moja češko pozbirana práca“ nehezen összegyüjtött vagyonkám; a pracovac ige a szepesi embernél tágasabb értelemben vett folytonos tevékenységet, ellenben a robic féle kifejezés a gépies munka végzését jelenti. Közmondása: „jaka práca, taka pláca“ (a milyen a munka, olyan a fizetés), a nép

gondolkozás módját jellemzi. Vannak még egyes vidékeken sajátságos, az összes itteni szójárásoktól eltérő kifejezések, mint m á m a (van nekünk) m á m e h., i d z m a (menjünk) i d z m e h., b u d e t a (lesztek) b u d z e c e h., v i d i t a (látjátok) v i d z i c e helyett, ezek azonban az érintésen kívül nagyobb fontosságra nem tartanak igényt.

A sárosi szójárás magából a nép életéből fejlődött, a nép jellemét és érzületét híven tükrözi vissza, s úgy keletkezhetett, hogy az itt lakó eredetileg görög katholikus ruthén lakosok lengyelekkel és magyarokkal, majd a megyénk területén hosszú időn át jelentékeny szerepet játszott cseh huszitákkal jövén érintkezésbe, azokkal vegyülve nyelvük is keverékké vált; részint pedig a görög katholikus szlávok római katholikusokká válván, az isteni tiszteletnél használt szláv könyvek is befolyással lehettek ezen nyelv-keverék létesülésére. Jellemzi e szójárást gördülékenysége, könnyedsége, kedélyes könnyű humora. Innen van az, hogy könnyű tréfás csevegésre és trivialitásra nagyon alkalmatos. E miatt a hazafias és magyar szellemű sárosi úri-rend tagjai kedélyes és tréfás társalgásuk alkalmával előszeretettel szokták használni. E szójárásnál az is jellemző, hogy népdalaiban, melyeket a nép grossovkáknak vagy garasos nótáknak szokott nevezni, megtartja a magyar versmértékét és zene-rhytmusát, oly annyira, hogy népdalai szövegéhez majdnem kizárólag a magyar dallamokat szokta alkalmazni. Sőt alkalmi és lakodalmi verseléseiben a szepesi a magyarok által használt versmértéket és versszerkezetet követi. Sajátsága a sárosi szójárásnak az is, hogy népdalaiban inkább a kedélyes víg elem túlnyomó, mint a komoly és szomorú. A szerelem és gyöngédség a nép dalaiban nagy szerepet játszanak. Ilyenek pl. ezen ismeretes népdalok is:

Beží voda beží,
Po kameňoch čurčí,
Chto še niezna starac,
Liubosc ho naučí.

Magyarúl:

Folyik a víz folyik,
Köveken csörgedez,
Hogy ha gondod nincsen,
A szerelem szerez.

A következő:

Keď som išla teho týžňa z pánského,
Stretla som tam na tej luce milého;
Oblapil me i pricisnul ku sebe,
Či možem prisc dráha dušo ku tebe?

Liebo možeš milí šuhaj liebo nie,
Tebe ľičko rumeňie, a mňie nie:

Tebe kvitňe za kalapom ruži kvet,
A mnie hynie falečňiku z tebu švet.

Magyarùl:

Úr dolgáról haza menve a héten,
Találkoztam a rózsámmal a réten,
Megölelt és megcsókolt mint sohasem,
Jöhetek-e estve hozzád kedvesem?

Akár jöhetsz kedves legény, akár nem,
Arczod virul mint a rózsa, nekem nem:
Kalapodnál kivirul a rózsaág,
Nekem pedig csalfa legény veled elvész a világ.

A sárosi szójárást használóknak elbeszélő modora sok víg elemet tartalmaz; nép-regéik szintén, mint a magyaroknál a „Hol volt, hol nem volt" féle bevezetéssel kezdődnek. Kortes dalaik a múltban szintén sok humort tartalmaztak.

A *garami* vagy *gömöri* szójárás a Szepességen csak kevés községben dívik; sajátságai: čvo (mi?) čo helyett; a múlt idő képzésére *l* helyett *v* betüt használnak így: bol (volt), jedol (evett), pisal (írt) helyett bov, jedov, pisav. Mondják továbbá chodimo (járunk), idemo (megyünk), choďime, iďeme helyett; pojme (menjünk) poďme helyett. A szepesi azonban itt sem bír megmenekedni egészen a sárosi szójárástól, így, bár nyelvében a fentemlített sajátságok észrevehetők; egészben véve a sárosias kiejtés a *dz* és *cz* betükkel a túlnyomó pl.: „Ňiemož bulo dostac v Straczenim" (nem volt kapható Sztraczenán). „Vezemo ľiatinu do Vernára" (nyers vasat fuvarozunk Vernárra). Ebben pl.: „Vrávi že priám pojďe na poštu" (azt mondja, hogy mindjárt megy a postára); a gömöri szójárás már jobban közelít az irodalmi tót nyelvhez. Van erőteljes ékezete, mely a garam-vidéki nép erőteljes voltát annyira kitünteti.

A *liptói* szójárásban a Szepességen is a liptói accentus a túlnyomó, csak hogy a sárosias *dz* és *cz* részben itt is megmarad pl.: „Zasik ši tu prišla k nám, ale sä nie budzes radovacz." (Ismét ide hozzánk jöttél, de nem fogsz örülni). „Bol som pri panu fararovi, ale mä nie chczel vidzecz." (Voltam a lelkésznél, de nem akart látni). Egyébiránt e vidéken a nép módosabb és értelmesebb, többet is olvas, s így nyelve is a szerint módosúl.

Ha már most a Szepességen használt szláv szójárásokat egybe állítjuk, tapasztalni fogjuk, hogy azok sajátságai és egymástól való eltérései nem oly terjedelmüek, hogy a vármegyében lakó szlávok egymást kölcsönösen meg nem érthetnék, sőt daczára a dívó szójárások sajátságainak könnyen megértik egymást. Ennek megmutatására szolgáljon itt mutatványul egy, a Szepességen a tót nép közt nagyon elterjedt népdal, összehasonlításban a tót irodalmi nyelvvel:

Irodalmi nyelven:

Ja som bača veľmi starý,
Nedožijem do jari,
Nebudú mi kukučky kukať
Na tom mojom košiari.

Magurai szójárás:

Uz jo baco barzo stari,
Ňie dozijem do jaré,
Ňie bedom mňie kukuczki kukač
Natém mojém kosiaré.

Ruthén szójárás:

Ja bača uš hrozňi staryj,
Ňie dožiju toj jari,
Ne b'dut mi kukučki kukati
Na tim mojim košiarju.

Sárosi szójárás:

Ja som bača barz uš stari,
Ňie dožijem do jari,
Ňie budu mi kukučki kukac
Na tim mojim košare.

Magyarul:

Öreg juhász vagyok én már,
Rám a tavasz halállal vár,
Nem jön többé a tanyámra
Megszólalni kakuk madár.

Vegye a szíves olvasó ezen hézagos nyelvészeti ismertetést egyszerűen annak, a mi a Szepesség ismertetését czélozó ezen műnek feladatából kifolyólag lenni akart: rövid vázlatnak, mely a megyénkben élő szláv ajkú lakókat nem ismerőt tájékoztatni, az ismerőket pedig megyénk ethnographiai viszonyainak alaposabb ismertetésére kérni akarja.

Mulatságok, népszokások.

A szepesi szláv ember természeténél fogva víg kedélyű, szereti az ártatlan tréfát, s türelménél fogva humorral fogja fel sokszor nagyon is mostoha helyzetét. Szereti a dalt, zenét és a tánczot. A dal különösen az, mely elemét képezi kedélye hangulatának; munka és útközben dalolni szokott, kivált éjjeli útközben, a miért reá fogják, hogy félelme eloszlatása miatt dalol. A leányok és asszonyok munkáját, különösen a széna-gyűjtést és aratást dal nélkül nem is lehet képzelni. Népdalaik rhythmusa legtöbb esetben hasonlít a magyarhoz, népzenéjük is vagy magyar vagy ahoz meglepően hasonlít, kivételt csak a Magurában dívó népdal képez, mely inkább a lengyel népdalhoz közeledik, noha itt is a hangok minőségében nem nehéz észrevenni a magyarra emlékeztető mozzanatokat. — A múltban a len körüli foglalkozás, különösen a len-törés volt azon foglalkozás, melyet inkább mulatságnak, mint munkának tartottak őszszel, a Szepesség legszebb évszakában; folytatásai ennek a fonóházakban a téli estéken tartatni szokott kedélyes összejövetelek. Ezen mulatságoknál a rege mondásnak nagy szerep jut, s regéjüknek

tárgya a nagyszerű, természetfeletti, egyes emberek nagy tettei, melyeknél a hazajáró szellemeknek, boszorkányoknak és sárkányoknak is kijut a kellő szerep. Nagy szerepe van a szepesi szlávok meséiben egy valamikor, valahol Felső-Magyarországon élt „Janosik" nevű híres zsivány életének, kincseinek és az „urak" által okozott borzalmas halálának.

A mulatságnak egyik fő neme a táncz, mely vasár- és ünnepnapokon délután a falu közhelyén szabad ég alatt, vagy a korcsma helyiségében szokott végbe menni. A legény tánczközben rendesen dalol, néha improvizálva a „grossovkák"-nak nevezett nótákat, melyekért, ha azokat a klarinét, hegedű és brúgóból álló falusi paraszt — csak ritkán czigány zene — által kísértetni akarja, tartozik a brúgó *S* nyilásába egy-két garast dobni s talán ezért nevezik az ily dalokat garasos nótáknak. Tótjaink is tánczolják már a csárdást, de a legény legszívesebben tánczosnőjével egy helyben maradva balról jobbra, majd jobbról balra ütemesen csúszkálva forog.

A családban előforduló fontos események, mint az eljegyzés, lakodalom, keresztelés, temetés, mind megannyi alkalmat nyújtanak a társas összejövetelekre. Vendégeskedés és lakomák divatban vannak a búcsúk és templom-szentelés alkalmával is. A fentebb említett alkalmak sajátszerű szertartással és fontosságukhoz mért kellő komolysággal mennek végbe. A szepesi szláv családban az eljegyzés és a lakodalom egyike a legfontosabb eseményeknek. Ha a családban a gyermekek felnőttek, a szülőknek gondja, hogy azok a menynyire lehet oly frigyre lépjenek, a mely legjobban megfelel érdekeiknek. Itt a hozomány vagy birtok csak másodsorban jön tekintetbe, s a legtöbb esetben alig említtetik. Fő dolog: a jó, munkás, takarékos és szorgalmas legény. A leánynál is a jó hír, szorgalom, rend és takarékosság, egészség a legfőbb tulajdonságok. A fiatal házaspár a szülőkkel rendesen házközösségben élvén, a házassági frigynél a munkaerő nyerése az irányt adó. A sok gyermek a szepesi szláv embernél nem teher, mivel azok felnövén, szüleiket munkájukban segítik, keresményüket nekik adják, s míg külön házat nem alapítanak, azokkal ház- és vagyon-közösségben élnek.

Mihelyest valamely felnőtt fiúval bíró család elhatározta, hogy fiát megházasítja, s számára már a leány is ki van szemelve, megindúl a két szülői ház között a tárgyalás, s a mint megállapodásra jutottak, indúl a legény násznagya kíséretében a leányos házhoz. Oda érkezvén, a násznagy szokásos bibliai történetekkel és mondatokkal bővelkedő beszédben kéri meg a leány kezét, körülbelül ily módon: „A világ teremtése után meggyőződött az úr Isten, hogy nem jó az embernek egyedül lenni, álmot bocsátott Ádámra s egyik kivett bordájából alkotta számára élettársúl Évát, hogy boldog legyen

e földön; így ezen legény is, becsületes szülék gyermeke, egy idő óta búsulva tölti életét, nincs is kedve a munkához, az étel nem ízlik neki, nem alszik, mindig sopánkodik; gondos szülei megfigyelték, s reá jöttek, hogy becses házuk felé vonzza valami, s az itt jelenlevő becsületes legény hosszú vallatás után megsúgta anyjának, hogy ezen becsületes háznál őriztetik azon kincs, mely után szíve lelke vágyik. Azért az itt jelenlevő becsületes legény, valamint az ő szülei is megkértek, hogy őt ide kísérjem, és mint közvetítő, a becsületes házuknál őrzött kincset, kedves leányukat, Isten, szülei és a legény nevében ugyanennek számára házastársúl megkérjem, hogy szegényke ő is boldog legyen, s az élethez, a munkához is kedvet nyerjen.“ Erre a házi gazda az érkezett kérőt és násznagyát a szobában levő asztal megé ülteti, s a mondott kérő beszédre így válaszol: „Meghallgattuk becsületes szavait, s nagyon megtisztelve érezzük általuk magunkat, az itt jelenlevő becsületes legény ellen legkisebb kifogásunk sincs és szívesen üdvözöljük szegény házunknál, kérését örömmel teljesítenők, leányunk még fiatal ugyan s a férjhez menéssel még várhat, azért erőltetni nem fogjuk, ha azonban „igen“-t mond, nem fogunk ellent mondani, azért kérdezzük meg; hívjátok ide a rosz leányt, hol is ácsorog mindig!“ mond a gazda tréfás haraggal. A bennlévő háziak a leány keresésére indúlnak s azt megtalálván, sok vonakodás után a szobába hozzák, a hol a kérdésre: kell-e neki a kérő? hosszas tartózkodás után mondja, hogy: „igen“; mire a kéznyujtás által megtörténik a kézfogó; ez után házi szűk körben lakomához ülnek. A kézfogó után a lakodalomig csak vasárnapon láthatják egymást a jegyesek. A vőlegénynek ugyanis nem illik, hogy jegyesét hétköznapon meglátogassa. Közeledik már a lakodalom napja, mind a két szülői ház megbizza a vőfélyt, hogy a vendégeket meghívja, mi czélból a menyasszonytól megbízása jelvényeül bokrétát kap. A lakodalom napján a vőlegény a maga vendégeivel indúl a menyasszony házához és megérkeztével a násznagy a menyasszonyt szüleitől elbúcsúztatja, mire, miután a menyasszony jelenlévő leány barátnőitől is elbúcsúzott, a násznép esketés végett zene kiséret mellett a templomba indúl. Végbe menvén az esketés, a násznép a leány szüleinek házához megy és itt a lakomához ülnek; lakoma után táncz következik, mely estig tart. A vőlegény ekkor eltávozik, de csakhamar kocsival jön vissza, hogy fiatal nejét atyja házához vigye; a násznagy most a menyasszony nevében, annak szüleinek megköszöni ez iránt mostanáig tanúsított minden jótéteményüket és iránta való gyöngéd gondoskodásukat; a kocsi elő áll és a násznép rá kezdi:

Hoj šiedaj šiedaj moje kochanye,
Bo už ci darmo tvoje z'dichanye,

A ňi ci plač ňe z'pomože,
Bo už koňe stoja w'wože,
Pozaprahane.

Ülj fel, ülj fel szép kedvesem,
Hiába sírsz keservesen,
Nem használ már a sírásod,
A lovak már fogva vannak,
Vár uj lakásod.

Megérkezvén férje szüleihez a menyasszony, jövendő anyósa által üdvözöltetik, elébe vivén ez egy egész kenyeret — ez az áldást jelképező, finom buzalisztből sütött „Bochňik", melyből a jelenlevők mindegyike kap egy-egy darabkát, — és gabonával telt szakajtót s belőle pár magot a menyasszony fejére hintvén, bevezeti a szobába, a hová a menyasszonynyal jött vendégek követik. Itt újra lakoma és tánez következik. Másnap a menyasszony fejére fejkötőt tesznek a nászasszonyok, mire némely helyeken a folyóhoz mennek, a hol különféle tréfák között a mosakodás szertartását végzik, jelezvén az által, hogy a tiszta múltra, tiszta jövőt várnak. Erre következik a fiatal pár látogatása a rokonoknál és ismerősöknél és evvel vége a lakodalomnak. A múlt időkben az ilyen lakodalom eltartott hétfőtől egész csütörtökig bezárólag; hogy az újabb sanyarú időkben is oly hosszan tartó-e? bátran kétségbe vonható. Annyi tény, hogy a fiatal párt most is vissza tartják minden munkától.

Az elmondottak mintegy sejteni engedik, hogy a szepesi szlávok között nem köttetik hajlam- csak érdek-házasság, azonban a hajlam-házasság itt a rendes, ritkább az érdek-házasság; a szülék itt rendesen csak a jó hírt, egészséget veszik tekintetbe, a többi mellékes dolog; s így a hajlam-házasság hasonlíhatlanúl több a szlávoknál, mint a Szepesség többi lakóinál. Kitetszik ez abból is, hogy a szepesi szláv leányok özvegy emberhez férjhez menni nem igen szeretnek, sok szép dal tanúskodik erről, a többi között a következő:

Poňiže nas pri kosceľe, tam želyeni jadlovec,
Prišli do nas zaľetňici, nie parobek ľem gdovec,
Ja šie k'ňemu nie ozvala, aňi mu ručku nie dam,
Ach mamičko, mamko moja! choc šie ňigda nie vidam.

Házunk alatt a templomnál boróka áll, maga egy,
Kérő jött a mi házunkhoz, de nem legény, csak özvegy,
Én hozzá egy szót se szóltam, nem is nyújtom kezemet,
Édes anyám, kedves anyám! ne adj hozzá engemet.

Vagy:

Ach bože moj což mi z'tého,
Vidala'm šie za starého,

Ked ráz večiár, doraz chrapi,
Ani me ráz nie oblapi.

Jaj Istenem mi lesz velem,
Egy öreghez férjhez mentem,
Ha jön az est, mindjárt horkol,
Meg sem ölel, meg sem csókol.

Társas összejöveteleknél, az év bizonyos napján, mind a két nembeli ifjúság különféle jelekből szokta jövendölni, hogy a jelenlévők közül, melyik leány megy férjhez, vagy melyik legény fog megnősülni. Az egész jövendölés inkább tréfákra, mint komoly várakozásra és hiú reményekre szolgáltat alkalmat.

A mi a házasságok jogi oldolát illeti, ha csak e részben külön megállapodás nem történt, mind a fiú, mind a leány többi testvéreivel egyenlően örököl szüleitől. Ha a fiatal pár szüleitől meg akar válni és külön házat alapítani, ez esetben számára mindkét oldali szülék birtokot vesznek s azt beruházzák, vagy birtokuk egy részét nekik engedve gazdálkodás végett átadják. Vagy külön lakást rendeznek számukra s e birtokot a külön lakó párral közösen megmunkálván, a közös keresményt is megosztván, a terményekből reá eső osztályrészt kiadják. Előfordúl az az eset is, hogy a vagyonos gazdának fia nincsen, csak leányai, mely esetben az ily gazda vőt fogad házához, mindegy neki, akár melyik leányhoz; mert itt a gyermekek között születésre nézve nincsen különbség. Az így fogadott vő azután nejének nővéreit kielégíti, s ő veszi át ipjának birtokát.

A második fontos esemény a családnál, ha új tag születik. Ennél a nagy-szülék rendesen jelen vannak, az új szülött gyermeket áldomással üdvözlik, s rendesen különféle szertartással óvják, hogy a rosz szellem, rosz pillantás ne ártson neki, s addig, míg keresztelve nincs, nem hagyják magára, nehogy kicseréltessék. Ezen hiedelem részint a múlt időknek a boszorkányok- és más babonaságokban való hiedelmeiben gyökerezik, részint a múlt mozgalmas idők tapasztalataiban, a mikor a gyermekcserék nem voltak oly ritkák, leli magyarázatát. A gyermekágyas nőt meglátogatják szomszédjai, rokonai és barátnői s mindig találnak alkalmat az új szülött egészségére, szerencsés jövőjére áldomást inni. És azért a jó férjnek kötelessége gondoskodni arról, hogy ha neje gyermekkel ajándékozza meg, mindennel bőven legyen ellátva, hogy látogató jó barátait és barátnőit kellőképen megvendégelhesse. Megkereszteltetvén a gyermek, a templomból visszaérkező kereszt-szülőket nagy lakoma várja. Midőn az asszony fellábad, első kimenetele alkalmával a templomba megy, azután meglátogatja komáit, kik az új szülött gyermeknek a többi között tojást szoktak ajándékozni annak jeléül, hogy

az új szülött gyermek fejlődjék egészségben és testi erőben s testében és tagjaiban olyan gömbölyű legyen, mint a kapott tojás. Sajátságos a szláv népnél, a hol a hasonló korú nők és férfiak rendesen „te"-gezik egymást, komaságba jutva pedig már „kend"-ezik, vagy magázzák egymást, sőt a kereszt-szülők kereszt-fiaikat és kereszt-leányaikat ezen czím mellett kresni vagy kresna szintén magázni vagy kendezni szokták. A kereszt-testvérek már fiatal koruktól fogva magázzák egymást. Említendő tót népünknek azon általánosan elterjedt hite, hogy a szeplőtelen házasságból született azon hetedik fiú, kit leány-gyermek születése nem előzött meg, bizonyára a szerencse ritka gyermeke, ki nagy dolgokra van hivatva, szüleinek boldogságát képezendi, a sorsnak és Istennek különös kiválasztottja lészen; az ilyen gyermeknek — persze ritka — születése hétszeres családi örömnek s áldásnak tekintetik.

Nem kevésbbé fontos, de rendesen megdöbbentőleg szomorú esemény a családban bekövetkezett halál eset. Megjegyzendő, hogy itt a halál esetek között különbséget szoktak tenni. Ha a házfő, a gazda meghal, összegyűl az egész háznép s a szomszédok megsiratják és miután felöltöztették, a háznak jó barátai virasztanak mellette, majd a temetés a családtól kitelhető legnagyobb pompával megy végbe. Szintúgy, ha a családanya hal meg. Sajátságos, hogy az említett esetekben a temető lelkésznek, az elhaltak neme szerint, kakast vagy tyúkot szoktak adni némely vidékeken. A gyermek vagy felnőtt legény vagy leány temetése hasonló módon megy végbe, a halottat a nem szerint legények vagy pártás leányok szokták vinni. Sajátságos, hogy a halottat rendesen dal alakban szokták siratni, s bizonyára bármely aestheticus meggyőződnék, hogy a szomorúságtól felizgatott, megindúlt kedély is képes dalra. Temetés után, a temetésen jelenlevő ismerősök és barátok összejönnek a halottas háznál és megtartják a halott torát, itt lakoma közben vigasztalják a hátramaradtakat, megemlékeznek a halottról, felsorolják annak érdemeit, életéből egyes mozzanatokat, szóval mindent, a mi a hátramaradt háziak megnyugtatására szolgálhat és azután elbúcsúzván a háziaktól, még egyszer megemlékeznek a halottról. Halottakat gyászolni külsőleg, azaz a halottak miatt gyász ruhát ölteni nem szokás, de bizonyos idő múltával engesztelő isteni tiszteletet szoktak a halottakért tartani, ezen alkalommal a falu szegényeiről is megemlékeznek, azokat vagy megvendégelvén vagy különféle élelmi czikkekkel megajándékozván. Több esetben megesik, hogy a házközösség a családfő halála után továbbra is fenmarad, a mikor annak legidősebb fia veszi át a házvezetést; más különben a halottnak vagyonát és birtokát a hátramaradt tagok maguk között felosztják és külön-külön házat alapítanak.

A szepesi szláv nép egyéb viszonyai.

Ha a szepesi szláv népet figyelmesen és hosszas ideig tanulmányozzuk, több jellemző népsajátságot veszünk észre nála. Ilyen a házközösségben való élet; előfordúl az a volt katonai határőrvidéket lakó szláv lakosoknál is, s ott rendeletek- és törvényekkel volt meghatározva, itt csak a szokás az irányadó. Ha valamely családban egy vagy két fiú van, ezt megházasítják és a házasítás után a házban tartják meg; így megesik, hogy két vagy három rokoncsalád is él együtt és birtokuk, vagyonuk és szerzeményük közös, minden vállalat közös, a munka rendesen megosztatik, az egyik ezt végzi, a másik amazt. Ezen életmód különösen azon községekben dívik, melyeknek lakói dróttal vagy más kereset után bejárják az országot. Itt az egyik férfi otthon maradva, a házi munka után lát, a többi a házon kívűl iparkodik valamit szerezni. A fent említett közösség nem csak a család szűk körében észlelhető, hanem szélesebb körben is; a szláv népnél meg van ugyanis a társulásra való hajlam, úgy, hogy bár mely vállalatra szeretnek társulni, így bérelnek közösen legelőt, szántóföldet, azt közösen megmunkálják, a terményeken osztoznak; így egyesülnek különösen marha- vagy sertéskereskedési vállalatra is. Megtörténik az is, hogy közösen birtokot vásárolnak, s azt nem osztják be parczellákra, hanem osztatlanúl megmunkálják és csak a jövedelmen osztoznak. Más népnél is történik társulás, mutatják azt a különféle részvény-társulatok; azonban ezeknél kilátszik bizonyos csinált és mesterkélt rendszeresség, holott ismertetett népünknél a társulás eszméje, mint a nép jellemének sajátsága, természetszerű.

Másik sajátsága e népnek az, hogy más szomszédbeli lakossággal nem szeret vegyülni. A házasság-kötéseknél leginkább arra törekesznek, hogy az ugyanazon községbeliek között köttessék, s ha bár nem irtóznak is attól, hogy más községbeliekkel is házassági frigyre lépjenek, legalább nem szeretik azt. Nyelvükhöz és nemzetiségükhöz szívósan ragaszkodnak, ritkán esik meg, hogy a szepesi szláv ember nyelvéről lemondana, bár a műveltség bizonyos fokán könnyen sajátít el más nyelveket is. A műveletlen tót más nyelvet csak annyira sajátít el, hogy magát megértesse, azért még azok is, kik más nyelvű lakosok között bár huzamos ideig is forogtak, azoknak nyelvét csak hiányosan beszélik.

A szepesi szláv nagyon is ragaszkodik a bevett szokásokhoz, foglalkozik úgy, a mint azt szüleitől tanúlta, az újnak nem barátja, pedig simulékonysága van, s könnyen tanúl másoktól, de a tanúltakat nem szereti alkalmazni. Midőn a negyvenes évek közepén a burgonya betegség elterjedt és ennek következtében a Szepességen, ha nem is szorosan vett éhinség, de még is igen szűk sanyarú évek következtek, nem lehetett reá bírni a lakosságot, hogy a pusztuló

burgonyát legalább részben mással pótolja. Igy volt ez a lóhere gazdasággal, mely csak hosszú idő múlva és nem mindenütt terjedhetett el, pedig a legtöbb vidéken a nép baromtenyésztésre utalva, ezen takarmányt nem nélkülözheti. Igy van ez a nép a kertészettel is, ámbár a szomszéd városi néptől tanúlhatott volna; igaz ugyan, hogy a Szepességen — kivált a hegyes vidéken — a kertészet a zord éghajlat miatt alig fizeti ki magát; vannak azonban gyümölcs fajok, a melyeket talán mégis némi haszonnal lehetne mívelni.

Ott is, a hol a tulajdon elleni vétségek a ritkaságok közzé tartoznak, elég kár ejtetik az erdőkben és a legelőkön s úgy látszik, mintha kihágásnak sem tartanák, ha ott kárt okoznak. Másik árny oldala ezen népnek az, hogy nem képes elszokni azon hibától, melynél fogva a teljesített munka után járó kialkudott bér vagy szolgálata után reá eső jutalmon felül még borravalót is kér, mi sokszor boszuságra, még többször komikus jelenetekre szolgáltat alkalmat.

Sajátságosan jellemző, hogy a szepesi szlávok nyelvében, daczára a lengyelekkel való folytonos érintkezésének, nem találunk elnevezéseket, melyek akár a közigazgatásban, akár a községi ügyekben az érintkező idegen néptől vétettek volna át. A főispán, alispán, szolgabíró e népnek is főišpan, vicišpan, szolgabiró vagy orsacki stb., a községi bíró mindig richtár. A lengyelben ezeknek megfelelő tisztviselők nevei: „starosta, podstarosta, kreisamman", a községi bíró pedig „vojt"-nak neveztetik, mi a német Vogtnak felel meg.

Egész az 1848-ik évig e nép köztevékenysége egyedül csak a községi ügyekre szorítkozott, mint: az ugar megállapítása, a legelő kijelölése s több efélére. A király vagy császár nála csak mint elvont fogalom szerepelt, csak a „slavna panska stolica" (a tekintetes úriszék), a vicišpan, a szolgabiró és a „jurassor" voltak előtte ismeretesek. Mégis e nép, bekövetkezvén az 1848-as év, a mikor politikai jogoknak lett részesévé, a galicziai népnél sokkal érettebbnek mutatta magát. Azóta a haza és a hazafiság fogalma is gyökeret vert nála. Nem kell e nép politikai érettségét aszerint megítélni, a mint a követválasztások alkalmával viseli magát; hanem ha bizalmát képesek vagyunk megnyerni, hallgassuk meg akkor politikai nyilatkozatait. Mint katona szintén megállja helyét, hajdan a (60) Vaza, most a Gref (67-ik) ezred innen kapja legnagyobb részt szláv újonczait, pedig ez talán nem tartozik a monarchia silányabb ezredei közzé. Jó hazafias érzületéről bár ki, bár mikor meggyőződhetik, tanúságot tesz arról már az is, hogy itt semmi féle államellenes izgatás nem bírt gyökeret verni, s ha itt-ott kísérlet történt arra,

ez ideig még semmi féle izgatónak sem volt lehető, ha csak pillanatnyi sikert is elérnie.

Általában lehetnek e népnek árnyoldalai, melyek azon elhanyagolt és műveletlen állapottal járnak, a melyben tengődik; azonban van benne sok oly tulajdon, mely mellett kellő iskolázás és vezetés azt minden jóra alkalmassá tenné.

Szepesvármegyei egyesületek.

Az egyesületek története visszanyúlik egész az ókorig. A középkorban az emberek egyesülési hajlama leginkább a vallás terén nyilvánult. Később pedig tudományos s egyéb erkölcsös czélok valósítására irányuló egyesületek alakúltak. Ma már az egyesületi élet a fejlődés magas fokát érte el, minden közhasznu érdek egyesület által van képviselve és az egyesületek a társadalmi élet legfontosabb tényezőivé lettek.

Az egyesületi élet a Szepességen már a XIII-ik században feltalálható. A tatárjárás előtt már virágzott a 24 plébános egyházi szövetkezete — fraternitas vel sodalitas 24 plebanorum, — melyet 1298-ban megújítottak. A XIV-ik században több városunkban kórházakat (xenodochium) fenntartó, szegényeket segélyező (Elende-Brüderschafft) és más jótékony czélú egyesületek, minő volt pl. Lőcsén a XV-ik is században virágzott „Brüderschafft der heil. Dreifaltigkeit" czimű és mások állottak fenn. Az iparos és kereskedelmi érdekeket előmozdító és védő czéhek, mint megannyi egyesületek vármegyénk területén századokon át igen termékeny talajjal bírtak. Századunkban megyénk is megértette a kornak hívó szavait s a társadalmi mozgalom oly élénken nyilvánúlt, hogy ma úgyszólván nincsen a társadalmi és tudományos törekvéseknek ága, melynek ápolására nem lenne egyesületünk. Vannak itt humanisztikus, kulturális, ipar, tudományos, olvasó, sport és egyéb egyesületek.

Valóban nemes, hazafias és emberbaráti czélt tűztek maguk elé a vörös-kereszt egyesületek, midőn a háborúban sebesült beteg és munkaképtelenné vált katonákat ápolják és elemi csapások folytán szerencsétlenekké lett embertársainkat segélyezik.

Hasonló humanisztikus czélért küzd a szepesi szeretetház, midőn elhagyott árvákat nevel és oktat. Nem kevésbbé emberbaráti irányúak a különféle felekezeti nyugdíj-intézetek, és a segélyző-egyesületek, melyek az özvegyeket és árvákat és egyéb szegényeket segélyezik.

A jótékony nőegyesületek emberbaráti missiót végeznek az által, hogy gyermekkerteket létesítenek, fillérenként gyüjtött összegeikből szegény árvák, özvegyek és betegek segélyeztetnek, valamint szükölködő iskolás gyermekek tanszerekkel és ruhával láttatnak el.

A tanító-egyesületeknek czélja a nevelést és oktatást erkölcsös alapon emelni, a nevelés terén felmerülő kérdéseket és kitűzött tételeket megvitatni; könyvtárak alapítása által az egyesület tagjainak önképzését elősegíteni.

A Magyarországi Kárpát-egyesület, valamint a történelmi egyesület szintén igen fontos kulturális czélt tűztek ki maguknak. Ha egyrészről a Kárpát-egyesületnek tendentiája a Kárpátokat feltárni és hozzáférhetővé tenni, és az ott előforduló mindenféle természeti tárgyakat Poprádon épült muzeumában összegyűjteni, úgy másrészről a történelmi egyesületnek czélja felkutatni és gyűjteni mindazt, a mi a megye múlt idejére vonatkozik. Hasonló kulturális czélnak szolgál a Felkai-Tátramuzeum.

A társaskörök (casinok), nemkülönben a dalárdák hivatva vannak a társas élet előmozdítására.

A földmívelési viszonyok fejlesztését czélozzák a gazdasági egyesületek, míg a tűzoltó-egyesületek, melyek lobogójukra irták: „Istennek dicsőség, felebarátnak segítség“ arra törekednek, hogy előforduló tűzvész és más elemi csapások alkalmával az emberi életet és vagyont megmentsék.

Végül a különféle sport-egyesületeknek alapját a testedzés a társadalmi élvezetekkel párosúlva képezik.

Miután a fentebbiekben a fontosabb egyesületek czélját röviden jeleztem, a megye területén levő egyesületeket következőkben tüntetem fel:

A) Az egész vármegyére kiterjedő egyesületek:

1. Róm. kath. képezdei segély-egyesület Szepeshely. Czélja: a képezde szegény tanulóinak segélyezése. Keletkezési éve 1879. Tagok száma 19. Egyesületi vagyon 3333 frt.

2. A XIII szep. városi és tátraaljai á. h. ev. esperességi papi özvegy- és árva-nyugdijintézet. K. é.[1] 1856. T. sz. 28. E. v. 13,916 frt. 56 kr.

3. Az országos kath. segélyalap lőcsei osztálya. K. é. 1885. T. sz. 59. Vagyona Egerben kezeltetik.

4. Bányakerületi ág. hv. esperességi özvegy-árva-nyugdijintézet K. é. 1840. T. sz. 9. E. v. 5527 frt 97 kr.

5. Szepesi ág. hv. tanító-özvegy-árva-nyugdijintézet. K. é. 1836. T. sz. 15. E. v. 7183 frt 77 kr.

[1] K. é. = keletkezési éve. T. sz. = tagok száma. E. v. = egyesületi vagyon.

6. Hendel Klára féle alapitvány az ev. lelkészek és tanítók özvegyeinek és árváinak segélyezésére a XIII szep. városi esperességben K. é. 1882. Vagy. 4743 frt 39 kr és $1^{10}/_{100}$ krompachi részvény.

7. Szepesi tanári kör. Lőcsén. K. é. 1885. T. sz. 36.

8. Szepesi tanító egyesület. Igló. K. é. 1836. T. sz. 258. E. v. 900 frt és 1086 kötetnyi könyvtár 2450 frt értékben. Ezen egyesület czéljainak előmozdítására szolgál a volt „Szepesi népnevelési egyesület"-nek 2000 frtnyi, a megye pénztára által kezelt alapitványa, melynek kamatai a magyar nyelvben jó előhaladást tevő tanulók díjazására fordíttatnak.

9. Szepesi szeretetházi egyesület. Igló. Czélja: Árvák neveltetése és iskoláztatása. K. é. 1885. T. sz: a) rendes: 536; b) alapító: 204. — E. v. 19,012 frt.

10. A magy. szt. korona országai veres-kereszt egylete. 1882-ben alakúlt szepesmegyei választmánya alatt, melynek vagyona 628 frt 74 kr a következő fiókegyletek állanak: a) Bánya-járási (Gölniczbánya), t. sz. 60, fiókegyleti vagyona 111 frt; b) Iglói, t. sz. 143, f. e. v. 133 frt 2 kr; c) Késmárki, t. sz. 161, f. e. v. 193 frt 81 kr; d) Lőcsei, t. sz. 118, f. e. v. 90 frt 32 kr; e) Ófalvi, t. sz. 40, f. e. v. 250 frt; f) Tátraaljai (Poprád), t. sz. 101, f. e. v. 88 frt 56 kr; g) Szepeshelyi, t. sz. 20, f. e. v. 2 frt 33 kr; h) Szomolnoki, t. sz. 51, f. e. v. 145 frt; i) Dél-szepesi (Szepes-Váralja), t. sz. 125, f. e. v. 120 frt.

11. Magyarországi Kárpátegyesület. Keletkezési éve 1873. Czélja: A Kárpátok feltárása és hozzáférhetővé tétele. T. sz. 3800. E. v. 42,300 frt.

12. Felkai-Tátra-Muzeum egylet. K. é. 1882. T. sz. 345. E. v. 1578 frt. Gyűjteményeinek értéke 10,000 frt.

13. Szepesmegyei történelmi társulat. Lőcse. K. é. 1883. T. sz. 216. E. v. 600 frt 245 köt. könyvtár. 162 db érem.

14. Szepesmegyei gazdasági egyesület. Lőcse. K. é. 1841. T. sz. 240. E. v. 3000 frt.

15. Felföldi gazdasági-szesztermelők egylete. Lőcse. K. é. 1885. T. sz. 54.

16. Szepesmegyei orvos- és gyógyszerész-egyesület. Késmárk. K. é. 1867. T. sz. 45. E. v. 10,000 frt és orvos-sebészeti eszköztár.

17. Szepesvármegyei jegyző-egyesület. Lőcse. K. é. 1880. T. sz. 50.

18. Szepesi dal-egyesület. Szepes-Váralja. K. é. 1882. Az egyesülethez tartozik 8 dalkör.

19. Tátravidéki tűzoltó-szövetség. Igló. K. é. 1877. Ehhez 15 tűzoltó-egyesület tartozik.

B) Helyi egyesületek:

I. *Tanító-egyesületek:* 1. Lubló vidéki r. kath. néptanító-egylet. Lubló. K. é. 1883. T. sz. 53. E. v. 450 frt és 109 kötetnyi könyvtár. 2. Poprád vidéki r. kath. néptanító-egylet. Késmárk. K. é. 1883. T. sz. 49. E. v. 800 frt. 3. Lőcse vidéki r. kath. néptanító-egylet. K. é. 1883. T. sz. 113. E. v. 820 frt.

II. *Nő-egyesületek:* Céljuk: Özvegyek, árvák és szegények segélyezése, gyermekkertek, kisdedóvodák létesítése és fenntartása. Ezen általános czélokon felül egyesek a leánycselédek erkölcsösségének emelését is czéljokúl tűzték. Ilyenek: 1. Bélai nőegyesület. K. é. 1880. T. sz. 46. E. v. 550 frt. — 2. Gölniczbányai jótékony nő-egyesület. K. é. 1873. T. sz. 101. E. v. 6769 frt 63 kr. — 3. Hunfalvi izr. nőegyesület. K. é. 1886. T. sz. 36. E. v. 80 frt. — 4. Iglói nőegyesület. K. é. 1872. T. sz. 200. E. v. 4446 frt 80 kr. — 5. Iglói izr. nőegyesület. K. é. 1882. T. sz. 81. E. v. 944 frt 89 kr. — 6. Késmárki gyermekkerti nőegylet. K. é. 1872. E. v. 13,687 frt. — 7. Késmárki izr. nőegylet. K. é. 1872. T. sz. 54. E. v. 147 frt. — 8. Lőcsei jótékony nőegylet. K. é. 1867. T. sz. 200. 1991 frt 28 kr és egy, a gyermekkert czéljára szolgáló ház és kert. — 9. Lőcsei ev. (Gusztáv Adolf) nőegyesület. K. é. 1883. T. sz. 290. E. v. 202 frt. — 10. Ófalvi izr. nőegyesület. K. é. 1871. T. sz. 40. E. v. 250 frt.

III. *Társaskörök* (casinók). 1. Szepesi Eötvös-kör és lőcsei polgári casino egyesület. Mint lőcsei polgári casino keletkezett 1830-ban, az 1879-ben alapított szepesi Eötvös-körrel egyesült 1881-ben. T. sz. 125. E. v. 925 frt és 600 kötetből álló könyvtár. — 2. Lőcsei polgári egylet. K. é. 1867. T. sz. 156. E. v. 1200 frt — 3. Késmárki casino. K. é. 1832. T. sz. 110. — 4. Felkai casino. K. é. 1854. T. sz. 31. — 5. Gölniczbányai casino. K. é. 1852. T. sz. 76. E. v. 1044 frt 50 kr. 6. Iglói casino. K. é. 1832. T. sz. 173. — 7. Leibiczi casino. T. sz. 42. E. v. 300 frt. — 8. Podolini olvasó egyesület. K. é. 1885. T. sz. 30. 9. Szomolnoki casino. K. é. 1832. T. sz. 38. E. v. 100 frt. — 10. Szepes-Szombati casino. K. é. 1884. T. sz. 37. E. v. 117 frt 55 kr. — 11. Szepes-Váraljai casino. K. é. 1861. T. sz. 50. E. v. 600 frt.

IV. *Dalkörök, zenészeti és műkedvelő egyesületek:* 1. Bélai műkedvelő társaság. K. é. 1870. T. sz. 16. E. v. 3700 frt. — 2. Durandi dalárda. K. é. 1879. T. sz. 50. E. v. 25 frt. — 3. Felkai dalárda. K. é. 1877. T. sz. 30. E. v. 100 frt. — 4. Gölniczbányai dalár- és szini műkedvelői egyesület. K. é. 1883. T. sz. 24. — 5. Iglói dalárda. K. é. 1859. T. sz. 146. E. v. 700 frt. — 6. Késmárki dalkör. K. é. 1884. T. sz. 76. E. v. 80 frt. — 7. Leibiczi dalárda. K. é. 1877. T. sz. 36. E. v. 100 frt. — 8. Lőcsei férfi dalkör. K. é. 1863. T. sz. 101 E. v. 100 frt. — 9. Matheóczi dalárda. K. é. 1854. T. sz. 28. E. v. 200 frt. —

10. Matheóczi műkedvelő egyesület. K. é. 1876. T. sz. 8. E. v. 25 frt. — 11. Nagy-Lomniczi dalárda. K. é. 1886. T. sz. 26 E. v. 115 frt. — 12. Nagy-Szalóki dalkör. K. é. 1883. T. sz. 30. E. v. 96 frt. — 13. Podolini dalárda. K. é. 1885. T. sz. 26. — 14. Podolini zenészeti egyesület. K. é. 1871. T. sz. 18. — 15. Poprádi dalárda. K. é. 1874. T. sz. 16. E. v. 150 frt. — 16. Rókuszi dalkör. K. é. 1881. T. sz. 30. E. v. 35 frt. — 17. Ruszkini dalárda. K. é. 1887. T. sz. 21. E. v. 94 frt. — 18. Szepes-Szombati dalár- és műkedvelő egyesület. K. é. 1887. T. sz. 17. E. v. 159 frt. — 19. Szomolnoki dalárda. T. sz. 34. E. v. 305 frt 62 kr. — 20. Szepes-Váraljai dalárda. K. é. 1868. T. sz. 95. E. v. 200 frt.

V. *Tűzoltó-egyesületek.* 1. Bélai. K é. 1877. T. sz. 50. E. v. 4300 frt. — 2. Bussóczi. K. é. 1884. T. sz. 30. E. v. 80 frt. — 3. Durándi. K. é. 1879. T. sz. 50. E. v. 25 frt. — 4. Felkai. K. é. 1878. T. sz. 67. E. v. 931 frt 64 kr. — 5. Forbergi. K. é. 1880. T. sz. 40. E. v. 1000 frt. — 6. Gnezdai. K. é. 1879. T. sz. 63. E. v. 4281 frt 39 kr. — 7. Gölniczbányai. K. é. 1880. T. sz. 72. E. v. 2045 frt. — 8. Holló-lomniczi. K. é. 1877. T. sz. 36. — 9. Hunfalvi. K. é. 1882. T. sz. 31. E. v. 1000 frt. — 10. Iglói. K. é. 1873. T. sz. 167. E. v. 8077 frt. — 11. Jarembinai. K. é. 1878. T. sz. 32. — 12. Káposztafalvi. K. é. 1875. T. sz. 32. E. v. 1032 frt. — 13. Késmárki. K. é. 1871. T. sz. 90. E. v. 6800 frt. — 14. Lomniczi. K. é. 1878. T. sz. 41. E. v. 1050 frt. — 15. Kis-Szalóki. K. é. 1883. T. sz. 25. E. v. 300 frt. — 16. Kotterbachi. K. é. 1878. T sz. 36. E. v. — 17. Körtvélyesi. K. é. 1879. T. sz. 26. — 18. Landoki. K. é. 1879. T. sz. 68. — 19. Leibiczi. K. é. 1879. T. sz. 53. E. v. 2000 frt. — 20. Lethánfalvi. K. é. 1887. T. sz. 26. E. v. 70 frt. — 21. Lőcsei. K. é. 1873. T. sz. 146. E. v. 9800 frt. — 22. Matheóczi. K. é. 1878. T. sz. 175. E. v. 2652 frt. — 23. Ménhárdi. K. é. 1878. T. sz. 50. E. v. 200 frt. — 24. Merényi (kötelezett tűzoltóság). K. é. 1873. T. sz. 170. Évi tűzoltó adó 200 frt. — 25. Müllenbachi. K. é. 1880. T. sz. 40. E. v. 2300 frt. — 26. Nagy-Lomniczi. K. é. 1875. T. sz. 67. E. v. 3443 frt. — 27. Nagy-Szalóki. K. é. 1879. T. sz. 60. E. v. 3090 frt. — 28. Odorini. K. é. 1878. T. sz. 30. E. v. 25 frt. — 29. Ó-Lesznai. K. é. 1881. T. sz. 48. — 30. Ó-Lublói. K. é. 1880. T. sz. 65. E. v. 217 frt 86 kr. — 31. Podolini. K. é. 1876. T. sz. 72. E. v. 750 frt 96 kr. — 32. Poprádi. K. é. 1878. T. sz. 112. E. v. 11,000 frt. — 33. Rókuszi. K. é. 1880. T. sz. 60. E. v. 500 frt. — 34. Ruszkini. K. é. 1878. T. sz. 40. E. v. 1600 frt. — 35. Savniki. K. é. 1879. T. sz. 30. E. v. 25 frt. — 36. Svedléri. K. é. 1878. T. sz. 52. — 37. Strázsai. K. é. 1878. T. sz. 24. E. v. 1300 frt. — 38. Remetei. K. é. 1878. T. sz. 41. E. v. 351 frt 80½ kr. — 39. Szepes-Szombati. K. é. 1879. T. sz. 36. E. v. 2118 frt 57 kr. —

40. Szepes-Sümegi. K. é. 1880. T. sz. 42. E. v. 1500 frt. — 41. Szepes-Váraljai. K. é. 1874. T. sz. 74. E. v. 3000 frt. — 42. Toporczi. K. é. 1877. T. sz. 25. E. v. 500 frt. — 43. Tepliczi (kötelezett tűzoltóság). K. é. 1883. T. sz. 109. E. v. 1960 frt. — 44. Tótfalvi. K. é. 1880. T. sz. 35. — 45. Új-Lesznai. K. é. 1880. T. sz. 50. E. v. 1420 frt. — 46. Vibornai. K. é. 1879. T. sz. 40. — 47. Zsákóczi. K. é. 1880. T. sz. 57. E. v. 1500 frt.

VI. *Gazdasági, gyümölcsészeti és méhészeti egyesületek.* Czéljuk: a gazdasági érdekek és közművelődés előmozdítása újságok és szaklapok tartása által. 1. Bélai gazdasági- és olvasó-egyesület. K. é. 1875. T. sz. 56. E. v. 439 frt. — 2. Durandi gazdasági- és olvasó-egylet. K. é. 1866. T. sz. 45. E. v. 100 frt. — 3. Hunfalvi olvasó- és gazdasági-egylet. K. é. 1876. T. sz. 26. E. v. 200 frt. — 4. Iglói gazdasági-egyesület. K. é. 1874. T. sz. 42. E. v. 420 frt. — 5. Késmárki gazdasági-egyesület. K. é. 1885. T. sz. 125. E. v. 400 frt. — 6. Lőcsei gazdasági-egyesület. K. é. 1882. T. sz. 106. E. v. 2200 frt. 7. Matheóczi gazdasági- és olvasó-egyesület. K. é. 1879. T. sz. 70. E. v. 200 frt. — 8. Ménhárdi gazdasági- és olvasó-egyesület. K. é. 1886. T. sz. 35. — 9. Merényi gazdasági-egyesület. K. é. 1887. T. sz. 50. — 10. Nagy-Lomniczi gazdasági-egyesület. K. é. 1876. T. sz. 38. E. v. 500 frt. — 11. Nagy-Szalóki gazdasági-egylet. K. é. 1875. T. sz. 63. E. v. 692 frt. — 12. Szepes-Olaszii mezőgazdasági-egylet. K. é. 1883. T. sz. 32. E. v. 250 frt. — 13. Szepes-Váraljai gazd. egylet. K. é. 1881. T. sz. 55. E. v. 280 frt. — 14. Iglói pomologiai-egyesület. K. é. 1864. T. sz. 51. — 15. Lőcsei gyümölcsészeti-egyesület. K. é. 1864. T. sz. 64. E. v. kert és kerti lakóház. — 16. Szepes-Olaszii községi tanítók méhész-egyesülete. K. é. 1883. T. sz. 5. E. v. 760 frt 8 kr. — Ezeken kívül vannak: 17. Bélai talajjavító szövetkezet. — 18. Lőcsei talajjavító szövetkezet. — 19. Bélai állatvédő-egyesület, mely utólsó háromról részletes kimutatást nem birunk.

VII. *Ipar-egyesületek:* 1. Bélai timárok és czipészek-egyesülete. K. é. 1872. T. sz. 105. E. v. 600 frt. — 2. Lőcsei ipar-egyesület. K. é. 1884. — Kimutatást nem birunk a következőkről: 3. Bélai kereskedők-, — 4. Gölniczbányai czipészek- és timárok-egylete. — 5. Házi ipar terjesztését czélzó szepesi-egyesület. — 6. Iglói kereskedők-társulata. — 7. Iparoktatást terjesztő szepesi-egyesület. — 8. Késmárki ipar-társulat. 9. Késmárki kőműves- és kőfaragók ipar-társulata. 10. Podolini czipészek-egylete. — 11. Podolini takácsok-egylete. — 12. Szepes-Váraljai az ipar haladását czélozó egylet. — 13. Szepes-Váraljai czipészek-egylete. — 14. Szepes-Váraljai csizmadiák ipar-társulata. — 15. Szepes-Olaszii posztósok ipar-társulata. — 16. Szomolnoki egyesült ipar-társulatok.

VIII. *Sport-egyesületek.* 1. Bélai lövész-egyesület. K. é. 1637. T. sz. 50. E. v. 3000 frt. — 2. Iglói lövész-egyesület. Alakúlt 1587. és fenállott 1809-ig, akkori alapszabályai a város függő-pecsétjével ellátva Ujlaki Jenő birtokában vannak. Újra alakúlt 1868. T. sz. 81. E. v. 2500 frt. — 3. Késmárki polgári lövész-egyesület. K. é. 1510. T. sz. 78. E. v. 700 frt. — 4. Lőcsei polgári czéllövész-társulat 1516-ban már létezett, újra szerveztetett 1596-ban, mai nevét 1861-ben nyerte. T. sz. 150. E. v. 4000 frt. — 5. Szomolnoki lövész-egyesület. K. é. 1867. T. sz. 19 E. v. 120 frt. — 6. Bélai vadász-egyesület. K. é. 1860. T. sz. 20. E. v. 50 frt. — 7. Iglói vadász-egyesület. K. é. 1879. T. sz. 20. — 8. Késmárki vadász-egyesület. K. é. 1750. T. sz. 40. — 9. Lőcsei vadász-egyesület. K. é. 1860. T. sz. 25. — 10. Poprádi vadász-egyesület. K. é. 1884. T. sz. 10. — 11. Szepes-Váraljai vadász-egyesület. K. é. 1868. T. sz. 10. — 12. Késmárki poprádvölgyi halászati-egyesület. K. é. 1883. T. sz. 171. — 13. Lőcsei I. pisztráng tenyésztő társulat. K. é. 1875. T. sz. 12. — 14. „Neptun" lőcsei pisztráng tenyésztő társulat. K. é. 1884. T. sz. 10. — 15. Poprádvölgyi halász társulat. — 16. Gölniczbányai korcsolyázó-egyesület. K. é. 1879. T. sz. 30. — 17. Iglói korcsolyázó-egyesület. K. é. 1880. T. sz. 121. E. v. 1220 frt. — 18. Késmárki korcsolyázó-egyesület. K. é. 1876. T. sz. 60. — 19. Lőcsei korcsolyázó-egyesület. K. é. 1878. T. sz. 92. E. v. 642 frt 94 kr. — 20. Poprádi korcsolyázó-egyesület. K. é. 1885. T. sz. 64. — 21. Sz.-Szombati korcsolyázó-egyesület. K. é. 1882. T. sz. 43. — 22. Sz.-Váraljai korcsolyázó-egyesület. K. é. 1879. T. sz. 90. E. v. 450 frt.

IX. *Egyéb egyesületek.* 1. „Poprádvölgyi erkölcsnemesítő egyesület." Késmárkon. K. é. 1886. T. sz. 30. — 2. Lőcsei r. kath. oltár-egyesület. K. é. 1879. T. sz. 150. E. v. 4000 frt. — 3. Lőcsei Chevra Kadischa betegápoló és temetkezési egylet. K. é. 1881. T. sz. 50. E. v. 1000 frt. — 4. Sz.-Váraljai Chevra Kadischa betegápoló és temetkezési egylet. K. é. 1850. T. sz. 60. E. v. 1000 frt. — 5. Egyesület Jeruzsálemhegy befásítása czéljából Késmárkon. K. é. 1884. T. sz. 122. E. v. 259 frt. — 6. A lőcsei m. kir. főreáliskola tápintézeti egyesülete. K. é. 188$^0/_1$. T. sz. 150. E. v. 5239 frt 81 kr. — 7. Késmárki önsegélyző-egyesület. K. é. 1868. T. sz. 224. E. v. 37,164 frt. — 8. Bélai önsegélyző-egyesület. K. é. 1870. T. sz. 200. E. v. 20,000 frt. — 9. Iglói szépitészeti-egyesület. K. é. 1871. T. sz. 140. — 10. Lőcsei szépitészeti-egyesület. K. é. 1880. T. sz. 140. — 11. A Magyarországi Kárpátegyesület „Tátra-osztálya" Késmárkon. K. é. 1886. T. sz. 155. — 12. A Magyarországi Kárpátegyesület „Magura-Javorina" osztálya. K. é. 1887. T. sz. 60. E. v. 54 frt.

A fenti kimutatás szerint Szepesvármegyében 188 egyesület létezik melyek különféle irányban működnek kitűzött czéluk elérésén.

Ezek között van 19 olyan egyesület, melyek működése az egész megyére kiterjed, és 169 olyan, melyeknek működése csak a helyi érdekek előmozdítására irányúl. Az utóbbiak közt van szám szerint: Vörös-kereszt fiók-egyesület 9; Női- és gyermekkerti egyesület 10; Dalárda, zenészeti és műkedvelői egyesület 20; Társaskör (casinók) 11; Tűzoltó-egyesület 47; Gazdasági, gyümölcsészeti és méhészeti egyesület 19; Ipar-egyesület 16; Sport-egyesület 22; és egyéb egyesület 12.

A felsorolt egyesületek közül a legrégiebbek a késmárki, lőcsei, iglói és bélai lövész-egyesületek, a mennyiben az első 1510, a második 1516-ban, a harmadik 1587-ben és az utolsó 1637-ben alakult. A többi egyesület nagyobbára a jelen század 70-es éveiben létesült.

Ezen egyesületek összes vagyona körülbelől 335,900 frt, részint készpénzben, részint különféle felszerelésekben. Legvagyonosabbak a Magyarországi Kárpátegyesület, a Késmárki és Bélai önsegélyző-egyesületek.

Valamennyi egyesület tagjainak a száma 16,800-ra rúg, nem számítva azokat, melyekről részletes kimutatást nem kaptunk. Legtöbb tagja van a Magyarországi Kárpátegyesületnek (3800), ide értve nem csak a szepesi és egyéb hazai, hanem külföldi tagjait is.

Az eddigiekből látjuk tehát, hogy megyénkben igen élénk egyesületi élet buzog. Minthogy pedig csak ott fejlődhetnek egyesületek és virágozhatnak a művelődés ezen hathatós tényezői, hol a lakosság képes azok jelentőségét felfogni, anyagi hasznot épen nem hajtó törekvéseiket támogatni: elég kedvező színben tűnik fel a Szepesség műveltségi foka és áldozatkészsége, valamint vagyoni állapota is, mert csak az adhat, a kinek van.

Végül kívánom, hogy a szepesvármegyei egyesületi élet a közművelődés és nemzetgazdászat érdekében mindinkább felvirágozzék.

Szepesvármegye közegészségügyi viszonyainak rövid vázlata.

A megye közegészségügyi tekintetben a politikai felosztásnak megfelelőleg 6 közegészségügyi kerületre van osztva, a rendezett tanácsú városok közegészségi ügyeiket egyenesen a megyei tiszti főorvoshoz terjesztik fel.

Volt a megyében az 1887 év végével 1 tiszti megyei főorvos, 6 járási orvos (ezek között 2 egyuttal városi orvos is), 25 városi és községi és 14 magán orvos, (ezek között 2 csupán nyáron át mint fürdő-orvos müködik), 34 lakik a 12 rend. tanácsú városban és csupán 12 a többi 211 község egyikében másikában; állatorvos volt 6; 1 állami, 1 megyei, 3 községi, 1 magán; — szülésznő 41 okleveles, 20 járás-orvosi bizonyitványnyal, összesen 61 képesitett, ezekből 27 városi vagy községi, 34 magán; azonkivül minden községben legalább 1, ki minden képesítvény nélkül üzi a gyakorlatot. Ennekelőtte volt minden járásban egy járási szülésznő is alkalmazva, az utolsó években ezen állomások nem töltettek be.

Gyógyszertár van a megyében 21; ezek között 12 realjogú, 6 személyjogú, 2 fiók (1 csupán a fürdőidény alatt nyitva) 1 házi és még 1 kézi gyógyszertár, melynek tartására egy városi orvos köteleztetett.

A tiszti és magán egészségügyi személyzetnek, — nem különben a gyógyszertáraknak a községek és a népességhez való arányát és a megyében való elosztását a következő I. tábla tünteti elő; a rendezett tanácsú városokat azon járáshoz számitván, melynek területén léteznek.

I. Tábla.

Szepesvármegye

területének s népességének, valamint a megyében lakó magán s tiszti egészségügyi személyzetnek és a gyógyszertáraknak kimutatása 1887-ről a megyének mostani beosztása szerint.

Szepesvármegyében	1. bányai járás		2. lőcsei járás		3. hernádvölgyi járás		4. tátrai járás		5. poprádvölgyi járás		6. magurai járás		összesen a megyében		
	községek száma	népesség	községek száma	népesség	községek száma	népesség	községek száma	népesség	községek száma	népesség	községek száma	népesség	községek száma	terület □ kilom.	népesség
	26	31,983	52	29,025	28	28,691	46	29,282	34	32,004	37	21,897	223	3659.67	172,882
van orvos	9		8		8		14		6		1		46		
„ állatorvos	0		2		1		2		1		0		6		
„ okl. és kép. szülésznő	18		7		7		18		9		2		61		
„ gyógyszertár	7		4		2		5		3		1		22		
1 orvosra esik lakos	3554		3627		3587		2095		5334		21,897		3758		
1 szülésznőre esik lakos	1777		4146		4099		1627		3556		10,948		2834		
1 gyógytárra „ „	4569		7256		14,345		5856		6400		21,897		7858		
van járás-orvos	1		1		1		1		1		1		6		
„ városi, községi orvos	8		5		2		7		5		0		27		
„ magán orvos	0		1		5		6		1		0		13		
„ városi, községi szülészn.	8		3		2		6		7		1		27		
„ magán szülésznő	10		4		5		12		2		1		34		
„ tiszti állatorvos	0		2		1		1		1		0		5		
„ magán „	0		0		0		1		0		0		1		
„ tiszti főorvos	0		1		0		0		0		0		1		
	1. Gölnicz, Sz.-Olaszi r. tan. városok		2. Lőcse, Szep.-Váralja r. tan. városok		3. Igló r. tan. város		4. Poprád, Szep.-Szombat, Késmárk, Leibitz r. tan. városok		5. Béla, Podolin, Lubló r. tan. városok				6. összesen 12 r. tan. város.		

Az előttünk fekvő összeállításból kiviláglik, hogy az egyes járások, ámbár különböző nagyságúak, népességre nézve nem mutatnak feltünő különbséget; az egészségügyi személyzet elosztása azonban már nagy mérvben különbözik az egyes járások szerint; mert míg 1 orvosra a bányai járásban 3554, a lőcsei járásban 3627, a hernádvölgyi járásban 3587, a tátrai járásban 2092, a poprád-völgyi járásban 5334 lakos esik: akkor a magurai járásban 21,897 lakos számára van 1 orvos; — hasonló arány mutatkozik az okleveles és képesítvénynyel biró szülésznőkre nézve is, úgy, hogy a magurai járásban egy okl. szülésznőre 18.5 község és 10,949 lakos esik.

A kedvezőtlen arány az orvosok és a gyakorlatra jogosúlt szülésznők felosztásában a megye egyes járásaiban még feltünőbb, ha a rendezett tanácsú városokat, — melyek a táblázaton az egyes járásokba be vannak osztva — és a volt XVI szep. városokat és kisebb bányavárosokat, melyek jelenleg mint községek vannak az összeállításba bevonva, — számításon kivül hagyjuk; — mert tudtommal csupán 2 falusi község létezik a megyében, Hunfalú és Sz.-Nagy-Lomnicz, melyek közösen 1 községi orvost választottak és fizetnek. — Községi szülésznő, mely a község által választatnék és fizettetnék, a falusi községekben nem létezik.

Látható ezekből, hogy a faluk népe majdnem kizárólag a tudatlan, oklevél nélküli bábára szorúl, mi által sok élet megy veszendőbe a nélkül, hogy ez ellen valaki felszólalna, mert népünk fatalisticus megnyugvással veszi a magzat halva születését, sőt a szülőnő halálát is. S ezért a hatóságtól minden kitelhető módon arra kellene birni a falusi községeket, hogy az 1876-ik évi XIV. t. cz. 146., 147. §§. értelmében okleveles községi- vagy kör-szülésznők alkalmaztatnának. A községeknek így befektetett tőkéje busásan fizetné meg a kamatot a megtakarított élő ember munkája által.

A *kör-orvosi* intézmény, mely az 1876-ik évi XIV. t. cz. által rendszeresíttetett, megyénkben nem létezik. Annak idejében a szepesi orvos-gyógyszerész egylet terjesztett be a megyei bizottmányhoz egy, a megyének a kör-orvosok beosztása szempontjából a helyi és népességi viszonyokat tekintetbe vevő felosztását ajánló javaslatot, kijelölvén egyuttal a biztosítandó fizetés minimumát, t. i. évi 400 frtot. Azonban a beterjesztett javaslat a tárgyalásnál elvettetett és a kör-orvosok lakó helyeinek új, de véleményünk szerint czélszerűtlen kijelölése fogadtatott el és az évi fizetés 150 frttal állapíttatott meg és ennek alapján hirdettetett aztán pályázat a 14 kör-orvosi állomásra! E hirdetésre egy pályázó sem jelentkezett még akkor sem, midőn a kör-orvosok fizetése 200 frtra emeltetett fel, — tehát pályázó nem jelentkezvén, a törvény erről szóló §-ai itt nálunk a megyében keresztül nem vihetőknek véleményeztettek.

Ennek következtében jelenlegig kötelesek a járás-orvosok az idézett t.-cz. 156. §-ban körülirt hivatalos teendőiken kivül, még mind azon helyi egészségügyi, orvos-rendőri és orvos-törvényszéki teendőket is végezni, melyek a községi, illetve kör-orvos hatáskörébe esnek és az 1876-iki XIV. t.-cz. 145. §-a szerint nekik kötelességükké tétetnek, hogy mily módon lehetséges az p. o. a magurai járásban, hol 1 járási-orvos és 37 község 21,897 lakossal létezik, meg nem fejthető.

Hiba volt, hogy a közegészségügy rendezéséről szóló törvény alkotásánál a megyékre bizatott a közegészségügy első fokának organisatiója, t. i. a községekben; következménye az, hogy daczára annak, hogy a nevezett törvény a tudomány mai színvonalán áll és a nyugoti államok hason törvényeivel bátran kiállja a versenyt; egészségügyi szolgálat hazánk legtöbb községeiben tulajdonképen nem is létezik és az egészségügy állami szolgálatának épülete, mely oly díszes homlokzattal bír, valósággal a levegőben lebeg, mivel a szilárd és széles alap a községekben hiányzik.

Ebbeli nézetünk alapossága ki fog derülni az alantabb röviden közlendő tényekből is.

A megyei közegészségügy hatósági rendezése.

Az 1876-ik évi XIV. t.-cz. értelmében van rendszeresítve, van közegészségügyi-bizottság, megyei központi cholerajárvány-bizottság, állat-egészségügyi-bizottság a Kassa-oderbergi vasút 4 állomásán külön-külön; ezen bizottságok ügyköre igen tüzetes szabályrendeletek által van meghatározva.

Van egy megyei tiszti főorvos 800 frt fizetés és 200 frt útiátalánnyal, azonkívül van 6 járási orvos 5 — 300 frt, a 6-dik a magurai járásban 500 frt évi fizetéssel, 1 állat-orvos 300 frt fizetés és 200 frt átalánnyal; járási szülésznők, mint fentebb említtetett, nem alkalmaztattak. A megyei tiszti orvosi személyzetnek kötelességei és teendői az illető törvény és a ministeri rendeletek értelmében külön szabályrendeletek által meg vannak szabva; ezen teendők oly számosak és oly sok statistikai és egyéb jelentéseket tesznek szükségessé, hogy alig érthető, hogy egy orvos, ki csekély rendes évi fizetése következtében a magán gyakorlatra van utasítva, ha elélni akar, hogy végezhesse mindazt, mit tőle rendes körülmények között is követelnek. Ha a járás egy vagy több községében ragályos betegség üt ki, vagy járvány ideje alatt, teljes lehetetlen, hogy az egy járás-orvos ebbeli kötelességeinek megfelelhessen. Más előrehaladottabb európai államokban a tiszti főorvos és a járási orvosok *állami* tisztviselők illő ranggal és fizetéssel, kik csupán csak a közegészségügy érdekében működnek, magángyakorlattal épen nem foglalkoznak, egész idejüket a számos hivatalos teendőnek szentelik, minek az a következménye, hogy ott a közegészségügy magasabb polczon áll,

hogy járvány idejében a szükséges intézkedések nem csak elrendeltetnek, hanem szakértői felügyelet alatt keresztül is vitetnek, hogy a gyűjtött statistikai adatok, melyekre jelenleg oly nagy súly fektettetik, megbízhatók és a tudomány érdekében fel is használhatók, hogy a tájkórok és járványok keletkezése és elhárítása körül szerzett tapasztalatok értékesíthetők és a lakosság javára értékesíttetnek is.

Míg hazánkban a közegészségi szolgálat nem fog hasonlóan, t. i. államilag, rendeztetni: addig a mi kór- és halandósági statistikánk nem fog megfelelni a követelményeknek, — kivéve a fővárosban, hol ezen szolgálatra képesített és nagy számú egyének állanak rendelkezésre.

Legyen szabad még a népességi szaporodásról és a halálozási statistikáról röviden megemlékezni.

II. Tábla.

Szepesvármegye népessége, születései, halálozásai és az 5-ik életévig meghaltak összeállítása az egyes járások szerint az 1886-ik évről, a rendezett tanácsú városok nélkül.

Járás	Népesség	Születések	Halálozások	Meghaltak az 5-ik életévig	1000 lakosra meghalt	Átlag az egész megyében 1000 lakos után
Bányai	25,157	965	623	335	28·7	
Lőcsei	19,166	785	686	157	35·8	
Hernádvölgyi	21,170	1071	813	436	38·4	
Tátrai	19,866	643	609	107	30·7	
Poprádvölgyi	25,692	1229	888	425	34·5	
Magurai	21,897	990	534	247	24·02	
Összesen	132,948	5683	4153	1707		32·01

III. Tábla.

Szepesvármegye r. tan. városainak népessége, születései, halálozásai, az 5-ik életévig meghaltak, az orvos-rendőri bonczolatok és az öngyilkosok összeállítása az 1886-ik évről.

Város	Népesség	Születések	Halálozások	Meghalt az 5-ik életévig	Orvos-rendőri bonczolatok	Öngyilkos			Meghalt 1000 lakosra
						férfi	nő	összesen	
Lőcse	6603	229	223	110	2	1	—	1	33·7
Késmárk . . .	4475	179	167	77	11	5	—	5	37·3
Gölnicz	4353	204	137	62	3	1	—	1	31·4
Szepes-Béla .	2589	84	86	35	3	—	1	1	33·6
Igló	7521	374	399	144	2	1	1	2	53·05
Leibicz	3084	102	79	36	—	—	—	—	25·6
Lubló	2188	102	67	21	1	1	—	1	30·6
Podolin	1535	80	55	32	—	—	—	—	35·8
Poprád	1034	32	44	17	2	—	2	2	42·7
Szepes-Olaszi	2473	87	83	42	—	—	—	—	33·5
„ Váralja	3256	116	90	44	—	—	—	—	27·9
„ Szombat	823	24	44	17	4	4	—	4	53·4
Összesen	39,934	1613	1474	637	28	13	4	17	37·4

Ezen összeállításokból kitünik, hogy a halálozási arány a lakosok számához képest feltünően kedvezőtlen, mert az egész megyében az arányszám 1000 lakosra 32·01, a járásokban, a rendezett tanácsú városok kihagyásával, 1000 lakosra 31·2, és a rendezett tanácsú városokban 1000 lakos után 37·4.

Ezekből látható, hogy a megyében, az összességben mint az egyes községekben, a közegészségi állapot még igen sok kivánni valót mutat, ha a halálozási arányszámot a nyugati államok viszonyaival hasonlítjuk össze p. o. Norvégia 17·2, Svédország 18·9, Anglia 21·4, Franciaország 23·8, Poroszország 26·7, Spanyolország 29·1, csak európai Oroszország 35·7 és Magyarország 38·2 mutatnak nagyobb halandóságot 1000 lakosra számítva, mint Szepesvármegye.

A halottkémi intézmény minálunk idáig teljesen el van hanyagolva, s mondjuk ki egyenesen: falukon a nép tudatlansága mellett

a mostani községi körülmények közt kivihetetlen. Hogy a halottkémlés a törvény értelmében keresztül vitessék, arra csakis szakértő alkalmas; már pedig a 223 község között csupán 22 községben teljesíti ezen fontos ügyet szakértő, t. i. orvos; van ugyan a többi 201 községben is úgy nevezett halottkém, t. i. oly egyén, ki valamit olvasni és irni tud és talán egy járási vagy községi orvostól 1—2 óráig oktattatott is abban, hogy mely rubricába kell a halott nevét és korát beírni, de a kinek semmi tudomása nincsen arról, hogy az illető halott miféle betegségben halt légyen el, — ragályos vagy járványos baj volt e jelen vagy nem? és ily adatokból állíttassék össze a kórnemek és halálokok statistikája?

A védhimlőoltás táblás kimutatásából kitűnik, hogy az egyes járásokban sokkal több beoltandó gyermek esik egy oltóorvosra, mintsem ő ez ügyet a megkivántató pontossággal teljesíthetné és az olyannyira szükséges utánvizsgálatot megtehetné, közlöm az 1887-ik évről származó kimutatást, megjegyezvén, hogy az 1886-ik évben kezdődött és az 1887-ik évre áthúzodott himlőjárvány miatt a hernád-völgyi tátrai, poprád-völgyi és magurai járásokban a kényszeroltás el lett rendelve. A himlőoltásról.

IV. Tábla.

Kimutatása az 1879-ik évben Szepesvármegye területén keresztül vitt védhimlőoltásnak.

Járások és rendezett tanácsú városok nevei	Oltás képesek	1887-ben oltattak	Siker nélkül oltattak	Nem oltattak	Költség
Bányai járás[1]	467	412	11	55	
Lőcsei járás	776	776	—	—	
Hernádvölgyi járás . .	744	744	—	—	
Tátrai járás	1215	1121	1	93	
Poprádvölgyi járás . . .	1109	1059	—	50	
Magurai járás	1068	916	27	125	
Lőcse rendezett tan. város	273	273	—	—	
Késmárk r. tan. város .	138	80	—	58	
Gölnicz „ „ „	149	149	—	—	
Sz.-Béla „ „ „	63	58	—	5	
Igló „ „ „	346	335	—	11	
Leibicz „ „ „	85	67	—	18	
Lubló „ „ „	88	86	—	2	
Podolin „ „ „	55	42	—	13	
Poprád „ „ „	49	46	—	3	
Sz.-Olaszi „ „ „	84	82	—	2	
Sz.-Váralja r. t. város .	152	142	—	10	
Sz.-Szombat r. t. város[2] .	126	111	15	—	
	6987	6499	54	445	686 frt 59.5 kr

[1] A bányai járásról az oltottak kimutatása eddig még be nem nyujtatott; a kimutatott számok 4 volt bányavárosra vonatkoznak, melyeknek városi orvosai vannak.

[2] A kimutatott számok nem csupán Sz.-Szombat r. t. városra vonatkoznak, bele van foglalva még néhány szomszéd község, melyekben Sz.-Szombat városi orvosa végezte az oltást.

Az új oltótörvény értelmében az egyes járások kisebb oltókerületekre lettek felosztva és ezen fiókkerületek számára más oltóorvosok lettek kinevezve, kik az oltást és újraoltást, mely a törvény által szintén elrendeltetett, talán el fogják vállalni az államtól minden egyes gyermekért fizetendő $10^1/_2$ krért. Nehezíttetni fog ezen üdvös törvény keresztülvitele azáltal, hogy nagyszerű ellenőrzési apparatus rendeltetik el és hogy a felveendő jegyzőkönyvek nagyon is complicáltak. Czélszerű lehet ez talán a városokban, de a falusi községekben aligha keresztül lesz vihető.

Himlőjárvány.

Az 1886-ik évben Szepesvármegye számos községeiben lépett fel a himlő s áthúzódott a járvány az 1887-ik évbe is. A következő tábla mutatja a bejelentett községek számát, azoknak népességét, a vészhimlőben megbetegedettek s meghaltak tudomásra jutott számait.

V. Tábla.

A Szepesvármegyében az 1886-ik évben uralgott himlőjárvány kimutatása.

Járás	Hány községben	Népesség	Megbetegedett		Meghalt	
			oltott	nem oltott	oltott	nem oltott
Bányai	kimutatás hiányzik					
Lőcsei	16	7230	63	292	22	135
Hernádvölgyi . .	6	5650	162	44	62	31
Tátrai	9	5038	165	30	32	20
Poprádvölgyi . .	6	5763	133 [1]	—	27 [1]	—
Magurai	18	15,284	24	100	20	30
Összeg	55	38,965	547	464	163	216
R. t. városok.						
Késmárk	1	4475	48	—	8	—
Gölnicz	1	4359	23	3	—	3
Szepes-Béla . . .	1	2582	32	—	7	—
Podolin	1	1537	20	9	2	1
Sz.-Szombat . . .	1	823	4	3	—	1
	5	13,776	127	15	17	5
Összesen a járásokban és a r. t. városokban	60	52,741	674	479	180	221

Ezen kimutatás is hiányos, mert több községtől feljelentés nem történt, ámbár az anyakönyvekben számos halott van beirva, kinél a kórnem „himlővel“ van jelezve.

[1] A poprádvölgyi járásban kimutatott 133 megbetegedés és 27 halálesetnél nem lett kitüntetve valjon oltott vagy oltatlan egyének voltak-e.

Legyen szabad ezen járványról a hivatalos kimutatást e helyen közleni; — az utolsó járvány, hála az égnek, nem nyert nagy kiterjedést a megyében; — valószínűen behurczoltatott a megyébe a Budapestről hazaérkezett munkások által, ámbár a kutatások e felett biztos adatokat nem szolgáltattak. Cholerajárvány 1886-ban.

VI. Tábla.

Az 1886-dik évben Szepesvármegyében uralgott cholerajárvány kimutatása.

A járvány kiütésének hava s napja	Község neve	Népesség	Megbetegedett	Meghalt	Betegedési arányszám	Halálozási arányszám
1886. október 11.	Késmárk	4475	33	20	0·73	60·6
„ „ 18.	Teplicz	1053	26	12	2·46	46·1
„ novemb. 8.	Poprád	1034	2	1	0·19	50·0
„ „ 8.	Szep.-N.-Lomnicz	1425	4	2	0·28	50·0
„ „ 10.	Szepes-Szombat	823	3	2	0·36	66·6
„ „ 16.	Kubach	1529	13	9	0·85	69·2
„ „ 18.	Igló	7521	58	36	0·76	62·4
„ „ 20.	Szepes-Sümegh	1254	12	8	0·96	66·6
„ deczem. 1.	Lőcse	6603	9	7	0·13	77·7
„ „ 5.	Porács	1341	1	1	0·07	100·0
„ „ 11.	Markus-Csépánfalu	1606	8	2	0·49	25·0
„ „ 21.	Hodermark	680	7	4	1·02	57·1
1887. január 14.	Lengvart	128	2	2	1·56	100·0
„ „ 21.	Holló-Lomnicz	765	5	2	0·65	40·0
Összesen	14 község	32,237	183	108	0·56	59·0

Ezen hivatalos kimutatásból kiderült, hogy a cholera-járvány általában véve Szepesvármegyében nem talált kedvező talajra; csupán 14 községben észleltettek choleraesetek; a halandóság is körülbelül megegyezik a más helyt tapasztalt halálozási aránynyal 59·0%.

Azon járány alkalmával is tapasztaltatott, hogy a legczélszerűbb intézkedések is mily nehezen vihetők keresztül az egyes községekben. Az 1876-ik XIV. t.-cz. elrendeli ugyan, hogy minden községben szerveztessék egészségügyi bizottság, mely járvány idejében járványbizottsággá alakúljon át. De még a nagyobb községekben is, hol orvos is van, ezen járványbizottság, mely csupán tanácskozó és véleményező testület, melynek felterjesztései rendesen el is fogadtatnak, de azoknak életbeléptetése rendesen hajótörést szenved, erély és pénz hiánya miatt; — hogy állanak a dolgok a falusi községekben, hol orvos nincsen, hol a járvány fellépte után hosszabb, rövidebb idő mulva a járás

orvos jelenik meg egy ízben s a falubirájának elmondja mitevő legyen — az orvos elutazása után épenséggel misem történik, legfelebb, hogy a megbetegedésekről és elhaltakról küldetik be egy-egy hiányos jegyzék.

Vegyünk csak egy intézkedést. P. o. cholerajárvány alkalmával a község köteles *„kórházról«* gondoskodni, hol a betegek elszállásolandók ápolandók és gyógykezelendők — a berendezett kórházak száma be csekély lehetett! és meggyőződésünk szerint alig egy kórház felelt volna meg még a legszerényebb igényeknek is. — Talán legczélszerűbb volna, ha a kormány saját szakértő közegei által készíttetne építési terveket, melyek szerint az egyes községek anyagi helyzetükhöz mérve és a lakosság számának tekintetbe vételével kötelezteténének *járvány-szabad* időben az épületet legalább felépíteni, mert a járvány ideje alatt egy épület adaptatiója is nehezen vihető keresztül, — a járvány felléptekor a már meglevő czélszerű épület berendezése könnyen és gyorsan volna eszközölhető. — Ha nem sikerül a járvány kezdetével az egyes felmerülő kóreseteket az egészségesektől elkülöníteni és a betegektől eredő kóros hatányokat valóban meg is semmisíteni, — bizony nem sokat használ a hivatalból elrendelt desinficiálás és kár a carbolsavra, vasgáliczra stb. kiadott pénzért!

Meg vagyok győződve, hogy a kerületi egészségügyi kormánybiztos, ki a cholera járvány megszünte után megyénkben is meglátogatott 1—2 községet, nem sok dicséretreméltót vehetett volt fel jelentésébe az itt észlelt közegészségügyi viszonyokról.

Emberbaráti intézmények és alapítványok.

Megyénk emberbaráti intézeteire és alapitványaira vonatkozó kutatásaim eredménye, mely a szolgabirói hivatalok és a rendezett tanácsú városok szives közlésein alapúl, a következőkben foglalható össze. Emberbaráti alapítványok a következő községekben léteznek:

I. Lőcse. Megyei kórház, sajnos, eddig nem létezik, de van egy alap e czélra, mely áll fekvőségben 11,500 frt; értékpapirokban 11,960 frt, készpénzben 567 frt, összesen 24,033 frt. o. é. Az ez alap tulajdonát képező fekvőség, egy szép ház, egyelőre Lőcse városának adatott bérbe, oly czélból, hogy ott egy városi kórházat rendezzen be, mi meg is történt, ott ápoltatnak megyebeli betegek a költségek megtérítésének kötelezettsége mellett; e kórház 12 ágyra van berendezve, az alapot a megye kezeli.

II. Késmárk. 1) Van egy városi kórház városi épületben 6 ágyra berendezve, 3919 frt 80 kr tőke-vagyonnal, melyet a város kezel, betegek 50 kr napidij mellett vétetnek fel. 2) Van egy szegényápolda, szegény és munkaképtelen férfi és női lakosok számára 6327 frt 74 kr tőkével, melyet a város kezel. 3) Jótékony nőegylet, 700 frt vagyonnal, melynek kamatjai és a tagok közt gyűjtött összeg szegény nők istápolására fordíttatnak. 4) Az evang. hit. község

kezel egy kórház alapot 2194 frt 61 kr tőkével, melynek kamatjai szegény beteg tanulók gyógyítási költségeinek fedezésére szolgálnak.

III. Gölnicz. Van egy a város folyó jövedelméből fenntartott szegények háza. Abban teljesen vagyontalan helybeli és idegen illetőségű betegek helyeztetnek el és gyógykezeltetnek. Jóltevők által hagyományozva kezel a város „Kórházalap" czimén 1101 frt 17 krt.

IV. Szepes-Béla. Van 2 szegény-ápolda 1452 frt 27 kr vagyonnal, ki kezeli, nem közöltetett.

V. Igló. 1) Van szükségbeli kórház, melyet a város rendes jövedelméből tart fenn. — 2) Egy szegény-ápolda 6423 frt 72 kr vagyonnal, melyet a város kezel.

VI. Leibicz. 1) Városi kórház 1500 frt vagyonnal, a város kezeli. — 2) Szegény-ápolda Planitz Károly-féle 60,000 frtnyi vagyonnal, melyet a róm. kath. plebános, és Scholz-Roxer-féle 20,000 frt vagyonnal, melyet az evang. lelkész kezel.

VII. Lubló. 1) Városi kórház, a város által tartatik fenn. 2) Városi szegény-ápolda 3400 frt vagyonnal. 3) Zaboyszky-féle alapítvány özvegyek számára 3000 frt vagyonnal.

VIII. Podolin. Városi szegény-ápolda 4539 frt 22 kr vagyonnal.

IX. Poprád. Van városi szegény-ápolda, vagyona nincsen kimutatva.

X. Szepes-Olaszi. 1) Városi kórház, vagyona nincsen kimutatva. 2) A sz.-olaszii irgalmas nővérek vezetésére bizott szepes-egyházmegyei leány-árvaház, melyben 8 vagyontalan árva is nyer nevelést a megyei árvatartalék számlájára; eltartási díj fejében a megye évi 80 frtot fizet fejenként.

XI. Szepes-Szombat. 1) Római kath. szegény-ápolda 2178 frt 29 kr vagyonnal, melyet a róm. kath. plebános kezel. 2) Evangelikus szegény-ápolda 257 frt 57 kr vagyonnal, melyet az ev. egyházi gondnok kezel. 3) Posevitz-féle alapítvány 1063 frt 55 kr vagyonnal, melyet a város kezel.

XII. Szepes-Váralja. 1) Az irgalmas-rend magán-kórháza, melyben a betegek ingyen ápoltatnak. 2) Római kath. szegény-ápolda, melynek vagyonát az egyházi syndicus kezeli.

XIII. Gnezda. Egy szegény-ápolda 3006 frt 70 kr vagyonnal, a község kezeli.

Ezeken kívül említtetik még, hogy a tátrai járásban 3 községben létezik szegény-ápolda 3876 frtnyi vagyonnal, tüzetesebb adatok nem közöltettek.

Ezek azon alapítványok, melyeknek tudomására juthattam, és melyek iránt ohajtandó, hogy egységes, könnyebb felügyelet oká-

ért a megyei közegészségügyi bizottság főfelügyelete alá helyeztessenek, mely róluk a megyei bizottságnak évenként kimerítő és részletes jelentést és kimutatást előterjeszteni és azok kezelése iránt gondoskodni tartoznék. Ez által talán az volna elérhető, hogy a meglevő philantropicus alapitványoknak, melyeknek létezéséről daczára annak, hogy az e czélra szolgáló első alapitványok néha már egy század előtt tétettek, nemcsak a megyében, de még magában a községben is alig van valakinek tudomása, — kezelése kevésbbé lanyhán történnék és talán olyanok, a kik a sorstól meg vannak áldva, a meglévők gyarapitására vagy újak alkotására serkentetnének!

A szepesvármegyei orvos-gyógyszerész egylet.

Az egylet már 1864-ben alakúlt, de alapszabályai az akkori kormány által meg nem erősíttetvén, nyilvános működését csak 1867-ben kezdhette meg. Az alapszabályok értelmében egyletünk nem csupán az orvosi és természettudományok mivelésével foglalkozik, hanem kiterjeszti figyelmét a megye közegészségügyi viszonyaira is és adott alkalommal a megyei bizottsághoz is fordúlt oly hiányok orvoslása végett, melyek a közegészségügy terén mutatkoztak. Vándorgyülésein, melyeknek tárgyalásait a nagy közönség is érdekeltséggel kisére, iparkodik a közegészségügy iránti közönyt lassanként eloszlatni és megyénk érdekeit parányi erejével előmozditani.

Létezik kebelében 1870 óta nyugdíjintézet is, mely a tagok özvegyeit és árváit segélyezi és jelenleg 10,000 frt vagyonnal rendelkezik.

Zárszó.

Az elmondottakon végig pillantva, azt fogja constatálni a tisztelt olvasó, hogy megyei közegészségügyünk egyes ágainak vázlatos leirásánál mindenütt többféle hiányt valék kénytelen elősorolni, és ha jelen soraimmal a mérvadó körök érdekeltségét közegészségügyünk iránt felköltenem sikerült, úgy czélom el van érve.

Szepesvármegye ásványvíz-forrásai.

Ha egy pillantást vetünk a Dr. Chyzer Kornél „Die namhafteren Kurorte und Heilquellen Ungarns“ etc. című kitűnő művéhez csatolt igen sikerült térképre, hazánk legéjszakibb részén egy kis terület ötlik szemünkbe, melyen a piros és kék színnel jelölt gyógyhelyek és ásványvíz-források sűrű csoportja vonja magára figyelmünket.

E terület Szepesvármegye, számos ásványvíz-forrásával, fürdőjével, éghajlati gyógyhelyével, higed vízgyógyintézetével és nyaralóhelyével.

És Szepesvármegye valóban rendkívül gazdag ásványvíz-forrásokban. Dr. Chyzer fentemlített művében és térképén csak azokat méltatja figyelemre, melyeknek vize forgalomba hozatik, vagy a melyek a fürdőhelyeken vannak. De ezeken kívül a Szepességen még egész légió a száma azon ásványvíz-forrásoknak, melyek még nincsennek vegyelemezve, s a melyeket csak a legközelebbi környék ismer és használ.

Ezen „Emlékkönyv“ szerkesztősége által ama megtisztelő feladattal bizatván meg, hogy Szepesvármegye ásványvíz-forrásainak vegyi viszonyait ismertessem meg; a gyógyhelyeknek mint ilyeneknek ismertetése egy más czikkben történvén, feladatomnak térszűke miatt csak a legrövidebben tehetek itt eleget.

Irodalom.

Boleman István Dr. A fürdőtan kézikönyve. Igló, 1884.

Chyzer Kornél Dr. A magyar fürdőkről. Népszerü természettudományi előadások gyűjteménye. Kiadja a magy. kir. természettudományi társulat. Budapest, 1886.

Chyzer Kornél Dr. Die Namhafteren Kurorte und Heilquellen Ungarns und seiner Nebenländer. Stuttgart, 1887.

Crantz H. J. N. Aquarum medicatarum Regni Hungariae Nomenclator. Viennae, 1773.

Crantz H. J. N. Gesundbrunnen der österreichischen Monarchie. Wien, 1877.

Die Neu-Lublauer Eisenquellen, kohlensäurereiche, heilkräftige Natron-Stahl-wässer. Leutschau, 1878.

Hambach Sam. Dr. Notitia indolis et usus medici Scaturiginum Ruschbacensium. Posonii, 1778.

Hauer C. Ritter von. Der Eisensäuerling von Neu-Lublau. Jahrbuch der k. k. geol. K. A. 1872. p. 117. Wien, 1872.

Hirschfeld J. Dr. Les eaux minérales les plus fréquentées de la Hongrie. Vienne, 1876.

Horn Valér. Alsó-Tátrafüred klimatikus gyógyhely, vaslápfürdő és hideg vízgyógyintézet. Késmárk, 1883.

Jármay László Dr. Tátrafüred climatikus gyógyhely Szepesmegyében és környéke. Budapest, 1885.

Kalecsinszky Sándor. Az Alsó-Tátrafüredi lápföld chemiai elemzése. Földtani közlöny XIII. köt. Budapest, 1883.

Kitaibel Pauli. Hydrographica Hungariae, Edidit Joannes Schuster. Pestini, 1829.

Lengyel Béla Dr. A czigelkai, lipiki és lublói ásványvizek vegyi alkatáról, Mathem. és természett. Értesítő. Kiadja a magy. tud. akademia, IV. köt. 5. füz. Budapest, 1886.

Petryci Jan. Innocent Dr. O wodach w Družbachu y Lečkowey. Krakow, 1635. 4°, 43 p. p.

Scherfel W. Aurel. Analyse des Schmeckser Mineralwassers. Sitzungsberichte der math. naturwiss. Classe der kais. Akademie d. Wiss. XVII. köt. 3 f. Wien, 1855.

Scherfel V. Aurél. A Tátrafüredi édes víz. A magyarországi Kárpátegylet évk. I. Késmárk, 1874.

Scherfel V. Aurél. A Tátrafüredi Castor és Pollux ásványforrások vegytani elemzése. A magy. tud. akad. math. és természett. közlemények XII. köt. 1. sz. Budapest, 1875.

Scherfel V. Aurél. Leibicz kénfürdő kénes vizének vegytani elemzése. A magy. tud. akad. math. és természett. közlemények XIII. köt. 9. sz. Budapest, 1876.

Scherfel V. Aurél. A Felső-Ruzsbachi ásványvíz vegyelemzése. A magy. tud. akad. értekezések a természett. köréből. IX. köt. 22. sz. Budapest, 1880.

Scherfel V. Aurél. A Gánóczi fürdő- és hévforrásának vegyi viszonyai. A magyarorsz. Kárpátegyesület évkönyve. VIII. Késmárk, 1881.

Scherfel V. Aurél. Az Új-Tátrafüredi forrásvizek vegyi elemzése. Budapest, 1882.

Scherfel V. Aurél. A Sibrai (Sivabrada) fürdő ásványvizének vegyelemzése. A magy. tud. akad. értekez. a természett. kör. XIII. köt. 6. sz. Budapest, 1883.

Scherfel V. Aurél. A Szlatvini ásványvíz vegyelemzése. A magyarorsz. Kárpátegyesület évk. X. Igló, 1883.

Scherfel W. Aurel. Chemische Untersuchung des Wassers des Oberen Grützkochers. Bemutatta a szepesi orvos-gyógyszerész egylet ülésén, 1883. julius 23-án. Kézirat.

Scherfel V. Aurél. A Baldóczi fürdő „Deák"- és „Fürdő"-forrásának vegyelemzése. A Tátra-Muzeum Felkán. Jelentés stb. Felka, 1884.

Scherfel V. Aurél. A Tátrafüredi Hygiea forrás vegyelemzése. A magy. tud. akad. értek., a t. k. XV. köt. 4. sz. Budapest, 1885.

Scherfel V. Aurél. A Koronahegyi fürdő (Smerdzonka), kénes vizének vegyelemzése. A magy. tud. akad. értek. A t. k. XV. köt. 5. sz. Budapest, 1885.

Scherfel V. Aurél. A Szepes-Tótfalvi Badányi forrás vegyelemzése. A magy. tud. akad. értesítő V. köt. 8. és 9. füzet. Budapest, 1887.

Steiner Antal Dr. A Szepes-Tótfalvi Chamilla forrás elemzése. A magy. Kárpátegyesület évkönyve. XIII. Igló, 1886.

Török József Dr. A két Magyarhaza első rangú gyógyvizei és fürdőintézetei. Pest, 1818.

Wachtel David Dr. Ungarns Kurorte und Mineralquellen. Oedenburg, 1859.

Wernher Georg. Hypomnemation de admirandis Hungariae aquis. Basiliae, 1549.

A szepesi ásványvíz-források, melyeknek vegyelemzése ismeretes, következőkép osztályozhatók:

1. Egyszerű savanyú-vizek:

a) Tátrafüred,
b) Alsó-Tátrafüred,
c) Szepes-Tótfalvi Chamilla-forrás.

2. Vasas-vizek:

a) Lubló,
b) Szlatvin,
c) Szepes-Tótfalvi Badányi-forrás.

3. Meszes és földes hévvizek:

a) Gánócz,
b) Felső-Ruzsbach.

4. Meszes és földes hideg ásványvizek:

a) Baldócz,
b) Sibra vagy Sivabrada,
c) Szent-András,
d) Horka-Szent-András.

5. Kénes-vizek:

a) Leibicz-Kénfürdő,
b) Koronahegyi fürdő vagy Szmerdžonka,
c) Lőcse.

1. Egyszerű savanyú-vizek.

Tátrafüred.

A tátrafüredi savanyú-vizeket már Crantz H. J. N. Bécsben, később a múlt század végén ismét Szepesvármegye főorvosa Dr. Engel Jak. Ján., és már megfelelőbb módon Kitaibel Pál vegyelemezte. Kitaibel vizsgálatának eredménye ugyanaz volt, mint a mit az általam eszközölt vegyelemzések nyújtottak: kevés szilárd alkatrész, nagy mennyiségű szabad szénsavval.

Tátrafüred eddig megvizsgált 4 savanyúvíz-forrása tartalmaz:

	Csáky-forrás (a gyógyterem alatti forrás) elemeztetett 1855-ben	**Castor-forrás** elemeztetett 1873-ban	**Pollux-forrás** elemeztetett 1873-ban	**Hygiea-forrás** elemeztetett 1884-ben
Hőmérsék	+6·8° C.	+7·2° C.	+6·8° C.	+6·8° C.
Fajsúly	1·00036 +10° C. mellett	1·00048 +15° C. mellett	1·000525 +15° C. mellett	1·000409 +14·3° C. mellett
Alkatrészek	100,000 rész vízben	100,000 rész vízben	100,000 rész vízben	100,000 rész vízben
Kénsavas kali	0·2298	0·329652	0.350704	0·455955
Kénsavas nátron . . .	0·3761	0·364806	0·413039	0·052063
Chlornátrium	0·1224	0·103356	0 099893	0·065273
Phosporsavas nátron . .	—	—	—	0·027294
Ketted szénsavas nátron	1·5515	1·328045	1·246998	1·548239
Ketted szénsavas mész .	1·6888	1·229629	1·225610	1·632000
Ketted szénsav. magnésia	0·2101	0·517737	0·670560	0·461251
Phosphors. aluminiumoxid.	—	0·052685	0·085684	0·045833
Aluminiumoxyd . . .	—	0·047008	0·023469	—
Ketted szénsavas vasoxyd.	0·1662	1·067954	1·340109	1·858332
Kovasav	3·5089	3·865064	3·739579	3·391666
A szilárd alkatrészek összege	7·8538	8·905936	9·195647	9·537905
Szabad szénsav	177·5231	208·316382	204·607851	266·577829
Összes alkatrészek	185·3769	217·222318	213·803498	276·115734

Térfogatokra átszámítva a források hőmérsékénél és a légsúlymérő normal állása mellett tesz az egészen szabad szénsav:

a Csáky-forrásnál	1000	köbcentimeter	vízben	923·10	k. c.
a Castor	„	„	„	„	1081·69	„ „
a Pollux	„	„	„	„	1060·91	„ „
a Hygiea	„	„	„	„	1389·25	„ „

Egy ötödik forrás a Csáky-forrás közelében még nincs elemezve. Ezidőszerint sziklacsoporttal van beépítve. Vize csövekben vezettetik s a „Petőfi"-házzal szemben fekvő réten folyik ki.

Az összes forrásoknak szilárd alkatrészekben csekély tartalma dús szénsav tartalom mellett, azok vizét oly specialitássá teszi, mely másutt nem fordul elő. Az egész ásványvíz irodalomban nem találunk egy vizet sem az alkotó részek hasonló tartalmával. Diaetetikai czélokra kiválóan alkalmas, úgy, hogy méltán csudálkozhatunk azon, miért nem jött eddig a fürdőhelyen kívül is használatba, azaz a kereskedelembe. A tátrafüredi ásványvíz-források vize a képzelhető legtisztább „Szódavíz" s ennélfogva, mint már említettem, diaetetikai használatnál minden más, néha igen sok szilárd alkatrészszel bíró ásványvizek elébe teendő. Könnyen eltartható s még kevésbbé gondosan elzárt üvegekben is megtartja kitűnő ízét. Kitaibel is megemlékezik ezen körülményről: „Aqua haec per decem menses adservata adhuc omnes qualitates physicas, praeprimis acidulum saporem ..... habebat." De sajátságosnak találja az ízét: „Aqua acidulum saporem habet, nec tamen illum titillantem aliarum Acidularum, verum similem fere illi, quem valde dilutum Acidum minerale habet." Engel szintén dícséri e vizet: „ ... vinosus est, leni acredine sua gustus nervos pungens, et adeo grate titillans, ut quo plus bibantur, tanto identidem plus sitiantur." Kitaibel „Hydrographica Hungariae" czímű művének kiadója a tátrafüredi savanyú-vízről kiemeli még: „Aquam hanc carpathicam memorabilem purissimam quae inventa est, dicit! Est aqua pura, in acidulae nobilitatem evecta." Crantz „nemes martiális savanyú-víznek" nevezi.

A tátrafüredi víz ásvány-alkatrészeinek csekély tartalmából könnyen megmagyarázható, hogy a körülfekvő községek lakosságának sajátságos eljárása a vízzel még mindig kellemes italt szolgáltat. Különösen aratás idején ugyanis a vizet még 5—6 liter borseprővel telt boros hordókba töltik, pinczébe teszik, s az aratás forró munkája közben üdítő italul élvezik. Ilyen eljárás nagyobb ásványtartalmú vízzel minő pl. a gánóczi, baldóczi, szlatvini nem volna megfelelő, mert ugyanazon eljárás mellett bizony a víz nem szolgáltatna kellemes ízű italt.

Az orvosok és természetvizsgálók figyelmét újból fel akarom ezzel hívni a tátrafüredi ásvány-vízre, a természetnek ezen eddig

nem eléggé méltányolt nagy értékű ajándokára annál is inkább, mert a Castor-, Pollux- és Hygiea-források még sem egészen megvetendő vastartalma, még gyógyászati szempontból is becses lehet.

Nem lesz egészen érdektelen felemlíteni Tátrafüred édes-vizét is. Ez az úgynevezett „Öt-forrástól“ (tulajdonképen csak három van) 1700 méter hosszú csövekben vezettetik a fürdőbe. A természet legtisztább vizei közé tartozik. 100,000 rész vízben csak 2·825 rész alkatrészt tartalmaz, melyből:

0·9750 rész kovasav,
0·6250 „ szénsavas mész és
0·0208 „ szénsavas magnésia.

A víz keménysége ennélfogva nem több, mint egy Fehling-féle foknak 0·48-a. Majdnem valamennyi kémszer ellenében tiszta lepárolt víznek tűnik fel. Fajsúlya 12·5° C. mellett 1·000049-nek határoztatott meg; hőmérséke ingadozó, de még forró nyári napokon sem sokkal haladja felül a −|− 7° C.-t.

Új-Tátrafüred. *Új-Tátrafüred,* melynek nincs ásvány-vize, több édesvízforrással bír, a melyeket Új-Tátrafüred alapítója és birtokosa, Dr. Szontágh Miklós, nyitott meg. Kiemelendő e források közül a Szontágh-, Petrarca- és János-forrás, melyeknek vize épen oly tiszta, mint a tátrafüredi édesvíz. Fajsúlya −|− 13° C. mellett 1·000049 és 1·000059. A víz hőmérséke 1882. évi január 22-én −|− 2·6° C. léghőmérsék mellett mindhárom forrásnál egyenlően −|− 6·2° C. volt. A szilárd alkatrészek összege 100000 rész vízben:

a Szontágh-forrásnál 3·2750,
a Petrarca-forrásnál 3·3250,
a János-forrásnál 3·6000-nak találtatott. A kovasav, mész és magnésia tartalom csak a Szontágh-forrásnál határoztatott meg, ahol 100000 rész vízben:

1·3000 rész kovasav,
0·5750 rész szénsavas mész és
0·1909 rész szénsavas magnésia találtatott.

A víz keménysége egyenlő egy Fehling-féle fok 0·45°-al. Szénsav tartalomban az új-tátrafüredi víz valamivel gazdagabb a tátrafüredi édes-víznél. Nem szenvedhet kétséget, hogy ily tisztaságú víz vízgyógyászati czélokra kiválóan alkalmas.

Alsó-Tátrafüred. *A.-Tátrafüred* az úgynevezett „Darafőző“-ben hatalmas forrással bír, melynek vize szinte az egyszerű savanyú-vizek közé számítandó. A felbugyogó forrás hatalmas ereje a fenekét borító öregszemű gránit-homokot folytonos játszi fel és alá hullámzó mozgásban tartja, miben az élénk népképzelem hasonlatosságot vélt fölfedezni házi tűzhelyén bugyborékoló darafőző fazekaival, miért is a forrást „Darafőző“-nek nevezte el. Ennek vize kristály tiszta, szagtalan és kellemes

savanykás ízű. Hőmérséke +16·2° mellett +6·8 C.-nak találtatott. Az elemzésnél csak a szilárd alkatrészek és a szénsav összmennyisége határoztatott meg. Az előbbiek 100,000 rész vízben 180° C. mellett szárított 8·30 rész maradékot adtak, az utóbbi 1000 rész vízben 0·904 részt vagy térfogatra számítva, 1000 köbcentm. vízben a forrás hőmérsékénél és normális légsúlymérő állásnál 471·01 köbcentimétert. Ennélfogva a tiszta, gyenge szénsavas vizek közé tartozik.

Alsó-Tátrafürednek egy másik jelentékeny gyógytényezőjét lápföldje képezi, mely egy minden kényelemmel ellátott fürdőházban lápfürdőnek használtatik. A lápföld Thán tanár laboratóriumában Kalecsinszky Sándor által vegyelemeztetett; azt hiszem nem lesz érdektelen a vegyelemzés eredményének közlése.

A lápföld tartalmaz:

I. vizben oldható részek:

	1000 suly részben
Kénsavas vasélecs (Fe SO^4)	0·63
Gypsz, (Ca SO^4)	0·03
Keserűsó (Mg. SO^4)	0·13
Timföld (Al^2 O^3)	0·73
Glaubersó kevés natriummal (Na^2 SO^4)	0·49
Kovasav (Si O^2)	1·00
Mangan, Ammon és Clor, nyomok	...
Krénsav (Quellsäure)	7·51
Apokrénsav (Quellsatzsäure)	4·29
Humussav	2·63
Humusanyagok	9·80
összesen	27·24

II. vizben oldhatlan.

Viaszk		1·30
Gyanta		11·19
Humus-sav		250·22
Humus-szén		175·29
Növényi rostok, hig sav és aljbanoldhatlan		299·82
Sósavban oldható szervetlen anyagok és pedig:		139·71
Vasoxydul	9·82	
Timföld	64·54	
Mészoxyd	2·11	
Magnésiumoxyd	0·61	
Natriumoxyd kaliummal	10·22	
Kovasav	39·36	

Phosphorsav	10·82	
Kénsav	2·33	139·71
Chlor nyomok		
Oldhatlan anyag		82·14
Veszteség		13·13
	összesen	1000·00

Szepes-Tótfalu.

E forrás, mely Szepes-Tótfalu területén fekszik 1884-ben nyittatott meg újra, és 1885-ben Dr. Steiner Antal reáliskolai tanár s a lőcsei állami vegykisérleti állomás vezetője által elemeztetett. Az elemzés eredménye a következő:

A tótfalvi Chamilla-forrás tartalmaz, a szénsavsók, mint vízmentes ketted szénsavas sók átszámítva:

	1000 rész vízben
Kénsavas káli	0·02590
„ ammon	0·00651
„ nátron	0·06731
Alkénessavas nátron	0·00908
Ketted szénsavas nátron	0·32040
„ „ vasoxydul	0·00613
„ „ mangánoxydul	0·00967
„ „ mész	0·79862
„ „ magnesia	0·28000
Phosphorsavas timföld	0·00017
„ mész	0·00020
Kovasav	0·01325
Összeg	1.53733
Szénsav egészen szabad	2.41574
Az összes alkotó részek mennyisége	3·95307

A víz fajsúlya 15·19° C.-nál 1·001766.
A víz hőmérséklete 17·1° C.-nál 6·2° C.

Az egészen szabad szénsav köbcentiméterekben kifejezve 6·2°C.-nál és szabályos légnyomásnál kitesz 1000 gramm vízben 1254·03 köbcentimétert.

Nevezetes ez a víz alkénessav és nagy mangántartalmáról. Nagy gonddal töltött és dugaszolt palaczkokban forgalomba is hozatik és kellemes, üdítő íze miatt sok kedvelőre talál. A múlt évben 43,000 üveg lett töltve és a forgalomnak átadva.

2. Vasas vizek.

Lubló.

A lublói ásványvíz-forrásokat Dr. Chyzer a tiszta vasas savanyúvizek közé számítja. Vizöket már Kitaibel 1795-ben beható chémiai

vizsgálat tárgyává tette s 1872-ben ismételten vegyelemeztettek Hauer K. által. legutóbb elemezte az „Andor"- és „Amalia"-forrást Dr. Lengyel Béla, 1885-ben. Eszerint 1000 rész vízben tartalmaznak:

	Andor-forrás	Amália-forrás
Ketted szénsavas nátron	0·4959	0·4639
Ketted szénsavas mész	0·8790	0·8823
Ketted szénsavas magnésia	1·0336	1·0895
Ketted szénsavas vasoxydul	0·0404	0·0514
Kénsavas nátron	0·0072	0·0334
Kénsavas káli	0·0109	0·0024
Kénsavas strontian	0·0033	0·0062
Chlorkalium	0·0076	0·0107
Kovasav	0·0984	0·0979
Összeg	2·5763	2·6377
Szabad szénsav	2·3775	2·4889
Vagy térfogatokra átszámítva köbcentiméterekben	1205·0	1262·0
Fajsúly	1·00158	1·0017

A lublói ásványvíz a legkellemesebb ízű vizekhez tartozik, melyeket ismerünk. „Sapor est acidulis, vivacissimus, gratissimus, purus, nihil atramentosi habens", dícséri Kitaibel. Mint borvizet és diaetetikai italt is kedvelik. Kitűnő kiállítású és kifogástalanul töltött palaczkokban kerül forgalomba. A fürdő tulajdonosa Probstner Arthur országgyűlési képviselő úgy a forrásokra, mint a fürdő berendezésre kiváló gondot fordít, mit elismerőleg bizonyít a fürdő-vendégek évről-évre szaporodó száma.

A Mária-forrást, mely mint fürdő-forrás használatban van, még legutóbb Dr. Steiner Antal elemezte.[1] Vize tartalmaz:

A szénsavas sókat, mint vizmentes bicarbonátokat számítva:

	1000 rész vízben
Chlorkáli	0·00168
Kénsavas strontian	0·00060
Kénsavas káli	0·00432
Kénsavas nátron	0·00955
Ketted szénsavas nátron	0·00081
Ketted szénsavas mész	0·49584
Ketted szénsavas vasoxydul	0·03708

[1] A fenti, valamint a régi Szent-Andrási-forrás és a Horka-Szent-Andrási-Stephania-forrás elemzése, melyet szinte Dr. Steiner Antal úr végzett, s a mely épen most lett benyújtva a Magy. tud. Akadémiának, nyomtatásban azonban még meg nem jelent, nevezett ur szívességéből lett számomra e munkához átengedve, miért is kötelezve érzem magamat e helyütt is kifejezni legőszintébb köszönetemet.

Ketted szénsavas magnésia	0·45930
Phosphorsavas mész	0·00224
Aluminiumoxyd	0·00028
Kovasav	0·07325
Szabad szénsav	1·76474
Az összes alkotó részek mennyisége	2·84969

A szabad szénsav köbcentiméterekben kifejezve kitesz 1000 k. c. vízben 918·7 k. c.

A víz hőmérséklete —|— 8° C.

A víz fajsúlya 15° C.-nál 1·000895.

Szlatvin. A *szlatvini* „Anna-forrás“ vize az égvényes konyhasós-vasas savanyú-vizek közé tartozik. Már Crantz is tesz említést róla. 1853-ban Uhlrich, bécsi tanár vegyelemezte, elemzésének eredményét azonban nem hozta nyilvánosságra. Létezik egy másik elemzés is, a melyet Honthy, lőcsei gyógyszerész eszközölt.

A szlatvini víz tartalmaz:

A szénsavas sókat mint vízmentes bicarbonátokat számítva:

	1000 rész vízben
Kénsavas káli	0·117970
Kénsavas nátron	0·086292
Chlórnátrium	0·928658
Jódnátrium	0·006065
Bórsavas nátron	0·037441
Ketted szénsavas nátron	0·648143
Ketted szénsavas lithion	0·070326
Ketted szénsavas mész	1·033920
Ketted szénsavas magnésia	0·348253
Phosphorsavas agyagföld	0.002022
Agyagföld	0·004978
Ketted szénsavas vasoxydul	0·038000
Kovasav	0·038500
összesen	3·360568
Egészen szabad szénsav	2·119696
Valamennyi alkotó rész összege	5·480264

Térfogat részekben kiszámítva a forrásvíz —|— 10·1° C.-nál és a normális légsúlymérő 760 mm. állásánál:

az egész szabad szénsav:

1000 k. c. vízben . . . . . 1117·68 k. c.

Hőmérsék 10·1 C.

Fajsúly 1·004088 —|— 15° C.-nál.

Ujabb időben ezen, gróf Csáky Albin tulajdonát képező forrás nagy lendületet nyert. Kellőleg felszerelve s egy Czernitzky-féle töltő készülékkel ellátva most évente 200,000 üveg vizet hoz forgalomba, holott két évvel előbb alig adatott el 20—30,000 üveg. A víz kitűnő tulajdonai — melyek közül figyelemre méltó nagy lithium tartalma — azt nem csak mint gyógyvizet, hanem mint diaetetikai italt és borvizet is becsessé teszik.

Szepes-Tótfalvi Badányi-forrás.

A *Szepes-Tótfalvi Badányi-forrást* területének tulajdonosa Badányi Mátyás, csak 1885. évben nyitotta meg. A megejtett vegyelemzés szerint következő alkatrészeket tartalmaz:

A szénsavas sókat mint vízmentes bikarbonátokat számítva:

	10,000 rész vízben
Kénsavas káli	0·19811
Kénsavas mész	0·56489
Kénsavas nátron	1·38491
Kénsavas ammon	0·03441
Kénsavas magnésia	0·28668
Chlormagnésium	0·00729
Phosphorsavas aluminiumoxyd	0·00583
Phosphorsavas mész	0·00222
Ketted szénsavas mész	5·43960
Ketted szénsavas magnésia	2·20963
Ketted szénsavas vasoxydul	0·78000
Kovasav	0·04500
összesen	10·95857
Egészen szabad szénsav	26·52048
Szénoxysulfild	0·01440
Közömbös szerves anyag	0·32775
Valamennyi alkatrész összege	37·82120

Térfogatilag kiszámítva —|— 5·9° C. forrás melletti hőmérséknél és a légsúlymérő 760 mm. normális állásánál:

az egész szabad szénsav 1000 k. c. vízben 1377·65 k. c.

Hőmérsék -|- 5·9° C.

Fajsúly -|- 15·6° C. mellett 1·001419.

A Badányi-forrás vize tehát nagy szénsav tartalom mellett jelentékeny vastartalmú sósföldes víz. Vastartalma épen oly nagy, mint a pyrmonti „Ivó-forrás"-é (Trinkquelle). Főképen pedig szénélegkéneg tartalmánál fogva nevezetes. A tapasztalás azt bizonyítja, hogy a Badányi-forrás vize gondosan elzárt üvegekben, melyek csaknem színig töltvék, s csak nagyon kevés levegőt tartalmaznak, változatlan marad s vastartalmát, a mint ez hasonló vizeknél rendszerint történik, ki nem választja. Ezen sajátságát szénéleg-kéneg tartalmának és

azon körülménynek tulajdonítom, hogy a sósföldes vizek közé tartozik. Jelentékeny vastartalma és fentérintett kitűnő sajátságai folytán nagy jövője van.

Ezen forráson kívül a tulajdonos Zsigmondy által még egy más forrást is furatott, melynek vize vegyi tekintetben talán azonos a már vegyelemzettel.

3. Meszes és földes hévvizek.

Szepesvármegye két hévvíz-forrással bír; mindkettő meg van említve a magyar ásványvíz-forrásokról szóló legrégibb munkában, Vernher György, sárosi várkapitánynak fentemlített művében. Mindkettő már a legrégibb időben alkalmat adott fürdő-alapitásra. E két forrás a gánóczi és a felső-ruzsbachi.

Gánócz. *Gánóczon* a most használatban levő forrást a fürdő tulajdonosa, Korponay Ágost, 1877—1879. évben Zsigmondy által furatta. 182 méter mély, s igen nagy vízmennyiséget szolgáltat. Az 1880. évben eszközölt vegyelemzés eredménye:

A szénsavas sókat mint vízmentes bicarbonátokat számítva:

	1000 rész vízben
Kénsavas káli	0·065500
Kénsavas nátron	0·280859
Kénsavas mész	0·145852
Kénsavas magnésia	0·831258
Chlórmagnésium	0·035580
Phosphorsavas agyagföld	0·002000
Phosphorsavas mész	0·002128
Ketted szénsavas mész	2·057322
Ketted szénsavas magnésia	0·059410
Ketted szénsavas vasoxydul	0·016400
Kovasav	0·020400
összesen	3·516709
Egészen szabad kénsav	1·252868
Kénköneg	0·000634
Valamennyi alkotó rész összege	4·770211

Térfogat részekben kiszámítva a forrásvíz + 23·9° C. fok hőmérsékénél és a normális légsúlymérő állásánál 760 m. méternél:

a) az egész szabad szénsav mennyisége:
1000 k. c. vízben . . . . . 689·60 k. c.

b) a kénköneg mennyisége:
1000 k. c. vízben . . . . . 0·45 k. c.

Hőmérsék 23·9° C.
Fajsúly 1·0036.

Ritka hőmérséke, valamint alkalmas vegyi összetételénél fogva, nevezetesen dús szénsav tartalma folytán e forrás az orvosi körökben is egyre jobban nyilvánuló elismerésre talál, a mihez nagyban hozzá járul azon körülmény is, miszerint a fürdő tulajdonosa mindent elkövet, hogy a fürdő-vendégeknek az ott tartózkodást kellemessé s kényelmessé tegye. Belsőleg használva, e víz hathatós szernek mondatik gyomor- és bélhurut ellen.

Felső-Ruzsbach.

A magyarországi fürdőkről szóló legrégibb monographiák egyikének tárgya a felső-ruzsbachi hévvíz: ez Petricy krakói orvosnak lengyel nyelven írt már fentemlített munkája. Ezt követte, de már több mint száz évvel később, Dr. Hambach értekezése. Kitaibel a forrás vizét 1795-ben vegyelemezte.

A forrás jelentékeny természetes mésztufával körülvett medenczét képez és nagy mennyiségű —|— 24·2 C. fokú vizet szolgáltat. A víz fajsúlya —|— 15° C.-nál 1·003056.

Vegyelemzése a következő eredményt mutatta fel:

A szénsavas sókat, mint vízmentes bicarbonatokat számítva:

	1000 rész vízben
Kénsavas káli	0·029794
Kénsavas nátron	0·550883
Kénsavas mész	0·057673
Kénsavas magnésia	0·138324
Chlormagnésium	0·036739
Ketted szénsavas magnésia	0·050853
Ketted szénsavas mész	1·878614
Agyagföld	0·003413
Ketted szénsavas vasoxydul	0·002178
Kovasav	0·018100
Összesen	2·766571
Egészen szabad szénsav	1·092798
Valamennyi alkatrész összege	3·859369

Térfogat részekben kiszámítva a forrásvíz —|— 24·2° C. hőmérsékénél és a normális légsúlymérő állásnál 760 m. méternél.

Az egész szabad szénsav mennyisége:

1000 C. C. vízben . . . . . 602·05 C. C.

A fürdő jelenleg gróf Zamoyzki tulajdonát képezi. Kár, hogy e fürdőre több gondot nem fordítanak.

4. Meszes és földes hideg ásvány-vizek.

Baldócz.

A *baldóczi fürdőnek* két kiváló ásványvíz-forrása van: a „Deák-forrás“ és a „Fürdő-forrás“ most „Lucy-forrás“. A Deák-forrást ivóforrásnak használják és vizét kifogástalanul töltött és kiállított üve-

gekben hozzák forgalomba. 1887-ben csak 20,000 üveget adtak el belőle, miután csak egyenes megrendelésre küldetik szét.

A vegyelemzés következő alkatrészeket mutatott:

A szénsavas sók, mint vízmentes ketted szénsavas vegyületek:

	Deák-forrás	Fürdő-forrás (Lucy-forrás)
	1000 rész vízben	
Kénsavas káli	0·13278	0·12566
Kénsavas natron	0·84044	1·48539
Jódnátrium	0·00063	0·00746
Bórsavas nátron	0·05466	0·04128
Phosphorsavas nátron	0·00335	—
Ketted szénsavas nátron	0·31937	0·19245
Ketted szénsavas lithium	0·04812	0·11036
Ketted szénsavas ammon	—	0·00654
Ketted szénsavas mész	2·10816	3·71232
Chlormagnésium	0·31606	0·53750
Ketted szénsavas magnésia	0·05798	0·94726
Phosphorsavas aluminiumoxyd	0·00700	0·00364
Aluminiumoxyd	—	0·01236
Ketted szénsavas vasoxydul	0·04800	0·00215
Kovasav	0·01800	0·02100
összesen	3·95455	7·20537
Egészen szabad szénsav	2·29026.	1·21970
Valamennyi alkatrész összege	6·24481	8·42507
A szabad szénsav térfogatilag számítva a forrásvizek hőmérsékénél és nomál barometer állás mellett 1000 k. c. vízben	1206·40 k. c.	651·53 kc.
Hőmérsék	—|— 9·8° C	—|— 9·4°C.
Fajsúly —|— 16·8° C.-nál	1·005079	1·006487

Mióta Dr. Szontagh Miklós, Új-Tátrafüred érdemekben gazdag alapítója és tulajdonosa, kinek a Szepesség, a mi a fürdő-életet és vendég-forgalmat illeti, oly sokat köszönhet, birtokosa a fürdőnek, azóta az szemlátomást emelkedik és szép jövőnek néz elébe.

Sibra vagy Sivabrada

A Szepeshely közvetlen közelében fekvő és a szepesi káptalan tulajdonát képező *Sivabrada-fürdő* több forrással bír, melyek közül azonban csak egy, a „Kereszt-forrás“ használtatik ivó- és fürdő-forrásúl. A sivabradai ásvány-vízről már Wernher is említést tesz. Crantz hosszabb fejezetet szentel e víz ismertetésének, melyet a maga módja szerint behatóan megvizsgált. A víz Janecsko János kanonok felszólítására elemeztetett.

A víz tartalmaz:

A szénsavas sókat mint vízmentes bicarbonátokat számítva:

	1000 rész vízben
Kénsavas káli	0·150869
Kénsavas nátron	1·631341
Jódnátrium	0·001255
Bórsavas nátron	0·022486
Ketted szénsavas nátron	0·108205
Ketted szénsavas lithium	0·119789
Chlormagnésium	0·402475
Ketted szénsavas magnésia	1·102424
Ketted szénsavas mész	3·531600
Phosphorsavas aluminiumoxyd	0.002349
Aluminiumoxyd	0·019317
Ketted szénsavas vasoxydul	0·001800
Kovasav	0·017500
összesen	7·111410
Egészen szabad szénsav	1·528114
Kénhydrogén	0·000408
Valamennyi alkatrész összege	8·639932

Térfogat részekben kiszámítva a forrásvíz -|- 14° C. hőmérsékénél és a normális légsúlymérő állásánál 760 mméternél:

a) az egészen szabad szénsav 1000 k. c. vízben 818·55 k. c.

b) a kénhydrogéngáz 1000 k. c. vízben . . . 0·27 k. c.

Hőmérsék -|- 14° C.

Fajsúly -|- 17° C.-nál 1·0069208.

A víz üvegekbe töltve, forgalomba is kerül; évente 3000 üveget küldenek szét.

Szent-András

A *szent-andrási* savanyúvíz-forrás szintén már régibb idő óta ismeretes. Vize a Szepességen mindig kedvelt borvíz volt. Crantz azt mondja e vízről: „es ist weinigt und eines so beissenden und in die Nase fahrenden Geistes, dass es mir vorkam, als ob ich scharfe Brunnenkresse verkostet hätte.“ Csak a legújabb időben fordítanak a forrásra nagyobb figyelmet. Vize gondosan elzárt palaczkokban jön a kereskedelembe; a múlt év forgalma 100,000 palaczkról szól.

A Dr. Steiner Antal által eszközölt vegyelemzés a következő alkatrészeket mutatta fel:

A szénsavas sókat mint vízmentes bicarbonátokat számítva:

	1000 rész vízben
Jodnátrium	0.000026
Bórsavas nátrium	0·007720
Chlorammonium	0·007014
Chlornatrium	0·152176

Kénsavas nátrium	0·173423
Kénsavas kálium	0·165970
Kénsavas magnésium	0·918785
Ketted szénsavas magnésium	0·322362
Ketted szénsavas mész	2·680272
Ketted szénsavas lithium	0·006557
Ketted szénsavas vasoxydul	0·001480
Aluminiumoxyd	0·000690
Kovasav	0.039410
Titánsav	0·000052
összesen	4·475937
Szénsav egészen szabad	2·446700
Az összes alkatrészek mennyisége	6·922637

Térfogatokra kiszámítva az egészen szabad szénsav kitesz 1000 k. c. vízben 1274 k. c.

A víz hőmérséke 8·1° C.

A víz fajsúlya 13·5° C.-nál 1·004081.

Horka-Szt.-Andrási Stefánia-forrás.

A *Horka* területén fekvő Verbovszky József m. kir. erdész tulajdonát képező Stefánia-forrást szinte Dr. Steiner Antal következő eredménynyel elemezte:

A szénsavas sókat mint vízmentes bicarbonátokat számítva:

	1000 rész vízben
Bórsavas nátrium	0·019880
Chlorammonium	0·002116
Chlornátrium	0·262606
Kénsavas nátrium	0·274646
Kénsavas kalium	0·192566
Kénsavas magnésium	0·621366
Ketted szénsavas magnésium	0·652475
Ketted szénsavas mész	2·555539
Ketted szénsavas lithium	0·004760
Ketted szénsavas vasoxydul	0·006182
Szénsav szabad	2·052754
Kénhydrogén	0·000540
Titánsav	0·000540
Az összes alkatrészek mennyisége	6·675970

Térfogat részekben kiszámítva a forrásvíz + 9·2° C.-nál és a légsúlymérő normális állásánál:

a) az egészen szabad szénsav 1000 k. c. vízben 1073·2 k. c.

b) a kénhydrogéngáz 1000 k. c. vízben . . . 0·36 k. c.

Fajsúly 15° C. mellett 1·0046.

5. Kénes vizek.

Leibicz kénfürdőnek van a Szepességen a legrégibb idő óta ismert kénforrása. A róla írt oklevelek egészen az 1294. évig vezetnek vissza. A forrás vize égvényes s csak fürdőkre használtatik. Tartalmaz: Leibicz-Kénfürdő.

A szénsavas sókat mint vízmentes bicarbonátokat számítva:

	10,000 rész vízben
Kénsavas káli	0·399895
Kénsavas nátron	0·047992
Chlorlithium	0·009330
Chlornátrium	0·068793
Ketted szénsavas nátron	2·361124
Ketted szénsavas mész	1·702080
Ketted szénsavas magnésia	1·128000
Phosphorsavas aluminiumoxyd	0·016552
Aluminiumoxyd	0·026466
Ketted szénsavas vasoxydul	0·013145
Kovasav	0·142500
Összeg	5·915877
Egészen szabad szénsav	0·234656
Kénhydrogén	0·038284
Közömbös szerves anyag	0·333333
Összes alkatrészek	6·522150

A forrás hőmérsékénél 9·2° C. és a légsúlymérő normális 760 mm. állása mellett térfogatokra átszámítva tesz:

a) az egész szabad szénsav 10,000 k. c. vízben 123·361 k. c.

b) a kénhydrogéngáz . . . . . 25·700 k. c.

A forrás hőmérséke –|– 9·2° C.

A víz fajsúlya –|– 13·75° C.-nál 1·000769.

A *koronahegyi-fürdő* az ország legéjszakibb határai a „Koronahegy" bájos sziklaképződményei közelében fekszik. Két gyógyerejű kénforrása van, melyek közül az egyik 1884-ben az eperjesi g. k. püspökségnek és főkáptalannak, mint a fürdő közös birtokosainak megbízása folytán elemeztetett. Vize a meszes-sós-kénes vizek közé tartozik. Tartalmaz: Koronahegyi fürdő Smerdzonka.

A szénsavas sókat mint vízmentes bicarbonátokat számítva:

	10,000 rész vízben
Kénsavas káli	1·31711
Kénsavas mész	1·38622
Kénsavas nátron	2·38672
Chlornátrium	1·02702

Chlormagnésium	0·13334
Phosphorsavas aluminiumoxyd	0·02200
Phosphorsavas mész	0·00591
Ketted szénsavas mész	1·31040
Ketted szénsavas magnésia	2·51855
Ketted szénsavas vasoxydul	0·00299
Kovasav	0·14500
összesen	10·25526
Szabad szénsav	0·78606
Kénhydrogén	0·09416
Közömbös szerves anyag	0·21600
Valamennyi alkatrész összege	11·35148

Térfogatilag kiszámítva a víz —|— 9·2° C.-nál és a légsúlymérő normális állásánál:

a) az egészen szabad szénsav 1000 k. c. vízben 41·31 k. c.

b) a kénhydrogén 1000 k. c. vízben . . . . . 6.36 k. c.

Lőcse. A *lőcsei* kénes vizet 1801-ben Kitaibel vegyelemezte. Újabb elemzés nem ismeretes. Az elemzés eredménye: kevés kénhydrogén, igen kevés szénsav, mész, timföld, kovasav, salétrom, konyhasó és glaubersó. A szilárd alkatrészek összmennyisége 1ooo rész vízben 0·2162 részt tesz.

A Szepesség többi, még nagyon számos ásványvíz-forrása eddig nincs vegyelemezve s azért azok jelleméről nem szólhatunk.

Az *ó-lesznai, nagy-lomniczi, hunfalvi,* valamint *filiczi* ásványvizek, futólagos vizsgálatból következtetve a tiszta savanyú-vizek közé számítandók. Az egyik filiczi-forrás vize 1ooo rész vízben 180° C. mellett száritott 2·750 rész maradékot adott. Hőmérsékét 18·4° C. léghőmérsék mellett 10·8° C. találtam. A *svábóczi* savanyú-víz, valamint a *Kisócz* melletti források valószínűleg a földes és meszes hideg ásványvizek közé tartoznak. *Ruszkin* határában egy kénes forrás buzog fel, a melynek kénhydrogén tartalma csekélyebb, mint a leibiczi-kénfürdő forrásáé.

Ásványvíz-forrásokkal bírnak még a Szepességen:

Dubrava, Krigh, Krompach, Landok, Laczkova, Lipnik, Olcznó, Podolin, Pikócz, Polyanócz, Rókusz, Toporcz, Viborna, Vidernik, Vojkócz stb.

Habár a Szepességnek, a mint a mondottakból kitűnik, számos és kitűnő ásványvize van, a melyek közül igen sok hathatós gyógyvíznek, mások pótolhatlan diaetetikus és borvíznek bizonyúltak, mégis ez ásványvizekkel űzött kereskedés eddig nagyon csekély. Egészben véve — a mint a fenti adatok tanúsítják — az összes szepesi ásványvizekből évente alig fél millió üveg kerül forgalomba; e szám külö-

nösen akkor tünik fel elenyészőleg csekélynek, ha az általános ásványvíz szükséglettel, illetve használattal párhuzamba állítjuk a Szepesség ásványvizeinek kitűnőségét.

Zárjuk be jelen értekezésünket azzal a kívánsággal: vajha már a legközelebbi jövő meghozná a szepességi ásványvizeknek azt az elismerést, melyet kitűnő sajátságaik folytán teljes mértékben megérdemelnek.

Szepesvármegye fürdői és gyógyvizei.

A három Tátrafüred ünnepet ül ez évben; Magyarország orvosai s természetbuvárai itt adnak egymásnak találkozót, hogy személyesen megismerhessék honunk e regényes vidékét s tanúlmányozhassák gyógytényezőit.

Nagy fontossággal bír ez esemény egész Szepességre nézve. E megyét a természet dúsan ajándékozta meg gyógyvizekkel, úgy, hogy csak meg kell őket ismerni s fejlődésük még fokozódottabb arányokban fog történni, mint ez már eddig is megkezdődött; mert a szepesi fürdők és gyógyvizek azon szerencsés helyzetben vannak, hogy már nem csak a környéken ismeretesek, hanem hírük elhatolt már a fővárosba s a külföldre is, s e hírrel egyetemben a gyógyhelyek igyekeznek is, hogy jó nevüknek megfeleljenek.

Scherfel Aurél, e gyűlés alelnöke vállalta magára, hogy szakavatott tollával a gyógyvizek vegyi tulajdonságait e könyvben ismertesse s azért erre ki nem terjeszkedem, hanem csak rövid átnézetet akarok adni a fürdők természeti és helyi viszonyairól; mindenek előtt a gyógyhelyek topographicus felosztását akarom tárgyalni.

Szepesvármegyét két folyó metszi át; ezek egyike, a Poprád, éjszakkeletre tart s az országot elhagyja, a másik a Hernád-folyó, a megyét dél-keleti irányban szeli át; a vízválasztó vonal Poprád és Káposztafalu vasúti állomások közé esik, nem messze Gánócz-fürdőtől.

A Poprád-völgye különösen bővelkedik gyógyvizekben; mindenek előtt a hatalmas Tátra-csoport hegylejtőin és lábánál találjuk Magyarország legfontosabb climatikus gyógyhelyeit, a három Tátrafüredet s e központ körül minden irányban az apróbb nyaralóhelyeket, melyek szintén kiválóan mint climatikus gyógyhelyek jönnek tekintetbe. Ezek némelyike bír ugyan más kiváló specificummal is, azonban clima tekintetében mégis annyi sok megegyező, közös tulajdonsággal bírnak, hogy mind egy csoportba foglalhatók s mint a Tátra gyógyhelyeit tárgyalandom, ide számítva a már ugyan nem

Szepesvármegye területén fekvő, de a Tátrafüredekkel nagy közlekedésben levő csorba-tói telepet is.

A Poprád fő- és mellékvölgyeiben ezenkívül még sok kiváló gyógyvizet találunk, így Lublót, a leibiczi-kénfürdőt, Ruzsbachot, a tótfalusi ásványvizet s végül az ország határán, azonban már a Dunajec határfolyó völgyében Smerdzonkát (Koronahegy-fürdőt).

A harmadik csoport a Hernád-völgyének gyógyvizeit foglalja össze s itt megemlítem Gánóczot, Baldóczot, Sivabradát, Feketehegyet és a szlatvini savanyú-vizet.

E felosztás nélkülözi ugyan a rendszeres gyógyászati alapot, azonban ezt a könnyebb áttekinthetés végett választottam, a vegyi tulajdonságok szerint történő felosztás Scherfel Aurél czikkében található.

A Tátra gyógyhelyei.

Szepesvármegyének, talán Magyarországnak legszebb vidéke a Tátra-hegység s különösen annak keleti s déli lejtője; közvetlen a poprádvölgyi 5—600 méter magas fensíkról emelkedik fel itt fejedelmi fenséggel a Tátra gránit-falazata, lábát örökzöld sűrű fenyves erdő koronázza, mely felett a sziklák vad-rengetege s a csillogó hóval fedett napsütötte ormok merednek az égre. Climatikus tekintetben az egész déli s keleti lejtő egy egészet képez, melynek közös sajátsága kevés módosulattal az, mely általában a magaslati hegyi gyógyhelyek climáját jellemzi. Feltétlen tiszta, organicus erjanyagok és vészthozó bacteriumoktól mentes levegő, kisebb légnyomás s így ritkább, az erdők s a tengerfeletti magasság folytán származó ozondús levegő, többé-kevésbbé szélvédett fekvés, minek oka a Tátrának éjszakra eső védfala, a nyári közép-hőmérséknek az előbbi tényezők folytán származott kisebb foka, míg télen ez nem nyilvánul, sőt ellenkezőleg az insolatio befolyása folytán ily magasságban a téli közép-hőmérsék egy-két fokkal magasabb, mint a környező szepesi felföld vagy a magyar alföld közép-hőmérséke. A csapadék mennyisége a hegyi fekvés folytán aránylag nagyobb, de az esők feloszlása kedvező s inkább tavaszi s kora őszi napokra esik a nagyobb mennyiség, míg nyáron inkább csak egyes zivataros napok adnak nagyobb csapadék mennyiséget. A légnedvesség reggel és este nagyobb, míg a nappali órákban jelentékenyen kevesbedik. A talaj vízátható s lejtőssége folytán a csapadék könnyen elfolyik s talajvíz nem képződhetik. A déli lejtőn fekvő gyógyhelyeknek közös sajátsága még az is, hogy a nap sugarai soká érik a helyet.

Magyarország egyáltalában szegény climaticus helyekben s így nem csoda, hogy ezen ponton, hol ennyi gyógyászilag fontos tényező együtt volt található, mihamarabb gyógyhelyek alakultak, melyek száma úgyszólván évről-évre szaporodik; azonban megfelelőleg a fürdészet álláspontjának a múlt évtizedekben, mely még nem ismerte

fel épen ezen tényezők fontosságát, a Tátra gyógyhelyei is egész más alapon alakultak meg s csak később a megváltozott orvosi ismeretekkel nyerték meg igazi méltatásukat, mint Magyarország legfontosabb climaticus helyei. Igy Tátrafüred már a múlt század végén mint savanyú-víz, később a negyvenes években mint vízgyógyintézet szerepelt, Lucsivna tisztán mint vízgyógyintézet alakúlt meg, míg Alsó-Tátrafüred, noha moor-telepében és savanyú-vizében oly specificumot bír, mely jogosúltságát bármi körülmények közt is biztosítja, miután alapítása már az újabb időben történt, a megváltozott körülményekkel számolva, mindjárt kezdetben a climaticus tényezőt is főleg felvette programmjába.

Érdekes áttekinteni, miképen s mily sorrendben alakúltak meg a Tátra gyógyhelyei. Hosszú ideig egyedül Tátrafüred (Ó-Tátrafüred) létezett; ide jártak nyaralni a szepesiek s a szomszéd megyék lakói s egyszerűen, patriarchalis egyetértésben töltötték itt a július és augusztust; élvezvén a jó savanyú-vizet s Reiner apónak házias étkeit; a negyvenes években vízgyógyintézet is állíttatott, azonban nagy hírre ez sem vergődött. Egy negyed századdal később kezdett a Husz házaspár Poprádon serháza körül kertet mívelni s egyes vendég-szobákat építeni. A Tátra tövében nemsokára Szakmáry megalapítá a második vízgyógyintézetet, mely most is, kevéssé változtatva, eredeti minőségében fennáll. A hetvenes évek elején megnyilt a vasút, a Tátra környéke élénkülni kezdett, a látogatók száma nőtt, az egy Tátrafüred nem győzte őket befogadni, s akkor alakúlt meg szomszédja, a szép Új-Tátrafüred, melyet Dr. Szontag Miklós teremtett, eleinte kis erővel, de mindinkább többet és többet építve s impulsust adva másoknak is az építkezésre, lassanként a magán-villák egész koszorúja övezte körül a gyönyörű új telepet; ez időben kezdtek más erdőbirtokosok is mozogni; a késmárki határban megnyilt Tátraháza, Poprád városa a Virágos-völgyben tourista-házat épített, Husz a serház-kertet parkká alakította s ebben igen sok szép lakóházat létesített; Nagy-Szalókon Veszter szép szállodát épített kerttel; a csorbai-tónál Szentiványi József több új villát s nagy vendéglőt épített s a telep Tátrafüreddel lovagló úttal köttetett össze. Daczára ezen újabb helyeknek, az idegenek forgalma mindig nagyobb lett s új befektetésekre ösztönözte Tátrafüredet is, mely tulajdonost cserélve, nagy építkezéseket, átalakításokat és szépítéseket létesített úgy, hogy mint legnagyobb gyógyhely a vezérszerepet ismét kezébe vegye. Ez időben alakúlt meg Alsó-Tátrafüred egy felfedezett moor-telep szomszédságában, mely fürdő tervszerű díszes építkezései által mindjárt kezdetben mint méltó társ sorakozott a két Füred mellé. A bélai cseppkőbarlang mellett, mely szintén ekkor fedeztetett fel, egész nagy villatelep épült; Matlárházán tourista-ház emelkedett, Szepes-Szombat

városában Gréb parkot létesített, Felkán a Krompecher-testvérek gyönyörű kertet rendeztek be s nagy tourista-telepet emeltek s Késmárk városában Meeze szép szállodát s kertet emelt. Végre mint a Tátra-építkezések koronája gyanánt Klotild főherczegnő Tátrafüreden fejedelmi nyaralót épített.

Mily élénkség, mily változás s mindez rövid pár év alatt; még csak két évtized előtt is az egy Füreden alig állt egy pár szoba a vendégek rendelkezésére, most egy tuczat gyógy- és nyaraló-hely közt van választék, s mind e sok vállalkozás, építkezés nem hasztalan történt, mert daczára a nagy választéknak s versenynek, a gyógyhelyek egész nyáron át mind el vannak lepve, megtelnek s tulajdonosaik fáradozásait bőven megjutalmaznák, ha nem kellene még most is küzdeniök a Tátra iránt még régi időből megmaradt előítélettel, mely szerint ott nagyon rövid a nyár s ennél fogva a saison most is még csak rövid pár hétre szorítkozik s a legszebb tavaszi és őszi napokon már üresen áll a sok szép épület s csak egy pár elszánt vendég, ki daczolva az előítélettel itt marad, élvezi a derült szép szeptemberi napokat néha teljes magányban. Bárha a magyar orvosok, kiktől e tekintetben minden függ, most személyesen megismervén a Tátra climáját, ezentul ezen viszás körülményen változtatni igyekeznének.

Ez általános megjegyzések után röviden egyenkint akarom vázolni a Tátra gyógyhelyeit s kezdem azt legfőbb képviselőivel, a három Tátrafüreddel. Mint legrégibb s legnagyobb gyógyhelyt először is *Tátrafüredet*, vagy mint újabban nevezik *Ó-Tátrafüredet* akarom ismertetni.

Ó-Tátrafüred

1797-ben építette gróf Csáky Antal a savanyúvíz-forrás mellé az első épületet, ez ugyan, valamint a többi e korból eredt épület, egy sem áll, de azért hálás tisztelettel kell az egész Tátravidéknek viseltetnie a nemes gróf iránt, ki a gyógyhely megalapítása által a vidéknek, a megyének s a szenvedő emberiségnek is annyi áldást hozott.

Hosszú időt venne igénybe itt a fürdő történetét elmondani, soká tespedett ez a maga jelentéktelenségében s csak a negyvenes években Reiner J. György bérlő kezei közt kezdett végre emelkedni, az ő idejéből még áll egy két épület, noha a leromboltatás itélete már ki van mondva reájok. Reiner után Schwartz, ő tőle a borsodmiskolczi gőzmalom birtokába ment át a fürdő, míg végre 1880-ban a szepesi hitelbank vette meg s csak is ő alatta, a legújabb évtizedben kezdtek modern építkezések létesülni, ekkor nyerte meg a telep a gyógyfürdői jelleget s látogatói száma már pár év óta meghaladja a három ezeret.

Jelenleg 15 kisebb-nagyobb lakóház, egy vendéglő, egy kávéház, két vízgyógyintézet, egy meleg-fürdőkre szolgáló épület, egy kis

kórház, rendőrlaktanya, gyógyszertár, kath. kápolna áll a gyógyhely területén, [1] a kiadható szobák száma mintegy 300; minden épület, kivéve Scherfel Aurél gyógyszertárát, a szepesi hitelbank tulajdona. Azonkívül a fürdő területén áll gróf Tisza Lajos gyönyörű villája és Magyarország szeretett főherczegnőjének Klotild ő cs. és k. fenségének pompás nyári laka, ki ezt két évvel ezelőtt fejedelmi díszszel építtette s ki azóta fenséges családjával Tátrafüred állandó lakója s a vendégek többségével nagy ellentétben mindig késő őszig itt marad. Felejthetlen hazánkfia, Zsedényi Edének emlékére a fürdő területén egy kis emlék-kápolna a boldogúltnak márvány-szobrával is áll, mely a vendégek közös adakozásaiból épült.

Tátrafüred kiválóan mint climatikus gyógyhely szerepel; a hegyi, magas, erdei fekvés minden előnyei, melyeket előbb a Tátra-hegység gyógyhelyeinek közös jellemzésénél leírtam, itt a legnagyobb mértékben megvannak; innen s közvetlen szomszédjából Új-Tátrafüredről indúlt ki legelőször a Tátra meteorologicus viszonyainak ismertetése, melynek folytán a két gyógyhely, mint Magyarország első és még eddig hatásában utól nem ért magaslati gyógyhelye ismertetett el.

A climaticus behatáson kívül azonban egyéb gyógytényezők is szerepelnek; a régi empyricus módon gyakorolt hidegvízgyógyászat helyett, mely sajnos, Szepesség egy-két gyógyhelyén most is megvan, már évek óta modern, az orvosi tudomány előhaladott álláspontjának mindenben megfelelő vízgyógyászat foganatosíttatott, új intézetek épültek a hydrotherapia minden szükséges segédeszközeivel, férfiak és nőknek külön álló helyiségekben. Van ezenkívül törpefenyő-fürdő és ásványvíz (vasas savanyúvíz-forrás) fürdő egy külön fürdőházban, melyben négy porczellán-kád is áll. Van négy tiszta, részben vastartalommal is bíró savanyúvíz-forrása; belehellési és villamos készülékek, alkalom van tej, savó és kefirgyógymódra. Újabban az Oertel-módszer is behozatott. Ivásra négy tiszta szénsavas és vastartalmú ásványvíz-forrás használtatik. E rövid értekezés határain túl kellene terjeszkednem, ha mind a gyógyjavallatokat részletesen leírnám, melyeknél Tátrafüred climája és egyéb gyógyeszközei haszonnal alkalmazhatók, csak összegezve és pedig mivel a javallatok a többi tátrai gyógyhelylyel is azonosak, s így nem kell őket később külön ismételnem, akarom őket elősorolni.

[1] E sorok szedése alatt hiteles forrásból értesülünk, hogy Császka György szepesi püspök ur ő excellentiája Ó-Tátrafüred területén a főherczegi villa közelében egy templomnak építését elrendelte, mely még a nyár folyamán befejezést nyerne. A hozzá szükséges költséget, mely a belső berendezésen kívül, 12,000 frtot tesz ki, az áldozatkészségéről országszerte ismert főpap sajátjából engedélyezte.

A szerkesztő-bizottság.

Mindenekelőtt a légzőszervi bántalmak közül, a tüdővész kezdeti stadiumai, gége- és hörg-hurut, emphysema, asthma, mellhártya-izzadmányok stb.

A szívbántalmak; ezek különösen Oertel gyógymódja szerint kezeltetnek s e tekintetben a három Füred útjai egy szerves egészet képeznek s közösen egy tervezet szerint jeleltettek meg; különösen tekintetbe jönnek a nem compensált billentyűbántalmak, szívelzsírosodás, szívelfajulás, rendellenes szívbeidegzés.

Emésztésszervi bántalmak, mint gyomor- és bélhurut, dyspepria, lépdaganat.

Idegrendszer bántalmak közt környi ideghüdések, zsábák, a gerinczagy egyes működési zavarai, különösen pedig a functionalis idegbajok nagy serege, mint chorea, migraine, hypochondria, hysteria, neurastherica és Basedow-kór.

Táplálkozási rendellenességek, mint sápkór, vérszegénység, görvélykór, általános elzsirosodás, valamint a váltólázas senyv.

Tátrafüred helyi viszonyait és berendezését az itt most összegyűlt orvosok legjobban saját magok fogják méltányolhatni; csupán még néhány adatot akarok felemlíteni. A gyógyhely 1014 méter t. f. magasságban fekszik, éjszak felől a nagy-szalóki 2470 méter magas hegyorom feltétlen védelmet nyújt; körülte órákra elterjedő fenyveserdőség terül el, melyben mindenütt jól gondozott séta-utak vezetnek, két irányban a csorbai-tó és a bélai barlang felé lovagló-utak nyilnak, melyek átalakítása kocsi-utakká munkában van; posta és távirda állomás helyben van. Az orvosi teendőket 1878 óta e czikk írója vezeti.

Új-Tátrafüred.

Tátrafüred közvetlen szomszédja s méltó versenytársa *Új-Tátrafüred.* E gyönyörű gyógyhelyet Dr. Szontagh Miklós, Tátrafüred előbbi fürdő-orvosa alapította, ki buzgó s lankadatlan erélylyel az előbb mocsáros elhagyott területen rövid pár év alatt nagy gyógyfürdőt létesített. A két fürdő egymástól csak 5 percznyi távolságra esik, a magassági különbség is egészen jelentéktelen (Új-Tátrafüred 998 m. magasságban fekszik) s így climatikus viszonyai, gyógyjavallatai feltétlenül azonosak Tátrafüreddel. A két fürdő közel volta okozza azt is, hogy a fürdő-közönség úgyszólván egy társaságot képez, mely mulatságban, közügyekben együtt tart s mindig jó egyetértésben élt. Új-Tátrafüred sétányai kiterjedtek s különösen déli és nyugati irányban húzódnak, míg éjszak és kelet felé a két fürdő útjai összeolvadnak.

Rendkívüli fontossággal bír a Tátra viszonyaira s úgyszólván korszakot alkotó tény a magyar fürdészet történetében az, hogy Szontagh hívta fel az orvosok figyelmét a Tátrának kedvező téli climaticus viszonyaira s megalapitá az első, télen is nyilt hegyi clima-

ticus gyógyhelyet Magyarországon, mely már több mint 8 év óta fennáll s áldásos eredményeket ért el. A központi meteorologicus intézetnek is egész éven át Új-Füred a Tátrát érdeklő adatok egyik állomása, honnan nyilvánosságra hozatnak. Új-Tátrafüred legtöbb épülete inkább szétszórva a fenyvesek közt áll, míg két nagy épülete, a két sanatorium, a kávéház, a fürdő s egy pár kisebb villa egy szép corsoszerű széles út hosszában épültek s így az egész telepnek nagyvilági színt adnak. Mint természetes központ a hatalmas két sanatorium válik ki; ezek egyike az új sanatorium szilárdan, a téli viszonyokkal számolva van építve, központi fűtés és szellőztető készülékkel; a két sanatorium egymás közt, a fürdővel, úgy mint a kávéház s étteremekkel folyosókkal vannak összekötve. A telepen e két sanatoriumon kívül Dr. Szontagh birtokában még 8 szép villa áll, azonkívül kávéház, díszes étterem, összekapcsolva egy fedett, dél felé beüvegzett téli kerttel, a szobák száma mintegy 220. Áll azonkívül Új-Füreden egy, a vendégek adakozásai által épült nagy protestáns kápolna, kényelmes fürdőház, berendezve a hydrotherapia minden szükséges kellékeivel, azonkívül törpefenyő-fürdőkkel. Van belehellési készülék, villamos gépek stb.

E mellett a telep körül a főúri világ egész kis villa-telepe emelkedik, itt találjuk gróf Andrássy Manó, gr. Szirmay Vinczéné, gr. Forgách Kálmánné, gr. Teleky Domokosné, Dr. Lumniczer Sándor egyet. tanár és Krail Irma úrhölgy díszes villáit; melyek mind egyszerű, de ízletes könnyű nyári modorban, kis kertek közepette állanak s nyáron át mind elfoglalva a fürdői életnek előkelő színt kölcsönöznek.

A látogatók száma Új-Füreden évenkint mintegy 2200—2500; az orvosi kezelést a tulajdonos, Dr. Szontagh Miklós vezeti egy-két segéd-orvossal. Az Oertel-gyógymód itt is életbe van léptetve. Mint már említém, Új-Füred gyógyjavallatai azonosak Füredével, azonban különösen tekintetbe jő azon körülmény, hogy az intézet télen át is nyitva lévén, idénye természetszerüleg nem szűnik meg soha s oly betegek, kiknek igen hosszú, gyakran évekre terjeszkedő hegyi tartózkodás szükséges, így itt, egy helyen maradhatnak télen-nyáron. Sajnos, hogy a téli tartózkodást, daczára áldásos hatásának, eddig még aránytalanúl kevesen veszik igénybe.

Alsó-Tátrafüred.

Mint harmadik, nem kevésbbé előkelő társ a legújabb Füred, *Alsó-Tátrafüred* csatlakozik az előbbiekhez.

E nagyszerű gyógy-telep keletkezése úgyszólván szemünk előtt folyt le; még 1880-ban a mostani fürdő helyén, egy kies erdei tisztáson egy föveny-hányó szavanyúviz-forrás, fedve egy fakunyhóval állt, melyhez a tátrafüredi vendégek, különösen a szép kilátás kedveért szoktak lesétálni, most ott egy modern, palotaszerű épületekkel,

gondozott parkkal, virágágyakkal ékeskedő nagy fürdő-telep áll, melynek kiválóan előkelő és szép női közönsége mindkét szomszéd fürdő vendégeire ellenállhatlan vonzerőt gyakorol.

Bohus József, volt késmárki tanító akart e helyen 1881-ben először egy kis fürdő-intézetet emelni s kivette a területet Új-Leszna községtől bérbe, de szerződését még az évben a késmárki banknak adta át, s ez rövid idő alatt itt felépíté ez első rangú gyógy-fürdőt.

A gyógyhely 910—920 m. magasságban fekszik mintegy félórányi távolságra dél felé Tátrafüredtől; a két fürdőt kocsi-út s több sétány köti össze, melynek egyikének mentén egy szép, mindhárom fürdő vendégeitől egyaránt látogatott uzsonázó s reggelizö hely *„A szép kilátáshoz"* nevezett vendéglő áll, mely már Alsó-Tátrafüredhez tartozik.

Alsó-Tátrafüredet nemcsak climája, mely mindenben megegyez a két felső Füreddel és bőforrású tiszta savanyú-vize, a „Darafőző" tette fontossá, hanem különösen azon szerencsés körülmény, hogy közvetlen tőszomszédságában nagy kiterjedésű vastartalmú ásványláp (moor) telepet fedeztek fel, melynek vegyelemzése azt mint a franzensbadi-moor hatalmas versenytársát tüntette fel s az intézet is erre fektetvén a fősúlyt, alakult meg, s Alsó-Tátrafüred moor fürdőinek czélszerű s mintaszerű berendezése által mint Magyarország egyetlen minden kívánalomnak megfelelő moor-fürdője méltán lett nevezetessé.

Alsó-Tátrafüred hasonlíthatlan havasi fekvése miatt még a külföldi láp-fürdőknek is felette áll s úgyszólván az egyetlen moorfürdő, hol alkalom van e fontos gyógyeszköz magaslati climában igénybe vehetni.

A gyógyhely javallatai nagyobbrészt ugyanazok, mint a két Füredé, azonban megtoldva azokat azon javallatokkal, melyeknél a láp-fürdők vétele haszonnal jár, így minden vérszegénységgel szövődött vagy anélkül fellépő női betegségek, nevezetesen méh- és petefészekkörüli izzadmányok, idült méhhurut és lob, a tisztulás különböző rendellenességei, méhszervi tünetek, melyek a női ivarszervek rendellenességeivel függnek össze, továbbá csúzos és köszvényes izzadmányok s a gerinczagynak egyes izzadmányokkal járó bántalmai.

A moor-fürdők mellett a tiszta szénsavas ásványvíz-forrás is használtatik a fürdőkre, azonkívül vannak törpefenyő-fürdők, jól berendezett vízgyógy-intézet.

A gyógyhely látogatottsága már 2000 felett van évenkint. — fürdő-orvos Dr. Papp Samu.

A lakóházak száma 7, mind egyenletesen, szép arányokban, díszszel és kényelemmel berendezve, a szobák száma mintegy 160; mindenütt szembe ötlik azon jótékony körülmény, hogy új telep

lévén, mindenben csak a czélszerűt és jót keresték s nem kellett küzdeniök a régi maradványokkal s épület-romokkal.

A házak, melyeket mind Majunke Gedeon épített, egymás közt, a fürdőházzal s a vendéglővel széles fedett folyosók által vannak összekötve; a kényelmes fürdőház 22 cabinnal bír, van benne egy helyiség vízgyógyintézetre, moor-, fenyő- és ásvány-fürdők s egy olvasó-teremnek is szolgáló kényelmes várakozó-terem. Azonkívül a gyógyhely területén áll még gróf Migazzi Vilmos két emeletes szép villája és Dr. Papp Samu magán-villája.

A fürdő közvetlen környezete szépen van parkirozva, séta-útjai messze nyúlnak el az erdőbe s egyesűlnek Ó- és Új-Tátrafüred sétányaival; az Oertel-gyógymód ez útakra is behozatott.

Mind három fürdő-helyen egyaránt meg van minden alkalom és segédeszköz nagy kirándulások tételéhez a vadregényes Tátra bérczei közé, mely már eddig is a touristák keresett ígéret földje lett; a „Magyarországi Kárpátegylet" karöltve a három fürdő igazgatóságaival mindent megtett, hogy ez irányban megfeleljen, menedékházakat épített, útakat jelzett, vezetőket képzett ki s a vezetőügyet szabályozta, hátas-lovakról s kocsikról gondoskodott. Tátrafüreden van évenként az egylet közgyűlése.

Egy órányira Tátrafüredtől fekszik a vadregényes tarpatakivölgyben a régi Róza-menház mellett a szepes-szombati erdőbirtokosok által épített *tarpataki szálloda* 1230 méter magasságban s innen egy fél órára 1220 méter magasságban a *zerge szálloda*, mindkettőben vendégszobák is adatnak ki. A két szálloda, illetőleg csak vendéglő, kedvelt kirándulási helye a füredi vendégeknek.

Nem akarok azonban megfeledkezni azon nehézségekről sem, melyekkel a három fürdőnek küzdenie kell; megnehezítik fejlődését a súlyos birtok-viszonyok, melyek folytán különösen Ó-Tátrafüred igen nehezen haladhat, a mennyiben bizonyos évek leteltével minden épület a község tulajdonába megy át s mely nehéz viszonyokon változtatni egyszer a törvényhozás lesz hivatva; másrészt a községek tulajdonát képező környező erdőségekben már eddig is elkövetett nagy erdő pusztítás, melynek csak legújabban a megyének az erdőtörvény értelmében a legszigorúbban foganatosított intézkedései vetettek gátot s biztosítottak a fürdőknek védövet.

Fájdalom, ez utóbbi hátrány az egész Tátrában közös baj s nemcsak községek, hanem magánbirtokosok is nagyban vétenek a közegészség és saját érdekük ellen az erdő nagy pusztítása által.

Térjünk át a Tátra többi gyógyhelyeire, melyek ismét két kis csoportra oszthatók, a mennyiben még a hegylejtőn, az erdőségben vagy már a hegy lába alatt feküsznek.

Az első csoportba tartozik a *csorbai-tó*; ez nem esik ugyan már a megye területére, azonban közvetlen a határon van s közlekedési útvonala a szepesi fürdők érdekkörébe hozza. Ez Magyarországnak nem csak legmagasabban fekvő gyógyhelye, hanem általában legmagasabb lakóhelye is, fekvése 1336 m. t. f. Vidéke a legmegragadóbb s legregényesebb; climája valamivel hidegebb, mint a Tátrafüredeké s különösen a tó déli párkányán épült házaknál szelesebb is, különben mindenben megegyezik azzal. A tó partján Szentiványi József, a telep érdemes tulajdonosa nagy áldozatkészséggel számos ízléses épületet s egy nagy vendéglőt emelt, melyekben most már több mint 50 szoba áll készen a vendégek befogadására. Áll egy vízgyógyintézet is s alkalom van a 13° tó vizében egy uszodában fürdeni. A csorbai vasúti állomással a telepet egy, egy órai kocsi-út, Tátrafüreddel pedig épülőfélben lévő kocsi-út, mely lovaglásra már most is használható, köti össze, ez utóbbi út, ha elkészül, fő közlekedési ere lesz a Tátra tourista és vendég-forgalmának. Eddig a csorba-tói telep kiválóan a touristák gyülhelye; állandó gyógyvendég még kevés tartózkodik itt. Csorbai-tó.

Tátrafüredről kelet felé egész csoportját találjuk a nyaralóhelyeknek.

Tátraháza, a késmárki területen, Kéler Pál tulajdona, 704 m. t. f. magasságban a Tátra keleti lejtőjén, közel az erdő széléhez fekszik; a környező erdőség igen szép, a kilátás a hegyek felé festői. Eddig 5 ház áll a telepen mintegy 24 szobával, van fürdőháza törpefenyő-fürdőkre berendezve; a vendéglő jó, az árak igen olcsók, a társaság nem nagy, de egyetértő; itt van a szepesi halász-egylet haltenyésztése is. Tátraháza.

Egy más kisebb telep *Matlárháza,* a bélai barlanghoz vezető út mentén 850 m. t. f. magasságban fekszik, Loisch Mátyás tulajdona; egyelőre csak egy lakóház áll 10 szobával, vendéglővel s egy fürdőházzal; vidéke gyönyörű, a közlekedés Tátrafüreddel és a barlangligettel igen könnyű; különösen egyes családok kedvelt nyaraló helye. Az árak igen olcsók. Matlárháza.

A legnagyobb ily nyaraló-hely a *bélai barlang-liget*; tulajdonosa Béla városa, mely a késmárki bankkal versenyezve megmutatta, miképen lehet rövid idő alatt a vadon közepén egy kellemes nyaralóhelyet megteremteni. Bélai barlang-liget.

A telep 720 méter magasságban fekszik; a késmárk-javorinai országút mentén, a Béla-patak völgyében, a Kárpátok keleti lábánál, Tátrafüreddel 14 kilométer hosszúságú jó lovagló-út köti össze; vidéke szépségben versenyez a Tátra legszebb pontjaival, környezetét mészkő-hegység képezi, mely a legphantasticusabb sziklaképleteket alkotja, ily mészkőzetben rejlik a Tátra egy nagy neve-

zetessége, a cseppkö-Barlang, $^1/_4$ órára a teleptől, melynek megjárása 3 órát vesz igénybe. A barlang-ligetből három óra alatt már a Tátra éjszaki részére is eljuthatunk, mely még sokkal vadregényesebb és nagyszerűbb. A barlang-liget körül gondozott park terül el, a környező erdőség egyike a Tátra legrégibb s legszebb fenyveseinek, climája az alacsonyabb fekvés miatt valamivel melegebb, mint Tátrafüredé, de szelesebb. Jelenleg 2 nagy épület mintegy 50 szobával, azonkívül 4 villa, vendéglő és fürdőház áll a telepen, melyen évről-évre új építkezések történnek. A közlekedési viszonyok igen jók, Béla és Késmárk városnál országút köti össze. A barlang-liget keletkezése után azonnal, ép úgy mint Tátraháza és Matlárháza kiválóan nyugalmat kereső családok nyaraló-helye lett, azonkívül azonban igen sok tourista is időzik itt; az étkezés egyszerű, de jó; a szobaárak jutányosak.

Ezen, még a Tátra-hegységben fekvő nyaraló-helyeken kívül azonban a tátraalji városok és falvak is emeltek hasonló alkalmas nyaraló telepeket.

Lucsivna. Mindenek előtt *Lucsivnát* kell emlitenem, mely, noha 759 m. magasságban van, már nem esik a Tátrába, hanem a hegy lábától mintegy egy óránnyira, Lucsivna falutól egy kilométer távolságra a a Poprád egy kis mellék-völgyében, melyet a kassa-oderbergi vasútvonal metsz át, melynek közvetlen a fürdő mellett állomása is van. Mintegy 15 év előtt alapította Szakmáry Donát, mint vízgyógyintézetet s e jellegét maig megtartotta. A vízgyógymód itt most is még empyiricus elvek alapján a tulajdonos vezetése mellett, fürdő-orvos nélkül gyakoroltatik. Lucsivnán, valamint a tárgyalandó többi tátraalji nyaraló-helyen a hegyi fekvés sajátságai már nem annyira szembetűnők; a hőmérséklet valamivel melegebb s inkább excessiv jellegű; a levegő azonban itt is tiszta s a magaslati clima többi előnye is mind megvan.

Lucsivna parkja igen gondozott, sétái igen kiterjedtek; jelenleg mintegy 6 lakóház áll összesen 50 szobával; az étkezés közös asztalnál a régi hydrotherapicus iskola elvei szerint történik. A közel faluban levő kastélyban is kaphatók lakások. Lucsivna igen kedvezően fekvő climaticus hely, igen alkalmas nyaralásra és kevesebb gondot és orvosi felügyeletet igénylő betegek vízgyógymódot is használhatnak itt. A gyógyhely árai a Tátrafüredek s a többi nyaraló-helyek árai közt középen állanak.

A Tátra-hegység egyik legkiesebb fekvésében — a batizfalvi Hagi mellett — egy új telepnek építése van szándékba véve. Máriássy Ferencz úr még ez év folytán két, vendégek befogadására szánt nyaraló épitését fogja megkezdeni.

A Tátravidék legfontosabb vasúti állomása Poprád-Felka közelében ismét nagyobb számát találjuk a tátraalji nyaralóknak.

Igy Poprád város határában fekszik a város nyugati végén, egyike a legrégibb tourista-telepeknek, a *Husz-park*, 676 méter t. f. magasságban a Poprád-folyó mellett elterülő lapályon; egy órányira a Tátra-hegység lábától, melyre gyönyörű kilátás nyílik. Tulajdonosa a Husz házaspár, kik elévülhetlen érdemeket szereztek magoknak e hely megalapítása által, mely sokáig egyetlen központja volt a tátrai tourista-életnek. Díszes, nagy gonddal mívelt, virág-ágyakkal bővelkedő, de még eddig kevés árnyékot nyújtó kert közepén emelkednek az épületek, számra nézve 8 lakóház, mintegy 100 szobával, vízgyógyintézet, gőzfürdő és kádfürdőkkel, jó vendéglő, kávéház és táncterem. Husz-park.

A Husz-park hosszabb nyaralásra kissé egyhangú, de mint tourista központ rendkívül czélszerüen fekszik, különösen kirándulások tételére a dobsinai jégbarlanghoz, Sczavniczára s rövidebb tourokra a Tátrába; az étkezés jó és olcsó, a szobák ára jutányos. A park közelében fekszik a Kárpát-egylet múzeuma is. Fürdő-orvos Dr. Hankó Arthur.

Míg a Husz-park a touristák gyülhelye, addig Poprád város másik telepe a *Virágos-völgy*, gyönyörű védett, árnyékos erdei fekvése miatt különösen mint nyaraló-hely érdemel figyelmet. E telep már nem esik a Tátra-hegység körébe, Poprád várostól dél felé 5 kilométernyire a Gömörbe vezető országút mentén 800 m. magasságban fekszik, egy minden oldalról védett völgyben s climaticus tekintetben inkább az előbbi csoporthoz tartozik. Eddig egy nagy épület 15 szobával, vendéglő és fürdőház áll a telepen, környezete a legszebb fenyves-erdő; árai olcsók. Virágos-völgy.

Poprádtól 10 percznyi távolságra esik 695 méter magasságban *Felka* városa s itt Krompecher-testvérek ügybuzgósága folytán egy oly szép telep keletkezett, mely valamennyi tátraalji nyaralót felülmúl. Magában a város közepén, a krisztálytiszta, sebes Felka vizének partjainál sok kisebb rozzant épület lerombolása s a kis kertek egyesítése által támadt ezen gyönyörű park, szép virágokkal, nagy fenyő- s gyümölcsfákkal, árnyékos séta-útakkal. A parkban egy szilárdan épített nagy épület emelkedik mintegy 20 szobával, 2—3 villa, szép nagy étterem és egy nagy kényelmes fürdőház. Az árak hasonló olcsók mint Poprádon. A kert mellett diszlik Dr. Haberern pesti orvos tornyos villája, itt van Scherfel Aurel szép fűvész-kertje és a felkai Tátra-Múzeum. Gyógyszertár és orvos helyben van. Felka.

A harmadik város *Szepes-Szombat,* az előbbiektől mintegy negyed órai távolságra 683 m. magasságban, itt Gréb János gyógyszerész alapított egy kis tourista-telepet a Poprád és Felka vizének egyesülésénél. A telep épületei igen kis méretüek, a park maga nem elég árnyékos arra, hogy a többi telepekkel versenyezhessen, összesen Gréb-park.

3—4 kis ház, egy vendéglő s egy fürdőház áll; azonban ha tovább fejlődik, jó fekvésénél fogva szintén keresett tourista központtá válhat.

Veszter-szálloda. Poprád-Felkától fél óra távolságra *Nagy-Szalók* községben is találunk egy igen szép nyaraló-helyet; ezt Veszter, ottani birtokos épité mintegy 4 év előtt; 691 m. magasságban, a Tátra-hegységhez közelebb fekszik, mint az előbbi helyek, a kilátás a kertből a hegységre elragadó. A kert igen szépen van gondozva, benne a legszebb rózsák s egyéb virágok díszlenek s elég árnyékos is. Az épület 16 szobával bír kényelmesen berendezve, van jó vendéglője s a kertben egy fürdőház is. A Veszter-szálloda a tátrafüredi vendégeknek kedvelt kirándulási helye s előnyös fekvése, jutányos árai mellett már most is kedvelt tartózkodási hely minden nyáron.

Meese vendéglő. Végre egészen a Tátra keleti lábánál *Késmárk* városában is akadunk egy szép telepre, mely nyaralásra alkalmas s ez a *Meese vendéglő*. Közvetlen a város nyugati végén áll e vendéglő egy díszes park közepén; benne igen kényelmes, jól berendezett lakások, fényes tánczterem, kávéház, jó étterem és fürdők. Kellemes tartózkodási hely, azonban inkább helyi jelentősége van s mint tourista-hely bír csak fontossággal.

E nagy csoportot áttekintve, azt látjuk, hogy e nyaraló-helyek mind megfelelnek czéljuknak, azaz alkalmas, nyugalmas tartózkodást nyújtanak, jó erdei tiszta levegőben a nagy városi lakosoknak; jó lakások, olcsó árak, egyszerű, de jó élelmezés, alkalom sétákra s kirándulásokra mindenütt meg van; mindenütt van gondoskodva fürdőkről, egyes helyeken vízgyógyintézet s orvosi felügyelet is rendelkezésre áll, úgy, hogy mind e nyaralók mint üdülő helyek, különösen a városi egészségtelen viszonyok közt tespedő gyermekes családoknak megbecsülhetlen alkalmat adnak, erejüket, egészségüket ezen edző, jó tiszta, hegyi levegőben újra megedzeni.

Ezután térjünk át a Szepesség többi gyógyhelyeire; ezek különböző minőségü forrásokat s fürdőket foglalnak magukban s igy együttesen nem tárgyalhatók, azért inkább földrajzi felosztásuk szerint fogom őket csoportosítani. Lássuk mindenekelőtt a Poprád nagy völgyének gyógytelepeit.

Lubló-fürdő. Az első hely okvetlenül *Lublót* illeti; melynek híre már a múlt századból ered. E gyógyhely a Poprádnak egyik regényes, fenyves- és lomberdővel borított mellék-völgyében fekszik 556 m. t. f. magasságban, egy órányira Lubló városától; vasúti állomása az eperjes-orlói szárnyvonal lubotini vagy orlói állomása; Tátrafüredről kocsin jó országúton 7 óra alatt lehet oda jutni. Éghajlata melegebb mint a tátrai gyógyhelyeké; erdői kiterjedtek és szépek, a fürdő körül gondozott park terül el egy kis tóval. Tulajdonosa Probstner Arthur

országgyülési képviselő, kinek köszönhető az, hogy a gyógyhely újabb időben oly rohamosan halad.

Jelenleg 10—12 épület áll a gyógyhely területén mintegy 110 szobával, az épületek többnyire a parkban a kis patak mentén feküsznek, mind, különösen az újabbak mintaszerű, kényelmesen és czélszerüen vannak berendezve, az étkezés kifogástalan jó; a társaság előkelő. Daczára ennek az árak jelentékenyen alacsonyabbak mint más hasonrangú fürdőkben. Fürdő-szobák száma 22, 32 káddal, közvetlen összeköttetésben egyes épületek lakosztályaival, úgy, hogy nehezebb betegek is könnyen igénybe vehetik. E fürdők a szénsavdús vasas forrásvíz melegítése által készülnek; van azonkívül zuhanyozó helyiség is s alkalom a hideg vízgyógymódra is. Fő fontossággal bír azonban az ivó-gyógymód s e tekintetben páratlan jó hatású és jó izű gyógyforrások fakadnak a gyógyhelyen, 4 ily forrás van, melyek közül eddig kettő, az „Andor"- és „Amália"-forrás használtatik ivásra, egy harmadik, mely úgy látszik a legvasdúsabb, most van elemzés alatt.

A források elemzése más fejezet tárgyát képezvén, csak annyit említek meg, hogy ezek legértékesebb vasas vizeink közé tartoznak, melyeknek e mellett nagy mennyiségű magnésium, nátrium és szabad szénsav tartalma a forrás hatását még növeli. A forrás vize egyszersmind kereskedelmi czikket képez s igen jól dugaszolva s palaczkozva nagy keresetnek örvend.

A fürdő látogatóinak száma évenkint mintegy 800—1000 személyre emelkedett, pár év előtt elnyerte a gyógyfürdői jelleget, van rendes fürdőorvosa Dr. Tauffer Jenő személyében s tulajdonosának lankadatlan buzgósága s áldozatkészsége folytán Lubló a Szepességnek olyan fürdőjévé vált, mely évről-évre emelkedik s már most is első hazai fürdőink közt foglal helyet.

A gyógyjavallatok Lublóra nézve különösen női bajok, vérszegénység, sápkór, idegbajok; azonkívül magas, előnyös fekvése miatt egyszersmint a climaticus gyógyhelyek gyógyjavallatai is.

Leibiczi-kénfürdő.

Nagyságra nézve *Leibicz* fürdő következnek. E fürdő Késmárk városától egy órányira Leibicz város határában fekszik 732 méter magasságban, szép erdős vidéken, a Poprád egy mellék-völgyében, szép kilátással a Tátra-hegységre. Egyike a legrégibb szepesi fürdőknek, már a múlt század elején Lubomirszky gróf lengyel helytartó idejében s az ő kezdeményezésére kezdtek környékén építkezni; azonban a mostani épületek újabbak s részint 1852., részint 1870-dik évből veszik eredetüket. Jelenleg mintegy 50—60 szoba áll, azonkívül, fürdőház, éttermek, tánczterem.

A forrás a hideg égvényes kénes vizek közé tartozik, hőmérséke 9·2° C.; ivó-gyógymód nincs gyakorlatban; a víz csak fürdőkre

használtatik, a víz melegítése még elég okszerűtlen módon történik s így daczára kiváló tulajdonságainak a fürdő most csakis helyi jelentőséggel bír.

Daczára ennek látogatottsága elég nagy; fürdő-orvosként a leibiczi városi orvos működik. Javallva van idült csúz, aranyeres bántalmak, görvély-kór és bőrbetegségeknél; a climaticus viszonyokra eddig még kevés figyelem lett fordítva, pedig előnyös fekvése erre is utalná a fürdőt.

Ruzsbach. Igen elhagyatott állapotban van a Poprád-völgy egy régi fürdője s ez *Felső-Ruzsbach*. Fekszik 758 méter magasságban Béla és Podolin városok közelében a Poprád egy mellék-völgyében; fénykorát a lengyel világ alatt Lubomirszky gróf helytartó korában élte, azóta azonban lassú hanyatlásnak indult; az utóbbi években egy részvénytársaság alakult, melynek czélja volt a fürdőt újra felvirágoztatni, azonban miután ez egy pár kisebb építkezést tett s miután fáradozásait siker nem koronázta, a fürdő ismét előbbi tespedésébe esett. Nagy hiánya a fürdőnek az, hogy jó kocsi-útja nincs. A fürdőhelyen egy, még a múlt századból maradt roskatag faépület, azonkívül egy újabb eredetű lakóház áll fürdő-szobákkal; a gyógy-forrás a két épület közt egy domb tetején, mely domb magának a forrás lerakodmányainak köszöni keletkezését, egy mésztufa képletek által bekerített bassinben bugyog fel; hőmérséke 24° C.; körülte több hasonló vegyalkatú kisebb forrás ered, van azonkívül több mofetla is, melyek egyikének hasadékán szénsav áramlik ki.

Vegyi alkatában különösen a kénsavas sók szerepelnek nagyobb mennyiségben; fontos nagy hőfoka s úgy szénsav tartalma; javallva van különösen csúzos és köszvényes bántalmaknál, görvély-kór és csonthártya bántalmaknál.

Smerdzonkai vagy korona-hegyi-fürdő. Már ugyan nem többé a Poprád-völgyében, de ettől nem messze, az ország határát képező Dunajec-folyó egy kis mellék-völgyében, néhány percznyi távolságban a veres-klastromtól fekszik a *smerdzonkai* vagy *koronahegyi-fürdő*.

Igen kis fürdő, összesen két ház s egy fürdő-házból áll mintegy 20 szobával, a lakások jók, az élelmezés kielégítő, vidéke nagyszerű; közvetlen közelébe esik a regényes Veres-klastrom s a Dunajec merész áttörése a Pienninek hegycsoportján, melynek legszebb pontja a Korona-hegy, a Veres-klastrommal szemközt emelkedik. Sczavnicza lengyel fürdő ide csak másfél órányira esik. A fürdő fekvése igen előnyös, újabban haladásnak is indult, mert tulajdonosa az eperjesi g. k. káptalan nagyobb gondot kezd reá fordítani és újabb építkezések is foganatosíttatnak s így remélhető, hogy Smerdzonka is idővel a szepesi jobb fürdők sorába fog emelkedni s méltán, mert egyike legértékesebb hideg kénes vizeinknek, vegyalkata szerint kénkönegdúsabb

a leibiczi kénfürdőnél, különben a sós-meszes-kénes vizek közé tartozik. Hőmérséke 9·2° C.

A Poprád nagy völgyében e fürdőkön kivül még sok savanyúvízforrás ered, melyek azonban mind csak helyben használtatnak mint üditő italok; csupán a tótfalusi savanyúvíz-forrás jő a kereskedésbe.

Szepesvármegyének másik nagy völgyében a *Hernád-folyó* s ennek mellék-patakjainak mentén találunk néhány kiváló gyógyforrást.

Gánócz. Nem messze a vízválasztótól, Poprád városától csak fél órányi távolságra, de már a Hernád-völgyében fekszik *Gánócz* 635 méter magasságban. A gánóczi-forrás hőmérséke 23·9° C.; igen bő, óránkint 12,000 hectolitert ad, vegyi jellege szerint a földes savanyú-vizek közé tartoznék, azonban jelentékeny kénköneggáz tartalma miatt a kénes vizek közé sorolható. A régi forrás hőmérséke változó hőmérsékű volt s nem volt ily bő; csak Zsigmondy Vilmos fúrásai nyomán akadtak 182 méter mélységben a mostani forrásra.

A forrás cementbasinba van foglalva, közvetlen mellette egy fedél alatt van két tűkör-fürdő, öltöző helyiségek; azonkívül a víz egy fürdő-házba is vezettetik, melyben közvetlen a lakszobáktól csak egy folyosó által elválasztva 22 cabin nyilik. A gyógyhelyen két nagy lakóház emelkedik 45 szobával, van jó vendéglő, gondozott park egy kis tóval; negyed óra távolságra a fürdőtől nagy fenyveserdőség terül el. Rendes fürdő-orvosa is van s egyáltalában Gánócz tulajdonosa Korponay Ágoston áldozatkészsége folytán az emelkedő fürdők közé tartozik. Árai olcsók, látogatottsága elég nagy; különösen csúzos bántalmak, görvély-kór és bőrbántalmak miatt keresik fel.

Baldócz. Szepesváralja közelében ismét több gyógy-forrás ered. Egyike *Baldócz*, 433 m. magasságban, Szepesváraljától 2 km. távolságban. A fürdő jelenlegi tulajdonosa Dr. Szontagh Miklós, ki a forrás körül jelentékeny befektetéseket tett s az ő érdeme, hogy a baldóczi víz oly hamar keresett kereskedelmi czikké vált.

A telepen több gyógy-forrás fakad különböző vegyalkattal, míg a Luci- és Angi-források égvényes-sós-földes savanyú-vizek melyek a fürdőkhöz is használtatnak; a Deák-forrás, mely egyedül jő kereskedésbe a földes-vasas savanyú-vizek közé tartozik. A forrás a Czervinsky módszer szerint töltetik igen czélszerűen és jól dugaszolva. Különösen hörg-hurutnál, gyomor-bélhurutnál, úgy szintén tüdővészes és görvélyes bántalmaknál, valamint rachitisnél jő alkalmazásba. A telepen jelenleg szilárd, nagy épületekben mintegy 40 szoba áll rendelkezésre, a fürdő-ház 16 cabinnal bír; a gyógyhelyen azonban inkább az ivógyógymód bír fontossággal.

Zsibra. Nem messze Baldócztól, Lőcse és Szepesváralja közt fekszik *Sivabrada* vagy *Zsibra*, a kopár Kereszt-hegy déli oldalán, tulajdonosa

a szepesi káptalan; több forrása van, melyek kitűnnek nagy glaubersó, továbbá bórsavas natrium és szénsavas lithium s nagy menynyiségü szénsav tartalmuk által. A fürdőhelyen egy nagy épület áll 10 lakó-szoba és 14 fürdő-cabinnal; a vizet helyben is használják ivásra és fürdésre; de különösen mint a környékbeliek kedvelt üditő itala kerestetik. A gyógyhely környezete meglehetős kopár és sivár s egyáltalában az egész fürdő inkább helyi jelentőséggel bír.

Szlatvin. Sáros- és Szepesvármegye határához közel *Szlatvin* község határában is fakad egy kiváló gyógy-forrás, mely azonban csak kereskedelmi czikket képez s körülte gyógyhely nincs, ez a szlatvini savanyúvíz. Vegyi alkata szerint a sós-égvényes savanyú-vizek közé tartozik; a palaczkozás és dugaszolás mintaszerüen történik. Bár csak nem rég jött a kereskedésbe, már is jelentékeny tért hódított.

A Hernád-völgyében még több hasonnemű savanyú-víz ered ú. m. a szent-andrási, a kisóczi, a filiczi savanyú-víz, melyek azonban mind csak a közvetlen környéken használtatnak üditő italúl.

Fekete-hegy. Még egy gyógyhelyről kell megemlékeznem, mielőtt a fejezetet végezném s ez az előbbiektől távol, a megye déli határához közel, Merény bányavárosától 2 km. távolságban, Igló városától 3 órányira dél felé fekvő *Feketehegy*. E hely Tátrafüred mellett egyike Magyarország legrégibb vízgyógyintézeteinek; fekvése 632 méter a tenger színe felett, gyönyörü fenyves erdőben; környezete regényes, séta-útakkal bővelkedik, melyek mentén sok édes forrás-víz fakad. A forrás-víz kitűnő; a szobák száma mintegy 100, a berendezés egyszerű, de kielégítő, az étkezés közös; az árak igen olcsók. Feketehegyen, mint általában a régi Prisznitz módszere szerint alapított vízgyógyintézetekben, több kisebb fürdőző helyiség van szétosztva az egyes épületekben, melyekben mindenütt alkalom van a hydrotherapia elemi míveleteire; a fürdők kiszolgáltatása elég ügyesen történik; azonban orvosi vezetést az intézet teljesen nélkülöz.

Daczára e hiánynak, a hely magas, gyönyörü fekvése, a nagy szép erdőség, az olcsó árak miatt igen sokan látogatják s várható, hogy idővel szakavatott kezek vezetése alatt Fekete-hegy egyike lesz hazánk elsőrangú vízgyógyintézeteinek s climatikus gyógyhelyeinek.

Szepesvármegye fürdőit röviden leírtam volt; e leírás a kiszabott tér korlátoltsága miatt semmiképen sem tarthat igényt tökéletességre s nem volt ennek egyébb czélja, mint magyar orvosainkban az érdeket és figyelmet felgerjeszteni megyénk gyógyhelyei s gyogyforrásai iránt, melyeknek legnagyobb száma jó tulajdonságai és gyógyhatásai miatt méltán megérdemli hogy orvosi közönségünk fokozódottabb pártfogásába vegye.

Tourisztika.

Aki valaha a Magas-Tátra egyik csúcsán állott s onnan végig tekintett a komoly fenségű ormokon és csipkézett tarajokon, a ki letekintett a sötét völgykatlanokba és hóval tarkázott hegyszakadékokba, a ki lepillantott a sziklaborította völgyekbe ezüst fényű patakjaival s mélán szunnyadozó tengerszemeivel, a ki gyönyörködött a fény és árny által előidézett, csak a fenhavasok közt észlelhető tüneményekben: az képet nyert hazánk legnagyszerűbb vidékéről, oly képet, melynek varázsszerű hatása maradandó, felejthetetlen s olyan élvezetben részesült, mely lélekemelő és végtelen boldogító.

Ehhez járul mint ellentét a világtól való elvonúltság, az ünnepies csend, hol az óra ketyegésén kívül csak a vér lüktetése, a szív dobbanása hat hallhatóan fülünkhöz, ehhez mind az, mi magasztosként eddig csak képzeletünkben élt, s most szemmel láthatóvá lesz a hatalmas természet képében, védetlen lelkünkre támadva, ezt legmélyében megrázkódtatva. Érezzük parányiságunkat s úgy tetszik, mintha titkos szó azt parancsolná: térdre halandó, imádd e csodák mindenható teremtőjét.

És csodálatos! évezredekig ott állott Tátránk, ott a többi európai magas hegységek, de senki sem mert azok csúcsaira hágni, félelem és babona állotta útját a közeledésnek. Saussure, a híres genfi tudós, ki épen egy századdal ezelőtt mászta meg először a Montblanc ormát, lebbentette fel a fátyolt s hirdette a fenhavasi világ pompáját. Példáját századunk elején több tudós követte, megmászván az Alpok más csúcsait. A tudomány embereihez nemsokára laikusok is csatlakoztak, s az utólsó évtizedekben annyira nőtt az érdeklődés, hogy 1857-ben megalakúlhatott Londonban az első hegyi-egyesület, az „Alpine-Club."

Az ilykép megindúlt mozgalom rövid idő alatt a szárazföldre is áthatott és most sorra létesültek hasonló irányú egyesületek;

nevezetesen az „Oesterreichischer Alpenverein“ 1862-ben, a „Schweizer Alpen-Club“ 1863-ban, a „Club Alpino Italiano“ 1863-ban, a „Deutscher Alpenverein“ 1864-ben, mely 1874-ben az Oesterr. Alpenvereinnal „Deutscher und Oesterreichischer Alpenverein“ czíme alatt összeolvadt, az „Oesterreichischer Touristen-Club“ 1869-ben, a „Steirischer Gebirgsverein“ 1870-ben, a „Magyarországi Kárpát-egyesület“ 1873-ban, a „Club Alpin Français“ 1874-ben, a „Galicziai Tátra-egyesület“ 1874-ben, a „Siebenbürgischer Karpathenverein“ 1880-ban stb.

Jelenleg nem csak Európa minden művelt államában léteznek ilyen társulatok, hanem a többi földrészeken is s számukat körülbelől 90-re lehet tenni, 90,000 taggal s vagy 600,000 frt évi jövedelemmel, nem számítva az egyes osztályok által előteremtett tekintélyes összegeket.

Ez egyesületek rohamos növekvését és a tagokban való gyarapodását tekintve, önkényt felmerül az a kérdés: hogy mi a hódító eszméjük, mi a czéljuk? Nem egyéb, mint a hegységeknek a modern szellemi fejlődés szülte aeszthetikai méltatása s reánk gyakorolt erősítő és nemesítő hatásának fokozottabb érvényesítése.

A modern hegyjáró és hegymászó az ú. n. tourista első sorban el akar telni a hegyvilág nézésével. Ő is vándor, bottal kezében és táskával vállán, de jóval műveltebb, mint múlt századokbeli elődje és ezzel ellenkezőleg nem a városokba áhitozik, hanem azokból el és ki a művészek művészének óriás műtermeibe, a természet hegyremekei közzé. Az örökzöld fenyvest akarja látni, hallani a tajtékzó vízesés zúgását, elmerengni a bérczi tó ragyogó tűkrén, megszemlélni a mohfedte szikla-tuskók halmazait és sorait, gyönyörködni a havasi flóra színpompájában s elragadtatva lenni az orom-lánczolat igéző látványa által. Ezért járja be a völgyeket, ezért hág fel a horhosokra és ezért mászsza meg a havasok csúcsait.

A hegyek közt tartózkodás ezen felül igen jótékony befolyást gyakorol testi szervezetünkre is.

A nagyobbára szobai életre kényszerített városi ember — mert t. i. ezek szolgáltatják a hegylátogatók legnagyobb számát — kevés és csak egyoldalú mozgást tevén, nagyon fölületesen vesz lélegzetet az épen nem kifogástalan levegőben. Az ezen mulasztással járó kártékony következmények, mindenféle bántalmak, testi és lelki kimerültség, el nem maradnak. Azonban a fenyves-erdő balzsamos illata, a portól ment ozónos hegyi lég, a tiszta forrás-víz és a hegy-völgyjárás, mely a gyorsabb és mélyebb lélegzés következtében a tüdő és szív működését fokozza s testünk minden szervét mozgásra készteti, a szükséges izom-respiratiót előidézi, megannyi tényezők arra, hogy napról-napra mindjobban üdüljünk s megtámadott egészségünk nehány hét alatt tökéletesen helyreálljon.

Aldva-áldja különösen a szellemi munkások nagy száma a hegységeket, mint legmegbízhatóbb jótevőjét; a szellemi foglalkozás által előidézett kimerültségnek legjobb ellensúlyozója a testi mozgás s a kimerültségből eredt ideg bajokat egyedül a semmi által nem pótolható havasi levegő szünteti meg.

Ezen testi épüléssel karöltve jár a kedély felvidúlása is. Nyomott hangulatban, ember társaival nem gondolva, semmi iránt nem érdeklődve megyen a fáradt városi ember föl a hegyek közzé. Rövid idő alatt feltűnő változás észlelhető rajta; komor hallgatagsága tünedezik, a rég nem látott mosoly ismét újra visszatér ajkaira s a magába vonúlt ember kezd társaságba vegyűlni. Az örökké ifjú természet hatása ez, mely új életkedvet nyújt mindazoknak, kik felkeresik.

Tanú-bizonysága ennek akármely kiindúló társaság. Jól esik néznünk azt a mesterkéletlen vidámságot, azt a tettetés nélküli nyájasságot, mely a résztvevőknél kifejezésre jut. Elégedett, és ezen elégedettségnek örvendő embereket látunk, kik kicsinyes bajaikat otthon hagyták.

Általában tapasztalhatjuk, hogy az emberek a hegyek közt mintegy kicseréltetnek; elnyomják rosz szokásaikat, nem mutatják érdes oldalaikat. Áthatva azon érzelemtől, hogy a hegyvilág áhitatra késztő templom, levetjük az önösség és szeretetlenség köznapi öltönyét és felveszük lelkünk ünnepi ruházatát.

Testben és lélekben edzve, betelve a széptől, buzdúlva a jóért, hagyják el a nyaralók és touristák a hegyeket. Nem csak a világ hatalmasai, hanem számos hivatalnok, tudós, tanár, lelkész, ügyvéd, orvos, gyáros, kereskedő, szóval a vezérlő intelligentia emberei keresik vissza és lelik is fel a hegyek, főként a havasok közt az eltűnt élet- és munkakedvet. Bizony sok intézet, falu, város, sőt ország megsínlené, ha a közművelődés ezen említett tényezői csak részben munkálkodhatnának, vagy épen teljes tétlenségre volnának kényszerítve.

Mennyi veszteség a szellemi tőkében! milyen csapás a közjólétre!

Az elmondottak alapján nagyon természetesnek fogjuk már most találni, hogy az üdültek mindannyian apostolaivá lesznek a hegyvilágnak, s fennen hirdetik szépségeinek gazdagságát, s testünk s lelkünkre való erősítő és nemesítő hatását; megfogjuk továbbá érteni azt, hogy miért küldik fel az orvosok a szellemileg ellankadt munkásokat nyaralás végett a havasok közzé, s okadatoltnak találjuk a hegyi egyesületek abbeli törekvéseit, hogy a hegységeket ismertessék és feltárják.

Első feladatuknak az által igyekeznek megfelelni ezen egyesületek, hogy évkönyveket, kalauzokat vagy folyóiratokat adnak ki, melyekben értekezések, kisebb-nagyobb leírások és czikkek hegyvidékük minden sajátságait tárgyalják; továbbá hogy tér- és tájképeket rajzoltatnak, illetve felvétetnek és ezeket sokszorosíttatják, miáltal egyrészt a geographiai tájékozás elősegíttetik, másrészt pedig a nem mindenkitől vagy nem mindig látható valóság némileg pótoltatik, végre az által, hogy különféle gyüjteményeket összeállítanak vagy hegyi múzeumokat létesítenek.

Különösen a kiadványok azok, melyek a befizetett tagsági dijaknak úgyszólván egyenértékét s a tagok közt az összekötő kapcsot képezik.

Nem szenved kétséget, hogy a hegyi egyesületek ez irányú működésének már igen sokat köszönhet a tudomány, nevezetesen a földrajz és a természet-tudomány; valamint azt sem lehet tagadni, hogy ily úton az ismeretek népszerűsíttetnek, iránttuk az érdeklődés felköltetik s a legszélesebb körökben terjesztetik.

És bizonyos, hogy az e téren kifejtett munkásság maradandó emléket fog biztosítani az egyesületeknek még akkor is, ha mindjárt megemlítendő ú. n. praktikus alkotásai idők múltán eltűntek.

Minthogy nem mindenki, ki a hegyek őszinte barátja, egyszersmind úttalan útakon járni tudó, talán szerető hegymászó is, annál nagyobb ellenben azon halandók száma, kik különféle okoknál fogva akkor tudnak gyönyörködni a hegységekben, ha ezt kocsin vagy lóháton tehetik, legfelebb jó útakon kényelmesen elballaghatnak: a természet-barátok ezen túlnyomó többsége iránti tekintetből szükséges lett a hegységeket megközelíthetőkké és járhatókká tenni. Az egyesületek egyik fontos teendőjét képezi tehát a közlekedési eszközök és elszállásoló helyek részint közvetlen, részint közvetített előállítása és javítása. Közvetlenül gondoskodnak erre nézve kocsi- és gyalogutak készítése és jelzése, menedék-házak és gunyhók felépítése, messzelátók felállítása, a kalauz-ügy rendezése, a hátas-lovak árjegyzékeinek megállapítása által; közvetítve pedig történik ez oly módon, hogy az egyesületek felhívják a kormányok figyelmét a tourisztika fontosságára s lehető támogatására, hogy közben járnak a helyhatóságoknál a bérkocsi- s egyéb ügyek rendezésénél, hogy felszólítják a vasútakat kedvezményes eljárásra s hogy buzdítják a egyes vállalkozókat nyaralók és tourista-telepek létesítésére.

Az egyesületek csak főbb vonásaiban vázolt ezen tevékenységét ily mértékben s oly rövid idő alatt talán nem is várt siker koszorúzta. Az az előtt került csendes hegyeket most nagy számú közönség élénkiti, ezrével iparkodnak oda fel a nyaralók és touristák; valóságos népvándorlás az, mely nyárban Európa fenhavasai felé törekszik.

Első sorban a svajczi, azután az osztrák Alpok képezik ezen tömeges látogatások czélját, s több mint fél millió ember fordúlt meg ottan a múlt évben. Ezen nagyszabású nemzetközi vendégforgalom közgazdasági tényezővé fejlődött, melynek a vagyonosodást illető hatása nemcsak egyes emberek és községekre, hanem már egész tartományokra és országokra is kiterjed. Legszembetűnőbben illusztrálja ezen tényt Svajcz, melynek az idegen forgalomból eredt évi jövedelmét 10 millió frtra teszik.

Hazánkban a hegyvidéket gondozó ezen legújabb kori mozgalom és munkásságnak, vagyis röviden az ú. n. tourisztikának kezdeményezője és képviselője az 1873-ban Késmárkon alapított „Magyarországi Kárpát-egyesület“ (M. K. E.) Működése jelenleg az Erdélyi Kárpát-egyesület ápolta Királyhágón túli részt kivéve, majdnem minden egyes hegyvidékünkre kiterjed, azonban főként a Magas-Tátrában mutatkozik.

A M. K. E. fejlődésével párhuzamosan járt a magyar tourisztika haladása is. Kettős feladatát hasonló módon igyekezett megoldani, mint a nyugat európai testvér egyesületek.

A Kárpátok ismertetésére szolgál első sorban az eddig megjelent 16 Évkönyv, melynek 140 nagyobb értekezése feltárja előttünk, a nyugati vidék kivételével, hegylánczolatunk majdnem valamennyi részét, de kivált a Tátrát. Azonkívül, hogy ezen kiadványok már most is nélkülözhetetlen kútforrásai lettek a hazai földrajznak, egyszersmind felköltötték s ébren tartják az érdeklődést és szeretetet a honi bérczek iránt. Ugyan e czélból megjelent egyéb kiadványai közt megemlítendő a Magas-Tátra térképe, a „Bibliotheca Carpatica“, két kalauz, egy tájékoztató és számos műmelléklet az Évkönyvhöz. Nagy fontosságú e téren végre az 1887-ben Poprádon felépült egyesületi múzeum, mely gyűjteményes kiállitása lesz a Kárpátok természeti kincseinek, gyönyört és tájékozást nyújtani akarván annak is, a ki nem hegyjáró.

Nem kisebb gondot fordított a M. K. E. a Magas-Tátra járhatóvá tételére. Erre vonatkozó működése nyilvánult: útak és ösvények készítése és színjelzésében, hegyi kalauzok képesítése és fegyelmezésében, a bérkocsi- és az azzal összefüggő ügyek rendezésében, 4 menedék-ház és 2 védő-gunyhó felépítésében, a kormányhoz, helyhatóságokhoz és egyesekhez a tourisztika emelése tárgyában intézett több rendbeli folyamodványok és megkeresésekben.

Ezen úttörő és sok bajjal járó tevékenységnek — örömmel jelenthetjük — már meg is látszik az eredménye. Mutatja ezt a tagok 335-ről 3800-ra való növekvése, mutatja továbbá a bevételek gyarapodása (az első évben 1900 frt, 1887-ben 10,000 frt.) Az összes kiadás ezen 16 év alatt teszen 61,000 frtot, a vagyon pedig 40,000 frtot.

Már az előbbi összeg is nem csekélybe veendő keresetet nyújtott egyes felvidéki lakosoknak, de valóban jelentékeny azon tőke, melyet a M. K. E. közvetítve a Tátra alatt mozgásba hozott. Ugyanis a látogatók növekvésével lépést tartott az elszállásoló helyek szaporodása is. Az e czélra a szepesi fenhavasok alatt történt befektetések fél millió frtnál jóval többet tesznek.

Tizenhét év előtt egyetlen egy telep volt a Magas-Tátrán, t. i. Tátrafüred, jelenleg leszámítva a M. K. E. által épített menedékházakat, már 10 olyan hely létezik, hol a nyaraló vagy tourista szállást és ellátást talál. Az akkori látogatók számát talán 2000-re lehet tenni, az elmúlt 1887-iki évre pedig, a M. K. E. tulajdonát képező Majláth- és Hunfalvy-menedékházat is felvéve, következő statisztikai adatokat szolgáltattak be az egyes telepek: Csorbai-tó 5000, Tátrafüred 3854, Új-Tátrafüred 2290, Alsó-Tátrafüred 2238, Barlang-liget 1785, Tarpataki-szálló 945, Husz-park 846, Zerge-szálló 825, Matlárháza 543, Majláth-menedékház 493, Hunfalvy-menedékház 479, Lucsivna-fürdő 420, Weszter-szálló 305, Tourista-telep 246, Tátraháza 97 és Virágos-völgy 48, összesen tehát több mint 20,000 látogatóval, megjegyeztetvén azonban, hogy több beküldő a napi vendégeket nem vette fel a kimutatásba. A Kárpát-egyesület alakulása óta tehát megtízszeresedett az idegen-forgalom.

Ezen látogatók nagyobbára völgyjárók, az igazi hegymászók száma elenyésző csekély; a kalauzok könyvei szerint, ugyanis 8 személy hágott fel a Gerlachfalvi-csúcsra (2663 m.), 27 a Lomniczire (2634 m.), 4 a Jégvölgyire (2629 m.), 144 a Tengerszem-csúcsra (2504 m.), 7 a Kriványra (2496 m.), 45 a Szalóki-csúcsra (2453 m.), 59 a Lengyel-nyeregre (2198 m.) stb. Sajátságos, hogy a hegymászók közt többnyire külföldieket találhatni, noha a vendégek háromnegyedrésze magyarhoni.

Megengedve, hogy 5000 látogató iratkozott be több helyütt a vendég-könyvekbe, ezek levonása után maradt még mindig 15,000. Ha felveszszük, hogy minden egyes személy átlag csak 30 frtot költött, 450,000 frtnyi összeget kapunk, melyből sok máshová szivárgott ugyan, de legnagyobb része mégis a Szepességen, főként a Tátravidék lakói közt marad.

A tourista-forgalom tehát számokban kifejezhető jövedelmi forrássá lőn itten, melynek, a közvagyonosodást tekintve, még azon előnye is van, hogy abban nem csak egyes nyaralók és telepek birtokosai, hanem mindenféle iparos, a bérkocsik és hátas-lovak tulajdonosai, a kalauzok, a szolga-személyzet, de a termelők nagy száma is részesül.

Bár az említett látogatók túlnyomólag magyarországiak és csak egy töredéke külföldi s bár épen a megfordított viszony jelentené a

nemzeti vagyon tényleges gyarapodását: mindazáltal sokba veendő már az is, hogy számos hazánkfia, ha a szepesi nyaralók nem léteznének, az Alpokon töltené a meleg hónapokat s ott hagyná a pénzét.

E rövid értekezésből talán meggyőződhetni arról, hogy a hegyek látogatása a szellemi és testi jólét fentartására közszükséggé vált s hogy fenhavasi jellegénél fogva a Tátrán tourista-forgalom is fejlődött, mely vármegyénkre nézve jelentékeny közgazdasági tényezővé vált. S midőn ezt örömmel konstatáljuk, hangsúlyoznunk kell egyúttal azt is, hogy ez csak sokat igérő kezdet, biztos alap, melyen tovább kell és lehet építeni.

Első sorban még nagyobb mértékben fel kell karolnia a szepesi közönségnek a M. Kárpát-egyesületet, mely a Tátra nagyszerű bérczvilágát írásban és képben, szóval és tettel feltárta Európa előtt s ezen önzetlen munkássága által megalapítója lőn az itteni vendégforgalomnak. Az egyesületnek ugyanis még igen sok teendője van s azért hathatós erkölcsi és anyagi támogatásra szorúl, hogy nyomába léphessen a hasonczélú külföldi társulatoknak, melyek 15—20,000 taggal bírván s számos egyestől és testülettől gyámolítva, nagyobb évi jövedelemmel rendelkeznek, mint a mennyit a M. K. E. eddigi összes kiadásai tesznek s az Alpok csak ismertetésére többet fordíthatnak, mint a mennyi bevételt ezen egyesület utólsó mérlege tűntet fel.

Főgondot fordítsanak azonban az egyes érdekelt tulajdonosok, társaságok, községek és végre a vármegye közegei arra, hogy a megindúlt vendég-forgalom ne csak megtartassék, hanem fokoztassék is. Ez pedig csak úgy történhetik, ha a bérkocsikra szigorúan ügyelünk, az elszállásolást és ellátást kifogástalanná és olcsóvá teszszük és az erdőket általában, de különösen a nyaraló-telepek körül gondozzuk, valamint az által is, ha minden rangú és rendű idegen iránt figyelemmel és előzékenységgel viseltetünk. Ily módon a látogatók jól fogják érezni itt magokat s nem lesz közülök egy sem, kinek jogos panasza lesz s ki ennélfogva innen elégületlenül távozzék.

Ha kedves Szepességem, megértve a korirányt, a jelzett úton igyekszik maga felé terelni a vendég-forgalmat, akkor az általános pangás közepette gyönyörű hegysége a gazdagodás még ki nem aknázott bányája fog lenni.

III.

KÖZLEMÉNYEK

SZEPESVÁRMEGYE MULTJÁBÓL.

Szepesvármegye a mohácsi vész előtt.

1. Politikai viszonyok.

A Magas-Tátra égbe nyúló ormai alatt elterülő azon hegyvidék, mely festői szépsége által inkább köti magához annak szülöttjét, inkább vonzza magához az idegenek nagy számát, mint gazdagsága által; a honfoglalás ideje óta képezi részét szép hazánknak, régi idők óta viseli a „Scepus, Szepes, Zips“ nevet. Honnan eredt neve? A múlt századoknak, de még századunknak is többé-kevésbbé, de mindig szerencsétlenül etymologisáló krónikásai és történetírói megnépesítik e vidéket gepidákkal, góthokkal, quadokkal, rómaiakkal, sőt még görögökkel is, ki egytől, ki mástól származtatva le az egésznek és egyes községeknek nevét. Nekünk egyelőre be kell érnünk azon kellemes tudattal, hogy a *Szepesség,* kedves hazánknak ezen bájos darabja, a mi szűkebbkörű hazánk, egészen a mienk.

Sok viszontagságon ment keresztül ezen vidék, míg a cultura azon magas fokára jutott, melyen ma állva díszére szolgál hazánknak. Ezen viszontagságok legnehezebben felderíthető századjait akarjuk itten megismertetni a szíves olvasóval.

Vármegyénk régi történetének tiszta világításba helyezését igen megnehezíti a sok csapás, mely a forrásúl szolgálható levéltárakat egészben vagy részben az enyészetnek juttatta. IV. Béla idejében a tatárok, 1284-ben a IV. László királylyal itt járt bolgár és kún harczosok, 1447-ben Giskra féktelen hadai dúlták fel a szepesi hiteles hely országos- és magán-levéltárát, 1639 szept. 11-én Zlaycsanszky Mihály és Claudius Bertalan szepesi kanonokok oklevelekkel telt 5 nagyobb és 2 kisebb ládát adtak át megőrzés végett Podolin város hatóságának; mikor aztán 1775-ben a káptalan visszakívánta azokat, a Mária Terézia által kiküldött bizottság már azt sem tudhatta ki, mi történt az okmányokkal, hova lettek azok? Ma csak a róluk fel-

vett egykori jegyzék szól felőlük. Késmárk levéltárát 1433-ban, Iglóét 1435-ben Szepesváraljáét 1448-ban semmisítették meg a városokat dúló husziták. A szepesi vár iratait Derencsényi várkapitány I. Ferdinánd parancsára 1528-ban Pozsonyba szállíttatta. A hajdani Thurzó-féle javakra vonatkozó iratokat 1638 márczius 25-én kelt reversálisa szerint Csáky Istvánnak a kir. kamara levéltárába kellett beszolgáltatnia. Megvannak-e ezen iratok? nem tudni. Lőcse levéltárát 1550-ben az egész várost enyészettel fenyegetett tűzvész hamvasztotta el. Elhamvadt, elveszett sok családnak régi levéltára is. A rég letűnt századok történetében csak a fennmaradt csekély okmány-anyag és számos műemlékünk tájékoztat.

Őskor. A magyarok bejövetelét megelőző időt Szepesvármegye őskorának nevezhetjük. Minő népek tanyáztak a Magas-Tátra felhőkoszorúzta ormai alatt hömpölygő Hernád-, Poprád- és Dunajec-folyók völgyeiben, viharos volt-e ezen völgyek lakóinak élete vagy csendes elvonúltságban éltek az őserdők által borított vidéken, nem tudjuk. Ősrégészeti szempontból még oly kevéssé van kutatva a megye hálásnak igérkező talaja, hogy az eddigi csekély kő, bronz és egyéb őskori leletekből csak annyit állapíthatunk meg határozottan, hogy megyénk területe igen régi idők óta szolgált tanyájául különféle népcsoportoknak. Késmárknak, Húnfalunak stb. római eredetét, a hún ok és rómaiak közt a Poprád-völgyében vívott élet-halál harczot sem történelem, sem hagyomány nem igazolják. Sok száz év lefolyása után találták föl azon mondákat, egyes, szülőföldjük hírnevéért semmivel sem bizonyítható ábrándokra hajló szoba-tudósok.

A honfoglalás. A magyarok beköltözésekor honfoglaló Árpádunknak figyelme kiterjedt a Szepességre is és ekkor lép vidékünk a történelmi korba. Béla király névtelen jegyzője írja: „Borsot, Böngyér fiát, erős haddal kiküldték a lengyelek földje felé, hogy az ország határszéleit tekintse meg és gátakkal erősítse meg egész a *Tátra-hegyéig* (mons Tatur) és alkalmas helyen építsen várat az ország őrizete végett", majd: „meghódoltaták a föld minden lakosait a Kőröstől a Zagyva vizéig és a *Szepes* erdőig (silva Zepus)." [1] Ezeken kívül még egy szepességi nevet említ, a *„Honrat, Hornad"*-folyót, melyet vidékünk szláv ajkú lakosai két betű felcserélésével ma „Hornad"-nak neveznek és mely a XVI-ik századot megelőző térképeken „Hevath" néven fordúl elő, a régi szepesi németek pedig „Kunnerk"-nek írták.[2] A „Hó-vos, Hovos, Hovoos" név már nem csak kizárólag Szepes, de az egész Kárpát-vidék hegyeire alkalmazható. A honfoglalás említett krónika-írója mitsem szól arról, talált-e itten s ha igen, milyen népeket Bors vezér.

[1] Cap. 18. és 32. [2] D. Fröelich: Bibliothecae sive Cynosurae peregrinantium etc. Ulmae 1643. 293. l.

A „*Silva Zepus*“ elnevezés már magában is őserdőkkel borított területet tételeztet fel. Mennyire találó volt a név, sokkal később korból való oklevelek mutatják, melyekből látjuk, hogy a Szepességet a XIII-ik, sőt még a XIV-ik században is nagy kiterjedésű őserdők borították, bő alkalmat adva királyainknak arra, hogy adományozásaik által ezen területet meghódítsák a culturának. 1256-ban Arnold (Görgey), Jordánnak fia a Simine (ma Simeny) hegytől a Tátráig terjedő erdőséget kapta. IV-ik Béla 1264-ben Botyz comesnek a Chetene alias Howerfelde nevű nagy kiterjedésű erdőt adta, melynek területén fekszik a mai Batizfalu. Ugyanezen királyunknak egy 1269-iki adomány-leveléből látjuk, hogy vármegyénknek Liptóval határos területén egy, mintegy 10 □ mfdnyi, őserdőkkel borított erdővidék terült el a Poprád-forrásától a Hernádéig, innen a Vág mentében ennek a Hibovka-patakkal egyesüléséig, majd ezen patak mentében fel a gerinczig. És ezen nagy területen a XIII-ik század első felében még egyetlen község sem volt. A vidékek, melyeken ma Jekelfalu, Szepes-Remete állanak 1284-ben, Nagy-Lomniczé 1287-ben, Ruzsbaché 1288-ban, Korotnoké 1297-ben, a Holló-Lomnicztól Palocsáig terjedő vidék 1293-ban, a Nedecz- és Bialka-patakok vidéke a Dunajec forráskörnyékéig, Folyvark, Granaszto, Kerempach-Lubló, Litmanova, Szulin, Jakubján helyei a XIV-ik század első negyedében és Majerka, Hodermark, Leibicz, Ruszkinócz, Lőcse területei hajdan szintén őserdőkkel borított rengetegekkel voltak fedve. [1] Hogyan nézhetett ki a vidék négyszáz évvel előbb!

Silva Zepus.

Az erdős-hegyes vidéken csak elszórtan élhetett halász, vadász és pásztor-nép, mely a Dunajec- és Poprád-völgyein át juthatott be Lengyelországból és a honfoglalás idejében már kétségkívül csak szláv ajkú lehetett, minő ma is megyénk Galiciával érintkező részének lakossága. A lengyel történeti források arra vallanak, hogy a Szepesség már jóval Szent-István ideje előtt be volt népesítve, sőt a Szepsségen volt püspökségről is tesznek említést. Egy népmonda szerint, mely magát a felső Szepességben a legrégibb idők óta fenntartotta, szent Adalbert prágai püspök, midőn Vajk (Szent-István) megkeresztelése végett Esztergomba utazott, a Szepességen átmenve, Kriegh helységben egy előkelő *magyart* megkeresztelt volna. A krakói érsekségnek 1046-iki alapító-levele többi közt mondja: „Cui subjicimus omnes omnium episcopatuum parochias, qui in toto regno sunt Sclavonico, ut archiepiscopali more universis praesideat.“ [2] Ezen kifejezés alatt első sorban azon püspökségek értendők, melyeknek terü-

Szepesség Szent-István ideje előtt be volt népesítve.

[1] Wagner: Analecta terrae Scep. (ezentúl mindig W-vel jelöljük) I. 134. Bárdosy: Supl. Anal. (= B.) I. 98. — Janota: Zapiski Krakó 1864. 12. — W. I. 112. — B. I. 331., 340. — Fejér: Cod. Dipl. V. 2., 425. — W. I. 305., 443., 113. Fejér: III. 2., 289. — VIII. 4., 352. — [2] Mon. Pol. Hist. I. XXIV. 358.

letei a mai Magyarország éjszaki vidékeire estek. Beszélik továbbá, hogy Asztrik, ki Rómából a szent koronát hozta Magyarország első királya számára, *Sobottinban* szenteltetett fel kalocsai érsekké.[1] Némely írók azon véleményben vannak, hogy az 1046-ban alapított krakói érsekségnek a *szepesi püspökség* is joghatósága alá rendeltetett.[2] Feltéve, hogy „Sobottin" ama kérdéses szepesi püspök székhelye volt, úgy ez alatt a mai Szepes-Szombatot, melyet a szláv ajkú lakók ma is „Sobota"-nak neveznek, kell értenünk. Ide jött volna Asztrik magát érsekké szenteltetni; mert korában egész Pannonia és Dáczia területén — Nyitra-, Pozsony- és Szepesvármegyék kivételével — nem volt Rómával hitközségben élő püspök, a fölszenteléshez pedig több püspök jelenléte kívántatik. A szepesi egyházmegye schematismusa szerint 1072-ben Bélán, a volt XVI. szepesi város egyikében, 1073-ban Fridmanon, Szepesvármegyének Galiczia felé eső határán plébánia alapíttatott. Ezen töredékes, és, mondjuk ki, kevéssé megbízható adatokból nehéz biztos következtetéseket vonnunk. Hazai forrásaink mitsem tudnak a hajdani szepesi püspökségről.[3]

[1] Vita Sancti Adalberi. Bielovsky Mon. Pol. Hist. I. 154. — [2] Sasinek: Desiny poc. ter. Uhorska. Skalica 1868. 32., 33.

[3] Ambár a legkiválóbb magyar történetírók mint: Balics Lajos, Botka Tivadar, Knauz Nándor, Lányi Károly, Pauler Gyula s mások kétségbe vonják, hogy Szepesség, azaz azon vidék, mely Szepességet magában foglalja, szt. István idejében a prágai, illetőleg az olmützi egyházmegyéhez — hová az egész krakói vidék, mely tudvalevőleg Szepességnek éjszaki határán terül el — tartozott volna, s ezen nézetünk ellen Imre király 1198-iki okmányára, melyben eml. király előbbi, szt. István idejebeli adományozásokról tesz említést, mi a „decima tributorum (vám- s nem termény-tized) in terra Scypisiensi"-re vonatkozik, (Fejér II. 324. l.; W. I. 24.) továbbá arra hivatkoznak, hogy Jakab szepesi prépost (1284—1301) 1299-ben Lubló és Podolin tizedeit a szepesi kanonokoknak adományozta (W. III. 32.) Az előrebocsátottak tekintetbevételével még sem tartóztathatjuk vissza magunkat a következő történeti tényt itten fölemlíteni:

Huszonhat évvel a Jakabnak szóló adományozás után, 1325-ben, Nanker krakói püspök Boleszlav esztergomi érseket, kinek joghatósága alá a szepesi prépostság tartozott, perbe idézte; mivel Boleszlav érsek, illetőleg János szepesi prépost, Nankertől a Podolin, Gniazda, Lubowňa s más ottani helységek fölötti joghatóságot, melyet Nankernek közvetlen elődje János s ennek elődei is régi időktől fogva békésen gyakoroltak, el akarta sajátítani. Ama kérdéses terület pedig, melyen a krakói püspök egyházi joghatóságának zavartalan gyakorlatába magát visszahelyeztetni kívánja, Magurának éjszaki lejtője (Dunajec-völgy) egészen Toporczig; továbbá Podolin, Gnézda, Lubló, Ruzsbach határaitól, ott, hol a Timpnicz (sic) hegyről a patakocskák Lengyelország felé a Poprádba szakadnak stb.

A per úgy végződött, hogy a pápa által e végett kiküldött bíró 1332-ben Boleszlav esztergomi érseket az érintett területről általa 22 évig beszedett tized kárpótlása fejében évi 100 s így összesen 2200 márkára ítélte s ezenfelül úgy a szepesi prépostnak, valamint az érseknek is ezen viszás ügyben „perpetuum silentium"-ot parancsolt; mire János prépost egyenesen a pápához felebbezett. (W. III. 32.) Végre ezen ügy Avignonban 1333-ban XXII. János által a szepesi prépostság javára döntetett el. (W. I. 316.)

Hazánk határai.

Ezen kérdéseknél mindenek előtt hazánk határainak a honfoglalás első ideje után volt állapotával kellene tisztába jönnünk. Alig szenvedhet kétséget az, hogy a honfoglaló magyarok, mint lovas nép, nem nyomúltak be mélyen a hegyvidékekbe. Hazánk éjszakon nem kapta mindjárt mai határait s csak hosszú ingadozás után lettek határokká, mint legtermészetesebbek, a Kárpátok fő gerinczei. Hazánk felső vidékén még a XI-ik században is több határigazítás történt. A névtelen jegyző szerint a honfoglalók minden népet meghódítottak a *Sajó* vizéig és *Sóvárig* (ma Sárosban.) [1] Számos adat bizonyítja, hogy Lengyelország határai a XI-ik században mélyen benyúltak mai hazánk területére s azok a Szepességet politikai tekintetben Lengyelországhoz tartozónak tűntetik fel. [2] IV. Henrik még 1086-ban is, a prágai püspökségnek határlevelében, beszél: de „regione Moravia usque ad fluvium, cui nomen est Wag", ami arra mutat, hogy nyugat felől még kétes volt a határ Magyarország és Csehország közt [3] vagy, hogy hazánknak egyes részei egyházi tekintetben még a prágai püspökséghez tartoztak. A Szepességtől keletre és nyugatra ezek szerint idegen hatalmak területei nyomúltak be. Szepesről is az 1253-ban elhalt Boguchval poseni püspök nyomán beszélik a lengyel krónikások, hogy görbeszájú Boleszlav lengyel király leányát Judithot Kálmán magyar király fiának Kálmánnak nőül adván, neki jegyajándékba holtiglani birtokúl „Castellaniam de Spissz" adta s ebből következtetik, hogy a Szepesség a XII-ik század elejéig Lengyelországhoz tartozott. Iróink a Szepességet a honfoglalás korától kezdve hazánkhoz tartozónak tekintik. Az Ófaluban 1108-ban Kálmán és Boleszlav közt kötött véd- és daczszövetséget magyar területen kötöttnek tartják és midőn Borics, Kálmánnak második nejétől az orosz Predszlavától született fia, Boleszlavnak leányát Judithot nőül vette, féltestvérétől II. Istvántól lakóhelyül kapta a Szepességet, [4] így találkozunk vele 1120-ban, mint a szepesi vár urával s mint ilyen tehette 1132-ben II. Béla ellen indított trónkövetelő hadjáratának alapjává a Szepességet. [5]

Anonymusnak fentebb említett szavai, melyek szerint Borsnak feladata volt az ország határát gátakkal erősíteni meg egész a *Tátra* hegyéig és az ország őrizete végett alkalmas helyen építeni várat, eléggé világosak. De ha Bors csakugyan a Bódva vize mellett építette volna a végvárat és hányatott határokat, akkor onnan Szerencs felé Árpádhoz lehetetlen volt visszatérnie *„a Tátra hegyein át."* [6]

[1] Cap. 17. — [2] Századok 1886. 333. — [3] U. ott. 1877. 491. — [4] Engel: Gesch. v. Hal. und Vladim. I. 94. — Wagner: II. 25. — [5] Századok 1886. 426. — [6] Anonym. Cap. 18.

De Borsod különben is nagyon az ország belsejében fekszik és a Bódva elzárt völgye, meg a Lengyelország felől hazánkba vezető útak közt egyáltalában semmi könnyen járható út nem vezet, így Borsodot alkalmas határpontúl alig választhatta. Csak egy esetben lett volna igazolt Borsnak eljárása, ha a Bódva felső völgyében fekvő *Szepsi* (Szepsi-Moldva) vidékének erdőségeit nevezi Anonymus „Silva Zepus"-nak, Szepsi (szepesi) erdőnek. Ezen esetben is át kellett azon kelnie a magyar hadnak, hogy a Tátra-hegyéig jusson, vagy hogy az akkori orographiai ismeretek szerint talán a Tátrához számított érczhegységen át visszatérhessen az alföldre. Anonymusnak sok tévedését mutatták már ki, de a honfoglalásra vonatkozó részletek pontosságát kétségbe vonni alig lehet. Ha tehát itt sem vonjuk kétségbe hitelességét, akkor a Bors által hányatott határokat, melyektől a Tátra hegyein át tért vissza Árpádhoz, csak a mai Szepesség területén kereshetjük. A magyarok megtelepedéséről írt egy kitűnő tanúlmányban a nyugati határról olvassuk: „Sasvárral szemben fekszik *Strázsa,* oldalvást az erdélyi Küküllőre emlékeztető *Kukló* és *Székelyfalva*, mind nyomai annak, hogy itt határ volt, melyre különös gondot fordítottak." [1] A Szepességnek igen régi idők óta volt *Strázsája*, mely legrégibb okmányainkban „*Ewr, Eőr, Oer*" nevek alatt fordúl elő, ma Nagy-Őr (tótúl Stražka, németűl Nehre) nevet visel. Lakói az okmányokban „*speculatores*"-eknek, magyarúl méltán határőröknek neveztetnek. Ezen, határpontúl fekvésénél fogva is igen alkalmas helyet tekinthetjük azon pontnak, melyről a Poprád-völgy bejárata fölött uralkodhattak határőreink s a melyig már a honfoglalás első idejében eljuthattak őseink. Az ettől a mai határig terjedő vidéket, mint fentebb láttuk, még a XIII-ik század második felében is nagyrészt rengeteg vadonok borították. A Szepességen is találunk Küküllőre emlékeztető *Kuklót* a Hernád mentében fekvő *Kluknó*-ban, Székelyfalvát az 1200 körűl felmerülő *Zeek* (Szék)-ben, ma Szlatvin, magát „*Szepes*"-t is azonosíthatnók az Erdély keleti határán levő *Szepsi*-Szt.-György kezdő nevével s mindebből analogia útján a Szepességet az erdélyi székelységhez hasonló határőrvidékké tehetnők. Ami nem is lenne egészen képtelen állítás, mikor a krónikás szavai szerint épen ilyen vidék alapításával megbizatva nyomúlt előre Bors a Tátráig.

Lubló, Gnézda, Podolin városok vidéke meddig tartozott lengyel-uralom alá, mikor és hogyan került hazánk területéhez, adatok hiányában nehéz lenne megállapítani. A XIII-ik század végén ott még a lengyel-uralom látszik érvényesűlni, miről lentebb elmondjuk nézeteinket.

[1] Századok 1877. 491.

Tekintsünk el a mivel sem bizonyítható Sobottin — szepesi püspökségről, Asztriknak itten történt felszenteléséről mondottaktól; biztosnak kell tartanunk azt, hogy megyénk területe a honfoglalás előtt egyházilag és politikailag is Lengyelországhoz tartozott, melynek politikai befolyása egyes részekben még akkor is érvényesült, mikor a Szepességet már több századon át, *mindjárt a honfoglalás idejétől kezdve*, bírta a magyar nemzet.

Népesség.

A Szepességnek lakói a honfoglalás idejében csak szláv ajkúak lehettek. A hegyek és folyók, mint legváltozatlanabb oro-hydrographiai tényezők nevei szláv eredetűek. A legnagyobbrészt őserdőkkel borított területen csekély lehetett a szláv ajkú lakosok száma. A magyarok bejövetelével kezdődik itten a nagyobb népesedési mozgalom; mert a honfoglalók, mint mindenütt, úgy itten is csak az által biztosíthatták az elfoglalt terület birtokát, ha saját vérükből való magyar elemre bízták az őrizetet, azaz ha itten meg is telepedtek. A XIII-ik század okleveleiben gyakoriak a községek, dülők, határpontok magyar nevei, mik a magyar megtelepedést kétségen kívül helyezik s ha Adalbert érsek egyáltalában járt itten a X-ik század végén, találhatott s esetleg meg is kereszteltethetett magyar urakat. A lakosok számáról ezen első korból megközelítő adatot sem nyújthatunk; minthogy a XII-ik századot megelőző korból egyetlen község létezéséről sincsen okmányilag biztos adatunk.

Első politikai viszonyok.

A Szepesség első politikai viszonyairól nehéz a tájékozódás. Mint fentebb említettük, kétségtelennek tartjuk a magyarok első telepedését megyénk területén, ennek következtében itten okvetlenül mindjárt kellett gondoskodni ezt az ország többi részével összetartó kapcsolatról. Nem járulhatunk „A vármegyék alakulásáról“ szóló kitűnő tanúlmányoknak szavaihoz: „A most oly bájos tájakban gazdag, de a honfoglalás és királyság első századaiban zord és néptelen erdőségből álló Szepesség, melyet Anonymusunk az anteculturalis állapottal egyjelentésű „Silva Zepus“ néven jelzett, a régi okmányok pedig „Terra Scepus“-nak írtak, *sem ősalkotású megye, sem várispánság nem lehetett.* [1] Maga Wágner, a tudós jezsuita és e földnek fia, ki nagy szorgalommal írta meg Szepes régi viszonyait, *első megtelepítése* idejét a XII. század közepén túl nem tudta felvinni. Midőn II-ik Gejza e vadont a beköltöző szorgalmas flamandiak vagy szászok második csoportja előtt megnyitotta, kétségkívül az Erdélyt megszállott testvér-fajnak adott telepítési szabadalmaknál kevesebb jogokra nem szorította azokat. Igy támadott a szepesi fundus regiuson, *a megyei és várispánsági alak mellőzésével*, a beköltözött nép sajátságos viszonyainak megfelelő municipalis alakulás „provincia“ címe

[1] Századok 1871. 392.

alatt. Később, talán a tatár-korszak után a várispánságok és megyék tényezőit is ott kifejtve találjuk.“ [1] Véleményünk szerint a Szepesség a vármegyék első alakúlása idejétől kezdve mint közvetlen királyi birtok, fundus regius, a megyékétől különböző közjogi állást foglalt el és egy megyének tartozékát sem képező külön királyi várispánság volt az 1108-ban említett „Castellania Spissz“, melynek haszonélvező uráúl említők Borics herczeget. Erről és a nagyobb mértékű telepítés után keletkezett politikai viszonyokról elmondjuk nézeteinket.

Gyarmatosítás.

A Szepesség népesedési és culturalis viszonyainak kifejlődésére vonatkozólag helyesen mondhatjuk, hogy amint Rómát nem építették fel egy nap alatt, úgy a „Comitatus Scepusiensis“ és „Provincia Scepusiensis“ kialakulásához is több száz évnek munkájára volt szükség. Több nemzedéknek kell működnie azon, hogy egy, a munkás kéz fejszecsapásai által soha sem érintett rengeteggel borított vidék meghódíttassék előbb a földmívelésnek, majd az iparnak, kereskedelemnek és így a magasabb culturának.

A XII-ik századot megelőzőleg egyetlen községünk létezéséről sincsen határozottan megbízható adatunk. A Bélán 1072-ben, Friedmanon 1073-ban történt plébánia-alapításról szóló hagyomány nélkülözi a történelmi alapot, de egyáltalában nincsen kizárva annak lehetősége, hogy a mintegy száz évvel előbb kereszténynyé lett Lengyelország befolyása érvényesült a Kárpátvidéken és a Poprád- és Dunajec-völgyek keresztény lakóinak egyházi viszonyait már a XI-ik században rendezték a krakói püspökök. A hagyomány minden esetre igen régi és rendezett lakóhelyekre mutat.

A honfoglalás idejére vonatkozólag mondottak után állítva, hogy a Szepesség területén megtelepedett, a határ őrizetével megbízott magyar urak már a X-ik században elhódítottak egyes területeket az őserdőtől és azokat jövedelmező, a marhatenyésztésre és földmívelésre alkalmas helyekké alakíttatták át a hegyvidéken szétszórtan talált, vagy ide szorított lakók által; csak a legkezdetlegesebb szükségletnek megfelelő eljárást látjuk általuk alkalmazva. Nagy községek, vagy épen a város jellemző sajátságaival bíró helyek szervezéséről azonban alig beszélhetünk még. A cultura alacsony fokán álló őshegylakó és a vándorlásában még csak alig megállapodott hódító egyaránt képtelenek arra. „A gyarmat, a jövevény nép már inkább magával hozza a civilisatio föltételeit, a culturai életet. Eredete már nagyobb civilisatiót tételez fel; mely nem bírván meg többé népfeleslege kellő eltartását, rajt bocsát ki magából. Erős, munkabíró kezek, fogékony és tehetséges emberek kiindúlnak hazát és földet keresni, magukkal hozva a polgárisodás magvait, hogy azokat termékenyebb szűz földbe átültessék.“ [2] Erős, munkabíró gyarmatosoknak

[1] Századok 1871. 392. [2] Ipolyi A. Besztercebánya müveltségtörténeti vázlata. 10.

volt fenntartva a Szepesség bájos szűz vidékét is meghódítani a civilisationak.

Korunk szempontjából tekintve a dolgot, alig igazolhatnók a honszervező szent király szavait, hogy az egy nyelvű ország gyenge és törékeny; de a szervező állambölcsesség egyik legkiválóbb nyilatkozatául kell tekintenünk fiához intézett figyelmeztetését, hogy a jövevényeket kegyesen fogadja s még kegyesebben bánjék velök. Első nagy királyunk intését híven követték uralkodóink és a magyar közjogi műnyelv a „hospites", vendégek, szivélyes névvel jelöli mindig a jövevényeket, kiknek soha sincsen okuk az igazi magyar vendégszeretet ellen panaszolkodniok.

A Szepesség gyarmatosítása hosszú időnek nehéz munkája volt. Két nagy ország királyai és nemessége működtek azon közre. Az itten lefolyt gyarmatosítást három főcsoportra oszthatjuk: A királyok által királyi birtokon alapított, s kezdettől fogva szabadalmakkal ellátott, — a városi élet létfeltételeit magukban rejtő gyarmatosításra — és az egyes birtokos nemesek által némi kezdvezményekkel felruházott telepítésre, a scultetiákra, végre a bányatelepítésre.

Terünk nem engedi itten részletezni azon vándorló mozgalmat, mely a XII-ik század elején nagyban megindúlt Németország Rajnavidékén és az éjszaki tenger partjain s az Elba és Odera vidékén át húzódott a Sudetek és Kárpátok aljára.[1]

Szepesvármegye területén három fő-völgyet különböztetünk meg: a Hernád, Poprád és Dunajecét. A nyelvi viszonyok mindháromnál más-más telepítési processust tételeznek fel. A tatárjárást megelőző időből, hagyományos úton, általában II. Géza király (1141—1161) államférfiúi bölcsességének tulajdonítjuk a legnagyobb német telepítéseket Erdély déli vidékein épen úgy, mint a Szepességen, hova a német ajkú lakosok egy Rajnald nevű gróf (comes) vezetése alatt jöttek volna be. Ezen Rajnaldra — tudtunkkal — okmányilag egyszer történik hivatkozás. A szepesi 24 város lelkészeinek testvéri szövetkezete (fraternitas XXIV. Parochorum, oppidorum regalium Provinciae Scepusiensis) egy a kegyúri jog gyakorlása és a tized ügyében a szepesi káptalan előtt 1556-ban emelt protestatiojában régi kiváltságaira hivatkozva írja: „et quamvis ipsi protestantes super praemissis haberet efficacissimas litteras, privilegia et literalia instrumenta super immunitate ipsorum Ecclesiastica, puta Raynaldi *primi ducis Saxonum* ... Belae, Andreae etc. regum Hungariae."[2] A sorrend itt minden esetre III. Béla kora előtti időre mutat. A szepesi prépostságnak 1198-ban történt alapítása már kifejlett egyházi viszo-

[1] L. Dr. F. Krones: Zur Geschichte des deutschen Volksthums in Karpatenlande, mit besonderer Rücksicht auf die Zips etc. Graz 1878. — [2] W. II. 258.

nyokat tételez fel. Imre királynak 1198-iki oklevele, melyben a Szepesség *vám-tizedének* élvezetében megerősíti Jób esztergomi érseket; vármegyénket, mint kereskedelmileg jelentékeny helyet tünteti fel, — 1202-iki azon oklevelében, melyben az esztergomi egyháznak földeket adományoz, Tamás „*comes de Zepus*“ fordúl elő. Ezek szerint már a XII-ik században megkülönböztetve látjuk az úgynevezett szászok telepítvényeit, a „provincia de Scepus“-t, a comitatus de Zepus-tól, ami a politikai viszonyok rendezettségének előre haladott állapotát jelzi. Ha tekintetbe vesszük a gyarmatok kifejlődésének nehézségeit, az említett kereskedelmi, egyházi és közigazgatási viszonyok kifejlődésére nem sokalhatjuk a II. Géza trónraléptétől az 1202-ik évig lefolyt félszáz évet. Később látni fogjuk, hogy a Szepességen nagy fejlettségű városi életről a XII-ik században még nem beszélhetünk.

A német ajkú lakosoknak a Szepességre történt első betelepítését bátran helyezhetjük a XII-ik század közepére. Eldöntetlen kérdésül kell még fenntartanunk azt, hogy a nagy germán népcsaládnak melyik ága, vagy helyesebben mondva, melyik ágai szolgáltatták német gyarmatosainkat; mert megyénk területén a német idiomák több vidék szülötteire vallanak. Méltó tanúlmány lenne ez, az összes szepesi német tájszólásokat s a velük rokonokat alaposan értő nyelvbúvár részére.[1] Dr. Krones, már idézett kitűnő tanúlmányában tagadva a szepesi németeknek az erdélyi szászokkal közös eredetét és egyidejű bevándorlását, mondja: A szepesi dialectus oly kitűnően közép-német és a sziléziai nyelvjárással oly benső rokonságban áll, hogy abban az erdélyi idiomának „plattdeutsch“ magvát nem könnyű munka lenne kimutatni. Azonban, ha a két vidéknek Flandriából eredő összefüggő és egyidejű gyarmatosítását nem fogadjuk is el és a két nyelvjárás közt levő ősrokonságot nem mutathatjuk is ki; — okmányokkal igazolható tények, helynevek és a szepességi német nyelv is elfogadhatóvá teszik azon nézetet; hogy a Szepességnek a Poprád-folyó jobb partján eszközölt gyarmatosítása közel egykorú az erdélyivel, régibb a kis-lengyelországi német telepítésnél, és *legrégibb alapjában véve tényleg flandriai eredetű.* Ezt igazolni látszik a Szepességen uralkodó közmondás is: „Das Mädchen ist aus *Flandern*, es wandert von Einem zum Andern.“ — Majd a helynevekből vont következtetésekkel támogatja a szepesi első német települők alsórajnai-szász vagy flandriai eredetét.[2]

[1] Egy, ezen kérdés megoldására igen hivatott írói erőt felkértünk erre, de legnagyobb sajnálatunkra megtagadta a munkánkban való részvételt, — a Szepesség egyik legfontosabb és legérdekesebb kérdésének ismertetését, a Szepességnek egyik szülöttje. A szerkesztő-bizottság.

[2] Idézett mű 21. l.

Ezen első bevándorlók szorgalmas kezének munkája a felső Poprád mellékét termő földekké varázsolta át. Királyi szó hívta be őket a királyi területre, hol „hospites teutonici", *német vendégek* czímével felruházva kezdettől fogva a magukkal behozott intézmények szerint alapították meg falvaikat, igazgatták azokat és szolgáltatták ki maguk közt az igazságot. A mai városok és községek közül, melyek nyerték tőlük őseredetüket, arra csak a tatárjárás után következő időszak emlékeiből következtethetünk majd.

A nagy tömegű telepítésen kívül már a XII-dik század folyamában találunk a Szepességen idegen lovagokat, kik szintén királyi meghívásra települve be, őseivé lettek a megye legrégibb nemes családjainak és adományozott birtokaikon virágzó telepeket alapítottak. Igy 1198-ban Imre király *megerősíti* a szepesi Marcus Gola urat Gömörben és a szepesi Szt.-Mihályon — ma Markusfalu — *örökölt* birtokaiban.

A Gölnicz-folyó völgyének bányászata igen régi, a tatárjárás előtti időből történeti adatokkal nem bírunk ezen vidék telepítésére; de azon körülményből, hogy IV. Béla király Gölniczbányának 1264-ben már pallosjogot, kizárólagos vásártartási szabadalmat ad és 1276-ban már mint szabad királyi város szerepel, biztosan állíthatjuk, hogy keletkezése legalább is a XII-ik század közepére esik s méltán illethető az „oppidum vetustissimum Scepusii" névvel. E köré csoportosúl később az úgynevezett „Gründner Boden"-nek, a felső magyarországi bányavidéknek betelepítése. Nyelvüket némelyek azonosnak tartják az alsó magyarországi bányavidék (Selmeczbánya stb.) német lakóiéval [1] és eszerint ezeket is thüringiai eredetűeknek kellene tartanunk. [2]

A tömegesebb német telepítésnek harmadik csoportját a Dunajec völgyében Galiczában fekvő Neumarkt köré látjuk csoportosúlni. A Magura-hegység éjszaki lejtőiről a Dunajec felé nyiló völgyek ma teljesen elszlávosodott községeinek nevei tiszta német eredetre vallanak: Fridman, Falstin, Kacvin stb., Neumarkt már 1252-ben a magdeburgi (német-szász) joggal felruházott város, valamint a szintén a Dunajec-völgyében fekvő Ó- és Új-Szandecz is. Ezen vidékek hajdani német lakói azonos eredetűek voltak a felső Poprád vidékére települtekkel. [3] Henrik, Krakó és Szilézia herczege 1204-ben engedélyt adott Teodor krakói palatinusnak arra, hogy az Ostrovno, Fehér- és Fekete-Dunajec, Rogoznik, Lipietnicza, Szlana, Zatainicza, Nedelska, Stradomia patakok környékére szileziai németeket telepíthessen, kik a német joggal élhetnek. [4] Ezen telepítés adott létet az

[1] J. H. Schwicker: Die Deutschen in Ungarn etc. 309. — [2] Ipolyi id. műve 18. — [3] Krones id. műve 16. — [4] Bárdosy supl. I. 5.

említett, eredetileg szláv, de kevéssé népesített vidék német községeinek.

A Poprád alsó völgye nevezetesebb helységeinek: Béla, Podolin, Gnézda, Lubló stb. nevei határozottan szláv eredetűek. A városalkotó német elemet csak a tatárjárás után kapták, mint Podolin, melynek újra telepítésére és a magdeburgi város-jog alapján rendezésére 1244-ben adott engedélyt Boleszlav krakói és sandomiri herczeg Henrik scultetusnak. A Poprád-völgyétől keletre eső hegyvidék (Szepes és Sárosban) ruthén lakói a honfoglalás korát megelőző őslakókúl tekintendők. Ezeknek ágai húzódnak végig a megye keleti részén a Hernád-völgyéig.

Kísértsük meg ezek után a Szepességnek képét adni a tatárjárást megelőzött időből. A Bódva-völgyén fölfelé haladó magyar hadak áthatolva a szomolnoki hegyeken, a Gölnicz-völgye mentében épen ottan érték el a Hernád-völgyét, hol az kiszélesedve (Margitfalunál) alkalmassá vált a vidék további szemlélésére. A helyenkint földmívelő és pásztor-életet élő gyér lakosság által népesített dombos területet elfoglalták a Hernád és Poprád mentében egészen Nagy-Eőr vidékéig. Ezen határpontot megerősítve, az elfoglalt terület védelmezésére visszamaradt hadak a baromtenyésztésre igen alkalmas területen megtelepedtek. A lándzsások kerületének sajátságos katonai szervezetéből folyó kiváltságos közjogi állás, melylyel a tatárjárást megelőzőleg mint *nemes* községek IV. Béla király 1243-iki szabadságlevelének szavai szerint „ab antiquo“ régóta, Bárdosy véleménye szerint Szt. István óta bírtak, — jogosúlttá teszik azon feltevést, hogy ezen községek voltak megyénk első magyar határőr-telepei. Támogatja ezen feltevést az is, hogy ezen községek a két fővölgyet elválasztó dombvidéken vannak, melyen ma is keresztül vezetnek a Poprád és Hernád vidékét összekötő és az Eperjestől Szepes-Váraljáu és Lőcsén át Liptó felé vezető főutak. Innen egyaránt uralhatták mindkét völgyet. IV. Béla király a tatárok kivonulása után azonnal megerősíti a lándzsások kiváltságait, míg a szászokra csak később került a sor. Megyénknek ezen *természetes* középpontjában igen régen keletkezhettek a lándzsás községek: Ábrahámfalva, Levkocz, Csontfalu, Mahalfalu, Komarócz, Horka, Primócz, Szt.-András, Kissócz, Hozelecz, Jánócz, Filicz, Betlenfalva, Hadusfalva, Pikócz. A X—XI-ik századokban még más magyar telepek is keletkezhettek részint királyi, részint adományozott nemesi vagy egyházi birtokokon, melyek közül azonban csak Markusfalunak (1198-ból), Savnik zárdának (1150-ből), Hodermarknak (1198-ból), Almásnak (1209-ből), Hadusfalvának és Tamásfalvának (1229-ből), Arnótfalvának (1230-ból), Letánfalvának (1230-ból), Kolcsónak (1240-ből) emléke maradt fenn.

A XI-ik században a Poprád- és Hernád-völgyeiben letelepedett

németek alapították azon községeket, melyeknek lelkészei állítólag 1204-ben külön egyházi testületet alakítottak. Ezek: Csütörtökhely, Dénesfalu, Durand, Felka, Hunfalu, Igló, Illésfalu, Káposztafalu, Leibicz, Matheócz, Ménhard, Müllenbach, Nagy-Szalók, Odorin, Pálmafalu, Poprád, Ruszkinócz, Sztrázsa, Szepes-Szombat, Velbach, Zsákócz. Állottak már Szepes-Váralja, Kézsmárk és a hagyomány szerint Löcse.[1] Kétségkívül még számos más község is volt ekkor a Szepességen, melynek lakói a tatárok kivonulása után azonnal visszafoglalták elhagyott telkeiket, különben alig lenne megmagyarázható a XIII-ik század végén a községek oly nagy száma.

A szepesi vár comese és a szepesi káptalan képviselik az egyházi és világi hatalmat, mellettük a szászok grófja és a lándzsás községek főbírája a közigazgatás és törvénykezés őrei s a Szepesség már mint önálló közigatási és egyházi terület áll előttünk. Ezen viszonyoknak kifejlődéséről lentebb. Az alsó Poprád és Dunajec völgyei lengyel uralom alatt állanak. Béla, Friedman, Ó-Falu, Podolin, Gnézda, Lubló létezését részint hagyomány, részint okmányok mutatják. A magyar királyság és Lengyelország közti határt tüzetesen találjuk leírva IV. Béla királynak 1256-iki oklevelében, melylyel Arnold comes fiának Jordánnak a Poprád mentében egy nagy erdőterületet adományoz. E szerint a határt a Magura gerincze a Toporczpatak jobb és a Poprád jobb partja képezték.[2] Boleszlav, Krakó és Szandomir herczege egy 1244-iki oklevelében szintén a Poprádot és Toporczot jelöli meg határokúl.[3]

A honfoglaláskor rengeteggel fedett „Silva Zepus"-ban a munkás kéz már nagy hézagot vágott, a földmíves ekéje és — Gölniczbánya vidékén — a bányász kalapácsa jelölik a civilisatio előre haladását a három fő folyó völgyeinek közvetlen környékén, de a terület legnagyobb része még a fejszére várva lakatlan.

A tatárjárás.

Az 1241-ik év véres eseményei a Szepességre is mély gyászt hoztak. A tatárok Liegnicznél megtörve a lengyelek hadát, Boleszlav fejedelmet menekülésre kényszerítek s ő a Kárpátok völgyei közé fut menedéket keresni. A tatárok a Dunajec- és Poprád völgyeibe vonúlva megsemmisítették egy század szorgalmas munkájának gyümölcseit. A Szepesség lakóinak a még nem érintett rengetegek adtak biztos szállást. A szászok — a hagyomány szerint — a tatárok közeledésének hírére a Letánfalvától és Káposztafalvától dél felé a Hernád bal partján kiemelkedő „Schauberg"-et — az okmányokban „Lethonkew" és „Lathonkew" = látókő — körűl sánczolva megerő-

[1] Az egyes községek legrégibb említési idejére lásd Hradszky József „Szepesmegye helység nevei" szepesmegyei történelmi társulat évkönyvei II. III. köt. — [2] Bárdosy I. 84—85. — [3] U. ott 312.

sítették, és a vész napjaiban grófjukkal, bíráikkal és minden ingó vagyonukkal oda menekültek.[1] A virágzásnak alig indult telepeket a Poprád és Hernád egész mentében elpusztították a vad hordák, melyeknek kivonulása után elölről kellett itt is kezdeni a honalapítás nehéz munkáját.

Újratelepítés.

Míg a X—XII-ik századokban eszközölt megszállások, telepítések és gyarmatosításokról mondottaknál csak igen csekély részben támaszkodhatunk okmányokra, a XIII-ik század második felétől kezdve már határozottabb alakban szólhatunk megyénk múltjáról.

Hazánk második alapítója, IV-ik Béla, alig tért vissza szomorú száműzöttségéből, már is kiterjeszté atyai gondoskodását országa ezen távol fekvő vidékére is. Veje Boleszlav, Krakó és Szandomir herczege és ennek neje Kunigunda szintén gondoskodnak az uralmuk alá eső részek helyreállításáról. A szepesi prépostság, a savniki apátság, magános nemesek és városok versenyeznek egymással új telepek alkotásában. Természetesen előbb mindeniknek régi birtokát kellett rendeznie.

A vadonokból előjött menekültek újra felépíték lakóhelyeiket, az azelőtt legnagyobbára fából összerótt falvak helyein kőből épített és falakkal körülvett, tornyokkal megerősített kastélyok emelkednek, melyek veszély idejében kellő oltalmat nyújtanak a nemes uraknak és jobbágyaiknak. A volt nagyobb német községek egyike-másika falakkal veszi magát körül. A fő erődön, a „szepesi vár"-on kívül említik okmányaink Markus-várat, Marcell-várat, Richnó-várat, Gölniczvárat s a megye éjszaki határán Dunajec-várat; Lőcse, Késmárk, Lubló, Podolin megerősített városok, Poprád mellett a „Schlösschen", számos más helyeken a „Burg, Hradisko, Zamcisko" nevű emelkedések megerősített helyekre mutatnak, melyek számoltak a tatárok visszatérésének eshetőségével. Az általuk nyújtott biztosság érzete fokozta a települési kedvet, megadta a városi élet egyik fő létfeltételét, és a XIII-ik század végéig visszamenő, biztosan kimutatható múlttal 87 városi és falusi község dicsekszik megyénkben.

Az új alakulásoknak menete tanúságos képet nyújt a tatárjárás előtti viszonyokra is. Legelső szállásokúl jelöltük meg az úgynevezett „*lándzsás*" községeket. A tatárjárás után itten találjuk a legelső királyi rendezést. IV. Béla király már 1243-ban megerősíti a szepesi gróf hatósága alúl kivett nemeseknek -- nobiles de Scepus — régi kiváltságait,[2] hogy azok mind hűségben, mind számra nézve annál inkább gyarapodjanak. Régi hivatásukhoz képest a hadállítást tette egyedüli kötelességükké.

A szepességi plébánosok egyesületéhez tartozott községek a XIII-dik század végén már mindnyájan mint újra felépültek említ-

[1] Wagner II. 69., 70 U. — [2] Bárdossy Supl. I. 34.

tetnek s a fent említetteken kívül a 1298-iki szövetség-levélben Kurimján, Szalók és Lőcse is szerepelnek. V. István király 1271-ben megerősítette a király közvetlen hatósága alá tartozott szász községek régi szabadalmait és azoknak a királyhoz való viszonyát újra szabályozta. Ezen oklevél nem sorolja fel a királyi szászok községeinek neveit, de feltaláljuk azokat I. Róbert Károly királynak a szászok privilegiumait 1312-ben újra megerősítő oklevelében. 1. *Lőcse* főváros külvárosaival és majorjaival s a határában levő Köperen (Ulozsa) Vilkócz, Fridrichsdorff (Hradiszkó), Durst, Dorff des Meisters Gottfrides, ma Burgerhof (Dvorecz) nevű telepekkel. A várost a hagyomány szerint a tatárok kivonulása után 1245-ben alapitották mostani helyén. Azelőtt — állitólag — a mai várostól délre fekvő, „Alte-Leutsch"-nak nevezett emelkedésen állott. 1263-ban az Illésfalva és Darócz (Dravecz) közt felmerült határrendezésről szóló oklevélben „villa Lywche" név alatt említtetik [1], 1271-ben V. István szabadságlevelében már mint „Leucha civitas Provinciae capitalis", mint a szászok községeinek fővárosa szerepel, ami gyors fejlődésére mutat. 2. *Szepes-Váralja*, melynek polgárai IV. Béla királytól már 1258-ban adományt kaptak Kolbachra, [2] a váraljai polgárok által az 1258-ban alapitott Nádas (Tersztyány) területén már 1262-ben szerzett birtokrészekre is kiterjedt a szabadalom. — 3. *Velbach*, 1298-ban már önálló plébániával bíró község. — 4. *Szepes-Olaszi* a hozzá tartozó Johannisdorf, Olcznó és Kolenóczczal. Ezen, a tatárjárás előtt olaszokkal — itali (?) — telepített városba 1243-ban a tatárok által elpusztított telepeikről Tornából jöttek szászok, kiknek IV. Béla király a szepesi várgróftól független állást biztosított az említett évben. 5. *Odorin* 1262-ben már mint újra fennálló község szerepel. — 6. *Dénes falu*. — 7. *Igló* majorságaival és bányaműveivel, ami ezen városnak ekkor már jelentékeny fejlettségét jelezi. — 8. *Pálmafalu*, Marschky nevű majorjával, 1298-ban már önálló plébániával. — 9. *Illésfalu*, a daróczi (Dravecz) királyi telepítvényesekkel 1263-ban folyt határpere alkalmával már ismét kifejlődött község. [3] — 10. Nagy- és Kis-*Tamásfalu*, melyet egy szepesi káptalani protocollum már 1229-ből említ. — 11. *Csötörtökhely*, egy 1280-iki okmányban „civitas" jelzővel. [4] Hunfaluval, Káposztafaluval és Primóczczal a XIII-ik század második felében mind említtetnek, mint újra felépültek. — 12. *Poprád*. — 13. *Felka*. — 14. *Nagy-Szalók*. — 15. *Müllenbach*. — 16. *Zsákócz*. — 17. *Menhard*. — 18. *Béla*. — 19. *Késmárk* a IV-ik László királytól vett birtokokkal. — 20. *Leibicz* majorságaival. — 21. *Ruszkinócz*. — 22. *Durand*. — Ezen idézett szabadság-levél határozottan megjelöli azon helyeket, melyeken a XII-ik században a

[1] Bárdosy I. 97. — [2] U. ott. 441. — [3] U. ott. 96. — [4] Wagn. I. 111.

szászok megtelepedtek volt és a melyeket a tatárjárás után azonnal viszafoglaltak.

A királyi várbirtokokon az újra telepítésnek két módját találjuk fel. Vagy visszatelepűlnek a királyi sólymárok és peczérek, mint Daróczra, mely a fentebb említett 1263-iki határperben királyi draucariusok községeként szerepel és Szepes-Sümegre, mely, a királyi peczérek által lakott község határában 1254-ben szászoknak ad engedélyt a letelepűlésre, azon feltétel mellett, hogy ezek a peczérekkel egyenlő szolgálatokat tartozzanak teljesíteni;[1] vagy a király új telepítvényeseknek adja a birtokot, mint Nádast (Trsztyán) szlávoknak azon czélból, hogy azok neki attól adót (census) fizessenek. Ezen birtokon IV. Béla 1258-ban Geubulin mester és fivére Termann lőcsei lakosoknak négy telek (aratrum) földet ad azon feltétellel, hogy ezek neki évenként $^1/_4$ márka aranyat fizessenek terragium (földbér) fejében s ugyanazon szabadságokat élvezzék, melyekkel a Szepesség más lakói, kik földbér fejében arany-adót fizetnek, bírnak. „Eadem libertate perfruantur, qua *alii de Zipes*, qui nobis aurum pro terragio solvunt, gratulantur", ezen kifejezés világosan mutatja, hogy a tatárjárás előtt és közvetlenül utána több község népe volt itten az adózó várnép viszonyában.[2]

Királyaink mindig igen bőkezűek voltak a várbirtokok adományozásában. IV. Béla, hogy elpusztított országát minél előbb helyreállítsa, telepítés kötelezettsége mellett a Szepességen is tesz adományokat. Egyháziak és világi urak, különösen a Berzeviczy és Görgey családok ősei szereznek érdemeket a telepítések körül.

A királynak a birtokviszonyok újra rendezése czéljából Szepesre küldött emberei, Ákos mester, székesfehérvári kanonok, királyi kancellár és Myko zólyomi főispán *Almás* birtokot Mátyás szepesi prépost birtokában régibb birtokolás czímén találták. IV. Béla király belátva, hogy a szepesi prépostság ősei és az ő részéről is szűkölködik adományokban; Almás birtokot örökjoggal a prépostságnak adományozta 1249-ben.[3] Ezután ő és utódai bőkezűen gondoskodnak a káptalanról. 1250-ben a kiépíttetlenül maradt *Marcel-várat* a hozzá tartozó *Heymuth* (ma Arnótfalva) és *Letánfalu* községekkel kapta a prépostság. III. András király 1293-ban a Poprád-folyó és a Simeny hegy közt elterülő erdőséget adta a prépostságnak, mely erdőségben alapíttatott *Kolacskó* falu.

A czisterczitáknak a tatárok által felégetett *savniki* apátságához tartozott birtokokat IV. Béla király 1260-ban megerősítette a rend birtokában. A rend azután nagy buzgalmat fejt ki birtokai betelepítésében, ennek köszöni létét *Vikartócz* község.

[1] Wagn. I. 188. — [2] U. ott. 80. — [3] W. 294. stb.

A karthausiakat Jordán szepesi szászgróf 1299-ben telepítette a *menedék-kőre* (Lapis Refugii), nekik adván a Hernád-folyó és Bélapatak által három oldalról elzárt erdős területet, melyet azok meghódítottak a mívelésnek.[1]

A telepítő egyháziak közzé lépnek a XIV-ik században a *stolai* apátság, a keresztesek landecki és a karthausiak lechniczi kolostorai.

II-ik András király már 1209-ben ajándékozott Adolf szepesi prépostnak és nővérének, Ruttker Hermann nejének, ki Gertrud királyné hívására hagyta el hazáját és ősi birtokait, örökjoggal egy bizonyos várterületet a Poprád mindkét partján a havasoktól Zsákócz határáig. Az így megadományozott Ruttker Hermann ősatyjává lett a *Berzeviczy-* és *Tarczay*-családoknak.[2] IV-ik Béla 1246-ban Ruttker fiait Rycolphot és Hermannt megerősítette a mondott királyi adomány birtokában, melyhez IV. László 1278-ban *Farkasfalva* és *Pokaj* (Klein-Eisdorf) határos királyi falvakat adta Palan comesnek és fivérének.[3] Ezen 1209-iki adomány középpontjában keletkezett a Berzeviczyek ősi fészke Nagy-Lomnicz, és némelyek helytelenül keresik az adományozott helyet Szepes-Szombat környékén s kötik vele össze ezen hely alapítását.[4] Az adomány-levélben leírt határúl azon patak van megjelölve, mely Ó-Lesznától délre folyva Nagy-Lomnicztól délre ömlik a Poprádba, csak ennek torkolatától vezethetett a határ egyenesen Zsákócz faluhoz s az ettől lejövő patak mentében a Poprádhoz vissza s az említett patakkal szemben a Poprádba Lomnicznál lefutó patak mentén ismét fel a Tátrára. Szepes-Szombat környékére ezen leírás legkevésbbé sem alkalmazható. Leírásunk pontossága mellett szól, hogy Rycolph fiai 1322-ben Konrádnak, Hermann scultetus fiának ezen vidéken adtak erdőséget, melyben az a mai Ó-Lesznát telepítette.[5] Ugyancsak IV. László király adta Palan fiának Andrásnak a Semene (Simeny) hegyről lejövő Lomnitz-patak mindkét oldalán elterülő királyi erdőséget, melyben *Holló-Lomnitz* (1293) és *Kis-Lomnitz* (1294) keletkeztek.[6] Ruttker utódai telepítették *Rókuszt* is, melynek felét Rycolph fiai 1294-ben 50 finom ezüst márkáért késmárki Berthold fiának Hench comesnek elörökítették.[7] *Landecket* szintén Rycolph fiai Kakas és János mesterek bírták és ők cserélték el a sárosmegyei Keresztes-Komlósért 1313-ban a jeruzsálemi szt. sír keresztes lovagjaival.[8] *Lechniczról* Kakas mester a karthauziak részére 1319-ben tett adománylevelében maga mondja, hogy azt szolgálatai fejében királyi aján-

[1] W. 393. — [2] Bárdosy I. 7—10. — [3] Ifj. Kubinyi Ferencz. Monumenta Hungariae Historica. Codex Diplomaticus. Árpádkori oklevelek 1095—1301. Pest 1867. 121. sz. 101—104. l. — [4] Janota „Zapiski" stb. — [5] Fejér cod. dipl. VIII. 2. 391. — [6] W. I. 112. — [7] Századok 1872. 227. — [8] W. I. 398.

dékul kapta.[1] Ezzel egyidejüleg kapott egy nagy erdő-területet a Dunajec mellékén, melyet aztán ő és utódai telepítettek be. Midőn 1320-ban itteni birtokait fivéreinek Rycolphnak és Jánosnak királyi jóváhagyással örökre átengedte, az örökbevallási okmányban[2] csak *Friedmannvágása*, *Nisitz* (Nedecz), *Katzwinkel* falu és *Frankvágása* említtetnek, a „*vágása*" szó mutatja, hogy a mai Fridmann és Frankova helyén ekkor még csak folyt az erdőirtás és a telepítés. 1462-ben Berzeviczey Pohárnok István és Lénárd testvérek szepesmegyei birtokaikat a dunajeci vár örökösének Berzeviczy Jánosnak elzálogosították.[3] A zálog-levélben a fentemlített erdő-területen *Krempach*, *Laps*, *Durstin* és a délebbre fekvő *Viborna* említvék, melyek e szerint mind a Berzeviczyek telepítői buzgóságának köszönik lételüket.

A Görgey-család ősei kiváló érdemeket szereztek a Szepesség újra telepítése érdekében. IV. Béla király 1256-ban Arnold szepesi comes fiáról Jordánról, mint a Szepesség újra alkotásának egyik főtényezőjéről szól és azon szolgálatok jutalmául, melyeket Jordán „in convocatione populorum, ad terram Scepus de circumjacentibus regnis et diversis Regionibus congregatorum" tett, a Poprád mentében egy nagy lakatlan erdő-területet adományozott, kivévén azt és az idők folyamában Jordán és örökösei által oda *letelepítendő* jobbágyokat a megyei főispán hatósága alól. Itten alapította meg Jordán családja ősi helyét *Toporczot*. Jordánnak fiai Arnold, János és Illés 1260-ban IV. Béla királytól felkérték a Poprád és Dunajec közt fekvő lakatlan erdőket. Az adomány-levélben csak a Béla-patak, Jávor-erdő (Ahorn-Wald), Dunajec-folyó, Toporcz-patak és a Zimine (Simeny) hegy említvék helynevekül s az egész terület lakatlannak van jelezve.[4] A Nedecz-, Bialka-patakok és a Dunajec közti területet már a Berzeviczyek őseinek birtokában látván, itten csak a Javorina-erdőt s a Magurának a Helinsovka-hegyig — mely az említett Illéstől kapta nevét — húzódó gerinczétől a Nedecz-patakig terjedő erdős vidéket érthetjük; a Magurától a Poprádig terjedő vidéken lengyel telepítések történtek, mint azt alább látandjuk. Nincsenek ugyan határozott adataink, de azért bizvást állíthatjuk, hogy azon vidék falvait az említett adományosok alapították meg. Ezt annál is inkább állíthatjuk, mert a Görgeyeket mint kiváló telepítőket látjuk. Igy Eliás 1278-ban IV. Lászlótól *Görgőt* kapta — ezen falutól vette nevét a család — melyet szláv telepítvényesekkel szerződésszerű alapon gyarapított. Még ugyanezen évben kérte és kapta meg Lászlótól a lőcsei határ és a kis Tarcza-patak s a szepesi káptalan birtoka közt levő „*Repach*" nevű erdőt,[5] melyben szintén szlávokkal telepítette

[1] Wagner I. 403. — [2] Fejér VIII. 2. 289. — [3] Századok 1881. 56. — [4] Századok 1872. 218. stb. — [5] Századok 1872. 222.

a két, *Alsó-* és *Felső-Répást.* Görgey János és Gyula fivérek 1297-ben a *Maldur* nevű telepítvényükre jönni és ott letelepülni (congregari et commorari volentibus) akarókkal az úrbéri viszonyokra vonatkozólag egyezséget kötöttek.[1] A királyi adományosok közül említésre méltók még: Botiz comes, a már említett Marcus Gola-nak, a *Máriássyak* ősének fia, kinek IV-ik Béla 1264-ben a Veres-víz és Poprád-folyók közt levő teljesen lakatlan erdőt adta.[2] Botyz ezen területet 1279-ben Gothcalc matheóczi és Froling felkai bíráknak adta át telepítés végett a szászokat megillető jogok és a telepítvényesek kötelezettségei mellett.[3] Szintén IV-ik Béla bőkezűségéből nyerte 1263-ban a Tóthpataka melletti területet Leonárd, királyi madarász, (auceps) a *Sváby*-család őse és megalapította *Tótfalvát.*

Mellőzve a még többé-kevésbbé jelentékeny magán-telepítőket, nem hagyhatjuk említés nélkül a lengyel uralom alatt állott alsó Poprád-völgyet. Boleszlav Krakó és Szandomir herczege, IV-ik Béla veje, már 1244-ben gondoskodik birtoka déli határának visszafoglalása és biztosításáról. Hű emberét Henrik scultetust megbizza, hogy a tatárok által elpusztított podolini scultetiát népesítse újra s azt ő és utódai örökjoggal bírják.[4] Az újra telepített hely 1292-ben már sánczokkal és falakkal erősített város, Wenczel cseh király, Krakó és Szandomir herczege ekkor kötelezi Lubló és Gnézda faluk lakóit arra, hogy Podolin erődítményeinek fenntartásához és javításához hozzá járuljanak.[5] Ezen községekből indúlt ki a további telepítés. 1286-ban késmárki Roxer fia János Gnézda határában megvette Merozlav fiainak két teleknyi (mansus) birtokrészét az ahoz tartozó malommal, azon joggal, hogy ottan telepítést eszközöljön. A szerződésben Gnézda határából elkülönített terület határai egészen a mai *Laczkova* falu fekvésének felelnek meg.[6] *Podolin* újra alapítója Henrik advocatusnak IV. Béla királyunk leánya Kunigunda, Boleszlav özvegye a Gnézda és Podolin közt fekvő területet adta 1288-ban, hogy azon az erdőt kiírtva alapítson új helységeket[7] és itten keletkezett a két (Alsó- és Felső-) *Ruzsbach. Kamjonkának* neve egyenesen lengyel eredetre vall. 1315-ben Miklós comes, Lubló ura, Miklós kamjonkai (de Petrivilla) scultetusnak egy erdős területet ad, hogy azt irtsa ki és telepítse be.

A XIII-ik század regeneráló munkája közben fejlődik ki nagyobb mértékben Szepesvármegye bányászata is. *Gölniczbánya* régi jogait újabbakkal gyarapította IV. Béla király 1264-ben. A virágzó szabad királyi bányaváros lett a bányatelepítés fő eszközlőjévé. Botyz comesnek, a Máriássyak egyik ősének fivére János 1290-ben Pecold gölniczbányai polgárnak ajándékozta a kis Gölnicz (Parva-Gyulnuch)

[1] Bárdosy I. 401. — [2] U. ott. 98. stb. — [3] U. ott. 98. — [4] U. ott. 176. — [5] U. ott. 311. — [6] U. ott. 350. — [7] U. ott. 253.

folyó mellékén a „Clara-Lux“ nevű erdőséget, melynek területén keletkezett *Merény*. Ugyancsak 1290-ben IV. László a Kochenseiffen patak mellékén elterülő erdőket a Jászó felől a Szepességre vezető út mindkét oldalán Hekulnak a *Jekelfalusyak* ősének, szintén gölniczbányai polgárnak adta, ki itten *Jekelfalvát* alapította. *Szomolnok* okmányilag először 1332-ben említtetik, mint „Civitas nostra Zumulnukbánya.“ Habár régibb korból nem bírunk reá vonatkozó adatokat, a „civitas nostra“ jelző után, mely Szomolnokot már mint királyi bányavárost tünteti fel, keletkezését annál is inkább régibb, legalább is a tatárjárást közvetlenül követő időre kell tennünk; mert a Szomolnok területén keletkezett bányahelységek közül *Remete* már 1284-ben, *Svedlér* 1312-ben, *Lassúpatak* (Stillbach) 1316-ban már mint kifejlett bányamíveléssel bíró telepek említtetnek.[1] Tamás mester, szepesi várispán 1326-ban felső-szalóki Kunchmann scultetust megbízta, hogy a Gölnicz-folyó mellékén levő kiirtatlan erdőségét irtassa és abban a maga nevéről nevezett községet telepítsen; így keletkezett Kunchfalva, a mai *Helczmanócz*.[2]

A XIV-ik század elején a mai bányavidéket már legnagyobbrészt kifejlődve látjuk és 1327-ben Selmeczbánya jogában Gölniczbányával és Szomolnokkal együtt Merény, Svedlér, Remete, Zsakarócz Vojkócz, Prakfalu, Helczmanócz, Krompach, Stósz, Honten, Jekelfalu, Margitfalu, Folkmár és Koisó is részesülnek.[3]

Ilyen, mondhatni lázas telepítési munka mellett a Szepesség csakhamar újra népesedett és a virágzásnak magas fokára emelkedett. Ma is fenálló községei közül a XIII-ik század végén 94 volt meg, és pedig a Hernád-völgyéhez tartozó vidéken 54, a Poprád mellékén 35, a Gölnicz-völgyben 4, míg a Dunajec környékén Ófalu egyedül említtetik. A XIV-ik században — legnagyobbrészt annak első felében — épült 87, (Hernád-völgy 39, Poprád-völgy 25, Gölnicz-völgy 7, Dunajec-völgy 16), a XV-ik században 21, az említett völgyek szerint 9, 2, 2, 8.

A legtöbb község keletkezésének idejét határozottan kimutatni nem lehet s a következő felsorolásban azon évszámok vannak felhozva, melyekből az illető község nevét okmányilag először találtuk említve.[4]

I. A Hernád völgyében: Almás 1209, 1249*, Arnótfalva 1230*.

Baldócz 1314*, Beharócz 1297, Betlenfalva 1280, Brutócz 1452, 1504*, Buglócz 1385.

Csepánfalu 1345, Csontfalu 1380, Csötörtökhely 1263.

Dénesfalu 1312, Dobravolya (Curia Gerardi) 1290, Domány 1258, Dravecz 1263, Dubrava 1293, Dvorecz 1312.

[1] Bárdosy I. 285. — [2] Wenczel G. Magyarország bányászatának kritikai története 80—81. — [3] Wenczel id. mű. 76. — [4] A községekre vonatkozólag felhozott adatok forrásait részletesen l. „Szepesmegye helységnevei“ a szepesvármegyei történelmi társulat évkönyvében II. és III. évfolyam.

Filicz 1317*.

Gánócz 1308, 1317*, Grancs 1416, Grénicz 1294, Görgő 1278.

Hadusfalva 1229*, Harakócz („terra Rudna") 1284. kezdett épülni,[1] Haraszt 1479, Hinczócz 1464, Horka?, Hotkócz 1292, Hozelecz 1505, Hradiszkó 1312, Hrisócz 1350.

Igló 1298, 1412*, Illésfalu 1263, 1397*, Imrichfalu?, Istvánfalu 1384, Jamnik 1209. (hasonnevű folyó — Jemnik — már 1255-ben fordul elő) 1330*, Jánócz (Janus) 1351, Kalyava 1350, Káposztafalu 1298, Kattuny 1282, Kissócz?, Kluknó 1350, Kolbach 1258, Kolcsó 1282*, Kolinócz 1328, Komarócz 1345, Koncsán-Dolyán 1297, Korotnok 1297, Kotterbach (Goldenbach) 1457, Körtvélyes 1255,[2] Kravján 1398, Krompach 1350*, Kubach 1294, Kurimján 1298.

Lengvárt 1312, Leszkovján 1328, Letánfalva 1230*, Lőcse 1263, Lucska 1273.

Mahálfalva (villa Marsily) 1318,[3] Margitfalva 1316, Markusfalu 1198, 1412*, Matejócz 1275, 1328*, Micsedely 1255, 1314*, Miklósfalu 1280, Mindszent 1258.

Nemessány 1283, 1313*.

Odorin 1262*, Olcznó 1312, 1400*, Olsavicza 1321, Olsavka 1245, Ordzovján 1348.

Pálmafalu 1298, Pavlyán 1339, Petrócz („terra Jaan") 1284,[4] Pisarócz 1387 (ma puszta), Podprocs (Laszyno Potoka) 1316,[5] Polyanócz 1409*, Pongráczfalu 1297, Porács 1474, Primócz 1280.

Répás-Alsó 1321, Répás-Felső 1323, Richnó 1308, Roskócz 1277.

Savnik falu 1294, Sunyava-Alsó 1320, Sunyava-Felső 1320, Sümeg 1254, 1313*, Svábócz 1287, Szalók-Felső 1326,[6] Szent-András 1507, Szepeshely 1209, Szepes-Olaszi 1243, 1400*, Szepes-Váralja 1274, Szlatvin?, Szlovinka alsó (Abucuk) 1368, Szlovinka felső 1368, 1510*, Sztraczena?.

Tamásfalva 1229*, Teplicska 1457, Tersztyán 1258, Toriszka, Alsó-Répás erdőségeiben 1537-ben kezdett épülni. (W. II. 15.)

Ulozsa 1328.

Velbach 1298, 1300*, Vidernik 1398, Vikartócz 1283, Vilkócz 1312, Vitkócz 1255, Vojkócz 1290.

Zavada?, Zavadka 1457, Zsegra 1245.

II. Poprád-völgy: Abrahámfalu 1386.

Batizfalu 1279, Béla 1298, 1454*, Busócz 1373.

Duránd 1298.

Farkasfalu 1278, Felka 1279, 1324*, Forbasz?, Forberg?.

Gerlachfalu 1318, Gnézda 1286.

Hobgart 1315, Hodermark 1354, Hunfalu 1288.

Jakubján 1322, Jarembina 1329, Jurszke (S. Georgius, Sentgyrgh) 1345.[7]

A *-gal megjelölt évszámok az illető helység határlevelének keletkezési évét adják. Nem tartottuk fölöslegesnek ezen körülményt kiemelni, már csak azért is, mivel valamely helység határának bejárása, tudvalevőleg, ugyanannak a határlevél évszámánál magasabb korára utal; nem különben a község-területnek meghatárolása az illető helységnek kifejlettebb társadalmi állapotára vall. — Az ide vonatkozó adatok a szepeshelyi levéltárban őrzött határlevelekből vétettek. — Megjegyzendő továbbá, hogy az évszámok, melyek a helységek korára vonatkozólag a „Szepesmegyei történelmi társulat" II. és III. kötetében idézettekkel meg nem egyeznek, ujabb adatok alapján, melyek azóta a szerző tudomására jutottak, helyesbítve lettek.

[1] Acta Petroczy-ana 4. sz. — [2] Nagy-Imre, Deák Farkas és Nagy Gyula „Hazai Oklevéltár" 1234—1536. Budapest, 1879. 30. l. — [3] Acta Petroczy-ana 19. sz. [4] U. ott. 4. sz. — [5] W. III. 23. l. — [6] Acta Petroczy-ana 41. sz. — [7] U. ott. 39. sz.

Kamjonka 1315, Keresztfalu 1290, Késmárk 1251,[1] Kolacskó 1293 után, Kriegh 1330.

Laczkova 1286 (?), Landok 1313*. Leszna-Ó 1322 után, Leszna-Új ?, Leibicz 1251,[3] 1394*, Levkócz 1280, Lomnicz-Holló 1293, Lomnicz-Kis 1294, Lomnicz-Nagy 1257, Lucsivna 1398, Lubló-Ó 1256, 1342*, Lubló-Új 1322.

Majerka (Tomaj) 1198, Maldur 1297, Matheócz 1251,[2] 1277*, Medzi-Brodze ?, Menguszfalu 1398, Menhard 1251,[3] 1315*, Mnisek-Kacse 1342, Müllenbach 1245.

Nagy-Eőr 1251.[4]

Pikócz 1379, Pilhov ?, Podolin 1244, 1288*, Poprád 1287, 1256*.

Rókusz 1307, 1437*, Ruzsbach-Alsó 1288, Ruzsbach-Felső 1288, Ruszkinócz 1277.

Schönwald 1334 (ma puszta), Stóla 1314, Szadek 1342, Szalók-Kis 1251,[5] Szalók-Nagy 1312, Szepes-Szombat 1287, Szulin 1342, Sztrázsa 1290.

Toporcz 1297, 1364*, Toporcsik 1297 (ma puszta), Tótfalu 1311, Teplicz 1294, 1366*.

Viborna 1313.

Zdjár 1286.

III. Gölncz-völgy: Folkmár-Kis ?, Folkmár-Nagy 1368.

Gölnicz 1264 már város, 1332*.

Helczmanócz 1326, Hnilecz-Kis és Nagy ?.

Jekelfalu 1284.

Koissó 1412.

Merény 1328.

Opaka ?, Ó-Viz ?.

Prakfalu 1360.

Remete 1255,[6] 1332*.

Stillbach 1316, Stoósz (ma Abaujhoz tartozik) 1449, Svedlér 1312, 1313* Szomolnok 1332*, Szomolnok-Hutta ?.

Zsakarócz 1353.

IV. Dunajec völgye: Béla-Új ?.

Csarnagura 1300 körül.

Durstin 1462.

Falstin 1471, Frankova-Kis 1580, Frankova-Nagy 1320, Fridmann 1320.

Jezerszkó — eredetileg Jezernicze — 1629, Jurgov 1412.

Katzvin 1320, Krempach 1462.

Laps-Alsó és Felső 1462, Lapsanka 1580 táján.

Nedecz 1320.

Oszturnya 1313.

Repiszko 1400 körül.

Tribs 1580 körül.

Dunajec-vár 1330-ban „novum castrum Dunajecz".

Hafka 1337, Haligócz 1344, Hanusfalu 1301.

Kahlenberg 1301 előtt, ad. a. 1300 „terra Galbru".

Lechnicz falu 1319, Lechnicz-Sub 1319, Lesznicz 1301, Lipnik-Nagy 1338.

Folyvark, Granaszto, Krempach-Lubló 1342, Litmanova 1412.

Mátyásfalu 1340.

Ó-Falu 1108-ban említve.

Relyov 1351, Repiszko 1400, Richwald 1323.

Gibely, Hági 1580 előtt.

[1] Nagy-Imre. „Hazai Oklevéltár". 1234—1536. Bpest. 1879. 22. l. — [2] U. ott. 22. l. — [3] U. ott. 22. l. — [4] U. ott. 23. l. — [5] U. ott. 23. l. — [6] U. ott. 31. l.

Ó-Major 1786-ban mint allodium, 1810-ben mint község.

Javorina a XIX-ik század elején.

A XIII. és XIV-ik századokból fennmaradt még nehány községnek, illetőleg nevezetesbb praediumnak emléke, melyek napjainkban már nem állanak:

Alchno Savnik környékén 1294, Aranyass 1478. praedium.

Ballistarius, Schützenfeld néven Csötörtökhely környékén 1310-ben még állt, Bozafalva 1526, Bremfeulde 1263, Odorin község határán.

Cyserfalva 1361. praedium.

Dolina 1360.

Guznuth falu Leibicz mellett 1293, Gyenk, Gyerimp a lublói vár birtoka 1329, Gyuk 1295, Gyurkháza a Hernád mellékén 1358.

Helembach-Réth 1443, Hench Grenicz vidékén 1320, Heynburg Lechnicz mellett 1320.

Jazurmegy 1343, Jánosfalva (Johannsdorf) 1312, Szepes-Olaszi határán.

Kázmérfalva máskép Kobulyán 1388, Klosdorf máskép Jankfalva és Nameszke 1294, Kromlov Kis-Lomnicz táján 1392, (Kis-Tamásfalva) 1328, Kymnitku Kézsmárk mellett 1269.

Margitzán, Olsavicza erdőségeiben, 1316, Milay 1368, praedium.

Pinchfalva Csötörtökhely táján 1403, Plicno-Újvágása 1404, Pokaj (Klein-Eisdorf) Zsákócz környékén 1278.

Stojan (Stojanfölde) 1292-ben mint község említtetik, 1411-ben Zsigmond király ezen, a savniki zárdához tartozott községet Szepes-Szombatnak adományozta, 1497-ben még állott, később egészen elpusztult.

Vicknyiche (Danisócz?) 1349.

Az egyes helységek keletkezése korának megállapítását az adatok hiányossága mellett nagyon megnehezíti a községek keletkezésének természete. A telepítés alkalmával rendesen legelőször a földesúr választotta ki lakása helyét, melyen felépült a „curia“ vagy „kastély“, e mellé csoportosúltak a földmívelő népnek kezdetben az erdő-irtásnál nyert fából készített házikói, melyeket egy-egy tűzvész vagy árvíz épen oly gyorsan törűlt el a földszínéről, a mily gyorsan keletkeztek. Az újra építő földesúr saját nevéről vagy az újra választott hely sajátsága után vagy egyéb szeszélye szerint ad új nevet, így aztán ugyanazon helység a századok folyamában többféle néven van említve. A régi lándzsás községek is újra alapítóiktól kapták mai neveiket.

Azon körülmények, hogy a Hernád-völgyében a legkorábbi időben legsűrűbb a telepítés és, hogy a XIII-ik századbeli királyi adományok itt már legnagyobbrészt *kész községekre* vonatkoznak, míg a Poprád alsó és a Dunajec-völgyére vonatkozók mindig lakatlan erdő-területekről beszélnek, ismét csak azt bizonyítja, hogy a magyar uralom mindjárt a honfoglalás után a lándzsások szabad telepeiig terjedt ki, mely határig aztán a királyi várbirtokokon a különféle kötelezettségű királyi jobbágyok (várjobbágyok, várnép és udvarnokok) ütötték fel tanyáikat. A Poprád-völgyében Béláig a tatárjárás előtt csakis a királyi szász telepítvényeseket találjuk, a magán tele-

pítések itt mind későbbi eredetüek. A Poprád alsó vidékén Podolin, Ruzsbach, Gnézda, Lubló lengyel fejedelmeknek köszönik újra alkotásukat, míg a mellékvölgyekben és a Magura gerinczétől a Bialkáig és Dunajecig terjedő vidéken magyar királyok tesznek adományokat.

A Szepesség éjszaki határa.

Nem térhetünk ki itten azon kérdés elől: meddig terjedt a Szepességnek határa Lengyelország felé? Már említők, hogy az 1108-ban Ó-Faluban történt királytalálkozást a lengyel írók lengyel-földön történtnek állítják, mondván, hogy a Szepesség — értve alatta annak egész területét — ekkor került magyar uralom alá. Homlokegyenest ellenkezik ezzel azon vélemény, mely a honfoglalás legelső idejében Bors vezért a Poprád mentében egészen Galicziába Szandecz vidékére Új-Szandeczen túl Dambrova (Dabrováig) vezeti és ottan alapíttatja meg vele a határerődöt, a sánczot, a mai Ó-Szandecz helyén, Alt-Schanz, Stáry-Schonc, magyarúl Ó-Vár névvel, szembe állítva azt a mai Sárosvármegye területén később keletkezett Új-Várral.[1] Az eddig mondottak eléggé igazolják, hogy megyénk területén a Poprád felső vidékének egész területe a XII-ik század közepéig néptelen vadon volt. A Poprád alsó völgyében, Bélától éjszakra, a tatárjárást közvetlenül követő időben is csak Podolin, Gnézda és Lubló községeket találjuk, a többinek keletkezése a XIV-ik század elejére esik. Ugyancsak a XIV-ik században telepítik be, magyar királyok adományozása alapján, magyar urak a Magura-hegység gerincze, a Dunajec- és Bialka-folyók által körűlzárt tért. A Poprád jobb partján Sárosvármegye felé terülő földre nézve ugyanez áll s az adománylevelek mindezekről mint lakatlan erdőterületekről szólanak. Sem hagyomány, sem okmányok, de még hadászati szempontok sem szólanak a mellett, hogy a honfoglalók, Bélától éjszakra egyenes vonalban mintegy 50 kilométernyire hatoltak volna át a vadonon, hogy ottan új vadon közepén üssék fel a határt, mikor Sárosban csak Sóvárig, nyugaton pedig Borsod-Zólyomig nyomúltak éjszak felé. Magyar részről az őrhelytől — ma Nagy-Eőr — éjszak felé, a lengyelek viszont éjszakról dél felé csak lassan haladtak az erdő-irtással és telepítéssel. A Bialkától a Fekete-Dunajecig fekvő, akkor még lakatlan földet, 1204-ben kapta telepítés végett Theodor krakói palatinus Henriktől, Krakó és Szilezia herczegétől.[2] Neumarkt alapítására 1252-ben adott engedélyt Boleszlav a scyrzyci apátságnak,[3] melynek nagy kiterjedésű birtokai mind a Bialkától nyugatra és a Dunajectől éjszakra, nyugat felé Árvamegye mai határáig a Babia-Goráig terjedtek.[4] Sárosvármegyének éjszak-keleti vidékén 1248-ban már a mai határokat találjuk IV. Béla király oklevelében, melyben

[1] Bárdosy I. 17—18 és 163. — [2] U. ott. 5. — [3] U. ott. 59. — [4] U. ott. 68.

„quaedam loca venationis nostrae ... existentia in exitu ad Poloniam, in comitatu de Sarus.“ Mohol fiának Detricnek adományozza, itt a birtok egyik határa Palocsa fölött a Poprád mentében „vadit usque Metas terrae Poloniae,“ Lengyelország határáig terjed.[1] Máshol: „terram Palocha vocatam, juxta Scepus in confinio Polonorum“ kifejezés 1300-ban Palocsát szintén a lengyel határon fekvőnek jelöli.[2] 1288-ban a Pál krakói püspök és Myroneg comes, Dersytragy comes, egykori palocsai várnagynak (castellanus) fia közt Swiniarsko („quod in Szandecz situm est“) és Muszina („quod jacet sub Hungaria“) birtokok felől folyt perben Muszina képezi a két ország közt a határ-területet.[3] Ha ezekhez hozzá vesszük, hogy a Berzeviczyek ősei a XIII-ik századból eredő, már említett királyi adomány alapján bírták a Maguravidéket, és Kakas mester 1319-ben mint örökbirtokát adta Lechniczet a karthausiaknak; a Szepességnek Lengyelország felé való határát egészben a Muszinától a Vörösklastromig húzott egyenes vonallal jelezhetjük, innen a Dunajec képezte a határt a Bialka torkolatáig. Csak az ezen vonaltól éjszakra a Dunajec- és Poprád-folyók közt fekvő területen lehetett ingadozás a határban.

A Szepesség közjogi állása.

Minthogy szepesi területen többször tesznek adományokat és eszközölnek telepítéseket Krakó és Szandomir herczegei s ennek alapján már fentebb jeleztük a lengyel befolyást; tisztáznunk kell az említett területek viszonyát hazánkhoz és Lengyelországhoz.

Több kiváló történetírónk foglalkozott már a régi megyék, vármegyék és várispánságok kérdésével; de a Szepességnek, véleményünk szerint, egészen sajátságos közjogi helyzetére alig mutattak rá. Szepesnek legközvetlenebb szomszédai közül Liptót és Árvát a megyék első alakulása korából való Zólyommegyéhez, Sárost a szintén első alakulású Újvár-megyéhez tartozónak állítják íróink.[4] Ezen általánosan elismert alakulás mellett Szepesről, mint valamely megyének tartozékáról szó nincsen. Botka Tivadarnak többször idézett jeles tanúlmánya szerint Szepes, Bereg, Mármaros a megyék sorában nem foglaltak helyet, állítólag, mert teljesen lakatlan vadász-területek voltak. „Terra Scepus, Terra Morumoros“ és Bereg pedig „forestae Regum“ néven fordúlnak elő az okmányokban.[5] Még II. András kormányra léptével az ősi megyét és várispánságot vette át előditől; még ő maga az 1218-iki tardosi adományában vallomást tesz, hogy trónra jutásakor a várjavak és jövedelmek az államkincstárnak gazdag kútforrásait tették; még ezen pazar fejedelem takarékos atyjától roppant terjedelmű királyi korona javak — praediumok — hova egész Zólyom tartomány a hozzá való kies Turócz, Liptó, Árvával, az egész Sze-

[1] Bárdosy I. 48. — [2] U. ott. 444. — [3] U. ott. 269. — [4] Századok 1871. 388—389. — [5] U. ott. 392—393.

pesség, Bereg, Mármaros és Bakonyság..... rengeteg erdőségeivel számíttattak, az eredetihez közel álló állapotban és terjedelemben szálltak a korona-utódra stb.[1] A Szepesség tehát ekkor *korona jószág* volt. Ugyanilyenekül látjuk feltűntetve hazánk egyéb részeinek erdőshegyes vidékeit is. És ezt természetesnek találhatjuk; mert a honfoglaló lovas-nép csak az ősi életmódjának megfelelő sík és dombos vidéket foglalta el, csak ottan keletkeztek a nemzetségi felosztás szerinti első foglalású birtokok, descensusok, a többi, az ország határai közt fekvő terület királyi földdé, terra regalis, lett. Ilyen értelemben lehet a „Terra Scepus"-t kiegészíteni „Terra regalis Scepus"-ra, erre lehet visszavezetni az okmányokban gyakran előfordúló „terra nostra de Scepus" féle kifejezéseket, mert nálunk az Árpádok korában még nem lett uralkodóvá azon elv, hogy minden birtokolásnak kútforrása a király.

A Szepesség első megszállása és telepítésének előadásánál láttuk, hogy a Hernád-völgyét a honfoglalás legelső idejében már megszállották a magyarok. Ezen első megszállókról írja Bartal, hogy azok a nemesítés előtt altiores vagy proceres Jobagiones castri Scepusiensis voltak.[2] Pesty idézett művében írja: „A szepesi lándzsások kerülete IV. Béla király 1243. évi kiváltság-levelével veszi kezdetét. Ezzel a szepesi előkelőbb várjobbágyok adómentességet, bíráskodási függetlenséget nyernek, saját ispánjok választására jogosíttatnak és az ország nemesei rangjára emeltetnek." Bárdosy pedig azonosítja őket a „filii jobagionum" című alsóbb rendű néposztálylyal. IV-ik Béla királynak 1243-iki oklevelét, melyet az úgynevezett lándzsások részére adott, nem nevezhetjük *kiváltság* levélnek; mert az *régi jogokat* erősít meg: „Quod nos *universis Nobilibus* de Scepus, eandem, quam ab *antiquo habuerunt, conservare* (és nem donare) volentes libertatem (és nem exemptionem) etc. Ha ezen kifejezés még nem mutatna kétségtelen régi nemességre annak minden jellemző tulajdonságával, ez: „item per fora et portas eiusdem Scepus nullum tributum *ipsi Nobiles* et sui *jobagiones* persolvant"[3] minden kétséget eloszlathat; mert arra, hogy a „filii jobagionum" nevű néposztályhoz tartozóknak még jobbágyaik is lettek volna, esetet nem ismerünk. — Az okmányokban gyakoriak az ilyen kifejezések: „ac per omnia idem servitium exhibere debeant, quod *alii filii Jobagyonum de Zepus* Nobis exhibere tenentur."[4] Világosan meg van ezekben különböztetve a nemesség a vár kötelékéhez tartozó várjobbágyoktól és várjobbágyfiaktól. A királyi vár alattvalóinak különféle alosztályaira és azok közjogi viszonyaira nem terjeszkedve ki, a mai magyar megyei ne-

[1] Századok 1872. 67—68. — [2] Commentaria II. P. 157. id. Pesty Fr. A várispánságok története 442. — [3] Bárdosy: Supl. I. 34. stb. — [4] U. ott. 74.

messég radicalis családjairól általában azt mondhatjuk, hogy a XIII. században nyert királyi adományok alapján került megyénkbe. Azt megelőzőleg egyiknek birtoklásáról sem lehet itten szó. A XIII-ik század adomány-leveleiben a Máriássyak, Görgeyek, Svábyak, Jekelfalusiak ősei szerepelnek, kik legtöbbnyire „omni jure regio“ és „jure perpetuo“ kapták birtokaikat, azokon a király tisztviselőitől szabadon gyakorolva a bíróságot stb. Ezen magasabb rangú nemesség képezte a harmadik néposztályt. Negyedikül kell vennünk a szintén külön közjogi állással bírt, szintén királyi földön telepített szászokat.

Ezek után látjuk, hogy a Szepességen — az úgynevezett lándzsás területet kivéve — tisztán és egyedül a jus liberae collationis regiae, a király szabad adományozási joga a megye egész területére ténylegesen érvényesült, — a Szepesség a szó legszorosabb értelmében királyi föld, „terra regia“ volt. Hazánk egyetlen területét sem tekintették királyaink annyira családi birtokuknak, mint a Szepességet. Sokszor szolgált az tisztán *családi célokra* mint a királyi család egyik-másik tagjának ellátására vagy *nászajándékúl* szolgáló terület. Már említők, hogy II. István (1114—1131) féltestvérének Boricsnak adta volt a „Castellaniam de Spysz“-t, a szepesi várgrófságot. Mikor II. Endre 1215-ben Courtinnyi Péternek, VI. Lajos franczia király fiának leányát Jolantát eljegyezte, neki nászajándékúl a többi közt a Szepesség jövedelmét is lekötötte. Később a Szepesség II. Endre király ifjabb fiának Kálmánnak birtoka, majd V. István nejének a kún Erzsébetnek jutott özvegyi tartásúl, ki itten több oklevelében részint új adományokat tett, részint régieket megerősített. IV. Béla leányának Kunigundának, szégyenlős Boleszlav krakói és szandomiri herczeg nejének a Szepesség éjszak-keleti részén a később lublói uradalomnak nevezett területet — melyen Podolin, Gnézda és Lubló korona városok és 19 község állottak — hozományúl — pro dote — adta holtiglani birtokúl. Ezen alapon láttuk Boleszlavnak és Kunigundának ismertetett telepítési intézkedéseit a tatárjárás után. Kunigunda, kit atyja aranynyal, ezüsttel és drágakövekkel királyi bőkezűséggel látott el, készpénz hozományát férjének országa védelmére átadta, miért az neki a szandeczi területet (Terram Sandecensem usque ad metas Hungariae) örökjoggal átadta, úgy, hogy azzal szabadon rendelkezzék minden módon, de halála után más nemzetnek vagy népnek át ne engedje és a lengyelektől el ne idegenítse,[1] mely intézkedés újabb bizonyítéka annak, hogy a szandeczi-tartomány nem tartozott volt hazánkhoz. Kunigunda halála után a Szepesség része visszaszállt az Árpádokra s ha Vazul jeruzsálemi örmény érsek

[1] Bárdosy: Supl. I. 86—90.

a podolini templomra adakozóknak búcsút hirdető oklevelében Podolint a krakói érsekség alá tartozónak mondja,[1] ezt vagy az egyházi viszonyok még rendezetlen állapotának, vagy még inkább egyszerűen tévedésnek kell betudnunk, annál is inkább, mert 1299-ben Podolinnak és Lublónak tizedéről a szepesi káptalan intézkedik.[2] 1352-ben I. Lajos fivére István szerepel mint Szepes és Sáros herczege.[3] Zsigmond király a szepesi városokat elzálogosító 1412-iki oklevelében „Castrum nostrum Lubló ... et civitatibus infrascriptis, *terra nostra Scepusiensi* situatis etc." a Szepességet szintén királyi birtokúl tünteti fel s mint ilyennek részét teszi zálog tárgyává a városokat.

Az alakúlás, telepítés és az ezek alapján fejlődött közjogi viszonyok magyarázzák meg azon sajátságos jelenséget, hogy a ma Szepesvármegye össznév alatt értett területen hajdan több egymástól független hatósággal bíró terület állott fenn: 1) A tulajdonképeni Szepesvármegye, Comitatus Scepusiensis, (Sedes Inferior.) 2) A lándzsások széke vagy a kis megye, parvus Comitatus, (Sedes Superior). 3) A szászok területe. Provincia vel Districtus Saxonum. 4) Lőcse és Késmárk szabad királyi városok. Liberae ac regiae Civitates. 5) A bánya-kerület. Districtus montanarum civitatum.

Megye vagy várispánság? Megye volt-e Szepes Szent-István korától vagy várispánság? az adatok teljes hiánya mellett eldönteni alig lehetne. A lengyel írók által 1108-ban említett „Castellania de Spysz" már kifejlődött várispánságra vall. A szászoknak a XII-dik század második felében történt betelepítését megelőzőleg itt települt, fegyveres szolgálatra kötelezett nemesek — a lándzsás községekben — és a várbirtokokon élő királyi jobbágyok kormányzására elkerülhetlenül szükséges volt a várispánsági intézménynek, mint a legkezdetlegesebb közigazgatási formának meghonosítása. Ha a Botka-féle criteriumokat[4] akarjuk a Szepességre alkalmazni, a XII-ik században már legnagyobbrészt feltaláljuk itt a megyének jellemző sajátságait. V. István 1271-ben a szepesi szászoknak adott kiváltság-levelében mondja: „tetszett nekünk hű vendégeinknek a szepesi szászoknak szabadságait kegyesen átalakítani *(gratiosius reformare)*, ... nekik azon kegyet és szabadalmat határoztuk *engedélyezendőnek (concedendam)*, hogy szabadon választhassák maguknak comessé vagyis bíróvá (comitem, seu judicem) akit akarnak, ki a minden időbeli főispánnal (cum comite, pro tempore constituto) ítéljen minden közöttük felmerülő ügyben .... a büntetésekből, bírságokból és a nagyobb perek díjaiból a comes (főispán) kapjon két részt, a harmadik a tartományi comesnek (comes provinciae) maradván."[5] A szepesi szászok régi törvénykönyve[6] első

[1] Bárdosy: Supl. I. 429. — [2] U. ott. 432. — [3] Wagn. III. 210. — [4] Századok 1874. 997. stb. — [5] Wagner Anal. I. 122. — [6] A [illegible]

pontja így szól: „Von Ersthen an. Hab wir die gnade und das Recht von allen Königen von Hungeren von anbegynnen, Das uns Cziepser ken man ader niemanth um keynerley sach czwhoffe hatt czwladenn, Sonder er sol ein recht suchen vor des königks Groffe der burggroff yst in dem Czypsz und vor dem Landtgroffen ... die ... eynem yczlichenn Manne ein Rechtes Recht czw thun an felde noch unszerem Lanndtrecht als wir haben von alters als der Czipsz gestyffth yst, Unnd als uns dye könige von alters unnd byszherr begenodt habenn." — A szepesi szászoknak régi, eredeti kiváltságlevelét nem ismerjük, de ha tekintetbe veszszük királyaink azon szokását, hogy a letelepített idegeneknek rendesen széleskörű önkormányzati jogot adtak, igen könnyen vehetjük szószerinti értelemben az említett XIV-ik századbeli törvénykönyvnek szavait, hogy a szászok a Szepesség alapítása — értsd szászok által telepítése — ideje óta szintén szabadon intézték közigazgatási és törvénykezési ügyeiket; de mint királyi birtokok telepítvényesei fölött a fő felügyeletet gyakorolta a „*Königs Groff*", aki a Szepességnek várispánja volt, míg az önkormányzat élén a „*Landtgroff*", comes Provinciae állott. II. Istvánnak idézett 1271-iki szabadság-levele ugyan ilyen értelemben intézkedik. A szászoknak saját jogukkal és külön törvényeikkel (proprio jure et lege speciali perfruantur) élést azért engedi meg, mert azok a nemesek jogában tájékozatlanok. Ha a betelepítés óta az országos joggal éltek volna, száz és egynéhány év múlva nem lehetne róluk azt mondani. A municipalis élet a XII-ik század közepétől fogva kifejlett itt.

A kialakulás és telepítésről mondottaknál láttuk, hogy megyénk területén csak a XIII-ik század elején jelennek meg az adományos nagy birtokú nemes családok. Az előtt voltak, habár csekély számban servientes regales-ek, kik részt vehettek a királyi comes által összehívott gyűléseken.

A Szepességet soha sem találjuk valamely megye részeként említve, mindig a külön „Terra Scepus"-al jelölik, de ebből nem következtethetjük azt, hogy a „*megye*" alkotására szükséges elemek hiányoztak volna itt. A „Terra Scepus" elnevezés a XIII. század végén is, mikor a Comitatus de Scepus már kétségtelen, gyakran használatos,[1] oly megszokott lehetett az már, mint napjainkban a „Szepesség" név, melyhez hasonló alkotású, egész vármegyére alkalmazott név nincsen hazánkban. Abból, hogy Imre királynak egy, 1202-iki levele záradékában többek közt Tamás szepesi főispán is említtetik, csak azt látjuk, hogy Szepes akkor megye volt, de nem azt, hogy már azelőtt is nem lett volna az. A szászok betelepítése

[1] L. Bárdosy ad an. 1279. 144. és 146. lapokon.

után, mikor a „Terra Scepus"-ban kialakúlt a „provincia saxonum de Scepus", a várispánsági intézményt a kiterjedtebb hatáskörrel bíró megyei intézménynek kellett felváltania. Hogy a „Castrum Scepus" csak 1246-ban említtetik először, azt a tatárjárást megelőző kor okmányai nagy hiányosságának róhatjuk fel, minthogy a várispánság rendesen várhoz kötött intézmény és fejlődésében megelőzte a vármegyét, — a szepesi vár létezését a várispánság első korával kell azonosítanunk.

Tisztviselők. Meg volt-e a Szepességen a XIII-ik században a főispánság és a várispánság? azt az akkori adomány-levelekből láthatjuk legtisztábban. 1209-ben II. András Adolf szepesi prépostnak és nővérének egy földterületet „in Scepus sitam supra Poprat, *a Scepus* eliberatam" adott. Itten nincsen határozottan megjelölve a birtok, mint várbirtok, de a továbbiakban: „nullus presumat judicare, excepto nobis et Palatino" világosan ki van fejezve a kivétel mind a fő-, mind a várispánság hatósága alól és nem fogadható el Bárdosynak azon magyarázata, hogy a király helyett hatóságot gyakorolhat a szepesi várnak tulajdonosa vagy annak örökös főispánja;[1] mert számos királyi adomány-levélben határozottan körülírva találjuk, minő jogokat élveztek ezen nemesek, kik „omni jure regio" a királyi jogokkal nyerték az adományt. Igy Jordán comesnél, mikor 1256-ban IV. Bélától adományt kap, kapja azt oly joggal („qua omnes nobiles Regni nostri suas possessiones possident) minővel az ország összes nemesei bírják birtokaikat, azaz fölötte, örökösei és jobbágyai fölött semmi féle szepesi főispán (*nullus Comes noster de Scepus*) nem bíráskodhatik, hanem jobbágyai fölött bíráskodik Jordán, ő pedig minden ügyében a király vagy helyettese előtt (in presentia nostrae Majestatis) tartozik megjelenni.[2] A Botyz comes részére 1264-ben a Chetene erdőről szóló adomány-levélben ez áll: „quicunque ipsum Comitem Botyz et fratres suos convenire voluerit, non in presencia *Comitis de Scepus*, sed in presencia nostre Majestatis more aliorum nobilium Regni nostri conveniat."[3] Ugyan ez áll 1243-ban az összes szepesi nemesekről, mikor IV. Béla írja, hogy azok felett a *Comes de Scepus* nem bíráskodhatik. Ezekben világosan a szepesi *főispánokról* van szó.

1250-ben a szepesi káptalan Lethon és Heymuth községeket IV-ik Béla királytól „omnino eximentes *a Castro-Scepus*" kapta, mindazon jövedelmekkel, melyeket az említett községek addig „*Comiti seu Castellano de Scypus*" a szepesi főispánnak vagy várnagynak adni tartoztak.[4] 1278-ban Elias comes, Jordánnak fia Görgőt „a judicio vel jurisdictione *Comitum vel Curialium Comitum Scepusiensium*" felszabadítva kapta.[5] III. András 1297-ben felmentette a szepesi prépostságot azon ötszáz kereszt életnemű fizetésétől, melyet a „*Comites*

[1] Bárdosy ad an. 1279. 9. lap. — [2] U. ott. 82—83. — [3] U. ott. 104. — [4] U. ott. 53. — [5] Bárdosy ad an. 1279. 120. l.

et castellani de Scepus" attól azon időig a vár szükségleteire szedtek.[1] A XIII-ik századból számos ezekkel azonos adatot hozhatnánk fel, melyek kétségtelenné teszik, hogy a Szepességen akkor teljesen kifejtett megyei élet volt élén a főispánnal. A várispánságnak nyomát ekkor már itten nem találhatjuk fel; mert a curialis stilusban a várispán megjelölésére szolgáló „Comes castri Scepusiensis"-t eddig nem találhattuk fel, a Castellanust pedig a vár gondozásával, szükségletei beszerzésével és védelmi erejének rendben tartásával megbizott közegnek, várnagynak kell tartanunk annál is inkább, mert a comessel és helyettesével a comes curialissal egy időben és együtt is találjuk említve. A „comes curialis" címet a XIII-ik század végén itt is felváltja a „vice comes", az alispán czím. A hivatalos emberek közt feltaláljuk még specialis szepességi okmányainkban a „*centurio* draucariorum"-ot és „caniferorum"-ot.

Néposztályok.

Hogy a megye ezen tisztviselőinek hatáskörével tisztába jöhessünk, ismerkedjünk meg megyénk hajdani néposztályaival. Kétségtelennek tartván megyénk területén az első megszállást, azon nemes falvak lakóit kell első sorba helyeznünk, melyeknek, mint régi szepesi nemeseknek (nobilium de Scepus) régi jogait 1243-ban megerősítette IV. Béla király. Ezeknek jogait nyerik a XIII-ik században megyénk területén megjelenő, legnagyobbrészt idegen lovagi vagy polgári származású királyi adományosok, kik nagy birtokaikkal együtt nemesi rangot nyerve csakhamar első rangra emelkedtek. Ezen nemesek sem személyes, sem birtok ügyeikben nem tartoztak a megye hatósága alá, jobbágyaiknak minden ügyében bíráskodtak, saját ügyeikben csak a király előtt feleltek. Igen gyakori közöttük a „comes" czímmel bíró. A nélkül, hogy a „comes" szónak igen tágkörű értelmezésébe bocsátkoznánk, csak röviden megjegyezzük, hogy az közjogunkban a XV-ik század közepéig soha sem jelentett apáról fiúra átörökíthető születési rangot, hanem egyszerűen királyi ispáni vagy bírói hivatalt. Olykor találjuk a comes czímet az apa és fiú birtokában, mint 1256-ban „Comes Jordanus (Görgey) filius Arnoldi, comitis de Scepus", de ez egyszerűen ennyit jelent: Jordán ispán, Arnoldnak, a szepesi ispánnak fia. Ha a fiú nem viselt királyi hivatalt, a comes czím sem illette meg és gyakoriak az ilyen kifejezések: „Magister Lorandus, filius comitis Mark." Hogy valaki „comes" legyen, még csak nemes embernek sem kellett lennie, így 1284-ben Magister Helbrand lőcsei polgár adományozott birtokain bírói jogot nyerve viseli a comes czímet. A király bármelyik várjobbágyát kinevezhette várispánná s akkor az viselte a „Comes Castri" czímet.

A kiváltságos állással bírt szászokról és bányavárosokról lentebb.

[1] U. ott. 410. stb.

A megye hatósága alatt állottak a személyes hadi szolgálatra kötelezett várjobbágyok, „exercituantes nobiles de Scepus", — a várjobbágyok fiai név alatt — „filii jobagyonum de Scepus" — ismert alsóbb osztály, mely a várbirtok haszonélvezete fejében készpénzt (aranyban, „auridatores") vagy terményt, csirkét, kalácsot, sört stb. fizetett a vár szükségleteire, — a szintén adózó várnép, „populus Domini Regis", — a királyi peczérek, „caniferi regis" (Sümeghen, Hunfalun), — a királyi solymárok, „draucarii regis" (Draveczen), a hadi szereket készítő „ballistarius"-ok, kik Csötörtökhely környékén laktak.

Az itt felsorolt néposztályok alakulása és megjelenése mutatja, hogy megyénk mai egész területe a tatárjárást megelőző időben mint királyi birtok Szepes-várnak, melytől a megye nevét kapta, tartozékát képezte. A király által kinevezett ispán — főispán, comes parochialis, — comes comitatus — a király nevében kormányozta a megyét. Közvetlen hatósága alatt — amint láttuk — csak a várhoz közvetlenül tartozó néposztályok állottak. Később, mikor a megye nemesi intézménynyé, „nemes vármegyévé" lett, kiterjed hatásköre a nemességre is. Szepesmegyében az örökös főispánság csak a Szapolyai-család szereplésével kezdődik. Szapolyai Imre 1465—1487-ig volt az első örökös főispán. Alantas tisztviselőit kezdetben a főispán nevezte ki, később a szolgabírákat a megyei nemesség választotta. Az alispánt még I. Mátyás korában is a főispán nevezte ki,[1] de ezen jogát II. Ulászló alatt a megyei rendek megegyezésével gyakorolhatta. Közigazgatási, hadi és bírói tisztében a főispánnak segédei voltak, az udvarbíró — comes curialis — a XIII-ik század végétől al-ispán — vice-comes — czímmel. Megyénkben a comes-curialis és a castellanus — várnagy — hivatalát igen gyakran találjuk egyesítve. A polgári és peres ügyekben eljártak még: a hírnök — archipraeco, major-praeconum — ki a királyi rendeleteket kihirdette és a királyi vagy főispáni pecsét felmutatásával eszközölte a törvénybe idézést. A „dicator" — Kerber, Rolló-rovásszedő[2] — a királyi adószedő. A „bilochus"-ok, alsóbb rangú királyi bírák, kiknek helyét később a „judices nobilium"[3] vagy mint rövidítve használták „judlium"-ok, a szolgabírák foglalták el.

Politikai beosztás.

Mint általában a megyék, úgy a Szepesség is legrégibb időben négy kerületre (circulus) volt felosztva, igazolja ezt az, hogy nálunk is feltaláljuk okmányainkban a „quatuor judices nobilium", a „négy

[1] Decr. VI. art. 60. §. 1. — [2] Wagner II. 142. — [3] „Judex Nobilium" elnevezés a megyei tisztviselők között már régebben előfordul a Szepességen. Már 1293-ban a Dubra (Dubrava) és Rudna (Harakócz) közötti határviszály ügyében bizonyos Miklós, Henrik fia „Judex Nobilium de Scepus", mint közösen választott bíró (Arbiter) működött. Petroczy-ana ad. a. 1293. 7. sz.

„szolgabíró“ kifejezést. Egy 1342-iki, Hotkócz községre vonatkozó oklevélben „quatuor judlium de Scepus“ fordúl elő.[1] Nevezték a szolgabirót „judex circularis“-nak is.

Megyénk legrégibb közigazgatási beosztása volt: „Circulus Leutschoviensis, — Hernad, — Poprad — és Montanus“, lőcsei, hernád, poprádvölgyi és bányai kerületek. Ezen felosztás azonban nem volt állandó. A múlt század végén csak három kerületet találunk: A „processus primus v. magnus, — a proc. secundus és tertius“-t, melyekhez a lándzsások kerülete — Sedes lanceatorum“ — járúlt.[2] A szepesi városok visszacsatolása után a megye beosztása ez volt: Magurai-, Kárpátaljai-, Lőcsei-, Hegyi-járás. — Lőcse és Késmárk szabad királyi városok. — A XVI. város, végre a lublói és podolini uradalom.

Pecsét.

Megyénknek legrégibb ismert pecsétje összeillő négy darabból állott, melyek mindenikére két-két betű volt bevésve: SE—PU—SI—UM. (Scepusium). Mindenik szolgabirónál volt egy darab, és csak azon ítélet volt jogérvényes, melyre mind a négyen rányomva a pecsétet, ezt teljesen kiegészítették.[3] A pecsétről szólva megemlítjük, hogy megyénk csak 1624-ben kapott II. Ferdinandtól jogot vörös pecsétviaszt használni, addig mindig zöldet használt.

Megyei gyűlések.

Míg a megyék hatásköre kizárólagosan a várhoz tartozó néposztályokra terjedt ki, a megyei gyűlésekre, hol a király rendeleteit kihirdették és a nyilvános törvényszékeket tartották, a főispán a tisztviselőket és a megye összes lakosságát meghívta. Midőn azonban a megye hatósága már a nemesség ügyeire is kiterjedt, az önkormányzati elvből kifolyólag csak a megyei nemesség vett részt a gyűléseken, melyeknek tárgyát a törvények és királyi rendeletek végrehajtásáról gondoskodás, a megye közigazgatási ügyeire vonatkozó helyi érdekű szabályzatok és törvényerejű határozatok alkotása képezték. A határozatok írásba foglalásánál rendesen ezen szavakkal éltek: „N. Comes (vice-comes, castellanus) de Scepus ac quatuor judlium de eodem.“ — A XIII-ik század végétől kezdve gyűlésein a nemesség maga választotta tisztviselőit — az alispánt kivéve — s ettől fogva a nem nemesek kizárvák a megye gyűléseiről. A tisztújító közgyűléseken — congregationes magistratus restauratoriae — egy vagy több évre választattak meg a megye hivatalos emberei.

Megyei tisztségek.

A tisztségek viselése rendes fizetés nélküli nobile officium volt. A bírság-pénzekből és az adóból befolyó jövedelemnek egy része illette meg őket, de az 1536-iki 32. t.-cz. mutatja, milyen bizonytalan volt ennek élvezete is. Az idézett törvény ugyanis kimondja, hogy

[1] Acta Petroczy-ana 33. sz. — [2] Bél id. mű. 114—121. — [3] Bél: Prodr. Regni Hung. fol. 91.

a főispán és a szolgabirák csak akkor kapják meg az őket illető salariumot, ha az adót teljesen behajtották, ha azonban ez az ő mulasztásuk miatt nem történt meg, fizetésükkel utasíttassanak a be nem hajtott adóösszegre. A megyei tisztviselők fizetésének mennyiségéről semmi megbízható adatunk sincsen a mohácsi vészt megelőző időből. 1526-ban Szepesben az alispánnak és a szolgabirónak évi fizetése volt három (3), a megyei jegyzőé hat (6) forint. Egy magas méltóságokat viselt magyar főúr fizetésének feltüntetésére álljon itt Szapolyai István szepesi örökös főispán (1487—1499) példája, ki mint nádor kapott 4000 frtot és 200 frt ára sót; mint sárosi főispán 400 frtot; mint koronaőr 1000 frtot.[1] Ha ily búsásan mért honorariumhoz hozzá vesszük azt, hogy hajdanában a hivatalos teendőkben eljárás gyakran életveszélyes vállalkozás volt; nem csodálhatjuk, ha a megyei tisztségek elvállalására Zsigmond, I. Mátyás és II. Ulászló törvényei értelmében 25 márka bírság terhe alatt kellett kényszeríteni a nemességet, de a törvény maga is oly méltányos, hogy az egyszer megválasztott tisztviselőt, ki a szolgálatot a meghatározott időn át viselte, öt év eltelte előtt nem engedi rákényszeríteni a hivatal elvállalására. A Szepességen a megyei tisztségek betöltése a XVI-ik század elején oly nehéz volt, hogy a restauráló gyűlés csak kéréssel, olykor fenyegetésekkel bírta rá a régi tisztikart a hivatalok további viselésére.

Megyei gyűlések székhelye.

A megyei gyűléseket rendesen a főispán székhelyén, kivételesen máshol is tartották. A Szepesség megyei gyűléseinek rendes székhelye a legrégibb időkben a szepesi vár volt. Olykor Szepeshelyen, Késmárkon, Lőcsén, de legtöbbnyire Szepes-Váralján tartattak a gyülések, honnan csak a XVI-ik század végén helyeztettek át Lőcsére, mely ezentúl a megyének állandó székhelyévé lett.

Főispánok.

Megyénk hajdani főispánjainak és várgrófjainak sorát következőleg foglalhatjuk össze:

1202. *Tamás,* a „Hunt" sváb lovag-nemzetségből származott Ábrahám fivére, Szepesnek első történelmileg ismert főispánja.[2]

1207. *Rudger,* Rudiger, német származású, a Berzeviczy család öse.

1216. *Dénes* (Dionysius.)[3]

1220. Midőn Kálmán hg. atyától II. Endrétől a Szepességet birtokúl kapta, a megye ügyeinek élén *Borhz Gyula* állott.

1223. *Fülöp.*[4]

1233. *Fülöp*, Szepes és Újvár főispánja, Magyarország nádora.[5]

[1] Bárdosy: Moldaviensis vel Szepsiensis Decimae indagatio. Posonii 1802. 157. — [2] A „Zipser Anzeiger" 1872. okt. 18. 42. sz.-ban „Thomas castellanus"-nak nevezve. — [3] Fejér. III. 1. 178. Wagner nem említi. — [4] U. ott. 2. 480. — [5] Zips. Anz. 1872. 41 sz. Wagner nem említi.

1240. *Arnold,* thüringiai lovag, a Görgey-család őse és *Mihály.*[1]

1256—1262. *Detrik,* Mikou fia, Zólyom- és Szepesvármegye főispánja, ki a tatárjárás után a szepesi birtokviszonyokat rendezte.[2]

1262. *István,* főispán és várnagy. (Bárdosy Supl. Anal. I. 95.)

1263—1273. *Mihály,* Szepes-, Zólyom- és Beregvármegyék főispánja.

1273. *Lőrincz,* Szepes- és Újvármegye főispánja.[3]

1274—1275. *Lorant,* Mark ispán fia, kalandos jellemű ember, ki IV. László állítólagos öcscsének pártjára állva, azt a magyar trónra akarta segíteni. Palan Comes által megveretve kiszoríttatott Marcell-várból.

1275. *Moys,* Moyses a pártviszályok közben elidegenített várbirtokok visszaszerzése által szerzett kiváló érdemeket a Szepesség akkori birtokosa Erzsébet özv. királyné szolgálatában.[4]

1277. *Roland,* Rolandinus.

1280. *Illés,* a szászok grófja, mint szepesi főispán.[5]

1278—1282. *László.*[6]

1284. A kún származású *Kuzel* vagy *Kulucz.*

1292—1300. III. András királynak gyermekkori játszótársa a florenczi származású *Bald* (Balduin) kamaragróf, ki mint királyi biztos újra rendezte a Szepességen a birtokviszonyokat.

1308. *Miklós,* főispán és várnagy (castellanus.)

1314—1327. *Homonnay Drugeth Fülöp* nádor, főispán és ad. a. 1314. várnagy. (Acta Petroczyana 17. sz.) egyszersmind Újvármegye (Sáros) főispánja is.[7]

1328—1340. *Willermus* (Vilmos) nádor, Szepes- és Újvármegye főispánja, ki a birtokviszonyok új revisióján serényen működött.

1342. *Tamás,* tárnokmester.

1345. *Perényi Miklós,* Szepes és Sáros főispánja.

1347—1352. *Budaméri Konya János,* Tamás erdélyi vajda fia, Szepes-, Sáros- és Nógrádmegyék főispánja.[8]

1354. *András,* Ivánnak fia.

1355. *László.*[9]

1360. *Schurke.*[10]

1365. *Péter,* Imre fia.

1373—1380. *Jakab,* Stefalvai Detrich comes fia, korának híres jogtudósa.

1393—1396. *Szapolyai János,* országbíró.

1403. *Gara Miklós.*[11]

[1] Szepeshely orsz. levélt. scr. V. f. 1. nr. 3. — [2] Századok 1872. 217. l. W. III. 198. [3] U. ott. 199. l. 1876. 79. l. — [4] Wagn. III. 200. — [5] Zips. Anz. id. h. — [6] Wagner III. 201. — [7] A Zips. Anz. 1871. 41. sz.-ban 1317-re Illés fia István mint szep. főispán említtetik. — [8] Fejér IX. 1. 364. l. már 1346-ban mint főispánt említi. A Zips. Anz. id. h. 1347-re Getus-t nevezi meg szepesi főispánúl. — [9] Fejér IX. 2. 375. — [10] U. ott. 3. 214. — [11] Zips. Anz. id. h.

1410. *Jakab*, főispán és várnagy.

1411—1432. *Berzeviczy Péter.* Sokan kétségbe vonták, hogy Berzeviczy P. Szepesmegye főispánja lett volna, de ezt kétségtelenné teszi a Magyar- és Lengyelország közt 1411-ben kötött békének okmánya, melyben „Petrus de Berzevicz Comes Scepus“ és „Petrus de Brezovicz C. Scep.“ kétszer említtetik.[1] A sárosmegyei Berzevicze község templomában levő sírkövén: „Sepultura magnifici viri domini petri filii henrici de brezovicz ... comitis Scepusiensis“ etc. felirat is ellentmond az említett kétségeknek.

1434. *Perényi János,* Péternek a székelyek grófjának fia, ki a husziták által elpusztított városok és falvak helyreállítása körül kifejtett áldásos működése által elévülhetlen érdemeket szerzett.

1437. *Rozgonyi György,* Nyitra-, Komárom- és Szepesmegyék főispánja, Simon pozsonyi főispán fia.

1439. *Rozgonyi István,* Pozsony- és Szepesmegyék főispánja.

1440—1442. *Perényi Miklós.*

1448—1462. *Dobrai Berchal (Wrczal) Miklós*, cseh származású kegyetlen úr, kinek kormánya alatt a Szepesség igen sokat szenvedett a huszitáktól.

Megjegyzendő, hogy a Szent-Miklósi Pongrácz, liptói főispán stb. és Brandisi Gyskra János közt 1441-ben, Körmöczbányán kiállított fegyvernyugvási okmányban, Dobrai Wrczal Miklós Szepesvármegye „kapitányának“, nem pedig főispánjának neveztetik. (Magy. történelmi tár. II. 208. l.)

1465—1487. *Szapolyai Imre* nádor, Szepesmegye örökös főispánja, Bosznia kormányzója, Horváth-Szlavonország bánja, a szepeshelyi templomban alussza örök álmát.[2]

[1] Wagner I. 4—5. l.

[2] Vörösmárványból s egy darabban készült 2·60 m. magas, s 1·41 m. széles síremléke a szepesi székesegyház szentélyének déli hosszfalát ékesíti. A nádor 1·50 m. magas s igen díszes lovag-pánczélba öltözött alakja, jobbjában zászlóval, balját pedig a kard markolatán tartva, fekvő oroszlánon áll. Körülötte négy angyal, kettő a főalak fölött lebegve a szemfedőt, kettő pedig a lábainál két czímerpaizsot tart. A Bethlen-féle zűrzavarok idejében erőszakosan megrongált síremlék keretén lapidár-betűkben a következő latin fölirat olvasható:

✣ HIC IACET ILLVSTRIS — AC EXCELLENS DOIVS (Dominus). EMERICVS COMES PERP. SEPES—IENSIS ET PALLATINVS (sic) — REGNI PANNONIE QVI OBIIT MCCCCLXXXVII —

(Itt nyugszik Méltóságos és Nagyméltóságú Imre, Szepesvármegyének örökös főispánja és Pannoniának (Magyarországnak) nádora. Meghalt 1487.)

1487—1499. *Szapolyai István* nádor, 1492 óta Szepesmegye örökös főispánja, Imrének bátyja, a Mátyás király által elfoglalt Bécs és Ausztria főkapitánya. A szepeshelyi, ő általa (1493-ban) épített „Szápolya“ kápolnában van eltemetve. [1]

1500—1527. *Szapolyai János* erdélyi vajda, több megyének örökös főispánja, ki a gyászos mohácsi csata után Magyarország királyi székére emeltetett.

Alispánok és várnagyok.

Okmányainkban ugyanazon időben ugyanazon egyénekre vonatkoztatva gyakran találjuk a „Castellanus, vice-castellanus és vice-comes“ címeket, mely körülmény, míg egyrészt a külön-külön összeállítást nehezíti, másrészt ismétlésekre vezetne, mit elkerülendők együtt adjuk az alispánok és várnagyok sorrendjét.

1202. *Tamás,* várnagy, ki főispánúl is szerepel.

Jordán. IV. Béla fivérének Kálmánnak, mint a Szepesség urának várnagya, ki a tatárjáráskor a szepesi szászokkal a Lapis refugiira menekült.

1260. *István,* várnagy. (Száz. 1872. 218. l.)

1308. *Miklós,* Sigrai Dénes fia várnagy és főispán.

1309. *Miklós,* Dénes fia, mint alispán és alvárnagy (vice-castellanus) említtetik. [2]

1314. *Fülöp,* várnagy és főispán. (Acta Petr. 17. sz.)

1317. és 1318. *Tamás*, Sempsei Frank fia alispán és alvárnagy. A szepeshelyi székesegyháznak azon falfestményén, melyen Pál pré-

[1] Vörösmárványból készült, 2·60 m. magas és 1·40 m. széles síremléke, mely a szobrászat egyik legremekebb plastikai alkotása, a szepeshelyi székesegyháznál levő „Szápolya“ vagy „Úr-test“ kápolnájának déli hosszfalát ékesíti. A nádor 1·50 m. nagyságu s oroszlánon álló alakja fölött két, fehérre festett márványpaizson, fekete minusculákban a következő fölirat olvasható:

(I.)

Contegitur. Stephanus. comes
— hac. scepusius. urna —
qui. decus. ob. patrium. mil
le. trophaea. tulit. —
qui. de. stripe. fuit. regali
coniuge. dignus.
dignus. regnicolis. et. pala
tinus. erat. —
una. salus. regni. fuerat. tute
la. decusque
virtutis. cujus. fama.
perennis. erit
— VIII. kal. jan. — (Dec. 25.)

(II.)

Qui. duxit. sine. honore. su
os. inglorius. annos —
ille. sibi. mortem. sentiat.
— esse. gravem —
ast. ego. qui. fastos. implev (implevi)
— ingentibus. actis —
quive. palatineo. culmine
— clarus. eram. —
laetus. eo. quo. fas. animas. virtute. supb (superbas)
scandere, magnanimos. quo. decet
— ire. viros —
nam. licet. hic. Stephani. jaceat. sub.
marmore. virtus. —
at(t)amen. hungarico. clara
— sub. axe. viget. —
m. c. c. c. c. x. c. i. x. (1499.)

[2] Fejér VIII. 2. 391. Supl. Anal. II. 1323-ban. Acta Petroczyana 24. sz.

post Róbert Károlynak Csák Máté fölött nyert győzelmét megörökítteté, Frank mint az ország kardjának vivője van ábrázolva.

1324. *Miklós,* alispán.

1330—1336. *Péter,* ötvös mester (aurifaber), ki Róbert Károly részére a Mihály havasalföldi vajda ellen 1330-ban viselt háború alkalmával elveszett királyi pecsét helyett az új kettős királyi pecsétet készítette. Művészetét Róbert Károly Jamnik birtokával és hivatalokkal jutalmazta. Péter fia volt az Olaszországból bejött Simon mesternek, 1329-ben már mint Szepes és Lubló várnagya szerepel, mely minőségben 1335-ben fivérét Miklóst említik az okmányok.

1341. *Miklós* mester, Péternek fivére.

1342. *Tamás,* várnagy és alispán.

1346. *Bertalan* mester, Polyánkai Pongrácz fia. Ugyanezen évben várnagyokúl említtetnek: *Bogus* mester és *Dezső* mester.[1]

1351. *János,* Péter fia és *Miklós* együtt említtetnek mint „vice comites de Scepus.[2]

1361. *Isip,* várnagy.[3]

1365. *Péter,* Imre fia, várnagy.

1369. *Kelemen* mester, várnagy.[4]

1374. *Jordán* (Görgey) mester, alispán és várnagy.[5]

1396. *Balázs,* várnagy.[6]

1400. *János,* Olsaviczai Benedek fia.[7]

1401. *Desnei János György* mester.

1403. *Miklós,* várnagy.

1404. *Szakács* (Zakács) *Boldizsár,* a Petróczy-család egyik őse.

1405. *Szmertenszky Kristóf,* alispán.[8]

1406. *Pál* (magnus = Nagy?) alispán.[9]

1409. *György,* alispán és várnagy.[10] Ugyanezen évben ugyanazon minőségben említtetik *Prothasius.*

1410. *Jakab,* várnagy és főispán.

1412. *János* mester, Olsaviczai Benedek fia, alispán.[11]

1414. *Márton,* várnagy.[12]

1416. *János,* kázmérfalvai György „vice-comes castri Scepus“ czímmel.[13]

1417—1418. *Fülöp,* alispán és várnagy.

1419., 1421., 1424. *János* mester, Olsaviczai Benedek fia, alispán.[14]

1426—1429. *Márton,* Betlenfalvai Bertalan fia. Kétségkívül ugyanaz, akivel emlékeinkben a Thurzó-család ősei közt 1396-ban Nikápolynál, utóbb mint szepesi kapitánynál, majd egy lengyelor-

[1] Századok 1873. 647. — [2] Száz. 1872. 673. — [3] U. ott. 1872. 673. — [4] Acta Petr. 61. sz. — [5] U. ott. 64. sz. — [6] Századok 1872. 673. — [7] U. ott. 1873. 647, Supl. Anal. II. kézirat ad. a. 1508. — [9] Századok 1872. 673. — [10] Száz. 1872. 673, [1] U. ott. — [12] Acta Petr. 119. sz. — [13] Száz. 1872. 674. — [14] Acta Petr. 144. sz.

szági követségben, végre 1430-ban mint újvári várnagygyal találkozunk. (Wagn. Analecta Scepus IV. 61., 62. U.)

1434. *Keeri László, Eperjesi András* és *Polyánkai Henrik* említvék.

1436. *Buchlói Balázs* mester, alispán.[1]

1437. *Polyánkai Henrik* vagy *Imre* (W. III. 241.)

1437. *Sewlesi Márton* mester, alispán.[2]

1445. *Baski Péter.* A Rozgonyi által őrizetére bízott Szepesvár az ő gondatlansága következtében került 1443-ban Giskra kezére, ki a vár parancsnokává Axamith Pétert nevezte ki s a vár 20 éven át maradt a csehek birtokában.

1446. *Desew* mester, alispán „et Castellanus de Comitatu Scepus" és *Bogus* mester, várnagy és alispán.[3] Utóbbi és legközelebbi utódai a „Castellanus" czimet a parancsnokság nélkül viselhették; mert a várat a csehek bírták és 1446-ban várparancsnokúl a cseh *Unertag Mátyást* találjuk említve.

1450. *Benedek,* Görgey László fia, majd *Thurzó Márton* viselik a „várnagy" czimet.

1461. *Szent-Királyi Máriás Gergely* és *Betlemfalvai György.*

1462. *Szent-Királyi Gergely* és *Bwzlo Miklós* mint „vice-comites magnifici domini Emerici de Sapolya (sic) de Scepus" említvék.[4]

1463. *Szent-Királyi Marcus* (Mariass) *Gergely* és *Butkay Miklós* alispánok.

1466. *Máriási Gergely* és *Monoroschi János*, alispánok.

1469., 1470., 1474. és 1475-ben. *Kazinka* vagy *Kazinkay* (Kaczinkay is) *László, Aranyasi* (Szapolyai) Imre szepesi főispánnak alispánja.[5]

1474. *Pár-Lágy,* várnagy.[6]

1475. *Koczyntai László* (Kazinkay.)[7]

1478—1481. *Ffrycz* (Frits) *Márton,* alispán.[8]

1491—1496. *Betlenfalvai Gewbel* (Gowbewl) *Gergely,* ki 1491-ben Gebel Gergely néven castellanus, 1492-ben Goblinus Gergely néven várnagy és alispán, 1496-ban pedig *Tomori Istvánnal* együtt mint Zápolya István szepesi örökös főispánnak várnagya és alispánja szerepel.[9]

1498. *Benedictus Literatus de Zolnok.*

1500. *Görgey Benedek* diák (literatus). (Száz. 1873. 646. l.)

1501. *Kebel* (Betlenfalvai Gewbel) *Gergely* és *Nagy* (Magnus) *András.*

1503. *Nagy András*, várnagy.

1505. *Betlenfalvai Gewbel Gergely* és *Szmrecsányi Kristóf.*

1513—1520. *Jablonitzai Holi Mátyás,* várnagy és alispán és ennek elődje Sutha Porkoláb Mihály, várnagy.[10]

1528. *Potthurnyai István.*

[1] Acta Petr. 165. sz. — [2] U. ott. 167. — [3] Századok 1872. 670. — [4] U. ott. 674. — [5] Acta Petr. 205. sz. — [6] U. ott. 216. — [7] Századok 1873. 647. — [8] Act. Petr. 221. sz. — [9] Századok 1872. 675. Wagn. I. 70. Act. Petr. 242. sz. — [10] W. IV. 89.

Ezek szerint a várnagyi és alispáni tisztségek megyénkben mondhatni rendszeresen össze voltak kapcsolva. 1462-től kezdve a főispán mellett rendesen két alispánt találunk, kik mindketten viselik a várnagy czímet is.

Törvényhatóság.

A megyei törvénykezési viszonyokra itten is csak azon általánosan ismert elvek voltak érvényben, melyeket hazánk összes megyéire nézve megállapítottak a királyi decretumok.[1] A jobbágyok peres ügyeikben ki vannak szolgáltatva a földesúrnak, ki fölöttük az élet-halálra szóló ügyekben is bíráskodik. A „servientes regis“ és „exercituantes nobiles de Scepus“ néven említett alsóbb rendű nemesség jobbágyai fölött csak a kisebb peres ügyekben bíráskodhatott; míg a főbenjáró pereket a főispánhoz, illetve annak helyettes megyei hatóságához kellett felterjeszteniök. A várhoz tartozott birtokok minden osztályú lakói fölött természetesen a király tisztviselői gyakorolták a bírói hatóságot. A nagyobb királyi adománynyal bírt nemesek, mint láttuk, birtokaikat rendesen azon kiváltsággal kapták, hogy minden személyes- és birtokügyeikben csak a király vagy ennek közvetlen helyettese előtt tartoztak törvényt állani. Az egyes néposztályokra vonatkozólag a XIV—XV-ik századokban alkotott országos törvények értelmében változott nálunk is a megye tisztviselőinek bírósági hatásköre.

A törvénybe idézés, a vallatás a bizonyításoknak módja párbaj és istenítélet által, szintén azonosak az általában használtakkal. Ezen istenítéletek a köznépnél „Pravda“ azaz igazságnak hivattak; innét: az embereket „ad Pravdam mittere“ annyit jelentett, mint azokat a törvény elé idézni.

Peres ügyekben a tanúk megesketése, az igazság kiderítése végett, régóta szokásban volt. A tanúesketés módjainak egyik legkülönösebbje az vala, mely a határvonalak megállapításánál használtatott. A határvonalak megtekintése után megeskettették a tanúkat, hogy azok csakugyan az igazi határokat mutatták. Ennek czéljából a tanúknak le kellett vetniök a csizmát, le a kalapot, feloldani a derékövet s fejök tetején földgöröngyöt tartva esküdni. Ez — ha csak lehetséges volt — mindig szabad ég alatt, a peres területnek valamelyik pontján történt. Igy pl. XIV. században a Dubrava, Szlatvin és Vojkócz közötti határ megállapítása alkalmával a tanúk Szlubicza csúcsán fent leírt módon eskettettek meg.

A korbecslés szintén az igazság kiderítésére használt törvényes eszközökhöz tartozott. Az illetők megjelentek — Szepességet illető-

[1] A jelen czikk szerzője által nagy szorgalommal összeállított általános érvényű törvényeket és törvényes szokásokat itten térszűke miatt nem vehettük fel.
A szerkesztő-bizottság.

tőleg — a szepesi káptalan, mint „locus credibilis“ előtt, kérve, hogy az érdekeltnek korát megbecsülve, e fölött okmányt állítson ki, mely „Revisionales Literae“-nek neveztetett s melyben a kort illetőleg a következők jelentettek ki: „sicut visu considerari et animo metiri poterat“ p. o.: „sex vel ad maximum octo“ stb. „annorum conspeximus fore et agnovimus.“ Az efféle okmány minden bíróságnál a ma szokásos anyakönyvi kivonatot pótolta. „Revisionales literae“ a szepesmegyei levéltár hivatalos jegyzőkönyveiben igen gyakran fordúlnak elő, sőt az anyakönyvek behozatala után is velök találkozunk. Magyarországban már 1515-ben a veszprémegyházmegyei zsinat rendelkezett arról, hogy a keresztelésekről könyvek vezettessenek; korábban tehát, mint akárhol másutt Európában. Szepességen a legrégibb, eddig ismert anyakönyvek 1609-ik évvel kezdődnek.

A büntetéseket megszabják az országos törvények. Ezeknek rendkívüli szigorúsága mellett, melylyel a jobbágyok sújtattak, a nemességet kiváltságos állása gyakran indítja a legnyersebb erőszakoskodásra s a vagyon ellen intézett támadásra. Héderváry Dénes Nádort például 1233-ban heve annyira elragadta, hogy egy alkalommal a szepesi és pozsonyi prépostokat tettleg bántalmazta.[1] 1280-ban bizonyos Kese nevű szepesi nemes a szepesi prépostságnak és templomnak birtokait s Muthmer prépostnak magán-jószágát megtámadta, azokban tetemes károkat okozott, miért Szent-Mihályon (ma Kis-Szalók) volt nemesi curiája (Curia Kese) kárpótlásúl Muthmernek itéltetett oda.[2] IV. László 1280-ban hosszabb időn át időzött magyar és kún hadával a Szepességen. A prépostnak sógora egy alkalommal megölte a királynak egy kún fegyveresét, — 24 tulok bírságra itéltetve kiválasztotta, nem a saját, hanem a kanonokok gulyájából a marhát s azzal rótta le tartozását a várban.[3] A király azonban olykor igen szigorúan sújtotta a bírósága elé került nemest. 1353-ban I. Lajos meghagyta András szepesi főispánnak, hogy Jasormegyi Koeci (Ceti) Mihály fiának Istvánnak, — más néven Kunch-nak — birtokait — míg az a király Krakóban való tartózkodása idejében ellopott serleget ugyanannak birtokába vissza nem adja — foglalja le.[4]

A birtokos nemes családok egymás közt is véres egyenetlenségben éltek s vége hossza nem volt olykor a kölcsönös rablásnak és gyilkosságnak. A Berzeviczy- és Görgey-családok közt hosszú időn át tartott véres versengést 1307-ben egy közösen választott *békebíróság* intézte el. Kokos mester (Berzeviczy) Arnoldnak (Görgey) fivérét

[1] Kochelmann: Gesch. der Bergstädte. II. 1885. 88.

[2] Knauz: Monum. Eccl. Strig. II. fol. 122. — [3] U. ott. 211. és káptalani levéltár scr. 11. fasc. 2. 14. sz. — [4] Szepesi hit. hely levélt. Miscell. scr. IX. Fasc. III. 21. sz.

Frigyest és több szolgáját megölette. István szepesi szász gróf elnöksége alatt Arnold az ügy bíráivá: Iván főispánt, Görgey Juliánt és a bélai bírót Keresztélyt, — Kokos pedig: Boldmárt, Heydenrik váraljai és Márk csötörtökhelyi bírákat választották, mindketten kötelezvén magukat arra, hogy a választott bíróság itéletét elfogadják. A kor törvénykezési viszonyainak jellemzésére álljon itt az itélet: A kibékülés napján és helyén Kokos mester fivéreivel és század magával tartozik megjelenni, hol tizenhatod magával kér bocsánatot Arnoldtól; embere Hymannus Lank ötöd magával zarándok-útra kél Rómába, innen egy kísérővel St. Jago de Compostellába, onnan Aachenbe. Bírságúl fizet Kokos 200 ezüst márkát és a megölt Frigyes lelkiüdvére alapít 6 kolostort és 4000 szt. misét végeztet. Ezenkívül nem szabad Kokosnak soha többé Svábócz falura és Plawtz (Plavnitz) várára igényt emelnie, vagy Arnold hátrányára dolgoznia, hanem köteles iránta mindig testvéri hűséget tanúsítani. Különös, hogy ezen kiegyezéshez valamennyi érdekelt hozzá járult, egyet kivéve, t. i. Miklóst, Dénes szepesi várnagy fiát, ki a kiegyezéstől önként visszalépett. Ha tehát ezen okból Arnold vagy fiai közbenjárásukat Kokos hátrányára felhasználnák „ipso facto" a fentérintett büntetésbe esnek. (W. III. 252.)

A törvénykezési eljárásnál a törvényekben járatlan urak gyakran éltek ügyvédi tanácscsal. A szepességi okmányok gyakran emlékeznek meg a „Literatus" törvénytudó emberekről a deákos prókátorok — (procurator)-okról. Ezeknek száma azonban nem volt nagy. 1464-ben az egész tiszamelléki kerületben összesen 16-ot jegyeztek össze. [1]

Adóügy.

A Szepesség telepítése történeténél megyénket a legrégibb időben csaknem kivétel nélkül királyi birtokúl láttuk feltűntetve. Királyaink a vár részére fenntartott birtokokon telepítenek, a birtokokat nyert nemesek a nekik adott földeken. Hajdan nem lévén pénzgazdaság, a jövedelmet a terményekben szolgáltatták. Pénzbeli adózást csak ottan találunk, hol a király vagy más földesúr a birtokra vonatkozó valamely külön jogot is enged annak, kinek a földet használatra adja. Ilyenkor a föld haszonélvezője rendesen meghatározott összeget fizet a tulajdonjog elismerése fejében „census regius", „terragium", földbér czímen, s köteles a birtokot minden elidegenítéstől megóvni. Az „aranyadó" és az országszerte szokásban és törvények által meghatározott alakban fennállott összes pénz és termény adózási viszonyok megyénkben is mind feltalálhatók. Nehány példa legbiztosabb felvilágosítást ad a megyénkben adományozott és telepített birtokok adójáról. 1258-ban IV. Béla király Nádasd (Tersztyán) földére azon feltétel alatt telepített szlávokat, hogy azok évenkint pénzben fizes-

[1] Csaplovics. 61.

sék a bért. A szláv telepítés után fennmaradt négy telek (aratrum á 120 hold) földet Geublin és Termann testvéreknek adta úgy, hogy ezek neki évenkint egy „ferto“ aranyat fizessenek bér fejében és ugyanazon jogokat élvezzék, melyekkel a Szepességnek egyéb, aranybért fizető lakói bírnak.[1] 1262-ben IV. Béla a szepesi vár jobbágyának Andrásnak megengedte, hogy az általa élvezett várbirtokrészletet szepesváraljai rokonainak, úgymint Elias-, Rynald-, Mihály-, Gergely- és Svapnak eladhatja; de ezek tartoznak a vett földért a királynak évènkint egy uncia aranyat fizetni. Ezen birtokrészt maig is „Aranyos“-nak, a nép nyelvén „Jereňaš“-nak nevezik.[2] — 1269-ben meghagyta IV. Béla, hogy Késmárk évenkint 20 márkát fizessen földbér (census regius) gyanánt, $^2/_3$-át finom ezüstben, $^1/_3$-át fillérekben és pedig szt. György és szt. Mihálykor — az adók beszolgáltatásának napján — fizetendő egyenlő részletekben.[3] Midőn Lubló 1342-ben királyi várossá lett, évi adója 120 frtban állapíttatott meg.[4] Csötörtökhely 1424-ben $31^1/_2$ ezüst márkát fizetett.[5] A várhoz tartozott királyi birtokot a király olykor nemes embernek is csak bér fizetés mellett adott, mint 1278-ban IV. László Illés comesnek Görgőt azon kikötéssel, hogy ő és utódai évenkint szt. Márton napján egy arany forintot fizessenek.[6] A középkori adóviszonyokra vonatkozó kifejezések az okmányokban az itt felhozottakhoz hasonlóan oly általánosságban tartvák, s a birtok területéhez egyáltalában nem arányosítottak, hogy azokból a Szepesség egykori egyenes adójának mennyiségét megállapítani lehetetlen. A jobbágyokra porták szerint kirovott adók mennyiségéről, valamint a porták számáról a mohácsi vész előtti időből Szepességet illetőleg megbízható adataink nincsennek. Egyébiránt futólag legyen érintve, hogy Róbert Károly király 1342. évi Decretumának 19. §-a szerint egy „Portá“-ra (Curia portam habens) 18 denár, I. Lajos király idejében ugyanannyi, Zsigmond alatt 1441-ben nagyobb portára 30, kisebbre pedig 15 denár országosadó vettetett ki. Bonfin szerint Mátyás király alatt 1474-ben az úgynevezett „Dica“ adó (Contributio) hozatott be, mely nem porták után, hanem fejenkint fizettetett, ezen adónem azonban II. Ulászló királynak megválasztásakor el lett törülve.[7] Az adóügy mindig egyike

[1] Wagn. I. 80. — [2] Bárdosy Supl. I. 95. — [3] W. I. 48. — [4] Supl. Anal. II. Kézirat. — [5] Wagn. I. 218. — [6] Wagn. I. 118.

[7] A fentemlített adókon kívül még egy, „Hold“-nak nevezett adónemre akadtunk az alább idézett okmányban. Midőn t. i. 1443-ik évi szept. 1-én Szepes-Iglón Rozgon Simon, egri püspök s cancellár, Gyskra Jánossal, Kassa, Lőcse stb. városok kapitányával (parancsnokával) fegyverszünetett kötött, a szerződés „IV“ pontja szerint „Gyskra“-nak a „Hold“-adó, melyet nem csak a jobbágyok, hanem a papság és a világi urak is fizettek, biztosíttatott. Mivel előttünk ismeretlen, miből állott tulajdonképen ezen kérdéses adó, melyet Sze-

volt azoknak, melyeket országgyűlésen kívül elintézni nem lehetett. Nincs is hiány törvényekben, de azoknak végrehajtása igen sok önkényre szolgáltatott alkalmat. Az 1521-iki budai országgyűlés például megszavazott 1-ször minden kémény, (ház) után 1 frtot; 2) a mesterségtől 1 frtot; 3) nagyobb marhától 5 denárt (egy garas); 4) fél hordó bortól 3 „orthó"-t (25 denár) és 5) a papság magán-javainak tizedrészét s évi jövedelmeinek felét, — hadiadóúl 1522-ben megjelentek Lőcsén a királyi adószedők s házankint 1 frtot követeltek; a tanács a házakat figyelembe nem véve, kérte megállapítani az adót, mire a dicatorok 400 frtot kivántak, de hoszabb alkudozás után megelégedtek 225 frttal, a város hatósága alatt állott falvakra pedig 18 frtban *alkudtak meg*. Nem sokára vissza tértek s követelték a 225-öt meghaladó ház után az adót, — a tanács 175 frttal kielégíté őket. Lőcsének rendes censusa ekkor 200 frt volt. Atzély János adószedő a rendes censuson felül még 500 frtot követelt a városon, de utóljára 10 frt honorariumot kapva, megelégedett a rendes összeggel. 1525-ben Lőcse census fejében 400 frtot fizetett, 1526-ban pedig régi pénzben számítva 500, újban 1680 frtot. Sperfogel, ezen korban Lőcsének bírája keservesen panaszolkodik az adószedők önkénye ellen. [1] Az országos törvények által megállapított általános adózáson kívül sok különös adónem is terhelte az egyeseket. Például a Szepességen átvitt árúktól szedett vám, melyet a szepesi várba kellett beszolgáltatni; a kolinóczi és más hídvámok; a vár és várőrség fenntartására és ellátására szolgáló terményadók, melyeknek fizetésétől az egyház emberei sem voltak menttek, így az első szepesi prépostoknak évenkint 500 kereszt életet (de omni genere frugum) kellett évenkint a várba beszállíttatniok, mely teher alól 1297-ben véglegesen felszabadította a prépostságot III. András király.

Az országos adón felül a jobbágyokat a földesúrnak a föld használatáért évenkint fizetendő census is terhelte, melynek fejében terményt, marhát, tyúkot, libát, kacsát, sört, mézet, sajtot, kenyeret, kalácsot stb. szolgáltattak. Ezeken kívül az örökjog elismerése fejében

pességen is fizettek, mert, mint tudva van, Szepesség azon időben Gyskra hatalmának hódolt, a fentemlített „IV." pontot szószerinti szövegében, ide igtatjuk:

„Item quod census vulgo Hold vocati dicto Joanni Gyskra . . . per omnes jobagiones et rusticos nostros ac aliorum dominorum spiritualium et secularium personarum, qui ipsum censum Hold prius . . . solverunt et de presenti solvunt, bina vice ipsum censum Hold et medietatem victualium ad ipsos duos Hold recipi solitarum, ubi alias ipsa fuerunt soluta, una cum lucro camere anni presentis . . . persolvantur; ita videlicet, quod dicti jobagiones et rustici unum Hold in quarta ebdomada a die datarum presentium computando, alium vero censum, similiter Hold dictum in septima ebdomada a dicta quarta ebdomada . . . . sine mora et recusa solvere debeant" stb. (Történ. tár IX. 146.)

[1] Wagn. II. 142. stb. lapokon.

is teljesítettek készpénz vagy termény fizetést. A Máriássyak egyik őse Felka községének használatra átengedte a mai Batizfalu környékén volt Chetene-erdőt, miért az említett község örök bér czímen (titulo census perpetui) évenkint egész a legújabb időkig két lepényt (duas placentas) adott a Máriássy-családnak.[1] 1280-ban Görgey Illés a szepesi káptalan előtt Görgő község lakóival oly szerződést kötött, mely szerint ezek a pénz- és terményadón kívül örök időkön át évenkint 24 kalácsot (24 tortas) tartoznak a földesúrnak beszolgáltatni.[2]

Az adó, vám stb. terhektől való teljes vagy részleges mentesség adományozását nem csak a királyok, hanem egyes nemes urak is gyakorolták. 1361-ben I. Nagy Lajos király a lechniczi kolostort mentette fel minden közteher és adózás alól. 1424-ben Zsigmond Csötörtökhelynek $31\frac{1}{2}$ ezüst márka adójából engedett el 13%-nyit (4 lat híján 4 márkát), 1407-ben Gara nádor Szepes-Váralja lakóit a kolinóczi vám fizetésétől, 1418-ban Zsigmond Welbach lakóinak engedett vámmentes kereskedést az egész országban, 1464-ben Szapolyai Imre a késmárkiak szokásos évi adója és egyéb tartozásaiból 100 frtot, majd 1465-ben a vár közelében volt, de a zavargások alatt sokat szenvedett házak, illetőleg mivel a vár némely városi lerombolt házak helyére épült[3] és így az adó-alap fogyatkozott, adójából 9 frtot engedett el.

A lucrum camerae és az ennek helyére lépett aránylag csekély kapuadó nem rótt volna elviselhetlen terheket a nép vállaira, de az itt vázlatosan említett különféle szolgálmányok, ha még hozzájok vesszük a hadi terheket, az adózó nép helyzetét nem tűntetik fel kedvező világításban.

Hadügy.

A középkori hadszervezetnek alapját a várszerkezet képezte. Habár a „Castrum Scepus“ okmányilag csak 1246-ban említtetik, kétségtelennek tekinthetjük, hogy az már régibb idő óta jelentékeny tényezője volt a hadszervezetnek. A várhoz tartozó földek egy harmadát bírták a hadi szolgálatra kötelezett várjobbágyok, kik a földet szolgálatuk fejében kapták használatra. A Szepességre nézve nem találunk semmi alapot arra, hogy azt hadi tekintetben valamely más megye tartozékául vegyük, sem arra, hogy ahoz más vár területe csatlakozott volna s a XIII-ik század első felében (1216—1223) a szepesi várhoz tartozott birtokokat mind a mai Szepesvármegye területén fekvőknek kell felvennünk.

A várbirtokon lakó nép a hűbéri kötelezettség alól ki nem vonhatta magát és a birtokot el nem idegeníthette. De ezen általános

[1] Bárdosy Supl. I. 102. — [2] U. ott. 324. — [3] Miből biztosan következtethetjük, hogy a vár nem sokkal ezen év előtt épülhetett. Száz. 1872. 631.

elv alól a hont helyreállító IV. Béla király is tesz kivételt, mikor (1262) megengedi egyik szepesi várjobbágynak, hogy az általa bírt várföldet szepes-váraljai szász rokonainak eladhassa azon feltétel mellett, hogy a földdel járó hadi szolgálatot az új birtokos is teljesíteni tartozzék.

A várkatona annyi birtokot, rendesen két telket (aratrum, ekealj, à 120 hold) kapott, hogy a zsoldot nélkülözhette. Élethossziglan saját költségén kísérte hadba a királyt s kötelezettségét fia a birtokkal örökölte.

A várjobbágyokon kívül személyes hadi kötelezettség terhelte a lándzsásokat, a „filii jobagyonum“ nevű néposztályt és az „exercituantes nobiles de Scepus“ czímen emlegetett alsóbb rendű nemeseket. A Szepesség hadkötelezetteinek számát megállapítani nem lehet. IV. Béla 1243-iki azon oklevelében, melyben a lándzsás községek lakóinak régi jogait megerősítette, minden nyolcz „aratra“ à 120 hold = 960 hold után, rendel egy kellően fegyverzett harczost kiállítani. Vajjon a tulajdonképeni megye területére is ugyanezen mértéket alkalmazták-e, annál kevésbbé dönthető el, mert az adománylevelek igen általános kifejezéssel élnek. 1255-ben Ákos mester, mint királyi biztos, egy bizonyos Mytscheleth-et és Gyurkonak özvegyét s ennek fiait bevezette egy négy aratrumot (480 hold) tevő föld birtokába azon kötelezettséggel, hogy az említettek személyesen tartoznak hadba menni és mindazon kötelezettségeket viselni, melyeket a szepesi várjobbágy-fiúk teljesítenek. 1274-ben Lorand főispán a király rendeletére bizonyos Tamás és fivére Domonkos, valamint ennek fiai részére két aratrum területű várföldet hasít ki, hogy a várnép sorából nemességre emelt említettek azt oly joggal és kötelezettséggel bírják, minőkkel a szepesi harczosok (exercituantes in Szepes) saját földjüket.[1] III-ik András király 1300-ban Ipolyt szepesi kanonoknak több rokonát a várjobbágy-fiak sorából a harczoló nemesség sorába (in coetum et societatem exercituantium nobilium de Scepus) emelve azon jogokkal ruházza fel, melyekkel a király zászlaja alatt harczoló szepesi nemesek bírtak.[2] Még az előbbiekben meghatározott nagyságú földterületnek, itten birtok nélkül nemesi jognak élvezetéhez kötteteti a hadkötelezettség. 1297-ben III. András udvari káplánja Márk szepesi kanonok és fivére Mihály comes a „Korythnyk“ nevű erdőterületet kapták és az egész nagy birtokterület fejében ők és örököseik csak egyetlen embert tartoztak a királylyal hadba küldeni.[3]

A nagybirtokú adományos nemesek rendesen nagyobb számú fegyverest állítottak. 1275-ben Botyz comes a szepesi vár ostromá-

[1] Wagn. I. 107. — [2] Bárdosy I. 449. — [3] U. ott. 419.

nál 24 emberét veszítette. Róbert Károly 1307-ben kelt adománylevelében említi, hogy Kokos mesternek (Berzeviczy) a szepesi vár visszafoglalásánál 32 harczosa és két rokona esett el. A hadkötelezettség olykor oly súlyos terheket rótt a nemességre, hogy egyesek kénytelenek voltak birtokaikat elzálogosítani vagy eladni. Mikor IV. László idejében a tatárok ellen fegyverkezett a nemesség, Lomnitzi (Berzeviczy) Rykolf költségeinek fedezése czéljából 1285-ben Matheóczczal határos földjeinek felét megvételre ajánlotta a nevezett község lakóinak; minthogy ezek szegénységük miatt nem vehették azt meg, a polgárok közös megegyezésével a birtokot Gochalcus bíró vette meg 20 ezüst márkán.[1] 1286-ban Miklós és István comesek, Zomboth fiai, Ztragar (ma Zsdjár) birtokukat a „Fekete erdő"-vel 450 ezüst márkán eladták Arnold comesnek (Görgey), hogy a kúnok által előidézett zavarok következtében felmerült hadviselési költségeit fedezhesse.[2]

A szepesi szászok V. Istvántól 1271-iki kiváltságlevelük értelmében, valahányszor király a hadba ment, 50 jól fegyverzett harczost tartoztak kiállítani.[3] Róbert Károlynak 1312-ben kelt, az említett kiváltságlevelet megerősítő okmányában a szászoknak 24 városa, 11 faluja, curiája és több allodiuma van említve, de az ezek által kiállitandó harczosok számát nem érinti, csak azt mondja, hogy őket minden hadmenettől (Herfarth) felmenti, kivéve, saját vidéküket a Szepességet és annak határait, melynek védelmére minden erejükkel készen állani tartoznak.[4]

Azon körülmény, hogy Róbert Károly királyt, saját beismerése szerint Csák Mátéval szemben a szepesi hadak segítették győzelemre, arra enged következtetni, hogy a hadra kötelezettek száma itten a XIV-ik században tekintélyes lehetett.

A banderialis hadszervezet és a telekkatonaság rendszerének életbeléptetése Szepesmegyére az ország más megyéivel egyenlő kötelezettségeket rótt. A személyes felkelésre és telekkatonaság állítására kötelezett nemesség mellett a városok saját biztonságuk fenntartására és a királyi hadseregbe zsoldosokat tartottak. 1437-ben Zsigmond meghagyta Késmárknak, hogy biztossága czéljából 100 zsoldos drabantot fogadjon fel és azokat a király részére fizetendő adóból (census) tartsa ki.[5] 1526-ban Lőcsének 40 zsoldost kellett kiállítania, de pénzben kiegyezve 500 frtot (új pénzben 1680 frtot) fizetett a város.[6] Ugyanazon évben a mohácsi csata után Szapolyai János parancsára Lőcse 80 embert küldött táborba, kiknek havi zsoldjára 400

[1] Bárdosy I. 245. — [2] U. ott. 249. — [3] Wagn. I. 189—192. — [4] Wagn. I. 197. — [5] Supl. Anal. II. Kézirat. — [6] Wagn. I. 145. Kassa 115, Bártfa 30, Eperjes 20, Kis-Szeben 10 zsoldost állított.

frtot fizetett. Egy közvitézre havonkint 3 frtot, a tizedesre 4-et számítottak zsoldúl. A Kassáig jutott városi hadak innen visszatérve szétoszlottak.[1]

A szepesi X lándzsások községeiből vett legénység a magyar seregnek egy külön, a király személyének oltalmazására rendelt kis osztályát képezte. Ezen kiváltságos rendeltetése némileg annak tulajdonítható, hogy a szepesi lándzsások a honalapításkor a Galiczia felé eső határok őrizésére itt telepedett magyaroknak egyenes utódai voltak.

A X lándzsások székének határán, Csötörtökhely környékén állott hajdan a németek által „Schützendorf"-nak, a latin okmányokban „Ballistarius"-nak nevezett község. A magyar „Lövő" nevezetü községekkel azonosítható a név. Az 1356-ban még létezett községnek lakói katonák voltak, kik hajítógépeket, „Balista"-kat készítettek s azokat a hadban kezelték. A lőpor feltalálása és alkalmazása után lőfegyverek készítésével, golyó- és ágyúöntéssel foglalkoztak.[2]

Lándzsások széke. (Kismegye.) A mai Szepesvármegye területén külön municipiumként ősi idők óta fennállott a X lándzsások széke — Sedes decem lanceatorum — melyet a tulajdonképeni megyére alkalmazott „Sedes inferior"-tól való megkülönböztetés végett „Sedes superior"-nak, felső kerületnek és gyakran „Parvus Comitatus"-nak, Kismegyének is neveztek. Hány községet foglalt magában ezen kis megye eredetileg, megállapítani nem lehet. Bél a lándzsások lakóhelyeiül következőket sorolja fel: 1. Ábrahámfalu, 2. Levkócz, 3. Csontfalu, 4. Primótz, 5. Mahalfalu, 6. Komarócz, 7. Horka, 8. Szent-András, 9. Kisócz, 10. Hozelecz, 11. Janócz, 12. Filicz, 13. Betlenfalva, 14. Hadusfalva. — 1802-ben, mikor a lándzsások széke a megyébe kebeleztetett, ezen községek képezték a Kis-megyét. De hajdan a lándzsások székéhez az említetteken kívül még más községek is tartoztak. Kitetszik ez azon 1418-iki okmányból, mely szerint Zsigmond király Réty, más néven Zalusan, ma Nemessány községet, melyet akkori birtokosa Réty Márton a X lándzsások székéhez kebeleztetett, ezen kötelékből kivétetni rendeli s azt a szepesi káptalan községeinek szabadalmaival biró községek közzé sorozza.[3]

A lándzsás községek lakói katonák s ami ezzel egyértelmű, mind nemesek voltak. Az egykori lándzsás községeket a nép ma is „Zemanské dediny"-nek, nemesi falvaknak nevezi. Ismételjük itten, hogy a szepesi lándzsásokat nem tekinthetjük a várjobbágyok egy

[1] Wagn. I. 148. Eperjes 50, Bártfa 50, Kis-Szeben 20 katonát küldött. — [2] Bárdosy: Moldaviensis vel Szepsiensis decimae indagatio fol. 108. — Rupp: Magyarország helyr. II. 208. — [3] Leleszi levélt. v. ö. Bárdosy: Animadversiones etc. Budae 1792. 14. és Magy. Tört. tár LX. 137.

faja“ [1] gyanánt. IV. Béla 1243-iki oklevele nem előkelőbb várjobbágyoknak ad új jogokat, hanem világosan mondja: universis *Nobilibus* de Scepus *eandem quam ab antiquo habuerunt, conservare* volentes libertatem“ ami egyenesen nemesekről szól és pedig régi nemesekről. A XIII-ik század végén, mikor az alsóbb rendű nemesség sokféleképen elnyomatott, ezek is függő viszonyba juthattak a királyi ispánhoz, de a közönséges várjobbágyfiak sorába, kik a várjobbágyoknál is alantabb állottak, nem sülyedtek le. Egy, a várispánságokról írt nagybecsű műben III. András király 1300-iki adomány-levele idéztetik, melynek alapján a lándzsások a várjobbágyfiúkkal azonosíttatnak. [2] Az idézett okmány szavai ezek: „Andr. d. g. R. H. fideli suo, Comiti Nobilium, filiorum jobagionum de Scepus“, ha ezt így olvassuk „Comiti nobilium filiorum jobagyonum de Scepus“ a nemes várjobbágyfiúk comesének, az eredeti szöveg szerint pedig a nemesek és várjobbágyfiúk comesének szól a rendelet, — a lándzsások nemesi volta mindenképen sértetlenül marad.

A X. lándzsások székének, melyek lakói közül tizen állandóan a király testőrségében szolgáltak, 1243-ban IV. Béla király megújította régi kiváltságait, nekik következő jogokat adva: Nem tartoznak semmiféle adót vagy collectát fizetni, hacsak az az összes királyi szolgákra (servientes regis = alsóbb rendű nemesek) és minden más nemesekre nem kötelező. Szepes vásárain és határvámjain (per portas) sem ők, sem jobbágyaik vámot nem fizetnek. Négy telek után egy rendesen felszerelt (decenter armatum) fegyverest állitanak a király zászlaja alá. A szepesi főispán tőlöttük és jobbágyaik fölött csak lopás, pénz és tizedügyekben itélhet, kisebb ügyeik intézésére saját bírót választhatnak maguknak. Párbaj közöttük csak a király előtt itélhető meg. A szepesi főispán önkényesen nem szállhat meg náluk. Összes vagyonuk a női ágban is átörökíthető, de az örökös a kötelezettségeket is átveszi az örökhagyótól. Kétes esetekben mindenki 6 eskütárssal (7-ed magával) tisztázhatja magát, lefizetvén 40 denárt. Akit pénzbírságra itélnek, a bírságot a kerület szokásai szerint fizesse. [3]

Ezen joglevél alapján a Kismegye önálló törvényhatósági, az ország más megyéivel egyenlő jogokat gyakorolt. Közte és más megyék közt különbségül csak azt hozhatjuk fel, hogy Szepesmegyének főispánja egyszersmind mindenkor főispánja volt a lándzsások székének, a kismegyének is. Volt itten külön alispán, (vice-comes), szolgabíró (comes nobilium), megyei gyűlés és törvényszék. Külön pecsétjén egy medve alakja volt bevésve. A széknek főhelye volt Ábrahámfalva, hol a megyei gyűléseket rendesen tartották, melyek-

[1] Pesti Fr.: A várispánságok története. 60. 442. — [2] Pesti Fr.: A várispánságok története 60. 444. — [3] Bárdosy I. 34 stb.

nek helye azonban gyakran volt Bethlenfalu, sőt a szék kebelén kívül eső Csötörtökhely is.

A szepesi lándzsások mindig féltékenyen őrizték IV. Béla királytól nyert fontos jogaikat s azok élvezetében igyekeztek magukat minden adott alkalommal megerősíttetni. 1311-ben Bene „comes nobilium de Scepus", a szepesi nemesek ispánja Omode nádor által erősíttette meg az 1243-iki joglevelet.[1] 1312-ben Róbert Károly, majd 1511-ben II. Ulászló királyok erősíték meg azt. Ezen utólsó megerősítő okmányban neveztetnek a szepesi lándzsások az: „Universitas nobilium X Lanceatorum de terra Scepus" czímen.[2] Az eredeti oklevélnek 1847-ben nyoma veszett.

A szepesi szászok földje.

A vendégszeretet classicus földjének, Magyarországnak kies bérczvidékén, a Szepességen, mint láttuk, a XIII-ik század közepén telepedtek meg a Rajnáld comes vezetése alatt II. Géza király által befogadott szászok. Az erőteljes munkabíró fajnak kétségkívül már a betelepülés alkalmával külön jogokat adott a telepítő király s a gyarmatosok: „Universitas Saxonum Terrae Scepus" és „Universitas XXIV. Regalium Civitatum" czímek alatt régi időktől fogva századok hosszú során át municipális jogokat élvezve éltek a szép földön.

Csak röviden kell vázolnunk a szepesi szászok közjogi állását, hogy mindenki meggyőződhessen arról, hogy hazánkban a „hospites" névvel jelölt idegenek csakugyan a legszélesebb körű vendégjogot élvezték és panaszra okuk soha sem volt.

Az „Universitas Saxonum terrae Scepus" következő 24 községállott: 1. Lőcse, főváros. 2. Késmárk. 3. Leibicz. 4. Durand. 5. Ruszkinócz. 6. Béla. 7. Menhard. 8. Zsákócz. 9. Sztrázsa. 10. Szepes-Szombat. 11. Matheócz. 12. Müllenbach. 13. Nagy-Szalók. 14. Felka. 15. Poprád. 16. Káposztafalu. 17. Csötörtökhely. 18. Illésfalu. 19. Igló. 20. Odorin. 21. Szepes-Olaszi. 22. Welbach. 23. Szepes-Váralja. 24. Kurimján.

A szepesi szászok legrégibb szabadság-levelét nem ismerjük. A tatárjárás zivatarja súlyosan érintette a még aránylag új telepet, hihetőleg ekkor veszett el a különjogok alapját képezett levél s a vészből a Látókövön (Schauberg, Lapis refugii) megmenekült és régi telepeit visszafoglalt nép V. István királynak 1271 nov. 24-én kiállított oklevelével nyerte közjogi állásának új rendezését.

A most említett oklevél következő lényeges jogokat biztosította és kötelességeket szabta meg a szepesi szászok részére: földbér czímén évenkint szt. Márton napján 300 budai súlyú ezüst márkát fizetnek a királynak; egyébként szabadok az országban bárhol szokásos vagy behozandó minden nemű pénz- és termény-adóktól. Az

[1] Acta Petroczyana 15. sz. — [2] Bárdosy: Animadversiones. Budae 1792. 33

egyes községek adómennyiségéről tudósítással nem bírunk; Csötörtökhelyről tudjuk, hogy Zsigmond király 1424-ben a község $31^1/_2$ ezüst márka adójából 13%-ot elengedett, a Késmárk kiváltságait 1269-ben megerősítő oklevélből kitetszik, hogy a szepesi szászok akkor a földbérnek $^2/_3$-át finom ezüsttel, $^1/_3$-át denárokban fizethették. Nagy-Eőr lakói 1306-ban az „ad mores hospitum" fizetett 24 ezüst márkán felül 2 db szarvasmarhát, 1 hízott sertést, 60 galambot és ugyanannyi tyúkot adtak földesuruknak és a szepesi főispánt évenkint egyszer megvendégelni tartoztak. A király zászlója alá lándzsával és nyárssal (Spies) fegyverzett 50 harczost állítanak mindannyiszor, a hányszor a király az ország határain belül vagy azokon kívül hadat visel, vagy a sereg gyakorlása azt igényli. Az ország báróival és csapataival körükbe jövő királyt megérkezése- és elutazásakor gazdagon és illően megvendégelik. Azon szolgálatok fejében, melyeket a királynak, vérüket ontva több alkalommal teljesítettek, megengedtetik nekik: saját grófot választaniok, úgy, hogy őket a királynak semmiféle bírósága elé idézni nem szabad s minden ügyeikben csak saját bíráik itélhetnek, földjükön megszűnvén a megyei főispánnak hatásköre. Plebánosaikat szabadon választhatják. A régi pénzt évenkint virágvasárnapján váltják be a királyi kamaránál s hozzák forgalomba az újat. Területükön szabadon gyakorolják a halászatot, vadászatot; erdőiket kiirthatják és szántóföldekké alakíthatják. Az évenkint 5 lóval hozzájuk küldendő 4 királyi adószedőt a 300 márka teljes lefizetéséig kötelesek tisztességes ellátásban részesíteni. Végre érczeket szabadon kutathatnak s a kiaknázottakat feldolgozhatják és felhasználhatják.[1]

Róbert Károly király azon jó szolgálatok jutalmául, melyeket a szepesi szászok a Csák Máté ellen Rozgonynál vívott csatában neki tettek, 1312-ben megerősítette az említett jogokat. A szepesi szászoknak gyorsan növekedő jólétére mutat, hogy Róbert Károly az addigi 300 ezüst márka adót 1400-ra emelte, és hogy az egyes városok és községek mellett számos majort és egyéb mellékbirtokot foglal a szászok területébe.[2] A nagy adóemelés kárpótlásául felmentette őket a fentebb említett hadállítástól, csak saját vidékük védelmében kötelezte őket személyes felkelésre.[3]

A szepesi szászok területe a „Comes Terrestris, Landgraf, Comes Provinciae, Comes Saxonum" czímek alatt szereplő szepesi szász grófnak hatósága alatt állott, ki esküdtjeivel, a városok bíráival és előljáróival a „provincia" fővárosában Lőcsén tartotta a szászok egyetemének közös ügyeit intéző gyűléseket, melyek törvényes erővel bíró határozatokat hoztak.

[1] Wagn. I. 189. — [2] Wagn. I. 196. stb. — [3] Wagn. 197.

A fentebb mondottak után tehát a szepesi szász nép önálló, független jobbágyi alárendeltségtől és kötelmektől ment, a bíró előtt egyenjogú, szabad birtoklási és a birtok élvezetében háborithatlan joggal felruházott nép volt, szóval egyházi, művelődési és politikai tekintetben ama rendszeresitett autonomiával birt, mely után maga a honalapitó törzs népe évszázadokon át epedett, s melynek áldásaiban — milyenek a törvény előtti egyenjogúság, a birtok szabad haszon élvezete és rendelkezése, a jobbágyi viszony megszüntetése stb. — csak a későbbi korban (1848) hétszázhat év múlva részesült.

A szepesi szászok grófjai közt első volt a telepitést eszközlő *Rajnald,* kit a hagyomány a szepesi szászok herczege, „Fürst der Zipser Sachsen" czimen emleget. Kivüle sem hagyomány, sem okmány nem említ senkit, ki a szászok grófjai közt „Fürst" czimet viselt volna.

A tatárjárást megelőző időből a grófokat nem ismerjük. Ettől kezdve említtetnek:

1241. *Jordán,* ki szászaival a tatárok elől a „Lapis refugii"-ra menekült.

1257. *Geublin* (Goblin).[1]

1270. *Arnold* de Garga (Görgey).

1271. *Detricus.*

1278. *Hermo.*

1280. *Görgey Illés,* comes saxonum et latinorum.

1292—1297. *Hillbrandus,* Hildebrandus vagy Helbrandus,[2] comes de Lewche.

1299. *Jordán.*

1307. *István,* ki a Berzeviczy- és Görgey-családok közt folyt, fentebb ismertetett pört mint békebiró intézte el 1307-ben.

1307. *Jordán.*

1312. *István,* Görgey Illés fia, ki 1312-ben Róbert Károlytól kieszközölte a szászok jogainak megerősitését.

1326. *Gyula,* Hanus fia.

1328. István, ugyanaz, a ki 1312-ben.

——. *András,* egy évszám nélküli okmányban emlitve, I. Lajos királyt kérte, hogy a csötörtökhelyieket védje meg Tamás mester, szepesi várnagy zaklatásai ellen, ki az említettektől 4 telek földet jogtalanul el akart sajátitani.[3]

1347. *Titus* (Tetus).

1360. *János,* Schurke néven is említtetik.

1407. *Jakab,* Kuagai.

1412-ben bekövetkezett a 24 szászközség közül a XIII városnak

[1] Száz. 1872. 219. l. — [2] Száz. 1872. 229. — [3] Wagn. I. 208.

Podolin, Gnézda és Lublóval egyetemben történt elzálogosítása. Az el nem zálogosított szász községek közül Lőcse és Késmárk szabad királyi városokká lettek, a többiek idővel földesúri hatóság alá kerülve elveszítették külön jogaikat s lakóik a közönséges jobbágyok sorsára jutva, német nemzetiségüket is elveszítve eltótosodtak. A lengyel uralom alá került részek történetét „Emlékkönyv"-ünknek egyik következő czikke tárgyalja.

A szepesi szászok igazságszolgáltatásának alapját az 1271-iki szabadságlevél képezi. A tartományi gróf hatáskörébe tartoztak a kisebb adóssági és személyes ügyek; — az ingatlan vagyonra, határkérdésekre, gyilkosságokra vonatkozó ügyekben együtt járt el a főispánnal, ki egyszersmind felebbviteli hatósága is volt, de mindenkor a szászok külön törvényei szerint tartozott az ügyeket megítélni. 1328-ban a főispán helyettesítésére egy „vicarius" neveztetett ki, kinek a gyilkosság, csonkítás és súlyos sebesítés eseteiben a tartományi gróffal együtt kellett eljárnia. A szász provincia particularis törvényeinek tudtunkkal legrégibb, a XIV-ik század végéről való kézirata a lőcsei városi levéltárban őriztetik. Ebből adta azt ki a tudós jezsuita Wagner[1] s utána mások is, csak az kár, hogy az eddigi összes kiadások az eredetinek nyelvi sajátságait egészen mellőzők és hibásak. A szepesi szászok igazságszolgáltatása.

Az önálló testületet képezett szepesi szászok külön pecsétjének két alakját ismerjük. Az 1294-ből ismert legrégibb pecséten két fa között csúcsos fedelű ormos torony áll, melynek ajtajára a magyar kettős kereszt van illesztve. Körirata: Sigillum Saxonum de Zips. Egy másik, 1307-ből való pecséten a kettős kereszt czímer-pajzsra helyezetten van a torony oldalára illesztve. Lőcse város levéltárában egy 1319-ből való okmányon a régi szász pecsétnek szépen megőrzött példánya látható. Pecsét.

Közigazgatásilag és törvénykezési tekintetben is önálló, negyedik területet képezett a szepesi bányavidék, melynek kifejlődését fentebb láttuk.[2] Ezen vidéknek a megye hatóságától önállósága IV. Béla király által Gölniczbányának adott szabadságlevelében gyökerezik, mely kimondja, hogy Gölniczbánya polgárai a városban és annak határai közt előforduló minden ügyben: vérontás, lopás, rablás stb. felett végérvényesen itélhetnek.[3] Midőn a felső magyarországi bányavárosokat, köztük legelőször Gölniczbányát, 1327-ben Róbert Károly király Selmeczbánya jogaiban és szabadságaiban részesítette, mely jogok és szabadságok az összes szepesi bányahelyeknek közös jogaivá lettek; a bányavidék egészen kikerült a megye hatósága alól. Az egyes községek belügyeiket önállóan, szabadon választott bíráikkal intézték, a 16 denárt meghaladó törvénykezési ügyekben a Bányavidék.

[1] Wagn. 240—261. — [2] Lásd 321—322. lapon. — [3] Wagner I. 194.

gölniczi tanács és választott bíróság ítélt, melynek hatáskörébe tartozott a bányavidék községei közt előfordúlt minden bányajogi-, határkérdés és minden felebbezendő ügyben itélni. Gölnicz- és Szomolnokbányának külön kamara grófjai („comes montanus, comes camerae, judex montanus") voltak. Az utóbbi város tanácsának hatósága szintén kiterjedt a város határában alakúlt bányatelepek lakóira. [1]

2. Közgazdasági és közművelődési viszonyok.

Az anyagi és szellemi műveltségnek magasabb fokára csak oly nép emelkedhetik, melynél a szabad fejlődésnek nem állanak gátolóan útjában politikai és társadalmi akadályok. Megyénk hajdani politikai viszonyainak ismertetéséből kifolyólag állíthatjuk, hogy hazánk kevés vidékén találhatók fel oly mértékben a civilisatio gyors fejlődésének kedvező feltételei, mint a Szepességen a XII-ik század közepétől kezdve.

Földmívelés, állattenyésztés.

A Szepességet a honfoglalás ideje óta „Terra Scepus" néven ismert királyi birtok gyanánt láttuk szerepelni. Természetesnek fogjuk itten is találni azt, hogy a legelső megtelepülő magyarok az itten talált, habár csekély számú, szláv lakosokat jobbágyi helyzetre szorították, mit igazol azon körülmény, hogy a „nobiles de Scepus" a tatárjárás előtt jobbágyokkal bírtak. Ugyancsak a tatárjárás előtti időben, a honfoglalás idejétől kezdve itt vannak a fejedelmi, királyi várbirtokokon a várjobbágyok, várnép és udvarnokok, kik földmíveléssel, állattenyésztéssel és vadászattal foglalkoztak. A telepítés menetéből láttuk, hogy a XII-ik század közepéig csak a Hernádvölgye volt népesítve. A Poprád felső völgyét a II. Géza korában betelepített szászok hódították meg a culturalis élet alapjául szolgált földmívelésnek, jogot nyervén a rengeteg őserdőknek irtására és szántóföldekké átalakítására. Hosszú idő telt el, míg a szász polgárok nagyobb mérvű iparra adva magukat, kifejtették a városi élet feltételeit. Még 1271-ben is, mikor V. István megerősíti jogaikat, így jellemzi őket: „quia homines sunt *simplices*, ... *agriculturis* et *laboribus* intenti", ekkor is fő foglalkozásuk még a földmívelés, de már az iparágakkal („laboribus") is foglalkoznak. A földmívelést nagyon előmozdította náluk a szabad birtokolás, mely nem csak eredeti telepeikre vonatkozott, de nemesi birtokok vásárlására is képesítette őket. A várjobbágyok, várjobbágyfiak és más nem nemesi osztályokhoz tartozott embereknek is megadta a király a szabad birtokvásárlás jogát, sőt az adományos nagybirtokos nemesek és egyházak is fel-

[1] Ezekre l. Wenczel id. mű. 75. stb. l. — és Krones: „Deutsche Geschichts- und Rechtsquellon aus Oberungarn", Arch. für. oesterr. Gesch. XXXIV. B. 213. stb. l.

szabadíthatták jobbágyaikat és a scultetiák keletkezése mind több földet von a mívelés körébe. A XIV. század közepén már a megye egész területére kiterjedtek az őstermelés egyes ágai, melyek közt már a XIII. században gyümölcstenyésztés is tért foglalt. Egy 1293-iki okmány a Kis-Semenehegy aljában elterülő, gyümölcsfákkal beültetett területet említ.[1]

A királyi adomány-levelek mint külön jogokról szólnak a vadászatról, halászatról s egyes községek lakói a terményeken és házi állatokon kívül halat és vadat is szolgáltatnak be a földesúrnak. A haltenyésztés czéljából általánosak a mesterséges halas-tavak. Az Árpádok alatt nálunk országszerte űzött halászatról feles számú okirat tanúskodik. Névszerint Szepességet illetve találjuk: hogy V. István király 1271-ben a szepesi szászoknak többi kiváltságai között a halászati jogot is megadta; ugyan azt a jogot kapták a gölniczbányaiak (Endlicher Mon. Arpad. 297. l.); a szent-antali karthausi — vörös — kolostor 1381-ben stb. A halászati jogot gyakran maguk a földesurak is a betelepítés alkalmával megadták alattvalóiknak. A halastavak között említtetnek: a filiczi (IV. Béla alatt), továbbá a szepesbélai, greniczi ad. a. 1291., poprádi, szepes-szombati, kubachi ad a. 1291., kolbachi, (Szepes-Váralja mellett), landoki, landokivíz mellett, nádasdi (Trsztyán) stb. Dr. Ortvay[2] szerint az összes tóvizek 0·5-a a Szepesség (a XIII-dik század végeig) területére esett. Hogy méhészettel is foglalkoztak már a XIII. században, ez Muthmer szepesi prépost 1273-iki végrendeletéből kitetszik, melyben a mezőgazdaságnál szükséges házi állatok jókora bőségéről intézkedvén, (úgymint 4 lóról, 8 tehénről, melyekből négy darab szent-mihályi — kis-szalóki — és két darab visokai — hradiskói — majorjában, 90 darab sertésről, melyekből 30 darab Kis-Szalókon, 124 darab juhról, melyekből hét darab Visokán elhelyezve volt, s számos bivalyról, azonkivül pedig egy marhaállományról a szepesi várban, melyet a várnagynak hagyományozott) Luchkán — Lucska — birt méhesről is rendelkezik, még pedig úgy, hogy annak egyik fele a káptalani harangozónak, másik fele pedig a szepes-váraljai káplánnak jusson. (Szepeskáptalani levéltár XII. Fasc. 1. Nr. 1.)

Földbirtok ára.

A múlt századok birtok viszonyainak kimerítő képét adni az e részben még igen csekély anyagkészlet mellett nem lehet, mégis felhozunk nehány adatot, melyek a hajdani közgazdasági viszonyokra vethetnek némi világosságot. 1294. Édes Miklós a stojani lakosok részéről megjelent a szepesi káptalan előtt, a midőn t. i. Hildebrandus comes, Gnay-nek (Ganócz?) faluban levő örökségének negyedrészét 20 márkáért Stoján Lászlónak eladta. Egész Gnay-nek falu

[1] Szep. Hirn. 1885. 38. sz. — [2] Dr. Ortvay Tivadar. Magyarország régi vízrajza a XIII. század végeig stb. Budapest 1882. 354., 355., 357. l.

pedig eladatott Stoján Miklósnak 60 márkáért, a III. Bélától nyert összes szabadságokkal együtt. (F. VIII. 2. 180. l.) A szepeshelyi hiteles levéltárnak egy 1306-iki földbirtok áráról szóló okmánya szerint egy bizonyos Tóbiás, Levkócz és Menhard közt fekvő, egy aratrum (120 hold) területű birtokából Lewkfalvai Rudolfnak és Didacusnak 80 holdat eladott 50 ezüst márkáért. (A márkát 4 arany forinttal, 1 arany forintot pedig mai 6 frt o. é. számítva a 80 hold föld ára 1920 frt o. é. volt.) — 1320-ban Verner de Villa Lewk Levkóczon 80 hold mívelt szántóföldet szintén 50 ezüst márkán adott el. — 1329-ben Jakab, Jank fia, Péternek és Miklósnak a Lewk fiainak, a most érintett helységben 18 hold szántóföldet 9 girán = márkán adott el. (Tört. tár. IX. 116. l.) 1330-ban Gianknak fia Eugen Tóbiás mester leányától Margittól Kriegh község nyolczadrészét 17 márkáért vette meg. — 1354-ben Gyule fiai Hank, Tamás és Péter eladták nemesi curiájukat, egy „laneus“ [1] területű földjüket, malomrészüket és sörfőzőjük fele használatát 17 márkáért. Ugyanezen évben Gyanfalvai Mikes unokája Péter megvett Perényi Miklós leányától, Chonch asszonytól 4 egész curiát és egy curiának negyedét 10 márkán. — 1383-ban Menard batizfalvi scultetus úrbéri birtokából $8^1/_2$ vesszőnyi földet eladott a stolai benedictinus apátságnak 65 arany forinton. Ha a lent idézett számítás szerint a $8^1/_2$ vesszőnyi terület = lenne 1912 m²-el, ezért óriási ár lenne a 65 arany forint. Számításuk szerint $8^1/_2$ vesszőnyi terület = 7·77 katastr. holddal s az ár holdankint 8·36 arany forint, mi szintén nagy ár, viszonyítva a fentebbiekhez, hol a földnek holdja 2·5 arany frtba került. 1405-ben a Berzeviczy és Tarkői nemes urak Erdőfalva (Ó-Leszna) községet 600 arany forinton vették meg. Az említett község mai összes területe 3336 kataszteri hold. — 1412-ben a szepesi káptalan bizonyítja, hogy Mihály de Meldur, Hauk fia egy kőházát Stojánfalván 450 forintért eladta Szepes-Szombat városának. (Supl. Anal. II.) — 1449-ben Schzitniki Kisztner egy erdőterületet Stoos határában 23 arany forintért adott el a menedékkői karthauziaknak. A birtokeladásnak sajátságos okát látjuk 1485-ben, mikor Csepanfalvai Soldnar Mihály egy bizonyos Demeteren elkövetett

[1] Egy Laneus = 12 virga (vessző, Ruthe), 1 virga = 16 ulna rőf és egy láb. = $16^1/_8$ rőf. (Wagn. I. 444. — Bárdosy I. 141.) Márki S. szerint (Magy. tört. életr. Bpest, 1884. I. évf. II. füz. 168. l.) $8^1/_2$ virga = 1912 m²-el. E szerint 1 laneus = 12 virga = 2699·3 m², ami körülbelől megfelelne 1 (katastr.) holdnak = 1200 □ öl = 2919·3 m². — Ezen számítást azonban nem helyeseljük. Werbőczynél P. 1. Tit. 133. §. 47. alatt fametszésben levő mértékről írja: „ista mensura sedecies sumpta, facit unam mensuram, sive u l n a m regalem“. A 18·3 cm. hosszu minta 16-szor véve = 2·949 cm. 1 laneus = 12 virga = 192 ulna = 566·016 m. 1 laneus² = 32037 m² = 10·97 magyar hold.

gyilkosság és más erőszakoskodásai miatt Kázmérfalván (ma már nem létezik) volt egész birtokát, úgy látszik itéletileg, kénytelen volt 4 arany forintért eladni Aranyos János deáknak.

A fentebb felhozottakból látjuk, hogy mily nagy ára volt már akkori időben is a telkeknek, de előfordultak máskülönben esetek, melyekben a telkek felette olcsón is eladattak. Igy történt, hogy 1340-ben bizonyos Cocus Mihály, Obus Mihálynak fia, Anna hitvesével és gyermekeivel együtt a falujában alkotandó scultetiát bizonyos más Mihálynak, Márton fiának de villa Kazmery „pro decem marcis grossorum" eladta. [1]

A megye területén hajdan élt s részben még ma is élő nemes birtokos családok, melyek közül többnek esetleg ma viselt neveit a középkori diplomaticai nyelvnek a családi nevekre vonatkozólag igen hiányos szerkezete mellett megállapítani nem lehet, — következők voltak: Nemes földbirtokosok.

Achel György bír Körtvélyesen 1403 [2] P. (= Petroczyana.)

Alez Mátyás, Petróczi Pál fia, bírja Petróczot 1463. P.

Aurifaber István, odorini birtokos 1263. P.

Baluch István, birtokos Gergowon (Görgő) 1456.

Bank Hermann, a sygrai birtokos fia 1305. P.

Bartus Katalin özvegy, Kunczlai markusfalvi (Villa Marci) birtokos leánya, bír Csepánfalván és Gánóczon 1351. P.

Bask Tamás, birtokos Jamnikon 1442.

Bencsik Lázár és Mátyás, szent-andrási birtokosok 1517. és 1520.

Berzeviczyek. — Adolf, első szepesi prépost és nővére II. Andrástól adományt nyernek egy Poprád-folyó menti erdőterületre, mely 1246-ban Béla

[1] E scultetiához vagyis bírósághoz az alkotandó telepen, következő javadalmak voltak kapcsolva: egy egész házhely a hozzá tartozó földekkel — una curia cum integro lanco terre ad eandem pertinente — fél malomjog a helység határában, mely malmot az uj Schultheis saját költségén építheti fel, törvénylátási jog azon pörökben, melyeknek taksája egy fertot meg nem halad, s az onnan bejövő bírság, a nagyobb pörök bírságának harmadrésze. Ezenkívül a kiirtandó erdő helyén keletkező telepre nézve meghatároztatik, hogy az uj lakosok tíz évig minden adótól mentek lesznek, a tíz év eltelte után pedig minden házhelytől s a hozzá tartozó földektől évenkint egy girát — denariorum numeri Scepusiensis — t. i. szt. Iván napján 16 garast — grossos —, szintén annyit külön-külön szt. Márton napján és a nagyböjt közepén fizessenek. A földesuri jog elismeréseül — ratione honoris — pedig az egész község minden husvétkor négy bárányt és tizenkét sajtot, s minden házhely négy tojást, szt. Ilona napján minden házhely egy csibét, egy kalácsot — tortam panis — s egy sajtot, s végre minden karácsonykor mindenik házhely egy köböl zabot, egy csibét és egy kalácsot tartozzék adózni a földesurnak. Ellenben a lakosok mindegyike tetszése szerint építhet sörházat. (Tört. tár. LX. 117. és 118. l.)

[2] Zsigmond király 1403-ban a hűtlenségről vádolt szepesvármegyei körtvélyesi Györgynek (dicto de Achel) élete és javaira kegyelmet ad. (P. ad a. 1403. 97. sz.)

király által Rutker fiai Rikolf és Herrmann részére megerősíttetett. Rikolf és Polán 1278-ban nyerik Farkasfalut és Pokojt. Rikolf 1313-ban bírja Farkasfalut. (W. I. 103.) János és Mihály 1320-ban bírják Fridmant. B. — Péter 1425-ben Jamnikot kapja. (W. I. 140.) Ferencz 1520-ban bírja Kakas-Lomniczot. Henrik és Péter 1403-ban, Szaniszló és István 1477-ben bírják Liszkovánt és Wagendrüsselt. 1405-ben Erdőfalvát (Alt-Walddorf). Kokos magister 1300-ban Ewr-t (Nagy-Őr). 1319-ben ajándékozza Lechniczet a karthausiaknak. Herech de Berzevicze 1445-ben Nagy-Lomnicz és Zepfalva (Hunfalu?).

Betlemfalvai Péter, (Petrus de Betlemfalva) 1325-ben bírja Betlemfalvát. Betlem fiai: János és Péter 1318-ban bírják Miklósfalvát. (Supl. An. II.

Bogus magister, Bogumér liptói alispán fia, 1321-ben bírja Schönaw-t (Sunyava). (Fehér VIII. 2. 299.)

Borsvai Péter, 1441-ben Dományócz, Lomnicza, Édes és Zsibron.

Borza Jakab de Zsegre, 1456-ban Petróczon bír; Borza Erzsébet és Mátyás 1448-ban Kis-Szalókon.

Both Mátyás, Simon és Tamás bírnak 1521-ben Miklósfalván.

Brem, 1256-ban bírja Odorint.

Chonch, comes de Perén leánya és Máriáss neje 1354-ben markusfalui részbirtokot szerez.

Chudrun és fia 1296-ban bír Görgőn. (Dr. Ortvay Tivadar. Magyarország vízrajza stb. Bpest. 1882. I. k. 156. l.)

Conrad, Herrmann fia, alsó-szalóki soltész és birtokos 1322-ben.

Cozme, Poch de Grancs vocatus, 1344-ben birja Grancsot.

Csorba András, 1514-ben Kissóczon és Miklósfalván.

Csudák Dorottya, Miklós neje 1444-ben Aranyas-pusztát birja.

Darholcz Pál, Csepánfalván, Liszkoveczen és Wagendrüsselben 1466. és 1482-ben; Markus-, Batis-, Gerlachfalván, Teplicza, Liszkon, Jaloba (Zavadka) Goldbach és Chetene-pusztát 1467-ben.

Domokos, Tobyas fia Janóczon 1341-ben. P.

Édes Miklós 1294-ben bir Stojánfalván. (F. VII. 2. 180. l.)

Édes Miklós és Dorottya özvegye, 1415-ben birnak Betlem- és Tronfalván.

Ekkárd, 1314-ben Baldóczon. (S. A. II.)

Egyed (Egidius) és Hencsch 1349-ben 10 hold mivelt földet vesznek Csontfalván.

Eugenius, János fia Dobrán és Rudnán (Harakócz) 1293-ban.

Fias Miklós, lásd: Jekelfalussy.

Folkus, Folk fia 1323-ban Chantán (Csontfalu).

Frank Tamás, Castellanus dé Scepus, 1322-ben Slawkon (Alsó-Szalók).

Fyle, kinek nevétől állitólag származik Filicz falu neve, IV. Béla király alatt birja Filicz falut. (L. Poprád város levéltára).

Gahan Erzsébet Csencsiczen 1349.

Gallicus Péter, vice-castellanus de Scepus et Lubó, 1329-ben szerzi Édusfalvát (Hadusfalu).

Gerus, Voytha fiának fiának Demeternek leánya, 1370-ben bir Petronch és Sygrán.

Gewbel Hedvig, János neje 1459-ben bir Krompachon.

Giank, Jenő fia 1330-ban Krighen.

Göbel György 1493-ban Betlenfalván.

Görgey. 1256. IV. Béla Jordánnak, Arnold szepesi főispán fiának birtokot ad a Poprád mentén. — 1278-ban Jordán fia Illés adományul kapta Görgőt. — 1282-ben Illésnek IV. László eladta Daróczot (Dravecz). 1293-ban Detrik fia Ar-

nold megszerzi Zsdjárt. 1297-ben János és Gyula birtokosok Malduron. 1299-ben Jordán birta a Lapis-refugiit. 1300 után ő birtokos Vitkóczon. — De Gargow Gergely 1333-ban Görgőn. — De Garga Benedek 1452-ben Kagyóczon (Ordzovján). Szent-Györgyön és Szent-Lőrinczen (Brutócz). — De Gargó László 1462-ben Görgőn. — De Görgő Benedek 1501-ben Felső-Szalókon. — Jordán, comes Saxonum 1302-ben Eőrt (Nagy-Őr). — Nicolaus de Gargow 1333-ban Mathei Villának (Matejócz) felét ajándékozta a stólai kolostornak. — István, szászok grófja 1323-ban birja: Teut-Görgőt, két Répást, Toporch, Schönwald, Szent-Margith-át, Richwald, továbbá Szent-Péter, Bender és kis Toporch praediumokat. — István, Illés fia 1310-ben bírja Villa Repás melletti uj telepítvényt és Krompachot Kalós (Kalyava) birtokkal.

Gebelfalvay Ilona és Miklós, 1480-ban bírják Gebelfalvát (Buglócz) és Baldóczot.

Gahan Erzsébet, 1349-ben bír Csencsiczen.

Geöbelfalvay László, Péter, János és Margit 1462-ben bírják Gebelfalvát.

Gyánfalvai[1] Péter, 1354-ben eladja markusfalvi jószágát.

Gublin, lőcsei bíró, 1308-ban bír Gaan-ban (Gánócz) P.

Guebel özvegye, 1280-ban Olusán (Ulozsa[2]). Száz. 1872. 225. l.

Gueblin és Hermann testvérek, 1258-ban Trsztyánban.

Gyunge Ágota leánya, 1352-ben Harakóczon.

Haman János, 1505-ben Zeuzelch (Hozelecz, Oroszka).

Hauk Tamás és Péter, Gyula fiai 1354-ben Szent-Györgyön és Hundertmarkon.

Hem, Hennyg fia Kolcsván 1464-ben.

Heningus comes, 1297-ben Görgőn. Henkel János, lőcsei plebános 1519-ben Krompachon.

Henschmann Henrik, Novo-Ruzsbachon 1399-ben.

Herczeg, Simon fia 1321. Szepesházán (sic) (Hunfalu?).

Heyndericus, szepes-váraljai bíró 1314-ben Baldóczon.

Hylla, Mathaeus comes özvegye 1522-ben bír Matejóczon.

Hilbrand, Miklós soltész fia 1399-ben New-Lomniczon.

Holly Mátyás de Jablonicza, 1511-ben bír Mikro-Lomniczán, Maldur, Krigh és Kis-Lomniczon, végre 1519-ben Zsdjár (Betlemfalu melletti praedium).

Huruzk, Iroszlay de Scopus fia, 1230-ban Görgő mellett.

Hylla, Mátyás comes özvegye 1322-ben Villa Mathaeiben.

Hannus, kamaragróf 1297-ben III. Andrástól földeket kap Kis-Gelnuch (Gölnicz) folyó mellett. (Árp. Új okm. V. 169.)

Janusfalvay Jakab, Tóbiás fia 1423-ban Körtvélyesen.

Jánosfalvay János, Miklós fia 1341-ben Jánóczon.

Jempniki (de Jempnik) Balás, László fia 1399-ben Jamnikon.

Kaczinka János, 1479-ben Nagy-Lomniczon, Haraszt és Farkasfalun. — László, 1979-ben Vöröshegh alis Pálóczon (ma Porács.)

Kálnay Miklós, 1508-ban bír Edusfalván (ma Hadusfalu).

Katlin, „domina“ 1358-ban Jamnikon.

Kázmérfalvai Apolonia, Ilona és Miklós 1485-ben Kázmárfalván, mely már nem létezik.

[1] Ghan, Jank, Kanfalva, Kloszdorf és Nameszke, másképen „Byankovszky praedium“ is, — puszta Kolbach és Ordzovján között. — [2] Olus = Ulozsa l. Dr. Ortvay, id. m. I. 199.

Kázmérfalvai Mihály, 1343-ban Jazurmegyen (nem létezik már).

Kereszthechе Bernát, 1503-ban Krompach és Kolinfalván (Kolinócz.)

Keresztyán, File fia 1315-ben Filiczen.

Kis-Szalóki Zsófia, György özvegye 1476-ban Görgőn.

Kiszner János de Schzitnik 1449-ben eladja Stooss felét a Lapis-Refugii zárdának.

Knapper, ruszkini plebános, 1420-ban Liszkován.

Kobitka László, 1484-ben bír rövid ideig Kázmérfalván. P.

Kolchvai (de Kolchva) Hedvig, 1297-ben Kolcsón.

Komlós Anna, Miklós leánya és Sarus Kelemen neje 1425-ben Zsegrán, Margetzán (praedium) Olsaviczán és Podproch.

Konch de Gargow 1324-ben Görgőn.

Koritniki Lengen Péter, 1445-ben Szent-Lőrinczen (Brutócz), Mihály 1300-ban Korotnokon.

Kovách y Balász, Pikfalván (Pikócz).

Körtvélyesi Pál, Miklós fia 1341-ben Körtvélyesen. — Gáspár 1415 Betlen- és Tronfalván.

Krasznyakfy Leonárd, 1517-ben Jekel- és Margitfalván.

Kunsch comes, gener comitis Jordani de Scepus, 1255-ben Myloy (körtvélyes határán) pusztát kap IV. Bélától benépesítés végett. (Nagy Imre id. munk. 29. l.)

Kromlofi (de Kromlof) Egyed és Péter, Illés fia 1392-ben Kromlofon (nem létezik többé.)

Kunch István, Jazurmegyi Mihály fia, Jazurmegyen 1354-ben.

Lack (László) Miklós fia, 1341-ben Jánóczon.

László, Miklós comes fia 1350-ben Sygra, Szent-Margitha, Olsaviczán és Podproch (alio nomine Lazonowpataka).

László, Pál fia Farkasfalván 1399-ben.

Lenkus de Wilkfalva 1341-ben Wilkóczon.

Lew de Petrouch-Sigra, Márton, András és János 1323-ban Petróczon és Zsegrán.

Loránd, 1450-ben Fylén.

Máriássyak. — 1209. II. Endre megerősítette Marcus Golát Szent-Mihály (Markusfalu) birtokában. — 1264-ben Markus fia Botyz IV. Bélától kapta Chetene-erdőt.[1] De Markusfalu Szaniszló 1435-ben bír Kis-Dománon (Arnótfalu). De Markusfalu Ferencz, György fia 1519-ben bírja Wagendrüssel, Zaloba és Csepánfalut. — István, 1513-ban Milag (praedium) Haraszt, Porács, Máthéfalva — és Rikolf: Koterbach, Béla és Zlob praediumokat.

Machal, Segfrid fia 1345-ben Machalóczon.

Magas Dénes, Regkén (Görgő mellett) 1315-ben.

Magócsy András, 1522-ben Hafka, Prileszka és Galgenbergen.

Márk (Marcus), kanonok, 1300-ban Korotnokon.

Mátyás, János fia 1345-ben Szentgyrk (Jurszke vagy Szent-György.)

De Mecke György, 1507-ben Jekelfalván és Szent-Margithán.

[1] A Chetene nevű erdővel a Tátrahegy alatt azért jutalmazta IV. Béla Botyz-t (Batiz — l.), mert a cseh király ellen szerencsétlenül vívott egyik harczban, midőn István királyi herczeg a harczi tusában a király szemei elől eltűnt, Batiz volt az első, ki a királynak fia megszabadultáról hírt hozott. (Századok 1872. 661. l.)

Mihály (Coccus) Miklós fia 1340-ben, hol? az okmányból ki nem vehető.

Mihály, Frank fia 1387-ben Farkasfalván.

Miklós comes, 1310-ben Richnon és Vojkon.

Miklós és Dániel, 1408-ban Richnó, Krompach, Podprocs és Kalof-on (Kalyava.)

Niger Lőrincz 1315-ben Rudnán, Hellebrand Lőrincz fia 1334-ben Rudnán és Sygrán.

Pecold, Gölniczről 1290-ben Botyz testvérétől, Wagendrüssel melletti „clara Lux“ nevezetű erdőterületet szerez.

Pethew, Péter fia 1345-ben Krompachon.

Pétermezei Pál (de Pétermező), 1359-ben Lubló melletti „Stara“ nevű erdőt bírja.

Péter és Miklós, Hangh fiai 1345-ben Csepánfalu és Komoróczon.

Petrus castellanus de Scepus, 1333-ban Jamnikon.

De Peklén, András fia 1493-ban Petróczon.

Petróczy Kristóf, 1456-ban Petróczon. — Andreas literatus 1463-ban. István, Dorottya és Orsolya 1463-ban és 1493-ban szinte Petróczon.

Pezek Péter de Milicz 1457-ben Markusfalu, Teplicza, Goldenbach (Koterbach), Zaloba és Zavadán.

Pickfalvai Miklós, János és Péter, 1379-ben és Benedek 1456-ban bírják Pikóczot.

Póch Mihály de Zsigra, 1423-ban Zsegrán.

Polyánkai Katalin, Loránd leánya 1459-ben Polyanóczon. — Benedek, 1464-ben Hinczfalván. — Ferencz, 1462-ben Polyanóczon. — János, 1469-ben Felső-Szalókon. — Péter, 1525-ben Polyanóczon.

Porkoláb Dorottya, betlenfalvi Porkoláb Márton özvegye Betlenfalván.

Pyrin mester, 1293-ban III. Andrástól két ekealját (duo aratra) kap a zsegrai határban. (Bárdosy I. 368.)

Razlay, földbirtokos Jamnik és Körtvélyes között. (Nagy Imre, Hazai oklevéltár. Bpest 1879. 30. l)

De Réthy Jakab és Márton, Helbrand fiai 1405-ben.

De Roskován László, 1523-ban Vojkóczon és Krompachon.

Rufy Jakab, jánosfalvi Rufy Tóbiás fia 1394-ben Jánóczon.

Rukwerth, Miklós fia 1306-ban Rudnán.

De Rychnó Dániel 1438-ban Alesnón (Poprád mellett).

Sartor Miklós, 1387-ben bír Pechenyén (Farkasfalu mellett).

Sartoris István, 1462-ben Petróczon.

Schipko András de Almas „nobilis“ 1524-ben bír Gyánfalván.

Sebesi (de Sebes) István és Tamás, 1525-ben Polyanóczon.

Sigrai (de Sygra-Petroucz) András és Mihály 1289. és 1292-ben Zsegrán, Petróczon és Rudnán (Harakócz).

Stery János, Rycolf fia 1459-ben bírja Granchot.

Stojan László és Miklós 1294-ben birtokosok Stojanfalván. (F. VIII. 2. 180. lap).

Stoll János, lőcsei polgár, 1475-ben Görgeőn, Lompniczán és Matheür (Maldur).

Szabó Ádám, 1516-ban Csepánfalván.

Szentandrási (de Szent-András) Lázár, Mátyás és Szaniszló, 1526-ban Kysfalván (Kisócz).

Szepes Sixtus, 1321-ben Szepesházán.

Szepesi György, de Kistalva (Kisócz) 1473-ban Ábrahámfalván.

Sváby, 1263-ban Leonárd adományba nyeri V. Istvántól a Tothpataka és Béla közötti területet. — 1294-ben Arnold, Detrik fia, Palocháért cserébe kapja Svábóczot (Villam Svap). — Arnold de Thotfalva bír Haligóczon és Tótfalván 1344-ben. (Informatio circa iura Claustri Lechnicz fol. 48. kézirat). — Sváb Pál és Dorottya, 1414-ben bírnak Svábócz, Körtvélyes, Bussocz (Busócz), Scheverberg, Lupnak (Lipnik), Helbechvágása (Haligócz) Lisnech (Lessnicz), Zent-Margita és Kis-Dománon. — Sváby Henrik, 1480-ban Brutócz és Szent-Györgyön. — Anton de Thotfalu, 1405-ben Arnóthfalván.

Tamási Arnold és társai 1278-ban IV. Lászlótól földbirtokot kapnak a mai Tamásfalva határában. (Bárdosy I. 125.)

Thas András, Felsó-Szalókon.

Thata Miklós, 1487-ben Béla-pusztát.

Thurzó György de Betlemfalva, 1457-ben Pongráczfalun. Zsigmond székesfehérvári prépost 1503-ban Betlemfalván, Tronfalván, Villa Marsellii alias Csadajdorf, Kromloch és Ruzsbachon. — Elek és György, 1520-ban Betlemfalván.

Tonch de Betlemfalva, András fia 1342-ben Betlemfalván.

Ujfoluszek, 1314-ben eladja 60 holdas birtokát Baldóczon Heyndericus és Eckardusnak.

Urban Katalin, 1463-ban Segrén, (Zsegra).

Uszfalvi (de Uszfalu) Miklós, Usz Pál fia, 1433-ban Polyanóczon.

Vajca fiai, 1293-ban Zsegra határán.

Váralyai (de Váralya) Anna, Márton neje 1446-ban Körtvélyes, Dolyán és Kis-Kolchván.

Vargócz Kristóf, 1496-ban bír Svábóczon. 1514-ben szerzi Csorba Andrástól Kisócz és Miklósfalvát.

De Vayda György, Mihály fia 1479-ben Haraszton.

Vitk, 1253-ban bír Vitkóczon. (Dr. Ortvay id. munk. I. k. 244.)

De Vesloi Rikolf, 1306-ban Levkóczon.

Waldorf család, 1409-ben bírja Richwaldot.

Zakách Péter, 1417-ben Körtvélyesen.

Zapolya István, 1465 óta bírja Dénesfalu, Domány, Csötörtökhely, Illésfalva, Kurimján, Mülenbach, Nagy-Szalók, Odorin, Pálmafalva, Velbach és Zsákócz községeket.

Zeek (de Kázmérfalva) Katalin, 1359-ben Mathiasfalván bírt.

Zemerchen Kristóf, 1510-ben bír Görgőn, Kanfalván (Gánócz) Gebel és Huvraszke pusztán.

De Zolnok Balázs, 1441-ben Domány, Lomnicza, Lesznicza, Édesfalu és Birbron.

Zurchuk Farkas, 1294-ben a Golca-hegy és Berzéte felé vezető ut mellet fekvő földterületen nyer adományt.

Bányászat. A bányászat Szepesben igen régi; a tatárjárás előtti időből azonban arról — egyes helyi maradványokon és okmányi vonatkozáson kívül — tudósitások korunkra nem jutottak[1] Az újratelepítésnél láttuk, hogyan fejlődtek ki a Szepesség bányász községei. Királyaink mindjárt a tatárjárás után igyekeznek új lendületet adni a bányaipar kifejlődésének részint privilegiumok által, részint az által, hogy királyi területeket engednek át bányászati célokra. IV. Béla

[1] Wenczel id. m. 75.

1264-ben Gölniczbánya — a Szepesség legrégibb bányavárosa — polgárainak a Hnilecz-folyó környékén fekvő területet adományozva, megengedte nekik, hogy ottan aranyat, ezüstöt és vasat bányászszanak,[1] és Gölnicznek bányászata csakhamar oly virágzóvá lett, hogy IV. László 1280-ban a gölniczbányai bányajövedelemből évenkinti 100 ezüst márkát utalványozhatott a gölniczbányai szegények kórháza részére. — V. István a szepesi szászok részére 1271-ben kiadott szabadság-levelében a többi közt feljogosítja azokat arra, hogy területükön érczeket keressenek s a találtakat saját használatukra fordíthassák. Ezen jogosítvány alapján lép Igló a bányamívelő községek sorába és a Róbert Károly által 1312-ben megerősített szabadság-levélben már Iglónak bányái is befoglalvák és Lajos kir. Iglót 1380-ban a bányavárosok sorába emelte. 1435-ben megújított privilegiuma értelmében a város lakói örök időkre feljogosíttattak területükön ezüstöt, higanyt, rezet és vasat bányászni.[2] 1308-ban Róbert Károly a szepesi birtokos nemes családoknak megengedte, hogy bányamívelési jogukat a scultetusokra átruházhassák.[3] 1351-iki XIII. t.-cz. általánosan szabályozta a szepesi nemesség bányamívelési jogát.[4] Gölnicz- és Szomolnokbánya a XIV. században kiváló gondoskodás tárgyait képezik. 1327-ben Selmeczbánya jogában részesülvén, közelebbi összeköttetésbe léptek s a széles alapokra fektetett önkormányzati jog, mely a század folyamában az egész szepesi bányavidékre kiterjedt, üdvös hatást gyakorolt a bányászat fejlődésére. Krompach, Remete, Merény egymásután lépnek a bányavárosok sorába s nagy területekre terjesztik ki működésük körét. Merény bányászata, például, kiterjedt a mai Teplicska, Matejócz, Zavadka, Porács, Koterbach községek egész területére.

A bányatermékek mennyiségére csak pár adat mutat rá. Szomolnok bányái 1443-ban 4613 mázsa rezet szolgáltattak.[5]

Zsigmond király örökös pénzzavarai a Szepesség bányáit is zálog tárgyává tették. 1443. okt. 28-án Gölnicz-várát a kassai kamara igazgatása alatt állott szomolnoki és lassúpataki arany-, ezüst- és rézbányákkal együtt Chieber Eberhard bambergi polgárnak két, esetleg több évre 2600 arany forintért elzálogosította.

A Szepesség bányászatának történetével részletesebben megismerkedni akaró szíves olvasót utaljuk Dr. Wenczel Gusztáv: „Magyarország bányászatának kritikai története“ czímű művére. Csak azt említjük még meg, hogy a tulajdonképeni bányavidéken kívül Matheócz, Poprád, Nagy-Szalók, Leibicz, Grénicz, Olaszi s a XIII

[1] Wagn. I. 193. — [2] Kachelm. id. m. 99. — [3] U. ott. 69. — [4] Corp. Jur. Buda 1822. fol. 163. — [5] Weber S. Zipser Gesch. und Zeit-bilder. 211.

város közül még másoknak területén is űztek hajdan bányászatot. Kitűnik ez Zsigmond Ágost lengyel királynak 1563-ban kiadott okleveléből, mely szerint a XIII város lakóinak megengedi vasat, aczélt, rezet és nyersérczeket Lengyelországba szállítani.

A Magas-Tátrában is történtek jelentéktelenebb bányászati kísérletek a Stöschen, Fleischbäncken, Durlsberg, Kupferschächtchen, Kupferbank nevű helyeken, a Papirusthalban, Ratzbergen, a zöldtónál a nagy-tarpataki, a felkai, batizfalvi völgyekben és más helyeken.

Ipar. A városi élet fogalma mindig magasabb fokú szellemi képzettséget tételeztet föl. A városok lakóit mindenkor és mindenütt jellemezte az, hogy az őstermelés nyers anyagát feldolgozva értékesítették. Ezen elveket alkalmazva a Szepességre, mikor azt látjuk, hogy már a tatárjárást megelőző korban a „sodalitas parochorum 24 regalium *civitatum*"-ban 24 városról van szó; itten korán kifejlődött iparos-életről méltán beszélhetünk. V. Istvánnak már sokszor említett 1271-iki szabadság-levelének szavai, melyek szerint a szepesi szászok „sunt homines ... agriculturis et *laboribus* intenti" világosan mutatják, hogy a betelepült szászok a földmívelés mellett igen korán meghonosították itten a legkülönfélébb iparágakat. A többi iparágak között a kőmívesmesterség meglehetősen kifejlődött magaslaton állott, a mint ez, többi között, Muthmernek, a szepesi prépostok sorában a hatodiknak, említett végrendeletéből is kilátszik, a ki 1273-iki végrendelkezésével többféle becses ruhadarabot hagyott hátra, melyeknek vételárát a szepes-káptalani templom második (déli) tornyának felépítésére (ad opus secunde turris ecclesie beati martini) szánta. Tudvalevőleg a mártonhegyi templom kéttornyu.

A szóban lévő prépost ezenkívül még a Szt.-András és a B. Sz. Mária processionalis (körmeneti) kápolnáját is említi; beszél több házról a káptalanban; említést tesz a prépostsági kertről, továbbá „Ridnich" — (sic) a mai Ribnicsek-malomról, különféle egyházi szerekről stb. — Ezen s más körülmények arrra vallanak, hogy megyénkben a XIII. században az iparügy már is a fejlődés fokán állott.

A XIV-ik század elején hazánkban meghonosúlt czéhrendszer, a kereskedelmi viszonyoknak az Anjouk alatt nyert nagy lendülete felvirágoztatták a szepesi ipart és 1412-ben, mikor Zsigmond a Szepességnek 16 városát elzálogosítja, ezen kívül két szab. kir. és hét bányaváros polgárai űznek nagy ipart.

A czéhek keretében fejlődött iparágak mellett a Szepességen a mezőgazdasági iparnak két fontos ágát, a malomipart és a sörfőzést találjuk régi időben erősen kifejlődve. Telepítést malomipar nélkül képzelni sem lehet, ez okozza, hogy az adomány-levelekben mindenütt kiemelve találjuk a malom-jogosítványt, mely a föld birtokosának

rendesen leghálásabb jövedelmi forrása volt. A sörfőzés szintén régi idők óta mondhatni egybe nőtt megyénk gazdasági és éghajlati viszonyaival, gazdag jövedelmet adva a lakosságnak épen úgy, mint a földbirtokosnak, scultetusnak és a lelkészeknek. A települők szabadalmaik közt kötik ki a sörfőzés jogát s a telepítők ezzel édesgetik földjükre a lakókat. Mikor 1295-ben Verner, a zsákóczi Hans fia, az egykor Szepeshez tartozott Vernár község telepítésére engedélyt kapott, kapta azt azon joggal, hogy a község leendő lakói sörfőző házakat építhetnek maguknak.[1] Tamás mester, Frank fia 1322-ben alsó-szalóki scultetusának sörfőzési jogot adott.[2] A sör a terményadók sorában jelentékeny helyet foglalt el, amennyiben a jobbágyok gyakran kötelezvék a földesúr részére meghatározott mennyiségű sört szolgáltatni. Dolyán községnek Ladon comes által 1297-ben történt alapítása alkalmával az alapító kikötötte, hogy minden települő házhelyéért évenkint két tonnácska tartalmú hordó sört adjon.[3] Lubló ura Miklós comes 1315-ben egy bizonyos Nicolaus de Petrivilla-nak egy nagyobb erdőterületet irtás végett azon feltétel mellett adott át, hogy minden kiirtott 10 laneusnyi terület után évenkint húsvétkor egy arany forint értékű hordó sört tartozik beszolgáltatni.[4] A város polgárainak kiváló joguk volt a sörfőzés és mérés, melynek nagy fontosságot adott a vásári szabályoknak azon pontja, hogy a vásárra jövő idegennek semmiféle szeszes italt nem volt szabad behoznia. A középkorból nem bírunk adatot a sörfőzés kiterjedtségének feltüntetésére, de a későbbi kor adatai is szolgálhatnak némi mértékül, ha felhozzuk, hogy Lőcsén a XVII-ik században 192 ház volt ellátva sörfőző helyiséggel.

Közlekedés, kereskedelem.

Megyénk közlekedési és kereskedelmi viszonyainak korai fejlettségére mutat Imre királynak 1198-ban kiadott azon oklevele, melyben a Szepesség vámtizedét az esztergomi[5] érsekségnek adomá-

[1] Wagn. I. 443. — [2] U. ott. 446. — [3] U. ott. 445. — [4] Schwartner: De scultetiis 151. — [5] A nevezetesebb magyarországi vámtarifák, melyekről ezen korból tudomásunk van: az esztergomi, és a budai. Mert e két város lévén azon időbeni hazai belkereskedésünknek főhelye, vámtarifáik is nem csak az ottani vásároknak, hanem akkori országos kereskedelmünknek és névszerint a Dunakereskedésnek tárgyairól is szólnak; tehát különösen azon terményekről is, melyeket hazánk gazdasági működésének fontosabb eredményeiül lehet tekinteni. Az esztergomi tarifa már 1198-ban gyakorlatban volt, a mikor az ottani vám még királyi vám (telonium regium) volt, s később, midőn az esztergomi egyház birtokába jutott, Imre, IV. Béla, IV. (kun) László királyi privilegiumaival fentartatott. Az egyes kereskedelmi czikkek benne részint országos kereskedésünk, részint az ottani vásárokra való tekintettel említtetnek meg, s névszerint felemlítve találunk mindenféle cercalékat, lent és kendert, gyümölcsöket, bort és sört, gulyás-ökröket, sajtot, sertéseket, mindennemű halakat, ökör-, birka- és kecskebőröket, szűcsárakat. (Wenczel Gusztáv. Magyarország mezőgazdaságának története. Budapest, 1887. 161. l.)

nyozza. A kereskedelemnek életere a jó úthálózat. A XIII-ik században ilyet nálunk már az említett okmány is feltételeztet. Régi okmányaink csakugyan gyakrabban emlegetik a „magna via", „antiqua via" utakat, a magna via alatt rendesen a nagyobb közlekedési vonalúl szolgáló nyilvános, mint ma mondanók, országútakat értve. Habár az úthálózat teljes rendszerét nem szerkeszthetjük össze a hiányos adatokból, a főbb útvonalakat határozottan kijelölhetjük. Megjegyezve, hogy a vám miatt a Szepesség összes országútjainak a szepesi várnál kellett találkozniok. Lőcséből, mint középpontból indúljunk ki. Innen ment az egyik „via magna" Almás határát szelve a vár alá, hol ketté ágazott, egyik ágát a „Ruda", ma Branyiszkóhegységen át Sáros felé küldve, másikat Szepes-Olaszin át Kolinócz felé irányítva, hol a Hernád hídján beszedték a vámot. Az elsőnek említett ágról egy 1297-iki okmány mondja: „qua itur versus Hungariam." [1] Ezen közlekedési vonalnak kiágazása azon már 1297-ben, majd Felső-Szalók 1471-iki határlevelében ismét említett azon útvonal, mely szintén Lőcséről kiindúlva Almás határán át, Szepes-Váralja mellett a máig is „Herveg"-nek nevezett hadászati úton Kolbach felé, s innét Mindszenten, Pongráczfalván, Polyanóczon s Felső-Szalókon át Sárosba, Berzevicze felé húzódott. [2] Lőcséről indúlt ki azon nagy vonal, mely Ruszkinóczon, Késmárkon, Bélán, a Magurán, Ó-Falván át Galicziába vezetett. Ennek egyik ága Bélától az alsó Poprád-völgyön át Palocsáig vitt. Másik, Késmárkról Csötörtökhelyen átvezető ágát 1289-ben említik az okmányok. [3] Az Ó-Lublótól Galicziába vezető országút irányát bajos határozottan kijelölni, annyi bizonyos, hogy mikor Zsigmond király 1412-ben békére lépett Ulászló lengyel királylyal, ezt a nevezett év márczius 15-én a krempachi hegygerinczen fogadta és innen kísérte Lublóra, [4] ami megerősíti azon feltevést, hogy a galicziai Pivnicnától kiindúlva vezetett az út Lublóra. — Legrégibb közlekedési vonalaink közzé tartozik a felső Poprád mentében a Hochwaldon át Liptó felé vezető út, melynek mellékága a felső Hernád-völgyét követve Vernárnál ment át Gömörbe. — A bányavárosokból Jászó felé vezető útról 1284-ben már mint régiről van szó. [5] Noha ezen útakról nincsennek igazolható adataink, alig férhet kétség ahoz, hogy az ősrégi bányászatot űző Rozsnyó [6] vidéke felé a vele szoros összeköttetésben állott szepesi bányavidékről szintén régi idők óta vezetett nagyobb közlekedési vonal, valamint a felső Poprád-völgyből Dobsina felé.

[1] Bárdosy I. 422. — [2] Szepeshelyi lvt. Protr. 1510. fol. 51-a. — [3] Bárdosy I. 301. — [4] Fesler: Gesch. d. Ung. B. II. 227. — [5] Wagn. I. 442. — [6] Remete környékéről, Szomolnok-patak mentén Golcha (ma Golic, Holica) (Dr. Ortvay. Mezőgazdaság. 146. l.) hegy tövében Gömör-Berzete felé — ad a. 1255 — huzódott

Ezen nagy közlekedési vonalak szolgáltak a Szepesség speculativ szellemű lakosai egykor nagy kereskedelmének, melyet különösen Lengyelországgal, de hazánk más vidékeivel is űztek. Különösen kiemelendő a hazánk és Lengyelország közt folyt átmeneti nagy kereskedés, melynek székhelyei a XV. században árúmegállapitási joggal bírt két városunk Lőcse és Késmárk voltak, melyeknek kereskedelmi viszonyait részletes vásári szabályzatok határozták meg. Az említett és más városokban is — régi idők óta tartott heti- és országos-vásárok, minők Gölniczbányán már a XIII. században, Iglón a XIV. század közepétől voltak, folytonos éberségben tartották a kereskedelmi szellemet.

Hazánk pénzügyi viszonyain a politikai életre ható áramlatok szerint a görög, olasz, német befolyások egymásután éreztették hatásukat. A általános pénzviszonyok és pénzértékek ismertetését mellőzve csak azon tényezőket emeljük itten ki, melyek a Szepességnek a magyar pénzügy történetében is némi önálló szerepet juttattak. Az Árpádházból származott királyok korában hazánkban nagyobb fizetési eszközül rendesen súly szerint márka, „gira“ számra alkalmazták az aranyat és ezüstöt. A törvényeinkben említett és törvénykezési eljárásunkban alkalmazott márkák különfélék voltak. A nehéz súlyú arany márka „marca auri gravis ponderis“=72 frt; a nehéz súlyú ezüst márka „marca argenti gravis. ponderis“ = 4 frt. A könnyű súlyú ezüst m. = 1 frt. Az Árpádházból származott királyok korában használatban volt troyesi és kölni márka mellett Európa-szerte közkeletüek voltak egyes nevezetesebb városok és vidékek súlymértékei; hazánkban a budai, fejérvári-, kassai és nagy-szebeni mellett *a szepesi márka*. A szepesi ezüst márka értéke volt 48 garas, míg a budaié 56 gr. és így a szepesi ezüst márka értéke 8 garassal kisebb a budaiénál. A szepesi ezüst márka negyedrésze „ferto“, 12 garas = 1 szepesi forinttal.[1] Kétféle szepesi forintot különböztettek meg. Volt a „gravis computus“ = 51 pengő vagy 89 o. é. kr és a „levis computus“, a paraszt forint = 49½ p. vagy 86 o. é. kr.[2] A „Zipser Willkühr“ szerint (81. §.) a Szepességen egy arany márka értéke 26 frt országos értékű (Landtzahl ader Landtwerungk) forint volt. 1424-ben egy szepesi frtot 50 új fillérrel számítottak fel.[3] Pénzügy.

Ezen specialisan szepességi pénzértékek mellett természetesen forgalomban voltak a Szepességen is az országban forgalomba került

egy utvonal, mely minden valószínűség szerint Rozsnyót is érintette. Sajnos, hogy az illető okmányból — Bárdosy I. 455. l. — ki nem vehető, vajjon ez a „via magna“ = országut vala vagy nem.

[1] Ex actis processus de Scultetia Lublow. Schwartner de scultetiis 1825. 150. — [2] U. ott. 121 és Schwartner: Statistik. Ofen, 1809. 386. — [3] Acta Petr. 147. sz.

összes más pénznemek is.[1] Megemlítünk még a Szepességen különféle időkben forgalomban volt két pénznemet, melynek határozott értékét azonban kimutatni nem tudjuk. Ez a „triales et pankardae." Egy 1429-iki oklevél említi, hogy Polyánkai (Polyanóczi) Péter fiának Istvánnak elzálogosította Herkoviczon (Harakócz) volt birtokrészét bizonyos Jakab ugyanottani lakos. Mikor Péter a kiváltást sürgette, Jakab a zálogösszeget aranyban akarta visszafizetni, amit István elfogadni nem akart s a törvény előtt oda nyilatkozott, hogy ő Jakabnak „triales"-eket és „pankarda"-kat adott (se triales et pancardas ... dedisse) és a zálogúl bírt birtokrészt csak ugyanolyan pénznemeken hajlandó visszabocsátani.[2]

Hossz-, terület- és ürmértékek.

A közgazdasági viszonyok helyes mérlegelése szükségessé teszi a mértékek lehetőleg pontos ismerését. A Szepességre vonatkozó oklevelekben nagy számmal fordúlnak elő különféle, ma már használaton kívűl levő mértékeknek nevei, itten csak ezeknek értelmezésére szorítkozunk. Legrégibb okmányaink 1295-ben említik a „Virga",

[1] Ezeket az értékek összehasonlítása kedveért itt közöljük: Róbert Károly előtt a magyar pénz majdnem kizárólag czüst volt. Arany pénz igen ritka volt. Az ezüst pénzt nem igen számlálták, hanem márkákban, girákban azaz félfont számra mérték. (Salamon Bpest története. 1885. 85. l.)

Ezüst váltó-pénzt először III. Béla korában vertek, de ez oly vékony volt, hogy a használat következtében elkopott darabokat évenkint teljes sulyuakkal kellett beváltani. Az ujra veretés költségeire a beváltásnál az értéknek egy részét levonták, miből a kamarának jelentékeny haszna (lucrum camerae) volt. Minthogy egyes királyaink a beváltást gyakran eszközölték, az 1222-iki aranybulla 23-ik czikke elrendeli, hogy a kibocsátott pénz husvéttól-husvétig legyen forgalomban és évenkint csak egyszer váltható be. A szepesi szászoknak 1271-iki szabadság-levele kimondja, hogy a szepesiek kötelesek évenkint virágvasárnapján elfogadni és forgalomba hozni az uj pénzt, a pénzt beváltó kamaragrófot és embereit 6 héten át tartoznak ellátni és beváltási díjul minden márka után egy latot fizetnek, az uj pénzt a forgalomban egy egész éven át tartoznak megtartani. (Wagner I. 189.)

1335 táján verhették az első magyar forintot aranyból. Ezt már nem suly, hanem egyes darab számra számlálták. Más szókkal ez volt az első valódi pénz nálunk. Mert az ezüstnél az a szokás divatozott, hogy minden adó és vevő övébe akasztott mérleget vitt a piaczra s azzal mérte ki hány márka ezüst, a mit kiad vagy bevesz.

A fizetést leggyakrabban arany márkában vagy unciában teljesítették. Egy pápai adószámadás az uniciát „Obon"-nak is nevezi. Forgalomban volt a freisachi márka (trisaticus) is. Egy márka = 8 uncia. 1 unc. = 2 lat = 3·5 dekagr. 1 m. = 16 lat = $^1/_2$ font = 28 dekagr. Ferto (Vierling) = $^1/_4$ m. = 2 unc. = 4 l. = 7 dekagr. Magyar ezüstgaras = 5 magyar ezüst fillérrel = $^1/_6$ unc. = $^1/_{48}$ márkával. Egy ezüst márka = 4 ferting, ferto = 16 lat = 28 dekagr. 1 ferto = 1 forint. Egy arany ferto = $^1/_4$ arany m. (florenus auri) = 1 arany forinttal. Az arany forintok Kachelmann szerint (id. mű. 123.) a XIII-ik században jöttek forgalomba. Salamon szerint (id. mű. 137. l.) az 1335-ik év körül Róbert Károly kezdte el a magyar forintok veretését. A corpus juris szerint

vessző nevű hosszmértéket, melynek hossza 16 könyök (röf) és 1 tenyér. A „*Laneus*“ vagy „Lylynus“ (Lehen) — különösen német eredetű új telepítvényeknek szabályozásra volt használatban — 1295-ben 12 virga = 192 könyök és 12 tenyér.[1] „*Funus*“, (Funiculus, quod vulgo fin vocatur. Hazai Okmt. II. k. 278. l.) zsinór, 1292-ben a mecsedelfalvi rétek felméréséről szóló irat szerint 30 röffel volt egyenlő.

1342-ben $^1/_2$ márka veretlen aranyat hét márka ezüstön vált be a királyi kamara. (Salamon id. mű. 105. l.)

Róbert Károly alatt egy budai ezüst márka 4 arany forint, az az 4 darab arany. (Salamon 110.) A báni márka finom ezüstje 3 forintra volt becsülve. E szerint az arany márka 36 forint, fele a 12 unciás, vagy is 72 forintos budai márkának. (Salamon 1. 42. l.)

A fent említett király uralkodásának két első tizedében a bécsi kispénzek és a prágai garasok nálunk a leggyakoribb fizetési eszköz; — mint ezüstpénz. (Salamon. 145. l.)

1318—1340. Egy forint értéke mindig 16 cseh garas, avagy egy márka, az az 16-szor 4 = 64 garas egy márka. (Salamon. 147.)

Róbert Károly uralkodása korában mindenféle súlymérték volt az országban. Márka „ad numerum Budensem“ 56 garasos márka. Ez közönséges ezüst márkának is „marca communis argenti“ neveztetik.

A 64 garasos márka „ad pondus Budense“ és „finom ezüst“ márka. Az 56 garasos márka állandóan 3 és fél forintra van becsülve, és a 64 garasos 4 frtra. (Salamon. 150. l.)

A magyar garas veretéséről csak 1334-re nézve vannak positiv adatok. (Salamon. 157.) Garasokat Róbert Károly először veretett nálunk jó ezüstből. Eleinte 12 garas tett egy fertot = forintot és így 48 garas egy márkát. Egy márka mint tudjuk 4 fertot tett. Később azonban ezekből is, mint a nálunk forgalomban volt cseh garasokból 15 számíttatott egy fertora, s így 60 garas egy márka. (Rupp. Magyarország pénzei.)

Egy garas Magyarországon $7^1/_2$ denárt ért. A közönséges forgalomban csak 7 denárba számították. (Salamon 154. l.) Egy forint tett 16 garast = 112 denár. Egy denár 5—6 kr mai értékben. Egy garasban hét denár volt, egy denár pedig hat krajczárt ért mai papiros értékben, e szerint egy garas mai 42 krajczár. A hazai denárokat 1319—1330-ban báni denároknak látjuk nevezve és a báni denárok alatt 1330 előtt hazai pénzt kell érteni. (Salamon 156. l.)

Róbert Károly 1338-ban forgalomba hozta az „Obulus“ németül „Heller“ nevű váltópénzt. Az obulus = $^1/_2$ denárral. Ugyanakkor elrendelte, hogy egy márka finom ezüstből 8 pensa vagy 320 denár veressék. (Salamon 162.)

A denárok értékéről Zsigmond 1405-ben úgy intézkedett, hogy 100 denár tegyen ki $^1/_4$ ezüst márkát vagyis egy forintot és e szerint emelkedett a denárok sulya. (Salamon 171.) A budai ezüst márka értéke megmaradt 4 frt. 1370-től 1440-ig, majd 1462-től a XV-ik század végéig 100 denárt számítottak 1 frtra. Ha ma egy arany forintot (aranyat) 5·65 ezüst frtba, vagy papírpénzben 6 frtba számítjuk, a denár értékét mai 5 ezüst vagy 6 o. é. krajczárra tehetjük.

Egy régi forint mai közkeletű pénzben 600 krajczár. Egy régi denár 6 kr volt, mikor 100 denár ment egy forintra. De 1453-ban, s azon egész évtizedben is 300 denár tett egy forintott. E szerint az akkori denár épen mai két krajczár. (Salamon 185. l.) — [2] Acta Petr. ad. an. 1429. 156. sz.

[1] Wagn. I. 144. Bárdosy I. 141.

A rőf, „*Ulna Regalis*“ = királyi öl [1] Wenczel szerint ulna = a corpus jurisban (Buda 1822. fol. 46) lerajzolt mérték szerint 2·93 méterrel volt egyenlő. E szerint egy funus = 87·9 mét. Froelich Dávid, egykor híres késmárki mathematicus 1643-ban Ulmban kiadott utazókönyvében leírva az ő korában használatban volt hosszmértékeket, azok közt a Szepességre vonatkozó régi oklevelekben említettek közül leírja a következőket: „*Digitus*“, újj = 4 árpaszem hosszával. „*Uncia*“, hüvelyk = $1^1/_3$ digitussal, — „*Palmus*“, tenyér = 4 újj szélességével. — „*Lichas*“ = $2^1/_2$ palmus = 10 újj. — „*Spithama*“, arasz = 3 palmus = 9 uncia = 12 digitus, ezt „*Palmus major*“-nak vagy „Dodrans“-nak is nevezték, — „*Pes romanus*“, római láb = 4 palmus = 11 uncia = 16 digitus, — „*Palmipes*“ = 20 digitus, — „*Cubitus*“, könyök = $1^1/_2$ láb, — „*Passus simplex*“, egyszerű lépés = $2^1/_2$ láb, — „*Passus germanicus*“, német lépés = 5 láb. — „*Orgya*“, öl, megfelel azon magasságnak, melyet egy középtermetű ember lóháton ülve el ér. — „*Pertica*“, rúd = 10 lábbal, miért „Decempeda“-nak is nevezték, a népnyelvben „Rutte, vesszö“ néven fordúlt elő. Legnagyobb hoszmérték a „*Miliare*“ mérföld, a régi magyar mérföld hosszáról nincsennek biztos adataink. I. Mátyás korában Budától Belgrádig 44 mérföldet számítottak. Gabriel de Pechwaradino szt. Ferencz-rendi szerzetes, ki 1514—1517-ben Jeruzsálemet és környékét beutazta, a többi közt írja, hogy egy magyar mérföld egyenlő 5 olasz mérfölddel. Ha 1 olasz mérföld akkor is egyenlő volt egy egyenlítői fok $^1/_{60}$-ad részével, akkor a magyar mfd = $^1/_{12}{}^0$-al és így viszonylott a földrajzi mérföldhöz, mint 12:15-höz. [2] Froelich szerint a XIII-ik században 1 magy. mfd = 3 német mfddel, és egy erdélyi mfd = 2 magyar mfddel.

A terület mértékek közt említvék: „*Mansus*“ = 12 holddal. „*Hoba*, huba, hueba, hub“, nagyságára nézve eltérök a vélemények, némelyek azonosnak tartják a „mansus“-al, [3] mások szerint 1 huba = 24 holddal, [4] mások ismét azt vélik, hogy 1 mansusban több huba volt. [5] „Huba“ alatt általában oly földterületet értettek, melynek nagyobb része szántóföldből, a kisebb pedig erdőségből állott. [6] „*Aratrum*“, [7] egy ekényi föld, megfelelt egy telepítvényes illetékének, sze-

[1] A királyi öl a XV. század végén akkép volt szabályozva, hogy „Ulna facit quinque cubitus sive quinque brachia“ Kovachich: Supl. ad Vestigia Comit. II. köt. 206. l. — [2] Schwartner I. B. 395. — [3] Heinrich Breslau: Diplomata centum. Berolini 1872. 156, 157. — [4] Janota: Zapiski v zaludnieniu dolin Dunajeca i Popradu na Śpižu. Krakó 1864. 43. — [5] Migne: Lexicon mediae et infimae latinitatis. Paris 1858. 1139. — [6] U. ott. — [7] Aratrum eredetileg oly földdarabot jelentett, melyet egy nap alatt négy igás ökörrel lehetett fölszántani. Később bizonyos számu holdat, vagyis „jugerum“-ot foglalt magában. Hazánkban a XII. század közepe előtt azonban nem igen volt használatban. Fejérnél I. 452. 1082;

pesi mérték szerint 120 holdból állott.[1] A szepesi káptalannak 1323-ban kelt levelében említtetik, hogy egy félekényi föld 39 hold. A tihanyi conventnek 1296-iki levele szerint egy „aratrum" = 130 hold. Verbőczi szerint egy „aratrum" rendesen 150 holdat tett a királyi mérték szerint.[2] A „hold" (Erdjoch, Erdtag, Morgen) oly földterület, melyet egy eke egy nap alatt felszánthat vagy melynek termését egy férfi egy nap alatt lekaszálhatja. Nagysága 900—1600□öl közt változott. A királyi hold — jugerum regalis mensurae — a XV. századnak végén hosszúsága 70 (vagy 72), szélessége pedig 12 királyi ölben volt megállapítva.[3] Werbőczi szerint egy holdnak hossza 72, szélessége 12 királyi ulna (à 2·93 m.) volt, ami = 7417·35 m².[4] Froelich a hold hosszát 240, szélességét 120 lábra = 1800 □ ölre teszi. A réteknél a kaszáló, *falcastrum* — oly füvel benőtt földtér, melyet egy férfi egy nap alatt lekaszál — volt a rendes síkmérték.

Az erdők terjedelme — melyek a Szepességet illető régi okmányokban bokor, cserje = „dumus" „dumetum", „eresteven" „eresztvén", „feketew erdew", „liget" = erdő, „locus virgultuosus" = sürű vesszős hely, „nemus" „sylva" = erdő, „rubus" „rubetum" = bokros hely, „terra virgultosa" „virgultum" nevek alatt fordúlnak elő — holdak szerint számíttattak. Haszonvétele pedig a levágott fa mennyiségének mértéke szerint, a mi öl formájában történt meghatároztatott.[5]

Nagyobb földbirtok területe „*határvonalak*" által különíttetett el a másiktól. Két különböző pont közötti távolság meghatározására igen bizonytalan mértékek, m. p. „*szemrevétel*" = quantum visus oculorum; „hegytetőig" = usque ad apicem montis; „*nyillövés*" =

Wenczelnél I. 75. 1181. évben először jön elő. V. ö. Wenczel Magyarország mezőgazdaságának története. 170., 171. l.

[1] Bárdosy: Supl. I. 34. sz. VIII. nota 17. — 37. l. sub d. és 40 l. — [2] Fejér. VII. 8. 155. l. — u. o. IX. 7. 720. Bunyitai: Egyedi apátság. N.-Várad 1880. 19. — Trip. P. I. tit. 133. §. 49. — [3] Wenczel: Mezőgazdaság. 303. l. — [4] U. ott. tit. 133. §. 48. — [5] Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy már a XIII. század vége felé az erdők tulságos kivágása, illetőleg pusztítása ellen hangok emelkedtek. Igy pl. midőn 1294-ben Leibicz (akkortájt magyarul „Vadkert"-nek, németül „Thiergarten"-nek neveztetett) Baldus Szepesvármegye főispánjától engedélyt kapott, hogy a városhoz tartozó „nagy fekete erdő"-ben, Kottenhau (a magyar kótog kopoktól) és Netzenpletz (Netz, háló) völgyek között Deutsch-Leibiczet (Wenig-, Wing-, Windisch-, Slavisch-Leibicztól való különbség okáért) állapíthassa; Farkasfalva, Fladensdorf (Levkocz), Grosz-Eisdorf (Nagy-Zsákócz), Klein-Eisdorf (Kis-Zsákócz, máskép Pokaj, Wüstefeld praedium) és Ménhard erélyesen az ellen tiltakoztak, okul fölhozva, hogy a nagy fekete erdő kivágása által ők igen meglenének rövidítve, elvesztenék ugyanis azon erdőben élvezett favágási jogot. Mire a kérdéses erdő kivágása abban maradt. Ex Actis processus stb. folio 1—17. a leibiczi városi levéltár.

quantum iactus sagittae stb. használtatott. A *határpont* megjelölésére: hegytető = apex montis, a hegy = mons nem mindig a tulajdonképeni „mons" név, hanem különféle elnevezés alatt, úgymint: Berg, Berch, Brech, Brek, Berech fordúl elő; kő = lapis: hegyes, hasadt, fejér, nagy, kis = acutus, scissus, albus, magnus, parvus; ut = via: nagy, keskeny, régi = magna, angusta, antiqua; kétfelé ágazó út = bivium; kútfő = fons, puteus; forrás = scaturigo; árok = fossatum; mochula (pocsolya) = palus; tó = lacus stb. szolgált. Sokszor egyes fák is, mint pl.: iharfa = acer; fagus (silvatica) = bükkfa; körösfa = fraxinus; nyárfa = populus alba vagy nigra; kecskefűz = salix caprea; szilfa = ulmus; s leggyakrabban a hársfa = tilia stb. határpontul vétettek. Határdombokra = meta terrea már a Szepesség legrégibb határleveleiben is akadunk.[1] E halmokba: cserép, szén, tégla, ritkábban pénzdarabok, s később üvegcserepek is tétettek. Végre a határpont megjelölésére kazán alakú mélyedéseket is ástak a földbe.

Folyadékok mérésére használtattak: „*Lagena*" kanna. A Dolyán község alapításáról szóló 1297-iki oklevél mondja, hogy a települők minden curia után tartoznak a földesúrnak évenkint szt. Márton napján egy, 3 „tunna" tartalmú „Legena"-val sört szolgáltatni be. A budai törv. k.: „Von den prunner und Wassertrager rechten" czímű 156-ik szakasza „Lagel"-nek nevezi a 16 pintes vízhordó edényt, melyben a vizet a várba felhordták.[2] A „*Tunna*" nevű mérték a fentebbiek szerint mintegy 5 pintes lehetett. Ennél kisebb a „*Tonella*". A „*Cibrio*" csöbör, veder (bormérték) említtetik az 1222-iki arany bulla 27. art.-ban, nagysága ismeretlen. — Azonkívül „*Idria vini*" mint bormérték az okmányokban említtetik, úgyszinte „*Cubulus vini*", „*Akones vini*", „*Tunella vini*" de ezeknek is nagysága ismeretlen. „*Cantharus*" elferdítve *koudír, kondér* = 2 pint = 4 nagy bécsi itcze = 2·83 liter. A czéheknél a legújabb időkig voltak használatban a négyszögletes czin kondérok, melyek közt azonban 5 pintesek is akadnak. A Szepességen különféle *itczék* voltak használatban. A nagy itcze = 5 félmeszely, a kicsi = 4 félmeszely.

Az életneműek mérésére szolgált a „*Cubulus*" „*Modius*" köböl, melynek nagyságára nézve eltérők a vélemények. Egy 1397-iki tudósítás mondja: „una tunella vini, hoc est decem cubuli."[3] E szerint a régi köböl a mainál sokkal kisebb mérték volt. Máshol meg azt látjuk, hogy az nagyobb mérték. Salamon szerint a latin emlékek a német „*Wecht*"-eket nevezik cubulusnak. Tíz Wecht tett egy budai

[1] Szükségtelennek tartjuk szavaink igazolása végett illető okmányokat idézni. Legyen szabad ezuttal csak az „Analecta Scepusii"-re, a szepeshelyi levéltárra s a szepesi városi és nemes családok magán-levéltáraira utalnunk. — [2] Salamon F.: Budapest története. III. k. Budapest, 1885. 207. l. — [3] Bunyitai: A váradi káptalan legrégibb statutumai 1886. 46.

cubulust. Zsigmond király 1427-iki hadügyi törvénye budai cubulus alatt budai vékát ért, de ezen latin kifejezést csak azért használták, mert a vékának nem tudtak alkalmas latin nevet találni. Egy budai véka zsemlyeliszt — mint egy XV. századbeli feljegyzés bizonyítja — nyomott 2 budai mását[2] és 36 fontot = 80·316 kgr. Ennyi liszt pedig 146·029 liternyi űrt tölt be. E szerint a régi véka jóval nagyobb volt az újkori pozsonyi mérőnél, mely csak 62·48 liter, míg a régi budai véka 146 lit.[1] Véleményünk szerint ezen nagy budai cubulus nem volt véka, hanem a legújabb időkig használt magyar köböl, melybe 132 régi itcze ment és egy, úgynevezett köblös zsák ma is körülbelől 80 kilogr. lisztet vesz be. A szepességi cubulus régi idők óta napjainkig 2 vékával à 32 itcze = 22·6 liter = 1 pozsonyi mérő tartotta fenn magát.

A gabonatermés Szepességen az úgynevezett „*Capetia*“ = kepe, keresztbe rakatott, mint már tudjuk, az első szepesi prépostok évenkint „500 Capetias de omni genere frugum.“ (Beharócz és Hotkócz földterületéről l. szepeskápt. botr. scr. I. fox. 1. Nr. 4.) a szepesi várba szállították; — azonban hány kévéből állott az ilyen „Capetia“, ismeretlen. Du Cange Glossariuma (párisi kiadás 1842. II. k. 134. l.) szerint „Capetiae Hungaris dicuntur quindienae, alias acervuli manipulorum frumentariorum.“ E szerint tehát egy „capetia“ 15 kévéből állott volna.[3]

Egyébiránt az űrmértékek, melyekről itt szó van, különösen a „cubulus“-ok, a „capeti“-ak, az „akó“-k, a „modius“-ok az okiratokban részint mint a cerealék, részint, mint száraz és folyadékos termények mértékei említtetnek.

[1] Hány uncias (2 lat) fontot és hány fontnyi mázsát használtattak a Szepességen az értekező által kinyomozható nem volt. Budai mázsa olcsó és durva áruknál 100 font vala. Salamon id. mű. III. 209. l. — Még a XIV. és XV. században a mázsa szó kocsi-teher értelmében fordul elő, sőt a rakott szekér egy német ad a. 1435. „currus magnos summarios vulgo Mazasszekér (sic) vocatos“ W. I. 220. „mázsa sulynak“ nevezve találjuk.

[2] Salamon id. m. 196. — [3] Wenczel Gustav magy. mezőg. tört. 179. l. továbbá Salamon Ferencz. Budapest története III. kötet. Budapest. 1885. 184. l. [1] alatt „Acervus fordul elő az 1508-iki (egr. püsp.) számodásokban (Hipp. Cod. 5·6.) A Capetiát, mi leggyakrabban fordul elő, s mi szerintem (Salamon) a k e p é v e l egy, annyival inkább keresztnek tartom, mert kereszt számra történt a papi tized kiszolgáltatása. 1505-ben az egri püspök zempléni gabona-tizedeinek eladásáról olvasom: „Capecias 11. pro floreno, quia anno isto in tali loco fuerant nullius valoris“ (U. a.) De 1503-ban Zemplénben negyedfél capecia egy forinton kel. Más járásban 5 egy forint, (u. a.) Borsodban 6 és több, másutt 7 egy frt ugyancsak 1503-ban.“ — Szepes-Váralja környékén jelenleg egy rozskeresztre 14, Kárpátok alján pedig 13 kéve számíttatik; egy árpa-, buza- vagy zab-mandolába Szepes-Váralja körül 16, Kárpátok alatt 18, s itt-ott 20 kévét is raknak. Mint különlegességet említjük fel, hogy Árvában a földtermést ugynevezett „nemce“ = németek-be (itt-ott kožlik = kecské-be) rakják, melyek rendszerint 13 kisebb kévéből állanak.

3. Szellemi műveltség.

Szepességünk szellemi műveltségének jó hírneve régi időkből eredt. A művelődés fejlődésének kedvező feltételeit hazánknak kevés vidékén találjuk föl oly mértékben, mint itten. A XII-ik században betelepült szászok, mint azt a telepítés rendes menete hozza magával, a kifejlettebb munkaképesség mellett az értelmi fejlettségnek is magasabb fokán állottak. Már ismertetett kiváltságaik biztosították részükre a föld szabad birtoklását, közigazgatási és törvénykezési ügyeik önkormányzati rendezését, ipar- és bányajogosúltságot adtak nekik. Szóval a telepítéssel egyidejüleg nyerték meg mind azon kedvező előnyöket, melyeknek természetes következménye volt a *városi* életnek fellendülése, annak a műveltség emelkedésére kedvezőleg ható összes tényezőivel. A XII. század végén Gölnicz- és Szomolnok bányavárosokon kívül megyénk területén, városi jelleggel felruházott 24 községet találunk, melyeknek lakói földmüvelés mellett a bányatermékek feldolgozásával, iparral és kereskedelemmel foglalkoznak. A 24 város közül az itt ismertetett korszakban 2, Lőcse és Késmárk, szabad királyi városokká lettek, 16 megtartotta városi jellegét, míg 6 a korszak végén úri hatóság alá kerülve jobbágyi helyzetbe jutott. Itten látjuk a közjogi viszonynak nagy befolyását a szellemi élet fejlődésére; mert míg a régi jogait és kiváltságait megtartott községek újabb és újabb jogokat nyerve előre haladnak; az úri hatóság alá került községek elveszítve városi jellegüket, el német nemzetiségüket, visszaesnek a földmivelő osztály körébe és szellemi tekintetben a megye egyéb szláv ajkú jobbágyaival egy színvonalra sülyednek. Ugyanezt mondhatjuk a X lándzsások székéhez tartozott hajdan szabad magyar nemes községekről. Az eredetileg szláv ajkú jobbágyok, és a jobbágyi helyzetre szorítva elszlávosodott német és magyar községek culturális fejletlenségét és a legnagyobbrészt városi életet élő németekkel szemben hátramaradását ezen közjogi viszonyoknak kifolyásaként tekinthetjük s a mai culturalis viszonyok megitélésénél is számításba kell ezeket vennünk.

Az emlitett kedvező közjogi viszonyok közt az egyház fejlesztette magasabb fokra a Szepességen a közmüvelődést. Ennek hatása érezhető minden téren. Első sorban áll itten a XII. század végén keletkezett szepesi káptalan. Eltekintve attól, hogy a középkorban egészen a renaissance elterjedéseig, ami hazánkban a XV-ik századra esik, a tudományos műveltségnek egyedüli letéteményesei az egyház

emberei voltak,[1] a szepesi káptalan mint hiteles hely — locus credibilis — is hivatva volt szellemi középponttá lenni. A hiteles helyekről legelőször az 1231-iki XXI-ik t.-cz. szól. Mikor nyerte káptalanunk a hiteles hely jogát, nem tudjuk, de a XIII-ik században már mint ilyen több oklevelet állított ki. A hiteles hely középpontja minden érdeknek. Itt helyezték el megőrzés végett a nemességi és birtokra vonatkozó adomány-leveleket. Ez előtt történt minden birtok eladása-vevése, az örökbevallás, törvénybeidézés, fölszólamlás stb. Ennek kiküldöttje végezte, mint hiteles személy, az inquisitiokat, a birtokba iktatást. Nincsen néposztály, mely ügyes-bajos dolgaiban nem jött volna gyakori érintkezésbe a káptalannak sokszor magas műveltségű tagjaival. Daczára annak, hogy a szepesi hiteles hely levéltárát sok csapás érte,[2] abban ma is 72, — ezek közül 8 eredeti, 63 transumptum és 1 lengyel nyelvű — armalis[3] és mintegy 4600 ok-

[1] A sok példa közül — Szepességet illetőleg — csak egyet említünk. Midőn 1301-iki szept. 20-án a szepesi káptalan, Jakab halála után „Pál mestert“ kalocsai prépostot szepesi prépositta választotta, a választási okmányt aláíró XVI szepesi kanonok közül kilencz (illetve hét) magister = „doctor“ volt, mi az akkori idők nem csekély műveltségére mutat. Ezen aláírásoknak igen sikerült autographikus másai Knausnál. Mon. Eccl. Strigon. II., 5. Tábl. láthatók. Eredetije a szepesi levéltárban Scrin. XI. Fasc. 2, Nr. 16. őriztetik. — [2] L. 303. l. Azok közül legnagyobb vala, mely Kun László alatt történt, mikor a pecsét elveszett. Hogy bárminemű visszaélésnek eleje vétessék, elhatározta a káptalan, hogy minden a pusztítás előtt kelt s fenmaradott okmány az ujonnan készítendő pecséttel láttassék el. W. III, 14. Supl. Anal. I, 257—259. Fejér VI. 154.) — Mielőtt az előbbiekben a vármegye, a X lanceatorum és az Universitas Saxonum pecsétjeiről említést tettünk, nem lesz fölösleges, ha a régi szepeskáptalani Locus Credibilis („országos levéltár“) pecsétjét is egynéhány szóval leírjuk. A régi pecsét, mely „† S. Capituli. Sci Martini. De Cipis :“ köriratot viselt, kerekded alaku s 3·5 cm. átmérőjü volt. 1245, 1257, 1270. (némely különböző leveleiben csak a prépost a káptalan nélkül, de a szepesi (= savniki) apáttal együtt fordul elő). 1271. Bizonyos egyezségről szóló levélben már csak a káptalan jön elő. (Magy. történelmi tár. II. k. 72. l.) A pecsét lenyomata egy 1283-ik évi okmányon látható, melynek erejénél István, János és Miklós saját stb. nevében „Cornith“ nevü földterületet Kuncs- és Sibolchnak betelepítés végett] adtak. (Scrin. IX. Fasc. 14. Nr. 27. Országos levéltár.) — A jelenlegi ujabb pecsét a következő köriratot visel: † S. Capituli Ecclese (sic) Beati Martini De Scepus. A pecsét köralaku s 5·5 cm. átmérőjü. A két pecsét között különösen az a különbség van, hogy a nagyobb alaku ujpecséten oldalt van a koldus, kinek részére szt. Márton saját köntöséből karddal egy darabot levág, és jobb válla fölött egy csillag látható, míg a kisebb alaku — régibb — pecséten a szent hátra fordulva levágja köntösét, a háta megett álló szegény számára. V. ö. Arch. Közl. IX. k. I. füz. 64 l. — A szepesi káptalan már 1285-ben uj pecsétjével erősítette meg egy régebben kelt levelét. (Fejér, V. 3. 306.) — [3] V. ö. Jegyzéke az országos levéltárban a magyar és erdélyi udv. kanczelláriának fölállításáig található Herczegi, Grófi, Bárói, Honossági és nemesi okleveleknek. Összeállította Tagonyi Károly, Budapest a magyar kir. országos levéltár kiadása. 1886.

levél van letéve és pedig nem csak a Szepességre, hanem az ország más megyéire vonatkozók is. Ilyen kiterjedt működési tér mellett az elért hatás is igen nagy volt. A prépostság hatósága alatt állott lelkészek, különösen a 24 városi község plebánosainak szövetsége — fraternitas 24 reg. plebanorum, — áldásos működést fejt ki. Felhasználják a kornak vallásos buzgalmát és a Szepesség a XIII. század végétől kezdve a szépművészetek valóságos csarnokává lesz. Hiszen az utazónak csak meg kellene állania egy-egy kis községünk temploma előtt, betérve abba a gothicus építészet remek alkotásaiban gyönyörködve szemlélhetné a Szepesség egykori lakóinak magas fokra fejlődött műízlését, ami csakis a magasabb szellemi képzettségnek kifolyása lehetett.

A prépostság mellett nem jelentéktelen szerep jutott megyénk műveltsége kifejlesztésében a cistercita rend szűz Máriáról nevezett szepesi conventjének. A Savnikon székelő convent keletkezési idejét 1216-ra, mások 1222-re, 1234-re teszik. Számos általa kiállított okmány mutatja, hogy a XIII. századtól fogva hiteles hely volt. Megszűnése 1526-ra esik.[1] A benedictinusok stolai apátsága, a karthausiak sz. Antalvölgyi — lechniczi — zárdája, a „vörös kolostor" — szintén közreműködtek a kultura terjesztésén.

Iskolaügy. Mint mindenütt általában, úgy nálunk is a káptalan és kolostorok alapításával kezdődik az iskolaügy fejlődése, majd ezt követi a plebániai iskolák állítása. A Szepességen a legrégibb kolostorok: a *késmárki* apácza-zárda alapitási ideje 1190.[2] *Landek*, a jeruzsálemi szt. sír kanonokjai, al. id. (1212) 1213.[3] *Savnik*, cistercita apátság, al. id. 1216. vagy 1222. *Dravecz*, a kereszteseké, al. id. a lőcsei krónika szerint 1288,[4] mások szerint 1307-ben Kokos mester által alapítva. — *Menedékkő* — lapis refugii — karthausiak, al. id. 1299.[5] *Richnó* 1307. Kokos mester által alapítva, úgy szintén *Hunfalu* és *Nagy-Iőr* községekben. — *Stola*, benedictinus apátság, al. id. 1314.[6] *Lechniczi* al. id. 1319.[7] — *Szepes-Váralja*, szt. Ágoston rendje 1400.[8]

A plebániai iskolák első keletkezési idejét nem ismerjük, de a 24 lelkész már többször említett szövetkezetének működése feltételezni engedi, hogy az már a XIII. században kiterjesztette figyelmét a népoktatásra is és hogy a 24 királyi városi községben már akkor voltak népiskolák. A népiskolákat illetőleg legyen szabad a következőt röviden megjegyezni, hogy azokban az írás nem taníttatott annyira, mint kívánatos lett volna. Sok más ok között a legnagyobb az vala, hogy a taneszközök akkori időben rendkívül drágák s nem mindenütt kaphatók valának. Ösmeretes például, hogy Petrarca, a

[1] Magy. tört. tár. II. 119. — [2] Wagn. II. 8. — [3] U. ott. III. 144. — [4] Rupp: II. 177. — [5] Rupp: Magyarorsz. helyr. tört. II. 206. — [6] U. ott. 243. — [7] U. ott. 197. — [8] U. o. 167.

nagy költő (1374. évi julius 18-kán) Lüttichben nem kaphatott elég tintát ahoz, hogy Ciceronak egyik beszédjét lemásolhassa. Egy könyvért, mely ma 40 krba kerül, akkori időben egész földbirtokot adtak.[1] A régi jó idők népnevelője vasvesszővel egy viaszszal bevont táblára vagy homokba, vagy végre krétával feketére mázolt fatáblára jegyezte a betüket, melyek addig gyakoroltattak, míg csak a tanitvány meg nem tanúlta. Tekintetbe veendő emellett az is, hogy az írás akkortájt nem volt annyira használatban, mint ma. Leányok az irásban épen semmi oktatást sem nyertek. Számolásban a paraszt gyermekeknél elég volt, ha a legszükségesebb négy alapmíveletet ismerték. A nevelést a falusi iskolákban rendszerint a hittan s bibliai történet zárta be, természetesen minden könyvsegély nélkül, azonban dicsérettel kiemelendő a régi népiskoláknál, hogy az „Initium sapientiae timor Domini“ — elv mindig szem előtt tartatott. Ezen elv segélyével az ifju nemzedék igazságra s erényre neveltetett. Kevés gond fordíttatott a különféle szabályok feljegyzésére s bemutatására, túl sok szemléltetésre stb., de több a tulajdonképeni neveltetésre.

A szepesi káptalan kanonokjainak sorában 1323. említtetik Nicolaus scholasticus de Sancto Martino. A „scholasticus“ jelző nem csak írástudó embert jelentett, hanem az iskolai ifjúság tanítására rendelt hivatalt. Igaz, hogy a XIV-ik század elején még nem minden pap tudott írni, mint azt 1323-ban látjuk, mikor a szepesi káptalan János boszniai prépostot választá szepesi prépostá, a választási okmányt csak az említett Miklós és Beke kanonokok és még ketten irták alá sajátkezűleg, a többi kanonokok ezek által iratták alá nevüket; — Beke, daczára írástudó literatus voltának nem neveztetik „scholasticus“-nak — de a népoktatásnak épen nem volt elengedhetlen kelléke az írás tudása, mikor a legfőbb rangú világi urak teljesen járatlanok voltak azon mesterségben s nagyrésze nevét sem tudta aláírni. (Száz. 1874. 4. l.) A XV. század elején találjuk fel a rendszeres iskoláztatásnak első biztos nyomait. Stock János prépostsága idejében 1433-tól 1464-ig Nicolaus de Brega clericus dioecesis Wratislaviensis, et ecclesiae S. Martini de Scepus Sublector, in artibus Baccalaureus mint tudós férfiú a szepesi prépostság területén volt iskolák felügyelője gyanánt szerepel. Előde gyanánt Magister Joannes de Podol szerepel.[2]

[1] A középkorban az irodalmi segédeszközök rendkívül drágák voltak. Egy feltűnő példa, mily ritkák és hihetlen drágák voltak a könyvek, mutatja a szalai S. Andriam kolostornak egyik okmánya az 1263-ik évből. Egy nemesi kegyur Char kolostora bibliáját magánál tartotta. Ő ugyanazt 60 márkáért egy zsidónál elzálogosította. (egy márka négy frt, tehát 240 frt). A könyv elveszett. Megtérítés fejében a kolostornak egy falut adott a Mura partján, és még hozzá egy másik falunak részét Somogyvármegyében. Schwartner Márton. Statistik. II. 353.

[2] Wagn. III. 58. I. 312. és Fejér XI. 348. stb.

Nem mutathatjuk ki a Szepességen, a rendszeres iskoláztatás első korában fennállott tanintezeteket. Annyi bizonyos, hogy a szepesváraljai iskola a XV. századot megelőzőleg már állott. Stock János prépost 1460-ban Lőcsén egyházmegyei zsinatot tartott, melynek határozatai közt XXXVIII. canon kimondja, hogy a tanúlók egyenruhában járjanak ú. m. sötét színű togát, fekete, több szögletű süveget vagy sapkát viseljenek, nem szabad hordaniok arany és ezüst gyűrűket, zöld és piros csizmát stb. Az isteni tiszteletben és vallásos gyakorlatokban szorgalmasan részt kell venniök és a szepes-váraljai iskolára vonatkozólag különösen kimondja a XI. canon, hogy tanulói a plebánossal és káplánokkal együtt Úrnapján a körmenetre tartoznak a káptalanban megjelenni. Ezen határozatok arra mutatnak, hogy számosabb iskola működött megyénkben.

A szepesváraljai népiskolán kívül, a hol 411. év előtt (1477-ben) Aegydius de Wáralja hét évig, és Laurentius de Molenbach (Müllenbach) egy évig mint néptanítók működtek (utóbbi később Velbachon plébánossá lőn),[1] vannak tudósításaink a csötörtökhelyiről, melyben a híres könyvmásoló Aranyosi Gellértfy János 1462-ben mint tanító működött.[2]

Lőcsének a XV. században már virágzó középiskolája volt.

Kéziratok. A könyvnyomtatást megelőzőleg a könyvek írásával és kezdő betüknek díszes kifestésével a kolostorok czelláiban és a papi iskolákban foglalkoztak. Több kézirat bizonyítja, hogy az említett mesterséget a Szepességen is kiterjedten űzték. Már a XIII. századnak a Szepességre vonatkozó okmányai említenek itten használatban volt különféle tartalmú könyveket. Muthmer szepesi prépost 1273-iki végrendeletében a szepeshelyi templomnak hagyta összes könyveit, köztük: Biblia, Decretum. Decretales. Storia Scholastica. Liber Sententiarum. Passionale. Pastorale. Liber Sermonum.[3]

1352-ben a menedékkői karthausi kolostor a szent Antali — lechniczi vörös-kolostor — társ-zárdának több írott könyvet ajándékozott: Biblia. Mannalia. Martyrologium. Graduale. Antiphonale. Passionale. Homiliae B. Gregorii super Ezechielem Prophetam. Compendium Theologiae és Augustinus super epistolas Joannis.[4] Különben meg kell jegyeznünk, hogy a karthausi szerzetesek a legszorgalmasabb könyvírók közzé tartoznak.

[1] Ezen adatokat egy 1477-ik évi eredeti okmányból vettük át s megjegyezzük még, hogy a nevezett okmányban két, akkortájt Szepes-Váralján hivatalloskodó egyházfi említtetik, u. m.: Deutschmann Simon, ki mint „conconcionator“ (segéd-predikator) Bélára és Saruch Simon, ki Iglóra városi jegyzőnek hivatott meg. (Szepesváraljai városi levéltár). — [2] Könyvkiállítási kalauz. Bpest, 1882. 15. l. 33. sz. — [3] Kápt. arch. Priv. Scr. XII. fasc. 1. W. 1 orig. Knauz: Mon. eccl. strig. T. II. fol. 27. — [4] Wagn. III. 179. 180.

Az itt felsorolt kézirati könyvek sajnos mind elvesztek. Az 1882-ben Budapesten rendezett országos könyvkiállítás számos szepességi eredetű régi kéziratot hozott napvilágra.[1] Ezek:

1. **Thomas de Argentina super quarto libro Sententiarum 1340-ből.** Ivrétű, hártyakézirat, gót betűkkel, két hasábon írva, gyakori rövidítésekkel. A fejezeteket kék és vörös initiálék, a hasábokat itt-ott lapszéli szines tollrajzok diszítik. Másolta *Szepesi János 1340-ben.* Utolsó levelén olvasható: »*Completa (lectura) anno domini 1340. per manus Joannis de Cyps.*« A kézirat egykor Bálint atyáé, Nagy Lajos udvari káplánjáé volt, s Thomas de Argentina XIV. sz. egyházi irónak theologiai fejtegetéseit tartalmazza. A krakkai Jagello-könyvtár tulajdona.

2. **Glossa in Psalterium 1386-ból.** Ivrétű papirkézirat, két hasábon gót betűkkel írva, gyakori rövidítésekkel. A szövegben a nevezetesebb helyek vörössel vannak aláhúzva, valamint a fejezetek elején levő initialék is vörösek. Másolta 1386. Biró Miklós Poprádról, amint ezt a könyv végén megjegyezte: „Explicit Glossa ... finita anno Domini Mo trecentesimo octuagesimo sexto conscripta per Nicolaum Judicis de theuczindorph (Deutschendorf, vagyis a mai Poprád.) Tartalmaz zsoltármagyarázatokat. Gróf Batthyányi-könyvtár tulajdona.

3. **Liber Malagranati de Poenitentibus 1410-ből.** Papir-kézirat ivrétben, melyet *Péter* nevű hazai benczés *Stollban, a Szepességben*, 1410-ben másolt. Ezt olvassuk ugyanis a kézirat egyik lapján: „Explicit primus liber de Poenitentibus et est finitus etc.“ „Anno Domini Millesimo CCCCo decimo, per manus fratris Petri ordinis Sancti Benedicti de Stoll, quod jacet sub niveiis montibus in terra Scepusiensi.“ Két hasábos gót, cursiv, szabályos irás, vörös szinű initialék és felirásokkal. Tartalmaz hiterkölcstani fejtegetéseket a bünbánatról. A pozsonyi káptalan tulajdona.

4. **Juvenalis satyrái 1461-ből.** Ivrétű papirkézirat, melyet a löcsei származású *Petschmessing Kristóf*, mint krakkai egyetemi tanuló és baccalaureus 1461-ben másolt. Igy olvassuk ezt az egyik levélen: „Scriptus in alma Universitate studii Cracoviensis commoratione estivali Anno Domini Mo CCCCo LXIo per Christophorum Petschmessing s. lacr. artium baccalaurei de Leutschaw.“ Juvenalis

[1] Kalauz az orsz. magy. iparművészeti muzeum részéről rendezett könyvkiállításhoz. Bpest 1882. Magyarországi Codexek 3, 9, 17, 31, 33, 155, 159, 164, 166. sz. a. — Megjegyzünk, hogy Wagner II. 82. l. egy könyviróról emlitést tesz. A „Breve Necrologium Scepusiense“ az érintett 82-dik oldalán álló fölirat Aprilis 5. Id. Aprilis. Obitus Domini Pauli Benedicti anno Domini 1357. „qui hunc librum propria manu scripsit“, „ki ezen könyvet sajátkezüleg irta“, bizonyitja, hogy akkortájt a szepesi kanonokok könyvirással is foglalkoztak.

satyráit tartalmazza commentárral. A gyulafehérvári gróf Batthyányi-könyvtár tulajdona.

5. **Theologiai és canonjogi értekezések 1462—1473.** Papirkézirat, nyolczadrétben, egyszerű kiállításban. Tartalmaz theologiai és canonjogi értekezéseket, továbbá az 1381—1386. időközben Demeter esztergomi érsek alatt tartott esztergomi zsinat határozatait és az 1460-ban Stock János szepesi prépost által kiadott zsinati határozatokat. Másolta 1462—1473-ig *Aranyosi Gellértfi János*, ki 1462-ben csütörtökhelyi iskolamester. 1469-ben új misés pap, s 1473-ban a hospitalis rend tagja volt. Az általa különböző időben írt feljegyzésekből kiemeljük a legrégibbet, mely igy szól: „Finitum etc. per Jo. Gerhardi de Araniascho, pro tunc scholasticum in Quinto Foro (Csütörtökhely) 1462.“ A budapesti egyetemi könyvtáré.

6. **Kézsmárki János theologiai Summája két kötetben a XV. századból.** Ivrétű papirkézirat, mely *Kézsmárki János* XV. századbeli *szepes-olaszii lelkésznek* theologiai munkáit két kötetben tartalmazza. Az egyik kötet egykor Henckel Jánosé Mária királyné udvari papjáé volt, ki az egyik lapra ezen érdemes sorokat irta: „Haec summa compilata est per venerabilem dominum Joannem de Kesmarck sanctae paginae professorem, quondam plebanum in Olassy et tandem per honorabilem dominum Franciscum presbyterum cecum mihi Joannem Henckel pro gratificatione alimentorum a. 1519.“ A második kötet elején pedig XV. századi kézzel ezen feljegyzés olvasható: „Volumen domini Johannis de Keszmargkt plebani in Menhartzdorff.“ Mind a két kötet Kezsmárky János eredeti kézirata, és pedig a 155. szám a budapesti egyetem, a 155. a) számu a gyulafehérvári gróf Batthyányi-könyvtár tulajdona.

7. **Semftleben Zsigmond latin-német szótára a XV. századból.** Negyedrétű papirkézirat. Tartalmazza *Semftleben Zsigmond podolini lelkész* latin-német szótárát, melyet a hitszónokok használatára a XV. század végén irt. A kézirat végén ezen feljegyzés olvasható: „Explicit Vocabularium latino-germanicum praedicatoribus utile, quod scripsit Sigismundus Semftleben Podoliensis in terra Scopnsiensi.“ Szerzőnek eredeti, még fel nem használt kézirata. A gyulafehérvári gróf Batthyányi-könyvtáré.

8. **Sermones Ascetici 1425. előtt.** Ivrétű papirkézirat asketitus sz. beszédekkel. Hogy 1425. előtt a lechniczi (Szepesmegyében) kartauziaké volt, erről a borítéktáblán olvasható következő egykorú jegyzet tanuskodik, mely igy szól: „Iste liber est domus Vallis sancti Antonii prope Lyechnycz ordinis fratrum Carthusiensium 1425.“ Egykorú barna bőrkötés. A budapesti egyetemi könyvtár tulajdona.

Asceticus értekezések, Thomas de Vbernia és Thomas de Aquino némely munkái 1439. előtt. Papirkézirat ivrétben, kétha-

bos gót irással. Érdekes azon feljegyzés miatt, mely borítéktábláján olvasható s arról tanuskodik, hogy a kéziratot 1439-ben *Czipser Miklós* krakkai altarista a lechniczi kartausiaknak ajándékozta.

E feljegyzés, mely a lechniczi könyvtár XV. sz. történetéhez érdekes adalékot szolgáltat, így hangzik: „Dominus Nicolano Czipser altarista ecclesie beate virginis in Cracovia legavit librum presentem venerabilibus patribus dominis Carthusiensibus in Lechnicz, qui obiit in vigilia corporis Christi alias in die sancti Erasmi tercia mensis Junii anno domini M.CCCC.XXX nono.“ A budapesti egyetemi könyvtáré.

4. Nevezetes események.

Hazánk éjszaki határszéli megyéje a Szepesség, habár távolabb esett a világtörténelemben jelentékenyebb szerepet játszott nagy események színterétől, vannak múltjának egyes oly mozzanatai, melyek hazánk politikai történetében helyet igényelnek megyénk részére. Terünk és czélunk mostan a nagyobb részletezés kerülésével csak a kiválóbb eseményeknek rövid érintésére utalnak itten.

Királyok találkozása, gyülések.

A Szepességnek különösen a Magyar- és Lengyelország közti érintkezések alkalmával jutott nagyobb szerep és mint kiválóan királyi terület is gyakran részesült a szerencsében, hogy királyok és más fejedelmi személyek hosszabb-rövidebb időt töltöttek területén, olykor fontos országos ügyeket döntve el itten.

Magyar és lengyel krónika-írók egyaránt emlegetik *Kálmán* királyunknak Boleszlav lengyel királylyal Ó-Faluban 1107-ben történt találkozását, hogy közös ellenségeik V-ik Henrik német császár és Szvatopluk cseh király ellen szövetségre lépjenek.

A XV. században a Magyar- és Lengyelország közt mind sűrűbbé vált érintkezések több alkalmat nyujtottak a királyok és főurak összejöveteleire. *Zsigmond* 1410-ben az Ulászló lengyel király és a német lovagrend közt kiütött viszályban békebíróúl lépvén föl, Késmárkon találkozott a lengyel király rokonával és meghatalmazottjával Sándor lithvániai herczeggel. A lovagrend érdekkörébe vont Zsigmondnak egyeztetési kisérlete nem sikerülvén, a találkozás eredménytelen maradt. Zsigmond a németrend támogatására küldött sereggel beavatkozván a viszályba 1411-ben új alkudozásokra került a sor. Zsigmond követei Ó-Faluban, Ulászló követsége pedig a galicziai Schramowiczeben tanyázva tanácskoztak s elhatározák, hogy a két király személyesen jöjjön össze, minek eredménye volt 1412-iki találkozás Lublón márczius 15-én. Zsigmond és Ulászló szövetséget kötve kölcsönösen biztosítvák Lengyelországnak Galiczia, hazánknak Moldva birtokát stb. [1]

[1] Wagn. I. 1—13.

A cseh korona miatt a huszitákkal folytatott háborúja közben Zsigmond újra összeütközésbe jövén a lengyel királyi házzal, a viszály kiegyenlítésére a két király követeinek 1422-ben Leibiczon tartott értekezlete a királyok találkozását látta szükségesnek. Ulászló Czorstin várában, Zsigmond Schramoviczen szállott meg, majd a szabad mezőn találkozó uralkodók a két ország főpapjai és bárói előtt megbeszélvén a vitás ügyeket, Késmárkra jöttek és itten 1423. márc. 30-án megkötötték a békét és szövetséget.[1]

1436-ban a magyar és lengyel rendek küldöttei Késmárkon tanácskoztak az elzálogosított szepesi városok kiváltásáról, de eredmény nélkül.[2] — Három évvel később az Albert m. király és Ulászló lengyel király közt felmerült viszályban a két ország követeinek Lublón tartott értekezlete ismét a királyok találkozásában kereste a gyógyszert; de Albertnek közbejött halála a tervet meghiusitá.[3] — 1469-ben Kázmér lengyel- és I. Mátyás magyar királyok a két ellenséges ország kibékitése czéljából Podolinba hívták meg a rendeket, a magyar rendek azonban nem jelentek meg, mire Kázmér küldöttei is elhagyták földünket.[4] 1474-ben Ó-Faluban tartották congressusukat Mátyás és Kázmér követei és megállapíták a két király közt kötendő béke feltételeit. — *II. Ulászló* magyar király békés uralmat biztositandó magának, rokonait Albert lengyel királyt, Zsigmond főherczeget és Frigyes tábornokot 1494-ben hazánkba meghívta és a fényes kisérettel megérkezett fejedelmi személyek 1494-ben Lőcsén tartott tanácskozáson intézték el a Magyar-, Lengyel- és Cseh-országok közt felmerült vitás kérdéseket.[5]

Királyok utazása és tartózkodása a Szepességen.

A középkorban a királyok utazása annál is inkább gyakoribb volt, mert nem tartottak állandó székhelyet, hanem hol egy, hol más vidéken vagy valamely királyi várban szállottak meg rendesen nagy számú kiséretükkel. A szepesi szászok 1271-iki kiváltságlevelében V. István azt mondja: valahányszor megjelenünk a provinciában (a szepesi szászok földjén) báróinkkal és katonáinkkal, megérkezésünkkor és eltávozásunk alkalmával királyi felségünkhöz illő fényes lakomát tartoznak részünkre adni vendégeink (hospites nostri, a szep. szászok.) — De a fényes lakomákkal még nem volt leróva a kötelesség. A királynak, királynénak és a kiséret minden kiváló tagjának igényei voltak ajándékokra. Az 1405-iki III. t. cz. (decr. min.) a sz. kir. városok szűcseit és szíjgyártóit egyenesen kötelezi arra, hogy a városon átutazó király lovászmesterének egy bundát és egy kantárt ajándékozzanak.

[1] Wagn. I. 14. — [2] U. ott. II. 96. — [3] U. ott. 97. — [4] U. ott. 103. — [5] U. ott. 49. 70. — és Bonfin: Congr. Reg. Leutschoviensis.

A Szepességen tett királyi látogatások sorát — tudtunkkal — *Kálmánnak* III. Boleszláv lengyel királylyal 1107-ben Ó-Faluban történt találkozása nyitja meg. A hagyomány többször hozza ide IV-ik Bélát, leánya Kunigunda látogatására. IV-ik vagy *Kún László* többször volt megyénknek vendége. A szepesi káptalannak 1278-ban kiállított, Görgőnek Jordán fia Illés részére történt adományozásáról szóló bizonyítványa arról tanuskodik, hogy IV. László 1278. előtt járt nálunk.[1] 1285-ben febr. 5-én Gölniczbányán volt, hol a szegények kórházát az ezüst bányák jövedelméből átengedett évenkénti 100 ezüst márkával megalapította.[2] 1285-ben László kormánya ellen lázadás ütvén ki, a szepesiek a királyi várat ostrom alá vették. Ezen alkalommal történt Lászlónak 3-ik, a Szepességre a király kún és tatár hadainak pusztitásai által szomorú emlékezetűvé lett látogatása.[3] 1288. febr. 15-én Lászlót Kézsmárk mellett találjuk, hol ugyanez év márc. 5-én is időzött itt.[4] Ráth Károly említi, hogy László egyszer, az év ismeretlen, máj. 11-én Gölniczbányán időzött.[5]

III-ik András 1290-ben mindjárt koronáztatása után a felvidékre jött, hol Kassán Helbrand szepesi szász grófnak hódolatát fogadta és a Szepességre jött.[6] Ezután még többször is megfordúlt nálunk, u. m. 1293. juni 29-én, 1294. nov. 4-én Szepes-Olasziban, és 1297. junius 4-én.[7]

Róbert Károly 1312-ben Trencséni Máté közeledtére kénytelen levén a sárosi vár ostromával felhagyni, a Szepességre jött és egy ideig Lőcsén tartózkodott.[8] 1314-ben ismét vendégünkül látjuk, mikor dec. 5-én Draveczen megerősíti a Heynderich szepes-váraljai bíró és bizonyos Eckard által Ujfoluzek Jánostól Baldóczon vett 60 holdra vonatkozó szerződést.[9]

I. Lajos királyunk 1352-ik okmánya, melylyel bizonyos Venczelnek a Poprád és Lubló közt birtokot adományozott, Welk-en (Felkán) kelt s így a nagy király akkor itt járt.[10]

Mária királynő 1392-ben időzött Leibiczon.[11]

Zsigmond 1397-ben Kézsmárkon octavalis törvényszéket tartott.[12] 1399. márc. 1-én Kézsmárkon erősítette meg ezen városnak IV. Lászlótól nyert kiváltságait.[13] 1404-ben felső Magyarországon hadat gyűjtve febr. 13. és 26-án Lőcsén, márc. 13. és 14-én Kézsmárkon volt.[14] 1406. dec. első felében Lőcsén volt. (Szep. kápt. levéltár Scri-

[1] Századok 1872. 233. l. — [2] Wagn. I. 112. — [3] Magy. tört. életr. 188⅚. V. f. 121. — [4] Fejér: V. 3. 402. és gróf Zichy-család okmánytára. I. 64. — [5] Magy. kir. hadjáratai, utazásai stb. Győr 1861. 40. l. — [6] Fejér: VI. I. 255. Wagn. I. 82. — Katona VI. 1102. — [7] Acta Petr. Nr. 8. ad a. 1294. — Ráth id. m. 43. — [8] Wagn. II. 47. — [9] Supl. Anal. II. ad a. 1314. kézirat. — [10] Weber id. m. 294. — [11] Wagn. I. 137. — [12] Ráth id. m. 102. — [13] Supl. Anal. kézirat ad a. 1399. — [14] Ráth 108. és más helyeken.

nio XI. f. 2. Nro 18. s. c. t.) 1410-iki, 1412-iki (és 1422-iki) itt időzéseit már említők. 1421-ben febr. 28-án Kézsmárkon, márc. 1. és 4-én Lőcsén [1] márc. 15, 16, és 21-én a lublói várban volt. [2] 1423 márcziusban Ó-Falván 14., 15. (19. Iglón) 25., 30. Kézsmárkon volt. [3] 1424-ben ismét a Szepességen találjuk, mikor Jagello Ulászlóval apr. 4-én a húsvétot Lőcsén ünnepelte. [4]

I. Ulászló elfogadván a magyar királyságot Szandeczről 1440. apr. 21-én elindúlva Czorsztin várába érkezett, innen 23-án bevonúlt Kézsmárkra, innen május 3-án vagy 4-én estére Iglóra ért, 5-én Szepes-Váraljára, 6-án innen indúlt Sárosba Kis-Szeben felé. [5]

I. Mátyás Lőcsén volt 1474. márczius 13-án s ugyanezen évben Kézsmárkon is megfordúlt.

II. Ulászló királynak 1494-ben Lőcsén tartott fejedelmi congressusát fentebb jeleztük.

Csaták, ütközetek.

A magyarnak európai hazája megalapításától a mohácsi gyászos ütközetig lefolyt $7^1/_2$ százada alatt alig pihent hüvelyében kardja. Megyénk távol esett a nagy küzdelmektől, Mohi, Várna, Mohács nincsennek közvetlenül emlékeink közé vésve, de gyászos emlékű következményeiket a közös hazával együtt éreztük és viseltük.

Az 1441-iki tatárjárás alkalmával Batu vad hordái megyénk területét is felkeresték. Pusztitásaik mérvéről nincsennek részletes tudósításaink. Krónikáink csak arról értesítenek, hogy Jordán comes még idejekorán összegyüjtötte a Szepesség lakóit s ezek marháikkal és ingóságaikkal a Látóköre (Schauberg, Lapisrefugii) menekülve elsánczolták magukat s megerősített helyzetükben megvédték életüket és vagyonukat. Feldúlt lakóhelyeiket az ellenség eltávozása után újra felépítve visszafoglalák megszokott otthonukat.

A pártoskodás és belviszályok súlyosabban nehezedtek reánk. Alig pihentük ki a tatárjárás borzalmait, IV. László uralma ellen 1274—75-ben Güssingeni Iván és társai Geregen (Gergely) mester, Ugrin, Pous (Pál) fia a Csák nemzetségből, királyi kincstárnok, Lorand mester, Márk fia, várgróf és Szepesmegye főispánja stb. pártot ütve hatalmukba ejték a Vág völgyét és a Szepességet Gölniczbánya várossal együtt. Lorand kezére keríté Marczell várát és abban magát megerősíté. Erre IV. László megparancsolta Palan comesnek, hogy Lorandot fegyveres hatalommal alázza meg. Palan heves ostrom után bevette a várat s ez által jelentékenyen meggyengíté a felkelők erejét és a sokat zaklatott Szepesség egy időre békét élvezett. [6]

[1] Ráth i. m. 114. — Szepesváraljaí levéltár 6.sz. — [2] Ráth id. m. 114. — [3] Ráth id. m. 134.

[4] Melczer: Gesch. d. Ung. II. 433. — [5] Ráth 167. — [6] Ugy látszik ezen időbe esik a következő esemény, mely a „Magyar történelmi életrajzok“ $188^5/_6$-ik évf. Kun Lászlóról (1272—1290.) a 18. l. olvasható „Roland, Mark fia, rokonaival

A szepesiek, 1284-ben, mint egykor Loránd idejében történt, a király ellen föllázadva a szepesi királyi várat ostrom alá fogták. László magyar és kún csapataival s hadi zászlója alá sorozott tatár fegyvereseivel a szorongatott vár fölmentésére sietett, a szepesieket a vár alatt megtámadta, mely alkalommal a támadók élén Gerendi Miklós a király szemeláttára a vár kapujáig hatolt, s véres ütközetben legyőzte.[1]

III-ik Andrással 1301-ben férfiágon magvaszakadt Árpád nemzetségének. A hatalmas olygarcha, trencséni Csák Máté megyénk területére is kiterjeszté hatalmát, elfoglalván a szepesi várat, Lublót és más helyeket s ezekből kényszeríté a szepesieket arra, hogy a cseh Wenczelt ismerjék el királyúl. Róbert Károly trónralépte után is fenn akarja tartani uralmát Csák Máté, de a szepesiek őszintén csatlakoznak az új királyhoz és az 1312-iki rozgonyi ütközet, — habár az megyénk területén kívül esett — emlékeink egyik legfényesebb lapját tölti be. Gentilis bíbornok Róbert Károly győzelmét egyenesen a szepesi banderium vitéz magatartásának tulajdonítja. Az emlékezetes eseményt a szepeshelyi székesegyházban Pál prépost által 1317-ben készíttetett falfestmény örökíti. Róbert Károly pedig 1312-ben kiadott és 1318-ban újra megerősített szabadságlevelével rótta le háláját a szepesi szászok iránt.

A XV-ik század elején keletkezett huszita-mozgalom hazánk felső vidékeivel együtt megyénket is súlyosan érintette. 1433-ban Horka-i Pardus taborita vezér az alsó magyarországi bányavidéket végig pusztítva a Szepességre előre nyomúlt. Ugyanezen évben Bedrezych vezetése alatt Szilezia felől, majd a lengyel Koributh Zsigmond alatt cseh és lengyel csapatok törtek megyénkre, kirabolták a Vörös-kolostort és márc. 24-én 20,000 emberrel Kézsmárk ellen fordúltak. A várost bevéve kirabolták, felgyújtották, polgárainak előkelőbbjeit kezesekül magukkal hurczolták és később 2953 forint váltságdíjért bocsátották szabadon.[2]

Miklóssal és Gergővel, a Borsa nemzetségből való Pál fiával, kezet fogva féktelenkedtek a Szepességen és a tiszántuli vármegyékben. A király Batizt, Mark fiát, a Mariássy-család ősét, küldötte a Roland által bitorlott szepesi királyi vár visszafoglalására, ki is azt addig szorongatta, míg Kunigundának, IV. Béla leányának, Boleszláv krakkai herczeg nejének közbenjárásával a lázadó főurat a vár föladására bírhatta. (IV. László Batiz részére 1275. apr. 3-án kelt adománylevele. Fejér, V. 2, 238. l.) — Midőn a király parancsára Jakob mester szepesi kanonok a lázadóktól a szepesi várat vissza követelte, Gergő és Loránd fogságba vetették s mindaddig sanyargatták, míg testvéreit kezesekül adva, magát 100 márkával ki nem váltotta. IV. László, 1278. szept. 2-án kelt levele. Wenzel, IX. 376. l. —

[1] Magyar tört. életrajzok $188^5/_6$. évfolyam. Kun László. 121. l. A mondottakból kitűnik, hogy Kun László a Szepességbe nem — mint e nézet általánosan el van terjedve — látogatóba, hanem a lázadó szepesiek megbüntetése végett jött. —

[2] Wagn.: I. 52. II. 94—105. — Magyorsz. Kárp. egy. II. 159. Genersich: Merk-

Az Albert német császár, magyar király és Ulászló lengyel király öcscse Kázmér közt kiütött viszályok közben 1438-ban egy Šafranecz nevű lengyel vezér Podolint elfoglalva előre nyomúlt Szepesbe, de Rozgonyi István Pozsony- és Szepesmegyék főispánja csakhamar szétszórta és Lengyelországba visszavonulásra kényszerité a rabló csapatot.[1] Albert halála után a királyi székért kiütött a versengés. Erzsébet özvegy királyné a lengyel Ulászló ellen Giskrát, a cseh kalandor lovagot zsoldjába fogadta, hogy utószülött fia jogát érvényesítse. A csecsemő „V-ik László király generalis főkapitánya és Sáros főispánja" czimét viselő Giskra felső Magyarországot megszállva 1441. okt. 15-én Kézsmárkot is elfoglalta. Megszállotta Richnó várát, melyet tulajdonosa Perényi Miklós, miután élelmi szere elfogyott és a vár falai igen megrongáltattak, hősi védelem után, magának és az őrségnek szabad elvonulást biztosítva, feladott. Giskra a várat jó karba helyezte vissza.[2] — 1443-ban elfoglalta a szepesi várat s annak kapitányává a rablás és pusztításokban méltó társát, alvezérét Axamithot nevezte ki. — A Rozgonyi Simon egri püspök közvetítésével Iglón 1443. szept. 1-én a következő évi Sz. Mihály napig kötött fegyverszünet után Giskra nyugodtan viselte magát. — I. Ulászló királynak 1444. nov. 10-én Várnánál történt gyászos halála után V. László ellentmondás nélkül kerülvén a magyar trónra, Giskrának közvetítő szerepe is feleslegessé vált és ő a kormányzók által 10,000 aranynyal kielégítve egy időre elhagyta hazánkat. De Axamith itt maradt. Giskra elbocsátott zsoldosaiból 5000-nyi csapatot toborzott és a „Spolok bratrikov, Bratri, Fratricelli" neveken elhíresedett rablósereg a szepesi várba befészkelve magát, rémévé lett megyénknek, míg Hunyadi János hős fia, László 1453-ban ki nem ugrasztotta őket a hatalmas várból, honnan kimenekülve a sárosi Plavnicza várba vették magukat. — V-ik László a rabló Axamith megfenyítésével ennek egykori vezérét, az újra hazánkba hívott Giskrát bízta meg. A kézsmárki várat birtokoló Axamith ellenőrzésére Giskra sánczokkal vette körül a csötörtökhelyi templomot 1455-ben s ugyanezen év julius 20-tól szeptember 8-ig ostromolta Kézsmárkot.

V-ik Lászlónak 1457. nov. 23-án történt halála új alkalmat nyújtott a pártoskodás szellemének kitörésére. Giskra ezt hasznára akarván fordítani, a Szepességet uralma alá hajtá és egész erejével a szepesi vár ellen fordúlt, de a Thurzó Márton által vezérelt várőrség mindig sikeresen verte vissza a büszke cseh támadásait. — Hunyady Mátyás királynak erélyes fellépése véget vetett a csehek garázdálkodásának. Seregei 1460-ban kiszorították Giskrát Sárosból,

würdigkeiten d. Stadt Kesmark. I. 151. — [1] Wagn. I. 155. — Horváth M. III. 528. — [2] Wagn. II. 100.

majd Richnóból. 1461-ben maga a nagy király jött ide és Giskrának rabló hadait végleg megsemmisité.

Visszapillantás.

Egy fél ezredévnél hosszabb kört felölelő történeti vázlatunk már a tárgyalt régi korra vonatkozó adatok hiányossága miatt sem tarthat igényt a teljességre; de czélunk sem az volt, hogy „Emlékkönyv"-ünk keretében minden részletre kiható *terjedelmes* történelmi művet irjunk. Ki akartuk mutatni megyénk kifejlődésének menetét, hogy a megyénk területére jött vendégeink széttekintve kedves hazánknak bájos vidékekben bővelkedő Szepességén, ne csak a természet Isten-adta őserői által alkotott szépségekben gyönyörködjenek, de egyszersmind azt is lássák, mit tett ezen vidék lakója arra, hogy a Gondviselés nyers adományát az emberi szellem legszebb vivmányának a culturának meghódítsa. Lépésről-lépésre láttuk fejlődni az ősvadonból keletkező falvakat, városokat, azoknak földmivelő, bányászó és iparos lakóit a telepítéstől kezdve figyeltük meg.

Magas fokra fejlődött önkormányzatát megnyerve a Szepesség német származású lakója hazánknak egyik legkedvezőbb közjogi állással bíró, és épen ezért az anyagi jólét es a szellemi müveltségnek emelkedettebb néposztályává lett a németek által lakott helyeken, főképen a városokban. Az 1412-iki elzálogositás után az el nem zálogositott városok úri hatóság alá kerülve osztoztak a többi köznép sorsában. Értekezésünket b. Nyáry Albert szavaival zárjuk be, a ki Magyarország ezen időszaki lakosainak müveltségét illetőleg igen találóan mondja: „Míg egy részről az ország egyes kivételes részei, miként például a Szepesség, a városi kiváltságos helyek egész csoportja (XXIV. Regales Civitates és 7 bányaváros = 31 város!) által túlterheltettek, az ország belső részein tartományokúl beillő területek feküdtek, hol a városi élet legkisebb szikrája sem mutatkozott. Ekként Pesttől Nagyváradig és Szegedig — a XV. század utolsó s a XVI. első negyedében — egyetlen valódi város sem létezett." [1]

[1] Századok 1874. 4. l.

A szepesi Prépostság vázlatos története

az alapítástól egészen a vallási forradalomig.

I. IDŐSZAK.

Az alapítás és szervezkedés kora 1202—1382.

Neve.

Szepesnek nevét a Szepességnek történet előtti idejéből és idegen helyről kell származtatnunk. Nem vette azonban eredetét — mint némelyek hitték — sem gepyd, sem más hasonló névtől, melynek birtokosai hajdan lakták volna a Szepességet, hanem olyan helyről vétetett által, melyen már az V. század elején létezett.[1] A Moldva és Erdély közti határvidék hegyes-völgyes tájékival, melyen a milkói, később kún püspökség állott, már a XI. század előtt ezen névvel rendelkezék, mely a székely „szepsi" szóban lelte megtestesülését.[2] Eredetileg pedig ez is át lőn idomítva a *Scupos* szóból, melylyel már a gótok idejében, mint ama vidék nevével találkozunk és mely nólai sz. Paulin Niketas gót püspök tiszteletére irt egyik költeményében előfordul.[3] A székely nyelvérzék szerint idomult tehát által és általuk és közöttük kapott létet. Nem bizonyos azonban, vajjon hegyes-völgyes hasonlatossága miatt, vagy a bevándorolt moldvaiaktól lett-e általvive a Szepességre.[4]

Szepesnek[5] területe hajdanában őserdőkkel volt borítva, melyek Liptótól a Poprád mentében egészen a mai Palocsáig terjedtek, mint azt VI. Kelemen pápa 1348-ban kiadott levele, melyben a Szepes-

[1] Dr. Molnár János szepesi tudós kanonok „Magyar könyvtár" czimű kézirata X. sz. 183. s k. l. és IX. sz. 282. lapon. — [2] A milkói püspök 1096-i okiratában három székely pap: de Kecsd, Orbon és Scepus említtetik. Fejér, Cod. dipl. II. pag. 17; és III. 2, pag. 311. — [3] Mondja nólai Paulin:

„Per Tomitanam gradieris urbem,
Ibis et Scupos patriae propingvos" (offic. 12. februarii.)

[4] Moldau-Szepsi, Abaujmegyében. — [5] Már 1273-ban: Szepes. (Bárdossy, I. fol. 204;) továbbá 1290-ben: Szepes. (Szep. orsz. levéltár, H fasc. 12., nro 7;) szintúgy 1300-ban.

helyen létesítendő püspökség iránt intézkedik, kétségtelenné teszi. „A Szepesség — mondja Kelemen — mint Magyarország azon részét nevezik, mely Lengyel- és Magyarország határai közt fekszik, *erdős* vala és *népek hiányában* szűkölködék hajdanában.“ [1] Tanuskodik arról azon sok királyi adománylevél is, melylyel egy-egy írtandó erdejét oda adja a nemesek egyik vagy másikának; valamint Kunigunda 1244-ben adott okmánya, melyben a Podolin melletti Gainikhegyen még sűrű erdők említtetnek. [2]

Ezen őserdők kiirtására hivta be II. Géza 1146-ban a flandriai népeket; [3] de legnagyobb részöket az erdélyi „*pusztaságon*“ letelepítvén, Szepes csak az utánuk lassanként bevándorolt rajnamelléki [4] és szászhoni németek által lett benépesítve. [5] A telepítő király hozzá fogott ugyan az erdélyi viszonyok rendezéséhez, de csak fia III. Béla fejezte be azt, ki egyszersmind „*hivatalos okmánynyal*“ az egyházi dolgok rendezésére a nagyszebeni prépostságot alapította. [6]

Negyven esztendő mult el a szepesi „*hospites*“ feje fölött, míg Béla azoknak viszonyait is rendezni kezdé, első főnökükké saját rokonát, Raynald herczeget tevén, kinek azon területet adományozá, melyen ma Majerka (Tomaj) és Hodermark állanak, [7] és melyet Raynald halála után leánya Erzsébet is pápai védhatóság alatt bírt. Miután a középkorban csak azok családját és birtokait vette pártfogásába az egyház, kik mint keresztes vitézek a szent földön tartózkodtak, fel kell tételeznünk, hogy Raynald is, és talán éppen Béla második nejével, ki férjének halála után Palaestinába költözködött, az országból kivonult, hová talán sohsem tért többé vissza. [8]

Ezen birtoknak emlékét a Majerka felett fekvő s mai napig is „*Auf der Burg*“ nevét viselő terület tartotta fenn, míg a rendező király nevét Béla vagy Nagy Béla község örökítette meg. [9] De vala-

[1] Wagner, I. fol. 320: a b o l i m = rég időktől fogva; I. fol. 134; Bárdossy I. fol. 314. — [2] Bárdossy I. fol. 313: d e n s a e s y l v a e, mi ha éghajlatunkat és fáink nemeit tekintetbe veszszük, bizonyára őserdőre vall. — [3] Timon Samu, Epitome etc. 1764, fol. 19. — [4] Késmárk népe ugy látszik rajnamelléki volt, mivel nyelve sokban hasonló azokéval. — [5] Fejér, II. 335: d e s e r t u m = puszta, néptelen terület. — [6] Fejér, II., 277., hol dto 1191. Coelestin pápa levele intézkedik arról. — [7] Wagner II., fol. 258. jegyzet: „Raynaldi primi Ducis Saxonum in Scepusio“ ef. Szep. orsz. levéltár, protocoll. 1550. Index secundus, fol. 197. — [8] Fejér II., 321., hol II. Incze pápa 1198-ban adott levelével Alis = Erzsébetet, Raynald leányát, és c e n t u m m a n s i o n e s, azaz Hundertmorgen nevü birtokát pártfogásába veszi. — Lehetett egyébiránt ezen Raynald Antióchia herczege is. Béla első neje Raymund antiochiai herczegnek leánya volt. Constantia pedig Raymundnak neje második házasságra lépett Raynalddal, ki később szaraczén fogságba került. Ikoniumból kiszabadulván talán hazánkba jött Alis leányával egyetemben. Béla anyósa és Alis édes anyja tehát egy és ugyanazon személy. Kéri Fer. S. J. Imperatores Orientales. 1744., fol. 403. és 408. — [9] Wagner II., fol. 291., hol hibásan I. Béla említtetik, mi Szepesnek akkori viszonyait tekintve lehetetlenség.

mint Béla az erdélyi szászok *egyházi* rendezését atyjától örökölte, éppen úgy hagyta a szepesiek egyházi viszonyainak megalkotását saját fiára, Imre királyra.

Keletkezése.

Imre király átvevén az ország kormányzatát, nemcsak az atyja által kezdeményezett egyházi javadalmak rendbehozását fejezte be, hanem újakat is létesített. Nagy volt alatta a *görög* kolostoroknak száma hazánkban, de nagy egyszersmind az azokban dívó rosz élet és botránkoztató fegyelmetlenség.[1] A görög kolostorok szaporodásával következett a görög befolyás növekvése is; a barátok fegyelmetlenségével pedig a nép romlása nagyobbodott. Imre mindkettőnek elejét veendő a pápa beleegyezésével latin szerzeteseket hozott be egy részről, más részről pedig azon volt, hogy mennél több világi prépostságot létesítsen, miáltal — a királytól függvén a prépostok kinevezése — saját közvetlen befolyását biztosította magának az illető kerületekben, holott a szerzetes apátságoknál azt nem tehette, minek következtében kénytelen volt tapasztalni, hogy a szerzetes rendek főnökei sokszor elleneivel szövetkeztek, mint a pannonhalmi apát tevé, kit a pápa feddő levele birhatott csak reá, hogy Endre pártját elhagyván a királynak hódoljon meg.

Ily indoknak köszönheti részben létét a szepesi prépostság is, míg másrészről egy lovagi fogadalom teljesítése járult hozzá. Imre ugyanis már 1198-ban alapította a prépostságot, de rendezését az esztergomi érsek ellenmondása következtében függőben kellett hagynia. Régi királyaink elhatározása folytán t. i. az országnak összes tizede az érseket illeté, midőn azért Imre a dézsmának szepességi részét az új prépostság fentartására akará rendelni, ellenszólt az érsek és az ujonnan benépesített s virágzónak induló országrész jövedelmének megvonása ellen tiltakozék, minek következtében Imre, hogy — mint mondja — „*a veszekedést elkerülje*“, szándékától elállt, és a prépostságot ellátás nélkül hagyta.[2] Nemsokára azonban lendített a prépostság ügyén egy hatalmas tényező, mely előtt az érsek is meghajolni volt kénytelen. Endre herczeg ugyanis hűtlenül pártot támasztván bátyja és királya ellen, hatalmas sereggel támadta meg Imrét, ki midőn saját seregének elégtelen voltát látná, sz. Istvánéhoz hasonló fogadalmat tőn és Szepesnek dézsmáját az itteni prépostságnak igéré, ha ellenségét levernie sikerül. Aztán pedig Istenbe vetett bizalommal azon nagyszerű tettre határozta el magát, melyet maiglan is csodálattal néz a történelem. Kardcsapás nélkül fogságba ejtette Endrét 1202-ben; és az esztergomi érsek ellenzése daczára hajtotta

[1] Pl. a telkiben. Fejér, II., 322. — [2] Wagner, I. fol. 24; és Szep. kápt. levélt. scrin. 10, fasc. 1, nro 1 és 2. — Ezen és sok más okmányt közölte dr. Knauz Nándor, Monumenta Ecclesiae Strig. etc; de műve, sajnos, nem állt rendelkezésemre.

végre a szepesi prépostságra nézve tett fogadalmát, de az érseknek az elvett dézsma helyett a szepesi vám tizedrészét engedte által, mit későbbi királyok is megerősítettek.[1]

És így találjuk, hogy 1202. óta kezd szerepelni a szepesi prépostság és vele egyetemben a talán védelmére létesített szepesvári főispánság is, melytől függetlenek és saját birájuk alatt maradtak a szepesi szászok. Hogy mennyivel előzte meg a főispánság a prépostságot, nem akarjuk vitatkozás tárgyává tenni; annyi azonban bizonyos, hogy lassanként fejlődött az országban a megyei rendszer, úgy hogy az első okleveleken azon megyék főispánjai fordulnak elő, melyek a gömöri hegységig terjednek és Árva pl. csak III. Endre után szerepel mint önálló megye, miért is régi okmányokban még két neve fordul elő, mint *Orovka* és *Ondrejovka* meg *Orova* és *Ondrejova*.[2] Nem kevésbbé valószinűnek látszik, hogy a magyarok és tótok — legalább nagyobbrészt — később költöztek ide, mint az első németek és talán amazok számára emeltetett a főispánság.

A prépostsággal egyidejűleg szerveztetett *négy* kanonoki állomás is, melyek birtokosai a prépost tanácsát képezék és szent Márton egyházának tiszteletére adott jövedelemnek felét haszonélvezték. Fontosabb dolgok megvitatására már akkor a szomszéd szászok plébánosai hivattak be, minek következtében lassanként azok is kanonokoknak tekintettek, de káptalani székhelyet nem tartván és saját plébániáik jövedelmét élvezvén, csak tiszteletbelieknek mondattak. Számuk lassanként hatra emelkedett s az maradt a mai napig is. Káptalan. Személyek.

Az ugynevezett káptalani méltóságokat, ugymint az olvasó kanonokságot, az éneklői tisztet, az őrkanonokságot stb. alapította Mátyás prépost (1234—1258.) és megerősítette Benedek esztergomi érsek (—1262.), mint azt firmiói Fülöp pápai követ 1279-iki február 28-án adott okmánya kétségtelenné teszi.[3]

Befejezte a káptalan rendezését Lukács prépost, ki 1282-ben a már létező négy kanonoki állomáshoz *hat* újat alapított és fentartásukra a saját földjeik dézsmáját, melyet addig a prépostok követeltek és szedtek is, rendelé, mitől fogva *tíz* állandó s a káptalanban lakó kanonok fordul elő.[4]

[1] Wagner I, fol. 25 dto 1289: decimam totalis telonii = az összes vám tizedrészét. — [2] Szep. orsz. levélt. protocoll. nro 28, fol. 46. a: Oravka = Ondrejovka. Ifj. Kubiny Miklós, Árva vára 28. lapján az Orava nevet még Morava (Morva) rövidítésében keresi, de fentebbi okmányunk világos szava ellen. Apud Hyross, Zámok Lykava etc. 1876. pag. 30. jegyz. 2. — [3] Szep. kápt. levélt. scrin. 11, fasc. 1, nro 13, hol Mátyás helyett Muthmer van regisztrálva, de helytelenül, mert Muthmer 1279-ben még élt, Benedek pedig 1262-ben már nem volt az élők között, holott a követ okmányában mind a két működő bonae memoriae azaz már holtnak mondatik. Miscellanea etc. czimű kézirat, Thurocii, 1748. fol. 16, col. 2. — [4] Wagner, I. fol. 302.

A káptalan jogaihoz, egyebeken kívül, tartozott a *prépostválasztás* is, melyet talán már II. Endre ruházott reájok, mert midőn 1302-ben Miklós ostiai és veletrei püspök s pápai követ elnöklete alatt Pozsonyban bizottság ült össze, hogy ezen kérdés fölött itéletet mondjon, mindnyájan egyezőleg és egyhangulag — mint az okmány mondja — oda nyilatkoztak, hogy sem a választás, sem a bemutatás nem tartozott soha a király jogaihoz, hanem az első a szepesi káptalant illette, a megerősítést pedig az esztergomi érsek szokta volt gyakorolni.[1] És így tartott az, míg csak Zsigmond király a káptalant ezen jogától el nem ütötte, kinek eljárási módját az utána következő királyok is követték.[2]

Káptalan. Épületek. A káptalan nagyon terméketlen és sivár helyen épült, hol — mint egy 1298-iki okmány elbeszéli — csak nagy ügygyelbajjal sikerült a kemény sziklából kicsikarni az egyes lakházakat.[3] Alacsonyak valának az épületek, de nemesi kuriák módjára mindjárt kezdetben kőből rakottak, és rendesen két épületből állottak. Az egyik oldalán a terepnek az úri lak, a másikon a cselédség háza emelkedett. Az egyes házakhoz tartozó belterület el volt ugyan különítve a szomszédétől, de az egész káptalan körfallal bekerítve nem volt, minek következtében még későbbi időkben is a kanonoki házak mellett magán emberek lakaival is találkozunk.[4] A káptalan felett és annak nyugati oldalán, hol ma is áll, emelkedett a templom; miért is a nyugati nagy úton, melynek vége a mai Baldóczról jövő úttal egybe esett, közeledőnek legelőször az ötlött szemébe, melytől a mai körfal még nem takarta el. A fal maga csak nagyon későn emeltetett. Miután a káptalan szabad fekvése miatt századokon át mindenféle támadásnak és külről jövő veszélynek ki volt téve, elhatározta végre hetesi Pethe Márton, váradi püspök és szepesi prépost, hogy azt fallal köríti, minek következtében 1597-ik év táján a nyugati fal azon részét emelte, mely a préposti laktól a mai nagy kapuig terjed.[5] A templom ilyen módon védpajzsot kapott ugyan, hanem a káptalan szegénysége miatt tovább nem építhette a megkezdett falat s így véd nélkül maradott, míg évtizedek múlva nem találkozott egy nagylelkű főúri nő, ki a káptalant is fallal körítette.[6]

[1] Szep. kápt. levélt. scrinium megnevezése nélkül. Az apostoli és császári tekintélylyel működő közjegyzőnek jegye a keresztezett kéz, mint azt a régi corpus juris civilis kiadásain látjuk. W. II. fol. 282, hol a Posonii szó ki van hagyva. — [2] A káptalani tisztségek magyarázatát lásd: Bunyitay V. A váradi püspökség története. II. 3 kk. — [3] Szep. kápt. levélt. scrinium megnevezése nélkül. Az 1298-i sz. Márton napjáról keltezett okmány a jászói konventnek 1514-i sz. György napjáról szóló átiratában. — [4] Pl. Zápolya Hedvig házával. — [5] Wagner III. fol. 93. — [6] Ib. fol. 108, és Wagner, IV. fol. 219.

Minden prépost ideérkezése után a főoltár előtt és az összes káptalan jelenlétében az élő Istenre, a boldogságos Szűzre, szt. Mártonra, a prépostság védszentjére és az evangeliumra megesküvék, hogy az egyház jogait sértetlenül megtartandja és védelmezendi, a birtokokat el nem idegenítendi, az isteni tiszteletet sem meg nem fogja változtatni, sem pedig el nem hanyagolandja. Állandóan és személyesen fog lakni szt. Márton egyháza mellett.[1] Ezen esküvési minta idővel ugyan megtoldatott, lényegében azonban állandó maradt a prépostság kezdete óta. Ezen eskütétel és a reá következő hálaadó „Te Deum" után foglalhatta el csak préposti székét, melynek tekintélye bármely püspök tekintélyével felért akkortájt. Mert a prépost az egy papszentelésen kívül minden más püspöki jogot gyakorolt Szepesnek összes vidékein, valamint a mostani Sároshoz tartozó tárczaföi kerületben[2] és az Abauj-Tornához tartozó tornai, akkortájt *dornaui* területen is, hol a szepsiek telepedtek volt meg. A prépostság területe tehát a Dunajectől egészen a Cserehátig terjedett. A tornai (szepsi) esperességet elszakította ugyan 1273-ban, Kun László és közvetlenül az esztergomi érseknek rendelte alá, de ezen rendelkezés nem sokáig maradhatott érvényben, mert ezután nemsokára s egészen a XVI. századig, sőt akkor ís szepesi kanonokot találunk ott mint főesperest.[3]

A prépost bevezettetése. Jogköre. Ruházata.

Püspöki süveget és pásztor-botot ugyan — azok kivételével, kik püspökök is voltak — nem viseltek a prépostok az első századokban, mert csak a XV. században adta meg nekik ama kitűntetést a római szentszék, külső megjelenésök azonban ünnepélyes alkalomkor a püspökétől nem különbözött, mert már Muthmer prépostról olvassuk, hogy majd sötét skarlátszínű, majd meg bíborszínű és hölgymenyét-prémmel diszített palástban lépett fel, ki is 1273-ban adott végrendeletében a még akkor befejezettlenül álló második torony felépítésére hagyta ama drága öltözékeket.[4]

Imre király ezentúl betegeskedvén az első prépost már csak utódja, II. Endre alatt kezd szerepelni. *Adolf* volt az, a meraniai Gertrud és testvéreinek szent életű és tudományosan képzett nevelője, kit Endre fényes tehetségei és az állami ügyekben való jártassága miatt nemcsak bent a hazában használt, hanem külföldi küldetésekkel is megbízott. Midőn hohenstaufeni Fülöp (1198—1208) császár 1208-ban Wittelsbach Ottó által meggyilkoltatott, a gyilkolásban való bűnrészesség miatt gyanúba került Egbert bambergi

Adolf első prépost.

[1] Wagner III. fol. 119. — [2] Szep. kápt. levélt. scrin. 11, fasc. 1. nro 12, dto; 1265. — [3] Bárdosy I. fol. 203. kk. — [4] Szep. kápt. levélt. scrin. 12. fasc. 1. nro 1. Ezen végrendeletről alább szólunk.

püspök s babenbergi határőrgróf, Endre sógora is.[1] A király Adolf prépostot és Ráskay Demetert, a királyné főpohárnokát küldötte követeknek a német választó-fejedelmekhez és a római pápához, kik mind a két helyen fényes eredménynyel vitték keresztül Egbert ügyét.[2] Adolf azért a Felkán túl fekvő *Chetene* nevű területet kapta, mely azelőtt a vizsgálat alatt itt tartózkodó Egberté volt,[3] Demeter pedig azon egész vidékkel jutalmaztatott, mely Nagy-Sáros, a Simina-hegység és Muszyna között fekszik.[4]

De miután a csatinát (Chetene) Adolf személyes birtokává rendelte a király és azért azt a prépost nőtestvérének is, ki Gertrudnak udvarhölgye volt, ajándékozta, nehogy mint prépost szűkölködjék, a király az egész mai Almást, Adolfnak és káptalanának haszonélvezetre adta.[5]

Dénes nádor. Endre későbbi zilált uralkodása alatt a szepesi új és félig rendezetlen prépostságra és a káptalanra is szomorú napok következtek. A gonosz emlékű Dénes nádor nemcsak a királyt vitte dicstelen utakra és a vérszopó szaraczénok iránt mutatott előszeretettel a hazának keresztény, és az ország romlása fölött kesergő lakosságát botránkoztatta meg, hanem az általa gyűlölt papság némelyikét is üldözte s bántalmazta. Ezt annál nagyobb gyűlölettel tette, a mint Róbert esztergomi érsek által 1232-ben az egyház kebeléből kizáratott.[6] A legtöbbet szenvedők között találjuk a szepesi prépostot és plebánosait, kik Róbert okmányában is említtetnek. Vajjon azonban maga Adolf volt-e még az, vagy — kit a Sigray János-féle egyházlátogatási okmány első helyre állít — *Benedek* prépost, nem bizonyos, mivel Adolf prépost halálozási évét nem ismerjük.[7]

Benedek prépost.

Sz. Márton temploma. Ezen két prépost alatt épült a templom is, melynek emlékét a két torony, a karzat, és az éjszaki falnak még most is látható vastag része képezik. Nagyságát ama maradványokból nem nehéz megállapítani. Mesterét bizonyára Németországból hozta Gertrud királyné vagy Adolf prépost, mert a szt. Márton-templom hasonmását sok némethoni és az akkori időkből fenmaradt egyház tűnteti fel. Két, a szepesiekhez hasonló torony díszíti pl. mai napig is a Majna mel-

[1] Bamberg = Babenberg. — [2] Wagner I, fol. 104. — [3] Ib. fol. 105. — [4] Fejér, III. 1 pag. 78. A Simina, régi okmányokban Scemene hegy Szepes és Sáros határvonalában. — [5] Wagner I. fol. 295. E nőt később Rudiger vagy Rudger lovag vette el. Fiai Rikolph és Polanus 1246. mint nepotes Adolphi praepositi de Scepus híres emberek. Wagner I. fol. 104. és 124. Rudgertől vette nevét Rudna ma Harakócz. Bárdosy I, fol. 315 kk. — [6] Fejér, III. 2. pag. 297. — [7] Visitatio Eccl. Scepus. facta per Joan. Sigray Praepositum anno 1700. etc. Erdekes kis folio alaku kézirat 190 lappal és két levélből álló toldalékkal, melyen a II. Rákóczy által elvett templomok nevei állanak. Érdekes különösen a kimutatott lélekszám miatt. E kézirat Adolfot nem ismeri, hanem első helyen az 1234. évvel említi Benedeket.

letti Seligenstadtban lévő plebánia-templomot, mely 1200—1219 táján épült. De vajjon a tatárjárás készen találta-e az egyházat, eldöntenünk nem lehet; második tornya azonban — mint említettük — 1273-ban még befejezetlenül állott. [1]

Mátyás prépost.

A Dénes okozta üldözések leejtették úgy látszik Benedeket, kinek helyét Mátyás (1234—1258) az esztergomi székesegyház nagynevű kanonokja foglalta el, még pedig úgy látszik már káptalani választás útján. Nürnbergi Hermann nemzetségéből lenni mondatik, ki ékesszólásáról és a diplomatiai ügyekben való jártasságáról ismeretes. 1239-ben azon követséget vezette Rómába, mely a megürült esztergomi székre Mátyást, váczi püspököt kérte IX. Gergely pápától.[2] A tényleg kinevezett Mátyás érsek a Sajó melletti csatában lelte halálát. Vele együtt sírba szállott Kálmán herczeg is, ki midőn a nyugtalan Gácsországból elűzetett, Sáros és Szepesnek herczegévé lőn. Mint ilyen alapította meggyilkolt anyjának lelki üdvére 1216-ban a schiavniki cziszterczita rendű apátságot és kiépíttette a jászói prépostságot. [3]

Tatárjárás.

A nádor és hű bessenyői által bent az országban okozott romlottsághoz csatlakozott nemsokára a külső veszélyek legnagyobbika, a *tatárjárás*. Mátyás prépost elfogadván a tatárok elől menekülő lengyeleket, első figyelmezteté Bélát a közelgő zivatarra. Midőn Hédervári leveretése után a tatárok csakugyan elárasztották az országot, Mátyás káptalanával és a szepesi lakosok legnagyobb részével a Létonkőre vonta meg magát, de a templom sekrestyéjében őriztetni szokott egyházi ruhákat és okmányokat itt hagyta, miért is a Szepesvárat hiába ostromló tatár csapat kezébe estek és elrontattak. [4] A templom maga is nagyon megrongáltatott. A veszély elvonultával Mátyás prépost minden igyekezetét arra fordítá, hogy a károkat jóvá tegye. Helyreállíttatta a templomot, helyre saját lakását is; és midőn Ákos, székesfehérvári kanonok és Mikó, zólyomi gróf, mint királyi biztosok jelentek meg a Szepességben, hogy a zilált birtokviszonyokat rendezzék, Mátyás oda törekedett, hogy a régi birtokokba visszahelyeztessék, és azokról hiteles királyi adományleveleket szerezzen. [5] Béla király örömét találta abban, hogy „*országának ezen gyöngyét*“ újra virágzóvá tegye, és azért 1248-ban a már Endre által kirendelt Olasz-Liszkát visszaadta szt. Márton egyházának. [6]

Székpénz = Cathedraticum.

Miután pedig a „*székpénz*“, melynek első nyomait 1245-ben találjuk, behozatala által a prépostság jövedelme nagyon megcsökkent,

[1] Alte und Neue Welt című folyóirat, 1888. II. füzet, 126. l. — [2] Wagner I, fol. 293. Családfáját adja Bunyitay V. I. köt. 183. l. — [3] Ib. fol. 391. és Bárdosy I. fol. 453. Mint horvátországi bán is sok jót tett a nemeslelkű Kálmán és boldog emlékű neje, Salomea. — [4] Dr. Molnár János etc. X. fol. 185. — [5] W. I. fol. 293., 295., 303; és Bárdosy I. fol. 159. kk. — [6] Ib. fol. 295. és 204.

Béla király, hogy ezen bajon segítsen, nemsokára több birtokkal toldotta meg Olasz-Liszkát.[1]

A dézsma — mint Kun László 1288-ban mondja — az egész Szepességen a prépostot illette, és összesen és egyenkint tartoztak azt mindnyájan, nemesek úgy, mint nem nemesek és polgárok egyaránt fizetni.[2] Midőn pedig azt az egyes plebánosoknak engedte át a prépost, ezek a helyett évenkint szt. András napján „*engedelmesség czímén*" bizonyos összeget fizettek, mely oly csekély volt, hogy az átengedett dézsmával semmi arányba nem jöhetett. Neveztetett székpénznek — census cathedraticus vagy cathedraticum — és először 1245-ben fordúl elő Zsegrán, melynek plebánosa hat *fertones* fizet. Azon birtokok között, melyek jövedelmével Béla király az elvesztett dézsmát pótolni ügyekezett, első helyen találjuk Almást, melyet 1249-ben adott vissza Mátyásnak, mivel — mondja, „*a szt. Márton-beli prépostság egyháza mind elődeink, mind saját adományozásaink nélkül szűkölködik.*"[3] 1250-ben pedig az ő parancsára Marczel által épített, és a mai Machalfalva fölötti téren létezett váracsot, a hozzá csatolt Léton- és Heymuthfalva (arany barázda) nevű birtokokkal engedte át a prépostnak, felszabadítván azokat Kálmán herczeg lelki üdveért a szepesi vár joghatósága alól, és független nemesi joggal felruházott területté tevén, hová szállania senkinek nem volt szabad.[4]

A prépost Bélának adomány-levelét oda magyarázván, hogy ama birtokok személyének, nem pedig a káptalannal egybekötött prépostságnak lőnek adományozva, kezdte elidegeníteni azokat és legelőször is a liszkai birtokot saját testvérének, meszesi Antholeus grófnak engedte által, mi ellen a megcsalatott káptalan királya előtt óvást emelt, Béla a prépostot keményen rendre utasítván kijelenté, hogy a birtokot nem Mátyás személyének, hanem inkább szt. Márton egyházának adományozá, mibe Mátyás belenyugodni volt kénytelen.

Podolin tája. Akkortájt népesedett meg a mai Podolin környéke is, mely eddig még erdőséggel volt borítva. Midőn ugyanis Kunigunda, Béla

[1] Bárdosy I. fol. 41. Talán 1275-t kell olvasni, mert akkortájban fordul elő ilyen egyezmény. 1 ferto = 1/4 márkával. Egy márka 1613-ban megfelelt tíz magyar forintnak, 1555-ben csak hatnak, mint lejebb feljegyeztük. — [2] Bárdosy I. fol. 291. és Szep. orsz. levélt. protocoll. 1550 fol. 104 dto: 1297. — [3] Wagner I. fol. 293. — [4] Marczelvárát — mint később egyszer kimutatjuk — csakis ott lehet keresni, mert csak onnét uralkodhatott azon góczpont felett, melyből Igló, Szepes-Szombat, Késmárk s Lőcse felé vezetett a négy híres ut. Az ötödik nagy ut — magna via — Machalfalva délkeleti oldalán vezetett Káposztafalvának s onnan talán a mai Sztraczenára. Hozzájárul, hogy Balásnak, Marczel fiának nevét maig is megtartotta a Csontfalu fölött fekvő Balaska-hegy; és ott adta el 1286-ban pinkfalvi Danusnak 20 holdnyi birtokát, melynek határpontjai gyanánt Abrahamfalva, Pinkfalva, Pokoj és Marczel-telke szerepelnek. Bárdosy I. fol. 258. — Wagner I. fol. 298., 299.

leánya 1239-ben férjhez ment Boleszló krakói herczeghez, nászajándékul atyja a mai podolini területet adta vele. A herczegnő pedig 1244-ben Henrik ügyvédnek adta oda, ki azt Lengyelhonból hozott szlávokkal és *szászokkal* népesítette be. Megerősítette birtokában Wenczel cseh király, Kunigunda fia, ki Henriket már nem scultetus-, hanem advocatus-nak nevezi [1]

Neumarkt.

Boleszló- és Kunigundának köszönheti létét azon város is, mely a Dunajecz mellett fekszik és melyet Boleszló ellentétben a Szepesben fekvő és nagy látogatottságnak örvendő *Alter Markttal* (ma Késmárk) Neu-Markt-nak parancsolt nevezni. [2] Szászországból telepített oda lakókat és egyházi szükségletükre 1252-ben a cziszterczita-rendű neumarkti apátságot létesítette. [3] A nagy összekötő út is a mai Zsdjáron át vezetett Neumarktba, mert a Magurán túli első község csak később keletkezett és Kakas gróf női rokonától neveztetett Rely-ovnak. [4]

A tatárjárás által hagyott nyomok derék és szent életű királyok gondoskodása következtében lassanként elenyésztek és a prépostság alá tartozandó terület nagyobbodott, mert Podolin egész környékével ide csatoltatott. Nagyobbodott a tárczafői kerülettel, hová Adolf prépost unokái tették át lakásukat, és a tornai vidékkel. [5] Mátyás prépost így nagy vigaszszal láthatta virágzásnak induló prépostságát és hagyhatta azt utódjainak. Mielőtt azonban e földi életét egy jobbal cserélhette volna fel, gondoskodott a netán bekövetkezendő veszély esetére a *levéltárról* is, melynek elhelyezésére a várban a maig is fennálló nagy kerekded, másképen vörös tornyot emelte. [6]

Benedek pr. János pr.

Követték őt rövid időközben *Benedek* és *János*, a királyné kanczellárja, kiknek helyét nemsokára a tudományos műveltségéről nevezetes Muthmer (1264—1281.) váltotta fel, ki alatt a Szepesség mind örömben, mind búban egyaránt emlékezetes időszakot élt.

Muthmer vagy Mothmer pr.

Eleinte mint a királynak káplánja és azon művelt körnek tagja, mely Bélának mintegy udvari akademiáját képezé, a király oldalánál tartózkodott, hol oly nagy tiszteletnek és bizalomnak örvendett, hogy V. István király nála jobbat nem talált, kire fia neveltetését bízta volna. Hogy László később hajdani nevelőjének sok keserűséget okozott, mutatja, mily nehézséggel jár a királyok neveltetése és mily ritkán sikerül már a gyermeknél úgy kiirtani a szenvedélyeket, hogy azok később adott alkalomkor újra ki ne törjenek. Műveltségének bizonyítékait magával hozta Muthmer Szepességre, mert fent említett

[1] Bárdosy I. fol. 314. és 350. Kunigunda fedezte fel a bochniai sóbányákat. Meghalt mint apácza 1292. jul. 24-én. — [2] Késmárk másképen Käsemarkt a híres durandi sajtocskáktól, melyek Turlt néven voltak ismeretesek és az Alter Markt kitűnőségeit képezték. 1329: forum Caseorum = Sajtad, Sajtpiacz. — [3] Bárdosy I. fol. 59. kk. — [4] Wagner, III. fol. 182. — [5] W. I. fol. 310. — [6] W. III. fol. 7.

végrendeletében *nyolcz* nagy könyvet számlál elő, melyet bizonyára sajátkezüleg irt és káptalanának hagyott. Ezek között találunk jogi könyveket, szónoklati műveket és különösen egyet, melyet olaszos latin nyelven, „*storiam scholasticam*"-nak nevez, miből azt kell következtetnünk, hogy iskolai használatra írt történelem volt. Mivel pedig ilyen könyvet az akkori időben csakis Béla névtelen jegyzője szerkesztett, talán nem csalódunk, ha Muthmert a Névtelennel azonosítjuk; miben megerősítenek azon tachygraphiai jegyek, melyek a hártya visszahajtott lapján előfordulnak és melyek a „Philipus" nevet visszaadni látszanak.[1] E könyv lett volna tehát az első Magyarhonban megjelent iskolai munka, melyből Kún László is tanult.

Béla névtelen jegyzője.

Szőnyegek.

Hagyott továbbá Muthmer a sz. Márton egyházának öt velenczei *szőnyeget*, melyek talán azok voltak, melyek a mai napig is a templomban elszakadottan függnek.

Vyszoka vagy Hradiszko.

Alig foglalta el prépostságát, már pert kellett indítania a Daróczon tartózkodó királyi sólymászok kapitánya ellen, ki a mai Hrudiszkót, akkorában a sz. Márton egyházának tulajdonát megtámadta. A király 1264-iki okt. 17-én adott levelével Muthmer javára döntötte el az ügyet.[2] Midőn pedig nehány évvel később az éjszaki oldalon a ruszkinócziak sértették ama birtok határait, Loránd vagy Roránd vagy Rolandinus szepesi gróf utasította őket rendre.[3]

Muthmer azonban nemcsak saját birtokait igyekezett érintetlenül megtartani, hanem az urak és városok között keletkezett birtokperekben is szerencsésen közbenjárt. Igy döntött 1270-ben Polyan gróf és Késmárk között, kik a mai Hunfalu határai miatt perlekedtek.[4]

Míg így fáradozék, saját magára nézve is nem csekély baj keletkezett. Béla király ugyanis sírba szállott, s helyét fia, V. István foglalta el. Ennek rövid uralkodása alatt különösen a közben felszaporodott szász községek rendszeresíttettek. 1271-ben ugyanis jogot adott nekik István önálló bírót választhatni, ki gróf neve alatt szerepel ezentúl. A hegyek megműveltetését engedte meg nekik és egyházi tekintetben a prépost beleegyezésével olyan intézkedést tett, melynél fogva plébánosaikat ezentúl magok választhatják magoknak, kik a *tizedet* kapják a községektől, magok pedig a prépositól való függé-

[1] A legujabb kutatások kiderítették, hogy már II. Szilveszter pápának voltak ilyen gyorsírászati jelei, és hogy hasonlók az utána következő időkben is dívottak Olaszországban. Zeitschrift für kath. Theologie, Innsbruck, 1888, II. füz. 379. l. — [2] Wagn. I. fol. 296. — [3] Bárdosy I. fol. 117. kk. Ezen okmány tehát nem a mai Geholra, hanem Hradiszkóra vonatkozik. Muthmeré volt Kis-Szalók is, ki oda kunokat telepített. Szep. kápt. levélt. scrin. 2. fasc. 6. n. 4. [4] Wagner I. fol. 106. és Bárdosy I. inter „Errata". Adolf dédunokái a mai Lomnitz és Hunfalu területét is bírták, melyen az egyik község Kakastól Kakas-Lomnitznak, a másik megfelelőleg Tyuktalvának (Huhnsdorf) neveztetett..

sük elismeréseül évenként híven fizetendik a székpénzt, mivel — mondják — ezen kiváltságaikat egyedül a prépostnak köszönhetik.[1] És ezen meggyőződés oly mély gyökeret vert az illető plébánosok szivében, hogy még 1671. november 25-én, holott már mindnyájan protestánsok voltak, elismerték, hogy a dézsmát egyedül a prépostnak köszönhetik, miért is a székpénz pontos fizetésére kötelesek, mert — úgy mondanak — el lett határozva, hogy ha a dézsmához való jogot és a megkövetelt hivatalt elveszíteni nem akarják, a székpénzt mindenesetre lefizessék.[2]

Midőn István király sírba szálltával fia Kún László foglalta el a trónt, Loránd szepesi gróf kapzsisága határt nem ismervén, a plébánosokat mindenféle módon kezdte bántalmazni, különösen pedig hagyatékaikat támadta meg, miért is a hirályhoz fordulván, új kegyelem gyanánt azt nyerték, hogy szabadon végrendelkezhetnek a jövőben.[3]

Mig azonban magukról gondoskodtak, addig prépostjok és a káptalan irányában hasonló jó lelkülettel nem viselkedtek, mert ugyanazon időben találkozott közöttük, ki titkon bujtogatott a káptalan ellen. Ilyen volt a szepesváraljai plébános, ki mivel Béla király 1258-ban Kolbachot oda adta Váraljának, már 1274. táján arra akarta vinni a kolbachiakat, hogy ne jogszerint az éneklő kanonoknak, hanem neki fizessék a dézsmát.[4] Muthmer és káptalana panaszt emeltek és az ügy a pápai követhez került, ki az alakított békebiróság itélete folytán 1279-iki márc. 1-ről kelt okmányával oda intézkedett, hogy Márton bíró és az egész község a dézsmát a kanonoknak szolgáltassák be, a váraljai plébános mindennek daczára *tartozik a szentségeket kiszolgáltatni nekik.*[5]

Nagyobb veszély következett nemsokára a prépostra és káptalanára Loránd gróf és erdélyi vajda részéről. Ez ugyanis László feslett életét és gyönge uralkodását saját vágyainak kielégítésére alkalmasnak találván, azon területet hajtotta uralma alá, mely Gölniczbányától (Hlinecz, Hnilecz, Gilnitz, Gölnicz ugyanegy) a szepesi vár mellett egészen a Nyiresig (Brezovicza, Berzevicze) terjedett s kűlönösen a király hajdani nevelőjén, Muthmer préposton, kitől Létonfalvát s Marczelvár területét elfoglalta, valamint Adolf első prépost rokonain töltötte ki boszuját. Aztán pedig hatalmába ejtette azon

[1] Wagner I. fol. 190. kk. — [2] Matricula Goltziana XXIV. Regal. fol. 666. in fine. Ezen kézirat, melynek czime: Goltz etc. Codex novus etc. a pásztorok saját írását, mely 1604—1673-ig terjed, tartalmazza. Adott alkalomkor napvilágra hozzuk majd, mert nagyon érdekes világot vet a Szepességnek 17. századbeli viszonyaira. — [3] Wagner I. fol. 262. — [4] Bárdosy I. fol. 441. — [5] Wagner III. fol. 11 kk; Bárdosy I. fol. 151. Az eredeti okmány, Szep. kápt. levélt. scrin. 10, fasc. 2. nro 25, hol Merelinum helyett Merclinum (Merkl, Márk) és Marcho helyett Marthino áll.

egész vidéket, mely a Szepesség és Erdély között fekszik. Vele tartott Görgői Pál fia Gergely. De Muthmernek a pápai követ által is súlyt nyert komoly intelmei, és az országot Loránd s társaitól fenyegető veszély észre térítették Lászlót, ki összeszedvén hű embereit és azokat Gergely mester vezérlete alá állítván, megtámadta a pártosokat s le is verte.[1] A csatában Loránd elesett, Görgői Pál fia pedig elfogatott, kit László azután lefejeztetett.[2] A zilált viszonyok rendezésére saját anyját, Erzsébetet küdte szepesi herczegi czimmel vidékünkre, ki mind a prépostot, mind Rykolf családját visszavezette birtokaikba.[3] Vele telepedtek ide a kún-tatár családok, melyekkel később Kázmérfalván, Kattunban, Jávorhegyen s másutt találkozunk.[4]

Egy évvel később azaz 1280-ban maga Lodomér érsek járt Szepességen, ki a levkóczi birtokosoknak templomépítési engedélyt adott.[5] Mivel azonban a kuszált egyházi viszonyokat rendeznie nem sikerült, mert különösen a *szászok* minden kitelhető módon igyekeztek saját plébánosaikat megrövidíteni, kiktől a dézsmát elfoglalván csak a tizenkettedik kévét adták oda, még ugyanazon évben frater Konrád, mint a pápai követ megbizottjának és Lukács, Erzsébet királynő kanczellárjának elnöklete alatt bizottság ült össze Lőcsén, mely előtt az „*evangeliumra tett kezekkel*“ esküdtek a szászok, hogy ezentúl hiven beszolgáltatják az egész dézsmát oly módon, mint azt az itt lakó magyarok és tótok tették volt.[6]

Muthmer e közben megerősítette a még Mátyás prépost által a zsegrai templomnak 1245-ben adott kiváltságait és a pápai követ segélyével rendezte a tárczafői esperességre nézve a székpénz kérdését.[7] Miután pedig tanítványa, László király is 1280. táján magába szállott s jobb életet fogadott, Muthmer nyugodtan hagyhatta el az árnyékvilágot.[8]

Lukács pr. Követte őt a már ismeretes és hat új kanonoki állomás létesítése által örökké emlékezetes kanczellár Lukács, kit azonban alig

Bertalan pr. egy év multával fölváltott Bácsi Bertalan (1282—1284.) az országbíró és gömöri főispán fia, azelőtt László jegyzője és egri prépost, majd szepesi prépost és főkanczellár.[9] 1284. közepe táján pedig váradi püspök.[10]

[1] A Sóos nemzetség alapítója. Ugyan ő védte 1285-ben az ujra támadó tatárok ellen a magyar-lengyel szorosokat. Sóvár és környéke lett az övé. Bárdosy I. fol. 274. — [2] Bárdosy I. fol. 234. — Bunyitay I. 122. kk. — [3] Bárdosy I. fol. 320. — [4] Szep. kápt. levélt. scrin. 9, fasc. 5, nro 1. — Scrin. 7, fasc. 4, nro 1, 2. — [5] Wagn. I. fol. 111. Levk = Lukács, Levkfalva = Lukácsfalvával. — [6] Wagner I. fol. 265, 275, 302. — [7] Ib. fol. 108; II. fol. 283. — [8] Wagner I. fol. 193. — [9] A főkanczellár czímét több prépost viselte, mert csak 1393-ban, midőn Kanizsay János lett azzá, vittetett által állandóan az eszterg. érsekre. Timon Samu, Purpura Pannonica, 1715. fol. 11. — [10] Bunyitay V. I. 121.

Akkortájt látogatta meg László a Lorándtól visszavett Szepességet. Környezetében lévő kúnjai és bolgárjai azonban visszaélvén a vendég jogával, ellenség módjára raboltak és pusztítottak. Dühöknek esett áldozatul legelőször is a káptalan, hol nemcsak az egyes kanonoki házakat fosztották ki, hanem *az isteni félelmet* — mint az erre vonatkozó okmány elbeszéli — *hátravetvén, a templomba törének*, hol a ruhákat szétszaggatták, az egyházi és nemesi iratokat pedig hol kitörülték, hol lovakkal tapostatták.[1] Az ellopott tárgyakkal együtt elvitték a káptalan értékes pecsétnyomóját is. A rablók elvonultával első gondja lőn a káptalannak új pecsét készíttetése, melyre mint hiteles helynek égető szüksége volt, annál is inkább, mivel az akkori belzavarok, a nép- és alsó nemességnek műveletlen volta, a főurak semmi jogot nem tisztelő önkénye mellett, egyedüli menhelye volt a jogorvoslást keresőnek, miért is neki, mint minden ilyen hiteles helynek, mily hálára van kötelezve az ország, azt jogásznak és történetírónak fejtegetni felesleges. Ezek után közhirré tette, hogy a régi pecséttel netán előfordulható csalások kikerülése végett okmányait mindenki mutassa be és az új pecséttel láttassa el, mivel a régivel biró iratok ezentúl érvényteleneknek fognak tekintetni.[2] Új pecsét.

Bertalan prépost, mielőtt székhelyét Váraddal cserélné fel, jóindulatának emlékét akarván hagyni, újra kijelenté, hogy ama két hold földet, mely az Almásról jövő patakcsa és a *nagy út* között fekszik a rajta lévő *ribniki* malommal együtt, melyet már Muthmer hagyott a káptalannak, ugyanennek örök időkre átengedi. A káptalan 1292-ben két s fél fertónyi örök bérletért átengedé azt Konrád és Geráld nevű testvéreknek.[3] Ribnik.

Távozása után megválasztotta a káptalan farkasfalvi Jakabot (1284—1301.), a híres Kakas grófnak női ágon való rokonát, ki mint iglói plébános és olvasó kanonok, már régen nagy hírnek örvendett. De Márk gróf, Erzsébet királynő főembere ellene állt, miért is a káptalan titkon, Jakab tudta nélkül, tíz ezüst márkát fizetett a nyugtalan beavatkozónak. Jakab pr.

Alig foglalta el azonban Jakab a préposti széket, már surlódásokra jutott káptalanával. Okot szolgáltatott erre Muthmer többször említett végrendelete egyrészről, másfelől pedig a dézsma-ügy. Muthmer ugyanis szőnyegeit az egyháznak, szépen kiépített palotáját és kertjét a káptalannak hagyta. Jakab elfoglalta a palotát, a szőnyegeket pedig saját magánlakásának diszítésére használgatta. A káptalan panaszt emelt az érseknél, ki 1286-iki febr. 9-én adott okmányában a békebíróság itéletét helybenhagyván, oda nyilatkozott,

[1] Szep. kápt. levélt. scrin. 1, fasc. 2, nro 5, dto 1344. — [2] Bárdosy I. fol. 374 dto 1293. — [3] Szep. kápt. levélt. scrin. 1, fasc. 2, nro 11, 12.

hogy a prépost álljon el a templomi tárgyak használatától, a dézsmáról pedig, melyet a káptalani földektől negélyezett, mondjon le, de viszont a kanonokokat székhelytartásra kényszerítse, hogy mind életökre jobban felügyelhessen, mind pedig az isteni tisztelet és a zsolozsmák rendes elmondása csorbát és fennakadást ne szenvedjen. A prépost belenyugodott az itéletbe, mivel éppen ő volt az, ki saját rokonát, az olaszi plébánost kanonoknak s préposti helynöknek tette, holott ez nem lakott a káptalanban. [1]

A szászok kapzsisága.

Alig lett azonban béke itthon, már künn lobogott fel a viszály lángja. Jakab ugyanis bérbe adta volt tizedét a szászoknak, kik saját földjeikről ugyan nem szívesen fizették a dézsmát, a miért még Zsigmond király 1419. és 1434-ben erősen rótta meg őket, de a bérbe vett községekben kérlelhetlen szigorral hajtották be azt, mi sokféle panaszra adott okot Botyz és Miklós grófok pedig ürügyül használván ama szigort, a dézsmát megtagadták, mire Lodomér érsek közbelépett és mind a kettőt engedékenységre intette; szavainak azonban csak akkor lett foganatja, midőn 1288-ban a király is reáparancsolt Botyzra, hogy a dézsmát fizesse meg. [2] A két testvér megígérte kötelességének teljesítését, de különböző ürügy alatt 1290-ig el tudta húzni az ügyet, mire az érsek maga megjelent a Szepességben, hogy a feleket kibékítse. Ez sikerült ugyan, de a szászokra nézve jellemző föltételbe volt kénytelen beleegyezni. „*Jakab prépost* — így szól az okmány — *akár kinek adhatja bérbe dézsmáját, exceptis duntaxat Saxonibus, a kapzsi szászok azonban ki legyenek zárva belőle!*“ [3] Jakab azután „*saját törvényességének és a káptalani testvérek erejénél fogva*“ átengedte a szokásos székpénzért a márkus- és miklósfalvi tizedet az ottani templomnak.

László király sírba szálltával trónra lépett Endre, a prépostságnak már régóta *kegyelője*, ki ellen minden oldalról trónkövetelők támadtak. Jakab és káptalana azonban hű maradt hozzá, minek következtében Szepesnek nemessége s különösen azon urak, kik daczára hogy országos hivatalt nem viseltek, mégis saját zászlaik alatt harczolhattak, az úgynevezett független zászlós grófok, a törvényes királyhoz vezettettek, ezeknek sorából aztán kerültek ki a királynak legkitűnőbb

[1] Szep. kápt. levélt. scrin. 11, fasc. 2, nro 14. Jakab megesküdni volt kénytelen, hogy a tíz márkáról nem tudott semmit. Előfordul ez okmányban egy Popri nevű birtok, mely alig ha nem adja vissza a Poprád ősi nevét, mely vagy a német pôpern = mormolás szótól származik, vagy a tót popri = mellette nevezettől. — [2] Szep. kápt. levélt. scrin. 10, fasc. 1, nro 4. Wagn. III. fol. 15. — Botyz 1264-ben mint királyi futár szerepel és kapja a Berzeviczyek által elhanyagolt csatinát. Bárdosy I. fol. 98. — [3] Szep. orsz. levélt. Miscell. Scep. scrin. 9, fasc. 2, nro 7.

lovagjai s harczosai.[1] Endre *püspöknek* tette Jakabot és azon fáradozék, hogy szt. Márton prépostságát is püspöki székhelylyé emelje, de nemes ügyekezete, mely által az egyház könnyebb kormányzatára és az abból folyó lelki előnyre nézve megbecsülhetetlen haszon háramlott volna Szepesre, az érsek ellenzésén hajótörést szenvedett. Hasonlóképen ellenezte azt Csanád érsek 1348-ban, midőn Lajos király az elveszett tárczafői esperesség helyett, melyet 1329-ben vett el a prépositól Miklós egri püspök,[2] Liptót ide csatolta és a két egyesített megyének külön püspököt rendelni akart.[3] Jakab így személyére nézve püspök volt ugyan és ennek teendőit is végezte, de préposti kerülete nem lett egyházmegyévé. A király aztán Szepességre jövén, azon nagy darab földet adományozta Jakab- s káptalanának, melyen ma Holló-Lomnicz, Kis-Lomnicz, Kolacskó (vagy Kalács) és egykoron még Kromló is álltanak.[4]

De királyi adományon kivül vétel útján is nagyobbodott a birtok, mert 1295-ről olvassuk, hogy Jakab püspök azon darab földet, melyet Merechmertől vett meg, egy ezüst márka évenkénti fizetése mellett oda adta káposztafalvi Hench grófnak.[5]

Ugyanazon évben követül küldötte Endre király Jakabot a németországi rendekhez, hol kivívnia sikerült, hogy mind osztrák Albert, mind annak sógora Wenczel király, megszüntek hazánk ellen harczolni. Dicsőséggel tért haza Jakab, hol királyának új kegye találta őt.

IV. Béla rendelete folytán ugyanis kénytelen volt a prépostság saját tizedéből évenként 500 capeciát (nyaláb, kéve vagy kereszt?) a várba szolgáltatni. A teher azonban a dézsmának a székpénzzel való felváltása következtében lassanként elviselhetlen lett, miért is már Erzsébet 1280-ban könnyiteni akart rajta, de még 1291-ben csak azt nyerte a prépost az ellenmondó főispánokkal szemben, hogy az 500 kévéért évenkint 10 márka utalványoztatott ki számára a szászok földi adójából. Endre 1297-ben végre fölmentette a prépostságot a teher alól és hogy kegyét Jakabbal szemben tetézze, még a 10 ezüst márkát is kifizettetni rendelé a Csütörtökhelyen székelő szepesi kamarával.[6]

[1] Ezekre nézve lásd a középkori viszonyok kitűnő ecsetelését. J. Albertus, Die Sozialpolitik etc. Geschichte der sozialen Entwickelung im christlichen Abendlande, Regensburg, Pustet, 1881. pag. 609 és 619 in fine. — [2] Szep. orsz levélt. scrin. 9, fasc. 3, nro 16. — [3] Wagn. I. 319. — [4] Szep. orsz. levélt. Introductoria, scrin. 5, fasc. 8, nro 13, 39. — Azon időben keletkezett a legtöbb község, mint Wagner előadja pl. Kolcsó, mely Kolozs (Kulucz) főispán tiszteletére Kolcsvannak neveztetett. Ezt kapta Adelhaid nejével Kakas gróf s tőle a Lapis Refugii. Wagner, III. fol. 202. — Ladon betü áttétellel Dolan. Szep. orsz. levélt. scrin. 9, fasc. 10, nro 7; és Misc. Div. scrin. 8, fasc. 1, nro 26. — [5] Szep. kápt. levélt. scrin. 2, fasc. 6, nro 6. — [6] Ibid. scrin 1, fasc 1, nro 2, 3, 4.

Kitüntette Endre még a püspökét kisérő Márk kanonokot is, midőn neki és Lengyel Mihály nevű vitéz testvérének a Branyiszkó alatti teknőt, a mai Korotnokot adományozá.[1]

Még két nevezetes és vidékünk későbbi átalakulására nem csekély befolyást gyakorló tény esik Jakab idejére. 1298-ban alapította ugyanis Csütörtökhelyen a szászok *huszonegy* plébánosa ama testvérületet, melynek feladatává lőn „*salvo semper et in omnibus Praelati jure*", azaz a prépost jogainak mindenkor és mindenben való sérelme nélkül egymást testvérileg támogatni, s jámbor, vallásos és nemes erkölcsü papi életre serkenteni.[2] Alapszabályaik egy lovagi korhoz méltók, feltünően egyszerüek s mindenki becsületében bizók; és azok maradtak 258 esztendőn át, minek következtében ezen egylet a prépostok folytonos kitüntetésében részesült. Ezen alapszabályok csak akkor változtak meg, midőn a kölcsönös bizalom már régen eltünt volt s idegen bevándorlottak vezették a testvérület ügyeit. Az új, nagyszámú czikkből álló szabályok 1605. nov. 23-án keltek, de akkor már protestánsok voltak mindnyájan.[3] Első pecsétjök *Ave Maria* feliraton kivül ezen szavakat viselte: Sig. universitatis Plebanorum de Cips, és az általok választott elnöknél, kit seniornak neveztenek, kinek azonban semmiféle egyházi jogköre nem volt, maradott letéteményezve.[4]

Ezen egyletből indult ki a második, őszinte vallásos érzületre valló tény kezdeményezése is. 1299-ben megjelent Jakab püspök előtt Jordán a szászok grófja négy plébánossal, kijelentvén, hogy az Isten iránti hálából, ki őket a tatárok elől a Létonkőre menekülni engedé és ottan imájukat meghallgatván, még is tartá, zárdát akarnak emelni ama helyen, hogy a zsolozsma sohse szünjék meg ott, hol imájuk oly állandó vala; engedné tehát át a birtokához tartozó követ. Jakab szivesen hallgatá meg kérelmöket, mire a Létonkő rendezéséhez fogtak.[5] 1305-ben tevék le az alapkövet és két év mulva midőn a zárda készen állott, behozták a stajerhoni Cilli városka mellett lévő, akkor hires zeitzi kolostorból a legszigorúbb rend, a karthauzinak tagjait, kik első főnöke Konrád testvér tudományáról neves ember volt.[6]

Ugyanabban a két esztendőben mutatta Jakab káptalana irányában is szeretetét. 1298. sz. Márton napján ugyanis megadta a kanonokoknak ama jogot, hogy itteni lakházaikat jó indulatú, nemes erkölcsü és tekintélyes nevű személyeknek — az okmány szavai — eladhassák, ajándékozhassák, becserélhessék és hagyományozhassák.[7] A következő évben pedig a tatárok első és második csapása alól

[1] Wagner I. fol. 113. — [2] Wagner I, fol. 266. — [3] Matricul. Goltz. fol. 4. kk. — [4] Ib. fol. 490. — [5] Wagner I, fol. 394. — [6] Wagner. II, fol. 69—79. Talán e zárkából vette Zápolya István a szepeshelyi kápolna építészét. — [7] Szep. kápt. levélt. scrinium s egyéb megnevezése nélkül azaz nem registrált okmány.

felocsúdó és virágzásnak induló podolini és lublói kerület dézsmájának felét engedte át káptalanának.[1]

Meghalván Endre király, Jakab püspök azon párthoz csatlakozott, mely cseh Wenczelt, Kunigunda fiát hívta meg a magyar trónra; midőn pedig az előhaladott korát okul adván, a meghívást nem fogadta ugyan el, de saját fiát ajánlotta és a nemzet nagy része abban való belenyugvását nyilvánítaná, Jakab a morvai Göding mellett fogadta őt, s onnan Budára kisérte. Wenczel a tapasztalt és nagy névnek örvendő férfiút, kinek tanácsára és támaszára nagy szüksége volt, nem akarta elereszteni oldala mellől és azért főkanczellárnak nevezte ki. Ott érte el Jakabot a halál is. Jakab főkanczellár.

Halála után összeült a tizenhat kanonok, kik között nem kevesebb mint hét magister, mai fogalmaink szerint tudor szerepel, és három megbizottja által (per compromissum) megválasztatá *„az erényes életéről, nemes jelleméről és nagy tudományáról“* neves Pált, kalocsai prépostot (1301—1316), mit aztán szép levélben tudtára adott a már említett Miklós, pápai követnek.[2] Pálnak megválasztatása azonban nem jelentette egyszersmind a prépostság elfoglalását, mivel abban már mások előzték meg. Pál pr.

Az urak ugyanis, kik előbb Jakabbal tartottak volt, olyan prépostot ügyekeztek ide helyezni, kiben nézetök szerint Wenczel ügye nagyobb támaszt nyert volna, és azért egységre lépvén berzeviczi Kakas és Rykolf, gömör-szent-mihályi Miklós, Botyznak fia, meg a kegyeltnek nagybátyja, Miklós gróf az esztergomi Miklós nevü kanonokot, Felicziánnak fiát helyezték a préposti birtokba, ki ellen Pál a pápai követnél volt kénytelen jogorvoslást keresni. A követ megvizsgálván az ügyet, és Pál czimét jogosnak találván, Miklóst felfüggesztette, sőt a vonakodót ki is átkozta.[3] Hasonlóval fenyegetőzött 1302-iki febr. 20-án Pozsonyban adott okmányában a világi urakkal szemben is, mire engedtek.[4] Feliciani Miklós bitorló.

Pál elfoglalta székét, de mitől az urak tartottak, nemsokára be is következett; Pállal ugyanis Róbert Károlynak befolyása a Szepességen túlsúlyra emelkedett. Ő ugyanis oly belátással és ügyességgel intézte ügyeit, hogy az említett urak magok is nemsokára Károly részére állottak és a szepesi nemesek, élükön a prépposttal, megintelen egy s ugyanazon párton harczoltak. Csak a görgői bir-

[1] Wagner I. fol. 308; Bárdosy I. fol. 432. — Csak 1298-ban épült Podolinban új templom. Ib. fol. 429. — [2] Szep. kápt. levélt. scrin. 11, fasc. 2, nro 16. — [3] Ib. fasc. 1, nro 9. — [4] Ib. nro 7. Ezen okmány különösen gyönyörü piros pecsétjéről nevezetes, mely a legtökéletesb gót oltárt ábrázolja valódi művészies kivitelben. Mintájára készíttettek nemsokára Boleszló érsek s mások is pecsétet. Sőt maga Lajos király 1331-ben talán épen azok vésőjének adta Jamnik birtokot. Wagner I, fol. 131.

tokosok maradtak — úgy látszik — ki az egyesületből, minek okát a húsz évvel előbb történt dolgokban kell keresnünk, hol a berzeviczieket László királylyal a Loránddal szövetkezett görgői Pál fia, Gergelylyel szemben álltak a csatatéren. Lendített Károlynak szepesi ügyén Wenczelnek távozása is, minek következtében a szepesi várat elfoglalva tartó cseh őrség elveszítette támpontját és Csák Máté bitorlásának czimét. Midőn aztán 1307-ben Károly hadai a várat ostromolták, Kakas gróf összes erejével segítette őket s főleg neki köszönheti Károly a vár bevételét. Hasonló módon esett Lubló vára, hol egy Görgői parancsnokolt, Károly hatalmába; és midőn 1312-ben a rozgonyi mezőn vívatott az eldöntő ütközet, Kakas testvéreivel egyetemben ott is határozott befolyást gyakorolt. Hálából látta aztán el a király herczegi vagyonnal, melyhez nemcsak a tárczafői birtokok, hanem az egész magurai kerület, a Hodermark melletti vidék, Keresztfalva és Stráska, Kakas-Lomnicz Ó-Lesznával (akkor: Alcznow) és Farkasfalvának egy része tartozott.[1]

Kakas elitéltetése.

Kakasnak harczai azonban elitéltetését vonták magok után. Az itélet az akkori kor vallásos jellegét viseli magán, mely meg nem engedte, hogy a törvényes harczból netán származó ellenségeskedés a magáncsaládokra is vittessék által. A viszályok alatt ugyanis megölte Kakasnak Lang nevű embere görgői Frigyest. A megöltnek családja panaszt emelt, mire Lőcsén békebíróság ült egybe, mely következő jellemző itéletet hozott: Kakas *tizenhét* közeli rokonával esküvel fogadja, hogy minden további ellenségeskedéstől eláll; Lang ötödmagával Rómába zarándokol, onnan pedig Bariban lévő szent Miklós sírjához; ha visszatértében megint Rómát elérte, haza küldi két társát, hármok pedig spanyol Kompostellába s onnét Achenbe megy el. Kakas 200 márkát tesz le, melyből 50 a zarándokútra fordíttatik; azonkívül *hét* kolostort kér fel imára és 4000 misét mondat Frigyes lelki üdveért.[2]

Az itélet ezen utolsó részére ment Kakasnak sok birtoka, ki lovaghoz méltó elhatározással ügyekezett mindennek eleget tenni. A lechnitzi kolostort alapítván, mint hallani fogjuk, nagy földekkel ajándékozta meg. A boldogságos Szűz tárnáján alapított benedekrendű kolostor szerveztetésében vett részt. Landeket látta el jövedelemmel. Schiavniknak adta Ó-Lesznát, a Létonkőnek pedig Kolcsót. És ha Hunfalván kolostor említtetik, aligha nem neki köszöni létét.[3]

Pál prépost a viszontagságok alatt is prépostságának felvirágoztatására fordítá figyelmét. Már 1302-ben megengedte, hogy Pál

[1] Szep. orsz. levélt. scrin. 3, fasc. 5, nro 1, hol Kakas comes curialisnak neveztetik. Wagner I, fol. 34, 121. kk. — [2] Wagner III, fol. 251. — [3] Wagner I, fol. 404; és Sigray J. Visitatio etc. II. függelék, 3. lap.

és Miklós Levknek fiai, a Hernád mellett, a mai Vitkócz táján templomot emelhessenek és a hozzá csatolt dézsma helyett ötödfél ezüstmárka székpénzt fizessenek. [1]

Ugyanezen évben védte Vyszoka nevű birtokát Jordán, Kuncznak fia, a szászok grófja, és a lőcseiek ellen. [2]

1307-ben pedig nemcsak belső fényét emelte sz. Márton egyházának, midőn a felszenteltetés napjára minden jámbor gyónó- s áldozó számára 40 napi bucsút nyert, [3] hanem külső tekintélyét is koszorúzta. Már Kún László függetlenítette 1274-ben a prépostságot a főispántól, most pedig Károly, Pál iránti hálából, nemcsak megerősítette azt, hanem még azon kiváltságot is megadta, hogy a prépost saját jobbágyait még a három kivételes ügyben, úgymint tolvajlásban, pénzhamisításban és a tizedben is ítéletbe vehesse, miáltal a prépostság majdnem fejedelmi jogokat kapott. [4]

Nemsokára a káptalan rendezéséhez fogott. Az itteni sok viszály alatt a káptalan tagjai elszéledtek, az isteni tisztelet elhanyagoltatott, a zsolozsmák elmaradtak. Pál, hogy székhelytartásra birja őket, Gentilis pápai követ levelével mindazokat letevéssel fenyegette, kik *két* hónapon túl elmaradnának. [5] Aztán pedig, hogy minden mentségnek elejét vegye s eltartásukról jobban gondoskodjék, megadta nekik a Jakab által visszatartott dézsmát, Jamnik és Kattun nevű birtokaikról, melyek közül Jamnik már régente a káptalané volt; Kattunt pedig 1282-ben 24 márkáért megvásárolta volt Aba gróf, János őrkanonok testvérétől. [6]

Két évvel később azaz 1311-ben átengedte a tárczafői esperességnek a dézsmát, s csak székpénz fizetésre kötelezte papjait. [7] Egyenlő időben adott Gnezda és Forbasz vidékének plébánosválasztási jogot és a vidék dézsmájának harmadrészét az illetőknek rendelte ki. [8]

Midőn pedig Rudger és Ludger községek tizedét a sz. Katalinról nevezett richnói templom plébánosának engedte által, a székpénz czimén befolyó három ezüstmárkát egy kanonoki állás javitására forditotta, melynek birtokosa a káptalani templom temetőjében lévő boldogságos Szűz kápolnájában *naponként* misét mondani tartozott. [9]

[1] Szep. kápt. levélt. scrin. 10, fasc. 1. nro 10. — [2] Ib scrin 2. fasc. 6, nro 7. Ebből is látszik, hogy Vyszoka a mai Hradiszko volt, mert csak azt támadhatták meg Ruszkinócz, Dravecz és Lőcse. — [3] Ib. scrin. 11. fasc. 2, nro 17. Megerősíti azt 1326-ban Boleszló érsek. Ib. nro 20. — [4] Ib. scrin. 1, fasc. 1, nro 1, 5. — [5] Ib. scrin. 11. fasc. 2, nro 18. Bude quinto Idus Februarii Pontificatus Dni Clementis ppe V. anno quarto. A káptalan 1457-i átiratában. — [6] Aba kapta azt 1279-ben Erzsébettől. Szep. kápt. levélt. scrin. 7, fasc. 4. nro 1, 2. Anna, leánya s ennek férje később mint Jávorhegy birtokosai fordulnak elő. Ib. nro 5. — Jamnik másképen Jennik (Jánoska) ősi neve: Cosmas és megfelelt a mellette lévő Damianus, mai Domanyócznak. Ib. scrin. 2. fasc. 2, nro 15. — [7] Wagner I, fol. 310. — [8] Szep. kápt. levélt. scrin. 10, fasc. 1, nro 14. — [9] Ib. nro 15.

Hasonló jó indulatot mutatott Pál, ki közben a királyné kanczellárja lett, a létonkői szerzetesek irányában, midőn a Curia Tybae s más kolostori birtokok tizedét nekik engedte által.[1] És mikor 1313-ban a sz. sír kanonokjai sárosi Keresztes-Komlós nevű birtokukat Kakasnak engedvén által, attól Landeket lakhelynek, Keresztfalvát meg Strázskát pedig ellátásukra nyerték, a prépost azokkal szemben is megtartotta atyai kegyét és egy ezüst márkáért engedte át a tizedet. De e mellett féltékenyen őrizte meg hazánk egységét. Landek ugyanis, melynek templomát Kakas építtette, a nagy Lengyelországban, Krakó felett fekvő Miechovia alá tartozott, nehogy azonban e miatt valaha Lengyelhonhoz tartozónak mondassék, csak azon föltétel alatt engedte oda a dézsmát, ha a prépost joghatósága nemcsak az említett helyen, hanem minden birtokban, mely valamikor Landekhez jutna, elismertetik és a landeki kolostor követei a préposti zsinatokon a megjelenést el nem mulasztják.[2] Mely rendelet arra bírta a királyt, hogy tíz évvel később maga is azt határozta, hogy a landeki prépost, mindig a szepesi előtt tegye le a hűbéri esküt s csak úgy vezettessék be javadalmának birtokába.[3]

Landeknek köszönheti két nagy község is létét, Hanusfalu és Alsó-Laps, hová Lengyelhonból hoztak egész családokat, melyek között független nemesi ranggal birók is találkoztak.[4]

Stolai benczés kolostor.

1314-ben emelte Eberlaus szepes-szombati gróf és Ménhárd plébános rokona az eddig vagy kiaknázott, vagy abban hagyott *Kupferschacht*-on, másképen boldogságos Szűz tárnáján a stolai benczés kolostort, és a Garam melletti sz. Benedek apátságnak rendelte alá.[5] Pál prépost ott is átengedte az őt illető dézsmát.[6]

Henrik pr.

Ily áldásos működésében felváltotta őt az esztergomi érsek kanczellárja s mint ilyen, már nagy hírnek örvendő Henrik prépost (1316—1322.), ki ugyanazon év sz. Bálint napján a zsegrai grófok és Mátyás kanonok közötti dézsmaügyet intézte el békésen.[7] Akkor látogatta meg Károly király a Szepességet, hol a prépost nemcsak nagyszerüen fogadta, hanem még festményben is megörökitette itt voltát. E festmény létezik még mai nap is, a templom bejárata fölött. 1318-ban vásárnapot szerzett meg Almás község számára.

Lechniczi zárda.

1319-ben alapította Kakas gróf a lechniczi karthauzi kolostort s majdnem azon egész területet adta oda neki, melynek végpontjai gyanánt Relyov, Nedecz, Szmerdzsonka, Haligócz és Richwald szerepelnek.[8] Henrik prépost annál is, mint a dézsma átengedője szerepel.

[1] Wagner I. fol. 397. — [2] Ib. fol. 402. — [3] Ib. III. fol. 150. [4] Dr. Samuel Nakielski, Miechovia etc. 1634. I. k. 239., 259., 418. lapokon. — [5] Hyross, Zamok etc. 12. lap. — [6] Wagner I, fol. 401. — [7] Szep. kápt. levélt. scrin. 11, fasc. 2, nro 18. — [8] Wagner, I. fol. 403.

Hasonló módon folyt be az alsó-száloki plébánia rendezésébe is. A szászok szabadalmai ugyanis megtanitották a tótokat is saját szabadságuk s függetlenségük megbecsülésére és azért találjuk már 1280-ban, hogy csak azon föltétel alatt költöztek a görgői Illés szászok grófja által nekik felajánlott területre, ha a szászokhoz hasonló szabad plébános-választási s más jogokat kapnak.[1] Szintúgy települtek *a szászok jogai s szabadalmai mellett* csak, a nekik 1322-ben Tamás, Franknak fia és szepesi várnagy által oda adott alsó-száloki területre.[2] Henrik prépost mindenütt ott volt a székpénz rendezésével. Közben pedig mint közvetítő s birtokperek elintézője működött a nemesek között.[3]

Ily működésben találta őt királyának rendelete, mely a veszprémi püspöki székre és a királyné kanczellárságára hívta meg. Veszprémben 1334-ben adta vissza lelkét teremtőjének.

Utána *szemmel tartván* — mondja a káptalan — *az Istent és sz. Márton egyházának javát*, megválasztották megbizás utján a harmincz éves Jánost (1322—1349.) szerpapot, bosniai prépostot és az érseknek kanczellárját, kit Boleszló érsek 1323-iki május 6-án adott okmányával megerősített.[4] Nem hiába mondja a bőjt első vasárnapján összegyült tizenegy választó, hogy harangzugás és általános öröm között vonultak a hálaadásra sz. Márton templomába, mert a káptalan valóban kitünően választott.[5] János a prépostság kimagasló alakjai közé tartozik. János pr.

Általában el kell ismernünk, hogy a káptalan, prépostjának választásában, minden nagyravágyást, minden negélyezést, szóval minden melléknézetet félretett s csakis egyházának fényét tekintette, miért is igen ritkán választott saját maga kebeléből prépostot, hanem inkább idegent, de tekintélyest és majdnem rendesen olyant hivott meg a préposti székre, kinek már családi összeköttetésénél fogva is sikerült sok bajtól megmenteni a káptalant. Azért találkozunk a prépostságban az akkori kor legtekintélyesebb családjainak neveivel.

János alig foglalta el székét, már is sikra kellett szállania az ország területi épsége s saját prépostsága mellett. 1325-ben ugyanis azt követelte a krakói püspök, hogy a lublói kerület, mely Muszynáig és az attól délkeletre fekvő Zimne-hegyig Magyarhon területéhez tartozott mindig,[6] a szepesi prépostságtól elszakittatván, Krakó- Krakói per.

[1] Szep. orsz. levélt. Div. Com. scrin. 8, fasc. 1, nro 11. — Azért találunk később n é m e t és t ó t Görgőt, holott lakói mindnyájan szláv eredetüek. — [2] Wagner I. fol. 446. Ugyanily módon létesült 1326-ban Dobsina és Helczmanócz. Ib. fol. 447., 450. — [3] Szep. orsz. levélt. protocoll. nro 28. fol. 42, dto: 1321. — [4] Szep. kápt. levélt. scrin. 11. fasc. 2, nro 19. — [5] Wagner I. fol. 311. — [6] Bárdosy I. fol. 281; Wagner III. fol. 24.

hoz csatoltassék. Évekig tartott a harcz és Boleszló érsek átokkal is sujtatott Krakó által, de végtére mégis János lett a győztes, mert 1333-ban maga XXII. János pápa oda volt kénytelen nyilatkozni, hogy a krakói püspök *minus veraciter* azaz az igazságnak meg nem felelőleg állíthatta csak, hogy Lubló, Gnezda s Podolin hozzá tartoztak volna egykoron. [1]

Tárczafői per.

Még folyt a külföld elleni tusa, már is egy másik ellenség lépett fel, az egri püspök személyében, ki a tárczafői kerületet sajátította el magának. János az ellen is erélylyel vitte ügyét és hosszu fáradozás után végre 1345-ben győztes lett. E fölötti örömében oda adta káptalanának, mely vele együtt viselte volt a hosszú per költségeit, a megnyert esperesség dézsmájának és székpénzének harmadrészét. [2]

Segítette őt a per megnyerésében az is, hogy midőn 1328-ban az egri püspök s papjai között surlódások támadtak, János a schiavniki apáttal egyetemben rendeltetett ki békebirónak, kik is közmegelégedésre oldották meg a kényes ügyet. [3]

Közben nem feledkezett meg saját káptalanának ügyeiről sem.

Alafák vagy praebendák.

Az egyes kanonoki állomások jövedelmeihez tartoztak az alafák (praebendae) is, azaz egyes községek, melyekben kanonok volt a plébános, ki azonban a káptalani székhelytartásra köteles lévén, csak helyettes lelkészt tartott az illető helyeken. A dézsmát azonban az illető kanonok húzta. Ilyen alafák voltak: Domanyócz, Danisócz és Késmárk a már említett Strázska és Bussócz tizedének három negyedrészével, melyek az olvasó kanonok asztalához tartoztak. Kolbach, Nemesán, Arnoldfalva az éneklő-é volt; Gebelfalva (Pissarócz, Buglócz), Hotkócz az őrkanonoké. Aztán Kolcsó, Jamnik, Ragyolcz és Pongrácz-falva; Körtvélyes; Görgő, Jankfalva; Beharócz, Grancs, Petrócz más-más kanonokéi. Baldócz pedig a szepeshelyi plébánosé, ha ez kanonok is volt egyszersmind. [4] Ilyen miatt támadott 1329-ben per Késmárk és az olvasó kanonok között, melyet János fenti felosztással eloszlatott. [5]

Kristóf kanonok meggyilkolt-atása.

1330-ban eredménynyel védte megint a prépostság területét a szepesváraljaiakkal szemben. Midőn pedig Hankó és Jakab, a görgői Arnoldnak fiai, saját házában ölték meg Kristóf kanonok-rokonukat, János és káptalana oly erőteljes módon vonatták őket kérdőre, hogy még sokáig azután sem tudták elfelejteni. [6]

1338-ban újra megtámadta Váralja sz. Pál (ma Pavlyan) határait, János azonban nemcsak hogy visszaszorította őket, hanem még

[1] Wagner I, fol. 317. — [2] Szep. kápt. levélt. scrin. 10. fasc. 2. nro 21. — [3] Wagner I. fol. 406. — [4] Sigray, J. Visitatio etc. fol. 15. — [5] Szep. orsz. levélt. Scrin. 9. fasc. 13. nro 10. Tanuként egyebek között szerepel: plebanus de Moldva (Szepsi.) — [6] Szep. kápt. levélt. scrin. 1, fasc. 2, nro 3; és scrin. 2, fasc. 2, nro 16.

Erzsébet királyné védelmét is megnyerte a prépostság- s káptalanának bármily támadói ellen.[1]

Gondoskodásával felölelte egyéb hozzátartozóit is. 1341-ben megerősítette Vitkóczot a dézsma élvezetében.[2] 1342-ben pedig Demeter kanonokkal szemben oda itélte a korotnoki tizedet Herhonyes harakóczi plébánosnak.[3]

1343-ban visszanyerte Szathmár fiaitól a Létonfalva határában lévő birtokot[4] és 1345-ben kikergette a szintén Létonhoz tartozó Ivanussy vagy Jánosfalvából Istvánt és Hankót, Illés fiait.[5]

Ugyanazon évben nyerte vissza Gerus asszonytól, Demeter leányától a sokáig igazságtalanul lefoglalva tartatott káptalani Kattunt,[6] és Aba gróf örököseitől a Jávorhegy, Hennigpataka s más Ragyolcz határában lévő birtokoktól évenkénti földadó (titulo teragii) fejében kijáró három ezüstmárkát.[7]

János s káptalanának tekintélye, mint látjuk, mindenütt túlsulyra vergődött, s tán éppen annak köszönhető a sz. Márton temploma iránt mindenünnen nyilvánuló bizalom is, mely 1346-ban igen szép dologban nyert kifejezést. Pongráczfalvi János ugyanis arra kéré a káptalant, hogy halála esetére a boldogságos Szűz oltára előtt engedjen neki nyughelyet; a káptalan beleegyezett, mire János Pongrácznak felét oda adta neki.[8]

Ugyanazon évben foglalta el János, schiavniki apát a hajdani Marczelvár területét,[9] mire a prépost jogainak sérthetetlensége mellett szólalt fel és a királyhoz folyamodott, ki is néhány évvel később, midőn már János nem volt itt, a prépostnak s káptalanának itélte oda a megtámadott területet.[10]

János Avignonban.

János prépostban pontosult össze Lajos király bizalma egy történetünkben szomorú esemény alkalmával is. Nápolyi Endre meggyilkoltatása után ugyanis Jánost, kit közben veszprémi püspökké nevezett ki, küldötte Avignonba VI. Kelemen pápához. János püspök *„komolyan tanulmányozta által“* Avignonban a Johanna elleni per iratait, és jelentése folytán láthatta Lajos, hogy nápolyi hadjáratának sohasem lesz megkivánt sikere.[11]

[1] Szep. kápt. levélt. scrin. 1, fasc. 1, nro 6; és scrin. 2, fasc. 2, nro 1. — [2] Ib. scrin. 7, fasc. 1, nro 4. — [3] Ib. scrin. 10, fasc. 1, nro 19. — [4] Ib. scrin. 6, fasc. 1, nro 7. — [5] Ib. nro 8. — [6] Ib. scrin. 7, fasc. 4, nro 6, 7, 8, 11, hol ez áll: Gerus filia Demetrii filii Vojtka és Lengen filio Michaelis de Korytnik, mig Wagner I, fol. 318. igy olvassa: Greytherus filia Demetrii, filii Voyacha és Lengen, filio Michaelis de Kutychyak. — [7] Ib. scrin. 5, fasc. 3, nro 4. Jávorhegy, Hennigpataka, Ponthfölde tehát a káptalané volt. — [8] Ib. scrin. 2, fasc. 6, nro 10. — [9] Ib. scrin. 6, fasc. 5, nro 3. Ebből is látszik, hogy csak Machalfalva felett lehetett a Marczelvár, mert csak Videmiken túl a Janócz mellett jöhetett össze Schiavnik Marczel területével. — [10] Ib. fasc. 1, nro 10. dto: 1364. — [11] Wagner III, fol. 34.

János végrendelete.

Az útról betegen tért a püspök haza, hol 1348-iki aug. 15-én még mint szepesi prépost végrendelkezett. Papirra irottan nyujtotta által olsavychai Pál, Jakab fiának s *császári tekintélylyel* működő közjegyzőnek végrendeletét, melyben a szivéhez forrt szepesi egyházról nagylelküen gondoskodik.[1] A kanonokok egy részre künn plebánoskodván, János az isteni tisztelet fényében hiányt vett észre, melyen segitendő hat papi állomást alapított szt. Márton egyháza mellett, hogy birtokosai az itt lakó kanonokokkal egyetemben végezzék a mindennapi kar-imát és az isteni tiszteletben is vegyenek részt. Fentartásukra rendelte az említett Szathmár és Jánosfalva jövedelmét.[2] Gondoskodott továbbá a boldogságos Szűz és szt. András kápolnájáról;[3] a jánosfalvi templom számára pedig saját breviáriumát hagyta.[4] A halál azonban visszahúzódott s János még 1358-ig folytatta életét, ámbátor püspöki székhelyén s nem Szepességen, honnan felgyógyulása után távozott. Hogy azonban inkább itt maradt volna, mutatja a következő dolog. Lajos által püspöknek neveztetvén, a pápánál való jártában oda ügyekezett hatni, hogy Szepeshelyen püspöki szék állíttassék. A pápa beleegyezett s 1348-iki ápril 16-án vizsgáló bizottságot is rendelt az ügy megvitatására, mely a prépostoknak eddigi püspöki joggyakorlatát ugyan kellő világításba helyezé, de az érsek fent említett ellenzése miatt semmire sem mehetett.[5] Deczember 21-ről kelt jelentésén kivül egyéb nem maradt reánk.

Püspökség.

Miklós pr.

A Veszprémbe távozott János helyét Miklós (1349—1356) a régi Polyán gróf unokája foglalta el, ki már mint Buda előhegyének prépostja Lajos kedvencz emberei közé tartozott.[6] A még mindenki emlékében élő Kakas gróf unokaöcscse nem csekély befolyást gyakorolhatott környékünkre. Az még ugyanazon évben igen feltünő módon nyilvánult. Ugyanis János kolcsói Eberhardnak fia, ki birtokát Kakastól kapta volt egykoron, azt s egész családját a káptalan s prépostjának védhatósága alá helyezte, miáltal területét majdnem egyházi birtok sérthetetlenségére emelé. A *clientela* czimén pedig évenkénti fél ezüst márkát ajánlott fel a káptalannak.[7]

Káptalani protekczio.

Hasonló módon emlékeztek meg a káptalanról két évvel később ben Miklós, Jánosnak és Tamás, Markolfnak fia, kik a Csernekfő

[1] Érdekes, hogy milyen útat tett a közjegyzői czím és hivatal. Az első korszakban úgy olvassuk, hogy apostoli tekintélylyel működtek; a másodikban apostoli- és császárival; míg itt már csak császári áll. — [2] Szep. kápt. levélt. scrin. 12, fasc. 1, nro 2. — [3] Ezen András-kápolna oly régóta említtetik, hogy szinte azon gondolatra hoz minket, mintha ez lett volna az első itteni templom, s tán épen II. Endre védszentjének András apostolnak szentelve. — [4] Ez az Ivanusy talán a mai Pálmafalva, mert csak ott van keresztelő szt. János tiszteletére felszentelt templom. — [5] Wagner I, fol. 319. kk, hol Ameraci helyett vagy Annecyt, vagy Chamberyt kell olvasnunk. — [6] Wagner III, fol. 35. — [7] Szep. kápt. levélt. scrin. 6. fasc. 5, nro 5.

nevű birtokot, mely Kolcsó s Nemesán éjszaki határszegében fekszik, végrendeletileg neki hagyományozták.[1] És melyet Miklós prépost erélyesen volt védeni kénytelen Szürke János, lőcsei Henriknek fia, a szászok grófja ellen.[2]

Igy nyilvánult a vallás és annak képviselői iránti tisztelet az akkori kor nagylelkü adományaiban. S talán épen e vallás iránti tiszteletnek kell ama tényt is betudni, melyet ugyanazon évben feljegyezve találunk. Korotnoki Lengyel Péter ugyanis rágalmazás miatt elveszítette volt nemesi becsületét, melyet csak párbaj által vívhatott volna vissza. Ő azonban vallási indokból elállt attól, hanem inkább három évi folytonos harczot vállalt magára s Lajos király nápolyi hadjáratában és ottan való tartózkodása alatt számos hőstettet vitt véghez, a miért őt Lajos király Aversában 1350-iki szeptember havában az ország összes főurainak s nemeseinek közbejárására a rágalom szennyétől tisztultnak nyilvánítá s lovagi becsületét visszaadta.[3]

Nem oly szerencsével végződött egy másik nemesnek, jávorhegyi Vak Mihálynak ügye. Ez ugyanis egy isten-ítéletben az ellene próbára vállalkozó gömöri Micsy Elekkel szemben kudarczot vallott, minek következtében földjeinek egy részét a pernyertesnek volt kénytelen átengedni.[4] Mihálynak kun eredetü családjával még többször találkozunk s rendesen mint vádlottal.[5]

Lajos Nápolyból hazatérvén 1352-ben a Szepességet látogatta meg, hol virágvasárnapján István öcscsével s szepesi herczeggel együtt Felkán tartózkodott.[6] Onnét adományozta sáros-pétermezei Wenczelnek a mai hobgardi területet, és oda járult hozzá Miklós prépost is, hogy javadalmainak megerősítését vegye tőle. Lajos szívesen teljesítette kérelmét; s talán ezen királyi befolyás hatása alatt eresztette vissza a stenczelvágási (ma brutóczi) plébános is a káptalannak Visznicz nevü jamniki birtokát.[7]

1355-ben, midőn lengyel Kázmér és Lajos között az érdekek kiegyenlítése került napirendre, a király Miklóst szemelte ki biztosának.[8]

Ugyanazon évben rendezte Miklós a Krigón létesített Új-Falu nevü községnek egyházi viszonyait, midőn a nép terhén könnyített

[1] Szep. kápt. levélt. scrin. 2, fasc. 6, nro 12. — [2] Wagner III, fol. 254. Schurke-nak olvassa, de az eredetiben álló Churke inkább Szürkét jelent, mert Lőcsén már akkor több magyar név, ú. m. Magyar, Nagy, Veress stb. fordúl elő. [3] Wagner III. fol. 210. — [4] Szep. kápt. levélt. scrin. 5, fasc. 3, nro 7. — [5] Szep. orsz. levélt. Miscell. Scep. scrin. 9, fasc. 2, nro 19; fasc. 3, nro 21; és Wagner III, fol. 211. — [6] Wagn. I, fol. 26, 133. István 1355-ben elhalálozván János nevü fiát hagyta hátra. — [7] Szep. kápt. levélt. scrin. 8, fasc. 7, nro 6. Stenczel = Constancz. — [8] Wagner I, fol. 323.

s a plebánosnak a dézsmát engedte által.[1] Következő évben már a halottak között volt s Hunfalván eltemettetett.[2]

Domonkos pr.

Utána Domonkos (1356—1360), a bubeki család sarja lépett a préposti székbe, ki már 1349-ben mint esztergomi s nemsokára mint egri kanonok is szerepel. Ha a szepesi káptalan eljárási módját tekintetbe veszszük, nem csalódunk, ha Domonkost már mint más kevésbbé híres és befolyásos prépostság birtokosát keressük akkor, midőn a káptalani választás reá esett.[3]

Itteni működéséről nem maradt sok adatunk, mert úgy látszik, hogy leginkább Visegrádon tartózkodott. Alatta szerepel azonban a kázmérfalvi (ma Kobulyan) dézsmaügy. A mai kobulyani területet kapta 1275-ben Erzsébettől három kun testvér, ugymint Domonkos, Tamás és *Kázmér*, kinek nevéről az ott alapított község is neveztetett.[4] 1357-ben sikerült végre reá bírni a családokat, hogy a káptalannak kijáró dézsmát beszolgáltatták.[5] Az egész birtok később részint hagyományozás, részint vétel útján a káptalané lett.

Három évvel később azaz 1360-iki szept. 15-én pedig megerősítette, de már mint csanádi választott püspök, Pál éneklő kanonok és hivatalbeli utódjainak jogát a kolbachi, nemesáni és tamásfalvi alafák dézsmájára.[6]

Csanádról később Váradra ment által, hol 1374-iki október 31-én megszünt élni.

Benedek pr.

Helyét elfoglalta Benedek (1360—1379) királyi káplán, kinek emlékét 1363-ban találjuk először, midőn a Krigón lévő község szabadalmait erősítette meg.[7]

1364-ben védte Kalács határait Gnezda támadásaival szemben.[8] 1366-ban pedig bevezette Lajos parancsára édesfalvi (Illésfalva területén) Jakabot, Kont Miklós nádor fődeákját, azon területre, melyen ma Jakubján és Feketekút községek állanak.[9]

Nehány évvel később megint a liszkai birtokot tartotta meg tályai Fülöp és Jakab támadásaival szemben.[10] 1370-ben végre veszprémi püspökké lett.

János pr.

Utána az igen fiatal János (1379—1382) Boleszló herczegnek fia, László oppelni s vieluni herczeg és nádornak unokaöcscse lett prépositá, kit úgy látszik inkább Lajos, mint a káptalan akarata hozott a Szepességbe.[11]

[1] Wagner I. fol. 325. — [2] Ib. II, fol. 343. — [3] Bunyitay V. I, 196. Wagn. III, fol. 36 ezen prépostot nem ismeri. — [4] Szep. kápt. levélt. scrin. 9, fasc. 5, nro 1. — [5] Ib. nro 5. — [6] Ib. scrin. 10, fasc. 2, nro 25. Az okmány a káptalan 1406-iki átiratában. — [7] Wagner III. fol. 36. — [8] Szep. kápt. levélt. scrin. 7, fasc. 5, nro 5. — [9] Wagner III, fol. 36. — [10] Szep. kápt. levélt. scrin. 1. fasc. 5, nro 82—85. — [11] Ib. nro 81 ; Wagner IV, fol. 8.

A Lajos király által legalább öt herczegséggel kitüntetett Lászlónak öcscse azonban igen fiatal lévén, nem vehette át a prépostság kormányzatát, hanem inkább több évi tanulmányra Bolognába kellett mennie, hogy az ottani hires egyetemen a tudori rangot elnyerhesse. Helyette nagy ügyességgel Pál éneklő kanonok vezette a prépostság ügyeit. János azonban később sem látta ama prépostságot, melynek jövedelmét éveken át élvezte volt, mert hazatérvén a lengyel vladislavi püspökségre neveztetett ki. Lajos meghalván, a volt nádor is Lengyelhonba vonult vissza, hol a hires czenstochovi zárdát alapította, s tőlünk kivezetett pálosokkal megnépesítette.[1] János bizván rokonságában, később a poseni és utána a gneseni érsekséget akarta megszerezni, mi által azonban Ulászló lengyel király haragját magára vonta, úgy, hogy egész későbbi élete nem volt egyébb viszontagságoknál. Meghalt 1421-ben. Czenstochov.

Ha a lefolyt időszakra csak futólagos pillantást vetünk, be kell vallanunk, hogy a prépostság Szepesnek közmüvelődésére a legnagyobb befolyást gyakorolta. Az első 50—60 esztendő alatt, mely II. Géza idejétől lefolyt, az ide telepített népek leginkább erdőirtással és a földnek átalakításával foglalkozván, a szellemi művelődésre természetesen kevés idő maradt.[2] Midőn a prépostság alapításával új fény kezdett derengeni az itteni viszonyokra, pusztító viharként jött a tatárjárás és elsepervén a nép jólétét, a müveltség alapját is tönkre tette. De már 1258-ban szemét vetette Mátyás prépost a szellemi térre is, midőn a káptalani méltóságok között első helyen az olvasó kanonokságot léptette életbe. Alapittatása, az első káptalani iskola feltámadását jelenté, melyre a káptalannak, mely saját kanonokjait nevelni volt kénytelen, okvetlen szüksége volt. Közmüvelődés. Iskolák. Erkölcsiség.

Németországban már 788-ban rendelte el Nagy Károly, hogy minden püspökség s apátság székhelyén a hét szabad mesterség tanítására iskola állittassék.[3] Az úgynevezett Trivium, melyben nyelvtant, szónoklattant és dialektikát tanitottak és a magasabb Quadrivium, melyben mennyiségtant, mértant, csillagászatot és zenét adtak elő, ezentúl állandó maradt. A Triviumból fejlődtek a plébániai, a Quadriviumból pedig a káptalani iskolák. Trivium. Quadrivium.

Ezen intézménynek a Szepességbe való áthozatala Mátyás prépposttal veszi kezdetét. Fejlődött a Szepességnek rendkivül sajátságos és az országban talán sehol nem található viszonyai között, melyek kinyomatát a székpénz behozatala viseli magán. Ezáltal ugyanis a dézsma az egyes községek plébánosai kezébe jutván, önkényt következett az, hogy minden plébánia mellett iskola is jött létre. És mi-

[1] Nakielski, fol. 322. kk. — [2] A szász gróf czimere: „aratrum cum rotulis et crux quaedam desuper“ azaz: kerékkel ellátott eke s fölötte keresztféle. — [3] J. Albertus etc. 388 k. lap.

után az így keletkezett plébániák száma rendkivül nagy volt, az iskolák sem maradhattak el. Hozzájárult, hogy a községek majdnem rendesen szász-joggal keletkezvén, a nép maga választhatá lelkészét s ugy értelmi és erkölcsi fejlődésére is önnönmaga gyakorolta a legnagyobb befolyást. Találjuk ennek következtében, hogy a papok rokonai leginkább vettek részt a szellemi fejlődésben s műveltségükre nézve is mindenek közt kitüntek. Midőn aztán olyan prépostok álltak Szepesnek élén, kik mint Muthmer még könyvírással is foglalkoztak, a szellemi müveltség nem éppen megvetendő fényt árasztott szét vidékünk területén.[1] Osztozkodtak abban a kolostorok is, melyek majdnem mindegyikében irodalmi működőkkel találkozunk; és a káptalan iratai között ma is őriztetik ama könyv, melynek szavai között ezen XIV. századbeli szólam áll: „Hunc librum propria manu scripsit.“[2]

Az értelmiség fejlesztése mellett nem hanyagoltatott el a közerkölcsiség sem. Már az, hogy az isteni tisztelet alkalmával az evangelium legszebb részei és a sz. irás más alkalmas helyei magyaráztattak, nem keveset lendithetett a szív nemesitésén és az erkölcsök átalakitásán. Hogy erre az akkori háborús időkben nagy szükség volt, történetiró nem fogja tagadhatni, mert már sz. László királynak mai nézetünk szerint igen kemény rendeletei egész erővel arra törekedtek, hogy a vad szokások kiküszöböltessenek és a nép erkölcsisége nagyobb téren terjedhessen. Hogy a nép az evangelium meghallgatásához kedvet nyerjen, igyekeztek az isteni tisztelet fényét emelni és azért találjuk, hogy a káptalanban már 1348-ban nemcsak éneklő kanonok volt, hanem *succentor* is, azaz al-éneklő, kinek hatáskörébe tartozott az isteni tisztelet gondozása.[3]

A papok müveltségére és fegyelmükre is nagy gond fordittatott, mert már 1278-ban olvassuk, hogy a prépost minden esztendőben tartozik bejárni egész megyéjét, és az egyházlátogatást, mely az isteni tisztelet mikénti tartására, a hivatalos kötelességek teljesitésére s a papnak magán erkölcsi életére vonatkozott, hiven elvégezni és ahol kellene, üdvös rendeleteket tenni.[4] Az egész egyházmegyének ügyei pedig az egyházmegyei zsinaton intéztettek el, mely mint a landeki kolostornak adott föltétel bizonyitja, minden esztendőben tartatott sz. Márton egyháza mellett.[5]

Igy látjuk tehát, hogy minden hivatott tényező oda működött, miszerint Szepesség a legértelmesebb vidékké lehessen és az annyira ment, hogy már a következő század első felében, azaz 1437-ben

[1] Wagner II. fol. 69—79; III. fol. 178. — [2] Ib. II, fol. 81. — [3] Szep. kápt. levélt. scrin. 12. fasc. 1, nro 2. János prépost végrendeletében mint tanu szerepel: Georgius succentor. — [4] Szep. kápt. levélt. scrin. 10. fasc. 2. nro 28. Ez okmányról még lesz szó. — [5] Wagner I. fol. 402.

olyan intézménynyel találkozunk nálunk, mely Szepesnek értelmiségét a legszebb világításba helyezi, mert már akkor olvassuk e jellemző szavakat: „*Rectorem scholarum Districtus praefatae Praeposituraeˮ*, azaz a prépostság területén lévő összes iskolák tanfelügyelőjét és a káptalannak al-olvasó kanonokját idézi törvénybe a Rota.[1] Hol tehát már akkor volt szükség felügyelőre, ottan az iskoláknak nagy számmal kellett lenniök; hol pedig annyi iskola volt, ott a müveltség is, bizonyára magasabb szinvonalra emelkedett. Azonkivül a felállított központi hivatal az iskolák bizonyos egyöntetüségére is enged következtetni, valamint arra is, hogy az iskolák majdnem mind az egyháznak köszönhetik létüket, miután csak róla olvassuk, hogy még a tulajdonképeni jobbágyok sorsán is sietett enyhiteni. Igy virult tehát az értelmiség és erkölcsiség, az emberi társadalom fennállhatásának e két nélkülözhetlen tényezője, s virult olyan korban, melyben majdnem egyedül a fegyver volt mérvadó.

II. IDŐSZAK.

A huszita-támadások s humanismus kora 1382—1500.

Már az utolsó prépostnál láttuk, hogy inkább Lajos király akarata, mint a káptalan választása, juttatta őt Szepességbe. Elseje volt az azon támadásoknak, melyeket a következő királyok a szabad választási jog ellen intéztek, s melyekben eleinte még a káptalan győzött egynehányszor, utoljára mégis csak a királyok akarata érvényesült. A királyi kinevezés ugyan még nem hozott volna veszélyt a prépostságra, mivel e sorsban az ország összes püspöki székei is osztoztak vele, melyeken mindazonáltal minden tekintetben kitünő férfiak tündököltek, ha egy későbbi királynak nem jut eszébe ezen jogát magán emberre ruházni. És ezen átruházás volt főoka azon veszélyeknek, melyek később a prépostságra nehezedtek, mert magán ember magán érdeket keres és mozdít elő, míg a király mégis az országnak ügyét szokta szem előtt tartani. Miklós pr.

Oppelni János után tehát zalamegyei Miklós (1382—1393.), Jánosnak fia, Mária királynő kanczellárja s Zsigmondnak káplánja jutott a préposti székbe, ki működésében ugyan erélylyel járt el, de a király kegyében tulságosan bízván, a káptalani érdekeket csonkitotta.[2] Kérelmére megerősítette Mária mindjárt kezdetben a prépostnak minden kiváltságait.

[1] Szep. kápt. levélt. scrin. 11. fasc. 4, nro 56. Wagner III. fol. 58. — [2] W. I. fol. 326., hol két leánytestvére s azok férjei hidegkuthi Farkas és Ajkai Péter említtetnek. Szep. kápt. levélt. scrin. 1, fasc. 5. nro 87, 88.

Hogy sz. Márton egyházának fényét emelje, 1387-ben a sz. Magdolna oltárát létesítette és az ott szolgáló pap fentartására rendelte a mai Pissarócz jövedelmét, melyet 220 frton Balás és Miklós, jamniki Lászlónak fiaitól zálogban tartott. [1]

Egy évvel reá, az almásiak nagyzási hajlamait csillapította le. Ezek ugyanis a szászok szabadalmait negélyezvén, nemcsak a köteles munkát tagadták meg a prépositól, hanem még a dézsmát is. Miklós Zsigmondhoz fordult, ki királyi hatalomszavával rendbe szedte a forradalmi népet. [2]

A prépost e győzelem után egy lépéssel tovább ment és saját káptalanától is megtagadta Almásnak felét, holott emiatt már Mátyást utasította volt rendre a nagy emlékü IV. Béla király. Az abból származott perlekedés hosszú ideig tartott, miglen abban egyeztek meg, hogy *holta napjáig* Almásnak felét, valamint a podolini és lublói dézsmát Miklós fogja élvezni ugyan, de viszont megengedi, hogy a távollevő vagy elhalt kanonokok jövedelmét a káptalan húzhassa; elismeri továbbá, a kanonokoknak már Jakab alatt adott szabad végrendelkezési kiváltságait. Azonkivül Liszkának, Kalácsnak s Garadnának (ma Hernádpetri) felét, valamint az ottani dézsmát, melynek kezelése egyébiránt a legnagyobb nehézségekkel járt, átengedi a káptalannak. [3]

További működéséről hiányoznak a biztos adatok.

György pr. Midőn a prépostság 1393-ban megürült, a káptalan azonnal választáshoz fogott és olyan prépostot szemelt ki magának, kit maga nevelhet. A választás Charnói Györgyre (1394—1404.) Lászlónak fiára s esztergomi kanonokra esett. György azonban részint a királytól félvén, részint saját fiatalságát hozván föl okúl, vonakodott a prépostságot elfogadni. A káptalan IX. Bonifácz pápához fordult, esedezvén, hogy Györgyöt erősítse meg, mire a pápa 1393-iki nov. 10-én adott okmányával arra hívta fel az esztergomi érseket, hogy Györgyöt, ha a vizsgálat kiderítené, hogy jól tud latinul olvasni, fogalmazni és élő szóval is beszélni, vezesse be a prépostságba. Még ha énekelni is tudna, előnyére van. [4]

György elfoglalta ugyan a prépostságot, de helyettesei által kormányoztatá, mert még 1397-ben is azt vallja az egyházlátogatást végző érseki helynök előtt, hogy eddig csak az alsó egyházi rendeket kapta és azért nem szokott, de meg nem is tud breviáriumozni. [5]

[1] Szep. kapt. levélt. scrin. 4. fasc. 5. nro 1. — [2] Wagner I, fol. 329. — [3] Szep. káptalani levéltár scrin. 2, fasc. 1, nro 2. — [4] Ibid. C. 1, F. 2. nro 27 jellel. Az okmányt nagy gonddal lemásolta Liptay Ferencz nagyprépost úr ő méltósága, kinek szivességéből kezemhez jutott. — [5] Wagner III. fol. 41.

A prépostnak ezen fiatal koránál fogva az elődjei által gyakorolt befolyás is csökkent és oda hajolt, hol meglett férfiu és tekintélyes család fia vitte a kormányt, a schiavniki apátsághoz. László, farkasfalvi Franknak fia s Kakas grófnak anyai ágon rokona, azelőtt Dalmátiában tinini püspök, nápolyi László támadásai következtében menekülni kényszerülvén, Zsigmond által a schiavniki apátsággal megajándékoztatott. Farkasfalvi László apát.

Az adományos apátok (commendatarii) az egyháztörténelem legszomorítóbb emlékét képezik, mert azon korból származnak, melyben az oly rettenetes harczok folytak IV. Henrik császár és VII. Gergely pápa között, s melyek a császár trónjába és a pápa életébe kerültek. Idegen, nem szerzetes, néha világi emberek is lettek a kolostorok főnökeivé, mi a szerzetesi fegyelemre és jámbor kolostori életre legkárosabb hatással volt, mivel a szerzeteseket az istenes elzárkozottságtól elvonta és a világi élet zajába hajtotta. Zsigmond újra felélesztvén e fonák intézményt a kolostorok későbbi romlottságának vetette meg alapját. Adományos apátok.

László ugyan messze állt az olyan könnyelmű apátok sorától, hanem azért szem lett ő is a káros hatásu adományosok lánczolatában. 1398-ban találkozunk először vele, midőn is a schiavniki kolostorhoz tartozó birtokok templomai számára 140 napi búcsút kap. A mai schiavniki uradalomhoz tartozókon kivül előfordul még Lucsivna, Alsó-Sunyava, Menguszfalva, Ó-Leszna, Káposztafalva, Stoyánfölde (a mai Strázsának egy része), Farkasfalva, Rókusz (késmárki fiókegyház).[1] Működött még mint békebíró is azon egyezményben, mely 1411-ben Csorstinban jött létre Zsigmond és a lengyel király között.[2]

Ha azonban a kifelé való hatás csökkent is, a prépostság magán ügyeit erélyes egyházi szellemben vitték Györgynek helyettesei. Igy mindjárt 1394-ben, midőn István richnói plébános kapzsiságától ösztönöztetve a hajdani Rudger és Ludger községek dézsmája czimén a káptalannak kijáró három ezüstmárka fizetését megtagadta s czimének palástolására az 1324-ben kiállitott templomszentelési okmányra, melyet az *egri püspök* állitott volt ki, hivatkozott, Pál éneklő kanonok s helyettes a pápai közjegyző jelenlétében elmarasztaló ítéletet hozott richnói Istvánra, s Lasconis Miklós kanonoknak rendelte ki a peres három ezüstmárkát.[3]

Két évvel később Liszka és Kis-Ida határait védte már György is uszfalvi Andrással és idai Csirke Pankrácz özvegyével szemben.[4]

[1] Szep. orsz. levélt. scrin. 9, fasc. 14, nro 28; Wagner III. fol. 156, hol Ó-Leszna helyett Alcznow áll. — [2] Wagner I, fol. 2, 14. — [3] Szep. kápt. levélt. scrin. 11, fasc. 2, nro 22. — [4] Ib. scrin. 1, fasc. 5, nro 88, 89, 90.

Váraljai ispotály.

Reá három évvel megintelen papjainak ügyét karolta fel a szerzetesekkel szemben. Henchmann váraljai plébános ugyanis saját vagyonából azon a helyen, hol ma Váraljának 405—410-ik számú házai állanak a sz. Erzsébetről nevezett hospitiumot alapította.[1] Igazgatója az elégtelen ellátásból megélni nem tudván, ott hagyta, mire sz. Ágoston rendű barátok foglalták el. Az ügy az egyházi hatóság elé kerülvén, a barátok kiszorításával végződött.[2]

Később a nép ohajának engedve meghivták a szerzeteseket az elhagyott templom és paplak elfoglalására, kiket 1427-ben valóban ott találunk.[3]

1402-ben György saját káptalanának ellenmondását volt kénytelen tapasztalni. Mikor ugyanis Almás, Lucska stb. felét, melyet a káptalan Miklósnak halála napjáig engedett volt által, mint sajátját igényelte volna, a káptalan élvén jogával, elütötte attól.[4]

Reá egy évvel a csütörtökhelyi plébános és templom ügyét védelmezte a pinkfalvi nemesekkel szemben, kiket a régi szolgálmányok teljesitésére szorított.[5]

Evvel megszünik működése is, mert nemsokára pozsegai préposttá lőn, mire a Szepességet elhagyta.

György pr.

Aki Györgyöt a pozsegai prépostságra tette által, ugyanaz gondoskodott új szepesi prépostról is. Az azelőtti zavarokban hozzá hűn maradt családok egyikének nagyon fiatal sarjadékát Palóczy Györgyöt, Péternek fiát s Mátyás későbbi nádornak testvérét (1404—1419). küldte a Szepességre.[6]

Dósa vagy Domonkos.

Eddigi nézet szerint, melyet az érdemdús Wagner is magáévá tett, Charnói György után következett volna frater Dósa szerzetes, ki már 1405-ben mint választott csanádi püspök fordul elő Zsigmond király okmányaiban.[7] Megerősíti azt Sigray prépost többször említett kéziratában, hol szintén Dósa említtetik a prépostok sorában. Mindez azonban a káptalan egy 1406-iki julius 13-án kelt átiratának téves értelmezéséből származott. Az átiratban ugyanis két okmány fordul elő s mindegyik külön kelettel; hozzájárul a harmadik kelet, mely az átirat napját jelezi. És ezt nézték a második okmány keltének, miért is az abban előforduló és 1360-ban élt Domonkost az 1406-iki esztendőhöz fűzték. Domonkost a maga helyén említettük,

[1] Szep. orsz. levélt. scrin. 5, fasc. 9, nro 15. Hospitium ma ispotályt, hajdanában zarándok-fogadót jelentett. — [2] Wagner I. fol. 416. A kő-templom a mai üres tér déli részén állhatott. — [3] Szep. kápt. levélt. scrin. 10, fasc. 2, nro 28. — [4] Ib. scrin. 2, fasc. 1, nro 3. — [5] Wagner III. fol. 42. cf. J. Albertus 657. lapján: cerocensuales. — [6] Palóczy Mátyás 1412-ben borsodi főispán s mint ilyen aláirva a XIII város elzálogosító okmányán. Pray, Annales etc. II. fol. 224. Orsolya nevű unokája később Zápolya Imre neje. Wagner IV. fol. 18. — [7] Wagner III. fol. 43. és Pray, II. fol. 222; valamint Wagner IV. fol. 13.

miért is az itteni Dósát kiküszöböltük.[1] Hozzájárul hogy Palóczynak legalább legalább 30 évesnek kellett lennie, midőn 1419-ben Erdélynek püspöki székére ment által és így valóban fiatalnak nevezhető akkor, midőn 1404-ben találkozunk vele, mert alig hagyta el ama kort, melyben az akkori egyházi törvények szerint felvehette a *tonsurát*. E nélkül pedig egyházi javadalmat nem birhatott.

A káptalan panaszt emelt ugyan és egyik tagját, Keresztélyt, Sasse Jánosnak fiát, mesterkanonokot s iglói plébánost Rómába is küldötte, ki 1401-iki jan. 11-én megkapta ugyan IX. Bonifácz pápától a szabad választási jogról szóló okmányt; Zsigmond azonban nem tágított s György megtartotta prépostságát.[2] Későbbi időben ugyan kitünően működött, hanem mint szepesi prépost ritkán tartózkodott vidékünkön, minek következtében a kanonokok is kezdték elhanyagolni a helybenlakást és a fegyelem meglazult. Zsigmond király ugyan felkarolta a káptalan ügyét, mintha maga lett volna prépost, rendeletei azonban mint minden más téren, úgy itt is a változékonyság bélyegét viselik magukon és azért szükölködtek a kivánt eredmény nélkül. Lazult fegyelem.

Györgynek első emlékét egy esküvési okmányban találjuk. Elődje, Charnói György pozsegai prépost eltagadta ama 220 frtnak átvételét, melyet néhai Miklós prépost 1387-ben a sz. Magdolna oltárának kanonokja számára rendelt s melyről Charnóinak 1400-ban kelt adósságlevele tanuskodott, mondván, hogy a kérdéses összeget már régen lefizette a káptalannál. A káptalan az összegnek saját kezébe való lefizetéséről nem birván tudomással, természetesen tagadott, mire a boldogságos Szűz mennybemenetelének nyolczadik napján tanuk jelenlétében prépostjukkal együtt le kellett volna tenniök az esküt.[3] Vajjon tették-e, nem tudjuk, mert az okmány maga hallgat arról.

Mivel a káptalan székhelyén tartózkodó kanonokok száma nagyon meggyérült, a jobbaknak szivét szomoruság kezdé eltölteni, miért is az éppen akkor Lőcsén lévő Zsigmondhoz fordultak, ki 1406-iki deczember 13-án adott levelével a javadalom elvesztésének terhe alatt megparancsolta, hogy a kanonokok székhelyükön lakjanak.[4] Zsigmond Lőcsén.

Ennek hatása már két évvel később mutatkozott, midőn tizenegy kanonok, élükön Strelny Miklós őrkanonok s préposti helynökkel

[1] Szep. kápt. levélt. scrin. 10, fasc. 2, nro 25. — [2] Szep. kápt. levélt. C. 1, F. 2. nro 27-iki jel alatt, hol több erre vonatkozó okmány található. — [3] Ib. scrin. 1, fasc. 5, nro 91. Tanukként szerepelnek: plebanus de villa latina, és de villa Jeklini et Krumpach. — [4] Szep. kápt. levélt. scrin. 11. fasc. 2, nro 18, 23, 24. — Különösen a 18. sz. alatt előforduló okmányban van 5 erre vonatkozó irat.

óvast emeltek az egyházi könyv- és kincstár gondatlan széthordozói ellen, kijelentvén, hogy ezentúl a káptalanon kivül senkinek sem engedik át az egyházi tulajdont. [1]

Uj gonddal felölelte Zsigmond a káptalant, midőn a konstanzi zsinatban való részvét s az érsek által követelt charitativum fizetése alól felmentette. [2]

Szigorú rendeletek.

Mig a konstanzi zsinat a zilált egyházi viszonyok rendezésével foglalkozék, a préposti helyettes sem mulasztotta el javítani a papság erkölcsein. Igy 1411-ben helybenlakásra szorította a káptalani plébánost s négy évvel később a baldóczi, másképen darancsi dézsmát, mely őt csak mint kanonokot, nem pedig mint plébánost illette, megvonta tőle, miáltal az isteni tiszteletben és zsolozsmákban való résztvételre kényszerítette. [3] Fentebbivel egy időben megparancsolta a többieknek is, hogy személyesen lakjanak a káptalanban; hogy a javadalom elvesztésének terhe alatt *egy napon* túl senkiök távol ne merjen maradni a kar-imától; hogy a korcsmák látogatásától tartózkodjanak, a templom tárgyait az őrkanonok tudta nélkül elvinni ne merészeljék, az imát ájtatosan végezzék és a templomban való könnyelmű fecsegésektől ovakodjanak. [4]

Ilyen nemes igyekezet mellett a sz. Márton egyháza virulhatott volna, ha az egyesek kapzsisága s Zsigmond király tulságos bőkezűsége nem állanak útban, melyek különösen a helybenlakásra nézve kiadott parancsot meghiusitották, mert nemcsak plébániát és kanonokságot egyesítettek egy személyben, hanem még két-két külön egyház mellett fekvő kanonoki állomást is, mi csak nyilt és vésztho zó jogsérelemmel történhetett.

Javadalmak jogtalan egyesitése.

Általában jellege ezen kornak az egyházi összeférhetlen javadalmak egyesitése; miből az isteni tisztelet elhanyagolása, tulságos jövedelem és az abból folyó könnyelmű élet következett, nem számitva sokszor azon nemtelen módot, melylyel az illetők a javadalmak elnyeréséért küzdöttek. És ennek nagy része Zsigmondnak tudható be, ki nemcsak a káptalan szabad választását semmisitette meg, hanem még a kanonoki állomásokat is kénye-kedve szerint osztogatta.

Már az 1286-iki febr. 9-én a prépost és káptalana között létre jött egyezmény harmadik pontjából látjuk, hogy a kanonoki javadalmakat is a káptalan prépostjával egyetemben osztogatta, minek következtében az egyházi törvényekre tekintettel kellett lenniök és voltak is. [5] Zsigmond ezen is változtatott s példáját mások is követték, minek folytán sokszor két ember vetélkedett az állásért. Igy

[1] Szep. kápt. levélt. scrin. 11. fasc. 2. nro 18. dto 1408. — [2] Ib. scrin. 11. fasc. 2, nro 26. — [3] Ib. nro 28; és scrin. 10. fasc. 2, nro 27; és scrin. 2, fasc. 3, nro 6. — [4] Ib. scrin. 11. fasc. 2. nro 28. — [5] Ib. scrin. 11. fasc. 2, nro 14.

adta pl. 1412-iki jun. 6-án Dobó Miklósnak, Vinczló fiának nemcsak az egyik kanonokságot, hanem még a mindszenti plébániát is hozzá, miáltal nehány év előtt adott saját rendeletét, melylyel a helybenlakást megparancsolta volt, kétes hatásúvá tette, min az sem változtatott, hogy Dobóról azt mondja, „hogy *morum urbanitas, litteralis scientiae sufficiciens peritia, nobilitatis prosapia, sanguinis generositas*“ azaz a műveltség, elegendő tudomány és a családi vérnek nemes volta birta őt reá, hogy Miklósról igy gondoskodjék. [1]

Tiz hónappal később elzálogosította Lubló vidékét és a XIII várost, miáltal alapját tette le azon sok bajnak és kellemetlenségnek, mely később a prépost egyházi kormányára következék, mert az ottani plébánosok saját kényük szerint hol a lengyelekre hivatkozván, a préposttól megtagadták az engedelmességet, hol pedig a lengyelek zsarolásai ellen a prépost segitségét hivták fel, de őszintén sem az egyik, sem a másik féllel nem tartottak. [2]

Zsigmondnak fennemlített jóságát felhasználta nemsokára Mocholai Arnold, ki váradi kanonoksága mellett a szepesit is szerette volna megtartani. [3] Mig Rozgonyi Simon, az országbiró fia birta ama javadalmat, Arnold nem merte kifogásolni, midőn azonban Simonnak a nagyszebeni prépostságra történt átmenetele után az esztergomi érsek saját emberét ültette bele, megkezdte a harczot, melyet éveken át folytatott, míg csak odorini András, ellenfelével szemben vesztes nem lett. Ugyanazon András győzött még úszfalvi Jánossal szemben is. [4]

Míg ezek folytanak, sikerült a káptalannak birtokállományait is nagyobbitania. 1413-ban megszerezte nádasi Pál fiaitól 200 frton és örök végrendeleten Csákán földének nagy részét. [5] 1417-ben ugyanily föltételek mellett György, petróczi Szőrős István fiától Zalusánnak felét, miáltal a mai Nemesánban majdnem egyedüli földbirtokossá lett. [6]

Hanem emellett nem feledkezett meg a nemesszivűségről sem, mert közben tekintetbe vevén — ugymond — Isaltának, réthi Korláth leányának szegény voltát, nemcsak a nemesi kuriát által engedte neki örök használatra, hanem még összes földjeinek egy ötödét is. [7] A szerzett birtokot Zsigmond egy évvel később felszabadította a X lándzsások grófja alól. [8]

[1] Szep. kápt. levélt. scrin. 1, fasc. 1. nro 8. — [2] Goltz, Matr. XIII. opp. azaz a XIII városra vonatkozó kézirat, fol. 86. hol 1616-iki április 13-án versipelles azaz köpenyegforgatóknak nevezi őket Lubomirsky emiatt. — [3] Bunyitay, II. 115. Simont prépostnak teszi, de nem volt az, hanem kanonok, azután nagyszebeni prépost, veszprémi püspök s utoljára egri. Wagner III, fol. 216. Arnoldot is győztesnek tünteti fel. — [4] Szep. kápt. levélt. scrin. 11. fasc. 3, nro 38, 42, 43. — [5] Ib. scrin. 3. fasc. 2, nro 4, 5, 6. Csákánföldje, Iungubelföldje, Zalusan mind a mai Buglócz, Kolcsó s Nemesán között. — [6] Ib. — [7] Ib. fasc. 3, nro 2. — [8] Ib. nro 1. Ebből látjuk, hogy az exercituantes nobiles de Scepus (Bárdosy I. fol. 450.) a lándzsások voltak.

György prépostnak azonban alig volt része mindezekben, mert ritkán tartózkodott itten és még 1419-ben midőn Agoston az esztergomi káptalan által választott érsekhelyettes Új-Lechniczen a karthauziak által emelt templomot fölszentelte, sem találjuk Györgynek nyomát.[1] Ugyanazon évben megvált örökre a prépostság jövedelmétől s az erdélyi püspökségre ment által, honnan négy év mulva az érseki székre költözött. Meghalt 1439-ben, s csak végrendeletében emlékezett meg a Szepességről, amidőn sz. Márton rongált egyházának javítására *ezer* aranyforintot hagyományozott.

György pr.

Palóczy távozása után, 1419-iki szept. 26-án megjelent Keresztély kanonok az itt tartózkodó apostoli közjegyző előtt és káptalani társainak nevében óvást emelt a királyi kinevezés ellen. Ez oknál fogva-e avagy pediglen Zsigmond elfoglaltsága miatt, de a káptalannak tényleg sikerült most az egyszer és *utoljára* jogát gyakorolni és saját választottját a préposti székbe ültetni. A két György után egy harmadik György (1419—1433.), késmárki Theodoriknak fia következett; hajdanában szepesi kanonok, 1414-ben pedig Brandénak, XXIII. János törvénytelen pápa (a törvényes XII. Gergely volt) követének akarata folytán a győri sz. Adalbertnek prépostja, ki ugyanazon János engedélyével még távollétében is huzhatta a prépostság jövedelmét, mit egyébiránt tudományos kiképeztetésére használt fel.[2]

Utolsó választás.

Szepesi megválasztatása után azonban megerősítésért, az időközben lett V. Márton törvényes pápához fordult, ki kérelmét teljesitette is.[3] És ennek nyomán 1420-iki márcz. 24-én Zsigmond schiavniki apát által be is lőn vezetve a prépostságba.[4] Hanem a megválasztatás és megerősités közt lefolyt hat hónapi 250 frtból álló jövedelmét az apostoli kamarának volt kénytelen átengedni, mint arról Wolfram Péter krakói kanonok s pápai biztos nyugtája tanuskodik.[5]

Annáták.

Késmárki György kormányzása nagy s változatos eseményekben gazdag, melyek életébe is kerültek. Már 1423-ban, midőn Zsigmond király Bártfán tartózkodott, igen kétes ügyben bizta Györgyre az itéletet. Mocholay Arnold ugyanis újra be akart tolakodni a szepesi káptalanba, és György valóban odorini Andrással szemben neki itélte oda az olvasó kanonokságot.[6] András azonban mind a pápai közjegyzőhez mind az esztergomi érsekhez fordult s mind a két helyen győztes lett.[7]

Ugyanazon évben lépett fel két lőcsei polgár Jakab s Antal ellen, kik Miklós volt plébánosuknak hagyatékát elsajátították volt,

[1] Wagner III. fol. 185. — [2] Szep. kápt. levélt. scrin. 11, fasc. 1, nro 1, 4. [3] Ib. nro 8. — [4] Wagner III. fol. 156. — [5] Szep. orsz. levélt. Misc. Scep. scrin. 9, fasc. 8, nro 6. — [6] Szep. kápt. levélt. scrin. 11, fasc. 3, nro 38. — [7] Ib. nro 42 dto 1425.

s a hagyaték kiadására kényszerité őket.[1] Hasonló módon védte István kanonok jogait László dráveczi perjel és az ábrahámfalvi nemesek ellen, kik mind a két helyen megtagadták a dézsmát.[2]

Vysznicz. Reá egy évvel megint kénytelen volt a káptalan Vysznicz nevü birtokát jamniki Balás az Aurifaber-család utolsó sarja ellen védeni.[3] 1426-ban surlódásai támadtak az érsek helynökével, ki az örökösödési ügyeket, melyeknek közvetlen birája a szepesi prépost s káptalana volt, maga itélőszéke elé vonta.[4] György Zsigmondhoz fordult jogorvoslásért, ki Pozsonyban adott levelével ujra megerősítette a prépost joghatóságát az egész Szepesség felett.

XXIV. Regales. 1427-ben igen érdekes harcza támadt Györgynek az akkori 24 Regales (kir. községek) plébánosaival. Okot szolgáltatott reá a székpénz, a préposti helynök választása, az egyházlátogatás módozatai és a plébánosok végrendeletei körül támadt kérdések.

Az elsőt illetőleg követelte a prépost, hogy minden *ötven* telek után fizessenek egy márkát és négy nehezéket — *unius marcae et quatuor ponderum*, mondja az okmány —; mire feleletül bemutatta Tamás, svábóczi plébános a többiek nevében az 1278-iki nov. 29-én Fülöp esztergomi érsek előtt kötött egyezményt, mely szerint csak minden *hetven* telek után van a prépostnak joga megkövetelni az említett összeget. Érdekes, hogy az okmányban említett városok nevei nem a Wagner által felhozottak.[5] Nevei a következők: Suburbium, Eulenbach, Odoryn, Villa nova (Igló), villa *Baldmar*, villa Urssy, *Vilgustorph*, S. Ladislaus, villa Kabusz, villa Svevi, villa Theutonicalis, Vylka, S. Georgius, Mulymbach, Lomnicha, villa Ysaac, villa Menhardi, villa poloni (polow), Béla, Lewbitza, villa Durandi, villa Ruszkyn et Leucha.[6] XXIV. Regales nevei.

Préposti helyettes. A préposti helynökre nézve úgy látszik podolini János kanonok volt az, kivel a plébánosok nem voltak megelégedve. A prépostok ugyanis a künnt lakó plébánosok sorából választottak sokszor helyettest, mint azt már 1329-ben olvassuk, hol Sybitho, gölniczi pap emlittetik mint olyan. A plébánosok nemcsak azt nem helyeselték, hogy a káptalanon kivül lakjék a helyettes, hanem megkövetelték, hogy csak felszentelt papot tegyen azzá, ki jó hirnevű s erkölcsös életű legyen.

Egyházlátogatás. Egyházlátogatás alkalmával, melyet minden évben sz. Mihály és a bőjt első vasárnapja közé esett időben kellett végeznie, tulsá-

[1] Szep. kápt. levélt. scrin. 11, fasc. 3. nro 36, 39. — [2] Ib. scrin. 3, fasc. 4, nro 2. Wagner III. fol. 171. ezen perjelt nem ismeri. — [3] Ib. scrin. 8, fasc. 7, nro 8. E birtokot 1425-ben Berzeviczy Péter tárnokmester s szepesi főispán kapta. W. III. fol. 214. [4] W. III. fol. 53. — [5] W. l. fol. 266. — [6] Szep. kápt. levélt. scrin. 10. fasc. 2, nro 25. Késmárk 1417-ben lett felszabadítva a szász gróf alól. Wagner I, fol. 51. A székpénzt in festo s. Andreae apostoli tették le a plébánosok egészen 1678-ig.

gos számu emberrel s alkalmatossággal merítette ki a plébánosok türelmét a prépost; követelték tehát, hogy ezentul huszonhat ember és harmincz ló eltartásával elégedjék meg; azonkivül egy nap- és egy éjszakánál tovább ne maradjon egyik plebánián sem.

A végrendeletre nézve abban állapodtak meg, hogy avval elhalt plébánosnak akaratát tartsa tiszteletben, végrendelkezés nélkül elhaltnak örökéből azonban a hetven telek után járó dijat lefoglalhatja. [1]

Segédlelkészek.

Igy intézték azt el 1427-iki febr. 21-én a váraljai sz. Erzsébet ispotályában lévő közjegyző előtt. A tanuk között szerepel már három segédlelkész is, ugymint a lőcsei, váraljai és mindszenti; valamint Antal, német-lipcsei plébános is, mi megintelen annak jele, hogy Liptómegye lassanként szintén a szepesi préposttól kapta lelkészeit.

Ugyanazon évben védte György prépost Liszkát Meszes György támadásaival szemben. [2] Reá egy évre pedig a tornai várnagy és Ezdege Bán Pál ellenében. [3]

Szintén 1428-ban találkozunk ujra Tamás svábóczi plébánossal. Kiközösitette volt földes urát, ki őt azért perbe fogta. Az egybehivott birróság oktalannak s minden jogalap nélkülinek találta a kiközösitést, mivel az ilyen büntetésnek kiszabása nem a plébánoshoz tartozik, Tamást elmarasztalta, földes urát pedig felmentette. [4]

Még keményebb itélettel találkozunk 1429-ben. János kanonok s zsegrai plébános ugyanis elhanyagolta székhelyét, roszul végezte az isteni tiszteletet, erkölcstelen életet folytatott. György kemény dorgálás után letevéssel fenyegetőzött, mire János észre tért. [5]

Nehogy azonban maga példája a romlottság okozója gyanánt tünjék fel, igyekezett saját magát is a jog és nemes élet útján megtartani és azért a netán elkövetett törvénytelenségek miatt feloldozásért a pápához fordult, ki a schiavniki apátot hatalmazta fel arra, hogy Györgyöt — ha esetleg szükség volna — az egyházi czenzurák alól oldja fel. [6]

Ezek mellett már 1431-ben újra a kültámadók ellen látjuk síkra szállani. Nagy-lomniczi László, Mihálynak fia s Lőrincz, Györgynek

[1] 1555-ben következőkép számitották a pénzt:

Marca = 6 frt.
Ferto = 1 frt 60 den.
Lotho = — 55 „
Uncia = — 28 „
Pondus = — 19 „

70 telek után tett volna tehát a székpénz 6 frtot s 76 denárt. Egy akkori kéziratból. — [2] Szep. kápt. levélt. scrin. 1, fasc. 5, nro 96. — [3] Ib. scrin. 9. fasc. 4 nro 11. — [4] Ib. scrin. 11, fasc. 3, nro 48. Wagner III. fol. 54. — [5] Wagner III. fol. 55. — [6] Szep. kápt. levélt. scrin. 11. fasc. 1. nro 11. dto: 1429. Talán a hajdani győri prépostságot vetették szemére.

fia ugyanis a valódi tényálladék elhallgatása mellett Jurszkét, kis és nagy Lomniczot igyekeztek Zsigmondtól hűbérül nyerni, György azonban résen volt s a királylyal szemben is bebizonyította, hogy ama községek kalácsi területen állanak. Igy elütötte a bitorlókat az idegen jószágtól. [1]

Hasonló eredménynyel járt el ugyanazon évben a létonfalvi erdők kipusztitóival szemben. [2]

Igy igyekezett mind szellemi téren a fegyelmet s erényes életet, mind anyagi tekintetben a préposti jogokat előmozdítani s talán nem is sejtette ama vészfelleget, mely nyugaton tornyosulni kezdett, hogy aztán zivatarával saját prépostságát is elseperje. Angolhonban ugyanis Wikleff János plébános már a mult század végén olyan tételeket állított fel, melyek az akkor uralkodó egyházi és politikai nézetekkel Husziták. legmerőbben ellenkeztek s mind a két téren nagy mozgalmakat voltak előidézendők. Vallási tekintetben ugyanis azt vitatta, hogy a kehely használata nélkül nem érvényes az oltári szentség; politikailag pedig azon veszedelmes nézetet állította fel, hogy bármely hatóságnak csak akkor kell engedelmeskednünk, ha meg vagyunk róla győződve, hogy nincs halálos bűnben; mi igen tetszetős ürügynek szolgálhat arra nézve, hogy az elöljáróság rendeleteit is elmellőzzük, midőn inyünkre nincsenek. E nézeteket átvette később s fejtegette a szószékről is Husz János, csehországi áldozár. Midőn azért Zsigmond király közvetítése folytán halállal sujtatott, hivei Ziska vezérlete alatt a közben cseh királylyá lett Zsig- Vak Ziska. mond ellen irtó háborút inditottak. Nem elégedtek meg azonban saját országukkal, hanem 1428 óta hazánkba hozták át gonosz fegyveröket, hogy Zsigmond elleni dühüket ennek első országával is éreztessék.

Legelső csapásaikat a magurai kerület fogta fel. A káptalan maga ugyan 1431-ben az Olaszhonból haza készülő Zsigmond parancsára 300 frtot adott hadi segélyül, de ez nem mentette meg őt a veszedelemtől. [3] Még ugyanazon évben megtámadták a lechniczi kolostort, hol a szerzeteseket részint leöldösték, részint pedig szétkergették; a drágaságokat meg könyveket ellopták s széttépték. [4] Aztán pedig Bedrich szökött barátnak vezérlete alatt közelebb hozták Bedrich. vérázott fegyvereiket.

György prépost éppen akkor, a megtagadott dézsma miatt, harczban volt László, schiavniki apáttal, s annak nehány templomát,

[1] Szep. kápt. levélt. scrin. 7, fasc. 5, nro 7. Szep. orsz. levélt. protocoll. 1522. fol. 161 és protoc. 1632, fol. 195, a. hol Kromló is kalácsi területen van. Wagner I, fol. 138. nem tudta megtalálni. Bárdosy I, fol. 366, hol Kalács határai csakugyan oly messzire terjednek. — [2] Ib. scrin. 6, fasc. 2, nro 15. — [3] Ib. scrin. 1, fasc 2, nro 8. — [4] Wagner II. fol. 49; III. 187.

köztök a greniczit is tilalom alá vetette.[1] A közelgő veszély azonban kibékítette őket. László kolostorát csakhamar kifosztották a rablók, György pedig az erős Késmárk falai mögé vonta meg magát, hanem saját veszedelmére. A husziták egy része elfoglalván a Késmárk mellett a Poprád baloldalán az úgynevezett Michael-bergen lévő templomot és paplakot, melyben a külváros plébánosa tartózkodott, addig sanyargatták onnan a várost, mig kezükbe nem került.

Késmárk elesik.

György pr. rabságban.

Kifosztották, előkelőbbjeit fogságba hurczolák s György prépostot is lánczra füzvén rabolva s pusztítva vonultak Liptón át Csehország felé. Hybbén 3047 frton szabadon eresztették ugyan a késmárki tanácsot, György azonban Prágába hurczoltatott, hol a sok nyomor következtében meg is halt.[2] Hogy ezen s sok hasonló tett miatt a huszitákat még lovagi bajnokoknak nevezheti némely honi iró, szinte megfoghatatlan.[3]

Husziták, lovagok vagy rablók?

János pr.

A rablók kivonulta után a káptalan György halálának hirét vevén, új prépostról kezdett gondoskodni. Zsigmond király azonban megelőzte őket, már 1433. okt. 28-án Baselben kiadott levelével, hajdani udvari orvosát s jelenleg buda-előhegyi prépostot nevezte ki Szepességbe, névszerint Stock Jánost (1433—1464.) Erélyes ember volt, ki a prépostsági jogokat minden támadás ellen meg tudta védeni, kemény jelleménél fogva azonban még hozzátartozóit is elidegenítette. Először 1426-ban találkozunk vele, midőn is Rozgonyi Péter egri püspök, kanonoknak s a tizenkét apostol oltárának igazgatójává teszi őt.[4] Onnét lassanként boroszlói kanonok s óbudai prépost s utoljára még szepesi is, Zsigmond kegye folytán. Hasonlómódon szerzett össze Miklós öcscse is több egyházi javadalmat. És az ó-budai prépostságot csakis ezen öcscsének engedte által János, mig a többi javadalmat az egyházi törvények nyilt sérelmével megtartotta, miáltal elegendő ok volt adva arra, hogy káptalana akármikor harczba keveredjék vele.

És valóban alig foglalta el székét, már is harcza támadt uszfalvi János kanonokkal és a vele tartó nehány plébánossal, kiket csak nagy bajjal szoríthatott engedelmességre.[5] Utána intézte el békésen a Benedek mindszenti plébános és Keresztély kanonok között támadt dézsmakérdéseket,[6] és András helynök, meg János kanonok közt egyezményt hozott létre, melynél fogva Uramföldének (másképen Urbanfölde meg Grancs) két harmadát Andrásnak, egy harmadát pedig Jánosnak itélte oda.[7]

[1] Szep. kápt. levélt. scrin. 11. fasc. 3. nro 49. Wagner III. fol. 160. — [2] Wagner I. fol. 52. et III. fol. 214, hol e templomot tökéletesen leromboltatja Zsigmond. — [3] Hyross, Zamok etc. 81. lap 5. jegyzete. — [4] Szep. káptalani levéltár scrin. 11, fasc. 3, nro 46. — [5] Ib. scrin. 11, fasc. 3, nro 51. — [6] Szep. orsz. levélt. scrin. 9, fasc. 2. nro 12. — [7] Szep. kápt. levélt. scrin. 2, fasc. 6, nro 13: Grancs, Beharócz, Petrócz t. i. alafásak voltak.

Nemsokára a szász plébánosokért kellett közbenjárnia. Községeik ugyanis az akkori korszak szelleme és egyházellenes szokása szerint megnyirbálták a papok jövedelmét, miért is Stocknál panaszt emeltek a városok ellen. A prépost Zsigmondhoz fordult, ki 1434-ben adott parancsával meghagyta az illető városoknak, hogy a dézsmát levonás nélkül szolgáltassák be lelkészeiknek.[1]

Ezen időtől fogva különben általánosak lesznek a dézsma miatti surlódások. A városok kapzsisága mellett különösen az alsó nemesség vonakodása játszik szerepet e tekintetben. E nemesség ugyanis a hosszú harczok alatt elszegényedett s birtokai egyes nagy urak kezében pontosultak össze, kikre most irigy szemmel néztek a tönkre jutottak. A nagy urakéi mellett egyedül az egyházi birtokok álltak még sértetlenül, sőt napról-napra még szaporodtak is, mivel ezeket az átok megvédte a rablók ellen. A tiszteleten azonban, melylyel egykoron volt a nép az egyházi osztálylyal szemben, már meglehetős rést ütöttek az egyházi szakadások, a humanisták könyvei, a német vallási harczok, a papok telhetetlensége s fegyelmetlen életük, miért is lassanként oda szögellett ki a társadalmi hajlam, hogy az elszegényedett osztály a nagy urak ellen nem tudván s nem mervén kikelni, az egyházi személyeken kezdte tölteni boszuját. A városok lakói pedig régóta hiresek voltak az egyházzal szemben mutatott szűkkeblűségükről s azért nem csoda, ha minduntalan a dézsmát is megvonni igyekeztek annak szolgáitól. Erkölcsök sülyedése.

Stocknak közbenjárása következtében Zsigmond figyelme újra hajdani orvosa felé fordult, kinek már az 1435-iki jan. 13-án visszaadta a prépostok régi jogát, hogy a kanonokokat ő nevezhesse ki.[2] Ugyanazon év deczember 27-én pedig bizalmas udvari emberei közé vette fel a prépostot.[3]

Igy növekedett Stock befolyása, ki azt sz. Márton egyházának fölvirágoztatására használta. 1382-ben keletkezett ugyanis a templom déli oldalán az Ur testének kápolnája, melylyel az akkori prépost s káptalana a Wikleff által terjesztett tévtanok elleni meggyőződésének külső jelét akará adni,[4] Wikleff tagadta az oltári szentséget, a kápolna pedig éppen azért e szentségnek tiszteletére emeltetett. Stock e kápolna fényét akarván előmozditani, 1436-ban teljes búcsút nyert ki azok számára, kik Urnapkor ezen kápolnában megáldoznak és a nyilvános körmenetben részt vesznek.[5] Stock befolyása. Urtest kápolnája. Bucsú.

Reá egy esztendővel a templom átépitésére kezdvén gondolni, az előbbeni prépost hagyatékát követelte podolini János volt helynöktől, hogy a templomra fordithassa. János azonban és Brega Mik- Késmárki György hagyatéka.

[1] Szep. kápt. levélt. scrin. 10, fasc. 2, nro 30. — [2] Wagner I. fol. 331. — [3] Szep. kápt. levélt. scrin. 1, fasc. 1, nro 13. — [4] Wagner II. fol. 82. — [5] Szep. kápt. levélt. scrin. 11, fasc. 4, nro 53.

lós al-olvasó kanonok s megyei tanfelügyelő részint elpocsékolták, részint eltagadták azt. Stock perbe fogta Jánost s börtönbe záratta, mire Miklós a római kuriához felebbezett, mely azonban Stock bizonyítékai után mind a kettőt elitélte s a kanonokságról is letette.[1]

Albert király. Közben elhalálozván Zsigmond király, Stock benne leghatalmasabb védurát veszitette, mit nehány nemes, köztük Görgői Benedek, Mariássy György és Rákóczy László a dézsma megtagadására és Stock bántalmazására vélt felhasználhatni, Albert király azonban védelmébe fogadván a prépostot, a szepesi főispán hatalmi karát hívta fel ellenök, mire kénytelenek voltak engedni.[2] Hasonlóképen

Alsó-Szálok. szorította vissza Stock a káptalan birtokát megtámadó Semsey Frank s László testvéreket és Alsó-Szálokot tartotta meg a kanonokok számára.[3]

Albert jóakarata azonban nem vala képes a Szepességet a sok bajtól megszabaditani. Kitörvén ugyanis közötte és lengyel Ulászló

Saffranecz. között az ellenségeskedés, Saffranecz a lublói kapitány rabló módjára vetette magát a Szepesség éjszaki részeire, s ámbátor Rozgonyi István szepesi főispán többször szerencsével harczolt ellene, támadásait mégis csak akkor sikerült feltartani, midőn Albert parancsára Palóczy László és Berzeviczy István pohárnok Ulászlóval békét kötöttek.[4] Tiz nappal reá Albert király elhagyta a világot.[5]

Ulászló király. Helyét elfoglalta a magyar rendek által választott Ulászló, ki április 23-án Késmárkra érkezett, hol május 4-ig tartózkodott.[6] Perényi Miklóst, Késmárk kapitányát, szepesi főispánná tette, Komorovski Miklósnak pedig, kitől az útra való szükséges pénzt kapta kölcsön, a tizenhárom szepesi várost adta oda.[7] Késmárkról Iglónak vette útját, onnan pedig Szepeshelynek tartott, hogy az akkor Mindszenten át vezető nagy úton Sárosba s onnét tovább Budára jusson.[8]

Stock prépost, különben Erzsébet hive, itthon nem lévén, java-

De Dominis ellenprépost. dalmának majdnem kárát vallotta, mert Ulászló de Dominis János, segniai püspököt, az őt vezető magyar követség fejét rendelte prépostá, a káptalan pedig meghajolt uj királyának akarata előtt. De Erzsébet fenyegetései és az esztergomi érsek erélyes fellépése észre térítették a segniait, ki jogtalan tolakodását elismervén, helyet csinált a törvényes prépostnak.[9]

[1] Szep. kápt. levélt. scrin. 11. fasc. 4. nro 54—56. Mind a kettőről már feljebb is volt szó. — [2] Ib. scrin. 10, fasc. 2, nro 31; Wagner I. fol. 332. — [3] Ib. scrin. 1, fasc. 2, nro 10; és scrin. 8, fasc. 1, nro 4 dto: 1510, hol ezen Alsó-Szálok fele a káptalané. — [4] Wagner I, fol. 142; III. fol. 217, 257. — [5] Timon, Epitome, fol. 67. — [6] Wagner II. fol. 98 kk. — [7] Ib. III. fol. 217. — [8] Ib. fol. 257. [9] Szep. orsz. levélt. protocoll. 1510. fol. 51.

Stock visszatért székhelyére, hol az ő férfias erélyére, a nemsokára bekövetkezett viszonyok közt legnagyobb szükség volt, mert az Erzsébet szolgálatába állott cseh Giskra a hajdani Ziska utjain a Szepességre vetette magát, hol az általa behozott csehek húsz éven át garázdálkodtak.[1] Berchall Miklós, Giskra alvezéreinek egyike Késmárkon fészkelte be magát és azt meg környékét még hajdani urával szemben is megtartotta, ki még 1456-ban is, kudarczot vallott Késmárk falai előtt. Giskra. Berchall.

Ily viszonyok között nem csoda, ha a nemesek felhasználván a Szepesség zilált viszonyait, a dézsmát megtagadták. Már Albert, mint emlitettük, kénytelen volt őket meginteni. 1441-ben a petróczi közbirtokosok vonakodtak fizetni. Stock először Lodomér érsek és Illés a szászok grófjának a dézsmáról szóló egykori leveleit iratta által; aztán pedig bemutatván nekik ezeket, engedelmességre inté.[2] Midőn erre sem hajoltak, tilalom alá vetette egyházukat, őket pedig kiközösítette, mire Széchy Dénes érsekhez fordultak. Petróczi tilalom.

Az érsek Stockot az ország jelenlegi szerencsétlen helyzete miatt elnézésre intette, de egyszersmind sikerült kivinnie, hogy a vonakodók 1445-ben megjelenvén a káptalan előtt, készeknek nyilatkoztak a dézsma fizetésére, ha Stock büntetését felfüggeszti. Mit azonnal meg is tett.[3]

Alig végezte Stock a nemesek elleni pert, már újra az ország *felosztha*tlan*ság*a mellett volt kénytelen síkra szállani. A lublói kerület, felbujtatva a lengyelek által, megtagadta a dézsmát, de Stock, ugy mint száz évvel azelőtt János prépost a krakói püspök ellen, éreztette fenhatósági jogát a lázadókkal szemben és tilalom alá vetette az egész kerületet, mire Tamás podolini, Gáspár ó-lublói, Péter új-lublói és János gnezdai plébánosok Julián bibornok, pápai követhez fordultak, ki őket a czenzurák alól feloldotta ugyan, hanem a dézsma fizetésére kényszerítette.[4] Erre felmentette Stock Pál az újruzsbachi plébánost s templomát is a tilalom alól.[5] Lublói tilalom. Julián bibornok.

A reá következő évben, azaz 1443-i jun. 5-én földrengés rázkódtatta meg a Szepességet.[6] És nyomban reá megkezdette Rozgonyi Simon egri püspök a Richnón fészkelő Giskra elleni hadat. A káptalan, Simon parancsára, ládákba rakatta a levéltárt és a szepesi várba vitette.[7] Három év mulva Vasky Péter várnagy gyáva gondatlansága miatt huszita kézre került a vár s vele együtt a levéltár is. Giskrának a magyar rendek közé való felvétele után visszakerültek ugyan a ládák, hanem feltörve és sok irat hiányával, mert Földrengés. Levéltár.

[1] W. II. fol. 105. kk. — [2] Szep. kápt. levélt. scrin. 10, fasc. 2, nro 33, 35, 36. — [3] Ib. nro 37. Wagner III, fol. 60, kk. — [4] Ib. nro 34. — [5] Ib. scrin. 11, fasc. 4, nro 58. — [6] Wagner II. fol. 346. — [7] Szep. kápt. levélt. scrin. 1, fasc. 2, nro 5.

a várban feltörte a ládákat aranyossi Csudák János és a mai Aranyosra vonatkozó okmányokat ellopta. Csudák emiatt *in homagio convictus infamis*-nak lőn nyilvánítva, de az okmányokat csak 1499-ben adta vissza. [1]

Stock minden baj között sem feledkezett meg az egyház felvirágoztatásáról és a hitélet emeléséről, miért is mindjárt 1444-ben negyven napi búcsút nyert mindazok számára, kik a késmárki sz. keresztről és sz. Erzsébetről nevezett plébánia templomokat látogatják, hogy ha — mint az okmány mondja — előbb meggyóntak s penitenciát tartottak. [2]

Késmárki egyházak.

Reá egy évvel magát IV. Eugen pápát hivta fel a schiavniki apát, görgői Benedek és Komorovski ellen, kik ujra megsértették a dézsmáról szóló rendeleteket. A pápa a lechniczi perjelt és Szepessi Gáspár esztergomi kanonokot bizta meg a keresettel, kik Stocknak ítélték oda az igazságot. [3]

Fegyelmetlen szerzetesek.

Ezen eset mutatta, hogy a szerzetesek között már sok a selejtes, kik, mint a schiavniki apát, hivatásbeli körükön túl lévő dolgokkal kezdének foglalkozni. Még inkább kitünt az 1446-ban, midőn is János szász-meiszeni pap nyilt panaszszal lépett fel a káptalan előtt Antal draveczi perjel ellen, vádolván őt — mint az okmány mondja — hogy *turpis et impiae vitae*, azaz, hogy züllött életének folytatására pénzt csalt ki tőle és hitegetéssel hozta ide, plébániát és fényes ellátást igérvén neki, holott most szegényesen s nyomorban tengődni hagyja. [4] Rosz jövőnek előjelei voltak ezek. Egyedül a *gölniczi* domonkosok birtak hivatásuk teljes tudatával, kik is ez időben Lénárd mester által az eredeti szigorú rendhez visszavezettetvén, később is önérzetesen védték az igazságot és a jó erkölcsöket. [5] A többi szerzetes-rend leginkább a Németországból ide szivárgott humanista szellemben leledzett, melynek sajátságos jellege a klassikus műveltség (hyperkultura) és a vallási igazságoknak érdemükön alóli lenézése, mivel — szerintük — nem Cicero nyelvén adattak elő.

Gölniczi domonkosok.

Ugyanakkor kezdé a káptalan is Karácsonmezei Miklós kanonok vezetése alatt a Stock elleni harczot. Okai között találjuk, hogy Stock a hajdani Muthmer prépost által a káptalannak hagyott malmot s földet visszafoglalta, hogy Almásnak a felét nem engedte át a káptalannak, hogy igen szigoruan bánt az egyesekkel, hogy a

Káptalani harcz.

[1] Szep. kápt. levélt. scrin. 1. fasc. 2. nro 18, és scrin. 9, fasc. 7. nro 44, 46. — [2] W. I, fol. 59. Az Erzsébettemplom is a városon kivül volt. Gondozták a landeki keresztesek. — [3] Ib. fol. 334. Szep. orsz. levélt. lit. E, fasc. 4, nro 2; és Szep. kápt. levélt. scrin. 5, fasc. 4, nro 1, hol Benedek jóvá teszi régi hibáit s liszkai szőllőjét adja oda a káptalannak. — [4] Szep. kápt. levélt. scrin. 11, fasc. 4, nro 59. — Antal perjelt nem ismeri Wagner III, fol. 171. — [5] Wagner I, fol. 428.

Bodrog vizét majdnem egyedül használja stb. hasonló dolgot.[1] Az ügy Széchy érsek elé került, ki egyes részleteit az érseki zsinatra tartván fenn, a többire nézve 11 pontban egyeztek meg, melyek tizedikében azt találjuk, hogy a templomba való bort felerészben a prépost, felerészben pedig a káptalan tartozik szolgáltatni, még pedig mindazon miséhez, mely „*per quoscunque Catholicos presbyteros*“ azaz kath. pap által szolgáltatnék, mi az elterjedő husziták ellen szólt; egyébként pedig Miklós kanonok nyilvános bocsánatkéréssel s engedelmesség fogadásával engesztelte ki a prépostot.[2]

Az említett tizedik pont nem volt ok nélkül, mert valóban Giskrának sáros- és szepesmegyei főispánsága alatt rohamosan terjedett az eretnek-huszita rablók szokása, melynek következtében már 1449-iki jun. 24-én szomoruan panaszkodva irták meg az országos rendek a pápának, hogy Sáros- és Szepes megyékben több templomban *de facto* két szín alatt osztogatják az úrvacsorát, küldene tehát pénzsegélyt, hogy a megtámadott vallás érdekében háborút viselhessenek.[3] Egy évvel reá meg is inditotta Hunyady János a hadat, de az urak hűtlen elpártolása következtében, mint tudjuk, igen csekély eredménynyel.

Ugyanazon év jun. 13-a táján vallásos lelkiismeretének szép jelét adta Stock, midőn Miklós öcscsével egyetemben az óbudai prépostság templomában az Úr testének oltárát alapította s bőséges jövedelemmel ellátta, mivel tudja — úgymond — hogy a préposti jövedelem utolsó filléréről is szigorú számot kell adni az utolsó ítéletnél, miért is annak tiszteletére fordítja, akitől kapta.[4]

Teljes bucsu.

Reá egy évvel megint az ország érdekében működött, midőn a *teljes búcsúról szóló* pápai levelet Lőcsén, hol leginkább tartózkodék, a nagytemplom ajtajára kifüggesztette.[5] Az ország rendei ugyanis és Hunyady a katonák kormányzója a török elleni harczra költséget akarván szerezni, azon „*legforróbb esedeléssel*“ fordultak IV. Miklós pápához, hogy búcsút engedjen és az ezen alkalommal befolyó pénzt a török elleni hadra utalványozza. A pápa engedvén, azt irta, hogy 1451-iki ápril utolsó napjáig teljes bucsút nyerhet mindenki, ha *vere poenitens, confessus et contritus*, azaz őszintén meggyónván és penitenciát tartván, azon *pénznek felét* átadja, melyet Rómába való utaztában, három napi ott tartózkodásában s hazatértében elköltött volna. A gyüjtés módozatára nézve pedig azt mondja: pecunia in capsis vel cistis reponenda detur *integra* in usum exercitus congregandi contra infideles Turcos, azaz a templomok ajtaja mellett begyült pénz hiány nélkül adassék át Hunyady biztosainak.[6] És valóban

Pénzes szekrények

[1] Szep. kápt. levélt. scrin. 2, fasc. 2, nro 18; és fasc. 1, nro 4. — [2] Ib. scrin. 11, fasc. 4, nro 60 dto: 1448. ápril 27-ike. — [3] Wagner I. fol. 60. s fol. 29 kk. — [4] Ib. fol. 335 kk. — [5] Wagner III, fol. 63. — [6] Wagner I, fol. 277 k.

Török háború. ama pénzzel már a következő évben szerez Hunyady zsoldost és harczol győztesen a pogány török ellen.

Huszita pusztítások. Addig azonban a huszíták ujra pusztitották vidékünket. Egy részök a csütörtökhelyi templom mellett fészkelte meg magát és onnan űzte rabló kalandjait s harczolt, magához hasonló csehek ellen. Kifosztották a létonkői kolostort, mely 1449-ben csetneki Kisztnertől Stoosznak felét megvásárolván, elárulta, hogy van még rabolni valója és a szerzeteseket kivonulásra kényszerítették, míg csak 1453-ban nem jött Hunyady László s Axamythot egyidőre vissza nem szorította.[1] Teljes leveretése csak később sikerült és akkor is kincsekkel terhelten vonult vissza sok cseh vezér.

Hunyady László.

Stock e válságos időben kifejtett buzgalmáért 1456-ban szabad végrendelkezési jogot kapott.[2] Mátyás király ugyan nem tartotta ezt tiszteletben, hanem azért Stockot életében mindenféle más módon tüntette ki. 1458-ban ugyanis megerősítette számára a már rég meg volt jogot, hogy saját belátása szerint nevezhet ki kanonokokat és létesíthet javadalmakat.[3] Sőt talán orvosi tudományát is igénybe vette, mert éppen akkor olvassuk, hogy olyan nagy Stocknak befolyása az udvarnál, hogy ajánlatára lett felvéve Mátyás körébe, Wethés Albert választott veszprémi püspök, ki azért szép levélben mondott a prépostnak hálát.[4]

Vethés Albert.

Sindranus. Ámbár Stock sem prépostságának sem káptalanának jogait nem hanyagolta el, mégis uj ellensége támadt Sindranus vagy Sandrinus kanonok személyében. Midőn ugyanis Stock őt helybenlakásra szorítani nem volt képes, letette a kanonokságról és Sigmundy Lukácsot hozta helyére a káptalanba, mire Sindranus 1459-ben Lőcsén Stock személyes jelenlétében a legkeményebb kifejezésekben óvást emelt ellene, panaszolkodván, hogy a prépost őt bebörtönöztette.[5] Stocknak eljárása nem itéltetett el a szentszék által, de három év mulva parancsot kapott, hogy a gyógyászat gyakorlásától tartózkodjék és a közben megjavult Sindranust javadalmába helyezze vissza, miután Lukács csak meglopta a sz. Márton egyházát.[6]

Új templom. A prépostság nagy területéhez és a papok nagy számához mérten már régen szűknek bizonyult sz. Márton egyháza. Különösen egyházi zsinatok alkalmával alig birta a követeket befogadni, miért is már e század elején az átépítés gondolatával foglalkozott a prépost és a káptalan. Palóczy György érsek 1000 aranyforintot hagyományozott ezen czélra, mely a lefolyt 21 év alatt a káptalan letéteményében volt. Stock, ki jobban szerette a lőcsei sz. Jakab templomot s mellette tartózkodott leginkább, éppen emiatt nagyon

[1] Wagner II. fol. 48; I. fol. 426 és fol. 65. — [2] Szep. kápt. levélt. scrin. 1, fasc. 1, nro 14. — [3] Ib. scrin. 11, fasc. 4, nro 63. — [4] Ib. scrin. 1, fasc. 2, nro 12. — [5] Szep. kápt. levélt. scrin. M, fasc. 4, nro 64. — [6] Ib. fasc. 5, nro 68, 70.

tapasztalván káptalanának elidegenedését, végre a székesegyház átalakíttatására kezdett gondolni. Erélyes jelleménél fogva csakhamar tovább ment a gondolatnál.

Lőcsei zsinat.

1460-ban zsinatot tartván Lőcsén, egyebek közt azon akaratát is nyilvánítá, hogy a templomot átépítteti.[1] És valóban a husziták kikergetése után azonnal hozzá is fogott a nagy munkához.[2] A karzatot és az éjszaki fal egy részét a rajta lévő kép miatt meghagyván, a többit lebontatta, hogy a hajót és a szentélyt *gót* modorban újra építtesse.

A készpénz azonban csakhamar elfogyott és a papok hagyatékából nem folyt be elegendő költség, mivel mások lopták azt széjjel, Stock Széchy érsekhez fordult, ki 1462-iki nov. 18-án adott levelében kiközösítéssel fenyegette mindazokat, kik az egyházi vagyonra teszik kezeiket.[3]

Az építés tartamára búcsút is engedett a boldogságos Szűz, sz. András és a préposti palotában lévő Mindenszentek kápolnái számára.[4] A templom építése azonban csak az ablakok alatti párkányzatig haladott, midőn Stock pápai parancs következtében a budai klarissák ügyének rendezése végett Budára volt kénytelen utazni, hol őt 1464-iki aug. (?) 14-én elérte a halál. Végrendeletében ötezer forintot hagyott a templomnak, hanem midőn a káptalan ezen tovább folytatná az építtetést, Mátyás király a kincstár számára követelte a pénzt, mire az építés abban maradt.[5]

Stock halála.

Stock halála után berendi Bak Gáspárt (1464—1493.) csanádi klerikust nevezte ki Mátyás prépostnak, kit az érsek 1464-iki aug. 20-án meg is erősített.[6]

Gáspár pr.

Bak azelőtt katona, mind a Jajcza elleni ostrom alatt, mind a huszita hadjáratokban vitézkedett, de a sok vérontástól iszonyodván, felcserélte katonai pályáját az egyházival s Csanádegyházmegyébe lépett. Prépostnak kineveztetvén, fiatalsága által tünt fel a káptalannak, miért is Bolognába küldötte, hogy ott az egyházi tudományokban képezze ki magát. 1470-ben pápai felmentvényt kért arra nézve, hogy volt katonai szolgálata daczára felvehesse az egyházi rendet.[7] Ezt megnyervén s tudori oklevéllel ellátva Rómába utazott, hol 1472-iki okt. 25-én papnak szenteltetett, midőn is azon kitüntetést nyerte IV. Sixtus pápától, hogy egyházi ténykedései alkalmával püspöki süveget s pásztorbotot használhasson.[8]

[1] Péterffy, Concilia etc. I, fol. 202 kk. — [2] Wagner II. fol. 106; III. fol. 218. — [3] Ib. III, fol. 67, kk. — [4] Szep. kápt. levélt. dto: 1463. dec. 26. a nem registrált okmányok között. — [5] Szep. kápt. levélt. scrin. 1, fasc. 2, nro 14. — [6] Ib. scrin. 11, fasc. 5, nro 71. — [7] Ib. fasc. 4, nro 66. — [8] Ib. fasc. 5, nro 71., hol a Széchyé és az itt hivatolt okmány előfordul. Ib. scrin. 11, fasc. 5, nro 73 fasc. 1, nro 10. Wagner I, fol. 344 kk.

Zápolya Imre.

Rövid idővel Bak után új főispánt is adott Mátyás a Szepességnek Zápolya Imre, Bak egykori kapitánya személyében.[1] 1465-ben lett Imre Szepesnek *örökös* főispánja s vránai perjel egy személyben.[2] Mátyás ezáltal Zsigmond nyomdokaiba lépett, ki szintén törvénytelenül osztogatta az egyházi javadalmakat. Imre és utána István testvére határtalan kapzsisággal birtak, miért is mesés vagyont szereztek.[3]

Imre a prépostságra is igyekezett befolyást gyakorolni, hanem Bak ismervén préposti esküjét, nem volt hajlandó jogait feladni. És azért Mátyáshoz fordult, ki már 1474-ben megerősítette őt az előbbi prépostok minden kiváltságaiban.[4] Sőt még az akkori viszonyokra igen jellemző ujjal is tetézte, midőn kijelenté, hogy a jobbágyak bármilyen területről bántatlanul költözködhetnek az egyházi birtokok földjére.[5] E tény bizonyítja, hogy az egyház alatt legjobb dolga volt a jobbágynak, miért is a németeknél századokig tartotta fenn magát a példaszó: „Unter dem Krummstabe ist gut leben", azaz „a pásztorbot alatt legjobb az élet."

Jobbágyok szabad költözködése.

Jobbágynév.

Mi pedig a jobbágy nevét illeti, úgy látszik egyedüli helyes magyarázatát adja a szent írás, midőn onnan látszik levezetni, hogy a szolga jobb kezét az úr ágyéka alá tevén hűséget esküdött. És azért jobbágyék vagy jobbagy egyenlő értékű (Gen. 24, 2, 9.) Csak ezen keleti módú eskü miatt nevezhette a király hűbéreseit jobbagyoknak.[6]

Igy tünteté ki Mátyás a prépostot, kit, midőn ugyanazon évben közte és a lengyel király között a béke létrejött, még biztosnak is küldött.[7] Midőn ugyanis II. Pius pápa keresztes hadjáratot volt indítandó a törökök ellen, sok lengyel is felvette a keresztet, hanem a pápa tulságos fáradozásai következtében Ankonában meghalván, a keresztesek is elszéledtek. A lengyelek pedig itthon maradtak és éveken át pusztították a panyovi Thele s mások vezérlete alatt a Szepességet, miért is Mátyás cserében a XIII várost megsarczolta.[8] Midőn pedig a király cseh hadjárata avval végződött, hogy Ulászló lett a csehek királya és demosiczi Pretszlav lublói kapitány azt parancsolta, hogy a XIII városban Te Deum-ot tartsanak, Mátyás újra felvette Szepességen az ellenségeskedést.[9] És ennek vetett véget a fenti béke.

II. Pius pápa.

Thele de Panyov.

Bak közben folytatta a templom építését, melynek költségeire mind a papság mind egyes világiak részéről bőven folytak az ado-

[1] Wagner I. fol. 145. kk. — [2] Ib. IV. fol. 15 és I, fol. 144. — [3] Ib. IV. fol. 16, hol Imre még Mátyástól is kész volt elpártolni, midőn ez a bubeki birtokot nem engedte át mindjárt. — [4] Szep. kápt. levélt. scrin. 1, fasc. 1. nro 15. — [5] Ib. scrin. 6. fasc. 2, nro 20. — [6] J. Albertus, 514, 587 lap, hol a hűbéri eskü a német Hulde szónak megfelel. — [7] Wagner II, fol. 103, kk. — [8] Ib. III, fol. 258. — [9] Szep. kápt. levélt. scrin. 1, fasc. 2, nro 13. Wagner III. fol. 269.

mányok, úgy, hogy 1478-iki okt. 25-én befejezetten állott; mely napon fel is lett szentelve.[1] Templomszentelés.

Hanem a kötött béke daczára folytatta garázdálkodásait s különösen az egyházi személyek ellen dühöngött Thele, ki 1468-ban a késmárkiak temploma mellett mint látszik kifosztott kolostorok prédáján kápolnát is emelt, de Somogyi Antal dráveczi perjel panasza következtében Vitéz János érsektől kiközösíttetett.[2] Ezen annyira felbőszült, hogy Zharnói Katalin, Pretszlav özvegyének birtokain menedéket találván a káptalan s alattvalói ellen háborút kezdett viselni. Elkergette János felkai és Pál kis-lomniczi plebánosokat és Kalácsot pusztítgatta. Bak 1475-iki decz. 7-én polyánkai deák János és Kereszthury Mihály kanonok által panaszt emelt a megyénél, mire Kaczvinkai László alispán békére szoritotta Thelét.[3] Lengyel rablók.

Míg azonban egyrészről pusztították a prépost s káptalan jószágait, másfelől mégis nagyobbodtak azok. Már 1466-ban olyan végrendeletet tett Karácsonmezei Miklós kanonok, hogy összes ingatlanait, pénzét, liszkai szőlőjét, Váralján levő malmát és *cremarium* azaz pálinkafőzdéjét a szt. András-kápolna igazgatója kapja, miért Miklós lelki üdveért *naponként* misét mondani tartozzék.[4]

És utána 1473-tól fogva lassanként az egész mai Aranyos részint vétel útján, részint örök végrendelettel jutott a káptalan birtokába. Igy hagyta pl. aranyosi Nokken (Csudák) Márton és Margit, Salgó Pál özvegye részleteit 100 frton és mise-alapítványon 1475-ben a káptalannak.[5] Egy évvel reá hagyta megint Erzsébet, Vak László leánya az Aranyosban, Petróczon és Harakóczon lévő nagy kiterjedésű birtokait.[6] 1478-ban hasonlót tett Benigna, Nokken Gáspár leánya, úgy, hogy ugyanazon évben Mátyás király már *királyi joggal* vezethette be a káptalant az Aranyos birtokába.[7] Aranyos.

A káptalannak azért két ellensége támadt, úgymint Váralja és a már ismeretes Csudák János, kik mindaddig háborgatták előbbeni birtokában, míglen Váralját, mely felgyújtással fenyegette a káptalant, a megye nem szoritotta békére, Csudákot pedig öregkora nem téritette észre.[8]

[1] Szep. kápt. levélt. scrin. 11. fasc. 5, nro 73. — [2] W. III, fol. 171, nem ismeri ezen perjelt. — [3] Szep. kápt. levélt. scrin. 1, fasc. 2, nro 16. Wagner III, fol. 242. nem ismeri ezen alispánt, ki magát n e m a m e g y e, hanem Zápolya alispánjának nevezi. IV. fol. 15. — [4] Ib. scrin. 2, fasc. 4, nro 1. A serfőzde braxa vagy braxatorium neve alatt ismeretes. A papok ritkán miséztek, azért kötetik ki majdnem minden alapítványnál, hogy n a p o n t a misézzen az illető. — [5] Ib. scrin. 9, fasc. 6, nro 7, 8. Az Aranyoshoz tartozott a mai Drevenik és a túl rajta Zsegrának nézö darab, mely ma Hotkócz-é. — [6] Ib. nro 11. — [7] Ib. fasc. 7, nro 29. — fasc. 6, nro 17. és scrin. 4, fasc. 1, nro 8, hol Bakos István is mint hagyományozó szerepel: és nro 7, hol Fulló András a zempléni Meszest hagyja a káptalannak. — [8] Ib. scrin. 1, fasc 1, nro 16; scrin. 2, fasc. 1, nro 6; és fasc. 2, nro 20; továbbá scrin. 9, fasc. 7, nro 36, 40, 43, 44, 46, 47.

Thárczay Tamás.

Hasonló módon kapott a káptalan 1478-ban örökös sz. misére Thárczay Tamástól 400 aranyforintot és Alsó-Száloknak felét.[1]

Zápolya követelései.

Midőn pedig Zápolya főispán a *régi* 500 capeciát követelné a káptalantól, Mátyás király újra felmentette őket, és a főispánt vissza szorította.[2] 1480-ben megintelen Anna, görgői Benedek leánya hagyta a szt. Márton — egyháznak Ragyolcz, Brutócz, Szt.-György és Stokfalva (másképek Jankfalva és Kloszdort ma Hanzovecz vagy Hazovecz) határaiban lévő összes földjeit.[3]

Három évvel reá pedig Kullancs Albert előhegy nevű liszkai szőlőjét hagyományozta szt. András kápolnájának.[4]

Míg így szt. Márton egyháza magához ragadta a világiak szeretetét, mely nagyszerű alapítványokban nyilvánúlt, addig a kolostorok erkölcsei lazultak. A daróczíak és schiavnikiak mint láttuk fegyelmetlenek voltak s ez átszivárgott lassankint a szigorú karthauziakra is, mert püspök nem lévén Szepességen, a prépost nem végezhette a felügyeleti jogot, melyet az egyházi törvények a püspök számára biztosítanak. Erdélyi János a létonkői perjel *alchimiával* és a *quinta essentia* feltalálásával foglalkozék és a kolostornak összes arany és ezüst szereit füstbe eresztette.[5] Hivatalától megfosztatván, a kolostor s vele együtt a lechniczi is újra rendbe szedetett, mely utóbbi ugy látszik ennek folytán alázatos folyamodványt intézett a prépost- s káptalanhoz esedezvén, hogy vegyék be a szerzeteseket testvérületökbe.[6]

Mátyás kegye.

Mátyás közben osztrák Frigyes elleni harczra készülvén 1481-ben tizenöt ló kiállítását követelte a káptalantól, mire 100 frtot küldöttek által.[7] Mátyás viszont megparancsolta, hogy a főispánok mindenben védjék a káptalani személyeket, ha ezek birtokaikban járni kénytelenek. Ennek alapján találjuk osztropáni Zewld János abauji és zempléni főispán 1484-iki sept. 15-én kiállított menlevelét, melylyel a liszkai birtokba járó vagy onnan jövő személyeket vagy szállítókat védeni igéri.[8]

Még deák György, tokaji parancsnok is ügyekezett jót tenni, mert 1493-ban adott okmányával „*a szt. Márton iránti különös tiszteletből*“ kassai házát az alatta lévő kereskedői bolttal együtt oda adta a káptalannak.[9]

Bak végrendelete.

Hasonló jótettel végezte földi életét Gáspár prépost is; 1489-ben ugyanis gyöngélkedvén végrendeletet tett, melylyel a káptalannak mise-alapítványra 800 frtot és Bognár meg Swito, liszkai, két szó-

[1] Szep. kápt. levélt. scrin. 12, fasc. 1, nro 3; scrin. 8, fasc. 1. nro 2, 3. — [2] Ib. 10. fasc. 2. nro 38. — [3] Ib. scrin. 5, fasc. 1, nro 8. — [4] Ib. scrin. 2, fasc. 4, nro 2. — [5] Wagner II, fol. 77. — [6] Szep. kápt. levélt. scrin. 1, fasc. 2, nro 19. — [7] Ib. nro 21. — [8] Ib. fasc. 1, nro 12: Joannes Zewld de Oztropan etc. — [9] Ib. scrin. 2. fasc. 6, nro 14.

lőjőt hagyományozta. A halál azonban egyelőre megkímélte őt és így meg-kellett még élnie szeretett királyának halálát és a Csehországban már nevetségessé vált Ulászló trónraléptét.[1]

Látta Zápolya István gyanut keltő szereplését, tapasztalta lengyel Albert, Ulászló testvérének támadását és említeni hallotta ama lappangón terjedő hírt, hogy a méreg, melyet István kevert volna, vetett véget nagy Mátyásnak.[2] Talán azt is megtudta még, hogy a király Zápolyára ruházta által a prépostok kinevezési jogát, míg 1493-ban megerősítvén hajdani végrendeletét, junius 5-én nyugalomra nem hajtotta fejét.[3] Bak halála.

Utána Zápolya nevezte ki a prépostokat, kik alatt a prépostság legszomorúbb napjait élte. Zápolya prépostjai.

[1] Szep. kápt. levélt. scrin. 12, fasc. 1, nro 4. — [2] Wagner IV, fol. 22. — [3] Ib. II. fol. 339.

A XVI szepesi város az elzálogosítás ideje alatt 1414—1772.

Az elzálogosítás.

A városok elzálogosítása valaha nem tartozott a ritka események közé. Pozsony 1385-ben Morva Jodok és Prokop grófoknak elzálogosíttatott, de már 1389-ben megint visszakapcsoltatott Magyarországhoz.[1] Sokkal hoszszabb ideig, 340 évig volt zálogban a XVI szepesi város. Zsigmond király, mint gyakran máskor, 1412-ben is meggyőződött pénztára ürességéről s a nevezett városokat Lengyelországnak zálogba adta. Az elzálogosítási okmány Zágrábban 1412-ik évi mindszentek napja utáni 8-ik napon állíttatott ki, a következő tartalommal:[2]

„Én Zsigmond elismerem, hogy Ulászló lengyel királytól 37,000 cseh széles garast felvettem, mely összegért neki és utódainak zálogba adom *Lubló* és *Podolin* várakat a hozzájok tartozó falvakkal együtt, valamint a következő városokat: *Gnizna* (Gnezda), *Bela*, *Leubicz*, *Menhartsdorff* (Menhárd), *Georgenberg* (Szepes-Szombat), *Teutschendorff* (Poprád), *Michelsdorff* (Sztrázsa), *Valendorff* (Olaszi), *Neudorff* (Igló). *Rysdorff* (Ruszkin), *Fülka* (Felka), *Kirchdorff* (Szepes-Váralja), *Matsdorff* (Matheócz), *Dureldsdorff* (Durand) minden hozzájok tartozó jövedelmekkel és birtokokkal együtt. A király igéri, hogy a városokat jogaikban minden idegenek ellen ezentúl is védeni és oltalmazni fogja. A városok addig maradnak a lengyel király zálogbirtokában, míg Magyarország részéről a 37,000 cseh széles garas[3] vissza nem fizettetik és pedig Dunavecz (Nedecz) szepesi határváron, honnan a lengyelek a pénzt egész biztonságban a Dunajecz másik, már lengyel partján fekvő Czorstein (Czortin) várra elvihetik.“

Az el nem zálogosított városok úri hatóság alá kerülnek.

Ez volt a szepesi városok első szétszakítása, a közös alapról való letaszitása és annál fogva gyengítése is. 11 város Magyarországnál maradt és pedig: *Gross-Schlagendorff* (Nagy-Szálok), *Mühlenbach*,

[1] Die Völker Österreich-Ungarns III. Band von J. H. Schnicker. — [2] Wagner, Analecta Scepusii. I, 412. és több város levéltárában. — [3] Ezen összeg Drobner szerint 740.000 császárforint, vagyis 89,000 birodalmi tallér, vagy még 98,800 forint pengőpénzben.

Welbach, *Eisdorff* (Zsákócz), *Kabsdorff* (Káposztafalva), *Donnersmarkt* (Csötörtökhely), *Schmögen* (Szepes-Sümegh), *Sperendorff* (Illésfalva), *Palmsdorff* (Pálmafalu) *Dirn* (Odorin) *Kirn* (Kurimjan). Ezen el nem zálogosított 11 város még 1458-ban külön városi gróf és birák alatt állott és külön pecséttel birt e felirattal: „Sigillum Saxonum undecim Civitatum terrae Scepusiensis.“ De az idők és a körülmények nem kedveztek önállóságuknak. Az Erzsébet királyné pártján állott Brandeisi Giskra huszitáinak pusztításai sokat rontottak a városok jólétén s a szorongatott városokat a megye uralkodó családjai annál könnyebben kerítették hatalmukba. Rozgonyi István comes, a Thurzó- és Csáky-család tagjai királyi adományozás útján egymásután jutottak e városok birtokába. 1638-ban már ki voltak törülve a városok sorából, róluk az okmányok már csak úgy emlékeznek meg, mintha a szepesi vár tulajdonát képeznék: „Communitates XI oppidorum ad arcem Scepusiensem pertinentium.“ [1]

A szepesi városok sorsának magyarázatához szükséges ezen kis eltérés után, forduljunk tehát tulajdonképi tárgyunkkoz a XVI szepesi város történelme lényegesebb mozzanatainak leirásához, tekintetbe véve különösen *a hatóságokat, az adóügyet, a katonaállítási és hadi viszonyokat, a polgárság intézményét, az iskolai és az egyházi életet és a visszakebelezést Magyarországba.*

Hatóságok.

Az elzálogosítással az elősorolt 13 város, Gnezda várossal együtt, valamint Podolin és Lubló erősített helyek, a lengyel hatóságok befolyása alá kerültek. Legfőbb forumuk a lengyel király vala, ki helyetteseül helytartót, „sztarosztát“ küldött ki. Ezen helytartó Lublóváron székelt, hol még egy kapitány és alkapitány a várőrséggel együtt képviselték a katonai és politikai hatalmat.

A helytartók, sztaroszták, következő sor- és időrendben következtek: 1. *Gladich Pál* 1412. 2. *Zavissa Csarny de Grabow* 1422 óta. 3. *Saffranecz* 1438. 4. *Komorow Miklós* 1440. 5. *Przeczilaus* 1464. 6. *Kmitha Péter de Wisnitza* 1478. 7. *Sobintsch Péter* 1479. 8. *Kmitha Péter* másodizben 1494. 9. *Benedikt de Kosmin* 1500. 10. *Kmitha Szaniszló* 1506. 11. *Koscielecz János* 1511. 12. *Jordan János de Zaklyczyn* 1515. 13. *Kmitha Péter* 1529. 14. *Bonar János* 1549. 15. *Maczejovskj Miklós* 1564. 16. *Maczejovszkj János* 1575. 17. *Szaffraniecz Szaniszló.* 18. *Lasky Albert* 1581. 19. *Maczejovszkj Gáspár* 1587. 20. *Lubomirszky Sebestyén* 1596. 21. *Lubomirszky Szaniszló* 1634. 22. *Lubomirszky György* 1667. 23. *Lubomirszky Szaniszló Heraclius* 1671. 24. *Lubomirszky Tódor Szilárd* 1702—1745. 25. *Mária Josepha* I. József leánya és III. Ágoston szász király felesége 1745—1757. 26. *Brühl*

[1] Joh. Karl Unger: Schicksaln der Zipser deutschen insbesondern der XVI Städte. Wien bei Anton Pichter 1820.

Henrik 1757—1763. 27. *Brűhl Károly* 1764. 28. *Poniatowszkj* 1772-ig vagyis a városoknak Magyarországba visszakebelezéséig. [1]

Ezen helytartók Lublóvárról gyakran rettegésbe ejtették a polgárokat, kiket megidéztetvén a vártorony tömlöczébe zárattak. Néha egyesek még roszabbul is jártak. A podolini biró Geyer Pál 1713-ik évi febr. 11-én a várban annyira megkinoztatott, hogy tört bordákkal haza hozatván, nemsokára meghalt. A podolini templomon még ma is a következő versek hirdetik szomoru sorsát:

Discite Rectores ex me, quid munus honoris
Profuit heu misero, tumba cubile meum,
Multa tuli patiens, communi ductus amore.
Pondere pro tanto, mors mea exstiterit.

Birák, mit használt nékem nyomorultnak a tisztség,
Im példát vegyetek. Hant a szobám mostan.
Közjóért tűrve viselék el sok veszedelmet,
S a hivatal súlyát éltemmel fizetém meg.

Igazságszolgáltatás.

Eltekintve az akkori időben az igazságszolgáltatásnál nem ritka kegyetlenségektől, Lublóváron a polgárok vagyona, szabadsága, és a király jóváhagyásával élete felett is itéltek. A pallosjogot a váron kivül a 16 szepesi város területén még három város, t. i. az 1342-ben szabad királyi várossá lett Lubló, Podolin, mely 1412-ben és Gnezda, mely 1566-ban királyi kegy folytán ugyanazon rangra emeltettek. Lubló városában Spelender Regina 1619-ik évi május 17-én halálra itéltetett, mert boszorkányságot űzött; a teheneknek tejét megrontotta, a légben repült és paráznaságban élt. Gnezdán 1636. nov. 1-én Lampeczky Mikolás lólopással vádoltatott, s miután bünét a kinpadon bevallotta, mint tolvaj, akasztófán végezte be életét. Podolinban 1663. febr. 22-én Lomnitzer Mihály felett ily itéletet hoztak: a vádlott tizszeres lopását bevallván, a pellengérre állíttassék, majd a keze levágatván, lófarkához kötve a városból kihurczolandó és felnégyelendő. Barátai és a lelkészek közbenjárására vádlottnak a kinzást elengedték és egyszerüen csak felakasztották. [2] A visszakebelezés alkalmával 1772-ben a 16 szepesi város Mária Terézia által külön törvényhatósággá (provinczia) alakittatván a jus gladii gyakorlásával is ez bizatott meg.

Városi grófok, birák, hatósági személyek.

Lublóvár helytartójának közvetlen közege volt a 13 város grófja, kit a városok minden esztendőben újra választottak. Ezen gróf, a városi birákkal és a városok 100 tagból álló tanácsával együtt

[1] Weber, Zipser Geschichts- u. Zeitbilder 1880. 77 lap. Századok 1886, 144 l. — [2] Lubló, Gnezda és Podolin városok levéltárai. Lublóvár 1553-ban teljesen leégvén, a levéltár is megsemmisült akkor, azért onnan a halálitéletekre vonatkozó esetek nem idézhetők.

rendesen évenként háromszor, leggyakrabban Iglón, Lőcsén, Leibitzon Poprádon és Szepes-Szombaton gyülésezett és a városok ügyeiről tanácskozott.

Álljon itt példaképen egy eredeti határozat, mely 1693. jan. 10-én Leibitzon hozatott:

„A. B. C. D.

Ein Müthig bewilligter Beschluss derer sämmtlich versammelten Hundert-Männer von den königlichen XIII Städten, so in Leibitz bei gehaltener Graffen-Wahl stabilieret worden sind und lauten wie hier folget:

1. Als mit hohem Bedacht beschlossen worden, dass in allen 13 Städten einerley und zwar recht Gewicht, Ellen, Maass und Pfund soll gehalten werden, und dieser ins Werck zu bringen, soll des Graffens und aller H. H. Richter grösste Sorge seyn.

2. Dass die Land-Artikel fleissig und wol sollen observieret werden, besonders wegen der Dienstboten, so zur Unzeit aus dem Dienst treten, das Ende des Dienstes soll seyn am neuen Jahrestage und nicht auff wey-nachten; die Neujahrsgeschenk der Dienstboten sind hieby gänzlich inhibiret und eingestellet.

3. Dass kein Knecht sich unterfangen zobelne Hütte zu tragen, die Mägde aber keine zweymal verschamerirte fürtücher, keine Schwartztüchel und Cschischchen; worbey auch in gemein allen sowol Bürgern als Bürgerin und kindern die kleiderpracht wider den Stand bei grosser Straffe verbothen werden muss.

4. Dass Schändliche Karten- und Würfel-Spiel, das Lange Sitzen und Sauffen, das Tantzen und Springen, das nechtliche Geschrey und tumultiren auff der Gassen, das Tabakschmauchen und ander verbotenes Unvesen, soll von nun an in allen XIII Städten abgeschafft werden.

Ueber diese Punkte sollen alle 13 Herren Richter fleissige Obsicht haben, damit sie unverbrüchlich mögen observiret werden, wer dawieder handeln wird, soll des Königl. Rechts-Straffe unterworfen seyn.

Und dies alles von Rechtswegen.

Leibitz, den 10. Januarii anno 1693.“ [1]

A városi bíró mint a gróf is az V. István királytól 1271-ben a városoknak adott kiváltság értelmében minden esztendőben választatott; „liberam habeant licentiae facultatem inter se Comitem, seu Judicem quemcunque voluerint eligendi, qui una cum Comite, pro tempore constituto, omnes causas inter ipsos emerquentes judicabit.“ [2] Legyen szabad maguk közül gróffá vagy bírává választani, akit

[1] Ménhárd város levéltára. — [2] Wagner, Anal. Scep. 1726, I. 190.

akarnak, ki az azon időbeli gróffal együtt, minden köztük felmerülő ügyben ítélni fog.

A bírón kívül több városi hivatalnok volt alkalmazva; így találjuk az építészettel foglalkozó hivatalnokot — Bauherr —, a gazdászt — Scheuerherr —, a juhászatot kezelőt — Schaffer, Schäfferherr, a borkereskedési felügyelőt — Weinherr —, az őrlési ellenőrt — Mühlherr. A bíró után legnagyobb tekintélyben állott a városi tribun — Vormund — kire a többiek között a rendőri teendők is bizattak.

A városi képviselő-testületek 30 tagból állottak — die 30 Männer. Megválasztatásuknál úgy, mint az egyes hivatalok betöltésénél különösen arra voltak tekintettel, hogy a megválasztottak rokonságban ne álljanak.

A czéhrendszer igen hamar fejlődött ki a városok területén. A leibitzi posztó-szövők alapszabálya most is 1480-ig vezethető vissza. Nem feltűnő tehát, hogy a czéhmester a czéh tagjai között az alapszabályok keretén belül kis törvényhatóságot képezett, ő egyenlítette ki a viszályokat és rendezte a mester-inasok, legények és mesterek közötti viszonyokat, ő szabta ki a büntetéseket és nyilvánította a jutalmakat, ő, számos jómódu czéhtagból álló tanácsa élén majdnem a bíróval egyenlő befolyással bírt.

Az iparos tanulónak felvétetvén tagjává lett valamely czéhnek, — ha kimutatta, hogy három évig vándorolt, mesterré lehetett és saját házra téve szert, a polgárok sorába vétetett fel, esküvel kötelezvén magát becsületes, tisztességes életre, a város határozatainak megtartására és polgártársai javának előmozdítására.

Törvénykezés. Kérdés már most, milyen törvények alapján jártak el a városok hatóságai ítéleteikben? A szepesi szászok külön törvénykönyve az 1370-ből fenmaradt „Die Willkür der Sachsen in der Zips“ 93. pontban elősorolja a legszokottabb kihágásokat és az azokra alkalmazandó büntetéseket. A „Sachsenspiegel“ különösen súlyos vétségeknél szintén volt alkalmazásban. A canon jogra is nem ritkán történt hivatkozás. Néha csak a 13 város határozataira, a tíz parancsolatra, vagy pedig a sz. írás valamely más szavára vagy valamely kitűnő bölcs nyilatkozatára hivatkozott az ítélő bíró. Az ítélet alakjára megjegyzendő, hogy itt-ott versbe is foglaltatott a hozott ítélet, mint azt Leibitzon 1676-ban találjuk. Roth János polgár a városi hatóságot szidalmazván 3 napi börtönre és 4 tallérnyi pénzbírságra ítéltetett. Az ítélet következő versben foglaltatott össze:

„Mein guter Freund, halt' du das Maul,
Sei nicht ein ungeschliffner Gaul,
Bedenke alle deine Wort,
Es sei nun gleich an welchem Ort:
Ehr' Gott und deine Obrigkeit,
Mach' auch kein Ungelegenheit.“ [1]

[1] Lásd e tárgyban bővebben a czikket a szepesi tört. társulat II. évkönyvében 1886. A szepesi szászok igazságszolgáltatásáról Weber Samutól,

Az elzálogosítás esztendejében 1412-ben a 13 város következő viszony szerint fizette adóját a lengyel királynak: Adóügy.

Béla	adója	18	Mark	12	Nessig.
Leibitz	„	33	„	7	„
Ruszkin	„	8	„	13	„
Durand	„	15	„	16	„
Menhard	„	15	„	13	„
Matheócz	„	12	„	13	„
Szepes-Szombat	„	4	„	1	Loth
Felka	„	13	„	1	Vierding
Poprad	„	8	„	5	Nessig
Sztrázsa	„	8	„	1	Vierding 1 quinthel
Igló	„	28	„	kevesebb 4	Nessiggel
Szepes-Váralja	„	22	„	„ 5	„
Szepes-Olaszi	„	14	„	3	Nessig.

A városok adójának összege tett e szerint 200 Márkát.[1]

A három szintén elzálogosított koronauradalomra más adórendszer állott érvényben. Podolin 1412-ben a szabad királyi városok rangjára emeltetvén, tekintettel a sok háboru okozta szegénységre, minden adótól felszabadittatott.[2]

Gnezda városa Zsigmond Ágoston lengyel király által 1566-ban a szabad királyi városok jogaival ruháztatott fel. Az okmány értelmében köteleztetett a város évenként a királynak 124 magyar forintot fizetni és pedig 2 részletben, melyeknek egyike 62 frttal pünkösd ünnepére, a másik szintén 62 frttal Márton-napra volt lerovandó.[3]

Lubló városa már 1342-ben Nagy Lajos kegye folytán lett szabad királyi várossá, egyszersmind köteleztetvén 120 frt fizetésére és pedig 3 részletben karácsony-ünnepre, sz. György és Jakab napjára; más adóval nem terheltetett a város.[4]

Azonban az ilyen rendes adóval nem elégedtek meg a lengyel helytartók; mindenféle czimen és alkalomkor még ezen kivül is megadóztatták majd az egyeseket, majd némely osztályokat vagy az egész községeket is.

[1] Wagn. Anal. Scep. II. kötet 1774. C. 11. — Jegyzés: 1 Mark = 6 forint, 1 Werding = 3 nessig, 1 Loth szintén = 3 nessig, 1 Nessig = 1 Quinthel, 48 pisetum vagy Nessig = 1 mark. — [2] Sigismundus Rex Hungariae Podolinum in numerum Liberorum Civitatum, adjectis nonnullis immunitatibus, refert. Datum Cassoviae 1412. Podolini levéltár és Wagner Anal. Scep. I, 211. — [3] Gnezda városa levéltára. — [4] Lubló város levéltára.

Különösen a jövedelmező tized birtokában levő lelkészeket adóztatták gyakran és nagy előszeretettel. 1541-ben Jakab lengyel ügyvivő a XIII város lelkészeitől 300 mérő rozsot, 100 mérő árpát, 40 mérő borsót és 60 frtot szedetett be. 1569-ben Maczejovszky Miklós lublói várkapitány összes lovait a XIII városi lelkészek nyakára küldte, hogy azokat 5 hónapon át zabbal, szénával és szalmával lássák el; ráadásul a lovakra felügyelő szolgákat is ki kellett tartaniok a mondott időn át. 1578-ban legelőször hozta be a lenadót a lublói alkapitány; az esperesnek magának akkor 6 font tiszta lent — 6 Kloben — kellett beküldenie. 1594-ben hozatott be legelőször a hadi adó és pedig fizettek az egyes lelkészek: Lőcsén, Szepes-Váralján, Iglón, Leibitzon és Bélán 6—6, Poprádon, Szepes-Szombaton, Menhárdon, Zsákóczon, Felkán és Lomniczon 4—4, Káposztafalván, Csötörtökhelyen, Illésfalván, Durándon, Hunfalván, Odorinon 3—3 Mühlenbachon, Welbachon, Svábóczon, Harikóczon és Ruszkinóczon 2—2 forintot. Háborus időben hadi adó czimen a városok lelkészei rendesen 80—86 frtot fizettek. A legnagyobb összegeket követelték a „Pobor" nevű lengyel adó czimén a városi lelkészektől és biráktól olykor 500 arany, máskor, mint 1716-ban, 6000 frt összegben. Még kevés évvel a visszakebelezés előtt, 1753-ban Moszinszkj Lajos Andrásnak, lublói várkapitánynak fizettek a városi lelkészek 150 mérő rozsot, 50 mérő buzát, 200 mérő árpát és 200 mérő zabot.

A 13 város, mint láttuk, 1412-ben összesen 200 márkát fizetett évi adóul. De ezen összeg, mint egyes példákból látni fogjuk, nemsokára megtizszereztetett. Leibitzon 1653-ban a kir. adó bőjti részlete tett 1625, a János-napi 1495, a Márton-napi 1657, összesen tehát az egész évi 4777 forintot; ez pedig roppant nagy összeg, ha tekintetbe veszszük, hogy az árak ugyanakkor igen alacsonyak valának és egy font hús $3^1/_2$, egy rőf posztó e városban 45 denárba került, egy forintra 100 denárt számítva. Leibitz és Igló a legnagyobb és legkifejlettebb városok lévén, valaki azt mondhatná, hogy azok nem mérvadók a többi városokra nézve. Vegyük tehát Ruszkint, mint a legkisebb várost és nézzük az ő adóját. E városka még 1759-ben bírója által 600 frtot adott be kir. adó fejében Iglón a grófnak. E szerint feltehető, hogy az egyes városok adója az elzálogosítás ideje alatt 600—4000 frt között ingadozott. Ennyit az évenkénti rendes adóról.

De a lublói helytartók egészen rendkivüli és szokatlan adót is róttak a városokra. Lubomirszky Tódor Szilárd, ki mindig pénzszükében élt, 1702-ben kormányzása kezdetén, a városokban mindenütt nagy örömmel és a tisztelet sokféle jeleivel őszintén fogadtatott; de csakhamar nagy zsarolónak bizonyult be. Már a következő 1703-ik év junius hó 27-én összehívta az összes birákat Szepes-Váraljára és

a városoktól a „Nona"-t, azaz a mezei termények 9-ik részét követelte. A birák, hivatkozván kiváltságaikra, tiltakoztak az olyan hallatlan és igazságtalan nagy követelés ellen. Lubomirszky nem nyugodott, hanem már aug. 2-án uj gyülést hivott össze Szepes-Szombatra és csakugyan sikerült neki követelését keresztül vinnie azon fenyegetéssel, hogy aki tovább ellenzi az uj adót, az 100 aranyat fizet és a vártoronyba záratik. Még örültek a városok, hogy 1704-ik évi aug. 8-án oly egyezményt köthettek a lublói várban, mely szerint a termények helyett 21,000 lengyel forinttal megelégedett a helytartó, mely összeg két egyenlő részletben aug. 15-én és karácson második ünnepén volt lefizetendő.

A megadóztatásnak külön címe volt a borszállítás, melyet a helytartók a városok költségére eszközöltek. A bor Podolintól kezdve, vagy a Poprád folyón vagy pedig szekéren szállíttatott Lengyelországba. Többnyire Podolin, Gnezda és Lubló mint Lengyelországhoz legközelebb fekvő városok vétettek igénybe. 1664-ben p. o. 40 hordó bort szállítottak a nevezett városok, mi 327 frtba és 30 denárba került. E költséges borszállítás szintén a visszakebelezésig tartott.

Lublón a mint látszik találékonyak voltak akkor, ha arról volt a szó, miképen kellene a városoknak hasznát venni? Lubló várhoz nagy gazdászat tartozott, kiterjedt legelőkkel, hol a juhok, bárányok és kecskék a nyarat töltötték. Őszszel az összes haszonállatokat vagy azoknak egy részét a turómennyiséggel együtt a városok közé osztották szét, előre kiszabott áron, melyet az átvevők minden hiány nélkül megtéríteni tartoztak. Megjegyzendő, hogy az üzlet netaláni kárát a városok kötelesek voltak megfizetni. Az úton megdöglött juhok vagy bárányok is beszámíttattak a városoknak. 1759-ben elárusítás végett küldtek p. o. Bélára 8668 font túrót és 145 juhot 17 kecskével.

Itt felemlítendők még a „heringpénzek" is. A várról a városoknak heringet küldtek nagy mennyiségben elárusítás végett, szintén előre meghatározott áron. Ha a városok annyit nem vettek be, az megint csak az ő káruk volt. Gnezda városa p. o. e számlán 1692-ben 24, 1695-ben 26, 1698-ban 21 forintnyi kárt mutatott ki.

A tetemes ajándékok, melyek évenként ismétlődtek, szintén az adóhoz számítandók, mert mindenki számított reájok és mindenki adta is azokat, aki nem akarta elveszíteni a felsőbbség kegyét. Nem volt eset reá, hogy a városokból valaki akármilyen ügyben üres kézzel ment volna. Rendesen a várkapitánytól kezdve le az utolsó konyhaszolgáig osztottak ki ajándékokat. Ha valaki valamit keresztül akart vinni a helytartóság útján, nagyobb értékű ajándékokkal kellett egyengetnie az utat. Gnezda városa számlájában az 1671-ik év-

ről találunk egy e tekintetben jellemző tételt: „Item nachdem wir der Felder Arbeit wegen befreut worden, dem Fürsten in Summa geben 550 Reichsthaler = 1350 fl.“ Ha a minden évben újra megválasztott biró a helytartónak bemutatta magát a váron, látogatása egyéb költségen kivül, 10—40 frtnyi ajándékvivéssel volt összekötve. A városon átutazó főrangú egyéneket a város költségére vendégelték meg. 1669. május 10-én gróf Tököly Gnezdán éjszakázott, ellátták borral, zabbal, szénával 5 frt és 40 denár értékben. Az átvonuló katonaság is rendesen a város vendége volt, így olvassuk Gnezdán: „1703. 14. Dec. ist das k. Regiment Gwardie ankommen, bey uns Nachtlager gehalten, auff die Mannschaff und Offiziere Discretion 1½ fl.“ Az ajándékok néha a legcsekélyebb tárgyakból is állottak, pl. egyes konyhaszerekből, melyekkel a városok a lengyel hatóságnak kedveskedtek. [1]

Nemcsak a városoknak, de egyeseknek is ily ajándékokhoz kellett folyamodniok, ha czélt akartak érni. 1583-ban Lublóvár helytartósági személyzete Leibitzra kirándulván, Maczieowszky János új adóval akarta megróni a lelkészeket. Az esperes akkor neki 8, nejének 4 forintot és fitestvérének 1 frt 40 kr értékű sajtot vitt ajándékba, mi által az adóveszély egyelőre elhárittatott. 1603-ban a lublói várkapitány a lelkészektől 200 mérő zabot és ugyanannyi árpát követelt. A lelkészek az alkapitánynak 2, a jegyzőnek 1, Lipsicus nevű hivatalnoknak 1 aranyat és Thomasovicsnak 1 tallért ajándékozván, a követelmény rögtön 30 mérő árpára szállittatott le. Még

[1] Midőn Stanislawszki, mint uj hivatalnok Lublóvárra érkezett, az ajándékok részletes jegyzéke ez volt: „1626. in der Trinitatis Wochen ist H. Stanislawski ankommen auffn Schloss verehrt, ein harten taler 2 fl. 25 den., daneben ein Fisch 60 den. H. Stanislawski vom Schloss in nehere Markt Lublau gekommen, und zur Mahlzeit gehalten, ihm 1 Dukaten verehrt 4 fl. 50 d. Item neben dem H. Stanislawski 2 alte Canoniker gewesen, ihnen verehrt, in Gegenwart des H. Hauptsmanns von H. Moschinszki 2 harte taler 4 fl. 40 d. Drieber dem H. Stanislawski fürnehmsten Diener verehrt 1 halben harten taler 1 fl. 23 d. Item zur Malzeit für allerley Gesindel 2 Kuffen bier, verehrt 5 fl. Item in die Küchen geben 1 Ferkel, 2 Kapaunen, 1 Gans, Weinessig, thut alles miteinander 1 fl. 25 d. Item in die Küchen zur Speis zurichten 6 halbe 1 fl. 56 d. Item über diese Mahlzeit aufgangen in Wein 20 halbe, 6 fl. 85 d. Item da der H. Staniszlafski sich auff den Weg geschicht hatte Med in die Flaschen genommen auff den Kocsig geladen 8 halbe, thut 2 fl. 16 d. Item am Frohnleichnamstag den Schiposchen u. den Paukern (vármuzsikusok) 24 d. Item am Frohnleichnamstag mitt den Schlossdienern auffgangen 5 halbe 1 fl. 30 d. Item auff des H. Staniszlaffkis Bruder ins warme Bad Rauschenbach geschickt 8 halbe 2 fl. 70 d. Item da H. Capitan am Zips zurückgekommen mit seinen Leytenampt und andern Gesindel, mit Ross und Mann auffgangen 15 fl. Item da der H. Weselin das erste mal ankommen, ist in allen auffgangen 8 fl. 1 d. Item habe wegen dem täglichen und vielfältigen Gäst gekaufft ums 6 fl.“ stb.

ugyanazon évben Goltz iglói lelkész-esperes hasonló ügyben összesen 5 aranyból álló ajándékkal jelent meg a lublói váron.[1]

Mindezekből látható, hogy per fas et nefas ugyancsak bőven merítettek Lublóváron a városok gazdag pénzforrásaiból.

Katonaszállítás és hadi viszonyok.

A szepesi városok V. István királynak 1271-iki kiváltsága szerint eredetileg — csak háború idejében — 50 fegyveres állítására kötelezték. Ezen okmány, úgymint a többiek is, a lengyel királyok különösen Zsigmond által 1537-ben ismételve, határozottan megerősíttettek.[2] De mint minden másban, úgy a katonaszállításban és a hadi terhekben is, különösen zavarok és háborúk idejében az elzálogosítás tartama alatt a városoknak a rendesnél nagyobb áldozatot kellett hozniok, és pedig nemcsak a lengyel, hanem a magyar király részére is.

1530-ban I. Ferdinánd király tábornokának Katzianernek a városi lelkészek 600 frt hadi sarczot voltak kénytelenek fizétni. Ezen, az akkori időben óriási összegnek előállítására a lelkészek kénytelenek voltak eladni kincseiket, egy aranyozott palaczkot 3 márka és 16 pisetumon,[3] egy nagyobb kelyhet 3 m. 14 p., egy kisebb kelyhet 2 m. 17 p., egy ezüst kancsót 1 m. 12 p., egy keresztet 4 m. és 10 p.-ért. Ferdinand király ezen összegről elismervényt állított ki, melyben kötelezi magát a visszafizetésre, de ennek megtörténtéről hallgat a krónika.[4]

A Bocskai-féle felkelés is nagy áldozatokat követelt a városoktól. Még 1606-ban a nem erősített városokat czölöp-fallal, kapukkal látták el és a harczképes fiatalabb polgárságból jól felfegyverezett katonai csapatot kellett alakítaniok, mely a toronyőr első riadójára készen állott, a rendesen zsákmányt kereső, hol ellenséges, hol szövetkezett csapatok visszaűzésére.[5]

Bethlen alatt különösen Szepes-Szombat vidéke szenvedett sokat, a csapatokat ellátni kényszeríttetvén.

Legtöbbet szenvedtek, fizettek és áldoztak a városok Tökölyi és Rákóczy felkelései alatt.

I. Leopold 1676-ban külön rendeletében kegye és oltalma alá vette a 13 várost, hogy az a katonaság beszállásolásától, zaklatásától és zsarolásától minden tekintetben megkíméltessék. Hogy ezen rendeleteknek a lengyel csapatokra nézve is érvénye legyen, Mosczysky András Lajos, lublói várkapitány is megerősítette az idézett rende-

[1] Az adóról szóló adatok az illető városok számadási könyveiből jegyeztettek ki, valamint „Monographie der ev. Gemeinde Bela, von S. Weber 1885." című műből vétettek át. — [2] Béla város levéltára. — [3] 48 pisetum = 1 márka, 1 márka = 6 frt. — [4] Matricula Moleriana pag. 40., 78., 92., 93. — [5] Béla város jegyzőkönyve 1606. 1636. Történelmi tár: 1884., l. 340.

letet ugyanazon évi decz. 14-én.[1] Mindazonáltal Tökölyi kuruczai által nagy zavarba és inségbe ejttettek a városok. Mosczyszky várkapitány 1676-dik évi jul. 28. és okt. 20-án, valamint 1677-dik évi junius 4-kén ismételve külön leiratokban intette a városokat, hogy marháikat mezőre ne hajtsák, vagyonukat erős helyekre rejtsék és erős őröket állítsanak ki, mivel a felkelők mutatkoznak és semmit sem kímélnek. Daczára ennek kipusztíttatott 1676-ban Menhárd, Ruszkin, Leibitz és az egész környék. Igló, az erődített Lőcse közelében, különösen 1679-ben nagy veszélyben forgott. A kuruczok megrohanták a várost aug. 18-án, de a fenyegetett polgárok által visszaverettek. Az összeütközés közben Mikovini nevű kurucz vezér megöletett. A felbőszült csapatok elesett vezérüket megboszulni és a várost felgyujtani akarták. A város kegyelemért esedezett és örült, midőn 3000 frtnyi hadisarczczal sikerült az ellenség haragját enyhítenie. Egy évvel utóbb, 1650-ben augusztusban más városoknak gyűlt meg a bajuk. Matheóczon az ú. n. Lányi-féle házat teljesen kirabolták az ehező kuruczok, kik 1681-ben Felkán, Strázsán és Poprádon folytatták rablásaikat. Csak Szepes-Szombat menekült meg ezúttal a veszélytől, mert benne lengyel katonai őrizet volt beszállásolva.[2]

A XII. Károly svéd király és II. Ágost szász választó fejedelem és lengyel király között folytatott háborúban, különösen 1703-ban nagy áldozatokat kellett hozniok a városoknak, majd lengyel, majd szász csapatokat szállásoltak itt be, kiket a városoknak élelmi szerekkel kellett ellátniok. A lengyel szász csapatok egész 7 héten át időztek a városokban, és midőn 1704-dik évi február 17-én eltávoztak és a városok számláikat összeállították, kiderült, hogy az egész ellátás 20,000 tallérba került.

Lubomirszky Tódor mint lengyel helytartó a svéd király pártján állván, Lubló vár és jószágai védelmezésére 1704-ben kíméletlen ujonczozást parancsolt a városokra. Állítottak pedig: Leibitz 120, Béla 150, Ménhárd 50, Durand 50, Ruszkin 50, Igló 180, Olaszi 70, Felka 120, Poprád 120, Matheócz 60, Szepes-Szombat 100, Sztrázsa 50, Váralja 150, összesen 1270 embert, ámbár csak a mult évben kapták Rákóczy tábornokától Bercsényitől azon szabadalmat, hogy, tekintve a nagy áldozatokat, melyeket már hoztak, ezentúl minden hadi és katonai sarcztól mentve legyenek.[3]

Még ezután sem maradtak el a nagy áldozatok hadi és katonai czélokra. Milléter XIII városi gróf 1716-ban bizonyítványt kért Késmárk városától a katonaság viselt dolgairól. A május hó 18-kán kiállított bizonyítvány hajmeresztő tényeket említ, melyeket a szász-

[1] Leibitz város levéltára. — [2] Scholtz, Kirchliche Nachrichten II. B. — [3] Béla ev. egyház levéltárában egy jegyzőkönyv 1612—1753.

lengyel katonaság vitt véghez. A többek között a XIII város 1714—1716-ban csak készpénzben 181,000 frtot, akkor roppant összeget fizetett a katonaságnak, melyet élelemmel is ellátott. A városok a szükséges pénz előkeritésére elzálogosították borházaikat, a tizedet, malmaikat, rétjeiket és földeiket. A magánosak gyakran ruháikat is kénytelenek voltak eladni, fizetésképtelenség esetében börtönökbe vettettek vagy halálra kínoztattak. [1]

1718-dik évi nov. 2-kán a szepesi városokba beszállásoltatott a lengyel kir. testőr-dragonyosok ezrede, Gureczky ezredes alatt, melyre a városok a következő május elsejéig 13637 forintot és 52 polturákot költöttek. Az ezután történt felosztás szerint kötelesek voltak minden hónapban a lublói várra szállítani:

	Forint	Köből zab és szecska	Font széna
Leibitz	28	96	6000
Béla	24	80	4800
Menhard	16	64	4000
Durand	12	48	3000
Riszdorf	8	32	2400 [2]

Igy tartott ez a városok visszabekebelezéseig, miből kitetszik, hogy ismételve megerősitett szabadalmaikat, melyek szerint háború idejében csak 50 fegyverest kénytelenek voltak kiállítani, nem tartották meg.

A polgárság intézménye.

A polgárságnak nagy jelentősége volt a szepesi városokban. Találóan mondja Hunfalvy Pál: „a magyarok megalapitották Magyarországon az államot, a németek a városokat; amint amazok az ország elfoglalásában és maig is annak védelmében, ugy ezek a polgári társadalom és az ipar fejlődésében, a főtényezők.“ [3] A polgárok külön rendet képezvén, azok sorába csak az vétetett fel, kinek erkölcsi élete kifogástalan volt, ki házat birt és mint mesterember valamely czéhbe felvétetett, kimutatván egyszersmind, hogy három évig mint mesterlegény idegen földön járt és mesterségében tökéletesitette magát. A polgárok sorába belépő 3—20 frtnyi dijat is fizetett, mely az idegenre nézve még egyszer annyi lett. Az eskü, melyet az uj polgár letett, következő pontokból állott:

Esküszöm az élő sz. háromság egy Istenre, hogy egész életemben uralkodóimhoz hű leszek, a városi hatóságot, mint törvényes felsőbbségemet tiszteletben fogom tartani, a hatósági rendeleteknek engedelmeskedni fogok, a városnak javát előmozditani, kárát legjobb

[1] Béla városa okmányai 1714—1716. — [2] 1 polturak $1^1/_2$ kr. Leibitz városa levéltára. — [3] Die Völker Oesterreich-Ungarns von J. H. Schwicker III. B. J. 87. Seite.

tehetségem szerint megakadályozni, kötelességemnek tartom. Ha valamit tapasztalok, mi a város, hatóság és polgárság kárával járna, azt mindjárt fel fogom jelenteni a birónak és tanácsnak; ha mindazt nem teljesíteném, polgári jogaimat veszítsem el. Isten és sz. evangelioma engem ugy segéljen.[1]

Az eskü után a felvett polgár külön könyvbe beigtattatott, melyben polgártársai feljegyeztettek és neveik az utókorra hagyattak. Évenként egy-egy városban rendesen 6—10 uj polgár lépett a társak sorába. A polgárok könyve diszitményekkel és ily értelmü feliratokkal volt ellátva:

Mein lieber Sohn, dass rath ich dir,
Und biet du wollest folgen mir,
Nichts thue wider dein Vaterland,
Denn Solches ist die grösste Schandt,
Die einem folgt bis in das Grab,
Die Lehre von den Alten hab'!

Csak a polgárnak volt joga a mezőhöz, erdőhöz és iparhoz. Aki nem birt a polgár jogczimével, mindezektől el volt zárva és a jog nélküli munkások osztályába tartozott. E viszonyból gyakran viszályok fejlődtek ki a polgárok és a nem polgárok között, kik rendesen a kis házakban laktak, melyek a legújabb időkig a város közepén valának láthatók. Ezen kis házaknak a munkás osztályhoz tartozó lakóira nézve, Béla városa 1636-ban következőt határozott: 1. hogy sem a mezők sem az erdők jótéteményeit ne élvezhessék. 2. Nem szabad nekik malátát csinálniok, vagy azzal kereskedést üzniök. 3. Csak kézi munkájuk után éljenek. 4. Lenmagot az ugaron vethetnek. 5. Ludakat ne tartsanak. 6. Ha halásznak, egy itcze hallal tartoznak a birónak. 7. A község tanácsában nem jelenhetnek meg. 8. Házaik két szobával ne birjanak.

Daczára az ilyen határozatoknak, a kis házak lakói mindig törekedtek jogaikat kiterjeszteni, mi megint a polgároknak szolgáltatott alkalmat kiváltságos álláspontjuk védelmezésére. A surlódás néha oly heves volt, hogy külön küldöttségnek a lublói vár parancsnokaival együtt kellett közbejárni. Igy történt az még 1726. évi szept. 23-án Bélán, hol Figulowszki Sándor Szaniszló várparancsnok, Serpilius a XIII város grófja, Marczi Jakab szepes-szombati és Heber leibitzi biró, mint nagyobb küldöttség a szóban levő jogviszonyt akként rendezték, hogy sertést és juhot szabad tartani a kis házakban is, de lovat és ökröt nem, pálinkát égethetnek ugyan a nem polgárok is, de nem önmaguk által előállitott, hanem csak vett malátából, csak ledűlt fát szabad az erdőből és pedig csak két kerekü szekeren.

[1] Podolin városa levéltára: „Solch Buch k. Burger Stadt Podolin 1764."

hozniok, a len és libák tekintetében esetről esetre a városi hatósággal tartoznak egyezkedni. Még ezen határozat is fentartotta a választfalat a polgárok és nem polgárok között, de az már nem volt oly magas, mint száz év előtt; csak az ujabb időnek volt fentartva a kiegyenlítés munkáját e tekintetben teljesen befejezni.[1]

A polgárság jellemzésére még figyeljük meg továbbá magatartását és életét a béke és háború idejében.

A polgár, mint valamely czéhnek tagja, mesterségét űzte és az ipart fejlesztette. A czéh alapszabályai Lubló-váron minden akadály nélkül és szivesen, a szükség szerint, megerősíttettek és kibővíttettek. Alig volt mesterség, mely a városokban nem lett volna képviselve. A mesterlegénynek három évi *vándorlása* többnyire nem csekély befolyású volt a polgár általános müveltségének emelésére. Mestersége mellett földmüveléssel is foglalkozott. E téren nem irtózott a legnehezebb munkától sem, házában, az erdőkben és a mezőkön minden férfimunkát fiaival maga végezvén a polgár, a *szolga* segítségére nem igen szorult. A gazdászat külön szabályok szerint volt rendezve. A hatóság határozta meg mikor vitessék ki a trágya, hol és mit vessenek, mely napon kezdődjék az aratás, milyen időben végeztessenek a nyilvános p. o. úti munkák, s ezen rendeleteket áthágni nem volt szabad.[2] A polgár felesége leányaival a házi és mezei munkákon kivül, len- és vászon-iparral foglalatoskodott. A házi szükségleten kivül még e század elején évenkint 6 millió röf vászon vitetett ki Szepességből és különösen a XVI városból. A Poprád folyó mentében és a Tátra vidékén 1802-ben 171,919 forintért adatott el az itt készített vászon.[3] Amellett a polgár és családjának életmódja a legegyszerübb vala. Szükségleteiket a házból fedezték. A fejlődött állattenyésztés a húst szolgáltatta a családnak. Saját árpájukból főzték a sört, mire külön czéhek és egyesületek állottak fenn.[4] Saját gyapjujok a Szepességen dolgoztatott fel fehér és szürke posztóvá, melyet hétköznap viseltek, csak a vasárnapi ruha készült kék posztóból; Leibitzon még e század elején 8 posztós foglalkozott ily finomabb posztó előállításával. Különben Lublón, Szepes-Váralján és majdnem minden más városban is foglalkoztak posztógyártással, mint az a leibitzi posztósok okmányaiból kiderül. A nők ruházatát a családban a saját készitményü, kékre festett vászon képezte.[5] A netalán mutatkozó fényüzési hajlamok külön rendeletekkel — Hoffarths-Artikel — elnyomattak. Ily munka, ipar és egyszerü életmód következménye, a polgárok vagyonossága sőt gazdagsága, nem maradhatott el. Nem

[1] Béla város jegyzőkönyve 1601—1735. — [2] Béla és Podolin városok jegyzőkönyvei. — [3] Schwartner: Statistik des Königreichs Ungarn I. §. 80. — [4] Gnezda: Statut der Bierbräuer-genossenschaft. — [5] Bredeczky: Reisebemerkungen über Ungarn u. Galizien. I. B. 1809.

volt ritkaság, ha egy szücsmester 10,000 frtot vitt magával Lipcsébe, hogy ott kelmét vehessen.

Háború idejében is megfeleltek a polgárok kötelességüknek. Városaikat vagy kőfallal, vagy csak faczölöpökkel és árkokkal vették körül. Igy p. o. Gnezdán kőfalat bástyával találunk. Podolinnak rendszeres erődítményei voltak. Iglón még 100 év előtt látszott a város négy kapuja az éjszaki, déli, keleti és nyugati oldalon.[1] Béláról 1606-ik évről az ottani jegyzőkönyvben olvassuk: „Damals ist der Parken um die Stadt gebaut und vollendet worden, wegen den grosser Unfrieden wegen der Ungar, die gegen Kaiserliche Majestat aufsässig geworden sind und alles genommen haben.“ E jegyzetben a Bocskai-féle felkelés értendő. De a Bethlen, Rákóczy és Tököly korában történt események is kihívták a városok ellenállását. A városok védelmi rendszerét az 1636-ik évről ismerjük. Akkor a lengyel tábornok és a XIII városi gróf elrendelték, hogy p. o. Bélán 8, 12—12 emberből álló csapat, tehát 96 fegyveres talpon legyen, és ha a toronyőr jelt ád, hogy rablási szándékkal katonák közelednek, akkor a támadókat vagy verjék vissza, vagy pedig tartsák fel addig, mig a többi polgárok is megjelenhetnek a helyszinén és azután egyesült erővel álljanak ellent és mentsék meg a várost a veszélytől. Igy védték meg a békés polgárok saját tüzhelyüket szükség esetében.[2]

Iskolai és egyházi élet.

Az iskolát korszakunkban még igen alárendelt viszonyban találjuk. Élén állott a rektor, ki, különösen a reformátió idejében, theologiai vagy bölcsészeti intézetekben képeztetett ki. Segédszemélyzetéhez tartoztak a collega, a kántor, a harangozó és a calcans. Kisebb helyeken egy személyben pontosúltak össze e hivatalok. A néptanítók minden évben újra választattak. Az évi fizetést illetőleg Hosszuthóty László prépost 1617-ben a szepesi káptalanba, tehát jobb helyre Nigriny Jakab nevű tanítót következő évi fizetéssel hívta meg: 20 magyar forint és azonkívül 10 frt az eleség beszerzésére, 13 köböl rozs, 3 k. búza, 2 k. árpa, 2 k. borsó, 1 k. tatárka és ha a malaczok dézsmája jól sikerülend, egy malacz.[3] Az egyes városokban ekkor a pénzfizetés 20—24 frtot tett. A mellékjövedelmeket képezték a temetések, melyek esetenkint 20—50 denárt jövedelmeztek, a recordátiók Gergely és Gál napjain, mikor énekkel látogatták meg a jobb módú polgárokat, és a festivátiók, melyek abból állottak, hogy sátoros ünnepeken szintén énekkel járták be az egyháztagokat. A tanító rendesen a lelkész alárendeltje volt. E viszonyról Stübel András 1690-ben Zeiler után következőket írja: „Dass in Zips et-

[1] Az illető városok jegyzőkönyvei és Iglóra nézve: Korabinszky, Geographisch-Historisches Produkten-Lexikon von Ungarn 1786. — [2] Béla város jegyzőkönyve 1636. — [3] Gnezda város levéltára.

liche Dorf-Priester die Schulmeister, Cantores und Glöckner oder Metzner wie Leibeigene Leute halten und allerhand Hausgeschäfte verrichten und theils als Helfer, theils als Diakoni dem Pfarrer den Tisch decken, Teller und Becher aussetzen und wieder hinwegnehmen.“ [1] A lelkészek gyűlésein a tanítók a kiszolgáló személyzettel egy rangban fordúlnak elő. A szepes-szombati gyűlésen 1542-ben p. o. a lelkészek az ajándékokat osztván, kaptak a tanító a kántorral 12, a szakácsné 15, a szolga 5 denárt; 1547-ben a mühlenbachi gyűlés alkalmával a tanító 12, a kántor 12, a szakácsné és a szolga 3 denárt. Ez a viszony minden évben ismétlődik. [2]

A tanczélt illetőleg Iglón, Szepes-Váralján, Felkán, Matheóczon, Szepes-Szombaton, Bélán és Leibitzon oly előhaladott iskolákat találunk, hogy az ifjak itt nem csak elemi, de theologiai és bölcsészeti tárgyakat is hallgattak és innen nyilvános hivatalokba is léptek. A rendesen előforduló tantárgyak voltak: az anyanyelv, a vallás a káté nyomán, a latin nyelv, mely társalgási nyelvül is szolgált. A realék: történet, földrajz, természettan, szám- és mértan csak encyclopaedice és alkalmilag, ha valamely tárgy az olvasásnál szóba jött, gyakoroltattak.

A lengyel kormány nem csekély súlyt fektetett az iskolákra. Midön Lubomirszky István lublói alkapitány 1658-ban Erythraeus vagy Róth Tóbiás bélai lelkészt és esperest a XIII városban az egyházlátogatással megbízta, ez az iskolákra nézve ezen utasítással láttatott el: „Ide tartozik az iskolákra vonatkozó felügyelet is; mert sok függ attól, vajjon a fiatalság a hit alapjaiban, a jó tudományokban, műszakokban és nemes erkölcsökben oktattatik-e vagy nem, minthogy az iskolák magvai és ültetvényei az egyháznak.“ [3]

Uj és fejlettebb viszonyok keletkeztek az iskolákban 1753-ban a Mária Josepha parancsára kibocsátott rendelettel, mely következő tartalmú: a latin mellett a magyar nyelv is tanítandó, külön iskolaszobák rendezendők be, az iskolatanító megválasztatása Lublóváron jóváhagyandó, az iskolaházakat a községek jó karban tartsák, a cantátiók és más afféle koldulások a 3 sátoros ünnepen kívül eltiltandók, az iskolás gyermek 2—3 denárt fizessen hetenként a tanító javára, a tanító mellék keresete, kivált zenével, nem tiltatik ugyan, de ez a tanítás rovására ne történjék, — külön iskolafelügyelő rendeltetik, ki az iskolaügyet kezeli és a lelkészszel együtt a tanítást is ellenőrzi. [4]

[1] Hungaria, oder eine vollständige Beschreibung des ganzen Königreichs Ungern von Martin Zeiler, fortgesetzt durch Andreas Stübel 1690. — [2] Lásd a Matricula Moleriana megfelelő éveit. — [3] Scholtz, Kirchl. Nachr. B. 1. — [4] Béla városa levéltára.

Az egyházi életre vonatkozó egyes jellemző sajátságokkal bíró mozzanatok is felemlítendők. A főbb események itt kétség kívül a reformátió és az ellenreformátió.

A szepesi városok igen korán ismerkedtek meg a hitujitás tanaival, miután annak bölcsőjével, Németországgal nyelv és kereskedés tekintetében igen élénk összeköttetésben állottak. Cziriak Márton és Sigler János, mind a kettő lőcsei, 1522-ben Wittenbergában legelőször ismerkedtek meg a reformatió tanával. Már 1529-ben Fischer és Leutscher György hirdették a városokban az új tant és pedig látható sikerrel. Már ev. lelkészeket hivatalban találunk: Bélán 1545-ben Quendel vagy Serpilius Lőrinczet, Leibitzon 1546-ban Regens Salamont, Iglón Leutschert 1548. és utána 1555-ben Lőcsei Boynert, Szepes-Olasziban 1548-ban Blasy Jakabot, Poprádon 1548-ban Topperczer Antalt, Szepes-Váralján 1551-ben Antony Mátyás lelkészkedése alatt Sebengall Bernhardot, Szepes-Szombaton 1552-ben Philadelphus Antalt, Felkán 1552-ben Filker Györgyöt. Ugyanazon évben még megválasztattak: Menhárdra Buchwald Lőrincz, Lemmel Tamás Durandra, — Matthiasch Balthazár Ruszkinra, — Suchiav Péter Matheóczra, — és Bottsdorfer Servatius Sztrázsára. Ó-Lublón már 1539-ben az evangelikusok a kath. templom birtokában valának.[1] Gnezdán 1587-ben Szutorisz János ev. lelkész hivataloskodott.[2] Podolinban, egy kérvény után, melyben a katholikusok segitséget kérnek az eretnekek által lerontott oltáraik visszaállitására, itélve, akkor az ev. hitvallás szintén terjedőben lehetett.[3]

Mint a Szepesség más városaiban, úgy az elzálogosított városokban is a XVI. század végével találkozunk az ev. vallással, mely iránt már a világi és az egyházi felsőbbség is elnézéssel viseltetett. Igy 1565-ben a városok lelkészei üdvözölték a várkapitányt Maczieovszky Miklóst, 27 forint értékű aranyozott ezüst kehelylyel megajándékozták őt és oltalmát kérték. Maczieovszky még ugyanazon évben megidézte őket Lubló-várra és megigérte nekik, hogy oltalmára mindig számithatnak, ha az Isten igéjét az ágostai hitvallás szerint hirdetni, a szentségeket Krisztus tana szerint fogják kiszolgáltatni és tisztességes életet fognak folytatni.[4] 1570. évi nov. 30-án Bornemissza szepesi prépost a káptalanra megidézte a Szepesség összes lelkészeit, felhívta őket, hogy a sakramentáriusoktól, ariánusoktól és hasonló eretnekektől óvakodjanak, mely esetben oltalmazójuk lesz és haláluk után árváikra is figyelemmel lesz. Hasonlólag Rudolf ki-

[1] Prot. visitationis canonicae, Ó-Lublón. — [2] Gnezda város levéltára: Liber copiarum variarum materiarum. — [3] Podolin város levéltára. — [4] Matr. Mol. 589., 491.

rály is Bécsben 1578-ik évi april 29-én kiadott rendeletével biztosítja a lelkészeket, hogy őket minden bántalmazás és erőszakoskodás ellen oltalmazni és védeni fogja.[1]

Igy az ev. lelkészek a legfelsőbb oltalom kedvezéséből körülbelől 100 évig minden bántalom nélkül éltek hitüknek és az ev. hitvallást elfogadók a dézsmával és más, a lelkészi állománnyal egybekötött jövedelmekkel szívesen adóztak nekik.[2]

De csakhamar megfordult a koczka. Mihály lengyel király 1671-ik évi junius 24-én kelt parancsával szigoruan meghagyta, hogy az ev. lelkészek, 3000 arany büntetés terhe alatt, kergettessenek ki a 13 városból és a templomok, lelkészlakok és iskolák ujra kerüljenek vissza a katholikusok birtokába.[3] Mint a magyarhoni ev. lelkészekre nézve 1674-ben Pozsonyban, úgy az elzálogosított városok lelkészei ügyében ugyanezen évben Szepes-Váralján összegyült egy bíróság, mely csak azoknak igért bocsánatot, kik a papságról lemondanak, a királynak hűséget esküsznek és ellenségeinek vétkeit felfedezik; azok, kik arra nem készek, számkivettetnek. Mindnyájan a számkivetést választották. Szuchodolszki a lublói váron jóakarata jeléül következő tartalmú útlevelet adatott a lelkészeknek: „Ezennel közhirré teszszük hogy N. N. Németországba utazik, miért is esedezünk, hogy ő, akárhová fordul, mint szabad és semmiféle vétekben nem részes ember, minden bántalmazás nélkül fogadtassék.“[4]

Jobb sorsra méltatta az evangelikusokat Lubomirszky Szaniszló Heraclius lublói helytartó, ki 1694-dik évi július 29-én kelt rendeletével az evangelikusoknak annyiban engedett szabad vallásgyakorlatot, hogy az isteni tiszteletet külön imaházban és a temetéseket harangozással és énekkel tarthassák meg. Ezen korlátolt vallásszabadság a még következő lengyel kormány alatt majd még valamivel megszoríttatott, majd pedig egy kissé ki is tágíttatott, míg a visszakebelezés után II. Józsefnek 1781-iki türelmi parancsa az ev. egyház létjogát is biztosabb alapra fektette.

A visszakebelezés.

Ámbár majdnem minden országgyűlési ülésszak alkalmával szóba hozatott a XIII város kiváltása, a kiváltási összeg azonban sohasem fizettetett le Dunavetz várán, mint az az elzálogosítási okmányban kilátásba helyeztetett. A szóban levő városok csak a varsói egyezkedés alkalmával 1772-ben, midőn Lengyelország, Orosz-, Osztrák- és Poroszhon közt felosztatott, csatoltattak vissza Magyarországhoz összes szabadalmaik megerősítésével. A kerület Lubló, Gnezda és Podolin váro-

[1] Wagner, Analecta Scep. I, 291. — [2] Szepességen a dézsma nem a király, hanem a nép adománya volt. Weber, Monographie der ev. Gemeinde Bela 1. — [3] Prot. ecclesiae ev. Belensis 1612—1753. — [4] Weber Monographie der ev. Gemeinde Bela 17.

sokkal kikerekittetvén, a XIII várossal együtt 1867 okt. 1-ig a XVI városi törvényhatóságot képezte, mikor e városok Szepesmegyéhez csatoltatván, kiváltságos és különleges állásuk mellőzésével, Magyarország honpolgárainak közös törvényei alá helyeztettek.

Érdekesek az ünnepélyes formák, melyek mellett maga a visszakebelezés lefolyt. 1772-ik évi nov. 5-ike az egész vidéknek politikai ünnepe volt. Szepesmegye örökös főispánja, gróf Csáky Nep. János mint ezen esetre kinevezett királyi biztos 6 tagú megyei küldöttséggel Káposztafalváról a reggeli órákban indult Igló felé, mely az uj törvényhatóság székhelyévé lett. Lóháton, kocsin és gyalog özönlött a nép Iglóra, melynek főutczáin a polgárok, a czéhek és egyesületek sok díszes zászlóval és jelvénynyel állást foglaltak és sorfalat képeztek. A polgárok díszes képviselő testülete méltóan fogadta a Káposztafalváról jövő megyei küldöttséget a város kapuja alatt. Eközben megkondultak a harangok, durrogtak a mozsarak, megszólalt a zene. A küldöttség lassan haladhatott előre, kisérve az ünnepies vendégek nagy tömegétől. A templomnál az egybegyült papság fogadta a küldöttséget. Azután a fungáló Driesch vezette a küldöttséget a zsufolásig megtelt templomba. A küldöttséget vezető gróf és főispán, magas, trónhoz hasonló emelvényen ülést foglalt. Hatalmas, kiválogatott grénátosok képezték a diszőrséget. Az ünnepies istentisztelet és a „Te Deum laudamus“ után a főispán, mint királyi biztos, beszédet intézett a városok képviselőihez, melyben biztosítá azokat a királyi kegyről, melynek köszönhették, hogy az idegen uralomtól megszabadultak és önállóságukat visszanyerték. A városok grófja német nyelven felelt és köszönetét fejezte ki polgártársai nevében is azon örvendetes eseményért, melynek mostan örülnek. Ezután előlépett Wolfinger olaszii lelkész és előolvasta az esküt, melylyel a polgárok ő Felségeiknek Mária Teréziának és II. Józsefnek engedelmességet fogadtak. A szepesi kamara biztosa, Török D. azután megbizta a városok kormányzatával Tiszta D. administratort. Egy dicsérő énekkel bevégződött a szertartás a templomban.

Éppen olyan rendben történt ezután a kivonulás, mint a templomba a bevonulás történt. Ősi szokás szerint közös diszebédre összegyült 100 kiváló vendég. A lakománál jó kedv és emelkedett hangulat uralkodott. Ha a zene nem szólt, élczes vagy komoly felköszöntések hallatszottak. A többiek közül ránk maradt egy chronostichon, mely mint pohárköszöntő mondatott el:

VIVat MarIa TheresIa, qVae feCIt hoDIe IsthaeC soLatIa (1772.)
Vota hVngarIae CoMpLeta CernVntVr hoDIe. (1772.) =

Éljen Mária Terézia, ki nekünk megszerezte ezen vigaszt, Magyarország kivánatai ma beteljesülteknek látszanak.

Egy másik felköszöntés e rimekben mondatott:

Maria Theresia gloriose regnante,
Josepho II. Caesare vota secundante,
Fortuna favente, coelo aspirante.
Joanne e Comitibus Csáky in effectum dante,
Fit terra Scepus, qualis fuit ante =

Mária Terézia dicsőséges uralkodása alatt, II. József császár hozzájárulásával, a sors kedvezése és Isten segítségével a visszakeblezés Csáky János gróf által keresztül vitetvén, a szepesi föld olyanná lett, minő hajdan vala.

Ugyanez évi nov. 1-én Lubló, Gnezda és Podolin városok is a nevezett királyi biztos által hasonló ünnepélyességekkel az uj törvényhatósághoz kapcsoltattak és hűséget esküdtek.

A városok uj pecsétet is kaptak ezután, melyen a Tátra csúcsai, a Hernád és Poprád folyók és az uralkodók neveinek kezdőbetűi J. II.; M. T.; látszanak. A pajzsot két arany oroszlán öleli át. A körirat következő: Sigillum Sedecim Oppidorum Scepusiensium 1774. = A tizenhat szepesi város pecsétje 1774.[1]

[1] Wagner, Analecta Scepusii. III. 238.

A szepesvármegyei középkori egyházi műemlékek jellemzéséhez.

I.

A Szepességen még létező középkori műemlékek legnagyobb részének keletkezési ideje, irott adatok hiányában, nagyrészt csak épen a régészeti chronologia segélyével határozható meg. A Szepességen hajdan uralkodott müirányok és gyakorlatok korszakaira is az emlékeken észlelt különböző részletek stylsajátságainak, az újraépítések és tatarozásoknak számbavételével, valamint ezeknek az imitt-amott fennmaradt feliratok, számlajegyzetek és történetileg ismert tények összehasonlitásával ismerünk. A tizenharmadik századon túl azonban alig leszen visszavezethető nálunk valamelyik emlékszerü maradvány; mert ezeknek általánosan legrégibbnek elfogadott s első sorban kimagasló példányán, a szepesi székesegyházon, a legrégibb részek eredete is nem okvetlenül a tatárjárás előtti időbe teendő. Magyarországban az épitészeti emlékek alakzására nézve általában forduló pontot képez a tatárjárás. Míg ugyanis az e határpont előtti műgyakorlat az akkoriban a művelt világszerte dívó úgynevezett *román félkörív-izlés* jellegét mutatja, s csak egyes esetekben követi már a csúcsívesbe való átmenetet, addig azon ponton innen, már az előbb mult század közepén Franczia országban a Suger sz. denisi apát lángelméje által feltalált csúcsív uralja az épitészeti műteremtményeket. Csakis utóhangképen jelentkezik még a romanismus a későbbi tizedekben, nálunk még jó későn is, az Anjou-ház uralkodása kezdetéig. Az Árpád-házi korban létrejött s részint jelenleg is még fennálló, részint romokban látható székes és monostori egyházak, mint: a pécsi, a lébényi, kis-bényi, zsámbéki, arácsi, a bél-apátfalvi, a jáki stb. a tökéletes vagy tökéletlenebb, vagyis csúcsíves elemekkel vegyült román műmodort tüntetik elő, minthogy némelyikükön és épen a korra nézve régibben, mint az 1207-ben épült lébényin már az átmeneti alakzásoknak hely adatott, ámbár ismét az 1256-ból datált jáki magasztos fényében a tisztább

román elveket mutatja. Megnehezül azért a feladat, pusztán a régészeti chronologia alapján következtetni magára némely épitészeti emléknek keletkezési idejére, nem lévén nálunk kimutatható a szervi műkifejlődésnek szigorú egymásutánja. Ekkép állunk a régibb emlékszerű épületeink idejét feszélyező kérdéssel szemben itt a Szepességen is. Kimenthető leend a kapkodás látszatától, ha e kérdésben a homályt szétoszlatható s eléggé megbizható forrásu hagyományra is hivatkozunk. Ilyen pedig van feljegyezve a Pelcz-féle 1731-ik évi menhardi egyházlátogatás jegyzőkönyvében e szavakkal: „fundata circa annum 1231, uti etiam in ecclesia tempore domini Reischer p. t. parochi inscriptio in frontiscipio sanctuarii haec cernebatur: Primum templum in Scepusio Mennhardivillense, secundum quirinense alias Kuriman, tertium Vibornense, quartum toporcense.“ (Alapittatott az 1231-ik év körül, amint még Reischer parochus idejében a szentély homlokzatán ezen felirat volt látható: A Szepességen első templom a menhardi, második a kurimjáni, harmadik a viborna, negyedik a toporczi.) Reischer szepesi kanonok körülbelül 1710-ig menhardi plebános volt, ki alatt tataroztatván a templom, emez érdekes, hihetőleg régibb időből származó felirat is mészburok alá került. Félre nem ismerjük ugyan az ily feliratoknak közönségesen ingóbb talaját, de összehasonlítva a feliratban felhozott, még részben létező templomok, névszerint maga a menhardi és toporczinak legrégibb részleteivel, különösen portáléival, ellenmondásra nem gondolhatunk, valamint hogy ezek az átmeneti műkorszak jeleit határozottan magukon viselik.

II.

A szepesi dóm.

A szepesi dóm, keletkezésekor prépostsági, 1776. óta püspöki székesegyház legrégibb fennálló részletei, u. m. a nyugati homlokzaton emelkedő méltóságteljes kettős torony, a kapuzat, a tornyok alatti csarnok az előtte álló pillérpárral, az éjszaki hosszfal tömör része ódon ablaknyilásával mind mutatják a román műkorszaki épitészet félkörív-izlését, míg a hosszszentély, valamint a hajóboltozat a kifejlődtebb gót müidomot tüntetik elő (1462—1478.), a déli mellékhajóhoz épült Zápolya-féle kápolna pedig a XV. század végének alkotmánya. (1493.)

A templomnak felhozott román részletei a tatárjárást közvetlen megelőző időbe több valószinüséggel helyezhetők, mint sokkal előbbibe, sőt még kevésbbé a XII. századba, bár maga a prépostság III. Béla király (1172—1196.) által alapittathatott légyen. Ellenzi azt müjellegük, névszerint ama sajátosság, hogy a tornyok alatti csarnoképitményben a köríves vállhevederek felváltva csúcsívesekkel

vannak alkalmazva, a pillértövek talapzatán előfordul a kifejlődött s ekkép korra nézve döntő sarklevél, a négy nagyobb féloszloppal biró tőpilléreken hiányzanak a kisebb oszlopkák a megfelelő keresztgerinczek viselésére. Mindezek hirdetik a román építészet végkorát.

Mint sok egyéb monostori templom ezen időben, úgy a szepesi dóm is szerényebb mértékben épült ugyan; (a hajók hossza 12·78 m. szélessége 18·2 m. magassága 14·60 m. a gót szentély hossza 17·67 m. szélessége 11·69 m.) mert ámbár három hajójú, mégis csak egy pillérpár választja el egymástól a hajókat két-két holdosztályban, meghoszszabbítását azonban eszközli az e korban hasonló hazai építményeinken dívó sajátság, melynélfogva a homlokzatba beépített kettős torony alja át van törve, képezvén ekkép a nyugati keresztkarzatot, s áttörött részeiben folytatván a hajók hosszát és pedig 10·4 méterrel. E karzat építménye érdekes példány hazai műtörténetünkben, mivel a pécsi székesegyházon kivül nálunk máshol nem fordul elő, annál gyakrabban Németországban. Eredetileg a hosszhajóhoz lehetett csatolva hoszszabb négyszögű szentély félkörű záródással, vagy épen az akkori hazai sajátságos műtypus szerint csak a hajóhoz közvetlenül fűződő apsissal végződhetett. A hajóban álló gerinczhordókon teljesen ki van fejlődve a kereszttőpillér rendszere, amennyiben az öreg hevederhordón kivül a kisebb is előfordul, mely a diagonalgerincz támasztására van hivatva, mi arra is mutat, hogy eredetileg is be volt boltozva a hajó. Az oszlopfejezeteket a szokásos stylizált s végén csomóba tekert lombozat köríti két sorban, attizáló lábait pedig az épszögű kereszttalapzat sarkain ékesíti a fent említett közvetítő levél. A toronyfalak fogrovátkos és csúcs-, meg körives friessel diszített falszalagok által négy és három emeletre osztvák, ablakainak kettős félkörív-nyílását kehelyfejezetű oszlopka köti össze, a toronyfalak négyegéből szöknek fölfelé a sugár nyolczszögű gúlaalaku toronysisakok. A négyeg felső kerítő párkányzata ujabb időből való.

A nyugati homlokzatot áttörő s kifelé táguló kapu szintén magán viseli a román idomot. Kétfokozatú bélletét a temploméihoz hasonló fejezetű oszlopkák diszítik, melyeken túl kettős többszögű ívezet köríti a különben sima ívmezőt, melyre 1841. óta műbecs nélküli falkép van festve. Egyszerűbb az éjszaki mellékhajó kapuja csak egy-egy oszlopos bélettel, s ívmezejében későbbi időből származó falfestménynyel. Hajdanta e kapuk egyikét előcsarnok is diszítette, mint azt gyaníttatják a még a püspöki palotában megőrzött stylizált, annakelőtte oszloptalapzati ékitményül szolgált oroszlánok és kisebb méretű román oszlopfejezetek.

Mint ez általános jellemzésből kivehető, székesegyházunk ha nem is mérkőzhetik az akkorában szintén épülő székes főegyházakkal

mint az esztergomival, az egrivel, a kalocsaival, a győrivel, de tervezete úgy, mint részleteinek alakításánál fogva ha nem is a legelőbbkelő, de mindenesetre méltó helyet foglal el a XIII. század hasonizlésü honi műemlékek között. Részben egyszerűbb, részben ismét gazdagabb műkészülettel s eltérő változatokkal is épitvék egykorú s ugyanegy műirányban alkotott társai: a deák-monostori (1228.), a kis-bényi (1217.), az ócsai (1250.), a zsámbéki (1260.), a horpácsi, a kaplonyi, a pécsöli, egynémelyik társa azonban mübecsre nézve hasonlíthatlanul magasabb fokon áll, mint a világra szóló nevezetességü: lébényi (1207.), jáki (1256.), pannonhalmi (1225.), gyulafehérvári (1287.), melyek alaptervezetük és kivitelük diszeiben valamint a térség hatásával is felülmulják ezt.

III.

Ha székesegyházunk közvetlen környékének templomaiba betekintünk, ha a hernád- s poprádvölgyi kisebb városainkban, valamint megyeszerte szétszórt apró falvainkban a még fennlévő épitészeti műmaradványokat felkeressük, az itt-ott felbukkanó ódonszerű erős tömör toronyépületek kettős félkör- vagy már csúcsíves, sokszor fejezetes közép oszlopka által elválasztott ablaknyílásai, a toronynégyeget koronázó gúlaalakú sisakalkotmányai fennen hirdetik főegyházunkkali rokonságukat. Ha ezen egyházak falzömeit, a még helyenként létező egyes félkörívü keskeny ablakait, a belső részletek jellegét közelebbről vizsgáljuk, első tekintetre ráismerünk ugyanazon modorra, mely a román félkörívből a gót csúcsívbe való átmenetet jelzi. Csakhogy eltérnek természetesen fényesebb székesegyházaink műalkotásától. Nem vetélkedhetnek vele a kettős torony, nem a hármas hajó, nem a nyugati keresztkarzat, nem a kapuzat dúsabb ékesítésében. Rendesen csak egy tömör torony emelkedik a nyugati homlokzaton, hosszabb vagy rövidebb négyszög képezi a vizirányos famennyezetü osztálytalan hosszhajót, melyet néha éles, de több esetben tompább csúcsíves, nehézkes diadalív választ el a hosszúkás vagy egyenes négyszögben alkotott s átmeneti bordázatú boltozattal biró szentélytől. Jellemzetes ennek egyszerü egyenes záródása, mely egyszerűsitést nem mindig a korlátolt vagyonbeli körülmények okozták, hanem a megyénk délnyugati részén, a hernádvölgyben 1222-ik év óta létezett scsavniki cistercita-apátság templomától átvett mintakép. Jelenleg ugyan már ennek még romjai sem ismeretesek, de nem vélünk tévedni, ha ezen szerzet egyik, még keletkezési idejéből jelenleg is fennálló templomát, az apáthfalvi (Borsod m.) volt cistercita-apátsági, most parochialis templomot a hajdani scsavniki apátsági templom hasonmásának tartjuk. Vannak ugyan a cistercita-

rendnek gazdagabb kivitelű egyházai, minő valószinüleg az eredeti zirczi is lehetett, de sz. Bernát, a szerzet másod alkotójának szigorúbb szabályzatai szerint egyszerűbben kellett épiteniök templomaikat a benczésekéinél, s bizonyára a szegényebb táj viszonyaihoz képest ekkép egyszerüsített épitmény volt a scsavniki zárdaegyház is az apáthfalvinak módjára, melyet a cisterciták egyszerűbb egyházai mintaterveként vehetünk. Ez pedig csak egyenes zárású szentélylyel bir. Scsavniktól, mint e megye második emlékszerü épitészeti központjától származott át kisebb templomainkra az egyenes záródású szentély. Nem is engedték az akkori vagyonviszonyok a gazdagabb épitkezést, mely csak két század után állott be. Egyáltalában könnyen enyésző épületeket emeltek akkor, csak vagyonosabb községek vagy földbirtokosok építtettek tartós anyagból, de ez is csak terméskő volt, csupán a torony és templom szögleteire, az ablakbéletre, kapu, s párkányzatra vétetett faragott kő.

Szepes-olaszii templom.

Ezt látni a *szepes-olaszii* templom még ezen korból (1248.?) fennlévő részletein, melyek közül a főkapu nagyobbszerű oszlopfejezetei, valamint a diadalívet hordó pillértövek a székesegyházéinak hasonmásai, attikai basisukat azonban semmi sarklevél nem érinti, s a munka csinossága általában finomabb mesterkezet tüntet fel. E templom eredeti román korszaki alakjában magas, hosszú, négyszögű, csakis az akkoriban általánosan alkalmazott famennyezetű hosszhajóval s alacsonyabb boltozatú szentélylyel birt. A templom kivül és belül falfestményekkel volt diszítve, melyek közül nevezetességgel birt a nyugati homlokzaton létezett nagy sz. Kristóf-kép és a hosszhajó egész déli külfalát elfoglaló magasztos fogalmazású román izlésű keresztkép, melynek nagyrésze a mostani déli mellékhajó félereszü födele alatt még fenn van.

Zsegrai templom.

A közel szomszédságban több templom bir még a jellemzett műkorszaki typussal, igy különös figyelemre méltatandó a mütörténelmileg fölötte becses falfestményeiről is hires *zsegrai* templom. (1245.) A Zsegraiak családjának alapitása ez, és bár csak falusi templom, mégis alapitására vonatkozó másutt alig előforduló oly ősrégi okmányokkal bir. Egyenes záródású szentélye, keleti falán a félkörives ablak, az erős alkatu torony csúcsives kettős ablakzata, a déli kapu két-két oszloppal diszített béllete s a mai csúcsives boltmezejére festett kalvária-kép, nemkülönben a közvetlenül a bejáratnál álló s mészkőből faragott románkori keresztelő medencze keletkezésüknek korát mondják el a szakértő nézőnek, a hajó közepén álló s a csúcsives keresztboltozat gerinczeit felfogó nyolcz oldalú gót pillér, valamint a hajó déli részén lévő két hosszablak már az első épitésnek két század után eszközölt átalakitását tüntetik elő.

Ugyanezen kornak és műalkotásnak szüleményeiként tekintendők a branyiszkói hegységvonalon Zsegra szomszédságában fekvő *Szlatvina és Harakócz* kisebbszerű, de érdekes egyházai. Szlatvin és Harakócz templomai.

A *szepesváraljai parochialis templom* toronyépületén kiszökellő felső emeletnek párkányzata ugyan e korra mutat. Szepes-váraljai plébánia-templom.

A *mindszenti* kerek sirkerti kápolna halotti szertartásra és a nagyheti sz. sir felállítására rendeltetett. Mindszenti kápolna.

Ily kerek központi építmény, eredetileg négylevelű rózsát képezett alaptervvel a *haraszti* templom is, melynek négyegén emelkedik a zömök, nehézkes falazatú, de középoszlopos körívű ablaknyilásokkal biró alacsony torony, belsejében kupolaféle magas keresztboltozatot képezvén az oltárhely felett, mely jelenleg három félkörű apsissal kerittetik, az eredetileg megvolt nyugati apsis bejárattal birt, melynek helyét elég késő idő után történt lerombolása után a jelenlegi négyszöghajó foglalja el. A keleti apsis mészburkolatán át előtünnek régi falképei. Ámbár sima külfalai minden tagozási s párkányzati díszt nélkülöznek, mégis emlékszerű építményeink között kiváló jelentőségű ezen egyház központi alapterve miatt. Haraszti templom.

Átmeneti korú a *markusfalvi parochialis templom* délnyugati részén fennlévő s hajdanta valószinüleg a várral kapcsolatban volt kápolna, melynek fejdiszitményei még a symbolismus jellegét viselik magukon. Markusfalvi kápolna.

A kárpátaljai városok és falvak egyházai, mennyire még eredeti alakjukból ki nem vetkőztek, névszerint a tornyok és portálék ékitményei szintén az átmenet-stylű épitést tanusítják, ámbár főrészeikben már is csúcsíves idomzásra emlékeztetnek, mint a felkai, szepes-szombati, kakas-lomnitzi, hunfalvi, menhardi, leibiczi, késmárki, bélai stb. Kárpátaljai templomok.

IV.

Az eddig elősorolt egyházi épitmények a román műkorszak határához vezettek. Nyugati szomszédainknál is fordulat áll be a XIII. század végén a műirányban, annál inkább honunkban, hol a tatárjárás lezajlott vihara után a társadalmi élet tényezőit alapjaiból nagyrészt újból kellett megalkotni. A megyénkbe behivott új német gyarmatok a régibbekkel egyesülten fokozott munkával utat törnek a polgárosodásnak. Királyaink szabadalmazó levelei megalapítják a városegyesülést. Az iparágak s kereskedelem kifejlesztésével növekedhetett a vagyonosság is. Az Árpád-ház kihaltával beállott trónvillongásoknak véget vet a Tárcza mentén vívott csata, melynek az Anjou-ház részére diadalmas kimeneteléhez döntőleg járult a szepesi szászok vitézsége. Vértes őseink érdemét, s a győztes új királyi ház-

tól nyert szabadalmakérti hálaérzetét megörökíti a műtörténetileg hazánkban páratlanul álló híres szepesi domfalkép. (1317.) Mennyit köszönhet honi tudományunk és művészetünk Róbert Károlynak s fiának Nagy Lajosnak, mennyi buzgalmat fejtett ki az akkor akadálytalanul működő egyház, legjobban hirdetik azt fennmaradt honi műemlékeink. A művelt világ minden tájáról behangzott akkor az új csúcsíves műirány dicsérete, melynek első terjesztői az új kolduló szerzetesek, kik Kassán és Budán monostori egyházaikat e stylben emelik. Valamint a benczések zárdaegyházaikon a román styl első s legszebb építményeit mutathatják fel, a cziszterciták által emelt épületek pedig az átmenetkorú ízlés remekei; úgy a domonkosok és ferenczieknek alkotásai a gót styl legérdekesb termékeihez számítandók. Megyénkben a domonkosok befolyása a bányavárosokra és a közel Hernádvidékre terjed. A stájerországi Szeiczról megyénkbe telepített karthauziak építkezési jellemét a jelenlegi scsavniki püspöki kastély kápolnájában, melynek faragott műrészletei a most már csak romjaiban fennlevő (1305-ből) lethonkői menedékhelyi karthauzi zárdatemplomából (lapis refugii) állítvák össze, nem különben a fennmaradt dunajecvölgyi vörösklastromi monostorukban bírjuk. Tevékenységüknek kegyeletes emléket állított Fessler Magyarország történetéről szóló művében, hol az ezen korú művészetről ékesszóló tollával értekezik. A keresztes barátok emlékei is fennmaradtak néhány kisebb templomunkban. Műértő szerzetes-barátok azok, kik szabályszerű egyéni teljes szegénységük daczára egyházaikban dúsan ékesített trónt emelnek a királyok királyának, kisebb községeknek pedig egyszerűsített mintaszerű példányképeket szolgáltatnak.

Ezen egyházi műtevékenységhez hozzájárult egy másik tényező. E tényező voltak a városok, melyek kereskedelem s iparszorgalom által főleg Zsigmond király kiváltságai folytán tetemes vagyonosságra jutván, jelentőségüknek abban adtak kifejezést, hogy szebbnél szebb építmények felállításával egymást felülmúlni vetélkedtek. Szem elől nem tévesztendő még a leghatalmasabb emeltyű, a vallásbuzgalom, mely ez időben a társadalom minden osztályát áthatva nagy összegek adakozására serkentette azt egyházépítkezésekhez.

A középkor első századaiban ugyan kizárólag egyháziak kezében találjuk a műgyakorlatot, de a XIII-ik században s folytatólag még inkább, laikusok tanulják meg tőlük a műkezelést, ez hullámkörönként terjeszkedik az iparműhelyeken, s új meg új erőket támasztván átviszi a műérzetet magába a néptömegbe, mi nálunk fényes módon a XV. század vége felé valósúl meg, midőn tökéletes műforrongást észlelünk műemlékeink létesítésében. Nem is csoda ez. A találmányok korát élték akkorában, megnyílt egy új világrész, működik a sajtó s a tudás terjedésével növekszik az általános mű-

érzet is. Korunkban messze vidéken keressük az ügyes vésőt építkezésünkhez, s oltáraink díszítésére közelben alig találunk értelmes aranyozót, holott akkor minden kisebb városban, sőt faluhelyen is műmesterembereket találunk.

V.

Mint általán hazánkban, úgy megyénkben is az Anjouház uralkodásával építkezéseink az új gót irányt követik, mely Franczia- és Némethonban máris egy százados vívmányokkal dicsekedhetik. Oly styl az, mely arra termett is volt, hogy következetes szerkezeti alakításával a román modor fölötti fensőbbségét érvényesítse, s rendkívüli szépségével a már kiképzettebb műizlést és buzgó vallásérzetet magának meghódítsa. A román építészetbe fölvett tőpillér-rendszer lehetővé tette a keresztboltot, mely a gót ízlésben csúcsívesre emelkedve ama magasztos csarnokszerű építményt hozta létre, mely az emberi szív ég felé irányuló vonzalmainak annyira megfelel. Míg az előbbiben a keresztény szellem bensőleg működő ereje birja kifejezését, addig a gót az élet külviszonyait is nemesítve meghódító s a népeket egy szellemben egyesítő keresztény hit hatalmát jelezi. Ép úgy ajánlják e stylt technikai előnyei. Elbeszéli a boltnyomást a hosszfaltól s azt a külső tám- és belpillérekbe vezetvén, állványszerű csarnokot teremt, melyben a szükségtelenné vált nehézkes falazat helyét tűzfényes színekben ragyogó hosszablakzat foglalhatja el, pótolván a falfestményeket tündérhatásával. A csúcsíves boltozat magasabbnak is látszik a valóságnál, s a későbbi csillag- vagy háló-gerinczezet törött vonalú tekervényein túl elmereng a megigézett szemlélő lélek a végtelenbe. A mélyvésetü horony s pálczatagozás változatos árnyalata, a karcsú oszloptövezet lombdísze a karfejezeten, a szobroknak készített menyezet s tornyozatmű, a keresztvirágban végződő s levélcsokrokkal megrakott oromzat, az ablakívet ékítő mérmű elfelejtetik a nézővel e kőalkotványok építészeti rendeltetését, s a szellemnek a merev kötömegek fölötti győzelmét éreztetik meg vele.

Csötörtökhelyi kettős kápolna.

Legélénkebben nyilvánul ezen műhatás megyei gótikánk fénypéldányán a *csötörtökhelyi* kettős Zápolya-kápolnán, ha hozzá gondoljuk a tervezett üvegfestményeket az ablakokban. Azon korból való ez is (1515—1535), midőn e styl áttörte az építészeti alakítás szigorú szabályzatát, természetutánzásba ment át, előképéül vevén a lombos sudarerdő ívágazatát. A levélzet természetutáni képzésében remekelt a csötörtökhelyi mester, miről főleg a nyugati oromzatot koronázó hatalmas keresztvirág tesz tanúságot, mely azonban az 1869-iki tűzvész lángjaiban tetemesen megsérült, valamint ekkor

általában az egész különben faragott kőből emelt építmény szenvedett volt. A támpillérek szerkezeti elrendezésének még a jobb gótkorszak szolgált mintaképül, mely tekintetben fölülmúlja a bár két tizeddel is előbb épült (1493) hasonrendeltetésű szepesszékesegyházi Úr-test-kápolnát, melylyel egyébként a három záradékú szentély s boltozati hálógerinczezetre nézve összehasonlítható, de mint homokköve, úgy mestere is más. A csötörtökhelyinek alsó része sokkal dúsabb kivitelü is és Istentiszteletre is van elrendezve. Építtetését temetkezési czélra szintén Hedvignek, tescheni herczegnőnek, Zápolya István özvegyének tulajdonítja a hagyomány, ki azonban a trencséni várban történt halála után (1521) a székesegyházi kápolnában lelte nyughelyét; azért mások menyét Izabellát mondják alapítónőnek; kapcsolatba hozzák azonfelül az építés vezetését a Máriássy-család egyik ősével Istvánnal, volt szepesi főispánnal († 1516), ki a márkusfalvi templomhajó déli falába befalazott sírkövén többi közt elmondja magáról: „gratus eram patrie atque domui zapoliane."

Régi templomok alakitása

A mint azonban könnyű dolog a szakavatottnak okmányi adatok nélkül is a késő gótízlésű templomok keletkezési idejét három legfölebb öt tizedbeni hibázhatóság fenntartásával meghatározni, ha még elégséges műidomok vannak fenn: ép oly nehéz az osztályozás a korábbi csúcsíves idomban tartottaknál, ha legalább némileg is tájékozó okmányok híján vagyunk. Igy állunk Szepesben nagyrészt a korai gót építményekkel szemben. Az 1874. évben általam foganatosított összehasonlító vizsgálat 70—80 gótízlésű templomot mutat föl megyénk területén, de csak kis részének kora mutatható ki határozottan okmányok nyomán. Kétféle fejlődést találunk azokon úgy időre, mint a kivitelben. A korábbi szigorú szerkezetűt a XIV. század folyamán, és a későbbi duzmadt nemű, inkább díszítményre czélzó, bár fényes kivitelűt különösen a XV. század végén és még a XVI. század elején. A XIV. század első felében alakul minálunk a XXIV szepesi város testülete, új meg új helységek alapíttatnak. A múlt időből fennmaradt romlatag anyagú építmények újonnan emeltettekkel váltatnak föl, a tartósabbak durvább idomaikból kivetkőznek. Építésmintául szolgál ezen időben a kisebb városi és falusi egyházaknak az akkor Franczia- és Némethonban uralkodó sajátos modor, mely szerint a rendesen famennyezetű osztatlan kültám nélküli hosszhajóhoz négyszögű, s egyenes záradékú, vagyis lapos hátfallal bíró, keskeny csúcsíves hosszablakzatú szentély épült, melynek nyomottabb keresztívezete kelet felé a szögtámpillérekre, és sokszor azok híján csak a vastagabb falazatra és a belső négyszöggyámkőre támaszkodik. Külsején látjuk még a tömör jellegű, csúcsíves egy vagy kettős ablaknyílású, gúlalakú vagy csúcsormo-

zatú tornyot, a hajótetőt a szentélytől elválasztó magasabb, s a szentélyt kelet felől bekerítő sugárfalu ormozatot, a torony alatti bejárat kapuja egyszerűbb a déli kapuzatnál, melynek oszlopdísze sok esetben még románizáló, általában azonban a gót horonyt s pálczatagozást mutatja. Ez volt eredetileg általános alakja falusi, s városi templomainknak is a XV. század elejéig, sőt maga a lőcsei főtemplom is valószínűleg csak famennyezetre terveztetett. A famennyezet különben ez időben uralkodó volt nem csak a vagyontalanabb kis helységekben, hanem székesegyházakban is nálunk ép úgy, mint a külföldön, hol még most is fényes alkotásuakat csodál az utazó. Módosabb községek azonban még a XIV., de jobbadán a XV. század folyamán változtattak templomuk ezen eredeti idomán, átalakítván azt két hajósra, csak Szepes-Olaszi, Igló, Késmárk és Gölniczbánya létesítettek hármas hajót. A változás így történt meg: A hajdani famennyezetű egyház a község vagyonbeli körülményeihez képest két, sőt néhol három holdas hosszablakzatu szentélyt, a hajóban pedig könnyűded finom gerinczezetű gót boltozatot kapott, hanem kültámpillérek nélkül, mert a boltívek nagyrészt a megvolt hosszfalakra rakattak, melyeken eddigelé a fafedezet nyugodott volt. Feltűnő tünemény ez, s nyilván szervezetlenséget mutat, mivel ellent mond a gótika szervezeti alaptörvényeinek. Belül tiszta stylü csúcsives alkotást szemlélünk a boltozaton, kívül pedig legtöbb helyen nincsen megfelelő támja a terpeszkedő íveknek. Nehogy tehát túlságos nyomást gyakoroljanak az ívek a hosszfalakra, ketté osztatott a hajó, s közepére egy vagy két pillér állíttatott, mi által a két hajós alkotmány támadt. Szembetűnőleg kimutatható ezen átalakítás a landoki hajdan miechovita szent-sírőrök prépostsági egyházán, irott adatokból pedig bebizonyul a menhardi templomon. Jól is megfelelt ezen kettéválasztása a hajónak symbolikus jelentésén kívül a híveknek nem szerinti elkülönitésére az Istentiszteletnél, és a templomban megtartatni szokott körmeneteknek. Eszményi mintaképét bírhatta a jeruzsálemi coenaculumban, mely a keresztes vitézek által ily két hajós alakzást nyert vala.

Különösen említést érdemelnek e kétféle modorban és időkorban vagy újonnan épített vagy átalakított következő templomok: a fentebb nevezett landeki (1315), a tótfalvi, a vibornai, a nagy-eőri (strázskai), a jekelfalvi (1313), a richnói régi (1324), az olsaviczai (1308), az odorini, a káposztafalvi, a matheócz városi (1312), a körtvélyesi (1346), a nagy-szalóki (1317 és 1401), a hunfalvi (1409), a kakas-lomniczi (1422), a zsegrai átalakítás (1425), a felkai, poprádi, a ruszkinóczi, szepes-szombati (1287 és 1503), a leibiczi, a bélai, a malduri, a görgői, az ó-lublói, a vörös-kolostori (1506) stb. A magurai egyházak jobbadán a XV. században épültek, és pedig többnyire

a nyolczszögből vett három oldalu záródással a támpillérű szentélyben. Kiválóbbak köztük a friedmani dús alakzásu déli kapuzatával s fejdíszítményü koronapárkányzatával, a nedeczi, az ó-falvi, a mátyásfalvi és hanusfalvi.

VI.

Ki akarván tüntetni a kisebb városi és falusi egyházépítmények összefüggő lánczolatkénti kifejlődését, tért nem engedtünk a módosabb községek által az átmeneti műkorszak kimúltával létesített fellengősebb alkotásoknak. Első és egyedül álló, és pedig még a középkoron túli időre is megyénk központja Lőcse város. E hely a tatárjárás után beköltözött jövevények által mintegy kiszemelve lett a megye góczpontjául, honnét erősebb lüktetéssel hatott megyeszerte a polgárosodás. Úgy látszik, az alsó Rajna-vidékről hozták templomuk mintáját is magukkal.

Lőcsei szt. Jakab templom.

Akkorában már Némethonban az új gót ízlésben számos templom épült vagy épen épülőben volt. A lőcseiek templomuknak mintául választottak térségre nézve hathatós, de műtagozásaiban zömök jellemű, részleteiben általában egyszerűbb elrendezést; templomuk vetélkedik is kiterjedésében hazánk középkori székesegyházaival, nevezetesen a pécsivel és a kassaival, mert ürhossza 60·74 m., szélessége 27·39 m., magassága 19·80 m. teszen, háromoldalú záródással bíró szentélyének hosszablakzata fölér 16·50 mnyi magasságig. Ámbár a romanizáló kapitael-alakzások még nagyon a flora muralis és a physiologusok jelképes motivumaira emlékeztetnek, mégis a gótika uralg az egészen. Csarnoktemplomnak épült, minő Némethonban a marburgi, nálunk a domonkosiaké Budán, és a ciszterczitáké Bártfán volt, melyek most plebánia-templomok. Azonban nem a szerzetes egyházak szerint van elrendezve, tágabb mellékhajókkal bír, népsokaság befogadására állíttatott. Hat négyszögű pillérpár osztja el a három hajót, a tiszta gót gerinczezetű keresztboltok ívezetét fogják fel szervezetlen közvetítőként a tömörebb alkatu pilléreken nyugvó nyulánk álarczos és alakos fejezetű oszlopkák (chapiteau historie). Ezen meglepő szervezetlenséget megfejti ama különös hörülmény, hogy építkezés közben meg lett változtatva a pillérek alakja, mennyiben azok kezdetleg csak famennyezet viselésére nyulánkabban s könnyebben készülvén a létesítendő boltozathordásra köppenynyel vétettek körül, miből nehézkes alakjuk támadt. a XIII. századi építkezés folyamán történt ez, bevégzését nyerhette az építés a XIV. század elején. Ugyanezen korra vall az úgynevezett „pokolvarasok kápolnája“ (capella leprosorum), mely most sekrestyének szolgál, és a szt. György kápolnája, mindkettő az éjszaki

hajó oldalához épitve. A XV. század végén behatóbb újítások és átalakítások történtek rajta. A nyugati bejárat befalaztatott, helyére könnyűded oszlopokon nyugvó karzat épült, szint oly magasabb uraságok befogadására szolgáló karzatot emeltek a déli mellékhajó oldalán, és annak átellenében az éjszaki bejárat fölötti gót alakzású helyiséget. A szentélyben a gyönyörű alkotású szentségház emeltetett akkorában, és a folytatólagos újítás betetőztetett lőcsei Pál csoda-faragványu s párját ritkító szárnyoltárával. (1508). Ezen egyszerű építkezések létesültének lelke bizonyára az akkori polgármester lehetett, kiről Sperfogel krónikája ezeket tartalmazza: „1522. die XX. Martii Melchior Messinslaer, alias Polirer, qui ultra 30 annos fuit in consulatu et bis judex decessit, multa aedificia publica restauravit, una cum claustro, ossario, tabula altaris, maior tamen laus eius, quod singulare refugium omnium pauperum fuit.“

Ferencziek temploma, ma gymnasiumi templom.

A parochialis templommal egy időben építtetett a műtörténelmünkre szintén fényt hozó Ferencziek zárda-temploma három oldalról bekerítve a hazánkban egyedül fenmaradt keresztfolyosóval. Dank László gróf, valószínűleg a zólyomi műemlékekre nézve híres Donch-család ivadéka, bőkezűségének köszöni létét 1308-ból. A gót rendszer legszigorúbb betartása jellemzi ez alkotást minden részleteiben, még a méreti arányzásban is. A három lépcsőfokkal a hosszhajó fölött emelkedő három holdas keresztboltozatú hosszszentély ablakzata s faltőalakzása a gótika elegantiájával bír, a déli kapuzat felötlő szépségű, a hosszhajó díszesebb, mint egyéb, honunkban kolduló barátok által emelt templomok hosszhajói, amennyiben ez három hajós. Két mellékhajója ugyan keskenyebb a szokottnál, de annál tágasabb a középhajó, melynek osztályai merész hosszúságukkal az építésznek bátorságát és gyakorlottságát fönnen hirdetik. A hosszhajón később elkövetett elferdítések daczára még érintetlenül fenmaradt részeiben mintaképen áll hazánkban ezen egyház a kolduló szerzetesek templomai között, és élő tanúja azon műmodornak, melyet ezen szerzetesek bevonulásuk első idejében követtek.

Iglói, N. B. Asszony temploma.

Első szülött leányának tekinthetjük a műiparban akkor már előhaladott iglóiak Nagy-Boldogasszony-templomát, melynek hasonló gerincz ívezetű hármas hajóját négy pillérpár hordja. Az oszlopfejezetek, a felsőgyámkövek szobrászati képdísze, főleg a déli kapu ívmezejét ékesítő s a bold. Szűz isteni fia általi mennyei koronázását előállító faragvány (maesta della vergine), a fölötte levő rózsaablakkal, nem különben a még egyes részletekben fennlevő szentségház emelkedett műértelmet tételeznek föl.

De nem csak a műipar általános virágzása s a vetélkedő törekvés serkentette a városokat és egyházi székhelyeket szerényebb átmenet-ízlésű két százados egyházaik átalakítására a XV. század

folyamán, okozta ezt a növekedő lélekszám, a szükség, és vidékeinket e század 30-as s 40-es éveiben sujtó huszita vérengzések, melyeknek rombolásairól síránkozó okmányaink tanúságot tesznek.

Előrement ugyanis 1434-ben Szepes-Olaszi templomának újításával, emelvén magasztos hét ablakú s keresztboltozatú hosszszentélyt, átalakítván famennyezetü osztatlan hosszhajóját hármasra, de valószínüleg fennakadt müvevékenysége a közbejött szomorú hadesemények miatt; mert fölszerelését csak a század végén kapta, miről tanúskodik a még fennlétező, hajdanta a diadalívet díszítő pompás müvü gerenda-feszület, a bronce-öntetü keresztelő-medencze feliratával: „Hic fons baptismi precursoris Jesu Christi terrae Scepusii oppidi vocati Olaszy 1497.“, a szentély két hosszfalán ugyanez időben rakott stallumok, s az egykorú szentségház maradványa. Szervezetlenül csatoltatott ugyan a két alacsony mellékhajó a magas középhajóhoz, de épen ennek csak az alacsonyabb mellékhajóból nyert világítása igézőbb hatást kölcsönöz az építészeti arányoknak. Ezen középhajó-alakzás azonban valódi unicum a szepesi gótika fejlesztésében. A csúcsíves boltozat csak átmeneti irányt mutat még a tiszta keresztívezésből a hálógerinczezésbe, megtartván az átló ívgerinczeket, és csak dült kereszt alaku gerincz kötvén össze azokat. A lefutó faltövek képzése is tartózkodik a szeszélyes kicsapongástól, melyekkel később találkozunk.

A késmárki főtemplom. A késmárkiak szomorú viszonyok között fogtak hozzá a szent keresztről czímzett főtemplomuk nagyobbméretü átépítéséhez. Említtetik a régi épitmény már IV. Béla 1269. évi privilegiumában. A középkor folyamán három plebánia-egyházuk volt, melyek közül a szt. Mihályi külvárosi 1434-ben a husziták előli biztonság miatt lebontatott vala. Nagyobb térü templom szüksége állott be. Már 1444-ben vetették meg alapját a tágas hosszszentélynek, de a zavargós idők akadályozták őket a folytatásban. Végre 1486—1498-ig elérte befejezését, mit a déli szentély-ajtón levő városi és Zápolya-czimer évszáma 1486 tanúsít, valamint a déli hajó főkapuzatát díszítő rózsa-ablak felirata: „crux nos sancta tuere 1498.“ Schreiber Keresztély polgármester alatt szenteltetett fel Mihály püspök esztergomi helyettes által 1490-ben. Imposans méreteinél fogva megyénk legtekintélyesebb egyházaihoz tartozik. Három hajós elrendezése, tágas hosszszentélye s a közép hajó merészen terpeszkedő boltozata csodálatra ragadja a nézőt. Egész hossza teszen 46·20 m., miből a szentély hosszára 24·10 m. esik. A hajók egész szélessége 20·46 m., A középhajóé 10·64 m. Magassága 14·83 m. Bár annyira tekintetre méltó alkotású, mégis már csak a kimulóban levő díszítményü gót styl szüleménye. Az általában alkalmazott hálógerinczezet és a tőképzés is már csak a polgárias józan hangulatban van tartva. Mes-

tereiül felemlíttetnek a városi ez időbeli számlakönyvekben Faber Jakab és János, Bartlom Simon, Szaniszló mesterek. Az építkezést Zápolya Imre és István bőkezűsége támogatta, nem különben azon polgárcsaládok, melyeknek kisebb czímerpajzsait a déli hajó nyugati osztály gerincz-csomói viselik.

1462—1478-ig következett az ismét terjedő épitési mozgalomban maga a székesegyház, mely méltóságának megfelelőleg az akkori kifejlődött díszítményű csúcsíves ízlésben mai fényes alkotásu, tágas s kecses idomú faltövekben lefutó hálógerinczezetű boltozattal betetőzött hosszszentélyét és a csillagszerűleg bordázott, s magasabbra emelt hajóboltozatot nyerte. Mivel a szentély újonnan sokkal szélesebbre épült, mint a megmaradt középhajó, azért a mellékhajók keleti falai a diadalív mellett támívszerűleg áttörettek, kilátást nyitván ekként a szentélybe és a főoltárra. Ezen újitást a tudós Stock János és az utána következő berendi Back Gáspár szepesi prépostok eszközölték a clerus és a jó világiak bő adakozása mellett, mint okmányaink mondják. Szabadjon e helyen köteles hálaérzelemmel felemlítenünk, hogy az Úr házának díszét szivén viselő és magas lelkü elődje példáját követő főpásztorunk Császka György Ő Excellentiájának bőkezűsége folytán székesegyházunkon épen jelenleg folyamatban vannak a helyreállítási munkák.

VII.

Falképek.

Középkori egyházépítményeink emlékszerű festészeti díszítéséből, amennyire azt a meszelő el nem temette, vagy burkolatától eddig fölszabadítani sikerült, szintén bírunk még annyit, hogy ezen műgyakorlat külön korszakainak fejlődésére ráismerhetünk. Régibb templomaink rendesen kifestettek, mert az üres, egyhangú falterek nem vonzhattak ájtatos érzelemre. De a festvénynek magának oktatónak is kellett lennie, hogy amit a fül a szószékről hallott, azt érzékítve a szem is szemlélhette a különben néma falakon. Főkép az oltárhely falain állíttattak elő megváltásunk történeti tényei, azon helyen, hol ennek titkai az új szövetségi áldozatban ünnepeltetnek. Ily képsort bírunk a zsegrai templom szentélyében. A lőcsei plebánia-templom főoltára körül azonkívül még hitvallásunk főczikkelyeit párhuzamos képsorozatban az ó- és új-szövetségi hithirnökök által képviselve látjuk. A szent legenda-körből szent Katalin vértanúsága legélénkebb színekben ábrázoltatik a jekelfalvi sekrestye falképein, a középkorban pedig népünk által annyira kedvelt cserhalmi románczszerű párbajviadalban megütköző szent László lovagias tettét, az elrabolt szűzleánynak a vad kúnfejedelem kezéből való megszabadítását tüntetik elő

a zsegrai és szlatvinai falfestmények, szent Dorottya vértanúságát nagyszerü képsorban bírjuk a lőcsei templom éjszaki hajó falán, ugyanott a sekrestye fölött a hét főbűnt és a hét főerényt a középkori élénk kézelem ecsetével ábrázolva szemléljük. Mint történeti kép egyetlen a maga nemében egész országunkban a veszprémin kívül szepesi dómunk temperafalképe, melynek tárgya Róbert Károlynak országunk védasszonya Szűz Mária általi koronázása. A poprádi egyház falfestményei között lerégibb és legnevezetesebb a diadalívre festett utólsó ítélet. Falképeink fogadalmi eredetét mutatja a donátoroknak egynehányon észlelhető nyoma, névszerint a lőcsei szentségház mögötti falon. Eredetüket illetőleg a valóhoz legközelebb vezetőnek látszik azon vélemény, mely azokat olasz mesterek befolyásától származtatja. Visszavihetők ugyanis azon korra, melyben honunk az új Anjou-ház által szorosabb összeköttetésbe jött Olaszországgal, honnét származik Sienai Péter, Róbert Károly nemes pecsétvésője is, ki Lajos udvari ötvöse volt, később szepesi várnagygyá és alispánná lőn, s Jemnik helységgel adományoztatott meg 1336-ban. Épen akkor a virágzó festészet a régibb byzanti modorú mozaikképezés elhagyásával fesztelenebb önálló irányt vett. Giotto, Orcagna, Masaccio, s hason irányú toskanaiak nagyszerű terjedelmes falfestményi conceptióit fejtegetés nélkül eszünkbe juttatják falkép-cyklusaink is, az életből ellesett mozgalmas cselekvénymód fris leheletű visszatükrözésével. Szendébb benső érezetet kifejező compositiót méltán tulajdonítunk a sienai Simeone di Martino, Lippo Memmi-féle iránynak, mint a székesegyházi falképet és talán a zsegraiakat is. Technikájuk a könyv miniaturek és az üvegfestmények színezetét utánozza, illuminált rajzok inkább, mint festvények, főgond a mintázásra, erőteljes contourozásra fordittatik. A csehországi karlsteini és prágai falképekkel annyiban lehet kapcsolatba hozni a mieinket, amennyiben IV. Károly művészei szintén olaszországiak voltak, mint az avignoni pápai udvartól meghivott arrasi Mátyás, s a ratkersburgi (Stájerországi) Aquila műirányát, valamint a krajnai, karinthiai, tengermelléki ez időbeli műalkotások is olasz befolyásra vezetendők vissza. A zólyomi, túróczi műemlék létesítésében annyira buzgólkodó szászfalvi Donch lovag királyi küldöttségekben Avignonban járt és bizonyára kinyerte tetszését az új irányban virágzó olasz festészet. A szepesi mesterek is kétségen kívül a fresko-falképfestést Olaszországnak trecenti iskolájától tanúlták.

Oltárok.

De valamint olasz befolyásnak tulajdonítjuk falfestményeinket, úgy templomaink szobrászati és festészeti fő díszét, a szárnyajtós szekrényoltárok művészetét Németországban tanúlták mestereink. Nem is terjedt volt el ezen oltárrakvány ízlése tovább Németországon túl, csak Magyarországban és némileg Lengyelországban, dívott

pedig a XV. században át a XVI. elejéig. Minthogy a XV. század első felében fentérintett kedvezőtlen viszonyok miatt megszakadt volt a vagyonszerzés s ennek következtében a művészet kifejlődése is, csak a század második feléből bírjuk ismét fölmutatni az akkori műáramlat példányait, de itt nálunk azután oly számban, mint sehol másutt oly kisebb területen, és több példányon oly remeklő kezelésű kivitelben, hogy mestereiket itthon keresni nem is álmodnánk, mint a lőcsei főoltárét. Itt csak a nevezetesebb oltár alkotványokat soroljuk fel, ú. m. a székesegyházban a kiválóan szép festményű szárnyképekkel díszített főoltáron kívül van négy ily oltár. Lőcsén a világra szóló főoltáron kívül, mely hatalmas fölrakatával, szobraival, domborműveivel s valószínűleg festvényeivel is Lőcsei Pál remekműve 1508—1516-ból, a ritka szépségű havi bold. Szűz oltára, melynek képei német alföldi műirányra vallanak, műbecsre nézve hazánkban páratlanul állanak; sz. Péter és Pál oltár képei felső rajnai, névszerint Schongauer-féle modort mutatnak, mint a székesegyházi Zápolya-kápolna oltár szárnyfestményei is; a Passio-oltár jegyezve „clinodium Mathie regis — clinodium Beatricis regine“ fölirattal, a sz. Erzsébet-oltár műve Lőcsei Miklós műveiként vehetők; a sz. Katalin oltár legrégibbnek látszik, azonban nem a XV. század előtti időből való, s kölni iskolai modorban festett; a sz. Miklós-oltár már XVI. századi, s mint a főoltár passio-képei id. Kranach Lukács fametszeteit látszik követni szárnyképein; a sz. János-oltár fölrakata és egész díszítménye már renaissance-idomot árul el („Joannes Henckel anno Millesimo 520 posuit“), mint a szepes-szombati sz. György-főoltár; úgyszintén a sz. Anna-oltár, és a gróf Csáky-család által emelt új oltáron felhasznált régi alakcsoport. Késmárkon van három, Szepes-Szombaton öt, Müllenbachon három, Kakaslomniczon kettő, Landecken kettő, Nagy-Előrön három, Káposztafalván, Matheóczon, Dráveczen, Nagy-Szalókon s több helyen találtatnak szintén ily szárnyoltárok. A csötörtökhelyi kápolnában a hajdani oltár főképe, melyen a szent Szűz elhalálozása s mennybevitele van ábrázolva, véleményem szerint legkitűnőbb egész Szepesben. Meglepő rajta a finom színezés és a rajz tökélye, a nemes ihlet és kellemteljes kifejezés. Hasonló műjellemre nézve a kassai főoltár festményeihez, melyek műértéke pedig fölülmúlja a Wolgemut-féle iskola szüleményeit. — Ellenállott a vallásos érzelem és a nép szegénysége a későbbi renaissance pusztító műújításainak, mely körülményeknek köszönhetjük e régi műemlékek fentartását. Még Némethonnal is vetélkedhetünk e műkincsekben, hol a múzeumokban összegyűjtve sem találunk annyit.

Szepesi mesterek.

A kérdésre, vajjon importált czikkek-e ezek, vagy itt nálunk készültek-e? röviden felelhetünk a részben már megkísérlett szakavatott összehasonlítás és a föltalált irott adatok alapján. Midőn a

műtörténet e terén csak Wolgemut, Stoss, Dürer, Kraft, Schongauer, Riemenschneider, Van Eyk, Fischer, Girlin nevei voltak ismeretesebbek, nekik tulájdonították e műveket, de miután hazai és névszerint szepesföldi művészek neveit is sikerült fölfedezni, a jogosult sejtelem valósága kiderült sok művön, melyek szepesi művészek neveivel vannak jegyezve. Igaz, sokat még nem ismerünk, de már eleget annak bizonyítékául, hogy saját művészeinknek híjával nem voltunk. Ily nevek:

1. *Lőcsei Pál* szobrász, a lőcsei főoltár mestere („qui supremum Altare Ecclesiae huius sculpsit = a ki e templom főoltárát faragta"), mondja a templom déli előcsarnoka külső keleti falán befalazott sírkő felőle.

2. *Lőcsei Miklós* nevét hordja a poprádi templomban őrzött kép azon gót nagy betűs fölirattal: „Nicolaus de Leuczia A. D. 1484. Pinxit." A képen a mennynek királynéja karján tartja a kisded Jézust, mindkét oldalán leng, fejét koronázó két angyal. Eszményies szépség kissé realisztikus fölfogású kivitellel, szabatos rajz és kellemes színválasztás jellemzi e képet. Ő neki tulajdonítanók az ugyanott fenntartott „fájdalmas Szűz" képét, a káposztafalvi főoltárképet, a szepes-szombati főoltár-szárnyak hátképeit, a szt. Miklós és szent Anna-oltárok képeit a lőcsei passio-oltár és sz. Erzsébet-oltár régibb részeit.

3. *Késmárki Simon* szobrász, kinek nevét viselik a pompás rajzú s faragványú stallumok a késmárki tót templomban azon gót kis betűs fölirattal: hoc opus fecit mayster Simon a. d. millesimo quadringentesimo sexagesimo nono laudate dominum in sanctis eius. Tőle származtathatjuk a remekművű leibiczi stallumokat is.

4. *Késmárki Lang*, atya és fiú készítették a jelenleg a vártemplomban levő templomfaszéket, melynek jobb fültámlája belsején ezen fölirat áll: „Hoc sedile ad ecclam S. Crucis fecerunt J. Lang et filius J. Lang in signum quod vixerint a. d. 1544."

A lőcsei „Ur-testéről" nevezett társulat számla-könyveiből hozzáadjuk a következőket:

5. *Pál*, 1437—1450. Lőcsén.
6. *János*, 1469—1482. Lőcsén festész.
7. *Gáspár*, 1489—1493. Lőcsén.
8. *János*, 1511—1517. Lőcsén festész.
9. *Theophilus*, 1512—1523. Lőcsén.
10. *Lőrincz*, 1539. Lőcsén. Ezeken kívül:
11. *Faber János* és *Jakab*, építész és kőfaragó 1485—1493. Késmárkon.
12. *Bartlom Simon* és *Bálint*, építész ugyanott, 1486.

A fölsorolt, bár csekély számú művész-nevekből is könnyen levonható a következtetés, hogy nem állott fönn a szükség importálásra, miután itthon léteztek ily műhelyek; mi különben egyes esetekben a behozatalt ki nem zárja, valamint például a hagyomány a késmárki híres szobrászati művet, a hajdani gerenda-keresztet, mely jelenleg a főoltár szekrényében van elhelyezve, mint Zápolya Imre adományát Bécsből származtatja. Műveinken észleljük a műirányok különféleségét, mi ismét arra mutat, hogy művészeink majd egy, majd más iskolában vagy műhelyben képezték ki magukat. A közel szomszédságú Krakkóban tanulhattak Stoss-féle műmodort, Boroszlóban pedig a festő czéheknek 1345—1523. évekből származó jegyzőkönyvei magyarországi segédeket és tanonczokat is egyenesen felemlítenek, — a nürnbergi frank és sváb műirányt magában Nürnbergben, Augsburgban stb. sajátíthatták el. Itthon önálló műhelyeikben ismét másokat oktattak, kik tehetségük szerint különböző sikerrel dolgoztak azután a templomokba. Egyébként tudjuk, hogy híresebb mesterek, mint Stoss, Vid, Wolgemut stb. műhelyeiben is sok műtárgy csak iparilag és mesteremberi módra gyártatott, midőn a nagy mesterek a kivitel nagyobb részét segédeikre bízták.

Építészeti műemlékeink mestereit meg nem nevezhetjük még adatok hiányában, de ama körülmény, hogy azon korban többnyire egy művész személyében egyesülve volt az építész, szobrász és festész, szepesi mestert sejtenünk enged megyei gótikánk legszebb két példányainak, a Zápolya-féle székesegyházi és csötörtökhelyi kápolnáknak építészében is. Ezen kápolnák tervrajzai újabb időben a bécsi szent István templom műpáholyának fennmaradt híresebb egyházépítményi tervrajzgyűjteményében fedeztettek fel.

VIII.

Ötvös művek.

Ha a XV. század végén keletkező csúcsíves építészetben az eddigi szigorú gót szerkezetet a kő természetének megfelelő rideg szabályait elhagyni s a faanyagú szár nyúlékonyan hajló, felfutó és indázó sajátságait utánozni, ha a szárnyoltárok állványaiban, székeken és egyáltalában faműveken a csúcsíves fastylt természetszerűen kiképezve látjuk, — a szerkezeti rendszer ezen megváltoztatása még szembetűnőbb az ötvösművészet és érczöntet művein, melyeken az áttörött sisaktetők, ormozatok, toronyfi-képzések a levélindák, virágszirmok, bimbók és virágkelyhek, s egyáltalában a növényzetdísz varázsa dús alakzásaiban elömlik. Megyénk bővelkedik ily templomkészlettel ismét a XV. és XVI. századi korból, melyben vagyonosságunkat, iparunkat és művészetünket tetőpontján szemléljük. Alig létezik templom, melyben jelesnél-jelesebb ötvösművészetű szentség-

mutatóval, ereklyetartóval, ciboriummal, pacificáléval, de nevezetesen pazar ékítményi sodrony-zománczos kelyhekkel nem találkoznánk. A legjelesebbek a monstrancziák közül: a *felkai* 100 cm. magasságú, mely az ismert műbecsű pozsonyi és járendorfival nem csak kiállja a versenyt, de azokat sok tekintetben fölül is múlja; — az *iglói*, mely 117 cm. magasságú toronyalkotás, a *felső-lapsi* igen tiszta stylű alaprajz szerint készült, az *alsó-lapsi*, mely sajátos, a többitől eltérő, inkább horizontál irányú tervezetben van tartva, a *kis-lomniczi*, stereotyp bronce-öntet, melynek idomozása szerint sok falusi templom-monstranczia készült. A kelyhek közül fölemlítjük: a *székesegyházi* XV. századbeli öt sodrony-zománczozatú kelyhet, a *poprádi* szent Egyed-félét, melynek kupája sodrony-zománczos virágokkal s a rendes liliomdíszítménynyel van körül véve, talapzatán pedig sz. Egyed szarvas-tehene fegyveres vadászoktól s azoknak ebeitől üldöztetve gazdag lombozat között látszik; ily vertművű kelyhek a két szepes-szombati, a görgői, a topporczi, a kis-lomniczi, mindannyi remek ötvös mű stb. A pacificálék, vagy ereklyetartó békekeresztek leghíresebbjei: a két iglói, a bélai, az odorini, a körtvélyesi, a maldúri.

A bronce-öntetű kehely-alakú keresztelő-medenczék között említésre legméltóbbak: a szepesváraljai, a matheóczi (1312), a ruszkinóczi német feliratu, a felkai (1439), a leibiczi (1463), a késmárki (1472), az olaszii (1497), a strázsai, az iglói, a lőcsei, a menhardi következő gót kisbetűs fölirattal: Fons baptismalis Servati presulis almi, terrae Scepusiensis oppidi vocati menhardi. anno 1484. Johannes de nova villa hoc opus fecit.

A harangok közül a legrégibbek fölirat nélküliek és kisebb mérvüek. A nagyobb harangok számára épültek a XVI. és XVII. században az inkább már barokk-ba hajló renaissance-harangozó tornyok, melyeknek sarkai, valamint felső, sokszor oszlopos párkányzata vakolatba karczolt sgraffito ékítménynyel diszitvék. A tiszta majuscula-föliratu harangok a XV. század elejéig, sőt a XIV. végéig visszavihetők, melyek közül fölemlítjük a felkait, landekit, rókuszit, egy szepes-szombatit, káposztafalvit. gánóczit, batiszfalvit stb., melyek évszámnélküliek, többnyire „O Rex Gloriae, veni cum (vagy) in pace“ fölirattal, a matheóczin ez áll: „Her Got Sey mit uns.“ A minuscula föliratuakból álljon itt egynéhány, mint a tepliczi, („1481. hoc opus est factum in honore dei et spiritus sancti. Magister Johann se de villa nova.“) a szent andrási (edificata est campana ista in honore sancti Andree apostoli 1494.), a leibiczi (1475 per magistrum paulum et ioannem de villa nova), a dráveczi (o rex glorie stb. 1516. magister andreas T), az egyik késmárki a templomtorony felső emeletén, a brutóczi ugyanoly fölirattal, a gerlachfalvi

1520 évszámmal, a nagyobb késmárki eltorzított majusculákkal s 1525 évszámmal.

Czikkünk záradékául még a textil-ipar műveire emlékeztetünk, melyek számos oltár-antependiumokon, miseruhákon képviselvék, úgy szintén a hímzésekre, mint megannyi tanuira azon sem költséget, sem szorgalmat nem kímélő áldozatkészségnek, mely a középkor emelkedett műérzetét jellemzi. Jelesebb művűek a székesegyházi zöld casula két dalmatikával, a két leibiczi, a kis-lomniczi, a felső-lapsi, a krighi casula, a podolini gobelin stb. mind fönmaradt példányai a XV. s részben már XVI. század idomított alakzatu szövészetének és lapos, valamint dombor-képhímzésnek.